

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**DEVİRİM SONRASI ORTADOĞU'DA İRAN MERKEZLİ ŞİİLİĞİN
İNŞASI VE ABD'NİN Şİİ POLİTİKASI (1979-2016)**

Doktora Tezi

NAZLI KOCA

İSTANBUL, 2025

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**DEVİRİM SONRSI ORTADOĞU'DA İRAN MERKEZLİ ŞİİLİĞİN
İNŞASI VE ABD'NİN Şİİ POLİTİKASI (1979-2016)**

Doktora Tezi

NAZLI KOCA

Danışman: DOÇ. DR. SELİN M. BÖLME

İSTANBUL, 2025

KABUL VE ONAY SAYFASI

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAY BELGESİ

Ortadoğu Siyasi tarihi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Nazlı Koca'nın Devrim Sonrası Ortadoğu'da İran Merkezli Şiiğin İnşası ve ABD'nin Şii Politikası (1979-2016) adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 22/05 /2025

Öğretim üyesi Adı Soyadı

İmzası

1	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Selin M. BÖLME	
2	Jüri Üyesi	Doç. Dr. Serhan AFACAN	
3	Jüri Üyesi	Prof. Dr. Hasan Basri YALÇIN	
4	Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi Enes TÜZGEN	
5	Jüri Üyesi	Doç. Dr. İsmail SARI	

ÖZET

DEVİRİM SONRASI ORTADOĞU'DA İRAN MERKEZLİ ŞİİLİĞİN İNŞASI VE ABD'NİN Şİİ POLİTİKASI (1979-2016)

Bu çalışma özellikle Soğuk Savaş'ın ardından küresel sistemi anlamaya yönelik kimliklere odaklanan uluslararası ilişkiler yaklaşımlarından inşacı teori çerçevesinde, İran merkezli Şii kimliğine yönelik bir ABD dış politikası olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Çalışmada 1979 İslam Devrimi'nden itibaren Velayet-i Fakih öğretisi merkezli belirli normlar üzerine inşa edilen İran merkezli Şii kimliğinin bölgesel bir norm haline geldiği ileri sürülmektedir. Tüm aktörlerin tek ve çatı bir Humeyni Şiiliği kimliği inşasının ancak 2003'te ABD'nin Irak'ı işgalinin ardından gerçekleştiği, sadece İran ve Hizbullah'ın 1980'lerden itibaren ortak bir kimlik inşa ettiği savunulmaktadır. Çalışmanın temel iddiası ABD'nin İslam Devrimi'nin sonraki süreçte bu aktörlerin ortak ideolojik temellerini ve kimliksel bağlarını anlamada kavramsal zorluklar yaşadığı ve bu kimliğe karşı tutarlı ve etkili bir politika geliştiremediğidir. ABD İslam Devrimi'nden ve Hizbullah'ın kurumsallaşmasından itibaren, ortak kimlik ve çıkarları paylaşan iki aktöre yönelik paralel bir Şii politikası izlemiştir fakat bu politikanın boşa düştüğü yer Irak olmuştur. 1979'dan 2000'e kadar geçen süreçte ABD, Humeyni Şiiliğini benimseyen İran ve Lübnan Hizbullahı'na karşı yaptırım ve müzakereyi ön gören farklı politikalar izlerken, Irak'ta Velayet-i Fakih öğretisini benimseyen gruplarla diyalog ve iş birliği zemini aramıştır. 2000'li yıllarla birlikte Bush yönetimi İran ve Hizbullah'ı ideolojik düşman olarak yeniden inşa ederken, Irak'ta ortak kimlik paylaşan Şii aktörleri müttefik olarak görmüştür. Obama döneminde ise İran ve Hizbullah ile müzakere ve ılımlı ilişkiler öncelenirken, Irak'ta Humeyni Şiiliğini benimseyen gruplarla önce çatışmalı bir süreç ardından da IŞİD'e karşı müttefiklik öngörülmüştür. ABD'nin İran ve Hizbullah'a karşı izlediği Şii politikası, kimliği algılayamadığı için, Irak sahasında beklenen politik sonucu üretememiştir.

Anahtar Kelimeler: ABD, İran, Hizbullah, Dava Partisi, İnşacılık

ABSTRACT

THE CONSTRUCTION OF IRAN-CENTERED SHI'ISM IN THE POST-REVOLUTIONARY MIDDLE EAST AND THE US SHI'A POLICY (1979–2016)

This study aims to reveal a U.S. foreign policy oriented towards the Iran-centered Shiite identity from the perspective of constructivist approaches in international relations, which focus on identities in the understanding of the global system, particularly after the Cold War. Argued that, since the 1979 Islamic Revolution, the Iran centered Shiite identity, constructed upon specific norms grounded in the doctrine of Velayat-e Faqih, has evolved into a regional norm. The study asserts that a unified and overarching identity of “Khomeinist Shiism” among all relevant actors only materialized after the U.S. invasion of Iraq in 2003, and that prior to this, only Iran and Hezbollah had constructed a shared identity since the 1980s. The central claim of the study is that the United States has faced conceptual challenges in understanding the shared ideological foundations and identity based ties of these actors in the aftermath of the Islamic Revolution, and consequently failed to develop a coherent and effective policy toward this identity. Since the Islamic Revolution and the institutionalization of Hezbollah, the United States has pursued a parallel Shia policy toward two actors who share a common identity and interests, however, this policy has failed in the case of Iraq. Between 1979 and 2000, the U.S. pursued different policies that included sanctions and negotiations toward Iran and Hezbollah, both of which embraced Khomeinist Shiism, while simultaneously seeking dialogue and cooperation with groups in Iraq that also adopted the Velayat-e Faqih doctrine. In the 2000s, the Bush administration reconstructed Iran and Hezbollah as ideological adversaries, while considering the Shiite actors in Iraq, who shared a common identity, as allies. During the Obama administration, negotiations and moderate relations with Iran and Hezbollah were prioritized, whereas in Iraq, the U.S. first engaged in conflict with these groups that adopted Khomeinist Shiism and after made an alliance with them against ISIS. The U.S.'s Shiite policy toward Iran and Hezbollah failed to produce the intended political outcomes in Iraq due to its inability to accurately perceive and interpret this identity.

Keywords: USA, Iran, Hezbollah, Dawa Party, Constructivism

ÖNSÖZ

ABD'nin Ortadoğu dış politikası çerçevesinde belirli bir kimliği araştırmaya ve anlamaya yönelik bir çabanın neticesi olan bu tez çalışması boyunca bir küresel pandemi, bir kanser hastalığı, bir akademiden istifa ve bir şehirden başka bir şehre taşınma gibi başlıklar tecrübe edildi. Tüm bu sürecin altından üç kişilik bir takım olarak kalktığımız, olduğum kişi olmama kendimi bildiğim andan itibaren hep destek veren, her pes ettiğimde devam etmemi sağlayan en değerli motivasyon kaynağım annem ve babama şükran ve minnetlerimi sunarım. Bu çalışma kıymetli aile fertlerim ve takım arkadaşlarım annem Zülha ve babam Hakkı KOCA'ya ithaf edilmiştir.

Çalışmanın ilk aşamalarından itibaren her anında ve noktasında, her zaman akademik ve manevi desteğini hissettiğim, önce hocam sonra hayat boyu kıymetli ustam Doç. Dr. Selin M. BÖLME'ye teşekkürlerimi ifade etmeme kelimeler yetmeyecektir. Hocam olmasaydı, bu çalışmanın sonuçlanması neredeyse imkansızdı. Akademik çalışmalarımı devam ettiremeyeceğim noktada dahi, hocamın her zaman motivasyon kaynağı olan telkini, manevi ve akademik destekleri sayesinde bu çalışma sonuçlanmıştır.

Doktora tez çalışmasının en kritik aşamalarında beni her zaman cesaretlendiren, devam etmem konusunda desteğini bir an olsun esirgemeyen, sevgi ve sabırla sürecin nihayete ermesini bekleyen hayat arkadaşım ve müstakbel eşim Emir ÇAKA'ya sonsuz sevgi ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Çalışmanın editörlüğünü yapan ablam Feyza ÇAKA DEĞERLİ ve abim Bahadır DEĞERLİ'ye tüm emekleri, sabırları ve motive eden destekler için şükranlarımı sunuyorum. Çalışmanın ilerlemesi ve nihayete ermesi adına en önemli katkıyı sunan ve cesaretlendiren sevgili arkadaşım Jacob Ceki HAZAN'a şükranlarımı sunmayı borç biliyorum.

Nazlı KOCA

İstanbul, 2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	vi
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM: TEORİK ÇERÇEVE: SOSYAL İNŞACILIK.....	12
A. POLİTİK KİMLİK.....	13
B. SOSYAL İNŞACILIK	18
1. Tarihsel Süreçte İnşacılığın Kökeni	18
2. Sosyal İnşacılığın Çeşitleri	23
3. Onuf ve Wendt'ten Norm İnşacılarına Sosyal İnşacılığın Temel Varsayımları	26
4. Sosyal İnşacılıkta 'Aktör' Sorunsalına Bir Yaklaşım	37
II. BÖLÜM: ŞİİLİĞİN TARİHİ VE POLİTİK KİMLİK OLARAK İNŞASI	45
A. TARİHSEL SÜREÇTE ŞİİLİK VE ULEMANIN ROLÜ.....	46
B. HUMEYNİ ŞİİLİĞİNİN BÖLGESEL BİR NORM OLARAK İNŞASI	67
1. İran Devrimi ve Politik Kimlik Olarak Şiilik.....	67
2. Lübnan Hizbullahı ve Irak'ta Velayet-i Fakih'i Kabul Eden Gruplar .	76
III. BÖLÜM: ABD'NİN HUMEYNİ ŞİİLİĞİNE YÖNELİK STRATEJİK EKSİKLİĞİ VE FARKLILAŞAN POLİTİKASI: ÇATIŞMA, UZLAŞMA VE İŞBİRLİĞİ (1979-2000).....	103
A. ABD-İRAN: DÜŞMAN KİMLİĞİNİN İNŞASI.....	105

B. ABD-HİZBULLAH: İRAN'IN BÖLGESEL VEKİLİ OLARAK DÜŞMAN İNŞASI	144
C. ABD-IRAK: POTANSİYEL MÜTTEFİK	151
IV. ABD'NİN BÖLGESEL BİR NORM OLAN HUMEYİNİ ŞİİLİĞİNE YÖNELİK POLİTİKASINDA IRAK BELİRSİZLİĞİ (2000-2016)	161
A. BUSH: İDEOLOJİK DÜŞMAN OLARAK İRAN VE HİZBULLAH, POTANSİYEL MÜTTEFİK IRAK (2000-2008).....	163
1. İran'ın İdeolojik Çerçeve de Düşman Olarak Yeniden İnşası	163
2. Terörle Mücadele Zemininde Hizbullah'ın Yeniden İnşası.....	200
3. ABD'nin Iraklı Velayet-i Fakih Şiileri ile Uzlaşma Politikası	220
B. OBAMA: DİPLOMATİK YAKLAŞIM ZEMİNİNDE İRAN VE HİZBULLAH, ÖNCE DÜŞMAN SONRA MÜTTEFİK IRAK (2008-2016)	241
1. ABD'nin Pragmatik Esneklik Temelinde İran ile Diyalog Politikası ..	241
2. ABD'nin Yönetilmesi Gereken Bir Aktör Olarak Hizbullahı Dengeleme Politikası	266
3. ABD'nin Humeyni Şiiliğine Karşı Politikasında Irak Belirsizliği.....	279
SONUÇ	295
KAYNAKLAR.....	304

KISALTMALAR

ABC	Amerikan Yayıncılık Şirketi
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AIPAC	Amerikan-İsrail Halkla İlişkiler Komitesi
CISADA	İran Yaptırımları, Hesap Verebilirlik ve Yatırımdan Çekilme Yasası
DEA	Uyuşturucuyla Mücadele Birimi
EMEL	Lübnan Direniş Tugayları
EFP	Patlayıcıyla Oluşturulmuş Penetratör
ILSA	İran-Libya Yaptırım Yasası
IRIB	İran İslam Cumhuriyeti Yayıncılık Kurumu
ISAF	Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü
İŞİD	Irak Şam İslam Devleti
IUK	Irak Ulusal Kongresi
İDYK	İslam Devrimi Yüksek Konseyi
İYK	İslam Yüksek Konseyi
İLYS	İran-Libya Yaptırımları Yasası
İYS	İran Yaptırımları Yasası
JPOA	Ortak Eylem Planı
KDP	Kürdistan Demokratik Partisi

KİK	Körfez İşbirliği Konseyi
KİS	Kitle İmha Silahı
KYB	Kürdistan Yurtseverler Birliği
MEK	Halkın Mücahitleri Örgütü
NAFTA	Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
NPT	Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması
OFAC	Hazine Müsteşarlığı Dış Varlıklar Kontrol Ofisi
SALSRA	Suriye Sorumluluk ve Lübnan Egemenliği Restorasyon Yasası
SAM	Karadan Havaya Füze
SOFA	Kuvvetlerin Statüsü Anlaşması
SWIFT	Dünya Çapında Bankalararası Finansal Telekomünikasyon Derneği
TRR	Tahran Araştırma Reaktörü
UAEA	Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
UGS	Ulusal Güvenlik Stratejisi
UİT	Ulusal İstihbarat Tahmini
QDR	Dört Yıllık Savunma Raporu
YTÖ	Yabancı Terör Örgütü

GİRİŞ

1957’de Eisenhower Doktrini ile Ortadoğu’nun “sorumluluk alanı” olarak ilan edilmesinden günümüze ABD’nin bölge politikası gerek uluslararası siyasetin gerekse akademinin en çok üzerinde durduğu konulardan biri olmuştur. Bu noktada İran’ın ayrıcalıklı bir yeri vardır. İran, İslam Devrimi öncesi ABD’nin Ortadoğu politikasını dayandırdığı önemli bir müttefik olması ve sonrasında ise ABD’nin küresel ve bölgesel çıkarlarına büyük bir tehdit haline gelmesi sebebiyle, ABD’nin Ortadoğu politikasında önemli bir belirleyici olagelmıştır. Bununla birlikte 1979 sonrasında çatışmacı bir hal alan ilişkileri anlamak ve ABD’nin bölge politikasında anlamlandırmak, Soğuk Savaş sonrası İran’ın Ortadoğu’daki Şii aktörlerle artan etkileşimi ile birlikte daha da karmaşık hale gelmiştir. Bu sebeple sadece ABD-İran ilişkilerine odaklanmak, bölgede etki kapasitesi giderek artan Şii devlet dışı yapıların izledikleri politikaların gözden kaçırılmasına sebep olmaktadır. ABD’nin sadece Şii devlet dışı yapılarla ilişkilerine odaklanmak ise bu aktörlerin İran ile karşılıklı inşa ettikleri kimlik, çıkar ve bu doğrultuda izledikleri politikanın görmezden gelinmesine sebep olmaktadır. Bu noktada, ABD’nin İran’a yönelik “düşman” tanımlamasının diğer Şii aktörlerle ilişkileri belirleyip belirlemediği, bu aktörlerin İran’la etkileşimleri üzerinden değerlendirilip değerlendirilmediği ya da daha genel ve basit bir ifade ile ABD’nin bir Şii politikası olup olmadığı cevaplandırılması gereken önemli bir soru olarak durmaktadır. Bu soru “bölgede paylaşılan ortak siyasi bir Şii kimlikten bahsetmek mümkün müdür?” şeklinde bir alt sorunun da cevaplandırılmasını gerekli kılmaktadır.

Literatürde İran, Şiilik, mezhepler ve ABD ile ilişkilerine dair birçok farklı çalışma bulunmaktadır. Şiilik ile ilgili çalışmaların büyük bir kısmını oluşturan temel, mezhepler olmuştur. Belirtilen çalışmaların odak noktası olan mezheplere üye olmanın Ortadoğu’da ekonomik, sosyal ve politik krizlerde bir limana sahip olmak anlamına geldiği ve rekabetin dini farklılıklar üzerinden anlamlandırıldığı değerlendirilmiştir. İran’a odaklanan mezhep temelli değerlendirmelerde İslam Devrimi’nin en kalıcı sonucu olarak bölgedeki İslami hareketleri Arap dünyasının merkezi politik gücü olarak konumlandırması olduğu vurgulanmıştır. Yapılan çalışmalarda mezhepçiliğin aynı zamanda bölgede eski moda güç mücadelelerini, azınlıklara kötü muameleyi ve totaliter uygulamaları gizlemek için kullanılan politik bir araç olarak

yorumlandığı da görülmektedir. Mezhep temelli politikalar ve birbirleri ile rekabetleri sebep değil sonuç olarak değerlendirilmiştir.¹

Ortadoğu’da Şii ulemanın politik tarihi, 1979 sonrası siyasi bir kimlik olarak Şiilik ve bu kimliğin ABD dış politikasında yerine dair Türkçe literatürde yapılan çalışmaların çoğunlukla üç başlık altında toplandığı görülmüştür; ‘İran dış politikası’, ‘İran’ın Şii devlet dışı yapılarla ilişkileri’ ve ‘ABD’nin İran ve vekil güçleri ile ilişkileri’. Bu alanlarda yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu mezhep vurgusuna dayanmaktadır. Özellikle 2003’te ABD’nin Irak’ı işgalinin ardından yapılan akademik çalışmaların çoğu Irak’taki savaş sonrası altı çizilen Sünni ve Şii kimliklerine dikkat çekmektedir.² Öte yandan, 1979 İslam Devrimi’nin ardından İran’ın dış politikasında devrim ihracı söylemi ve bölgedeki Şiilerle ilişkileri konusunda literatürde yapılan çalışmalarda ise genellikle ‘Şii hilali’ söylemi öne çıkarılmaktadır.³

¹ Toby Dodge, “Seeking to Explain Sectarian Mobilisation in the Middle East”, *LSE Middle East Centre Blog*, September 11, 2018, <https://blogs.lse.ac.uk/mec/2018/09/11/seeking-to-explain-sectarian-mobilisation-in-the-middle-east/>, Erişim Tarihi: 03.12.2023; Nader Hashemi ve Danny Postel, “Sectarianization: Mapping the New Politics of the Middle East”, *The Review of Faith & International Affairs*, Vol.15, No. 3, s.1-13; Karen A. Feste, “The Iranian Revolution and Political Change in the Arab World”, *Abu Dhabi: The Emirates Center for Strategic Studies and Research*, No.4, 1996, s.33; Hussein Agha ve Robert Malley, “The Middle East’s Great Divide Is Not Sectarianism”, *The New Yorker*, March 11, 2019, <https://www.newyorker.com/news/news-desk/the-middle-east-s-great-divide-is-not-sectarianism>, Erişim Tarihi: 03.12.2023.

² Nabel Ashraf Anwar Dmeral, “2003 Sonrası Dönemde Irak’taki Şii Sünni Çatışması: İç ve dış aktörlerin rolü” Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2018; Taylan Çökenoğlu, “The evolution of the shiite politics and militancy in Iraq: The case of Hashd al-Shaabi”, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortadoğu Araştırmaları Ana Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2019; Makbule Çabuk, “İrak’ta Sünni - Şii rekabetinin siyasal yapılanmaya yansımaları: 2003 sonrası dönem”, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2019; Nesrin Cansever, “Saddam sonrası Irak’ın yeniden yapılanma sürecinde Şiilerin rolü”, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2010; Osman Vatansever, “İrak’ın yeniden yapılandırılması sürecinde Şiilerin rolü”, Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Uluslararası Güvenlik Ana Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2010; Recep Tayyip Gürler, “Şii aktörlerin Irak politikasındaki yeri”, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortadoğu Araştırmaları Ana Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2016; Hasan Hüseyin Köse, “Şiilerin Irak siyasetinde yükselen etkisi: ABD İşgali dönemi (2003 - 2012)”, Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2015; Muafak A. Omer, “Saddam sonrası Irak’ta Şiilerin yeni konumları ve Körfez ülkeleri üzerindeki olası siyasal etkileri”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Tezin Tarihi: 2008.

³ Şermin Pehlivan Türk, “The Shia Crescent discourse: A critical geopolitical approach”, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2016; Muhterem Naz Arslan, “From 'axis of resistance' to 'shia crescent?': Examining the Islamic Republic of Iran's transnational foreign policy from 1979 until 2015”, İstanbul Şehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2015; Tuba Yıldız, “İran’ın Şii hilali hedefi olarak dış politika uygulamaları”, Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2020; Sefer Humar, “İran İslam Devrimi sonrası Şii Hilali”, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2013; Alperen Aydın, “Dış politikada din faktörü: İran’ın devrim ihracı politikası ve Şii Hilali söylemi”, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı,

İran'ın İslam Devrimi ile ortaya koyduğu siyasal Şii kimliğinin Ortadoğu'daki etki alanı, yapılan çalışmaların bir diğer odak noktası olmuştur. 1979 sonrası özellikle İran dış politikasındaki kimlik temelli söylemlerin öne çıkarılması, İran'ın bölgedeki Şii devlet dışı yapılarla ilişkilerinin maiyetini ve etkisini de belirlemiştir.⁴ Siyasal bir kimlik olarak Şiilik ile ilgili yapılan çalışmaların başlangıç noktası kabul edilen İslam Devrimi'nden sonra İran'ın bölgedeki etkisine dair yapılan akademik çalışmalarda ise genellikle ortaya çıkan yeni Şii kimliğine ve bu kimliği benimseyen devlet dışı yapılarla ilişkilerine odaklanılmıştır.⁵ İran'ın 2011 Arap isyanları sürecinde Hama'da başlayan isyanlarla bir siyasi karmaşa yaşayan Suriye sahasında, Fatımiyyun ve Zeynebiyyun Tugayları ve Devrim Muhafızları aracılığıyla elde ettiği politik ve askeri güç ise çalışmaların başka bir başlığını oluşturmuştur.⁶

ABD-İran ilişkileri kapsamında yapılan çalışmalarda ise odak noktası İran ve Şiilik olmakla birlikte, iki ülkenin Ortadoğu'daki güç çekişmesi merkez olarak alınmış ve genellikle ABD'nin 2001 Afganistan ve 2003 Irak işgallerinin ardından bu ülkelerde yükselen İran etkisi

Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2021; Muhammed Hüseyin Çelik, "İnşacı kuram çerçevesinde İran'ın "Şii Hilali" oluşturma söyleminin incelenmesi", Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2019.

⁴ Firas Mohammed Ahmed Elias, "İran'ın jeopolitik doktrini ve İslam dünyasındaki etkisi", Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı / Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Tezin Tarihi: 2021; Orhan Karaoğlu, "Şiiliğin İran Dış Politikasındaki Etkileri", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, Tezin Tarihi: 2021; Mehmet Bora Sanyürek, "Şii jeopolitiği ve İran dış politikası", Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Tezin Tarihi: 2018; Mosab Abushaban, "The political philosophy of Iran and it's implications on it's foreign affairs", Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı, Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Tezin tarihi: 2017.

⁵ Emin Yolchiyev, "Iran's foreign policy towards shiite groups in the Middle East: The case of Lebanon and Iraq", Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2016; Cihan Taş, "1979 İran Devrimi sonrası Şiiliğin Ortadoğu politikasındaki rolü ve etkileri", Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bölgesel Araştırmalar Ana Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2017; Serkan Aykut, "İran devrimi sonrasında Şii Jeopolitiği'nin Ortadoğu coğrafyasındaki yansımaları", Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Coğrafyası ve Jeopolitiği Ana Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2018; Abdülkadir Şen, "İran'ın Şii politikaları bağlamında Ortadoğu'daki vekâlet savaşları: Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen örneği", Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Sosyoloji ve Antropoloji Ana Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2020; Seyedmohammad Seyedi Asl, "İran'ın dış politikasında Şii mezhep faktörünün etkisi ve kullanımı: Jeopolitik bir değerlendirme", Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Tezin Tarihi: 2021; Muhammed Topçu, "Vekalet savaşının İran dış politikasındaki rolü: Irak ve Yemen örneği", İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Tezin Tarihi: 2021;

⁶ Halil Irmak, "Suriye'deki iç savaş'ın Şii jeopolitiği bağlamında değerlendirilmesi", Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Güvenlik Stratejileri ve Yönetimi Ana Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2016; Beytullah Sürücü, "Suriye iç savaşında İran'ın rolü: Şiiliğin etkisi", Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Politik Ekonomi Ana Bilim Dalı, Tezin Tarihi: 2020; Melike Acar, "Suriye iç savaşında Şii cihadı: Hizbullah'tan Haşdi Şabi'ye Şii milisler", Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Tezin Tarihi: 2022;

incelenmiştir.⁷ İran'ın, ABD eliyle rejimleri devrilen devletlerdeki Şiiler üzerinden Ortadoğu'da nüfuzunun artması uluslararası literatürde dikkat çekmiş ve bu alanda temel kaynak olarak görülen çalışmalar kaleme alınmıştır.⁸ ABD'nin Şiilerle ilişkilerine dair yapılan çalışmalarda ise, Şii devlet dışı yapıların ABD ile ilişkileri dönemsel olarak ele alınmış olup, İslam Devrimi'nden itibaren bir süreç içerisinde bütüncül bir bakış açısı ile yapılan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Uluslararası ilişkiler literatüründe Şii devlet dışı yapıların üzerinde çok fazla durulmakla birlikte, İran'ın vekil güçleri (*proxy*) bakışının sıklıkla tekrar edildiği görülmüştür. Ancak bu çalışmaların hiçbiri Şiiliği bölgesel bir kimlik olarak tanımlayarak ABD'nin bu kimlik karşındaki politikasını konu edinmemiştir. Hazırlanan çalışmanın belirtilen boşlukları doldurması hedeflenmiştir.

Şiiliği bölgesel bir kimlik olarak tanımlamayı ve ABD'nin bu kimlik karşısındaki politikasını kendisine konu edinen bu çalışma iki temel iddiayı ileri sürmektedir: İlk Humeyni tarafından siyasi bir kimlik olarak inşa edilen Şiiliğin, bölgedeki belirli Şii aktörlerce benimsenmesi ile karşılıklı inşa süreci yaşandığı ve bunun sonunca çalışmada Humeyni Şiiliği olarak adlandırılan kimliğin bölgesel bir norm haline geldiğidir. Bu ortak kimlik kendini 2000'lerden itibaren ve özellikle 2003'te Irak'ın işgalinin ardından kimliği benimseyen aktörlerin senkronize hareket etme kabiliyeti üzerinden göstermektedir. Çalışmada Humeyni Şiiliği dışında kalan Şiilik ekolleri dikkate alınmamıştır. Bu nedenle sadece İran, Lübnan ve Irak'ta bulunan ve Velayet-i Fakih öğretisini benimsemiş aktörler çalışmanın Şii aktörleri olarak kabul edilmiştir. Yukarıda özetlenen iddialardan hareketle, çalışmanın temel savı ise 2000'lerden itibaren bir çatı kimlik ve bölgesel norm haline gelen Humeyni Şiiliğinin bölgesel olma niteliğinin ABD tarafından doğru olarak tahlil edilmediğidir. 1979 sonrasında İran'a karşı inşa edilen “düşman” kimliği ABD politikasında belirleyici olurken Şiilik dar bir bakış açısı ile

⁷ İnci Muratlı Bezirgan, “ABD Ve Irak Şiileri Arasındaki İlişkiler: 2003-2010 Dönemi”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Ortadoğu ve Afrika Çalışmaları Bilim Dalı, Tezin Yılı:2012; Tolga Öztürk, “ABD'nin Ortadoğu politikası ve İran jeopolitiği”, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü , Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Tezin tarihi: 2013; Cansel Poyraz, “Irak'ın işgalinin ABD dış politika doktrinleri çerçevesinde oryantalist açıdan değerlendirilmesi”, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Tezin tarihi: 2013; Murat Özmen, “ABD'nin Irak politikası (1990-2003)”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2010; Levent Ak, " ABD'nin Irak savaş stratejisinin incelenmesi (2003-2010)", Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Strateji Bilimi Bölümü, Strateji ve Stratejik, Tezin Tarihi: 2010.

⁸ Vali Nasr, “*The Shia Revival: How Conflicts within Islam Will Shape the Future*”, New York: W.W. Norton and Company, 2006; Trita Parsi, “*Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States*”, New Haven: Yale University Press, 2007; Malcolm Byrne ve Kian Byrne, “*Worlds Apart: A Documentary History of US-Iranian Relations, 1978-2018*”, Cambridge: Cambridge University Press, 2021.

İran'a içkin bir siyasi kimlik olarak okunmuştur. ABD, Soğuk Savaş boyunca 1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgalinden sonra kurulan Hizbullah da dahil olmak üzere Lübnan'daki Şii devlet dışı yapıları Sovyetler Birliği'nin desteklediği gruplar olarak algılamıştır. Hizbullah'ın İran'ın doğrudan askeri ve mali desteğiyle kurulduğu ve ideolojik düzlemde Velayet-i Fakih'i benimsediği ancak 1980'lerin sonlarına doğru fark edilmiştir. 1980'lerin sonlarına doğru Hizbullah'ın Amerikalı ve Batılı hedeflere yönelik rehin alma eylemleri, İran ile açık ideolojik ve siyasi ilişkiler kurması ve İran'ın söylemlerini benimsemesi ABD'nin bakış açısını değiştirmiştir. ABD, bu noktada İran ve Hizbullah'ın ortak bir kimlik inşa ettiğini fark etmiş ve iki aktöre karşı eşgüdümlü politikalar geliştirmeye başlamıştır. Bununla birlikte, Humeyni Şiiliğinin bölgesel bir norm olarak inşasında önemli rol oynamalarına karşın, 1980'lerde İran'a siyasi olarak sığınmak zorunda kalmalarından itibaren Velayet-i Fakih öğretisini benimseyen Iraklı Şii grupların bu kimliksel aidiyetleri, ABD tarafından net olarak anlaşılamamıştır. ABD bu grupları "Irak Şiiileri" parantezinde, Sünni-Şii ayrımı üzerinden değerlendirmiştir. Bu eksik okuma nedeniyle ABD, İran-Hizbullah ekseninde "düşmanlaştırma" üzerinden eşgüdümlü bir politika yürütmesine karşın Velayet-i Fakih öğretisini benimseyen Irak'taki Şii grupları bunun dışında tutmuştur. Irak'taki bu grupların İran'la ilişkilerinin kimlik boyutunun görülememesi ABD'nin Irak'ta bu gruplarla ilişkilerinde uzun soluklu ve etkin bir politika geliştirmesini de engellemiştir.

Çalışmanın odak noktası kimlikler ve inşa süreçleri olduğu için, metodolojik olarak sosyal inşacılık yaklaşımı temel alınmaktadır. Sosyal dünyayı öznelerarası bir boyutta ele alan, kimlikler ve normların uluslararası ilişkilerin temeli olduğunu vurgulayan sosyal inşacılık, yapı ve yapanın karşılıklı olarak birbirini oluşturduğunu, çıkar ve kimliklerin de bu süreçte oluştuğunu iddia etmektedir. Kimliklerin içeriği önemli olduğu zaman, bağlam da önem kazanmaktadır. Bununla birlikte sosyal inşacı yaklaşımdan hareketle Alexander Wendt'in de vurguladığı üzere, uluslararası sistemde aktörlerin kimlikleri büyük oranda sabit kalmaktadır. Ancak uzun vadede çok büyük toplumsal ve siyasal kırılmaların sonucunda değişebilmektedir.

Çalışma hem kimlik inşasına hem de dış politika inşasına odaklanmaktadır. Kimlik inşası olarak ele alınan Humeyni Şiiliğinin bölgesel bir norm haline gelme sürecidir. İnşa süreçlerinin ilk basamağı olan kimlik inşasında, 1979 İran İslam Devrimi, Ortadoğu'da yalnızca İran'ın siyasi yapısını değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda Şii İslam'ın devrimci bir yorumunu bölgesel bir norm haline getirerek yeni bir kimlik inşası sürecini başlatmıştır. Humeyni'nin liderliğinde geliştirilen Velayet-i Fakih öğretisi, İran'ın ulusal sınırlarını aşarak

Lübnan Hizbullahı, Irak'ta bu öğretiyi benimseyen Şii hareketler ve diğer bölgesel Şii toplulukları üzerinde derin bir ideolojik etki yaratmıştır. Ortaya çıkan yeni Şii kimliği, dini liderlerin siyasi otoriteyi de temsil ettiği, devrimci, ABD ve İsrail karşıtı, anti emperyalist, direnişçi ve üçüncü dünyaya seslenen normların üzerine inşa edilirken, beraberinde İran liderliğinde ortak bir Şii-devrimci kimliğin bölgesel düzeyde kurumsallaşmasına zemin hazırlamıştır. Böylece 1979'da gerçekleştirilen İslam Devrimi yalnızca İran'da gerçekleşen ve ulus devleti ilgilendiren bir olgu olmaktan çıkıp, bölgesel bir norm haline gelmiş ve bu norm etrafında farklı ülkelerden benzer kimliği ve çıkarları paylaşan devlet dışı aktörleri bir araya getiren ulus ötesi bir Humeyni Şiiliği kimliği ortaya çıkmıştır.

Çalışmada, 1979'da İslam Devrimi'nin ardından ortaya çıkan İran merkezli bir ideolojik ve siyasi çerçeveye oturan, Velayet-i Fakih öğretisi ve ABD karşıtlığı, İsrail karşıtlığı, anti emperyalizm, direniş söylemi ve üçüncü dünya ile dayanışma normları üzerine inşa edilen yeni Şii kimliğinin 'Humeyni Şiiliği' olarak kavramsallaştırılması, geleneksel Şiilik ile İslam Devrimi sonrası oluşan devrimci ve politik karakterdeki Şiilik arasındaki farkı vurgulamak amacıyla kullanılmaktadır. Bununla birlikte, Şiilik büyük bir tarihsel literatüre sahiptir ve bu literatür içerisinde Şii ulemanın politik faaliyetleri geniş bir süreci ve çok çeşitli aktörleri kapsamaktadır. Fakat çalışmada Şii ulemanın İran tarihindeki siyasallığı Humeyni'nin nasıl bir tarihsel süreci arkasına alarak Velayet-i Fakih temelli Şii kimliğini oluşturduğunu ortaya çıkarmak için sınırlı bir anlatımla ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu bakımdan Şii ulemanın politik tarihi çalışmada kısıtlı bir şekilde ele alınmıştır.

Humeyni Şiiliği, geleneksel Şii ulemanın çoğunlukla benimsediği Mehdi yeryüzüne geri dönene kadar siyasi iktidarın reddi önermesini tersine çevirmiştir. Geleneksel Şiilik, tarihsel olarak siyasi otoriteden uzak duran, gizlenme ve bekleyiş esası üzerine kurulu bir dini yorum benimserken; Humeyni'nin Velayet-i Fakih öğretisi, Şiiliği devrimci, siyasi ve küresel bir hareket haline getirmiştir. Humeyni'nin Şiiliğe dair yeni yaklaşımı, siyasi eylemi dini bir görev olarak tanımlayarak, İslami bir devletin kurulmasını ve bu devletin diğer Müslüman toplumlara öncülük etmesini hedeflemiştir. Dolayısıyla Humeyni Şiiliği kavramsallaştırması, İran'ın ve İslam Devrimi'nin ardından bölgesel bir norm haline gelen Şiilik anlayışının bölgesel nüfuz alanını analiz ederken, geleneksel Şii anlayışıyla arasındaki farkı netleştirmek açısından kritik bir işlev görecektir. Bu bağlamda Humeyni Şiiliği, yalnızca İslam içerisinde var olan mezhebi bir inanış değil, aynı zamanda bir yönetim modeli, ideolojik çerçeve ve bölgesel norm inşası süreci olarak ele alınmaktadır.

Humeyni Şiiliği kavramı yalnızca bir teolojik ayrışmayı değil, aynı zamanda İran'ın bölgesel politikalarını şekillendiren ve Lübnan Hizbullahı ile Irak'taki Velayet-i Fakih öğretisini benimseyen Şii hareketleri birleştiren ortak bir ideolojik-politik kimliği ifade etmektedir. Burada vurgulanacak nokta, Humeyni Şiiliği kimliğinin bölgede farklı Şii aktörler arasında mezhepsel aidiyetlerin de ötesinde, devrimci bir dayanışma ağı oluşturmuş olmasıdır. İran'ın kimlik inşası süreci, Lübnan'daki Hizbullah, Irak'taki Bedir Tugayları, İslam Devrimi Yüksek Konseyi (İDYK), Dava Partisi, Ketaib Hizbullah, Asaib Ehl el-Hak gibi Şii aktörler aracılığıyla bölgesel düzeyde pekişmiş ve ABD karşıtı söylem bu kimliğin temel unsurlarından biri haline gelmiştir. Bu bağlamda, İran, uluslararası sistemde yalnızca bir devlet değil, Şii dünyasında yeni bir norm ve kimlik üreten bir ideolojik merkez olarak hareket etmeye başlamıştır. Kimlik inşasının bir diğer ayağı da Velayet-i Fakih öğretisini benimseyen tüm devlet ve devlet dışı aktörlerin birbirleri ile karşılıklı inşa ettiği kimliktir. Bu anlamda Lübnan Hizbullahı ve Irak'ta Velayet-i Fakih öğretisini benimseyen Şii gruplar sadece İran'ın uzantısı olarak değil, 1979 sonrası ortaya çıkan yeni Şii kimliğinin bir parçası olarak sosyal ve siyasal alanda yeniden şekillenmiş aktörlerdir. Sosyal inşacılık yaklaşımının karşılıklı kimlik inşasına uyumlu bir şekilde, İran belirtilen aktörlerin kimliğini inşa ederken, aynı zamanda bu aktörler de İran'ın kimliğini şekillendirmiş, özellikle bölgesel liderlik iddiasını yeniden üretmiştir. Karşılıklı inşa sonucu her aktör diğeriyle ilişki kurduğu ölçüde ve oranda dönüşmüş, sonunda tek parçalı bir görünüm vermiş ve senkronize hareket etme kapasitesi geliştirmiştir. Belirtilen aktörlerin İran merkezli ortak bir kimlik inşası etrafında senkronize hareket etme kabiliyeti kazanmış olmaları, bu aktörlerin homojen bir yapı sergilediği anlamına gelmemektedir. Nihayetinde her bir aktör kendi iç dinamikleri çerçevesinde, var oldukları toplumun özgül koşulları içerisinde kurumsallaşmıştır ve ayırt edici özelliklere sahiptir.

Keskin bir zaman dilimi vermek mümkün olmasa da İran, Lübnan Hizbullahı ve Irak'ta Velayet-i Fakih öğretisini benimseyen grupların karşılıklı ortak kimlik inşası 2003'te Irak rejiminin devrilmesinin ardından yaşanan süreçte tamamlanmıştır. İslam Devrimi'nin ardından hem Lübnan Hizbullahı hem de Iraklı Velayet-i Fakih öğretisini benimseyen gruplar İran ile karşılıklı ortak bir Şii kimliği inşa etmeye başlamıştır. Bu süreçte İran ve Hizbullah'ın uluslararası sistemdeki aktif birer aktör olma özellikleri ABD tarafından ortak kimlik etrafında net olarak görülmüştür. 1980'lerin başından itibaren İran ve Hizbullah arasındaki karşılıklı kimlik inşasının kurumsallaştığı, ritüellerin, dini liderliğin ve sembollerin ortaklaştığı bir süreç yaşanmıştır. Ancak Irak'ta Saddam yönetimi sebebiyle, sürgündeki Şii muhalefet olan İslam Devrim Yüksek Konseyi (İDYK), Bedir Tugayları ve Dava Partisi'nin Humeyni Şiiliğini kendi

bünyesinde inşa etmesi, bu aktörlerin hem Irak hem de uluslararası sistem içerisinde henüz pasif birer aktör olmaları sebebiyle ABD tarafından net olarak görülememiştir. Irak'ta 1980'lerden Saddam rejiminin devrildiği 2003 yılına kadar geçen süreçte Iraklı Velayet-i Fakih öğretisini benimseyen Şii grupların İran ile teması ve kimlik inşa süreci devam etmiştir ancak 2003 yılında Saddam rejiminin devrilmesinin ardından Iraklı Velayet-i Fakih'i benimseyen gruplar çatı bir Humeyni Şiiliği kimliğine aktif bir aktör olarak diğer aktörlerle senkronize bir şekilde eklemlenmiştir. 2006'da yaşanan Hizbullah-İsrail Savaşı İran-Irak-Lübnan hattındaki ortak kimlik inşa etmiş Şii grupların, ortak bir "direniş söylemi" etrafında buluşmasına zemin oluşturmuştur. Arap isyanlarının ardından iç çatışmaların yaşandığı Suriye sahası ise bölgesel bir norm olarak Humeyni Şiiliğini benimseyen tüm aktörlerin sadece ideolojik değil, askeri olarak da senkronize hareket etmeye başladığının izlendiği bir alan olmuştur. Sonuç olarak, karşılıklı kimlik inşası 2003'te Irak'ta Velayet-i Fakih öğretisini benimseyen grupların dahil olmasıyla somutlaşmış ve Arap isyanları sonrası da askeri ve ideolojik olarak konsolide olmuştur.

Çalışmada belirtilen ikinci inşa süreci ABD'nin İslam Devrimi'nden itibaren ortaya çıkan Şii kimliğine yönelik olarak inşa ettiği sabit ve değişmeyen düşman kimliğidir. Sosyal inşacılık yaklaşımı kimliklerin yalnızca içsel süreçlerle değil, aynı zamanda diğer aktörlerle kurulan ilişkiler ve tanımlamalar yoluyla belirlendiğine dikkat çekmektedir. Bu bakımdan 1979'da ortaya çıkan yeni Şii kimliği aynı zamanda ABD'nin İran'a yönelik sabit bir düşman kimliği oluşturmasına da zemin hazırlamıştır. Yeni Şiilik anlayışının ideoloğu olan Humeyni'nin ABD'ye yönelik 'Büyük Şeytan' ve ABD'nin İran'ın yeni rejimini yönelik 'terörle özdeşleştiren, küresel düzene tehdit bir aktör' söylemleri karşılıklı olarak birbirini pekiştiren kimliksel çerçeveler ortaya çıkarmıştır. ABD'nin İran'ın kimliğini İslam Devrimi'nden itibaren sabit ve tutarlı bir şekilde düşman olarak yorumlaması, sosyal inşacılık açısından kimliklerin ne derece güçlü bir şekilde davranışları şekillendirdiğini göstermesi bakımından önemli görülmektedir. Bu algı, zaman içinde kurumsallaşarak ABD'nin dış politikasının temel bir unsuru haline gelmiştir. İran'a karşı bu düşmanlaştırma politikası, özellikle İran ile karşılıklı inşa ettiği kimliğini net olarak görmeye başladığı 1980'lerin sonundan itibaren Lübnan Hizbullah'ına karşı politikasının da belirleyicisi olmuştur. ABD Lübnan Hizbullahı ve İran'ın, İslam Devrimi'nin hemen ardından karşılıklı olarak inşa etmeye başladığı Humeyni Şiiliği kimliğini bir tehdit olarak tanımlamış ve buna karşı 1979'dan itibaren tutarlı, senkronize bir strateji izlemiştir. Bu politika sadece maddi değil, aynı zamanda kimliksel bir tehdide yanıt niteliği taşımaktadır. Çalışmanın sınırlarını oluşturan 1979-2016 yılları

arasında İran ve Hizbullah'a karşı yaptırımlar, sınırlama ve önleme stratejileri gibi sistematik politikalar geliştirmiştir.

Bununla birlikte, ABD Humeyni Şiiliği kimliğini Irak'ta doğru analiz edememiştir. Iraklı Şii gruplar ABD tarafından genel olarak ya mezhep temelinde Sünni ağırlıklı Saddam'ın Baas rejimi karşısında Şii muhalifler veya Saddam sonrası ortaya çıkmış gruplar olarak değerlendirmiştir. Oysa Bedir Tugayları, İDYK ve Dava Partisi'nin İran ile ilişkili kolunun 1980'lerden itibaren İran ile kurdukları ilişkiler görülememiştir. Belirtilen Şii aktörlerin Humeyni Şiiliği kimliği ile olan ortak normatif altyapı inşası doğru okunamamıştır. Bu anlamda ABD, Saddam'ın devrilmesinden sonra Irak'ta Şii kimliğini sadece etnik ve mezhepsel bir unsur olarak değerlendirmiştir. Irak'taki Şii grupları birbirinden ayıran ideolojik farklılıkları görmemiştir. İDYK, Bedir Tugayları ve Dava Partisi'nin İran ile ortak kimlik paylaştıkları kolu, Ketaib Hizbullah, Asaib Ehl el-Hak, Nuceba Hareketi gibi gruplar, Velayet-i Fakih öğretisini kabul ederek, İran'la ideolojik ve stratejik bağlar kurmuşlardır. Bu gruplar Irak'ta Şii kimliğini Humeyni Şiiliği ile ilişkilendirerek inşa etmişlerdir. Irak bölgesinde sadece etnik ve dini değil, mezhepsel olarak da çok katmanlı ve parçalı bir görünüme sahiptir. Bu özelliği sebebiyle Irak'ta Şiiler kendi içlerinde ayrıştıkları gibi, Velayet-i Fakih öğretisini benimseyen gruplar da bir ayrışma yaşamıştır. Tıpkı Dava Partisi'nde Velayet-i Fakih'i benimseyenler ve daha laik kanat olmak üzere iki eğilim olduğu gibi, İDYK de 2007 yılında bir kırılma ve dönüşüm yaşamıştır. Bununla birlikte, çalışmanın sonlandığı 2016 yılına kadar geçen süreç göz önüne alındığında, Bush'un son döneminde gözlemlenen bu dönüşümün Obama dönemindeki yansımaları, temelden bir kimliksel dönüşüm görünümü vermemektedir. Daha çok, 2003 sonrası Irak'ta ulusal siyasete eklemlenme ve ABD ile ılımlı ilişkiler izleme arzusunu göstermesi bakımından pragmatik bir hamle olarak değerlendirilmektedir. Zira adın İslam Yüksek Konseyi (İYK) olarak değiştiren örgütün İran ile ilişkileri sürmüş, geçmişten gelen bağları pragmatik temelde muhafaza edilmiştir. Aynı zamanda İDYK'nin silahlı kanadı olarak İran tarafından kurulan, Devrim Muhafızları tarafından eğitilen, 1980-00 arasında yaşanan Irak ile savaşta İran saflarında savaşan ve 2003 sonrası Irak'a dönerek Irak güvenlik güçlerine entegre edilen Bedir Tugaylarının İDYK'nin dönüşümünü reddederek, 2012'de ayrılması ve Velayet-i Fakih'e bağlı kalması da kimliksel dönüşümü destekleyen yapısal dönüşümlerin belirtilen dönem aralığında gerçekleşmediğini göstermesi bakımından belirtilen iddiayı doğrulamaktadır. Mukteda es-Sadr'a bağlı Sadr Hareketi ise Irak'a özgü milliyetçi bir Şii kimliği oluşturmaya çalışmış, Velayet-i Fakih öğretisini kabul etmemekle birlikte, İran ile dönemsel işbirlikleri kurmuştur. Ayetullah Sistani'ye bağlı Iraklı Şiiler ise dini ve siyasi egemenliği savunmuş, İran'a mesafeli

durmuş, Velayet-i Fakih öğretisine karşı bir tutum geliştirmiştir. ABD, İran ve Hizbullah ile bağlantılı Iraklı grupların Şii kimliğinin çok katmanlı niteliğini doğru göremediği için de bu aktörleri 2003 sonrası ulus devlet bağlamında sistem içerisine dahil etmeye çalışmış ve bu kimliklerin Velayet-i Fakih öğretisine ve normlara sadakatini görememiştir. Iraklı Velayet-i Fakih öğretisini benimsemiş gruplar sosyal inşacılık yaklaşımına göre normların sessizce yayılıp zamanla kurumsallaştığı bir örnektir.

Çalışma dört ana bölüm olarak tasarlanmıştır. İlk olarak teorik alt yapıyı oluşturan sosyal inşacılık incelenecektir. Birinci bölüm olan ‘Teorik Çerçeve: Sosyal İnşacılık’ başlığı altında ilk olarak kimlik, politik kimlik ve kimliğin Soğuk Savaş’ın ardından devletleri nasıl ve ne ölçüde tanımladığına yönelik tartışmalar yapılacaktır. Hemen ardından çalışmanın metodolojisinin dayandığı sosyal inşacılığın tarihsel gelişimi anlatılacaktır. Sosyal inşacılığın Soğuk Savaş’ın sonlarından itibaren adım adım uluslararası ilişkiler literatüründe edindiği yer kronolojik bir çerçevede ifade edilecektir. Ardından sosyal inşacılık yaklaşımının çeşitleri detaylı bir şekilde belirtilecek ve Onuf ve Wendt’ten hareketle sosyal inşacılığın temel varsayımları açıklanacaktır. Birinci bölümün son başlığı altında ise günümüzde dahi önemli tartışma konularından biri olan aktör sorunsalı tartışılacaktır.

İkinci bölümde ‘Şiiliğin Tarihi ve Politik Kimlik Olarak İnşası’ başlığı altında Şiiliğin ve Şii ulemanın politik tarihi ifade edilecektir. Şii ulemanın Şiiliğin doğuşundan itibaren geçirdiği süreç ve Humeyni Şiiliği incelenecektir. Humeyni Şiiliğinin geçmişten gelen bir birikim üzerine yeniden inşa ettiği Şiiliğin nasıl bölgesel bir norm olarak inşa edildiği tartışılacak ve son olarak ise, İran’ın 1979’dan itibaren dış politikasının da önemli bir belirleyeni olan kimliğin, Lübnan ve Irak’ta Velayet-i Fakih öğretisini benimseyen devlet dışı aktörlerle karşılıklı kimlik inşası incelenecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ‘ABD’nin Humeyni Şiiliğine Yönelik Stratejik Eksikliği ve Farklılaşan Politikası: Çatışma, Uzlaşma ve İşbirliği (1979-2000)’ başlığı altında ABD’nin inşa ettiği düşman kimliği sabit olmak kaydıyla, Humeyni Şiiliği kimliğini benimsemiş devlet ve devlet dışı aktörlere yönelik izlediği değişken dış politika incelenecektir. Belirtilen dönem aralığında Humeyni Şiiliği kimliği henüz İran, Lübnan Hizbullahı ve Irak’ta Velayet-i Fakih öğretisini benimsemiş üç aktör tarafından karşılıklı olarak inşa edilme sürecindedir ve ilişkilerin zemininin kurumsallaştığı bir süreç vurgulanmıştır. Bu dönem boyunca ABD’nin Humeyni Şiiliği kimliğini Lübnan Hizbullahı ve İran nezdinde doğru okuduğu ve her iki aktöre karşı

askeri sınırlama, düşman olarak inşa etme, yaptırım uygulama gibi politikaları senkronize bir biçimde yürüttüğü belirtilecektir. Sosyal inşacılık perspektifinden bu ABD'nin Humeyni Şiiliği kimliğini doğru tanımladığı ve tehdidi kimlikle açıkladığını göstermektedir. Ancak Irak'ta Velayet-i Fakih öğretisini benimseyen Dava Partisi'nin bir kolu, Bedir Tugayları ve İslam Devrimi Yüksek Konseyi gibi aktörlerin henüz siyasi özne olarak görülmediği, Saddam'a muhalefet eden pasif dini gruplar olarak değerlendirildiği ve Humeyni Şiiliği kimliğinin normatif yapısını ve kimliksel dönüşümü gözden kaçırdığı değerlendirilecektir.

Dördüncü ve son bölüm olan 'ABD'nin Bölgesel Bir Norm Olan Humeyni Şiiliğine Yönelik Politikasında Irak Belirsizliği (2000-2016)' bölümünde ise 2003'te Saddam rejiminin yıkılmasının ardından Irak'ta Velayet-i Fakih öğretisini benimsemiş Şii grupların aktif olarak aktörleşmesiyle birlikte, İran ve Lübnan Hizbullah'ıyla karşılıklı Şii kimliği inşa sürecinin tamamlandığı belirtilecektir. ABD'nin ise Humeyni Şiiliği kimliğine dair düşman algısını sabit tuttuğu ancak Bush döneminde Humeyni Şiiliği kimliğini benimseyen İran ve Hizbullah'a karşı düşman kimliğini önemli ölçüde dönüştürerek, söylem yoluyla daha agresif temelde ideolojik bir çerçeveye oturttuğu iddia edilecektir. Humeyni Şiiliği, özellikle İran nezdinde artık terörizmin ve bu kavrama atfedilenlerin merkezidir. Irak'ta Humeyni Şiiliği eksenli kimlik inşası gerçekleştiren tüm aktörlere yönelik ise İran ve Hizbullah'tan farklı olarak Saddam sonrası 2005'e kadar müttefiklik zemininde ilişki kurulduğu ancak 2005'ten 2008'e kadar olan süreçte bu aktörlerle çatışmalı bir ilişki geliştirildiği değerlendirilecektir. Obama döneminde ise Humeyni Şiiliği kimliğine yönelik tehdit ve düşman algısının sabit kaldığı fakat bu kimliğe yönelik pragmatik zeminde daha esnek politikalar izlendiği belirtilecektir. İran ve Hizbullah'a karşı müzakere yoluyla sisteme entegre etme ve yaptırım politikalarının izlenirken, Irak'ta ise İran ile karşılıklı ortak kimlik inşa eden aktörlerin özellikle IŞİD tehdidine karşı kimliksel bağları göz ardı edilerek araçsal bir müttefik olarak değerlendirilip, tutarlı bir politika geliştirilemediği iddia edilecektir.

I. BÖLÜM: TEORİK ÇERÇEVE: SOSYAL İNŞACILIK

Uluslararası sistemde, aktörlerin birbirleri ile ilişkilerinin niteliğini belirleyen temel faktörler vardır. Bu faktörlere bağlı olarak, akademik literatürde farklı kuramlardan yola çıkılarak farklı açıklamalar ortaya çıkmıştır. Aktörlerin, askeri ve siyasi güç ilişkilerinden sistemde sahip oldukları konuma, nüfuz etme yeteneklerine, jeopolitik güçlerine ve sistemdeki diğer aktörlerle kurdukları ilişkilere dair en geniş açıklamalar Soğuk Savaş'ın ardından yapılmıştır. Soğuk Savaş'ı önemli kılan nokta, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin hemen ardından yeni dünyada aktörlerin küresel sistemdeki tüm politik ve askeri niteliklerini belirlemesidir. Belirtilen sebepten ötürü Soğuk Savaş'ın sona ermesi, küresel sistemde büyük bir belirsizliğin ortaya çıkmasına sebep olmakla birlikte aynı zamanda birçok farklı aktörün de ortaya çıkmasını sağlamıştır. Uluslararası ilişkiler teorilerinde ve yaklaşımlarında çok çeşitliliğinin Soğuk Savaş'ın bitişine denk gelen paralelliği bu bakımdan tesadüf görülmemektedir.

Çeşitlenen aktörlerin birbirleri ile ilişkilerini ve değişen uluslararası sistemi anlamaya yönelik ilk dönem çalışmalarının başında “İnşacılık Yaklaşımı” gelmektedir. İnşacılık yaklaşımı, Wendt'ten hareketle devlet merkezli bir kuram olarak görülmektedir. 1990'ların sonuna doğru devlet dışı yapıların sistemdeki etkisinin artmasıyla ortaya konulan yeni çalışmalar ışığında, analiz merkezi devletlerden devlet dışı yapılara doğru genişlemiştir. Çeşitlenen aktörler kendilerini sosyal yapıda tanımlayarak kimliklerini meydana getirmektedirler. İnşacılık yaklaşımına göre ise kimlikler küresel sistemdeki aktörlerin çıkarlarını belirlemektedir. Bu çıkarlar önceden verili değil süreç içerisinde ve karşılıklı olarak inşa edilmektedir. İnşacılık yaklaşımı bu nedenle geniş anlamda kimliklere dar anlamda ise politik kimliklere yoğunlaştırmıştır. Böylece ülkelerin politik kimlikleri, kolektif bilinçleri ile karşılıklı olarak birbirini inşa etmiş ve en nihayetinde devletlerin birbirini nasıl algıladıkları karşılıklı olarak oluşmaktadır. İnşacılık kuramının belirtilen temel savları çıkış noktası kabul edilerek, ABD'nin, Humeyni tarafından yeniden inşa edilerek bölgesel bir norm haline getirilen Şiiliği kabul eden devlet ve devlet dışı yapılara yönelik bir politikasının olup olmadığını anlamaya yönelik yapılan çalışmada, merkezi analiz birimi olarak kabul edilen politik kimlik, aynı zamanda kolektif anlamları da inşa ettiğinden ötürü çalışmanın başlangıç noktası olarak kabul edilecektir.

A. POLİTİK KİMLİK

Günümüzde psikoloji, edebiyat, sosyoloji, felsefe, siyaset bilimi gibi birçok bilim dalının temel araştırma alanlarından biri haline gelen kimlikler, gittikçe daha disiplinler arası bir perspektif ile değerlendirilmektedir. Temelinde, var olan mevcut farklılıkları vurgulamak ya da bir farklılıklar kümesi yaratarak ayrılmayı/ayrı olmayı tarif eden kimlik, bu özelliği itibarıyla temeline özneyi almaktadır. Aynılığı ve sürekliliği içeren Latince ‘idem’ kökünden türetilmiş olan kimlik (*identity*) kavramı, bu bakımdan öznel bir bütünlük, tutarlılık ve süreklilik oluşumunu belirtmektedir.⁹ İnsanın var oluşunun en önemli anlam kaynağı olan kimlik sayesinde, bireyler ya da toplumlar kendilerini diğerlerinden ayırmış, tanımlanmış ve konumlandırmıştır. Böylece hangi değerler dünyasına ait olduğu onun kimliği ile belirlenmiştir. Bir kişi veya toplumsal varlığın kendisini özdeşleştirdiği kavram ya da kalıplar aracılığıyla farklılık kazandığı kimlik, kişisel olabildiği gibi toplumsal, kültürel ya da ulusal kimlik de olabilmektedir.

Toplumsal yaşamın kaçınılmaz bir boyutu olan kimlikler her şeyden önce benzerlikler önermektedir. Kimliklerin sosyal inşası, benlikle bütünleşen ve bireylerin kendilerini başkalarıyla özdeş hissettikleri bir sosyal ilişkiler veya topluluklar ağının tanınmasını ve topluluk ya da ilişkilere katılmayı içermektedir.¹⁰ Burada belirtilen bireysel kimlikleri, Ünver Günay “ *kişiyi başkalarından ayırmak üzere kurumlarca verilmiş bulunan ve çoğunlukla resmî bir özellik taşıyarak hüviyeti ifade eden* “ olarak tanımlarken, şahsi kimliklerin “ *kişinin başkalarıyla ilişkilerinin psiko-sosyal yönünü yansıttığını* “ belirtmektedir. Günay; millet, kültür, toplum ya da grup temelli kimlikleri ise “ *belirtilen grubu, kültürü, toplumu yahut milleti oluşturan fertlerin müşterek varlıkta özdeşleşerek, ortak ülkü ve simgelerde birleşmeleri ve tasa ve sevinçte ortaklaşmaları* ” şeklinde tanımlamaktadır. Bu bakımdan Günay’a göre belirtilen kimlik kategorileri ile din, normlar ya da değerler arasında yakın ilişki bulunmaktadır.¹¹ Tarihsel süreç içerisinde birey ya da toplumların varoluşlarına anlam katmaya dair en önemli araçlarından biri ve kültürel bir kimlik olan din, kimliklere anlam vermekle birlikte, yapısal ve kültürel kodlar da kazandırmaktadır. Berezin, anlamlara dayalı olan kültürel kimliklerin halkın

⁹ Hüseyin Aydoğdu, “Modern Kimlikte Öznenin Ölümü”, *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2004, S.10, s.117.

¹⁰ Mabel Berezin, “Emotions and Political Identity: Mobilizing Affection for the Polity”, Jeff Goodwin, James M. Jasper ve Francesca Polletta, (ed.), *Passionate Politics: Emotions and Social Movements*, Chicago: University of Chicago Press, 2001, s. 84.

¹¹ Ünver Günay, “*Din Sosyolojisi*”, İstanbul: İnsan Yayınları, 2010, s. 418-419.

güçlü duygularını ve tepkiselliğini yaratma ve yeniden üretme kapasitesine sahip olduğunu vurgulamaktadır.¹² Özellikle semavi dinlerde var olan adaletsizlik, acı çekme, nihayetinde ebedi mutluluğa kavuşma, adaletin sağlanması ya da nihai sonun ölüm ile geleceği anlatısı kişi ya da topluluklara bir temel sağlayarak, kimliklere dünya görüşü ve anlam katmakta ve kitlelerin kimliklerinin kendilerini bu dinleri merkeze alarak oluşan siyasi organizasyonların çevresinde tanımlamalarına olanak sağlamaktadır.

Sanayi devrimi sonrası özellikle makineleşmeyle birlikte ortaya çıkan işgücü ihtiyacı ve büyük şehirlere kitleler halinde göçler yeni bir toplumsal form ortaya çıkarmıştır. Bu toplumsal form, yeniden oluşum halinde olması hasebiyle gelenekselden kopuşu simgelemektedir. Bu kopuş, beraberinde geleneksel çerçeveye oturmuş olan kimliklerin aşınmasına, derin kırılmaların meydana gelmesine ve zamanla yerine yeni toplumsal kimliklerin oluşmasına yol açmıştır. Bir insanın kişiliği nasıl birçok kimlikten oluşuyorsa, bir toplumun karakteri de birçok farklı kimlikten oluşmaktadır. Kimliklerde yaşanan dönemsel kırılmalar da bu kimlik çeşitliliği içerisinde meydana gelmektedir. Özellikle modern dönemle birlikte her ne kadar seküler perspektif öne çıksa da¹³ dönem dönem kitleler için yaşanan ekonomik ve toplumsal krizlerin çıkış noktası dinler haline gelmiştir. Modernleşme ve kentleşme şehirlerde kalabalık nüfusların oluşmasına sebep olmuştur. Bu kitlelerin yaşadığı başta ekonomik ve ardından sosyal ve politik krizlerin, özellikle neoliberal politikalara geçişi temsil eden 1970’li yılların sonlarından itibaren yarattığı olumsuz etki sadece piyasacı bakış açısı ile sınırlı değildir. Bu dönem aynı zamanda sınıf ya da ideoloji temelli politik aktörlerin, kitlelerin içerisinde bulunduğu ekonomik ve sosyal kriz haline cevap üretememesi de bu dönemde yaşanan derin kırılmaların temel sebeplerinden biridir. Kolektif kimliklere dayanan kimlik siyaseti ise bu ekonomik ve sosyal alt üst oluştan kaynaklanan hızlı sosyal değişime verilen bir cevaptır. Böylece yaşanan siyasal çatışmalar sınıf ya da ideoloji temelli olmaktan çıkıp, süreç içerisinde daha kimlik perspektifli bir hale gelmiştir.¹⁴ Bu aşamada dini kimlikler siyasette başat aktörler olarak görülmeye başlanmış ve yaşanan ekonomik, sosyal ve politik krizlerin kendini gösterdiği kimlik krizlerinin aşılmasında ve problemlerin çözümüne dair sunduğu perspektif ile var olan boşlukları doldurmuş ve kolektif kimliklerin niteliklerini belirleyenlerden biri haline gelmiştir. Frances Fox Piven, insanlık

¹² Mabel Berezin, “Emotions and Political Identity: Mobilizing Affection for the Polity”, s. 85.

¹³ Ernesto Laclau, “*Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme*”, İstanbul: Birikim Yayınları, 2000, s. 67.

¹⁴ Frances Fox Piven “*Globalizing Capitalism and the Rise of Identity Politics*” Socialist Register, Leo Panitch, (ed.), Socialist Register 1995: Why Not Capitalism? , Vol.31, 1995, s. 102-103.

durumunun özelliklerinden ötürü insanları kimlik siyasetine ittiği iddiasını politik birer aktör olan işçiler üzerinden vermektedir. Piven'e göre işçiler işçi olmaları ve ait oldukları sınıf haricinde aynı zamanda erkeklik, beyazlık ve çeşitli Avrupa etnik ve dini kimliklerinin tikellikleri tarafından da birbirleriyle bağlantılıdır.¹⁵

Kimlik siyaseti kavramının ilk olarak küreselleşmenin şafağında 1979 yılında yapılan akademik çalışmalarda kullanılması tesadüf değildir. Kavram ilk olarak 1979 yılında Anspach tarafından engelli insanların hem kendi benlikleri hem de engelli olma hallerine dair toplumsal kavramları dönüştürmek amacıyla yaptığı çalışmada kullanılmıştır. Sonraki on yıl boyunca ise yalnızca üç bilimsel dergi makalesinde kimlik siyaseti kavramı tartışılmıştır.¹⁶ Kimlik siyaseti, ırksal, etnik, kültürel, dinsel, toplumsal cinsiyete dayalı veya başka bir grup tarafından ya da onlar adına, genellikle belirli kimlikler ile daha geniş bir toplumun baskın kimliği arasındaki farklılıklar veya çatışmalar nedeniyle maruz kaldıkları adaletsizlikleri düzeltmek amacıyla girilen siyasi veya sosyal faaliyettir.¹⁷ Politik kimlikler bireylerin günlük yaşamlarında edindikleri deneyimleri temel alan ve bu deneyimlerden yola çıkarak toplumsal ve sosyal olarak inşa edilen birer etiketlerdir. Gentry ise politik kimliği kişinin politik benliğinin içsel anlatısı olarak tarif etmektedir ve iki temel unsuru olduğunu belirtmektedir; bir süreç olarak kimliğin gelişimi/oluşumu ve bir statü olarak kimlik. Kimlik gelişimi bireylerin inançlarını, tercihlerini, politikleşmiş bireyler olarak kendilerini keşfetmeleri ve tanımaları sürecidir. Kimliğin bireyin statüsü olması ise siyasi meseleleri bilmek ve önemsemek, siyasi sistem hakkında bir dizi organize inanca sahip olmak ve belirli inançları destekleyen siyasi davranışlarda bulunmak anlamına gelmektedir. Gentry, politik kimlik ve kimlik siyaseti arasında da bir ayrım yapmaktadır. Politik kimlik, gelişim ve sosyal psikoloji ile ilişkilendirilen ve gelişim psikolojisi literatüründe bir benlik kavramının oluşturulması ve bu kavramın dış dünyaya sunulması olarak değerlendirilirken, kimlik siyasetinin kökleri güç yapılarını, grup dinamiklerini ve sosyal inşayı hesaba katan siyaset biliminin kimlik uyarlamalarına dayanmaktadır.¹⁸

¹⁵ Age, s.104.

¹⁶ Mary Bernstein, "Identity Politics", *Annual Review of Sociology*, Vol. 31, 2005, s.47.

¹⁷ Brian Duignan, "Identity Politics", *Encyclopedia Britannica*, 23 February 2023, <https://www.britannica.com/topic/identity-politics>, Erişim Tarihi 20.03.2023.

¹⁸ Bobbi Gentry, "Why Youth Vote: Identity, Inspirational Leaders and Independence", Cham: Springer, 2018, s. 19–20.

Politik kimlik kavramının asıl anlamını bulduğu ve ağırlıklı olarak literatürde yer ettiği dönem ise küreselleşmenin siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler disiplininde çokça tartışıldığı 1990'lı yıllar olmuştur. Uluslararası ortamda yaşanan etnik çatışmalar ve güçlü aktörler olarak taraf olan milliyetçi gruplar, kimlik siyaseti başlığı altında literatürde çalışma konusu haline gelmiştir. Kültüre ve kimliğe yapılan vurgular, medeniyetlerin farklılığını vurgulayarak küresel siyaseti yorumlayan çalışmalar politik kimlikleri bir adım öteye taşımıştır. 1990'lı yıllarla birlikte muhafazakâr toplumsal hareketler de ekonomik küreselleşme ve ulusal kültürün aşınmasına kimlik siyaseti perspektifinde cevap üretmiştir. Bu bakımdan kimlik siyaseti, yerel topluluk ya da grupların, siyasi egemenlik taleplerini dile getirerek uluslararası ortamda bir aktör olarak ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Uluslararası ilişkiler disiplininde ise kimliklerin daha çok uluslararası ortamda yarattığı etki dikkate alınmıştır. Bu bakımdan politik kimlikler ve devlet ya da devlet dışı yapıların politik kimlikleri çalışmaların odak noktasını oluşturmuştur. Yapılan çalışmalarda ulusal kimlik, vatanseverlik ya da çokkültürlülük soruları etrafında bir araştırma kolu ortaya çıktığını vurgulayan Leonie Huddy, Citrin ve Sears'ın Amerikan kimliği üzerine yaptığı araştırmayı örnek vermektedir. Citrin ve Sears'ın Amerikalı olmanın özel anlamını araştırdığı çalışmanın sonucuna göre Amerikan kimliği eşitlik, bireysellik gibi Amerikan değerlerine bağlılık ile doğru orantılıdır. Bu bakımdan Amerikan kimliğinin siyasi sonuçlarını belirleyen varlığı değil, anlamıdır.¹⁹

Friedman, tarihin inşasının kimlik tarafından üretildiğini ve onun kurucu unsuru olduğunu belirtmektedir.²⁰ Kimliğin inşası ise siyasete, aktörleri ve onların siyasi seçimlerini vurgulayan bir mühendislik perspektifi önermektedir.²¹ Dolayısıyla büyük ölçüde çıkarlara dayanan kimlikler ve kimlik inşası genellikle ötekileştirme süreçlerini ortaya çıkarır ve meseleleri siyasallaştırarak, siyasetin parçası haline getirmektedir. Ortadoğu'da özellikle 1970'lerden itibaren ulusal kimlikler belirsiz hale geldikçe, klan, kabile, mezhep kimlikleri öne çıkmıştır. Hem stratejik hem de bölgesel bir güç olan İran'da ise 1979 İslam Devrimi'nden sonra, devletin kimliği Humeyni aracılığıyla Şiilik üzerinden yeniden inşa edilmiş ve Humeyni

¹⁹ Leonie Huddy, "From Social to Political Identity: A Critical Examination of Social Identity Theorie", *Political Psychology*, Vol 22, No.1, 2001, s. 129-131.

²⁰ Jonathan Friedman, "Myth, History, and Political Identity", *Cultural Anthropology*, Vol. 7, No. 2, Mayıs 1992, s.202.

²¹ Jeffrey T. Checkel ve Peter J. Katzenstein, "*European Identity*", New York: Cambridge University Press, 2009, s.3.

tarafından bir öğreti olarak yeniden inşa edilen Şiiliğin temsil ettiği değerler, politik argümanlar olarak kurumsallaştırılmıştır. Bu anlamda Humeyni öğretileri üzerine yeniden inşa edilen Şii karakterli politik kimlik, İran'ın devlet kimliği haline gelmiştir. 1979'da ortaya çıkan Şii kimlikli devlet fenomeni, hem öteki olma söylemi üzerine inşa edildiği hem de etkisi İran'ın dışındaki ülkelerdeki Şiilere ulaşarak küresel siyaseti etkilediği için Humeyni'nin yeniden inşa ettiği politik Şii kimliği ve ABD ile ilişkileri çalışmanın temel eksenini oluşturmuştur.

Çalışmanın odak noktası olarak belirlenen politikleşmiş Şiilik ile kastedilen, Şii İslam referansını kullanmaya yönelik tüm siyasi girişimleri kapsamaktadır ve çok çeşitli aktörleri içermeye avantajına sahiptir. Aktörler kimi zaman devletler ve kurumlar iken, kimi zaman da devlet dışı gruplar, dini liderler ve silahlı hareketler olabilmektedir. Bu tanımdan yola çıkarak politik Şiiliğin, Şii düşünce yapısını ayrıştırdığı görülmektedir. Şiiliğin mitleştirilmiş tarihinden alınan temsillerle sulanan ortak bir semboller evreni oluşmaktadır ve farklı Şii aktörlerin farklı bağlamlarda harekete geçmek için faydalandığı ortak bir fikri zemin, dayanışma, aidiyet ve kimlik biçimleri sağlamaktadır. Böylece farklı Şii kimlikler arasında 'biz' üretmektedir. Bu noktada önemle altının çizilmesi gereken nokta, tek ve homojen bir Şii kimliğinin olmadığıdır. Beaumont ve Calabrese'in tarifi ile belirtirsek;

“Şiilik küreselleşmenin ve dayanışmanın gelişmesine katkıda bulunan, bir dizi aktör ve kanal tarafından şiddet bağlamında bugün yeniden inşa edilen ve yayılan bir anlamlar evrenidir.”²²

Şii kimliği, içerdiği anlam dünyasını aktörler bağlamında küresel sistemin sınırlarını genişletmesine paralel bir şekilde genişletmiştir. Böylece kimlikleri uluslararası sistemde analiz birimi olarak kabul eden inşacılık yaklaşımı sayesinde özellikle Ortadoğu'da aktörlerin birbirleri ile ilişkileri daha anlaşılabilir bir hale gelmiştir. Politik bir zeminde yeniden inşa edilen Şii kimliğinin önce Şii aktörlerin birbirleri arasında ve ardından diğer küresel aktörlerle karşılıklı politika inşası kuramsal bir zeminde anlaşılır kılınmıştır. Bu bakımdan Soğuk Savaş'ın ardından uluslararası sistemi anlamaya yönelik bir çabayı temsil eden sosyal inşacılık yaklaşımı çalışmanın kuramsal temelini oluşturmuştur.

²² Robin Beaumont ve Erminia Chiara Calabrese, “Chiismes Politiques”, *Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée*, 145, 24 October 2019, <http://journals.openedition.org/remmm/13038>, Erişim Tarihi: 20.03.2023

B. SOSYAL İNŞACILIK

1. Tarihsel Süreçte İnşacılığın Kökeni

1920'lerin başında bir grup Sovyet sanatçı ve mimar tarafından yeni bir sanatsal hareketi tanımlamak için ortaya atılan inşacılık kavramı²³, teori mi yoksa uluslararası ilişkilere dair bir yaklaşım mı olduğu sorusundan öte, içerisine doğduğu ve geliştiği döneme içkin olarak yorumlanmış ve gelişmiştir. Kavram günümüzde yaygın olarak Sovyet inşacılığına çok az benzerlik gösteren epistemolojik bir konumu tanımlamak için kullanılmaktadır. Uluslararası ilişkiler çalışan akademisyenler, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından kurulan yeni uluslararası düzeni yorumlarken, realizmin defolarını idealizm ile açıklamaya çalışmıştır. Dönemin hemen ardından başlayan Soğuk Savaş ise bu çalışmaların açıklayamadığı birçok boş alan yaratmıştır. Bu boşluğun temeli, Soğuk Savaş'ın belirleyici niteliklerinden doğmuştur. Bu nitelikler iki kutup arasında süregelen çatışmaların konumsal/coğrafi bir çatışmadan çok, 'zihinler ve kalpler' savaşı olmasından kaynaklanmıştır. Yine bu dönemde akademisyenlerin açıklamaya çalıştığı iki baskın kavram, Avrupa entegrasyonu ve sömürgeleştirme olduğu için, bu iki kavramın uluslararası ilişkilerin maddi güce odaklanan egemen devlet merkezli iki ana teorisi olan realizm ve idealizm ile açıklanamaması, beraberinde eleştirel bir perspektifi de desteklemiştir.²⁴ Burada tespit edilen boşluk, iki ana teori olan idealizm ve realizm ile açıklanamayan normlar ve kimliklerin hem yeni hem eski devletler içerisinde hem de birbirleriyle ilişkilerinde oynadığı roldür.

Uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde her dönem yerleşik görüşleri reddeden ve alternatif açıklamalar getirmeye çalışan muhalif filozof ve bilim insanları bulunmaktadır. Georg Sorensen belirtilen tespitin altını çizen ve önemini vurgulayan çalışmasında, 1980'lerin sonu itibariyle bu seslerin sayısının arttığına dikkat çekmiş ve bu artışa iki faktörün yol açtığını iddia etmiştir; bunlardan biri Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile bu durumun uluslararası gündemi temelden değiştirmesi ve iki rakip süper gücün egemen olduğu katı bir Doğu/Batı çatışması yerine, dünya siyasetinde devletlerin bölünmesi/parçalanması tespitidir. Diğeri ise bunun bir sonucu olarak iç savaş, demokratikleşme sorunu, kitlesel göç, azınlık hakları, çevre sorunları gibi farklı başlıkların uluslararası ilişkilerde ortaya çıkmış olmasıdır. Dönem itibariyle

²³ Ronen Palan, "A world of their making: an evaluation of the constructivist critique in International Relations", *Review of International Studies*, 2000, 26, s. 578.

²⁴ Martha Finnemore ve Kathryn Sikkink, "International Norm Dynamics and Political Change" *International Organization*, vol. 52, no. 4, 1998, s. 887.

uluslararası ilişkileri açıklamada baskın teori olan Waltz'ın neorealizminin bu başlıklarla ilgili yeterli açıklama getiremiyor olması, Sorensen'in dikkat çektiği bir diğer önemli noktayı oluşturmaktadır.²⁵

İnşacılığı yeniden yorumladığı makalesinde benzer şekilde Stefano Guzzini de inşacılığın temel olarak iki tarihsel gelişmeden doğduğunu iddia etmektedir. Bunlar düşünümsel modernite ve Soğuk Savaş'ın sonunda ortaya çıkan geri dönülemez değişimdir. Guzzini makalesinde Ulrich Beck'ten aldığı düşünümsel modernite kavramı ile 20. yüzyılın başlarına dayanan teknik ve sosyal ilerlemenin doğasında var olan 'sınırlar' ve 'belirsizlikler' konusunda artan farkındalığı tarif etmiştir. Guzzini'nin altını çizdiği ikinci önemli tarihsel bağlam ise Soğuk Savaş'ın sonu ve beraberinde ortaya çıkan süreçte hem Avrupa'yı hem de tüm dünyayı temelinden sarsan değişimin kesinliği karşısında Uluslararası ilişkiler disiplini içinde başlayan tartışmalardır.²⁶

Uluslararası ilişkiler disiplininin temel teorileri olan realizm ve liberalizm eleştirileri üzerine yoğunlaşan ve kendi dönemleri içerisinde bu teorileri yeniden yorumlayan neorealist ve neoliberal teorisyenlerin birbirleriyle yaptıkları ampirik akademik tartışmalar da inşacılığın beslendiği önemli kaynaklardır. Martha Finnemore ve Kathryn Sikkink, ortak çalışmalarında hem realist hem de liberal 'neo' teorilerin 'ekonorealistler' ve 'ekonoliberaller' olarak adlandırılması gerektiğini, çünkü her iki durumda da yeni olanın aslında mikroekonomik kavrayışların bir enjeksiyonu olduğunu vurgulamışlardır.²⁷

Jeffrey T. Checkel de makalesinde inşacıların uluslararası ilişkilerin teorik sınırlarını genişletmeyi başardığını iddia etmiştir. Buna göre inşacı çalışmalar, neoliberalizm ve neorealizm tarafından parantez içine alınan 'kimlik' ve 'çıkar' başlıklarını keşfederek geliştirdikleri sosyolojik yaklaşımla, uluslararası politikanın yeni ve anlamlı yorumlarını üretmiştir. Aynı çalışmada, iddiasını bir adım daha ileri taşıyan Checkel, inşacıların kimliğin keşfini post modernlerden kurtardığını vurgular.²⁸ İnşacılığın rasyonalist yaklaşımlar (realist veya liberal) ve yorumlayıcı yaklaşımlar (çoğunlukla postmodernist, postyapısalcı ve eleştirel)

²⁵ Georg Sørensen, "IR Theory after the Cold War." *Review of International Studies*, vol. 24, 1998, s.84

²⁶ Stefano Guzzini, "A Reconstruction of Constructivism in International Relations", *European Journal of International Relations*, vol. 6, no. 2, June 2000, s. 149.

²⁷ Martha Finnemore ve Kathryn Sikkink, "International Norm Dynamics and Political Change", s. 890.

²⁸ Jeffrey T. Checkel, "The Constructivist Turn in International Relations Theory" *World Politics*, vol. 50, no. 2, 1998, s. 325

arasındaki orta yolu işgal ettiğini belirten Emanuel Adler ise inşacı çalışmaların teorik ve ampirik araştırma için yeni alanlar yarattığını yazmıştır.²⁹ Bu anlamda inşacılığın uluslararası ilişkiler disiplininde metodolojik tartışmalarda da kendini orta bir noktada konuşturduğunu söylemek mümkündür.

Mevcut teorilere bir alternatif ve bir orta yol olduğu iddiasıyla ortaya çıkan inşacılığın teorik zemininde, büyük teoriler arasındaki tartışmalar vardır. Uluslararası ilişkiler teorileri arasındaki ilk büyük tartışma, 1920-1930 yıllarda döneme damgasını vuran idealizm ve realizm arasında geçmiştir. Devam eden süreçte yeni ortaya çıkan gelenekselciler ve davranışsalcılar arasındaki yöntemsel tartışma ise 1950-60'lı yılları kapsamıştır. 1980'li yıllardan itibaren disiplin içerisinde devam eden üçüncü büyük tartışma ise epistemolojik temelde rasyonel teoriler ile düşünümsel (reflektivist) kuramlar arasında, bir diğer deyişle temelde pozitivizm ile post-pozitivizm arasında geçmiştir. Bu tartışmalar zemininde disipline katılan inşacılık, pozitivizm ile post-pozitivizm arasında orta bir zemin üzerine kendini inşa etmeye çalışmıştır. Bu noktada inşacıların bilimi veya nedensel açıklamayı reddetmediğini belirtmek önemlidir. Ana akım teorilerle olan çekişmeleri epistemolojik değil ontolojiktir. İnşacılık ontolojik olarak sosyal gerçekliğin inşası, epistemolojik olarak ise bilginin toplumsal inşasına vurgu yapmaktadır. Bu noktada inşacılığın ana akım teoriler ile yolunun ayrıldığı nokta gerçekliğin bilgisinin sosyal olarak inşa edildiği ve salt gerçeklerin yanı sıra, yalnızca onlara belirli bir işlev veya anlam atfettiğimiz için var olan bazı gerçeklerin var olduğudur. Uluslararası ilişkilerde doğal olarak kabul edilen ve bu sebeple sorgulanmayan çıkar, egemenlik, rejimler gibi kavramların sosyal inşa süreçleri içerisinde nasıl oluştuklarının açıklanması gerekmektedir.

Sosyal inşacılığın ilk teorisyenlerinden Nicholas Onuf, inşacı düşüncenin ilham kaynağının Anthony Giddens'in 'yapılanma kuramı' (*structuration theory*) olduğunu belirtmektedir.³⁰ Bu kuram ile Giddens, pozitivizm-postpozitivizm tartışmasına üçüncü bir bakış açısıyla baktığını vurgulamaktadır. Yapılanma kuramında birey ile toplum arasındaki ilişki önemlidir. Bu nokta, 'yapının ikiliği' kavramıyla da ifade edilmektedir. Aktörlerin ve yapının birbirlerine karşılıklı bağımlılığını ifade eden 'yapının ikiliği' kavramı, sosyal hayattaki

²⁹ Emanuel Adler, "Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics", *European Journal of International Relations*, vol. 3, no.3, 1997, s. 320.

³⁰ Nicholas Greenwood Onuf, "World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations", Columbia: University of South Carolina Press, 1989, s.36-43.

sürekliliğin ve değişimin açıklanmasında önemli işlevler üstlenmektedir.³¹ Yapı ve sosyal aktör, karşılıklı bir biçimde birbirlerini oluştururlar ve birbirlerinin aracıdırlar. Aktörlerin ve yapıların şekillenmesi birbirlerinden bağımsız olabilecek ikili olgular olmayıp, beşerî hayattaki ikiliği (*duality*) temsil etmektedirler.³²

Ana akım inşacılar, pozitivizme epistemolojik yakınlıklarını ve ontolojik yeniliklerini, pozitivizm ile post pozitivizm arasında köprü kurabileceklerini iddia etmek için kullanmışlardır. Sosyal inşacılığın erken dönem teorisyenlerinden Alexander Wendt bu iki yol arasında sosyal inşacılığın felsefi ilkelere dayalı bir orta yol bulma umudunu yazarken, Emanuel Adler de yine orta yolu yakalamaktan söz etmektedir. Uluslararası ilişkilerin rasyonalist açıklamalarına karşı, Wendt hem idealist hem de bütüncül bir açıklamayı savunmuştur. Bu nedenle Wendt, epistemoloji açısından pozitivistlerin, ontoloji açısından ise post-pozitivistlerin yanında yer almıştır. Bu görüşe karşı çıkanlar da vardır. Steve Smith inşacılığın pozitivizm ile post-pozitivizm arasında bir köprü olamayacağı, iki metodoloji arasındaki aşılmaz bir uçurum olduğunu iddia etmiştir. Ancak Sorensen, Smith'in bu görüşüne karşı çıkmış ve ikisinin arasında bir bağlantı görevi üstlenebileceğini savunmuştur. Smith'in iki metodolojinin birbirlerini dışlayan varsayımlara sahip oldukları için bir araya getirilemeyeceği görüşüne Sorensen iki metodoloji arasında çok fazla orta yol olduğunu belirterek karşı çıkmıştır. Sorensen dünya hakkındaki fikirlerimizin ve teorilerimizin her zaman hem öznellik hem de nesnellik unsurlarını içerdiğine vurgu yaparak görüşünü temellendirmiştir. Sosyal bilimlerdeki ister liberal ister muhafazakâr ya da marksist olsun büyük geleneklerin özne ve nesnel anlayışı birleştirmenin ortak noktasını benimsediğinin altını çizen Sorensen, bu yöntemin Weber'in bir özne olarak sosyoloji tanımında da yer aldığını vurgulamıştır.

İnşacı araştırmacılar, inşacılığı sosyal gerçekliğin oluşmasında sosyal aktörleri, yapıları ve bilginin rolünü öne çıkaran varsayım ve önermeleri kapsayan ve vurgulayan bir sosyal teori olarak tanımlamışlardır. İnşacılığın idealist ve bütüncül bakış açısının özellikle maddecilik-idealizm ve yapan-yapı tartışması bağlamında belirginleştiği vurgulanmıştır.³³ En genel düzeyde inşacılık, üç temel varsayıma dayanan bir sosyal analiz yaklaşımıdır: insan etkileşimi

³¹ Anthony Giddens, “*Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*”, Berkeley: University of California Press, 1979, s. 69.

³² Anthony Giddens, “*Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*”, s. 24

³³ Mustafa Küçük, “Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, der. Ramazan Gözen, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Basım 3. Baskı, Aralık 2021, s. 329.

maddi faktörler tarafından değil, öncelikle düşünsel faktörler tarafından şekillendirilir. Bu bağlamdaki en önemli düşünsel faktörler, ortak kolektif anlayış olarak ‘öznelerarası’ inançlardır ve son olarak bu inançlar, aktörlerin kimliklerini ve ilgi alanlarını oluşturur.³⁴

İnşacılığın, bir uluslararası ilişkiler teorisi olmamakla birlikte, farklı birçok disiplinden kök alan disiplinler arası bir yaklaşım olduğu görüşü sıklıkla dile getirilmiştir. İnşacılığın kendi başına seviyelerle değil, sosyal ve politik dünyanın nasıl çalıştığına dair temel kavramlarla ilgilendiğini vurgulayan Checkel, inşacılığın bir teori değil iki varsayıma dayanan bir sosyal sorgulama yaklaşımı olduğunu belirtmektedir. Buna göre faillerin/devletlerin eylemde bulunduğu ortam maddi olduğu kadar sosyaldır ve bu ortam, faillerce/devletlerce çıkarlarının anlaşılmasını sağlayabilir ya da onları inşa edebilir.³⁵ Emanuel Adler de çalışmasında inşacılığı başlı başına bir siyaset teorisi değil tam aksine savaş, işbirliği, uluslararası toplum gibi uluslararası politikanın inşacı başlıklarının dayandığı bir sosyal teori olarak tanımlamıştır.³⁶ İnşacılık, Finnemore ve Sikkink’in ortak makalesinde de toplumsal yaşamın doğası ve toplumsal değişim hakkında iddialarda bulunan bir sosyal teori olarak nitelendirilmiştir.³⁷

İnşacılığı uluslararası ilişkiler literatüründe ilk defa kullanan Nicholas Onuf da 1990’ların sonuna doğru yazdığı makalede inşacılığın bir teori olmadığını belirtmiştir. Çünkü inşacılık insanların ne yaptığına, toplumların neden farklılaştığına, dünyanın nasıl değiştiğine dair genel açıklamalar sunmaktadır. Bununla birlikte Onuf inşacılığın, hakkında konuşmak için kullanılan kavram ve önermelerin yetersiz olduğu konuları teorileştirmeyi mümkün kıldığına altını çizmektedir.³⁸ Reus-Smith ana akım inşacıların inşacılığı bir teori değil analitik bir çerçeve olduğunu kabul ettiklerini belirtmekle birlikte, Wendt’in Waltz’a karşı uluslararası ilişkilerin kapsayıcı bir sosyal teorisini sunmaya girişerek inşacıların genel eğiliminden ayrıldığını ve onlarla karşı karşıya geldiğini belirtmiştir. Wendt, neorealizm ve neoliberalizmin açıklayamadığı alanları açıklayabilen, devleti tek aktör kabul eden, bilimsel realizmi

³⁴ Martha Finnemore ve Kathryn Sikkink, “Taking stock: The constructivist research program in international relations and comparative politics” *Annual Review of Political Science*, v. 4, 2001, s. 393.

³⁵ Jeffrey T. Checkel, “The Constructivist Turn in International Relations Theory” s. 325-326.

³⁶ Emanuel Adler, “Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics”, s.323.

³⁷ Martha Finnemore ve Kathryn Sikkink, “Taking stock: The constructivist research program in international relations and comparative politics”, s. 393.

³⁸ Nicholas Onuf, “Constructivism, A User’s Manual”, V. Kubalkova, N. Onuf ve P. Kowert, (ed.), *International Relations in A Constructed World*, New York: M. E. Sharpe, 1998, s.58.

epistemolojik bir yol kabul eden bir teori oluşturmak istemiştir.³⁹ Küçük ise Wendt'in inşacılığı 1990'ların başında neoliberalizm ve neorealizmde alternatif bir uluslararası ilişkiler teorisi olarak tanıttığını fakat, görüşlerini en kapsamlı şekilde ortaya koyduğu *Social Theory of International Politics* adlı başyapıtında ise inşacılığın bir uluslararası ilişkiler teorisi olmadığını açıkça belirttiğini vurgulamaktadır.⁴⁰

1990'lı yıllarda 'aktör merkezli', 'sistemik yapısalcı' ve 'bütüncül' olmak üzere üç ayrı sosyal inşacı yaklaşım ortaya konulmuştur. Uluslararası İlişkiler ortamının sosyal olarak inşa edildiğini vurgulayan Wendt'in sistemik yapısalcı yaklaşımı, belirtilen üç yaklaşım içerisinde merkezi konumda bulunmaktadır. Wendt sistemik yaklaşım gereği çözümleme düzeyi olarak uluslararası sistemi seçmiştir. Bununla birlikte, Finnemore gibi aktör merkezli inşacılar sistemi değil sistemi oluşturan birimleri temel almıştır. Bütüncül yaklaşımı benimseyen sosyal inşacılar ise aktör merkezli ve sistemik yapısalcı yaklaşımları birleştirmeyi amaçlamışlardır.⁴¹

2. Sosyal İnşacılığın Çeşitleri

Bireysel aktörler düzeyinde inşacılık, her şeyden önce devletlerin kimliklerini ve çıkarlarını sorunsallaştırmayı ve bunların toplumsal olarak nasıl inşa edildiğini göstermeyi amaçlamıştır. Fakat Soğuk Savaş'ın son döneminden itibaren uluslararası ortamdaki gelişmelere paralel bir şekilde ve daha geniş bir perspektif sunmasıyla beraber, farklı inşacılık çeşitleri ortaya çıkmıştır. Ruggie üç farklı inşacılık varyantı olduğunu ileri sürmüştür. İlki Durkheim ve Weber'in klasik geleneğinde kök saldıgını düşündüğü 'neo-klasik inşacılık'tır. Bu inşacılık sosyal bilim fikrine bağlılık, söz edimi kuramı, iletişimsel eylem kuramı ve bunların genelleştirilmesi ya da evrimsel epistemoloji gibi öznelarası anlamları ayırt etmek için gerekli bir dizi analitik araç ortaya koymuştur. Ruggie, Peter M. Haas, Friedrich Kratochwil, Nicholas Onuf, Emanuel Adler, Martha Finnemore, Peter J. Katzenstein gibi inşacı akademisyenlerle birlikte kendini bu gruba koymaktadır. İkinci varyant entelektüel köklerini Friedrich Nietzsche, Michel Foucault ile Jacques Derrida'nın yazılarında bulan, Richard K. Ashley, David Campbell, James Der Derian gibi akademisyenlerce çalışmalar yapılan 'post-modernist inşacılık'tır.

³⁹ Christian Reus-Smit, "Konstruktivizm", Scott Burchill, vd. (ed.) *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s. 297-298.

⁴⁰ Mustafa Küçük, "Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık", s. 330.

⁴¹ Age., s.350-351.

Modernizmin ilkeleri ve pratiklerinden kesin bir epistemik kopuşa vurgu yapılmıştır. Söylemsel pratiklerin ontolojik ilkeleri veya gerçeklik ve analizin temel birimlerini oluşturduğu sonucu olarak öznelerin dilsel inşası vurgulanmıştır. Üçüncü varyant ise bu iki varyantın birleşimidir. Neo-klasik varyant gibi ana akım kuramlaştırmayla belirli özellikleri paylaşır fakat bilimsel gerçekçiliğin felsefi doktrinine, özellikle Roy Bhaskar'ın 1979'da yayınladığı⁴² çalışmasına dayanmaktadır. Ruggie, Wendt'i bu gruba dahil etmiştir.⁴³

Ronen Palan ise inşacıları ortaya çıkış sırasına göre iki döneme ayırmış, 'yumuşak' ve 'sert' inşacılar olarak nitelendirmiştir. Palan'a göre Onuf, Kaslowski, Kratochwil gibi sert inşacılar sosyal yapıların insan yapımı olduğu anlayışını temel kabul ederler ve hem uluslararası sistemi hem de devleti normatif olarak oluşturulmuş yapılar olarak görmektedirler. Yumuşak inşacılar ise kültür, kimlik, norm gibi kavramları öne çıkaran, aktörlerin çıkarlarının sabit olmadığı, değiştiği ve sosyal bir bağlamdan doğduğu fikirlerinden yola çıkan inşacılarıdır.⁴⁴ Onuf da ilk dönem ve ikinci dönem inşacılar arasında ayırım yapmış ve ilk dönem inşacılarının bilim dünyasının çalkantılı bir döneminde ilk çalışmalarını yaptıklarının altını çizmiştir. Bu dönem Feminizm de dahil olmak üzere alternatif hareketlerden gelen büyük meydan okumaların tüm sosyal bilimlerde derin etkileri olduğunu ve ilk dönem inşacılarının sistematik olarak doğaçlama yaptığını, sosyal teoriyi çok fazla vurguladığını belirtmiştir. İkinci kuşak olan yumuşak inşacıların entelektüel ve toplumsal bağlamının çok farklı olduğuna dikkat çeken Onuf, Soğuk Savaş'ın bitmiş olmasının ikinci nesil inşacılar için yalnızca bir etki değil, aynı zamanda bir fırsat yarattığını da vurgulamıştır. Bu bakımdan ikinci nesil inşacılar 'Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Sovyetler Birliği'nin çöküşünün' sonuçlarının yarattığı etkiden çok fazla etkilenmişlerdir ve bu durum çalışmalarında baskın bir unsur haline gelmiştir.⁴⁵

Alex Macleod ise eleştirel inşacılıkla ilgili yaptığı çalışmada inşacılığı 'baskın' ve 'eleştirel' olmak üzere iki kola ayırmış ve baskın inşacılığı büyük oranda Wendt'in çalışmalarına dayandırmıştır. Eleştirel inşacılık ise ne ana akım inşacılıkta ne de

⁴² John Gerard Ruggie, "Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalization", New York: Routledge, 1998, s. 35-36.

⁴³ Roy Bhaskar, "The Possibility of Naturalism", Atlantic Highlands NJ: Humanities Press, 1979.

⁴⁴ Ronen Palan, "A world of their making: an evaluation of the constructivist critique in International Relations", s. 576.

⁴⁵ Nicholas G. Onuf, "The Politics of Constructivism", Fierke, K.M. and Jorgensen, K.E, (ed.), *Constructing International Relations: The Next Generation*, Abingdon: Routledge, 2015, s.241-242.

postmodernizmde bulunmayan, kendisine özgü özelliklere sahiptir.⁴⁶ Macleod'a göre baskın inşacılık uluslararası ilişkilerin ontolojisini yenileme iddiasına rağmen temel bir noktada çok geleneksel kalmıştır. Neorealizm ve temel önermesi olan üniter ve rasyonel devlet modelini reddetse dahi analizinin merkezine her daim devleti koymuştur. Eleştirel inşacılar ise gerçeklik olarak kabul edilen şeyin sosyal olarak inşa edildiğine, gerçeklik kurgularının güç ilişkilerini yansıttığına katılmaktadırlar. Fakat belirli failer veya fail gruplarının bu gerçekliklerin yeniden üretilmesinde ayrıcalıklı bir rol oynadığına dikkat çekmişlerdir. Macleod eleştirel bir inşacı yaklaşımın baskın yapıları doğallıktan çıkararak alternatif yapılar için kapılar açması gerektiğini ve herhangi bir analizin sosyal bağlamı dikkate alması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁷

Ted Hopf da eleştirel ve geleneksel inşacılık ayrımı yaparak, inşacılığın kendisi ve eleştirel teori arasında teorik ve epistemolojik mesafe yarattığı ölçüde geleneksel inşacılık haline geldiğini savunmuştur. Sonuç itibarıyla Hopf için geleneksel ve eleştirel inşacılık aynı teorik temelleri paylaşmaktadır.⁴⁸ Her ikisi de insanların doğal, verili ya da gerçek olarak kabul ettikleri kurumların, uygulamaların ve kimliklerin gerçekte nasıl insan failliğinin ürünü olduğunu yani sosyal olarak inşa edildiğini ampirik olarak ortaya çıkarmayı amaçlamıştır, öznelarası gerçeklik sosyal dünyayı anlamak için çok önemlidir, güç ve bilgi arasındaki bağı deşifre etmek istemektedir ve yapı-yapan karşılıklı oluşmuştur. Hopf'a göre inşacılığın en geleneksel olduğu yer metodoloji ve epistemolojidir. Bilimden ve pozitivistizmden kopmadıkları için geleneksel inşacılar farklılıkları ve kimlikleri deşifre ederken bu kimlik ya da farklılıklara dair bir dizi koşul oluşturulabileceğini varsaymışlardır. Eleştirel inşacılar ise bu temalciliği ya da olasılığını reddetmişlerdir. Kimlik üzerinden açıklanırsa; eleştirel inşacılar kimlik oluşumuyla ilgili mitleri temelden sarsmayı hedeflerken, geleneksek inşacılar bu kimlikleri tahmin edilebilir eylemlerin nedenleri olarak ele almayı istemişlerdir.⁴⁹ Bununla birlikte, eleştirel inşacılar Gramsci'ye, Frankfurt Okulu'na ya da marksizme atıfta bulunmamaları ve temel bir kurtuluş amacını paylaşmamaları yönüyle eleştirel teoriden ayrılmışlardır. Macleod

⁴⁶ Alex Macleod. "Les études de sécurité: du constructivisme dominant au constructivisme critique", *Cultures & Conflits*, No: 54, Eté 2004, s. 15-16.

⁴⁷ Age., s. 19-21.

⁴⁸ Ted Hopf, "The Promise of Constructivism in International Relations Theory", *International Security*, Summer, 1998, Vol. 23, No. 1, s.181.

⁴⁹ Age., s.182-184.

özellikle inşacılığın, eleştirel teori ve postmodernizm ile toplumsal olarak inşa edilecek bir dünya vizyonunu paylaşıp bile kesinlikle karışılmaması gerektiğine vurgu yapmıştır.⁵⁰

Rebecca Adler-Nissen ise birinci ve ikinci nesil inşacıların benliği kırılan bir fenomen olarak ele almaya daha az istekli olduklarını oysa üçüncü nesil inşacıların uluslararası ilişkilerde benlik sorunsalına daha fazla eğildiklerini belirtmiştir. Adler Subotic, Zarakol gibi üçüncü nesil inşacıların devletlerin benlik duygusu ile ilgili çalışmalarını örnek vermiştir.⁵¹ Subotic ve Zarakol çalışmalarında uluslararası konumların sadece diğer devletlere karşı daha iyi bir statü için verilen mücadelelerinin bir sonucu değil, aynı zamanda kendi geçmişleri ve iç çatışmalarının sonucu yapılan anlaşmaların neticesinde gerçekleşebileceğini değerlendirmiştir. Bu bakımdan devletlerin benlik duygusu veya kültürel yakınlığının olumlu özelliklerden ziyade utanç, suçluluk, mahcubiyet duygularıyla bağlantılı olabileceğini belirtmişlerdir.⁵²

3. Onuf ve Wendt'ten Norm İnşacılarına Sosyal İnşacılığın Temel Varsayımları

İnşacılık, Nicholas Onuf'un *World of Our Making* adlı çalışmasıyla⁵³ ilk kez bir uluslararası ilişkiler teorisi olarak sunulmuştur. İnşacılık terimini bu anlamda ilk kez kullanan kişi Onuf'tur. Onuf'a göre inşacılık her türlü sosyal ilişkileri çalışmanın bir yoludur. Onuf'un inşacılıkta üç temel kabulü vardır: toplumun ve bireyin birbirlerini oluşturma süreci, dilin araç olması ve kuralların varlığı. Onuf, toplumun ve bireylerin birbirlerini karşılıklı olarak sürekli oluşturdıklarını ortaya koymuştur. Bu ikisi arasındaki oluşturma süreci toplumsal ilişkilerin değişimini ya da sabit görünümünü birlikte belirlemiştir. Onuf ikinci olarak dil ve onun kurallar, kurumlar ve politikalar gibi türevlerinin toplumsal inşa sürecinde araç olduklarını belirtmiştir. Onuf, inşacılık tarifinde insanların toplumu, toplumun da insanları oluşturduğunun altını çizmiş ve bunun sürekli devam eden iki yönlü bir süreç olduğunu vurgulamıştır. Bu sürece, iki unsur olan insanları ve toplumu birbirine bağlayan üçüncü bir unsur olarak kuralları eklemiştir.

⁵⁰ Alex Macleod. "Les études de sécurité: du constructivisme dominant au constructivisme critique", s. 15.

⁵¹ Rebecca Adler-Nissen, "The Social Self in International Relations", *Review of International Studies*, Vol. 3, No. 3, Special Issue, 'Constructing IR: The Third Generation', 2016, s.33.

⁵² Jelena Subotic and Ayse Zarakol, "Cultural intimacy in International Relations", *European Journal of International Relations*, Vol. 19, No. 4, 2013, s. 915–938.

⁵³ Nicholas Greenwood Onuf, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, Columbia: University of South Carolina Press, 1989.

Çünkü sosyal kurallar, insanların ve toplumun birbirlerini oluşturma sürecini sürekli ve karşılıklı hale getirir ve bir toplumdaki faillerin kimler olduğunu söylemektedir.⁵⁴

Nicholas Onuf'un, inşacılığın altyapısını oluşturan çalışmalarının ardından, uluslararası ilişkilerin gerçekleştiği sistemi açıklamada kurama ilgiliyi arttıran Alexander Wendt olmuştur. Wendt, Onuf'tan farklı olarak sosyal inşa süreçlerinde dil ve konuşmadan ziyade, öznelarası bilişsel faktörlere vurgu yaparak, aktörler arasında oluşan ortak algı ve anlayışların altını çizmiştir.⁵⁵ Alexander Wendt 1987'de yayınladığı yapı- yapan ilişkisine dair çalışmada, bu dönem uluslararası ilişkiler alanında neorealizm ve dünya sistemleri teorisinin baskın olduğunu ve her iki teorinin de devletlerin uluslararası sistemde nasıl davrandığına dair farklı yapısal açıklamalar sağladığını vurgulamıştır.⁵⁶ Wendt'e göre her iki teori de birincil analiz birimlerinin özelliklerini ve nedensel güçlerini açıklayamamış ve devlet eylemlerinin potansiyel açıklamalarını ciddi şekilde baltalayan bir zayıflık ortaya çıkmıştır.⁵⁷ Farklı şekillerde olmasına rağmen, neorealizm ve dünya-sistemleri teorisi devlet davranışını açıklamak için hem devletlerin (güçler, çıkarlar) hem de sistem yapılarının (çok kutupluluk, eşitsiz değişim ilişkileri) özelliklerini kullanmaktadırlar. Burada problem bu varlıkları ve onların ilişkilerini kavramsallaştırmanın apaçık bir yoldan yoksun olmalarıdır. Wendt pek çok farklılığa rağmen, 'yapan-yapı', 'parça-bütün', 'aktör-sistem' ve 'mikro-makro' problemlerin hepsinin aynı meta-teorik zorunluluğu yansıttığını vurgulamıştır; sosyal davranışı açıklamak amacıyla, sosyal aktörler veya failer (bu durumda devletler) ile toplumsal yapılar (bu durumda uluslararası sistem) arasındaki ontolojik ve açıklayıcı ilişkinin bazı kavramsallaştırmalarını benimseme ihtiyacı.⁵⁸ Wendt, yapı-yapan ilişkisine dair yaptığı çalışmada inşacılık kavramını kullanmamış ve yapı-yapan ilişkisini 'Yapılanma Kuramı' olarak açıklamıştır. Wendt'in tarif ettiği yapılanma kuramı, yapan ve yapıları karşılıklı olarak oluşturulmuş veya birlikte belirlenen varlıklar olarak kavramsallaştıran yapan-yapı sorununa ilişkisel bir çözümdür.⁵⁹ Bu bakımdan yapılanma teorisi, sosyal dünyada ne tür varlıklar olduğu ve bunların ilişkilerinin nasıl kavramsallaştırılması gerektiği hakkında bir şeyler söylemektedir ve bu itibarla gerçek

⁵⁴ Nicholas Onuf, "Constructivism, A User's Manual", s.58-59.

⁵⁵ Bahar Rumelili, "İnşacılık", Evren Balta, (ed.), *Küresel Siyasete Giriş: Kavramlar, Teoriler ve Süreçler*, İstanbul: İletişim Yayınları, Mart 2018.s. 165.

⁵⁶ Alexander E. Wendt, "The Agent-Structure Problem in International Relations Theory", *International Organization*, Summer, 1987, Vol. 41, No. 3, s. 335.

⁵⁷ Age., s. 337.

⁵⁸ Age., s. 338.

⁵⁹ Age., s. 350.

dünyadaki sosyal sistemler hakkında düşünmek için kavramsal bir çerçeve/meta-teori sağlar fakat bize herhangi bir somut toplumsal sistemde ne tür yapan veya ne tür yapılar bekleyeceğimizi söylememektedir.⁶⁰

Wendt, 1992’de anarşi ve devlet ilişkisine dair yazdığı ‘*Anarchy is what states make of it: the social construction of power politics*’ adlı makalede ilk defa Onuf’u takip ederek kimlik ile çıkarların ilişkisini açıklamaya çalışan sosyal teori ile ilgili çalışan araştırmacıları ‘Sosyal İnşacı’ olarak nitelemiştir.⁶¹ Wendt’in bu tercihinin sebebi bu çalışmaları yapan araştırmacıların öznenliğin toplumsal inşa sürecine odaklanmalarına dikkat çekmek istemesidir. Wendt aynı makalede neorealistler ve neoliberallerin, devletleri sistemdeki baskın aktörler olarak kabul ettiklerine ve güvenliği ‘kendi çıkarları’ açısından tanımladıklarına vurgu yapmış ve her iki grubun da kendi çıkarını düşünen devleti teorisinin başlangıç noktası olarak aldığını belirtmiştir.

Wendt’e göre neorealistler, anarşilerin zorunlu olarak öz yardım (*self-help*) sistemleri olduğuna, yani hem merkezi otoritenin hem de kolektif güvenliğin bulunmadığı sistemler olduğuna inanır. Öz yardım sistemleri her devletin kendi güvenliğini sağlamak için hareket ettiği bir durumdur. Anarşiden doğan öz-yardım (*self-help*) tabiatı gereği rekabetçi bir güvenlik ikilemi ve kolektif eylem problemi yarattığından ötürü, öz yardım mantığına ayak uyduramayan devletler sistem dışında kalacaklardır.⁶² Wendt’in burada altını çizdiği nokta kimlik ve çıkarların yeniden tanımlanmasındaki karmaşık sürecin görmezden gelinerek, incelenmemesidir. Neorealizme içkin olan anarşinin kendi kendine yetme mantığı ve bu mantıktan çıkarılan sonuç, güvenlik ikileminin ve kolektif eylem sorununun doğası gereği rekabetçi dinamiklerini üretmiştir. Wendt’in bu çalışmadaki amacı, uluslararası kurumların devletlerin kimliklerini ve çıkarlarını dönüştürebildiğinden hareketle yapılanmacı ve sembolik etkileşimci sosyolojiden yola çıkarak inşacı bir argüman geliştirmek ve bu iki gelenek arasında köprü kurmaktır. Bu köprüyü kurmak için stratejisi, neorealistlerin öz yardım kavramının süreçten bağımsız olarak anarşik sistemin doğal bir sonucu olduğu yönündeki görüşüne karşıt bir görüş sunmaktır. Wendt’e göre belirli bir kimlik ve çıkar yapısını oluşturan ve somutlaştıran uygulamalar dışında bir anarşi mantığı yoktur. Yine aynı şekilde yapının süreçten hariç hiçbir varlığı veya nedensel gücü yoktur. Öz yardım ve güç politikaları anarşinin temel özellikleri

⁶⁰ Age., s. 355.

⁶¹ Alexander E. Wendt, “Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics”, s. 393.

⁶² Age., s. 392.

değil, kurumlarıdır.⁶³ Bu çıkarımların sonucu olarak Wendt bugün sosyal inşacılığın mottosu olan cümleyi kurmuştur: “Anarşi, devletlerin onu nasıl adlandırdığıdır”.

İnşacı kurama göre devletler düşmanlarına karşı dostlarından farklı davranırlar çünkü düşmanlar tehdit edicidir fakat dostlar değildir. Bu anlamda anarşi ve güç dağılımı, kimin dost kimin düşman olduğunu bize söylemek için yeterli değildir. Wendt burada ABD’nin Birleşik Krallık ve Sovyetler Birliği’ni nasıl farklı algıladığı örneğinden yola çıkmıştır. Tıpkı İngiliz füzelerinin ABD için Sovyet füzelerine göre farklı bir öneme sahip olması gibi, ABD’nin askeri gücü de benzer yapısal pozisyonlarına rağmen Kanada için farklı Küba için farklı bir öneme sahiptir. Elbette güçlerin farklı dağılımı devletlerin diğer devletleri nasıl algıladığını etkiler fakat bunun nasıl olduğu kendileri ve diğerleri hakkındaki düşüncelerini şekillendiren öznelarası anlayışlara ve beklentilere, diğer bir deyişle bilginin dağılımına bağlıdır. Wendt yine Sovyetler Birliği-ABD ikiliğinin izini sürerek, eğer Amerika ve Sovyet Rusya’nın artık düşman olmadıklarına karar verirlerse Soğuk Savaş’ın biteceğini iddia etmiştir. Wendt’in görüşünü özetlemek gerekirse; hareketlerimizi şekillendiren yapıları meydana getiren şey kolektif anlamlardır.⁶⁴ Uluslararası ilişkilerde bulunan aktörler bu kolektif anlamları paylaşarak kimlik kazanırlar. Belirli bir kimliğe olan bağlılık veya bu kimliğin vurgusu değişebilir fakat her kimlik aktörün kuramlar temelinde kendini sosyal olarak tanımlamasıdır. Aktörler bu kimliklerle kendilerini ve birbirilerini tanımlar ve bu kimlikler sosyal dünyanın yapısını oluşturur. Wendt’in bu noktadan hareketle vardığı sonuç ‘kimliklerin çıkarların temeli olduğu’ savıdır. Aktörlerin önceden verili, belirlenmiş çıkarları yoktur, bunun yerine çıkarlar olayları analiz etme sürecinde tanımlamaktadırlar. Wendt burada aktörlerin rollerinin olmaması gibi durumların çıkarları tanımlamayı zorlaştıracığına ve kimliği tanımlamanın daha karışık bir hale geleceğine değinmiştir. Soğuk Savaş’ın hemen ardından ABD ve eski Sovyetler Birliği’nin içinde bulunduğu durum Wendt’e göre tam olarak bu noktaya örnektir. Her iki ülke de çıkarlarını belirleyen Soğuk Savaş’ın karşılıklı tehdit ve düşmanlık nitelendirmeleri olmaksızın çıkarlarının ne olması gerektiği hakkında emin değillermiş gibi görünmektedirler.⁶⁵

Wendt’e göre kurumlar nispeten tutarlı kimlik ve çıkar yapısını yansıtmaktadır. Bu tür yapılar genellikle resmi kurallarla sistemleştirilmiştir fakat, sadece aktörlerin topluluk bilinci

⁶³ Age., s. 394-395.

⁶⁴ Age., s.397.

⁶⁵ Age., s.398-399.

içerisinde sosyalleşmeleri ve bu bilincin bir parçası olmaları sayesinde harekete geçirici bir güce sahip olmaktadırlar. Kurumlar insanların karşısına aşağı yukarı zorlayıcı sosyal gerçeklikler olarak çıkarlar fakat hala aktörlerin kolektif olarak bildiklerinin bir işlevidirler. Kimlikler ve kolektif bilinç birbirileri haricinde var olmazlar çünkü karşılıklı birbirilerini oluşturmaktadırlar. Sonuç olarak kurumsallaşma yeni kimlik ve çıkarları benimseme sürecidir, bunun dışında meydana gelen veya sadece davranışları etkileyen bir şey değildir.⁶⁶

Wendt devletlerin birbirlerini nasıl algıladıklarının karşılıklı olarak inşa edildiğini vurgulamaktadır. Bu yüzden güvenlik kavramları özün (*alter*) hangi kapsamda ve hangi tavırla ötekine (*ego*) göre bilişsel olarak tanımlandığına dayanarak değişmektedir. Bununla birlikte, anarşinin ve güç dağılımının anlamı bu bilişsel değişkenliğe bağlıdır. Waltz, devletlerin birbirlerini algıladığı üç farklı formdan bahsetmektedir. İlki devletlerin birbirlerini olumsuz bir şekilde tanımladığı, özün kazanımının ötekinin kaybı olarak görüldüğü ‘çekişmeli’ güvenlik sistemidir. Devletlerin birbirlerine dair geliştirdikleri olumsuz algı/tanımlama realistlerin tanımladığı anarşi ortamına benzemektedir. Aktörlerin hepsi kazanç veya kayıpların peşine düşmektedir. Adeta Hobbesçu bir anlayış olan herkesin herkesle savaşı durumunda toplu eylem neredeyse imkânsızdır çünkü her aktör sırtından bıçaklanma endişesi taşımaktadır. Waltz’ın tarif ettiği ikinci form, devletlerin hem kendisinin hem de diğerlerinin güvenliği arasındaki ilişkiyi dikkate aldıkları ‘bireyci’ güvenlik sistemidir. Bu sistem neorealistlerin tanımladıkları sistemdir, yine devletler kendi güvenliklerini düşünmektedirler fakat, öncelikle nispi değil mutlak kazançlar önemlidir. Bu sebeple kolektif eylem olasılığı daha yüksektir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta her iki formda da devletlerin kendilerinin güvenliğini diğerleri ile olumlu bir şekilde ilişkilendirmemesi ve güvenliğin her iki tarafın kendi sorumluluğu olduğunu düşünmeleridir. Üçüncü form ise devletlerin birbirilerine olumlu yaklaştıkları ve her birinin güvenliğinden herkesin sorumluluğu olduğu ‘işbirlikçi’ güvenlik sistemidir. Wendt, bu formların her birinin bir anarşi türü olduğunun altını çizmiş ve bu sebeple Waltz’ın üçlü yapı/form tanımlamasını yetersiz bularak, dördüncü bir şık eklemiştir; sistemde ‘öznelerarası oluşturulmuş kimlik ve çıkar yapıları’.⁶⁷

Anarşi ve güç politikalarının sosyal inşasına dair Wendt, birbirleri ile ilk defa karşılaşan ‘öz’ (*ego*) ve ‘öteki’ (*alter*) üzerinden açıklama getirmiştir. Bu iki aktör de hayatta kalmak

⁶⁶ Age., s. 399.

⁶⁷ Age., s. 400-401.

istemektedir ve belirli fiziksel kapasiteleri mevcuttur fakat ikisi de güç, şan ya da fethetme zorunluluğuna sahip değildir ve aralarında güven duygusuna veya güvensizliğe neden olacak hiçbir geçmiş yoktur. Bu durumda, bu iki aktör realistlere göre birbirleri ile ilgili en kötü senaryoyu düşünmektedirler. İlk olarak aktörlerden biri olan öz ilerleyebilir, geri çekilebilir, silahlanabilir, silah bırakabilir ya da bir atakta bulunabilir. Öz için bu hamle aynı zamanda karşısındaki aktör olan ötekine vereceği cevabın da hazırlığını oluşturmaktadır. Öteki, özün niyeti ya da bir tehdit olup olmadığı hakkında bir çıkarım yapmak zorundadır. Bu çıkarımda bulunurken niteleyici bir hata yapabilir fakat yine de kendisine karşıdan yönelecek olası bir hamleden önce özün apriori olarak tehditkâr olduğunu varsayması için bir neden yoktur çünkü yanılma olasılığı ve bedeli ancak bir yorumlama süreciyle belirlenebilir. Wendt bu açıklamanın hemen ardından sosyal tehditlerin doğal olmadığını, aksine inşa edildiğinin altını çizmiştir.⁶⁸ İki devletin anarşisinde eğer öz saldırgan ise öteki ya güvenliğini öz-yardım (*self-help*) olarak tanımlamalıdır ya da bedelini ödemek zorundadır. En nihayetinde öz hakkındaki algı ötekinin davranışını yansıtır.

İki aktörün arasındaki yorumlama ve cevap verme süreci bir sosyal eylemdir ve öznelarası anlam oluşturma sürecini başlatır. Bu sosyal eylem iki tarafta da bir diğeri ile ilgili gelecekte nasıl davranacağına dair beklentiler yaratır. Fakat burada altı çizilmesi gereken nokta bu beklentilerin kesinlikle değişebilir olduğudur. Belirtilen değişebilir bilgiye dayalı olarak öz de ötekine nasıl cevap vereceğini belirten yeni hamleler yapar ve karşılığında öteki de tarafların birbirleri hakkında edindikleri bilgi havuzuna bir yenisini daha ekleyerek bir yanıt verir. Bu döngü iki aktör arasında süreç içinde devam eder. Aktörler karşılıklı etkileşim sayesinde kendi kimliklerini ve çıkarlarını tanımlar, nispeten kalıcı sosyal yapılar meydana getirir ve örnekendirir.⁶⁹ Bu sebeple güvenlik ikilemleri anarşinin bir sonucu veya doğal durumlar değildir, tam tersine kimlikler ve çıkarlar her zaman süreç içinde olan kolektif anlamlar tarafından yaratılmaktadırlar.

Dünya sosyal olarak inşa edilmektedir ve devletler uluslararası ortamda kendi çıkarlarını belirlerken, öncelikli olarak bu çıkarlarını gözetirler fakat inşacılar bu çıkarların süreç içerisinde oluşma/oluşturulma halinde olduğunu ve sürdürüldüğünü vurgularlar. Devletlerin egoizmini incelediği çalışmasında Wendt neorealistlerin ve kurumsal idealistlerin

⁶⁸ Age., s. 404- 405.

⁶⁹ Age., s. 405.0

kişisel çıkarı önceden belirlenmiş olarak kabul ettiklerine ve anarşilerin egoistçe düşünmeyen devletlerin, düşününler tarafından seçileceği/eleneceği öz yardım sistemleri olduğunu savunduklarına dikkat çekmektedir. Bu durum, hayatta kalan devletlerin kendi çıkarlarıyla ilgilenecekleri varsayımına ve sonraki teorik amaçlar için çıkarlarını dışsal olarak verili kabul edecekleri sonucuna yol açmaktadır. Dikkat edilmesi gereken nokta, anarşilerin doğası gereği aktörlerin birbirlerinin güvenliğiyle olumlu bir şekilde özdeşleşmediği kendi kendine yardım sistemleri olduğu varsayımdır. Wendt belirtilen varsayımına bir anarşinin öz yardım sistemi olabileceği gibi öz yardım olmayan bir toplu güvenlik sistemi de olabileceği argümanı ile karşı çıkmıştır. Wendt'in karşı argümanı hangi seçeneğin seçileceğinin öz (*ego*) ve öteki (*alter*) arasında birbirlerini nasıl algıladıkları görüşüne dayanmaktadır. Bu bakımdan dostlar anarşisi olabileceği gibi düşmanlar anarşisi de meydana gelebilir ve bu iki durum birbirinden tamamen farklıdır. Devletler ilk karşılaşmalarında birbirlerinin güvenliğini tehdit ederse rekabetçi dinamikler ortaya çıkar. Oluşan bu yeni anarşi ortamında her iki taraf birbirlerini düşmanlık zemininde algılayacaktır. Öte yandan, iki aktör bu karşılaşmayı dostça ve birbirlerine saygılı bir şekilde de gerçekleştirebilir ve böylece farklı kimlik oluşum dinamikleri meydana gelecektir.⁷⁰

Devletleri bireyciliğe yönlendiren sebepler, onları iş birliğine ve kolektif kimliklere de yönlendirebilir. Bu kolektif kimlikler konuya, zamana ve yere göre ve ikili, bölgesel veya küresel olmalarına göre değişir. Bölgesel veya küresel uluslararası sistemlerin yapıları, kolektif kimlik oluşum dinamiklerinin ortaya çıkmasını engelleyen veya kolaylaştıran etkileşim bağlamları oluşturur ve nedensel rol oynarlar. Bu öznelerarası sistemik yapılar devletlerin kimliklerini ve çıkarlarını tanımladıkları, uluslararası kurumlarda yerleşik olan ortak anlayış, beklenti ve sosyal bilgilerden oluşmaktadır. Wendt aynı şekilde çatışmaların da taraflarca paylaşılan erdem veya kurallar aracılığıyla, özellikle ortak meseleler ve tehdit algıları nedeniyle öznelerarası fenomenler olduğunu iddia etmektedir.⁷¹ Öte yandan, yapılar da pratikle yeniden üretilir veya dönüştürülür. Pratik, yapıları yeniden ürettiği ölçüde kolektif kimlik oluşumunu kolaylaştırmakta ya da engellemektedir. Yapılar her zaman pratikle yeniden üretilir veya dönüştürülür ve bu nedenle kolektif kimlik oluşumu için durağan/stabil arka plan koşulları söz konusu değildir. Bununla birlikte, pratik onları yeniden ürettiği ölçüde, kolektif kimlik

⁷⁰ Alexander Wendt, "Collective Identity Formation and the International State", *The American Political Science Review*, Vol. 88, No. 2, Haziran 1994), s.387-388.

⁷¹ Age., s. 388- 389.

oluşumunu engeller veya kolaylaştırır. Süreç içerisinde aktörler arasında ekonomik ve sosyal olarak karşılıklı bağımlılık artar ve dışsal bir tehdide karşı ortak bir ‘öteki’ ortaya çıkar.⁷² Wendt bu duruma şu örneği vermektedir;

“G-7 liderleri ekonomi politikasını tartışmak için yıllık ama önemli ölçüde önemsiz toplantılar yaptıklarında, Avrupalı devlet adamları bir ‘Avrupa kimliği’ hakkında konuştuğunda, Gorbaçov Soğuk Savaş’ı ‘Yeni Düşünce’ ve ‘ortak bir Avrupa vatani’ retoriğiyle bitirmeye çalıştığına, Üçüncü Dünya devletleri bir ‘bağılantısızlık’ ideolojisi geliştirdiğinde veya Birleşik Devletler Saddam Hüseyin’i ‘başka bir Hitler’ olarak şeytanlaştırdığında, devletler, kendi çıkarlarını gözetken kolektif eylemin ‘benliği’nin kim olduğu hakkındaki fikirleri ifade etmek ve/veya değiştirmek için tasarlanmış söylemsel uygulamalarla meşgul olurlar.”⁷³

1990’ların sonuna doğru inşacı perspektifini genişleten Wendt, çalışmalarını birleştirerek zenginleştirdiği kitabında kimlik ve çıkar ilişkisine dair daha ileri açıklamalar getirmiştir. Kimliği iç ve dış olmak üzere iki yapıdan meydana geldiğini hem öz hem de öteki tarafından oluştuğunu belirten Wendt, değişime dikkat çekmiştir. Burada vurgulanan nokta iç ve dış yapıların karakterinin değişmesidir. Bu sebeple Wendt bütüncül değil, birkaç kimlik türü olduğunu belirtmiştir. Bunlar ‘kişisel veya kurumsal’, ‘tip’, ‘rol’ ve ‘kolektif’ kimliklerdir.⁷⁴ Uluslararası siyasete dışsal olan kurumsal kimlik, bir devletin kimliğinin yalnızca bir yönünü temsil etmektedir. Diğer kimlikler için site ya da platformdur. Devletler bu tür bir kimlikle ilgili belirli temel özelliklere sahip aktörlerdir ve bir aktörün yalnızca bir kurumsal/kişisel kimliği olabilir. Bu kimliğin her zaman maddi bir temeli vardır, insanlar söz konusu olduğunda bir beden, devletler için ise birçok beden ve bölge söz konusudur.

Wendt, Jim Fearon’dan ödünç aldığı tip kimliği kavramı ile görünüşü, davranışsal özellikleri, değer, bilgi, tutum bakımından bazı özellikleri ve görünüşte benzeri bazı özellikleri paylaşan veya paylaştığı düşünülen kişilere uygulanan bir sosyal kategori olarak veya etiket olarak nitelemiştir. Wendt, Fearon’un belirli bir dili konuşma veya belirli bir yerin yerlisi olma halinin yanı sıra gençliği, parti üyeliğini ve heteroseksüelliği tip kimliğe örnek olarak

⁷² Age., s. 389 – 390.

⁷³ Age., s. 391.

⁷⁴ Alexander Wendt, “Social Theory of International Politics”, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, s. 224.

listelemiştir. Wendt'in burada altını çizdiği nokta, bir aktörün aynı anda birden fazla tip kimliğine sahip olabileceği fakat 'kuru cilde sahip olmak' veya 'Max olarak adlandırılmak' gibi daha kısıtlı bir şekilde paylaşılan herhangi bir özelliğin tip kimliği olarak sayılmayacağıdır. Yalnızca sosyal içeriğe veya anlama sahip olanlar tip kimliklerdir. Rol ve kolektif kimliklerden farklı olarak, tip kimliklerinin altında yatan özellikler temelde aktörlere içkindir.

Wendt'in tarif ettiği üçüncü kimlik tipi olan rol kimlikler ise kültüre ve dolayısıyla öteki aktöre olan bağımlılığı bir adım öteye taşımaktadır. Wendt tip kimliği oluşturan özelliklerin toplum öncesi olduğunu, rol kimliklerin ise içsel özelliklere dayanmadığını ve bu nedenle yalnızca öteki aktörlerle ilişki içerisinde var olduğunu vurgulamıştır. Bu bakımdan bir öğrenciyi öğrenci ya da bir ustayı usta yapan önceden var olan hiçbir özellik yoktur. Kişi bu kimliklere ancak sosyal bir yapı içinde bir konum işgal ederek ve ilgili karşı kimliklere sahip ötekilere karşı davranışsal normlar izleyerek sahip olabilmektedir.

Son kimlik tipi olan kolektif kimlikler ise öz ve öteki arasında kurulan ilişkiyi mantıksal bir sonuç olan özdeşleşmeye götürmektedir. Burada Wendt özdeşleşme ile öz ve öteki arasındaki ayrımın bulanıklaştığı ve bir noktada bu ayrımın tamamen ortadan kalktığı bilişsel bir süreci tarif etmektedir. En nihayetinde öz, öteki olarak kategorileştirilir. Özdeşleşme genellikle konuya özgüdür ve nadiren tamdır. Ancak her zaman özün sınırlarını öteki aktörü içerecek şekilde genişletmesini içermektedir. Kolektif kimlik, aktörleri ötekinin refahını özün refahının bir parçası olarak tanımlamaya teşvik etme gibi nedensel bir güce sahip olan rol ve tip kimliklerinin belirgin bir bileşimidir. Wendt'in açıkladığı dört kimlik türü de çıkarları işaret etmektedir fakat Wendt özellikle çıkarlara indirgenemeyeceğini vurgulamıştır. Kimlikler, aktörlerin kim veya ne olduğunu ifade etmekte ve sosyal türleri veya varlık durumlarını belirlemektedir. Çıkarlar ise aktörlerin ne istediğini ifade etmekte, davranışı açıklamaya yardımcı olan motivasyonları belirlemektedir. Wendt'in sosyal inşacılığının temel savlarından biri olan kimliğin çıkarı belirlediği noktası da çıkarların kimliği varsaydığına çünkü aktörlerin kim olduğunu bilene kadar ne istediğini bilemeyeceğine dayanmaktadır. Kimlikler değişen derecelerde kültürel içeriğe sahip olacağından, çıkarlar da öyle olacaktır.⁷⁵

Sosyal inşacılık Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından uluslararası ortamı anlamak ve yorumlamak için birçok bilim insanı tarafından başvurulmuş bir yaklaşım olması sebebiyle,

⁷⁵ Age., s. 224-231.

yeni döneme paralel olarak farklı içeriklerle zenginleştirilmiştir. Normlara yaptığı vurgu ile Martha Finnemore, devletlerin çıkarlarının nasıl tanımladığı ve devletlerin ne istediklerini nasıl bildiklerine dair çalışmalar yapmış ve içselleştirilmiş normların aktörlerin çıkarlarını belirlediğine dikkat çekmişlerdir. Finnemore uluslararası toplumun normlarının nasıl oluştuğunu ve bu normların devletlerin kimliklerini ve çıkarlarını nasıl belirlediğini incelemiştir. Bu yönüyle Wendt'in devlet merkezli yaklaşımından farklılaşmış ve vurguyu yapan/faile kaydırmıştır. Belirli bir kimliğe sahip aktörler için uygun bir davranış standardı veya bu uygun davranışlarla ilgili paylaşılan beklentiler olan normlar, fikirlerin aksine paylaşılmaktadır ve sosyaldır. Normlar sadece öznel değil aynı zamanda öznel arasındır. Bu bakımdan fikirlerin davranışsal sonuçları olabilir veya olmayabilir fakat normlar tanım gereği davranışla ilgilidir.⁷⁶ Normatif ve düşünsel fenomenleri ölçmek zor olduğundan ve bu nedenle metodolojik nedenlerle bir kenara itilme eğiliminde olduğu için ancak 1980'lere doğru John Ruggie, Friedrich Kratochwil, Alexander Wendt ve diğer inşacıların öncülüğünde uluslararası ilişkiler çalışmalarının ilke ve normları sorguladığını belirten Finnemore ve Sikkink, normların siyasi değişimde oynadığı role özellikle eğilmiştir. Normları çiğneyen davranış karşılığında aktörlerin onaylanmama veya damgalanmaya ya da norma uygun davranış ürettiği için övgü almaya ya da içselleştirilmiş bir norm söz konusu olduğunda hiçbir tepkiye yol açmayacak şekilde, olduğu gibi kabul edildiği için aktörlerin tanındığına dikkat çekmişlerdir.⁷⁷ Bu noktadan hareketle üç norm tipi tanımlamışlardır; düzenleyici normlar (*regulative norms*), kurucu normlar (*constitutive norms*) ve kural koyucu (*evaluative/prescriptive norms*) normlar. Düzenleyici normlar davranışı düzenlemekte ve sınırlamaktadır, kurucu normlar ise yeni aktörler, çıkarlar veya eylem kategorileri yaratmaktadır. Üçüncü norm olan kural koyucu normlar ise Finnemore ve Sikkink'e göre disiplinde çok az dikkat çekmesine rağmen oldukça önemlidir. Kural koyucu normlar uygun olan ya da olmayan davranışların standardını belirlediği için normları diğer kurallardan ayıran en önemli noktayı oluşturmaktadır.⁷⁸

Finnemore ve Sikkink devletlerin uygun davranışları için standartlar belirleyen uluslararası veya bölgesel normları incelemiş ve yerel normların uluslararası normların işleyişiyle derinden iç içe olduğu tespitini yapmıştır. Bu bakımdan birçok uluslararası norm,

⁷⁶ Martha Finnemore, “*National Interests in International Society*”, Ithaca: Cornell University Press, 1996, s.22-23.

⁷⁷ Martha Finnemore ve Kathryn Sikkink, “*International Norm Dynamics and Political Change*”, s. 892.

⁷⁸ Age., s. 891.

yerel normlar olarak başlamış ve çeşitli girişimcilerin çabalarıyla uluslararası hale gelmiştir. Bununla birlikte, normlar birdenbire ortaya çıkmamaktadır; kendi topluluklarında uygun bulunan veya arzu edilen davranış hakkında güçlü fikirleri olan aktörler tarafından aktif olarak inşa edilmektedirler. Finnemore ve Sicking bu aktörleri ‘norm girişimcileri’ (*norm entrepreneurs*) olarak adlandırmıştır.⁷⁹ Normların üç aşamalı bir yaşam döngüsü olduğunu belirten akademisyenler, ilk aşama olarak normların ortaya çıkmasını, ikinci aşama olarak normların geniş kabulünü ve son olarak bu normların içselleştirildiği üçüncü aşamayı tarif etmiştir. İlk iki aşama olan normların ortaya çıkması ve geniş kitlelerce kabulü bir ‘eşik’ (*threshold*) ya da bir ‘devrilme’ (*tipping point*) ile bölünmektedir ve birçok farklı çalışmada bu sürecin bağımsız bir süreç olduğu vurgulanmıştır.⁸⁰ Norm oluşum süreçleri bu noktaya gelene kadar, norm değişikliklerini destekleyen önemli iç hareketler olmaksızın çok az sayıda normatif değişiklik meydana gelmektedir. Ancak devrilme noktasına ulaşıldıktan sonra farklı bir dinamik işler ve daha fazla ülke bu tür değişiklikler için baskı dahi olmadan yeni normları hızla benimsemeye başlar. Finnemore ve Sicking ampirik çalışmaların bu noktada genellikle uluslararası norm etkilerinin norm değişikliklerini etkilemek için iç politikadan daha önemli hale geldiğinin, uluslararası veya bölgelerarası bir ‘görülme etkisi’ ya da bir ‘bulaşma etkisi’ (*contagion*) meydana getirdiğinin altını çizmiştir. Öte yandan, norm girişimcileri normların ortaya çıkması sürecinde baskındırlar ve kitleleri yeni normları benimsemeye ikna etmeye çalışmaktadırlar. Normların geniş kabulü ile sonuçlanan ikinci aşamanın motivasyonu uyum için baskı, uluslararası meşruiyet kazanma ya da arttırma veya devlet liderlerinin özsaygılarını artırma istekleri olabilmektedir. En nihayetinde normun içselleştirildiği süreç gözlemlenmektedir, normlar olduğu gibi kabul edilen bir nitelik kazanır ve artık geniş bir kamuoyu tartışması söz konusu olmamaktadır. Aynı zamanda devlet liderleri, norm ihlalinin yol açtığı onaylanmamayı önlemek ve böylece ulusal saygınlığı (ve nihayetinde olarak kendi öz saygılarını) arttırmak için normlara uymaktadırlar. Finnemore ve Sicking bu duruma kadınların oy kullanma hakkını ya da köleliğin yararlı olup olmadığı tartışmasını örnek vermiştir. Bu örneklerle ilgili toplumda artık tartışılan bir husus bulunmaz ve geniş kitlelerce kadınların oy hakkı kabul edilmiş ve köleliğin kaldırılması kararı onaylanmıştır.⁸¹ Ortaya çıkan

⁷⁹ Age., s. 893.

⁸⁰ Age., s. 895.

⁸¹ Age., s.895-896.

ve geniş kitlelerce kabul edilerek içselleştirilen yeni normlar artık bölgesel ve küresel olarak inşa edilmektedir ve kimlikleri etkileyebilmektedir.

Wendt'in devlet-merkezli inşacılık yaklaşımı odak noktası olarak devletleri ve devletlerin birbirleri ile karşılıklı inşa süreçlerini alırken, Finnemore ve Sicking'in vurguyu faile/yapana kaydırması, inşacılık yaklaşımı içerisinde aktör sorunsalına yeni bir bakış açısı getirmiştir. Akademisyenlerin failler tarafından içselleştirilmiş normların aktörlerin çıkarlarını belirlediğine dikkat çeken çalışmaları, Soğuk Savaş'ın hemen ardından yeniden oluşan uluslararası düzende uluslararası ortamda ortaya çıkan devlet dışı yapılara dair de yeni bir perspektif sunmuştur.

4. Sosyal İnşacılıkta 'Aktör' Sorunsalına Bir Yaklaşım

Sosyal bilimler çerçevesinde devlet kavramına dair yapılan çalışmaların tarihi eskiye dayanmakla birlikte, tartışmalar süreç içerisinde özellikle uluslararası ortamda devlet dışı yapılar ve meşruiyetleri üzerine yoğunlaşmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından özellikle 1990'lardan itibaren değişen uluslararası ortam ve ortaya çıkan yeni aktörler bu tartışmaların zeminini oluşturmuştur. Yapılan tartışmalar içerisinde uluslararası ortamda önemli birer aktör haline gelen Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ya da UNICEF gibi küresel sivil toplum örgütlerinin etki alanı önemli yer tutarken, zamanla küresel ve bölgesel aktörler haline gelen devlet dışı yapılar da üzerinde durulan bir diğer önemli noktayı oluşturmuştur. Uluslararası ilişkileri anlamaya yönelik çerçeve sunan teori ve yaklaşımlar da devlet-merkezliliği savunan ya da sorgulayan veyahut devlet dışı yapıların etkisi üzerine yapılan yeni çalışmaların zeminini oluşturmuştur.

Neorealist ve neoliberal bilim insanları başta olmak üzere çoğu araştırmacı, devletleri toplumsal olarak inşa edilmiş ve tarihsel olarak oluşum halinde değil, doğal olarak meydana gelen ve kaçınılmaz bir olgu olarak ele almıştır. Buna karşılık, zamanla eleştirel inşacılar gibi devlet merkezli yaklaşımı eleştiren ve farklı alternatif açıklamalar getiren çalışmalar Soğuk Savaş sonrası uluslararası ilişkiler literatürüne katılmıştır. Çalışmanın teorik temelini oluşturan sosyal inşacılığın teorisini Wendt ise sistemik bir yaklaşım benimsemiş ve orta vadede egemen devletlerin uluslararası sistemde baskın siyasi aktörler olarak kalacaklarını iddia etmiştir. Wendt'e göre tek baskın siyasi aktör olan devlet meşru şiddet tekeline sahip olduğundan, devlet merkezli bir inşacılık yaklaşımı kabul edilmelidir. 1990'lardan itibaren ise devlet merkezliliği sorgulayan sosyal inşacı araştırmacılar kimlik-çıkarcı, norm-kimlik oluşumu ilişkisini inşacı perspektiften yorumlayarak, farklı görüşler ortaya koymuşlardır.

Tartışmanın temelini oluşturan ‘devlet’ kavramının çok çeşitli şekillerde kullanımının bulunduğunu belirten Andrew Heywood terimin modern şekliyle on beşinci yüzyıldan itibaren ortaya çıktığını belirtmiştir. Heywood devleti müstakil bir kurum veya kurumlar dizisi olarak dar şekilde tanımlamaktadır. Geniş anlamıyla ise devlet kamu harcamaları ile finanse edilen, toplumsal yaşamın örgütlenmesinden sorumlu kamu kurumlarına karşılık gelmektedir. Devlet bürokrasi, ordu, polis, yargı, sosyal güvenlik sistemi vb. kurumları kapsamaktadır ve tüm bu siyasi teşkilatlanma (*body politic*) ile özdeşdir. Modern devleti ise daha önceki siyasi organizasyon modellerinden ayıran en önemli özellik egemenliktir. İlk defa on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda Avrupa’da merkezi yönetim şeklinde ortaya çıkan modern devlet, dini ve dünyevi diğer bütün kurumların yerini almaktadır. Heywood, ulus devlet biçimindeki bu devlet modelinin tüm dünyada en yaygın siyasi organizasyon şekli olduğunu belirtse de hala günümüzde devletsiz toplum örneklerinin de görüldüğünü vurgulamıştır.⁸² Heywood egemenliğin ise Avrupa’da modern devletlerin ortaya çıkması sonucu on yedinci yüzyılda doğduğunu ve mutlak, sınırsız güç anlamına geldiğini belirtmiştir.⁸³

Nur Vergin ise Weber’in devleti toplum üzerinde hakimiyet kuran siyasal bir örgütlenme olarak tanımladığını belirtmektedir. Bu anlamda siyasal bir kurum olarak devletin başlıca özelliği şiddeti bir araç olarak kullanma yetisine sahip bir örgütlenme olmasıdır. Devlet, iradesini kabul ettirmek için fiziki zora başvurma tekeline sahiptir. Yine Weber’e göre bu özelliklere sahip olan en mükemmel devlet örneği on yedinci yüzyılda Vestfalya Anlaşması sonrasında Avrupa’da şekillenmeye başlayan modern devlettir ve bu modern devletin Fransız devletinden sonra teknik olarak aldığı şekil olan ulus devlettir.⁸⁴ Belirtilen bağlamda üniter bir aktör olarak devletin oluşumu egemenlik, toprak, halk ve bağımsızlık ile mümkündür.

Hobbesyen bir düzende devletler kendilerini meydana getiren iç süreçlerle ve diğer devletlerden gelen tehditleri engelleyecek maddi kapasiteleri ile bireyselleşmektedirler. Devletlerin ulusal güvenliği ise sosyal tanınmada bir temele sahip değildir, bu bakımdan güvenlik sadece bir ulusal güç problemidir. Egemenlik prensibi de bu durumu devletin bireyselliğine ve güvenliğine bir sosyal temel kazandırarak dönüştürmektedir. Wendt’in inşacı perspektifi egemenlik normlarının kabul görmüş olmasını eleştirmekte ve egemenlik

⁸² Andrew Heywood, “*Siyaset Teorisine Giriş*”, çev. Hızır Murat Köse, İstanbul: Küre Yayınları, 2004, s. 91-92.

⁸³ Age., s. 110.

⁸⁴ Nur Vergin, “*Siyasetin Sosyolojisi: Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*”, İstanbul: Doğan Kitap, 2010, s. 32.

kurumunun yani düzenli uygulamaların karşılıklı oluşturulan egemen kimlikleri (aktör/yapan) ve bağlı olunan kurumsal normları (yapı) üreterek kimlikleri dönüştürdüğüünün altını çizmiştir.⁸⁵ Bu bakımdan Wendt'in burada vurguladığı nokta, uluslararası ortamda diğer devletlerle ilişki kuran, kendini inşa eden, meşru şiddet tekeli elinde bulunduran ve egemenlik hakkına sahip aktörün devlet olmasıdır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin hemen sonrasında Wendt, her ne kadar devlet dışı aktörlerin öneminin arttığını belirtse de hemen sonrasında devletlerin egemenliklerini muhafaza etmeye ve başat aktör olarak konumlarını korumaya devam ettiklerini vurgulamıştır. Toplumun temeli egemenlik ilkesidir ve egemenlik sosyal bir kimliktir. Bu sebepten ötürü egemenlik hem devletlerin hem de uluslararası toplumun bir özelliğidir. Wendt, egemen devletlerin sahip olmak istediği dört temel çıkarını vurgulamıştır; diğer aktörlerden farklılaşmasına da yol açan fiziksel güvenlik, diğer aktörlerle ilişkilerinde istikrarlı sosyal kimlikler için istek yaratan ontolojik güvenlik veya öngörülebilirlik, kaba kuvvetle hayatta kalmanın ötesinde başkaları tarafından bir aktör olarak tanınma ve son olarak daha iyi bir yaşam için insanların isteğini karşılamak anlamında gelişme/ilerleme. Bu kurumsal çıkarların nasıl gerçekleştirileceği diğerleriyle ilişkili olarak devletlerin benliklerini nasıl tanımladıklarına bağlıdır.⁸⁶ Böylece devletler kimlik sahibi egemen aktörler olarak uluslararası ortamda belirledikleri çıkarlar için politika yapmaktadırlar.

Sorensen egemen devletin insanların yaşadığı hayatı belirleyen en önemli makro yapı olduğunu belirtmektedir. Uluslararası ortamın niteliğinin değişmesinin devlet yapılarının niteliği ile paralellik gösterdiği noktasından hareket ederek, uluslararası ortamı oluşturan devletlerin özelliklerine dikkat çekmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden itibaren egemen devlet kimliklerinin karmaşık şekillerde hem güçlenip hem zayıfladığını belirtmiştir. Süreç içerisinde küreselleşmeye özel önem atfeden Sorensen, küreselleşmenin çoğunlukla belirtilenin aksine egemen devlet modeline meydan okumadığını, tam tersi bir şekilde daha popüler kıldığını vurgulamıştır. Belirtilen duruma gerekçe olarak da giderek küreselleşen bir dünyanın aynı zamanda küreselleşen ekonomiler gibi devletlere yeni zorluklar getirmesi olduğunu vurgulamıştır. Bu yeni zorlukların zorluğu ölçüsünde devletlerin de benzer yanıtlar üretme kapasitesi geliştirdiğinin altını çizmiştir. Sorensen, uluslararası ortamda mevcut olan

⁸⁵ Alexander E. Wendt, "Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics", s. 412.

⁸⁶ Alexander Wendt, "Collective Identity Formation and the International State", s.385.

egemen devlet türlerini üçe ayırmaktadır; kendi yapısal dinamiği ve göreceli özerkliği ile konsolide bir ulus devlet olan modern Vestfalya devleti, sömürge dönemleri sonrası zayıf, konsolide olmayan ve genellikle oluşumu devam eden bir post kolonyal devlet ve son olarak küreselleşmeye ve çok seviyeli yönetişime uyumlu, ulusötesi yapılarla iç içe geçmiş post modern devlet.⁸⁷ Sorensen anarşik bir uluslararası sistemde, standart güvenlik sorununun egemen devletler arasındaki çatışmalar olduğunun altını çizerek bu durumun sömürge sonrası kurulan egemen devletlerin iç yapısından kaynaklanan güvenlik sorunu ile farklı olduğunu tespitini yapmıştır. Soğuk Savaş sonrası dünyada şiddetli çatışmaların büyük çoğunluğunun sömürge sonrası devletlerde görülen iç çatışmalar olduğunu vurgulayan Sorensen, küreselleşen post modern devletlerde ise tam tersi bir şekilde ekonomik ve sosyal bütünleşmenin birbirine sıkı sıkıya bağlandığı güvenlik topluluklarının oluştuğunu belirtmiştir.⁸⁸ Bu noktadan hareketle Sorensen eşitsiz küreselleşmenin ekonomik kalkınma ve sosyal refahı için bağlamı yeniden tanımladığına dikkat çekmektedir ve dinamiklerin gelişme için yeni fırsatlar sunmasının yanı sıra aynı zamanda yeni engeller de yarattığını vurgulamıştır. Burada en büyük sorun dünya ekonomisinin çevresinde yer alan zayıf devletlerin küreselleşme yarışında ya kaybediyor ya da geriye kalıyor olmasıdır.⁸⁹

Kratochwil ve Ruggie de 1970'lerden sonra uluslararası ortamın açıklaması olmayan bir anormallik hali aldığını vurgulamışlardır. Belirtilen durumu ABD hegemonyasının göreceli düşüşüyle ve beraberinde uluslararası sistemde meydana gelen değişikliklerle alakalı gören akademisyenler, bu anomalileri Sovyetler Birliği'nin nükleer güce ulaşması, Avrupa'nın ve Japonya'nın ekonomik olarak kalkınması ve OPEC'in başarısı ve beraberinde gelen ciddi ekonomik alt üst oluşlar olarak yorumlamışlardır. Kratochwil ve Ruggie'ye göre İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra müzakere edilen anlaşmalar ihlal edilmekte, ticaretle ve maddi ilişkilerde kurumsal düzenlemeler büyük baskılar altına girmektedir.⁹⁰ Tarif edilen süreç tüm dünyada neoliberal ekonomiye geçişin öncü sesleri olmakla birlikte, belirtilen değişim süreci küreselleşmenin de altını çizmiştir.

⁸⁷ Georg Sørensen, "IR Theory after the Cold War" s.96.

⁸⁸ Age., s. 97.

⁸⁹ Age., s. 94-95.

⁹⁰ Friedrich Kratochwil and John Gerard Ruggie, "International Organization: a state of the art on an art of the state", *International Organization*, Volume 40, Issue 04, September 1986, s. 759-760.

David Chandler, Wendt'in sosyal inşacılığının uluslararası ilişkilerin öznesi ve merkezi aktörü olarak ulus devletleri almasının özneyi birbiriyle çelişen iki yöne sürüklediğini vurgulamıştır. Bir yanda Wendt devleti neorealizmin yapısal kısıtlamalarından kurtarıken, diğer yanda bir eliyle verdiği failliği diğer eliyle geri almaktadır. Burada altı çizilen nokta devletin özerkliği veya sübjektif failliğinin boşaltılmış olmasıdır. Özne artık kendi kaderini tayin edebilen bir aktör değildir, daha çok etkileşim yoluyla kurulmaktadır. Öznenin çıkarını ya da kimliğini oluşturan, kendi belirlediği ya da yapısal olarak belirlenmiş çıkarlardan ziyade öznelerarası bilgidir. Chandler, devlet aktörlerinin öznelerarası olarak kendi çıkar ve kimliklerini oluşturduktan sonra odak noktasını uluslararası ortamda yeni normlar oluşturulmasında ve içselleştirilmesinde etkili olan ulusötesi yapılara kaydırıldığını belirtmiştir.⁹¹

Wendt'in devletler arası ilişkilere odaklanan inşacılığının yerine, inşacılar devlet dışı aktörlere merkezi bir rol vererek yaklaşımın sınırlarını genişlettikçe, uluslararası alan artık devletlerin kendi ulusal çıkarlarını yansıttığı bir alan olarak görülmek yerine, tam tersi bir şekilde uluslararası ilişkilere katılım yoluyla devletlerin ulusal çıkarlarını oluşturduğu bir alan olarak görülmektedir.⁹² Uluslararası analiz düzeyinde önemli aktörler haline gelmeye başlayan devlet dışı aktörlerin giderek daha fazla vurgulanması sistemik inşacılığın devlet merkeziliğini sorgulamaktadır. Bu yeni analiz biriminin gelişimi aynı zamanda küreselleşmenin yeni dinamikleriyle paraleldir. Soğuk Savaş'tan sonra yaşanan ekonomik, kültürel ve politik küreselleşme neticesinde görülen değişimler, devlet merkezli teorilere meydan okuma girişimlerinin temel nedenidir çünkü aynı dönemde devlet otoritesine meydan okuyan güçlü siyasi ve ekonomik aktörlerin ortaya çıkışının sonuçlarını açıklama ihtiyacı uluslararası ilişkiler literatüründe büyük bir soru işareti olarak belirmiştir. Dış politikada önemli aktörler oldukları kabul edilen yeni birimler olarak uluslararası örgütler, güçlü şehirler, epistemik topluluklar⁹³ ve de terörist gruplar gibi oluşumların devlet otoritesine meydan okuması uluslararası ortamda devletlerin de birbirleri ile ilişkilerini etkilemektedir.

⁹¹ David Chandler, "Constructing Global Civil Society: Morality and Power in International Relations", New York: Palgrave Macmillan, 2004, s. 27-28.

⁹² Age., s.31.

⁹³ Epistemik Topluluklar ortak bir dizi neden-sonuç ilişkisine ve bu ilişkileri yöneten politikaların uygulanacağı ortak değerlere olan inancı paylaşan uzmanlardan oluşan belirli topluluklardır. Devlete uluslararası iş birliğini artırmak için teknik bilgi sağlamaktadırlar. Daha fazla bilgi için bkz: Peter M. Haas, "Do Regimes Matter? Epistemic Communities and Mediterranean Pollution Control", *International Organization* Vol. 43, No. 3 (Summer, 1989), s. 377-403

Ronen Palan ise inşacılık ve küreselleşme arasında güçlü bir bağlantı olduğunu iddia ettiği makalesinde inşacılığın küreselleşme çağında uluslararası ilişkilerin doğası hakkında çoğu zaman farkında olmadan bir politik teori geliştirdiğini belirtmiştir. Uluslararası ilişkilerin de yer aldığı mekânsal bağlam/coğrafi alanın temel imajı, ayrı ve bölünmüş ulus devletlerden, küresel bir mekân imajına kaymıştır.⁹⁴ Palan, inşacılığın devlet olmanın doğasının değişmekte olduğu, kimliklerin değişim halinde olduğu bir dünyayı politik olmayan terimlerle anlamaya çalıştığını, bu bakımdan geleneksel uluslararası ilişkiler çalışmalarından farklı bir mekânsal bağlamı doğallaştırdığını belirtmiştir. Bu durum asla bir kafa karışıklığı yaratmamalıdır çünkü her aşamada devletlerin kendi kimlikleri vardır, ancak kimlikleri diğer devletlerle olan ilişkilerinde şekillenir. Bu yüzden aralarındaki etkileşim birincil nedensel kaynaktır ve bu nedenle devletler, belirli kimlik türlerine göre normleştirilir ve sonuç olarak uluslararası normlar, değişim için güçlü belirleyenler olarak görülmektedir.⁹⁵

Küreselleşme piyasaların entegrasyonu, üretim faktörlerinin hareketliliği, çok uluslu üretim, uluslararası finans, dünyanın küresel bir pazar haline gelmesi gibi maddeleri içeren ekonomik, politik ve kurumsal bir süreçtir. Küreselleşmenin uluslararası ilişkiler disiplini bakımından önemi ise farklı aktörler arasında artan karşılıklı bağımlılık ve olası sonuçlarıdır. Küreselleşen dünyada devlet dışı aktörlerin giderek daha fazla yer alması elbette tesadüf olarak görülmemektedir. Bu durumun en büyük nedenlerinden biri Soğuk Savaş'ın ardından ABD hegemonyasının tek taraflı kurulduğu düzenin giderek çok kutupluluğa evrilmesi ve bu durumun birçok devlet dışı aktör tarafından bir fırsat olarak değerlendirilmesidir.

Devlet dışı aktör kavramı uluslararası ilişkilerde devlet olmayan tüm aktörleri kapsayan üst bir kavram olmakla birlikte, bu aktörler ekonomik, sosyal ve siyasi güce sahiptirler. Pearlman ve Cunningham'a göre, devlet dışı aktörler devletle doğrudan bağlantılı olmayan ancak hayati devlet çıkarlarını etkileyen amaçlar peşinde koşan örgütlü bir siyasi aktör olarak tanımlanmaktadır.⁹⁶ Valensi ise dört tür devlet dışı aktör tanımlı olduğunu belirtmiştir: en az iki ülkede faaliyet gösteren, üretimi yöneterek hizmet sunan çok uluslu şirketler; gönüllülük esasına göre hareket eden, kâr amacı gütmeyen, kendi kendini yöneten sivil toplum kuruluşları;

⁹⁴ Ronen Palan, "Constructivism and globalisation: from units to encounters in international affairs", *Cambridge Review of International Affairs*, 17:1, 2004, s.12.

⁹⁵ Age., s. 21.

⁹⁶ Wendy Pearlman and Kathleen Gallagher Cunningham, "Nonstate Actors, Fragmentation, and Conflict Processes", *The Journal of Conflict Resolution* Vol. 56, No. 1, February 2012, s. 3.

devletlerle resmi bağı olan ve siyasi etkileşim yürüten iki veya daha fazla devletin girişimiyle kurulan hükümetler arası kuruluşlar ve şiddeti bir araç olarak kullanan devlet dışı örgütler. Şiddeti kullanan devlet dışı aktörler temelde devletin şiddet üzerindeki tekeline meydan okumaktadırlar.⁹⁷

Vestfalyan sistemden hareketle ortaya çıkan ulus-devletlerin inşası çoğunlukla inşa edilen kolektif bir geçmiş aracılığıyla birliği oluşturmaya çalışan oldukça karmaşık bir süreçte dayanmaktadır. Bu sebeple ulus devlet inşası teorik olarak çoğu zaman başarılı olamayabilir ve iç çelişkiler, farklılıklar süreç içerisinde su yüzüne çıkarak, devleti sabote eden devlet dışı aktörlerin büyümesine yardımcı olabilmektedir. Özellikle devletin toplumun tüm kesimlerine ulaşamadığı, etkileşim içerisinde olamadığı, toplumsal taleplerin ve şikayetlerin dile getirileceği yolların bulunmadığı durumlarda devlet dışı yapıların yükselme ve taraftar bulma olasılığı daha yüksektir. Devlet dışı aktör kavramı sivil toplumu, sivil toplum örgütlerini, terörist oluşum ve dini grupları, medyayı, çokuluslu şirketleri, aşiretleri ve hatta aileleri kapsayan geniş bir terimdir. Devletler bazen kendilerinin sağlayamadığı hizmetleri sağlamak için bu yapılardan yardım isterken, bazen de bu yapıların devletin meşruluğuna ve egemenliğine meydan okuduğu görülmektedir. Devletlerarası ilişkilerin sadece devletler arasındaki etkileşimlerle sınırlandırılmayacağı bir dönemde, devlet dışı aktörlerin bir devletin veya örgütün savunma politikasında giderek daha fazla önem kazanması şaşırtıcı görülmemektedir.⁹⁸

Sömürgecilik sonrası dönemde kurulan ve özellikle Ortadoğu’da bulunan birçok ulus devlet antidemokratik yönetimlerce idare edilen bir karaktere sahip olmakla birlikte, tabanda ortak tarih bilinci ve kültürel bütünlükten yoksun, dolayısıyla ortak amaç ve kimlikten azade olan kitleler farklı kimliklerle bağlar kurmuşlardır. Her ne kadar sömürge sonrası süreçte devletler sömürgeci kurtulma miti üzerinden meşruiyet zeminlerini kursalar da süreç içerisinde halkın kabile, etnik ve dini kurumlara bağlılıkları devam etmiştir. Burada tabanın mikro kimliklere olan aidiyetlerini bir üst kimlik olan devlet vatandaşlığına aktaramamasında, neoliberal ekonomi politikalarının tabanda yarattığı maddi- kültürel-sosyal yıkımın devlet liderleri ve kadroları tarafından telafi edilemiyor olması büyük pay sahibidir. Halkın iktidardaki

⁹⁷ Carmit Valensi, “Non-State Actors: A Theoretical Limitation in a Changing Middle East”, *Military and Strategic Affairs*, Volume 7, No. 1, March 2015, s. 61-62.

⁹⁸ Deepthi, “The role of Non-State Actors in influencing the Defence Policy of GCC”, 2 July 2020, <https://thekootneeti.in/2020/07/02/the-role-of-non-state-actors-in-influencing-the-defence-policy-of-gcc/>, (Erişim Tarihi: 04.01.2023)

yöneticilerden bulamadıkları ekonomik, sosyal hatta bazen güvenlik desteğini alt kimliklere aidiyet sayesinde edinme çabası, bu kimlikleri daha da güçlü kılmıştır. Süreç içerisinde etnik grup, kabile, aile gibi gruplara aidiyeti temsil eden alt-devlet (*sub-state*) kimlikleri veya hilafet ve Arap milliyetçiliği gibi fikirleri barındıran üst-devlet (*supra-state*) kimlikleri giderek daha fazla öne çıkmıştır. Bu durum sınırların akışkan hale gelmesine sebebiyet vermektedir ve bölgede görülen politik hatta bazen askeri mücadeleler devletler arası çatışmalardan çok, Şii-Sünni gibi belirli kimliklerin çatışmalarına indirgenmiştir.⁹⁹ Gelişmekte olan bu ülkelerdeki hem askeri hem sivil devlet dışı aktörler, hükümetlerin ve idarecilerin meşruiyetinin halk tarafından sorgulanması ile neticelenecek eylemler gerçekleştirmektedirler.

Sosyal inşacılık hem yapı ve yapanın karşılıklı oluştuğuna hem de kimliklerin ve dolayısıyla çıkarların değişebileceğine yaptığı vurgu ile özellikle silahlı mücadele veren devlet dışı aktörleri açıklama noktasında en kullanışlı yaklaşımlardan birisidir. Literatürde yer alan özellikle küreselleşmenin doğasını anlamaya yönelik çalışmalar devlet dışı aktörleri en başta sivil toplum kuruluşları, hükümetler arası organizasyonlar veya çokuluslu şirketler gibi küresel yönetişime yönelik açıklamalar getirmeye olanak sağlayan kurumlar olarak ele almışlardır. Oysa özellikle 11 Eylül 2011’de ABD’ye yönelik el-Kaide tarafından yapılan saldırılar hem tehdidi hem de tehdidin anavatanını küreselleştirirken, bu aktörlerin uluslararası ilişkileri etkileme gücünün ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Bugün Ortadoğu’da devletlerin yanı sıra devletlerarası ilişkileri etkileme gücüne sahip olan el-Kaide, Hizbullah, Hamas, Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD) gibi devlet dışı yapılar güç ve maddi çıkarlar peşinde koşmaktan daha çok fikir ve normlara vurgu yapmaktadırlar. Bu gruplar aynı zamanda genellikle iç, bölgesel ve uluslararası anlaşmazlıkların en önemli parçaları arasında yer almaktadırlar. Bununla birlikte, çatışmalar ve krizler çoğu zaman mezhepsel kimliklerin gelişmesine verimli zemin hazırlamıştır. Belirtilen durumu ne neorealizm ne de neoliberalizmin açıklayamaması sosyal inşacılığın sistem merkezli, devleti tek aktör kabul eden kalıplarını genişletmeyi zorunlu kılmaktadır.

⁹⁹ Carmit Valensi, “Non-State Actors: A Theoretical Limitation in a Changing Middle East”, s. 60.

II. BÖLÜM: ŞİİLİĞİN TARİHİ VE POLİTİK KİMLİK OLARAK İNŞASI

Sosyal inşacılıktan hareketle, İran 1979’da Şiilik temelli yeni bir devlet kimliği inşa etmiştir. İran’da 1979’da inşa edilen politik Şii kimliği, Şiiliğin tarihsel birikiminden ve Şii ulemanın tecrübelerinden yola çıkılarak, Humeyni tarafından Velayet-i Fakih öğretisi etrafında oluşturulmuştur. Bu Şiilik temelli kimliğin inşasında her ne kadar Humeyni belirleyici olsa da Şiiliğin politik olarak inşası tek bir aktör tarafından gerçekleştirilmemiştir. Tarihsel süreç içerisinde hem Şiiliğin gelişiminin hem de belirtilen kimliğin bölgesel norm haline gelerek politik kimlik olması noktasında bölgede diğer Şii aktörlerle gerçekleştirdiği karşılıklı inşa sürecinin anlaşılması önem arz etmektedir. Çalışmada bu aktörler İran, Lübnan Hizbullahı ile Irak’ta bulunan ve Velayet-i Fakih öğretisini kabul eden Şii gruplar olarak belirlenmiştir.

Sosyal inşacılar karşılıklı inşa süreçlerini anlamak için sıklıkla önce yapıyı sonra yaparı parantez içine almışlardır ve onlar için bilginin nasıl üretildiği önemlidir. Yapılar toplumsal ve politik aktörlerin davranışlarını şekillendirmişlerdir. Wendt bu doğrultuda kimliklerin aktörlerin motivasyonel ve davranışsal eğilimlerini yaratan unsurlar olduğuna vurgu yapmaktadır. Kimlik, aktörlerin kendilerini anlamasına dayanmaktadır ve böylece diğer aktörlerin de aynı anlayışı benimseyip benimsememelerine bağlıdır ve özneler arasındır.¹⁰⁰ Humeyni Şiiliği nezdinde değerlendirildiğinde, sosyal inşacıların vurguladığı en önemli nokta uluslararası sistemde etkileşimi sağlayan dış politika pratiklerinin öznelerarası anlamlarca inşa edilmiş olmasıdır. Kimlik ve kimliğin belirlediği çıkarlar öznelerarası pratikler yoluyla oluşturulduğu için, uluslararası politikanın belirlendiği yapı da verili değildir ve sosyal olarak inşa edilmiştir. Sosyal olarak inşa edilen bu yapıda, çıkarlar aktörlerin ne istediklerini belirleyen unsurlardır ve çıkarları belirleyen kimliklerdir.¹⁰¹

Çalışmanın bir önceki bölümünde incelenen sosyal inşacılık yaklaşımından hareketle, bu bölümde Şiiliğin tarihi, Humeyni’nin Velayet-i Fakih öğretisinin inşa süreci ve ortaya çıkan Şiilik anlayışının bölgede diğer devlet dışı aktörlerle karşılıklı kimlik inşası incelenecektir. Şii ulemanın dini rolünün yanı sıra, tarihsel süreç içerisinde üstlendiği politik rol, inşa ettiği politik gelenek ve bu geleneğin üzerine Humeyni’nin politik bir zeminde bölgesel bir norm olarak yeniden inşa ettiği Şiilik bölümün temel odak noktasını oluşturmaktadır. Çalışmada Humeyni Şiiliğinin bölgesel bir norm haline gelmesi ile ilgili Finnemore ve Sicking’in uluslararası sistemde normların etki gücüne ve önemine dair yaptığı çalışma yol gösterici olarak temel

¹⁰⁰ Alexander E. Wendt, “Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics”, s. 395.

¹⁰¹ Alexander Wendt, “Social Theory of International Politics”, s. 338.

alınmıştır.¹⁰² Bu temelde ‘Velayet-i Fakih öğretisi etrafında inşa edilen politik Şiilik farklı ülkelerde bulunan aktörlerle birbirlerini karşılıklı olarak inşa edebilir mi?’ ve ‘Bu karşılıklı inşa etme süreçleri nasıl gerçekleşir?’ sorularının cevaplarını bulmak amacıyla, özellikle normların siyasi değişimde oynadıkları rol üzerinde durulacak ve hem normların oluşma ve değişme hem de siyasi ortamın diğer tüm özelliklerini değiştirme biçimleri açıklanacaktır.

Sosyal inşacılığın temel kabullerinden biri olan fikirler ve sosyal normlar olarak kimliğin, uluslararası ilişkilerde tarafların eylem ve çıkarları tanımlarken, faaliyetlerinin gerçekleşeceği yapıları da oluşturduğudur. Artık ideolojik ve sosyal çıkarların motive ettiği politik karar ve hamleler söz konusudur. Bu bakımdan İran’ın 1979’dan itibaren yeniden inşa ettiği Şiiliğin bölgesel bir norm haline gelmesi ve bu normun belirli Şii devlet dışı yapılar tarafından içselleştirilmesi Lübnan Hizbullahı ve Irak’ta Velayet-i Fakih öğretisini kabul eden Şii gruplar temel alınarak bölümün son başlığı altında incelenecektir.

A. TARİHSEL SÜREÇTE ŞİİLİK VE ULEMANIN ROLÜ

1979’da gerçekleşen İslam Devrimi’nin kendisine özgü karakteri ve özellikleri sürecin siyasi, toplumsal ve ekonomik gelişmeleri ve İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra kurumsallaşan iki kutuplu küresel ekonomik düzene dahil edilme biçimi ile anlaşılabilir. İslam Devrimi’ne karakterini veren Şiilik ise bu noktada, İran’ın küresel aktörlerle ilişkilerinin toplumsal politik zeminini oluşturmuştur. Bu toplumsal ve sosyolojik zemin, Batılı devletlere ve onların inşa ettiği politik ve sosyal düzene karşıtlık üzerine inşa edilmiştir. 1891 Tütün İsyanı, 1906 Meşrutiyet Devrimi ve 1979 İslam Devrimi Şii kimliğinin inşa sürecinin önemli kırılma noktalarını oluşturmaktadır. Humeyni, bu toplumsal ve politik kırılmaların sonuçlarının Şii ulema üzerinde yarattığı etkilerin birikiminden yola çıkarak Şiiliğin politik kimliğini kendi perspektifi doğrultusunda oluşturmuştur. Bu yeni kimliğin kökleri modern İran’ın sosyal, politik, ekonomik ve kültürel tarihi, bağlamı ve İslam tarihi içerisinde gelişen dinamiklerin kesişiminde yatmaktadır. İran’ın tarihsel ve toplumsal dokusuna uygun olarak 1979’da yeniden inşa edilen Şiilik, özü itibarıyla bir devlete ruhunu vermesi bakımından tamamıyla politiktir. Humeyni, Şii siyasi öğretisini devrimci bir öğreti olarak süreç içerisinde ve kademeli bir biçimde Velayet-i Fakih çerçevesinde yeniden teorileştirmiş ve bu öğreti yeni oluşturulan devlete ruhunu vermiştir. Bu bakımdan Humeyni’nin Velayet-i Fakih ekseninde Şii İslam

¹⁰² Martha Finnemore ve Kathryn Sikkink, “International Norm Dynamics and Political Change”, s.887-917.

teorisi, temelde Şii siyasi düşüncesinin güncellenmiş bir yorumudur ve Şiiliğin tarihsel köklerinin tecrübeler ışığında yeniden yorumlanmasıyla yeni bir politik kimlik haline gelmiştir.

Teolojik farklılıklar, erken İslam toplumunun meşru yönetimi kavramına odaklanmaktadır. Bu sebeple Şiiliğin tarihsel kökeni, İslam tarihindeki ilk büyük kırılmaya dayanmaktadır. Genel anlamda Şii /Şia kelimesi terimleşmeden önce Arapça olarak belirli bir grubu niteleyen parti, hizip anlamına gelmektedir. Şiatü Ali, Hz. Muhammed'in kuzeni ve damadı Ali bin Talib ile onun soyundan gelenlerin manevi ve dünyevi konularda topluma meşru rehberlik/liderlik etme hakkına sahip olduğunu savunanların oluşturduğu toplumu temsil etmektedir.¹⁰³ İlerleyen süreçte Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesinden sonra ise kelime temsil ettiği anlamdan daha öteye geçerek, bir gruptan çok bir topluluğun genel kabullerinden tarihi okuyuş biçimine kadar bütüncül şekilde sosyal ve politik bir kimlik tanımlaması olarak kullanılmıştır. Bu kimlik tarifinin en belirgin özelliği Hz. Muhammed'in vefatından sonra İslam Devleti'ni yöneten ilk üç halifeyi kabul etmemek ve Hz. Ali'nin ve ailesi Ehl-i Beyt'in doğal hak iddiasını dava konusu yapmaktır.

Şii toplumu kendi içinde tek bir bütün olmadığı gibi, Müslümanların liderinin Peygamber'in ailesinin bir üyesi olması gerektiği inancını temel alarak birbirinden ayrılmış farklı grupları kapsamaktadır. Ayrışma, soy ve imamın sayısına göre farklılaşmaktadır ve bu grupların en büyüğü bugün İran İslam Cumhuriyeti'nin de dini olan 'On İki İmam Şiiliği'dir. Diğerleri ise İsmaililer, Zeydiler gibi mezheplerin yanı sıra Fatımiler ve Karmatiler gibi tarihi Şii oluşumlardır.¹⁰⁴ On İki İmam Şiiliği Hz. Ali ile başlayıp, iki oğlu Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile devam ederek, gaipte olan ve kendisini takip edenleri dünyevi zafere ve semavi kurtuluşa götürmek için ahir zamanda geri dönmesi beklenen On İkinci İmam Mehdi ile sonlanır. İsmaililer sadece ilk yedi imamı tanıyarak On İki İmamcı Şiilikten ayrılmaktadır. On İki İmam Şiiliği yedinci İmam olarak Musa el Kazım'ı takip ederken, İsmaili Şiiler Cafer es-Sadık'ın oğlu İsmail'i son imam kabul edip, takip etmektedir.¹⁰⁵ Üçüncü büyük Şii grubu Zeydiler ise ilk beş imamı kabul etmekte, beşinci imam olarak Muhammed el-Bakır'ın yerine kardeşi Zeyd bin Ali'yi benimsemekte ve mehdi anlayışını kabul etmemektedirler. Zeydilere göre Hz.

¹⁰³ Juan E. Campo, "Shiism", *Encyclopedia of Islam*, J. Gordon Melton, (ed.), New York: Infobase Publishing, 2009, s. 623.

¹⁰⁴ Farhad Daftary, *"The Ismailis: Their History and Doctrines"*, New York: Cambridge University Press, 2007, s.35.

¹⁰⁵ Karim H. Karim, *"Ismailis: A Pluralist Search for Universal Truth"*, Ronald Lukens-Bull ve Mark Woodward, (ed.), *Handbook of Contemporary Islam and Muslim Lives*, Springer: İsviçre, 2021, s.107-108

Muhammed'den sonra İslam toplumuna liderlik etmesi gereken kişi Hz. Ali, ondan sonra da Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'dir. Ardından ise imamet onların soyundan gelen ve gerekli şartları taşıyanların hakkıdır. Diğer Şii ekollerinde olduğu gibi imam, beklenen ve gizli olan değil insanlar arasında yaşayan ve onlara rehberlik eden biri olmalıdır.¹⁰⁶

Hz. Muhammed'in ölümünün ardından siyasi ve dini liderliğin meşruiyetine dair yapılan tartışmalar İslam dini içerisinde önemli bir merkezi sorun kaynağı haline gelmekle birlikte, Hz. Ali'nin ancak Hz. Osman'dan sonra dördüncü sırada halife olması da sorunu çözmeye yönelik kalıcı bir adım olmamıştır. Hz. Ali'nin şehit edilmesinin ardından, Hz. Hasan Emevi hanedanı ile uzlaşmak zorunda kalmış ve politik olarak dingin bir süreç geçirilmiştir. Fakat Hz. Hasan'ın ölümünden sonra halifeliği Ehl-i Beyt'e vermek istemeyen Şam Valisi Muaviye'nin, kendi oğlu Yezid'i halefi olarak resmen açıklaması süreci başka bir boyuta taşımıştır. Hz. Ali'nin küçük oğlu ve Peygamber'in diğer torunu Hz. Hüseyin, kardeşi Hz. Hasan gibi halifelik hakkından feragat etmemiş ve Yezid'in ordusu ile Kerbela'da savaşmayı seçmiştir. Yapılan savaşlar sonucu Hz. Hüseyin'in destekçisi, kardeşleri ve oğullarının da dahil olduğu yetmiş iki kişi sırayla şehit olmuş en son Muharrem ayının on ikinci günü Hz. Hüseyin şehit edilmiştir. Geriye sadece Hz. Hüseyin'in kız kardeşi Hz. Zeyneb ve oğlu Ali Zeynel Abidin (Ali İbn el-Hüseyin) kalmış, önce Yezid'in Şam'daki sarayına götürülmüş ardından Medine'ye yollanmışlardır.

Hz. Hüseyin'in ardından Ali Zeynel Abidin (Ali İbn el-Hüseyin) dördüncü imam olarak kabul edilmiş ve Emeviler dönemi boyunca gözetim altında yaşayarak, kamusal hayattan çekilip politik olarak dingin bir hayat sürmüştür. Beşinci İmam Muhammed İbn Ali döneminde ise Emevi halifelerinin iç savaşlarla uğraşmaları, İmam ve takipçilerine Şiiliği yaymak ile ilgili fırsatlar sunmuştur. Altıncı İmam Cafer İbn Muhammed dönemi, Şiiliğin kimlik olarak kurumsallaşması bakımından en önemli dönem olarak kabul edilmektedir. Bu dönemi Şiiliğin politikleşme tarihinde önemli kılan Şiiliğin temel ilkelerinin kurumsallaşmış ve yayılmış olmasıdır. Yedinci İmam Musa İbn Cafer ise Abbasi halifeliği dönemi içerisinde yoğun baskı altında ve hapisanede hayatını geçirmek zorunda kalarak, dingin bir süreç geçirmiştir. Onun döneminde Şiiliğin önceki dönemlerde kurumsallaşan ilkeleri ve önceki imamların öğretileri İslam dünyasının birçok noktasına taşınmış ve yayılmıştır. Abbasi halifeliği Şiiliğin kurumsallaşması bakımından önemli bir dönüm noktasıdır. Çünkü bu dönem içerisinde

¹⁰⁶ Yusuf Gökalp, "Zeydiyye", İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 44, 2013, s. 330.

Abbasilerin Şii imamlar üzerindeki baskı ve kontrol politikası, Şii toplumun kendilerine dini olarak yol gösterecek imamlardan yoksun kalması ve bu doğrultuda çözüm aramasının yolunu açmıştır. Şii tarihinde baskı altındaki imamların temsilcilerinin topluma rehberlik etme görevi bu dönemde ortaya çıkmıştır.¹⁰⁷ İmamet doktrininin temelinde, Hz. Muhammed'in vefatından sonra İslam toplumunun bir lidere ihtiyaç duyuyor olması ve Peygamber'in belirttiği İslami ilkelerin nasıl uygulanacağına dair belirlediği haleflerin bu rehberliği sağlayacak olması bulunmaktadır. Şii inancına göre bu ilahi yasama dönemi, Hz. Muhammed'in döneminden sonra da uzatılmalıdır ve Şiilere göre bu rehber Hz. Ali ve Hz. Fatıma ile onların soyundan gelenlerdir.¹⁰⁸

Şii teolojisinde benimsenen anlatıya göre sekizinci, dokuzuncu, onuncu ve on birinci Şii imamlar da Abbasilerin yoğun baskı politikası sonucu siyasi olarak etkisiz bir konumda kalmışlardır. Yine Şii tarihindeki anlatıya göre on birinci imam Hasan el-Askeri'nin Muhammed adında bir oğlu bulunmaktadır ve on birinci imam vefat ettiğinde Muhammed dört ya da beş yaşında olduğu için ileri bir tarihte geri dönmek üzere kayıplara karışmıştır.¹⁰⁹ On ikinci imam Mehdi yeni bir barış, adalet ve kötülüğe karşı zafer çağını müjdelemek üzere yeniden ortaya çıkacaktır. İmam Mehdi'nin dönüşü, sembolik olarak Kerbela ile ilişkilendirilse de kesin bir tarih verilmemektedir. Anlatıya göre döneceği gün ve ay Muharrem ayının onuncu günü yani Hz. Hüseyin'in Kerbela'da öldürüldüğü gündür fakat yılı bilinmemektedir. Şii inancının en temel taşlarından biri olan on ikinci imamın kayıp olduğu ve yeniden ortaya çıkacağı günü beklemeye yönelik söylemler bir anlamda Şiiliğin son dört imamının yaşadığı baskı politikalarının bir sonucudur.¹¹⁰

Bu ortadan kayboluş Şii İmamet teolojisinin önemli bileşenlerinden olan 329/941'de başlayan ve halen devam eden 'Büyük Gaybet'¹¹¹ döneminin de başlangıcını oluşturmuştur.

¹⁰⁷ Mohammad R. Kalantari, *"The Clergy and the Modern Middle East: Shi'i Political Activism in Iran, Iraq and Lebanon"*, London: I. B. Tauris, 2022, s.21.

¹⁰⁸ Age., s. 17-18.

¹⁰⁹ Mohammad Ali Amir-Moezzi ve Christian Jambet, *"What is Shi'i Islam?: An Introduction"*, Çev. Kenneth Casler and Eric Ormsby, London: Routledge, 2018, s.35.

¹¹⁰ Mohammad R. Kalantari, *"The Clergy and the Modern Middle East: Shi'i Political Activism in Iran, Iraq and Lebanon"*, s.22.

¹¹¹ On İki İmamcı Şii geleneğine göre 260-329/874-941 yıllarını kapsayan Küçük Gaybet (*el-gaybe al-suhra*) döneminde kayba karışan İmam Mehdi kendisi ve ailesi arasından seçtiği dört kişi aracılığıyla kendisini takip edenlerle iletişimde kalmıştır. 329/941'de başlayan ve halen devam eden Büyük Gaybet (*el-gaybe-ül-kübra*) döneminde ise gizli İmam Mehdi yeryüzünde hiçbir temsilci seçmemiştir ve adaletin tecelli edeceği kutsal günde yeryüzüne geri gelecektir.

Belirtilen dönemden itibaren altı çizilmesi gereken nokta, bu tarihten itibaren Şiiilerin fiziksel bir liderden yoksun olduğudur.¹¹² Şii doktrinine göre tüm dünyevi güçler gayrimeşrudur ve meşru otorite ilk imam olan Hz. Ali'den başlayarak, kendisinin soyundan gelen imamlara aittir. On ikinci imam Mehdi'nin yeniden ortaya çıkacağı güne kadar Şii toplumunun imamlara doğrudan erişimi imkânsız hale geldiği için, bu durum beraberinde Şii toplumuna beklenen İmam Mehdi gelene kadar yön verecek, sosyal ve politik hayatı düzenleyecek ve şeri kuralların uygulanmasını sağlayacak dini liderlerin/ulemanın ortaya çıkmasının da zeminini oluşturmuştur. Şii ulemanın bu yetki ile hareket etmesine olanak sağlayan temeller ise Şiiiliğin ilk olarak kurumsallaştırıldığı beşinci ve altıncı imamların döneminde atılmıştır. İmamlara erişimin iktidarlar tarafından sınırlandırılmasından ve sürekli kontrol altında tutulmasından dolayı toplum güvenilir Şii din adamlarına daha bağımlı hale gelmiştir.¹¹³ Bu dönemlerde oluşturulan Şii doktrininde mutlak otoriteye sahip olan yalnızca Allah'tır ve Peygamber'i ve Ehl-i Beyt'i Müslümanlar üzerinde otoriteye sahip olanlar olarak atamıştır. Şii düşüncenin tüm okulları İmam'ın Peygamber aracılığıyla ilahi olarak görevlendirilmeye tabi olduğu konusunda hemfikir ve imamlar, On İkinci İmam dönene kadar bu yaklaşımı sürdürmeye çalışır.¹¹⁴

Çalışmada Şiiiliğin politik tarihi ve Şii ulemanın geçirdiği tarihsel süreçler incelendiği için Şii tarihi ve anlatısı temel alınmıştır. Şiiilerin tarihine bakıldığında, hicri takvime göre dördüncü ve onuncu yüzyıl arası dönem en görkemli dönem olarak adlandırılmaktadır. İslam medeniyeti ve kültürünün altın çağı olarak da adlandırılan bu dönemde sanatta, bilimde, edebiyatta ve düşüncede büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu dönem aynı zamanda İslam'ın geneli için de bir aydınlanma çağıdır. Bu aydınlanmanın yaşanmasında bir asır önce Yunanlıların ve İskenderiyelilerin eserlerinin Arapça'ya çevrilmesinin önemi büyüktür. Abbasi Halifesi el-Me'mun'un Bağdat'ta Hikmet Evi'ni (*Beytü'l-Hikme*) kurmasıyla başlayan çeviri çabaları ve bu çevirilerin zamanla oluşturmaya başladığı birikim, çeviri okulları aracılığıyla birçok eserin Arapça okunur hale gelmesine olanak vermiştir. Bu eserlerin anlaşılabilir ve erişilebilir olması beraberinde yeni fikirler ve kavramlar meydana getirmiştir. Dönemin önde gelen alimlerinin çalışmalarıyla başta dini konular olmak üzere felsefe, astroloji, matematik gibi birçok alanda döneme damgasını vuracak eserler ortaya konulmuştur. Bu çalışmaların en

¹¹² Said Amir Arjomand, "The Consolation of Theology: Absence of the Imam and Transition from Chiliasm to Law in Shi'ism", *The Journal of Religion*, Vol. 76, No. 4 (Oct., 1996), s. 558-559.

¹¹³ Mohammad R. Kalantari, "The Clergy and the Modern Middle East: Shi'i Political Activism in Iran, Iraq and Lebanon", s.22.

¹¹⁴ Ahmad Vaezi, "Shia Political Thought", London: Islamic Centre of England, 2004, s. 58-59.

önemlilerinden Şiiilik alanında geliştirilen eserler, bu inancın geniş kitlelerce benimsenerek sürdürülebilir kılınmasında önemli rol oynamıştır.¹¹⁵

Gaybet sonrası dini, sosyal ve kısıtlı da olsa politik hayatı düzenleyecek bir otoritenin yokluğu Şii toplumunu varoluş krizine sürüklemiştir. Başta manevi alan olmak üzere siyasi ve sosyal hayatın düzenlenmesi gerekliliği beraberinde Şii ulema arasında Ahbari ve Usuli ekolleri ortaya çıkarmıştır. Bu ekollerin ortaya çıkmasında en önemli etken dönemin düşünsel gelişime açık olması, birçok eserin bölge dillerine çevrilmiş ve ulaşılabilir olmasıdır. Şiiiliğin erken dönemlerinden itibaren Ahbari gelenekten gelen alimler baskın olmuştur. Bu dönemlerde imamların toplumla irtibatla olması sebebiyle Şii alimler yaşanan sorunların çözümünde Kur'an-ı Kerim'den ve imamların rivayetlerinden faydalanmıştır. Başta Kum ekolü uleması olmak üzere, Ahbari ekolün Şii alimleri imamdan gelen hadisleri derleyip toparlamaya yoğunlaşmıştır. On ikinci imamın ortadan kaybolmasından sonra ise imamdan yoksun olmanın getirdiği sosyal ve politik sorunlar Şii din adamlarını farklı şekillerde düşünme yöntemlerine itmiştir.¹¹⁶

On ikinci imamın gizlenmesi sonrası karşılaşılan sorunların çözümü için ilk başvuru kaynakları olan rivayetlerin/ahbarların yetersiz kalması, İmam Cafer-i Sadık'ın ortaya koyduğu İmamet doktrinine göre imamların görevlerinin nerede başlayıp bittiği, nasıl uygulanacağı ve imamların yetki alanlarına dair sorulara cevap geliştirilememesi, karşılaşılan yönetim krizini daha da karmaşıktırarmıştır. Dönem içerisinde ortaya çıkan sosyal, politik ve dini sorunlara Ahbari ekolün yanıt verememesi üzerine dönemin bilimsel bilgi birikiminin de katkısıyla Usuli ekol sorunlara çözüm bulmak adına ortaya çıkmıştır. Usuli ekolün dayandığı bütüncül çalışmaları yapan ilk Şii alim Şeyh Müfid'dir. Şeyh Müfid otorite krizini çözmek adına ilk olarak İmam Mehdi'den önce kurulan yönetimlerin meşru olmadığı söylemine karşı çıkmış ve bazı şartlarda bu idarecilerle iş birliği yapılabileceğini belirtmiştir. İmam ortadan kaybolmuş olsa da temsilcileri onun işini üstlenmiş ve dini alandaki yetkisini devralmışlardır. Şeyh Müfid aynı zamanda imam Mehdi geri dönene kadar yeryüzünde şartların hazırlanması gerektiği fikrinin de ilk sahibidir. Bu fikir modern İran'da Ayetullah Humeyni ile en uç noktada yorumlanacak ve siyasi bir söylem haline getirilecektir. Humeyni teorileştirdiği 'Velayet-i Fakih' kavramıyla Usuli ekolün ulemanın imamın dini alandaki yetkisini devralması söylemini

¹¹⁵ M.G. Balty-Guesdon, "Le Bayt Al-Hikma de Baghdad", *Arabica*, Cilt 39, Sayı 2, Haziran 1992, s. 131-132.

¹¹⁶ Nikki R. Keddie, "Iran and the Muslim World: Resistance and Revolution", London: Macmillan, 1995, s.165.

bir adım ileriye taşıyarak siyasi yetkiyi de temsilciye/ulemaya devretmiştir.¹¹⁷ İmamların temsilcisi olan ulemanın görevleri imamların koyduğu eksiksiz ve kapsamlı kanunu bulmak ve uygulamaktır. Usuli ekolün ilk temsilcisi olan Şii alimler, temsilci ulemanın yeni normlar türetme hakkının bulunmadığını belirtmişlerdi. Fakat kendilerinin fikir ve eserlerini daha ileriye taşıyan, Şiiliğin entelektüel merkezinin Bağdat'tan Irak'taki bir başka şehir olan Hille'ye taşınmasıyla birlikte ortaya çıkan Hille Ekolü olmuştu. Bu çalışmalara göre ulemanın yeni hukuki normlar oluşturabileceğine dair çalışma ve söylemler geliştirilmişti. Bağdat Ekolü'nün mirası olan çeviri faaliyetlerinin bir sonucu olarak Aristoteles ve Platon gibi filozoflardan hareketle, etik, diyalektik gibi kavramları çalışan İbn Tavus, Muhakkık el-Hilli, İbni Fahad el-Hilli, Allame el-Hilli gibi dönemim Şii din alimleri ve filozofları Usuli ekolün ilk çalışmalarını rasyonalist bir perspektifle akıl rehberliğinde yorumlama ve ilerletme çabalarına girmişlerdir.¹¹⁸

Şii siyaset felsefesinin önemli temellerinden biri olan 'Velaye' kavramı anlamı itibarıyla daha çok hukuki ve yönetsel bir içeriğe işaret etse de İmamet doktrini ile iç içe geçmiştir. Çünkü imamların kutsal sayılan doğalarına ve işlevine referans vermektedir. Usuli Şii ulema içerisinde Ayetullah olarak anılan ilk isim olan akılcı fıkhi-teolojik gelenekten Allame el-Hilli on iki imam fikhinin gelişimi ve temelleri üzerinde kalıcı bir etkiye sahiptir. Ayrıca hocası Şeyh Tusi'nin ve amcası Muhakkık el-Hilli'nin kayıp imam ile ilgili tezlerini genişletmiştir. El-Hilli, Hz. Muhammed'den sonra şeriatın koruyucusu olarak kabul ettiği imamların kayıp imam Mehdi geri gelene kadar mevcut siyasi otoriteye isyan etmemesi gerektiğini belirterek bu şartla manevi ve politik hayatı düzenlemeleri gerektiğini yazmıştır. Bununla birlikte, el-Hilli kayıp olan imamın yanılmazlığını tüm çağdaş sorunları çözmek adına gizli imamın temsilcileri olan ulemaya aktardığını ve fakihin, müctehid¹¹⁹ olarak akıl ve fikhin ilkelerini kullanarak dönemin ihtiyaçlarına yönelik dini hukukta geçerli hükümlere varabileceğini yani içtihat uygulayabileceğini¹²⁰ savunmuştur.¹²¹ On dokuzuncu yüzyıldan itibaren Sünni ulemanın

¹¹⁷ Habib Kartaloğlu, "Şii-Usûlî Düşüncenin Ortaya Çıkış Sebepleri Üzerine Mülâhazalar", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XVIII, Sayı: 33 (Haziran 2016), s. 85.

¹¹⁸ Mohammad Ali Amir-Moezzi ve Christian Jambet, "*What is Shi'i Islam?: An Introduction*", s. 105-113.

¹¹⁹ Müctehid: İslam hukukunda içtihat yapma ehliyetine sahip, gaybet döneminde Kur'an, Sünnet, icmâ ve akıl gibi delillere dayanarak dini hükümleri çıkarabilecek bilgi seviyesinde olan yüksek derecede din âlimi.

¹²⁰ İctihat: İslam hukukunda bağımsız yorum yapma yetkisi.

¹²¹ Farhad Daftary, "*The Ismailis: Their History and Doctrines*", s.77-78.

aksine, fetvasına başvuru alan içtihat sahibi en yetkili kişi olan Merce-i Taklid¹²², tanımını ve konumu gereği tüm dünyevi maddi gelirden azadedir. Bu sayede sadece kendisine güvenen toplumdaki elde etmek kaydıyla, kendi dini vergilerini toplamak konusunda serbestti.¹²³

Şii ulema içerisinde İmam Mehdi'nin ortadan kaybolması boyunca toplumun ve dini yaşamın Şii ulema liderliğinde nasıl sürdürüleceğine dair tartışmalarda Usuli ulema baskın gelmişti. Dini kavramları hukuki çerçevede yeniden yorumlayarak hem imamlara siyasi bir yetki alanı açmışlar hem de Şiiliği kuralları olan sistematik düşünceler bütünü temelli bir inanç haline getirmişlerdi. Ulema sınıfının temeli olan bu öğretiler gizli imamın temsilcileri olan fakihlerin iktidar yetkilerini üstlenmelerinin ve iktidarının başlangıcıdır. Usuli ulemanın, imamın temsilcisi sıfatıyla toplumsal ve dini hayatı düzenlemesi Şii ulemanın toplumda otorite sahibi olmasının temelini oluşturmaktadır. Bu dönemde imamın yerini şariat hukukçusu olan fakih, imamların öğretilerinin yerini ise kanunlar almıştı. Klasik Şii hukukuna göre topluma sadece imam veya onun tarafından belirlenmiş kişiler öncülük edebilecektir ve başka kimsenin bu hakkı talep yetkisi bulunmamaktadır. Bu dönem aynı zamanda Şiiliğin politikleşmesinin temeli olan döneme işaret etmektedir.

Abbasiler ile İsmaililerin çöküşü ve Moğolların istilasını On İki İmamcı Şiilik için büyük fırsatlar yaratmıştı. Şii bilginler, fatihlerle iş birliği yaparak ve bazı durumlarda onları din değiştirmeye ikna ederek inançlarını pekiştirmek için tarihi fırsatı değerlendirmişlerdi. On dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda Moğol istilasını sonrası siyasi parçalanmalar ve Timur akınlarının yarattığı tahribat, İran, Irak ve Anadolu'yu büyük bir kaosa sürüklemişti. Bu dönem aynı zamanda gnostik ve mehdici inançları teşvik eden birkaç siyasi ve dini hareketin olduğu bir dönem olmuştu. Çünkü her siyasi ve dini hareket, Mehdi'nin dönüşünü bekleyen fakat süreç içerisinde hüsrana uğrayan sıradan kitlelerin sabırsızlığına çözüm getirmeye çalışmaktaydı. Bu çeşitli hareketlerin liderleri kendilerini imamların reenkarnasyonları olarak, kurtarıcının kendisi olarak sunmuşlardı. Bu farklı kurtarıcılar arasında sadece Safevi hanedanının kurucusu Şah İsmail büyük bir sonuca ulaşmıştı.¹²⁴ 16. yüzyıldan itibaren İmami Şiilik, İran'ın devlet dini

¹²² Merce-i Taklid: dini ve hukuki konularda en yüksek otoriteye sahip, Şii Müslümanların itikat edip fetvalarına uyarak dini hayatlarını yönlendirdikleri alim veya mütehid.

¹²³ Mohammad R. Kalantari, "The Clergy and the Modern Middle East: Shi'i Political Activism in Iran, Iraq and Lebanon", s.26.

¹²⁴ 1501'de İran'da iktidara gelen Şah İsmail, Pers devlet yapısını ve kültürünü Şiileştirmek için İran'a Arapça konuşulan ülkelerden Şii din alimleri getirtti. İran'a davet edilen Şii ulema devlet işlerinde görevler aldı ve toplumda kabul görüp, ekonomik bağımsızlıkları arttıkça siyasi olarak da bağımsız harekete etmeye başladılar. On ikinci imam Mehdi'nin ortadan kaybolmasından sonra yanılmaz bir imamın yokluğunda bağımsız hükümlere

haline geldi. Safeviler, İran Devleti ve toplumunun temelini oluşturan temel kurumların birçoğunu oluşturmuştu. Bunların en başında, hiyerarşik yapılarıyla Şii dini kurumlar bulunmaktaydı. Safeviler İran'da ilk Şii imparatorluğunu kurduklarında, Şii fakihler fiilen olduğu kadar ismen de müçtehit olmuşlardı. Yine bu dönemde erken Şiilikte şiddetle kınanan içtihat ilkesi, Safevi dönemi hukuk sisteminin hayati ve ayırt edici özelliği haline geldi. İctihat ilkesi ayrıca taklid ilkesi ile sıkı bir şekilde birleşerek, Şii İran'da ulema otoritesinin temelini oluşturmuş ve Şii din adamlarının elde ettiği sosyal statü otoritelerini sağlamlaştırmayı başarmıştı.¹²⁵ Bu nedenle Kaçarlar İran'da iktidara geldiklerinde, yönetimlerini sürdürebilmek için Şii din adamlarının desteğini aradılar. Safeviler on iki imamcı Şiiliği ve Şii ulemayı himaye ederek aynı zamanda Şiiliği İran toplumunun en derin dokularına yerleştirmede merkezi bir rol oynamakla kalmamış, aynı zamanda devlet idaresinin kalbine etkisi uzun yıllar sürecek gerilimler de yerleştirmişti.¹²⁶ Şii din adamları politik olarak aktif bir tutum içerisindeydi ve politik güç merkezlerine yakın duruyorlardı. Bu konumları itibarıyla kendi perspektif ve isteklerini uygulama noktasındaki etkileri Safevilerin onlara sağladığı politik gücün bir yansıması olarak görülebilmektedir.

Safevilerin yıkılmasından Kaçar hanedanına kadar geçen süreçte Şii din adamları yalnızca devletle ilişki kurmayı deneyimlemekle kalmamış, aynı zamanda halk tabanında da büyük destek sahibi olmuşlardı. Kaçar hanedanıyla birlikte Usuli Şii ulemanın politik olarak aktif bir tutum içerisinde olduğu ve İran'ın tarihsel dönüm noktalarında öncü roller oynadığı görülmektedir. İran'ın siyasi tarihi üzerine çalışma yapan Muhammed Kalantari Şii din adamlarının politik olarak önemli roller üstlendiği bu dönem içerisinde yaşanan Rus-İran savaşları, Tütün protestosu ve İran Anayasal Devrimi'ni ilerleyen süreçlerde Şii ulemanın öncü rollerini belirleyen üç önemli süreç olarak vurgulamaktadır.¹²⁷

Esfandiar ve Siraki ise, Mısırlıların Napolyon'un saldırılarına karşı direnişiyle başlayan ve zamanla bölgeye yayılan dönemi, 'İslami Uyanış' olarak adlandırmıştır. Bu dönemde İran

ihtiyaç ortaya çıktığında, Şii ulema zaman içerisinde Arapça konuşulan Suriye, Irak ve Bahreyn'de dini merkezler kurmuştu. Daha fazla bilgi için bkz: Nikki R. Keddie, "Iran and the Muslim World: Resistance and Revolution", London: Macmillan, 1995, s.154-190; Mohammad Ali Amir-Moezzi ve Christian Jambet, "What is Shi'i Islam?: An Introduction", s. 114.

¹²⁵ Mohammad R. Kalantari, "The Clergy and the Modern Middle East: Shi'i Political Activism in Iran, Iraq and Lebanon", s.35-36.

¹²⁶ Mahan Abedin, "Iran Resurgent: The Rise and Rise of the Shia State", Londra: Hurst, 2019, s.21.

¹²⁷ Mohammad R. Kalantari, "The Clergy and the Modern Middle East: Shi'i Political Activism in Iran, Iraq and Lebanon", s.41.

da Rusya ile savaştadır. İran ile Rusya arasındaki savaşlarda alınan yenilgiler, İran'ın toplumsal hafızasında bir dönüm noktası olmuştur. İran tarihindeki ikinci tarihsel aşama, tütün boykotu ve Anayasal hareketleri içermektedir. Bu dönemde kimlik duygusu daha derin ve ayrıntılı hale gelmiş, meşrutiyet hareketi sistematik bir yapı görünümü kazanmıştır. Yazarlara göre üçüncü aşama Pehlevi monarşisi döneminde şekillenmiştir. Bu modern dönemde, hareketler Şah'a karşı ulusal kimliklerini korumaya çalışmıştır ve hükümet, otoriter olmasının yanı sıra Batı'yı ve Batı'nın İran'a yönelik kültürel istilasını temsil etmektedir. Direniş hareketleri ise Batı sömürgeciliğinin daha derin katmanlarına yanıt vermektedir. Dördüncü ve son aşama ise, mevcut yönetimin zayıfladığı ve modernitenin İslami kültüre saldırısının durdurulmadığı bir dönemde meydana gelmiştir. Bu bakımdan önceki fikirler monarşiyi aşmayı başaramamıştır. İslam Devrimi ve cumhuriyet çatısı altında Velayet-i Fakih öğretisi monarşiyi devirme gücüne sahip olmuştur.¹²⁸

İran-Rus savaşları Çarlık Rusya'nın Basra Körfezi ve çevresine hâkim olmak istemesiyle başlamıştı. Fakat savaşın İran tarihindeki asıl önemi, Şii din adamlarının İran'daki mevcut iktidarı savaş sırasında desteklemek adına Rus işgalcilere karşı halkı direnişe çağıran 'Cihad fetvaları' çıkarmış olmaları, hatta bazı din adamlarının orduya katılarak bizzat savaşa dahil olmuş olmalarıdır.¹²⁹ Rus-İran savaşlarından altmış yıl sonra Şii ulema mevcut siyasi yapı içerisinde tüccar sınıfı destekleyerek, ileride İran tarihinde başka örnekleri görülecek bir ittifak pratiği geliştirmiş ve Tütün Protestosu olarak adlandırılan iktidara karşı başlatılan toplumsal hareketlerde önemli roller oynamışlardır. 1848'de tahta çıkan Kaçar hükümdarı Nasıreddin Şah'ın, Avrupa modernizminin bölgeye girişiyle aynı zamana denk gelen iktidarında, yapmaya çalıştığı reformlar ve Batılı ülkelerle kurduğu ilişkiler protestoların temel sebebini oluşturmuştu.¹³⁰ Nasıreddin Şah 1889'da Batı'ya yaptığı ziyarette Binbaşı Gerald Talbot'a İran'da gerçekleştirilen tütün ticaretinin tekel hakkını elli yıllığına vermiş ve bu anlaşma Talbot'ın 1890'daki İran ziyareti sırasında kesinleştirilerek imzalanmıştı. Anlaşma sadece Rusların değil, aynı zamanda İranlı tüccarların da büyük tepkisini çekti. Tüccarlar, Şii ulema

¹²⁸ Valiullah Esfandiar ve Garineh Keshishyan Siraki, "The Impact of the Thoughts of Sheikh Fazlullah Nouri and Allameh Naini on the Islamic Awakening", *International Journal of Political Science*, Vol. 12, No. 3, May and June 2022, s. 1-2.

¹²⁹ Cyrus Masroori, "Russian Imperialism and Jihad: Early 19 th -Century Persian Texts on Just War", *Journal of Church and State*, Vol. 46, No. 2, Spring 2004, s. 263-279; Mohammad R. Kalantari, "The Clergy and the Modern Middle East: Shi'i Political Activism in Iran, Iraq and Lebanon", s.42-43.

¹³⁰ Nikki R. Keddie, "Iranian Revolutions in Comparative Perspective", *Islam, Politics, and social Movements*, Edmund Burke, III ve Ira M. Lapidus, (ed.), California: University of California Press, 1988, s. 299.

ile kurdukları ittifak sayesinde anlaşmaya karşı takınılan tutumu halkın tabanına yayabildiler. Bu birlikteliği sağlayan en önemli noktalardan biri İranlı tüccar sınıfın Şii ulemanın en önemli mali destekçilerinden biri olmalarıydı. Tüccarların finansal gücünü kaybetmesi Şii ulemanın da mali gelirlerinin azalması anlamına gelecekti.¹³¹ 1891 yılında Şiraz'da başlayan protestolar başta Ayetullah Mirza Hasan Şirazi liderliğinde Şii ulemanın kitleleri teşvik etmesiyle birlikte hızla başka şehirlere yayıldı. Şii ulema, tütün tüketimini boykot etmeye yönelik fetvalar verdi ve toplumsal tabanın büyük kısmı bu fetvalara riayet etti. Mevcut durum iktidardaki Şah'a en sonunda geri adım attırdı ve İngilizlere verilen tütün imtiyazı iptal edildi. Bu kararın hemen ardından önde gelen Şii ulemadan Mirza Şirazi tütün tüketimini serbest bırakan bir fetva verdi ve böylece süreç sonlandı. İlk olarak tüccarların karşı duruşu ile dar bir çevrede başlayan protestolar, ulemanın desteği ile kitleselleşmişti. Bu bakımdan tütün protestolarını İran tarihinde önemli ve belirleyici kılan en önemli nokta, Şii ulemanın kitleler üzerindeki geniş etkisini göstermesidir.¹³²

Şii ulemanın bu etkisi, ülkedeki diğer sosyal sınıfların da dikkatini ulemanın potansiyel gücüne çevirmişti. Tütün protestolarından sonra görülen Anayasa protestolarında da Şii ulemanın durduğu yer ve izlediği politik hat, ülkenin tarihini ve sonraki dönemlere damga vuracak olan ulemanın tarihsel tutumunu derinden etkilemişti. 1900'lerin başında dönemin laik aydınları Batı'daki demokratik gelişmeleri göz önüne alarak İran'da sınırlı monarşinin kurumsallaşabileceğini düşündüler. Fakat bu fikrin tabanda kabul görmesi için Şii ulemanın desteğinin şart olduğunun farkına varmışlardı.¹³³ Esfandiar ve Siraki, İran Meşrutiyet Devrimi sürecini Şii ulemanın sadece liderlik ve desteği açısından değil, aynı zamanda siyasete yeni bir yaklaşım getirmesi nedeniyle de önemli görmektedir. Şii ulema teorik çerçeve geliştirmeye başlamış ve Anayasanın ilkelerini Şii fıkhiyla uyumlu hale getirmeye çalışmıştı.¹³⁴

¹³¹ Mansoor Moaddel, "The Shi'i Ulama and the State in Iran", *Theory and Society*, Vol. 15, No. 4, Jul., 1986, s. 530-531; Mohammad R. Kalantari, "The Clergy and the Modern Middle East: Shi'i Political Activism in Iran, Iraq and Lebanon", s.44.

¹³² Mohammad R. Kalantari, "The Clergy and the Modern Middle East: Shi'i Political Activism in Iran, Iraq and Lebanon", s.46-47.

¹³³ Ervand Abrahamian, "The Causes of the Constitutional Revolution in Iran", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 10, No. 3, Aug., 1979, s. 403; Mohammad R. Kalantari, "The Clergy and the Modern Middle East: Shi'i Political Activism in Iran, Iraq and Lebanon", s.47-48.

¹³⁴ Valiullah Esfandiar ve Garineh Keshishyan Siraki, "The Impact of the Thoughts of Sheikh Fazlullah Nouri and Allameh Naini on the Islamic Awakening, s.4.

İran Meşrutiyet Devrimi'nin ilk kıvılcımı Nisan 1905'te ortaya çıktı. Faiz karşılığı borç verenler ve kumaş tüccarları iki yıl önce devlet hazinesine verdikleri kredilerin geri ödenmesini ve Rusları İranlılara karşı avantajlı konuma oturtan yeni ticaret politikalarına itirazı da içeren bir dizi talep yayınlandı.¹³⁵ Protestolara yabancılara karşı çıkan Şii ulema da destek verdi. Çarşı esnafı ile birlikte Şii ulema Şah'tan bir Adalethane, adil bir vergi yapısı, askeri reformlar, valilerinin görevden alınmasına ilişkin yönergeler, ticaretin teşvik edilmesi, vergilerin yeniden düzenlenmesini ve şeriatın uygulanması gibi istekleri içeren bir program talep etmişlerdi. Bu taleplerine destek için de Kerbela ve Necef'in önde gelen ulemalarından Seyyid Abdullah Behbehani ve Seyyid Muhammed Tabatabai'den destek istediler.¹³⁶

1905 yılının Aralık ayında Tahran Valisinin tüccarlara şeker fiyatlarını düşürmeleri konusunda baskı yapması sonucu patlak veren olayların devamı ise kısa sürede bütün protestolarında yaşananlara benzer olayların ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Aynı şekilde tüccar sınıf ve Şii ulemanın aralarında kurduğu ittifak sürecin öncüsü olmuş ve Meşrutiyet Devrimi ile sonuçlanan kesintisiz halk protestoları dönemi yaşanmıştı. İlk protestolar Tahran'da Muharrem ayında gerçekleşti. Kolluk kuvvetlerinin sert tepkisi sonucu Behbehani ve Tabatabai öğrencileriyle birlikte Rey şehrine sığındı ve taleplerini Osmanlı Devleti'nin Tahran Büyükelçisi aracılığıyla İran Şahı'na iletiler. Talepleri, Tahran Valisi ve Belçika Gümrük Memurunun görevden alınması ile halkın dilek ve şikayetlerini adil bir biçimde değerlendirecek bir kurumun kurulmasıydı. Şah bu talepleri kabul etmiş ve ulema ile öğrencilerinin Tahran'a geri dönemlerini istemişti fakat süreç sona ermedi. Şah'ın sözlerini yerine getirmediğini gören başta Seyyid Behbehani ve Seyyid Tabatabai olmak üzere Şii ulema bu sefer Tahran'ın en önemli müçtehid Şeyh Fazlullah Nuri'den arabuluculuk için yardım istedi.¹³⁷

Sokak protestolarının devam ettiği ikinci dönem 1906 yılı yazında yaşandı. Şah'ın sözlerini yerine getirmemesi ve kolluk gücünün sert baskısı sebebiyle loncalar yeni grev çağrıları yapmış, medrese öğrencileri sokaklarda gösteriler düzenlemişlerdi. Şii ulema ile laik anayasacılar aralarında bir iş birliği oluşturdular ve Şah'ın protestolara sert karşılık vermesi neticesinde ulema ve halkın bir kısmı Kum'a, protestocuların diğer kısmı ise Tahran'daki

¹³⁵ Ervand Abrahamian, "The Crowd in the Persian Revolution", *Iranian Studies*, Vol. 2, No. 4, Autumn, 1969, s. 131.

¹³⁶ Ervand Abrahamian, "The Causes of the Constitutional Revolution in Iran", s. 401.

¹³⁷ Mohammad R. Kalantari, "The Clergy and the Modern Middle East: Shi'i Political Activism in Iran, Iraq and Lebanon", s.48-49.

İngiliz Büyükelçiliği'ne sığındı.¹³⁸ Laik anayasacıların Milli Meclis kurulması için yaptığı çağrıyı kabul eden Şah'ın kararnamesi Kaçar prenslerinin, dini ve laik elitlerin, toprak sahiplerinin ve tüccarların temsilcilerinden oluşan bir Temsilciler Meclisi kurulmasını öngörmekteydi. Bu belirsizliği gidermek adına İran Şah Muzafferüddin yeni bir kararname çıkararak önceki kararnameyi tamamlamak adına bir İslam Meclisi kurulacağını belirtti. Şah'ın ikinci kararnamesi öncelikle laik anayasacı protestocular tarafından tepkiyle karşılandı ve her iki kararnamenin üçüncü bir kararnamede birleştirilmesini ve İslam Meclisi'nin 'Milli Meclis' olarak değiştirilmesini istediler. Şah bu isteği de onayladı ve 9 Ağustos 1906'da Tahran'daki İngiliz Büyükelçiliği'ne sığınan protestoculara üçüncü kraliyet fermanı okundu. Şah, bu üçüncü fermanında bir 'Milli Meclis' (*Meclis-i Şura-yı Millî*) kurulmasını emretmişti. İki ay sonra ilk Meclis, Ekim 1906'da Tahran'da açıldı. İlk İran Anayasası (*Qanun-e Asasi*), Meclis'te kabul edildi ve kısa süre sonra Şah tarafından imzalandı.¹³⁹ 1906-07 Anayasası, Belçika Anayasası'na göre modellenmişti fakat beş veya daha fazla müçtehitten oluşan bir komitenin tüm yasaların şeriata uygunluğunu denetlemesi hükmü 1907'de eklendi.¹⁴⁰

Şah'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Muhammed Ali ise Anayasa ve Meclis'e karşı durdu. Oluşturulan yeni yasal düzenlemeleri ve yeni kurulan Meclis'i tecrübe etmeye başlayan Şii ulema, bu süreçte anayasayı destekleyen ve kabul etmeyenler olarak iki kampa bölündü. Bir tarafta oluşturulan Anayasayı destekleyen Seyyid Tabatabai ve Seyyid Behbehani, diğer tarafta ise laik anayasacılara güvenmeyen Şeyh Fazlullah Nuri bulunmaktaydı. Fazlullah Nuri yapılan düzenlemelerin çoğunun İslam karşıtı olduğunu belirtmiş ve düzenlemelerin şeriata uygun olup olmadığının ulema tarafından belirlenmesini istemişti.¹⁴¹ Şeyh, eleştirel tutumunu yüksek sesle dile getirmeye devam ettikçe, daha fazla taraftar bulmaya başlamış ve özellikle Necef'teki Şii ulemanın dikkatini çekmişti. 1908'de, Şah'a karşı düzenlenen başarısız bir suikast girişimi ise Meclis ve Anayasa çalışmalarının hiçbirini istemeyen Şah'a bir fırsat yarattı. 23 Haziran 1908'de Şah'ın emriyle askerler tarafından Meclis bombalandı, Anayasa

¹³⁸ Ervand Abrahamian, "The Causes of the Constitutional Revolution in Iran", s.405-406.

¹³⁹ Mohammad R. Kalantari, "The Clergy and the Modern Middle East: Shi'i Political Activism in Iran, Iraq and Lebanon", s.49.

¹⁴⁰ Nikki R. Keddie, "Iranian Revolutions in Comparative Perspective", s. 304.

¹⁴¹ Mansoor Moaddel, "The Shi'i Ulama and the State in Iran", s.531.

askıya alındı ve bir grup anayasacı idam edildi. İki büyük Şii ulema Seyyid Tabatabai ve Seyyid Behbehani sınır dışı edildi, bazı anayasacılar Tahran'daki İngiliz Büyükelçiliği'ne sığındı.¹⁴²

Şeyh Fazlullah Nuri gelişmeler üzerine daha pasif bir tutum benimsese de Anayasal hareketin dini liderliği Necef'te bulunan Şii ulemanın omuzlarına yüklenmişti. Şah protestocuları bastırmak adına Rus kuvvetlerinden yardım isteyerek Şii ulemaya büyük bir karşı atak imkânı verdi. Necef'teki Şii ulema Şah'ı kınayan ve Anayasayı yeniden yapma mücadelesine katılmayı salık veren fetvalar yayınladılar. Necef uleması sınırlı monarşi fikrine devletin otoritesini kendi lehlerine azaltacağı ve ulemanın sosyo-politik rolüne saygıyı beraberinde getireceğini düşünerek destek verirken,¹⁴³ Şeyh Fazlullah Nuri ise Anayasa'nın birçok açıdan İslam'la bağdaşmadığını belirterek karşı çıkmıştı. Necef ulemasının Şah'a karşı tutumu ve kitleleri protestolara teşviki neticesinde Şah, 9 Mayıs 1909'da bir kararname çıkarmayı ve iki ay içinde Anayasa'yı yeniden yürürlüğe koymayı kabul etmişti. Fakat laik anayasacı güçler daha erken davranarak Temmuz ayında Tahran'a girdi. Bunun neticesinde Şah Rusya Büyükelçiliği'ne sığındı. Anayasacılar 31 Temmuz 1909'da kurdukları mahkemede Şeyh Fazlullah Nuri'yi yargıladı ve asarak idam etti.¹⁴⁴

Anayasa hareketine destek veren bir diğer Şii ulema da Allame Mirza Naini'ydi. Naini Şii siyasi düşüncesi ile meşrutiyet fikrini dengelemeye çalışmış, Anayasa hareketini destekleyen ilk kişilerden biri olmuş, meşrutiyet ve özgürlük kavramlarını dini ilkelerle uyumlu hale getirmek için Ümmeti Uyarmak ve Milleti Arındırmak (*Tenbih al-Ummah ve Tanzih al-Mullah*) adlı ünlü kitabını yazmıştı. Bu nedenle, Necef'te meşrutiyet teorisini geliştiren önemli bir düşünür olarak kabul edilmektedir. Ayetullah Naini, meşrutiyetin önemli bir savunucusu olmasına rağmen, hareketin özünden saptığını belirtip, süreç içerisinde Anayasa yanlısı faaliyetlerden tamamen çekilmişti.¹⁴⁵ Dini otorite ile modern siyasi sistem arasında bir uzlaşma arayışı ile öne çıkan Naini'nin fikirleri İslam Devrimi'nden sonra kurulan İslam Cumhuriyeti fikrine de dolaylı bir katkı sağlamıştır.

¹⁴² Mohammad R. Kalantari, "The Clergy and the Modern Middle East: Shi'i Political Activism in Iran, Iraq and Lebanon", s.52.

¹⁴³ Nikki R. Keddie, "Iran and the Muslim World: Resistance and Revolution", s. 168

¹⁴⁴ Shahram Kholdi, "The Hedging Mullah: A Historical Review of the Clergy's Struggle for Hegemony and Independence in Modern Iran", *Constellations*, Vol 17, No. 1, 2010, s.35.; Mansoor Moaddel, "The Shi'i Ulama and the State in Iran", s.532.

¹⁴⁵ Valiullah Esfandiar ve Garineh Keshishyan Siraki, "The Impact of the Thoughts of Sheikh Fazlullah Nouri and Allameh Naini on the Islamic Awakening, s.9-10.

Gerçekleşen devrim neticesinde dönemin en önde gelen ve önemli müçtehitlerinden biri olarak kabul edilen Şeyh Fazlullah Nuri'nin laik Anayasacılar tarafından asılması, Seyyid Behbehani'nin suikasta kurban gitmesi ve Necef'in önemli ulemalarından Ahund Horasani'nin zehirlenmesi Şii ulemanın siyasi olarak durdukları yeri gözden geçirmelerine ve önemli dersler çıkarmalarına sebep olmuştu.¹⁴⁶ Meşrutiyet Devrimi ile sonuçlanan süreçte Şii ulemanın büyük bir kısmı Anayasa'yı hem Şah'ın yetkilerini sınırlandırmak hem de kendi gücünü arttırmak için bir araç olarak kabul etse de laik eğilim ve yasalar ile sonuçlanan süreçte hayal kırıklığı yaşadılar, 1960'lara kadar siyaseten görece pasif bir konuma geçtiler.¹⁴⁷ Sonu hüsrarla biten bu tecrübeden dersler çıkaran en önemli figür ise Humeyni oldu.

Kaçar hanedanlığının bir askeri olan Rıza Han'ın iktidarı kansız bir darbe ile devirerek ele geçirdiği 22 Şubat 1921'de gerçekleşen ve İran'ın kaderini belirleyecek olan bir diğer olay ise Kum medresesinin bir yıl önce Şii din adamı Ayetullah Hairi tarafından kurulmuş ve giderek önemli bir dini merkez haline geliyor olmasıydı.¹⁴⁸ Kaçarlar döneminde yaşanan bütün isyanlarına öncülük eden Mirza Şirazi'nin talebelerinden biri olan Hairi liderliğinde Şii ulema, Rıza Pehlevi'nin ekonomik, hukuki ve sosyal alanlarda gerçekleştirmek istediği modernleşme adımlarını sükunetle izlemişlerdi. Bu noktada, Kum medresesinde Ayetullah Hairi ve Rıza Şah arasında yaşanan bir olay Humeyni'nin zihinsel dünyasını etkileyen ve şekillendiren önemli bir kırılma noktasına dönüşmüştü. Rıza Şah'ın ülkede yapmak istediği laik temelli değişimlerin en başında batılı kılık kıyafetlerin giyilmesi gelmekteydi. Özellikle kadınların kamusal alanlarda giyim kuşamına dair yapılmak istenen değişiklikler Şii ulema tarafından tepkiyle karşılandı. Tepki gösterenlerden biri de Kum'un önemli ulemalarından Ayetullah Hairi'ydi. Hairi Şah'a bir telgraf yazarak, bu düzenlemelerin İslam'a aykırı olduğunu belirtmişti. Bu adımına karşılık olarak Rıza Şah nezaketsiz bir üslupla yazılmış karşı bir telgraf göndermiş ve kendi hükümdarlığı altında dini liderliğin bir ağırlık taşımadığını belirtmişti. Humeyni, İslam Devrimi

¹⁴⁶ Mohammad R. Kalantari, "The Clergy and the Modern Middle East: Shi'i Political Activism in Iran, Iraq and Lebanon", s.54.

¹⁴⁷ Mohammad H. Faghfoory, "The Impact of Modernization on the Ulama in Iran, 1925-1941", *Iranian Studies*, Vol. 26, No. 3/4, Summer - Autumn, 1993, s. 311 ; Nikki R. Keddie, "Iranian Revolutions in Comparative Perspective", s. 304.

¹⁴⁸ Mohammad H. Faghfoory, "The Ulama-State Relations in Iran: 1921-1941", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 19, No. 4, Nov., 1987, s. 418.

gerçekleştikten sonra bu döneme sıklıkla atıf yaparak, Rıza Şah'ın baskıcı dönemini karanlık bir dönem olarak niteleyecekti.¹⁴⁹

Rıza Şah, 1941 yılında İkinci Dünya Savaşı devam ederken tahttan indirilmiş ve oğlu Muhammed Rıza Şah yerine geçmişti. Genç Şah'ın İran'da tahta çıktığı dönem siyasi otoritesinin zayıf olduğu, silahlı kuvvetlerin dağıtıldığı ve İran'ın Müttefik güçler tarafından işgal edildiği bir dönemdi. Böyle bir ortamda ülkede farklı ideolojik akımlar ortaya çıkmış ve halkın desteğini kazanmaya çalışmıştı. Yeni Şah'ın taç giyme töreninden birkaç hafta sonra ve Sovyetler Birliği'nden ilham alarak, İran Tudeh Partisi kurulmuş ve kısa sürede modern İran'ın başlıca siyasi aktörlerinden biri haline gelmişti.¹⁵⁰ Şii ulema içerisinde ise Ayetullah Kaşani ve Kum'da Ayetullah Burucerdî önemli figürler olarak faaliyet gösteriyorlardı. Dönemin en önemli gelişmelerinden biri olan İran'daki petrol endüstrisinin millileştirilmesine yönelik hareketlerde milliyetçiler ve Şii ulema içerisinde bir grup, İran Milli Hareketi çatısı altında birleşerek Muhammed Musaddık'ın Başbakan olduğu sürecin önünü açtılar.¹⁵¹

Musaddık'ın Başbakanlık sürecinden itibaren İran'da meydana gelen gelişmeler Humeyni'nin İslam Devrimi'nin ardından bir öğret olarak ortaya koyacağı Şiiliğin üzerine inşa edildiği normların da belirginleştiği dönemdi. Amerika, İsrail ve emperyalizm karşıtlığı, direniş söylemi ve üçüncü dünya ile dayanışma birer norm olarak Humeyni'nin zihninde Muhammed Rıza Şah döneminde olgunlaşmıştı. Esasında Muhammed Rıza Şah Pehlevi'nin iktidarda olduğu ve İslam Devrimi ile sonlanacak dönem boyunca İran ve ABD arasındaki ilişkiler çoğunlukla yakın ve stratejik müttefiklik düzeyindeydi. Fakat iki ülke arasında zaman zaman gerilimler de mevcuttu. Bununla birlikte İran içinde bir uzlaşma ile Musaddık'ın Başbakan olmasına giden süreç İkinci Dünya Savaşı'nın ardından başladı. 1949 yılında İran, ekonomik ve askeri ihtiyaçlarını karşılamak adına İngilizlere ait bir petrol şirketi olan Anglo-Iranian Oil Company ile daha önce verilmiş olan petrol imtiyaz şartlarını yenileyen bir ek anlaşma imzaladı. İran petrolü üzerinde devam eden İngiliz kontrolü ise İran'da hızla yükselen milliyetçilik dalgasının odak noktası haline gelmişti. Bu sömürge karşıtı ve milliyetçilik tabanlı tepkisellik, İran petrolünün millileştirilmesi gerektiği söylemleriyle Musaddık'ı halk tabanında popüler kıldı. Soğuk Savaş boyunca ABD, Birleşik Krallık ve Sovyetler Birliği'nin üzerinde nüfuz

¹⁴⁹ Mohammad R. Kalantari, *"The Clergy and the Modern Middle East: Shi'i Political Activism in Iran, Iraq and Lebanon"*, s.63-65.

¹⁵⁰ Age., s.66.

¹⁵¹ Age., s.67-68

kurabilmek için rekabet ettiği İran'da, Şah'ın 28 Nisan 1951'de halkın da desteği ve isteğiyle Muhammed Musaddık'ı Başbakan olarak ataması hem İran'da hem bölgede izlenecek yeni bir dönemin de kapısını açtı.¹⁵² Ancak henüz iki yıllık Başbakan olan Musaddık ABD-Birleşik Krallık istihbarat birimlerinin ortak operasyonu (Ajax operasyonu)¹⁵³ sonucu bir darbe ile 1953'te görevden uzaklaştırıldı. Musaddık'ın darbe ile devrilmesinin en önemli sebeplerinden biri Anglo-İran Petrol Şirketi'ni kamulaştırarak İran petrollerini millileştirme ve imtiyaz anlaşmalarını iptal ederek Batılı petrol şirketlerinin ülkedeki hakimiyetini büyük ölçüde baltalama hamlesiydi. Petrol imtiyaz anlaşmaları Kaçar Şahları'ndan itibaren verilmekteydi ve 1933'te Rıza Şah Pehlevi tarafından imzalanarak devam ettirilmişti. Musaddık'a karşı yapılan darbe Şah'ın İran'daki iktidarını güçlendirmiş ve sonraki süreçte İran'ı ABD'ye daha bağımlı bir hale getirmişti.¹⁵⁴

Humeyni'nin devlet kimliği olarak inşa ettiği Şiiliğe içkin normların oluşmasında bir diğer önemli etken de Muhammed Rıza Şah'ın ülkede başlattığı reform süreciydi. Yapılması planlanan reformlar, Beyaz Devrim'in temelleriydi. Şah'ın reformlar sürecini devam ettirmesindeki en önemli faktör ise yine ABD desteği idi.¹⁵⁵ 1961 yılında ABD Başkanı olan John F. Kennedy Ortadoğu'ya yapılacak ekonomik yardımların demokratik reformları ve toprak reformlarını teşvik edeceğini düşünmekteydi. Yapılacak reformlar neticesinde İran hem feodalizmden şehir kapitalizmine geçecek hem de ABD bölgeyi Soğuk Savaş süresi boyunca Batı bloğu tarafında yer almaya ikna edecekti.¹⁵⁶ ABD Başkanı Kennedy'nin, Şah'a maddi yardımda bulunmadan önce iç reformları başlatması konusunda baskı yapması Amerikalı yetkililerin önceliği idi çünkü çoğu bu reformlar gerçekleştirilmezse, eninde sonunda Şah'ın

¹⁵² Age., s. 14.

¹⁵³ Ajax operasyonu ABD ve Birleşik Krallık istihbaratlarının ortak çalışmayla İran'da iktidarda olan Musaddık Hükümeti'ni devirdikleri operasyona verilen isimdir. İç meşruiyetini kaybeden Şah, Musaddık'a karşı Anglo-Amerikan darbesi başlamadan kısa bir süre önce ülkeden kaçmıştı. CIA Şefi Allen Dulles, Theodore Roosevelt'in torunu olan ve en iyi ajanlarından biri olarak nitelediği Kim Roosevelt'i ve İkinci Dünya Savaşı sonrası Şah'ın gizli polis organizasyonunu yapılandıran kişi olan General H. Norman Schwarzkopf'u Tahran'a gönderdi. 1953 yazı boyunca İran'daki İngiliz ajanları Musaddık'ın iç desteğini zayıflatmak için küçük çaplı ayaklanmalar çıkardı ve terör eylemlerini kışkırttı. Ağustos 1953'te başarılı olan darbe sonrası Şah sürgünden geri döndü.

¹⁵⁴ Mark J. Gasiorowski, "The 1953 Coup D'état in Iran" *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 19, No. 3, 1987, s. 277-278.

¹⁵⁵ Age, s. 467.

¹⁵⁶ Stephen McGlinchey, "Building a Client State: American Arms Policies Towards Iran, 1950-1963", *The Central European Journal of International and Security Studies*, vol.6, no. 2, 2012, s. 26.

devrileceği konusunda hemfikirlerdi.¹⁵⁷ Bu anlamda İran Şahı ve ABD arasında bir çıkar birlikteliği mevcuttu. Reform programında ileride Beyaz Devrim'in temellerini oluşturacak olan toprak ve vergi reformu, yolsuzlukla mücadele, ekonomik iyileşme ve genel oy hakkı gibi siyasal ve sosyal değişiklikler yer alıyordu.¹⁵⁸ Sonuç olarak ise İran, ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiki haline gelmişti.

Ayetullah Burucerdî'nin 1961'de vefatı Muhammed Rıza Şah'ın bir dizi sosyoekonomik kalkınma planı başlatması ile aynı döneme denk gelmişti. Beyaz Devrim'in ayrıntıları 1963 yılında kamuya açıklandığında özellikle Kum'daki Şii ulema büyük tepki gösterdi. Aralarında Humeyni'nin de olduğu altmış iki Şii din adamı Şah'a birer telgraf göndererek, düzenlemeyi eleştirdiklerini ve düzenlemelerde ısrar edilirse, halkla birlikte kolektif protestolar düzenleyeceklerini belirtmişlerdi. Bu durum üzerine altı maddelik yasa tasarısı geri çekildi fakat Şah bu reformları gerçekleştirmek konusunda kararlı bir tutum takındı ve sonraki süreç Şii ulema ile Şah yönetimi arasında İslam Devrimi'ne kadar devam edecek çatışmalı bir dönemin kapısını araladı. Şah, Şii ulemanın reformlara karşı tepkilerini İran İstihbarat Servisi SAVAK gibi kurumları aracılığıyla baskı kurarak yönetmek istemişti. Bunun karşılığı ise Şii ulema önderliğinde geniş ve kitlesel halk isyanlarıydı. Ulema minberlerde, toplantılarda ve özellikle Muharrem ayında halka iktidar karşıtı söylemlerle vaazlar verdi. Humeyni aynı yıl Muharrem ayında kürsüde yaptığı hükümet karşıtı konuşma nedeniyle Kum'da gözaltına alınmış ve Tahran'a gönderilmişti. Bu olayın duyulmasıyla birçok farklı şehirde halk sokaklara çıkarak bu durumu protesto etti ve hükümet bu protestolara çok sert bir şekilde karşılık verdi.¹⁵⁹ ABD ise çıkarları doğrultusunda Şah'ı desteklemeye devam etmişti. Bu destek İran'daki Şii ulema ve sol muhalefetin gözünde Şah'ı "Amerikan kuklası" olarak biçimlendirmişti. 1963 yılında başlayan halk protestoları İslam Devrimi ile sonuçlanacak kesintisiz bir sokak hareketleri sürecinin de başlangıcını oluşturdu.¹⁶⁰

¹⁵⁷ April R. Summitt, "For a White Revolution: John F. Kennedy and the Shah of Iran", *Middle East Journal*, Autumn, 2004, Vol. 58, No. 4, Autumn, 2004, s.562-563; David R. Collier, "To Prevent a Revolution: John F. Kennedy and the Promotion of Democracy in Iran", *Diplomacy & Statecraft*, vol. 24, no. 3, 2013, s. 457-458.

¹⁵⁸ David R. Collier, "To Prevent a Revolution: John F. Kennedy and the Promotion of Democracy in Iran", s. 463.

¹⁵⁹ Nikki R. Keddie ve Yann Richard, "Modern Iran: Roots and Results of Revolution", New Haven: Yale University Press, 2006, s. 145-147.

¹⁶⁰ Mohammad R. Kalantari, "The Clergy and the Modern Middle East: Shi'i Political Activism in Iran, Iraq and Lebanon", s.78

Humeyni'nin de içerisinde bulunduğu Şii ulemanın İran Şahı'nın ABD ile ilişkilerine getirdiği itirazlar, 1979'dan sonra ortaya çıkan Şiiliğin en temel kurucu unsurlarından olan Amerikan karşıtlığının ana sebeplerinden biriydi. Humeyni ve diğer Şii ulema için temel itiraz noktası Şah'ın sert politikaları, ABD'ye boyun eğme ve İsrail ile kurulan olumlu ilişkilerdi.¹⁶¹ Özellikle Humeyni'nin zihin dünyasını şekillendirme noktasında ABD ile yapılan bir anlaşma önemli bir köşe taşıydı. ABD'nin İran topraklarında bulunan Amerikan askerlerinin statülerinde yapılacak düzenlemelere dair 1962 yılında İran Şahı ile başlattığı görüşmeler 1979 yılında İslam Devrimi ile sonuçlanacak sürecin en önemli tetikleyicilerinden biri olmuştu. İran'da bulunan Amerikan sivil ve askeri misyonları ile onların bakmakla yükümlü oldukları kişilere diplomatik dokunulmazlık sağlanması ve bu personelin ABD Büyükelçiliği'nin idari ve teknik personeli olarak sınıflandırılarak, İran topraklarında işlenen bir suça karşı cezai yargı yetkisini İran yargısına değil Amerikan makamlarına vermesi öngörülen düzenlemeleri içeren ABD-İran Kuvvetlerin Statüsü Anlaşması'nın kabulü (*US-Iran Status of Forces Agreement -SOFA*) Kennedy yönetiminin başlıca taleplerindendi.¹⁶² Amerikan personelinin bakmakla yükümlü oldukları kişileri dahi suç işleme noktasında içeren böylesine kapsamlı bir dokunulmazlık, ABD'nin Avrupa'daki NATO müttefikleriyle müzakere ettiği SOFA'ların çok ötesine geçiyordu. Anlaşma 13 Ekim 1964'te İran Meclisi tarafından 61'e karşı 74 oyla kabul edildi.¹⁶³

ABD ile yapılan anlaşmanın Meclis'te onaylanmasının ardından, Humeyni 27 Ekim 1964'te Şah'ı kınayan bir vaaz verdi. Vaazında “İran halkının bir Amerikan köpeğinden daha aşağı bir seviyeye düşürüldüğünü” vurgulayan Humeyni, hükümetin İran'ın bağımsızlığını sattığını ve ülkeyi bir koloni seviyesine indirdiğini belirtmişti.¹⁶⁴ Konuşmasının ardından Humeyni Kum'da SAVAK tarafından gözaltına alındı ve ardından Türkiye'ye sürgüne gönderildi. Türkiye'nin ardından 1965'te Irak'a gitti. Necef'te siyasi faaliyetlerini genişleterek devam ettirdi. Dönemin İran monarşisi ile sorunlu olan Irak hükümetinin de desteğiyle Humeyni, Necef'te gerçekleştirdiği çalışmalar sayesinde Irak ve Lübnan'daki Şii ulema ile arasında güçlü bir ağ kurmuştu. Bu bağların kurulması noktasında Necef'teki medreselerde verdiği dersler önemliydi. Bu derslere başta İran olmak üzere Irak ve diğer ülkelerden birçok öğrenci katıldı. Humeyni bu derslerde özellikle bir Şii devletinin kurulmasından bahsederek,

¹⁶¹ Nikki R. Keddie ve Yann Richard, “*Modern Iran: Roots and Results of Revolution*”, s. 146.

¹⁶² FRUS, March 9, 1962, Vol. XVII, s.519-520.

¹⁶³ Roham Alvandi, “*Nixon, Kissinger and the Shah: The United States and Iran in the Cold War*”, s.24.

¹⁶⁴ Age., s.25.

Velayet-i Fakih olarak teorileştireceği sistemin temellerini atmıştı.¹⁶⁵ Humeyni'nin Necef'te verdiği derslerdeki konuşmaları 1978 yılında Fransa'ya sürgün edilene kadar yazılar ve kasetler aracılığıyla İran'a ulaştırılarak, halk tabanında yaygınlaştırıldı.¹⁶⁶ Humeyni'nin bölgedeki farklı Şii gruplarla karşılıklı inşa edeceği Şii kimliğinin temelleri de bu dönemde kurulan bağlarla atıldı.

1970'ler Şah'ın Şii ulemeden sol ve milliyetçi gruplara kadar tüm muhalefeti SAVAK ve diğer kolluk kuvvetleri aracılığıyla baskı altında tutmaya çalıştığı bir dönemdi. Şah rejimine karşı protesto hareketi, 1977'nin başlarında Ulusal Cephe ve İran'da önde gelen yaklaşık 50 avukatın halka açık Şah'ın baskı ve yolsuzluğunu eleştiren mektuplar yazmasıyla başlamıştı. Bu protestoları Şah yanlısı mitingler izledi.¹⁶⁷ Humeyni İran'dan sürgün edildikten sonra Şii ulemanın önde gelenlerinden olan Ayetullah Şeriatmedari, Ayetullah Gülpeygani ve diğer ulema Şii siyasi doktrinini yaymak, hâkim kılmak ve halkı rejime karşı harekete geçirmek için kitlesel çalışmalar yaptılar. Süreci Şii ulemanın siyasi aktivizmi nezdinde İslam Devrimi'ne taşıyan en önemli olaylardan biri de Humeyni'nin oğlu Mustafa'nın iki İranlı tarafından ziyaret edildikten bir gün sonra kalp krizi sonucu 23 Ekim 1977'de ölmesiydi. Mustafa'nın ölümü halk tarafından SAVAK ile ilişkilendirilmişti.¹⁶⁸ Humeyni'nin oğlu Mustafa'nın şüpheli koşullar altında ölümü toplumda bir huzursuzluk döngüsünü başlatmıştı.¹⁶⁹ Bu olay İran'daki dini ve laik muhalefetin ortak bir çatı altında buluşmasına yol açan önemli kırılma anlarından birini oluşturmuştu. Bu sırada Necef'te sürgünde bulunan Humeyni'ye toplumun birçok kesiminden başsağlığı mesajları geldi. SAVAK, Ocak 1978'de İttılaat adlı gazetede Humeyni'nin İngiliz ajanı olduğunu belirterek, nezaketsiz bir üslup ile bir yazı yayınlatması kitlelerin Humeyni lehine sokağa dökülmesine yol açmıştı.¹⁷⁰ Göstericiler ve güvenlik güçleri arasında yaşanan çatışmalarda birçok protestocu hayatını kaybetmiş ve süreç daha sert bir döneme doğru evrilmişti. Sürecin ne denli sert geçtiğinin en önemli göstergelerinden biri ise 9 Eylül 1978'de

¹⁶⁵ Mohammad R. Kalantari, *"The Clergy and the Modern Middle East: Shi'i Political Activism in Iran, Iraq and Lebanon"*, s.78.

¹⁶⁶ Nikki R. Keddie ve Yann Richard, *"Modern Iran: Roots and Results of Revolution"*, s.148.

¹⁶⁷ Vanessa Martin, *"Creating an Islamic State: Khomeini and the making of a New Iran"*, London: I. B. Tauris, 2003, s.149.

¹⁶⁸ Ray Takeyh, *"The Last Shah: America, Iran, and the Fall of the Pahlavi Dynasty"*, New Haven: Yale University Press, 2021, s. 209; Michael Axworthy, *"Revolutionary Iran: a History of the Islamic Republic"*, New York: Oxford University Press, 2013, s. 101.

¹⁶⁹ Vanessa Martin, *"Creating an Islamic State: Khomeini and the making of a New Iran"*, s.149.

¹⁷⁰ Sandra Mackey, Scott Harrop, *"The Iranians: Persia, Islam, and the Soul of a Nation"*, New York: Penguin Books/Dutton, 1996, s. 278.

Tahran’da ordunun göstericilerin üzerine ateş açması ve çok sayıda insanın hayatını kaybetmesiydi. Bu olay İran siyasi tarihinde ‘Kara Cuma’ olarak adlandırıldı ve olayın sonucu devrim ile sonuçlanacak süreci artık geri dönülmez bir aşamaya taşıdı. Güvenlik güçlerinin protestoculara karşı tavrı laik-dindar fark etmeksizin İran muhalefetini ortak bir mücadele zemininde buluşturdu. Tabandan gelen bu dip dalgaya karşı kendini korumak isteyen Şah iktidarı ise bu sırada Humeyni’nin Irak’tan Fransa’ya sınır dışı edilmesini sağladı.¹⁷¹ Fransa’da siyasi söylemlerini dile getirmek ve İran’daki kitlelere ulaştırmak için daha serbest şartlar elde eden Humeyni, Şah karşıtı söylemlerin sürdürdü. Sürecin sonunda Şah’ın ülkeyi terk etmesinin ardından 1979 yılının Şubat ayında İran’a döndü. Şii ulema 1979’a kadar geçen süreci İran’da en iyi değerlendiren grup olarak ortaya çıktı.

Nisan 1979’da yapılan referandum sonucunda halkın mutlak çoğunluğunun İslam Cumhuriyeti lehine oy kullanması ile resmi olarak Ortadoğu’nun ilk Şii kimlikli devleti haline gelen İran, Şii ulemanın onuncu yüzyılda başlayan gaybet döneminden itibaren biriktirdiği deneyimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. On altıncı yüzyıldan itibaren eğitim vermekten, cenaze töreni yönetme ve nikah kıymaya kadar, toplumun rutinlerinin her aşamasına dahil olarak toplumsal taban ile direkt ve kişisel ilişkiler kuran Şii ulema, henüz bir İslam Devleti iddiasında bulunmasa da devletin kendi toplumsal ve dini rollerine saygı duymasını talep etmişti.¹⁷² 1500’lerde Safevi iktidarı ile siyasi sistemin birer parçası olan Şii ulema, devam eden süreçte İran-Rus savaşları, Tütün isyanlarında ve yirminci yüzyılın başlarından itibaren gerek Meşrutiyet Devrimi’nde gerek ise 1979’daki İslam Devrimi’nin gerçekleştirilmesinde tarihi roller oynamışlardı. Şii ulemanın Batı karşıtı yönelimi ise yirminci yüzyılın başlarında İran monarşilerinin Batılı sömürgeci güçlerin baskısıyla hizaya sokulduğu dönemde şekillenmeye başladı. Hem Kaçar hem de Pehlevi monarşisinin Şahları Avrupalı güçlerle İran aleyhine güçlü ekonomik ve siyasi bağlar kurarken, Ayetullahlar milli hak ve çıkarları savunmak için toplumsal tabanda destek bularak, mevcut duruma karşı isyan hareketlerine öncülük ettiler ve İslam Devrimi bu toplumsal hareketliliğin vardığı en uç noktayı oluşturdu.

¹⁷¹ Age, s. 280-281.

¹⁷² Mohammad R. Kalantari, “The Clergy and the Modern Middle East: Shi’i Political Activism in Iran, Iraq and Lebanon”, s.58

B. HUMEYİNİ ŞİİLİĞİNİN BÖLGESEL BİR NORM OLARAK İNŞASI

1. İran Devrimi ve Politik Kimlik Olarak Şiilik

Aktörler kendi davranışlarını veya diğer aktörlerle ilişkilerini etkileyen, çıkarlarının oluşması sürecinde rol oynayan kimliklere sahiptir. Uluslararası ortamda ‘biz’ kimliğine karşı ortak bir tehdit çerçevesinde tanımlanan ‘onlar’ ayrımı sosyal olarak inşa edilmekte ve güvenlik politikalarına şekil vermektedir. Böylece sahip olunan kimlik hem öznenin hem de karşıtının niteliklerini ve çıkarlarını belirlemektedir. 1979’da yeniden politik bir kimlik olarak Humeyni tarafından inşa edilen Şii kimliği, bu süreçten itibaren İran’ın devlet kimliğinin en önemli tamamlayıcı parçasını oluşturmuştur. Belirlenen bu kimlik bölgede ‘ortak tehdit’ şemsiyesi altında ‘biz’ ortak kimliği ve söylemini ortaya çıkarmıştır. Bu ortak kimlik ve söylem üzerinden sadece çıkarlar değil, değer ve inançlar da paylaşıldı.

İran’ın bölgedeki diğer Şii devlet dışı yapılarla inşa ettiği kimliği anlamadan önce, bir önceki aşama olan İran’ın 1979 sonrası Şii kimliğini nasıl inşa ettiğinin anlaşılması gerekmektedir. Humeyni, İslami özgünlüğün restorasyonu için basit bir model oluşturmaktadır. Bu model üzerine inşa edilen vizyona göre, ilk aşamada ezilen Müslümanlar Batılı güçleri kovmak için seferber edilecektir. Bir sonraki aşamada ise Müslüman dünyasında Batılı devletler ile işbirliği içerisinde bulunan rejimleri devireceklerdir. ABD emperyalizmi ve bölgedeki en yakın müttefiki İsrail, İran’ın Müslüman dünyasının ve üçüncü dünyanın ana düşmanıdır. Bu hegemonik güçlerin temel amaçları siyasi, ekonomik ve kültürel olarak imtiyazsız olan ulusları boyun eğdirmek, kaynaklarını yağmalamak ve toprak bağımsızlıklarına el koymak üzerine kuruludur. Bu nedenle hem ABD’yi hem de İsrail’i İslam’ın, Kuran’ın ve Peygamber’in başlıca düşmanları olarak nitelendirmektedir. Bununla birlikte, başta ABD olmak üzere emperyalist güçler dünyadaki yozlaşmanın ve İslam dünyasının sorunlarının temel kaynağıdır. Ancak İslam’a dönüş Müslümanları birleştirebilir ve onları adaletsizlikten koruyabilir. İnşa sürecinin temel ayaklarını oluşturan ABD ve İsrail karşıtlığı, anti emperyalizm, üçüncü dünya ülkeleri ile dayanışma ve direniş normları bölgedeki Şii devlet ve devlet dışı yapılarda karşılık bulduğu ölçüde İran ile politik, askeri ve siyasi bağları inşa etmiştir. Humeyni tarafından tüm bu kavram, kurum ve kurallarla yeniden inşa edilen Şiilik süreç içerisinde bölgesel bir norm haline gelmiş ve diğer ülkelerdeki Şiileri etkileyerek çeşitli dönemlerde siyasi sonuçlar üretmiştir.

Humeyni'nin Velayet-i Fakih kavramı etrafında inşa ettiği Şiilik, Şii ulemanın iktidarlar karşısında tarihsel süreç içerisinde edindiği ve nihayetinde modernizmin süzgecinden geçirdiği tüm tecrübelerin bir sonucuydu. Şii ulemanın iktidarlar tarafından baskı altına alındığı dönemlerden itibaren varlıklarını sürdürüp 1979'da bir İslam Devrimi gerçekleştirebilecek noktaya gelebilmesinin en önemli sebeplerinden biri ise sahip oldukları mali özerkliği. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren Sünni din adamlarının aksine Şii ulema, siyasetin yanı sıra dini ve hukuku etkileyen doktriner gücüne ek olarak, devlet otoritesinden bağımsız bir şekilde dini vergiler toplayabilmişti. Bu vergileri toplama hakkı ulemaya yine dini bir sebepten ötürü tanınmıştı. İçtihat üreten en yüksek konum olan Merce-i Taklid kurumu her türlü dünyevi fondan azade kılındı. Bu durum, ulemaya halktan ve takipçilerinden topladıkları vergileri medreselerdeki öğrenciler, fakirler ve kurumlar arasında dağıtma ve harcama özgürlüğü verdi.¹⁷³ Böylece Şii ulema coğrafyanın diğer bölgelerinde bulunan Şii topluluklarla etkileşim içerisinde olma olanağı elde ederek bir himaye ağı inşa etti. Şii ulemanın doktrin çerçevesinde elde ettiği bu ekonomik ve siyasi bağımsızlık, 1979'da İslam Devrimi ile sonuçlanacak olan süreçte protesto gösterilerine ve siyasi iklime liderlik etme fırsatı verdi.¹⁷⁴

Şii doktrini çerçevesinde devlet yönetimine dair kabuller Humeyni'ye kadar ulemanın siyasi yönetimini reddetmekteydi. On ikinci imamın kaybolmasından itibaren, yanılabilir herhangi bir şahsın yönetimi altında bir devletin ideal olmadığı kabul ediliyordu. Fakat imamların vekili olan müçtehidler tarafından denetlenen ve yönlendirilen bir devlet, mevcut koşullar içerisinde en kabul edilebilir formdu.¹⁷⁵ Humeyni, Velayet-i Fakih öğretisi ile birlikte bu temel argümanı yıkıp, yeniden inşa etti. Bir önceki bölümde Şii ulemanın tarihsel süreç içerisinde politik zeminde geçirdiği aşamalar anlatıldı. Bu aşamalar göz önüne alındığında, İran nezdinde yeniden inşa edilen Şiilik, Başbakan Musaddık'a karşı yapılan darbeden itibaren ve 1960'larda hız kazanıp 1970'lerde doruğa ulaşan bir sürecin son noktası ve sonucunu oluşturmaktadır.¹⁷⁶

¹⁷³ Nikki R. Keddie, "Iran and the Muslim World: Resistance and Revolution", s.166-167; Shahram Kholdi, "The Hedging Mullah: A Historical Review of the Clergy's Struggle for Hegemony and Independence in Modern Iran", s. 33.

¹⁷⁴ Imad Salamey ve Zanoobia Othman, "Shia Revival and Welayat Al-Faqih in the Making of Iranian Foreign Policy", *Politics, Religion and Ideology*, Vol. 12, No. 2, 2011, s.199.

¹⁷⁵ Mohammad R. Kalantari, "The Clergy and the Modern Middle East: Shi'i Political Activism in Iran, Iraq and Lebanon", s.28.

¹⁷⁶ M. P. Amineh ve S. N. Eisenstadt, "The Iranian Revolution: The Multiple Contexts of the Iranian Revolution" *Perspectives on Global Development and Technology*, Vol 6, No 1-3, 2007, s.134.

Humeyni, sınırları konusunda belirsizliklerin olduğu fakihlerin yönetim yetkilerini en geniş perspektifte yorumlayan ulema'dır. İslam Devrimi'nden sonra kabul edilen Anayasa'ya göre, fakihlerin yönetimi olan hukukun üstünlüğü (*Velayet-i Fakih*) ilkesi açıkça benimsemiştir. Şii inanç sistemini net bir şekilde yansıtan ve Anayasa'ya ruhunu veren Velayet-i Fakih öğretisi yanılmaz bir imamın yokluğunda hükümetin liderliğini üstlenmek için adil ve yetenekli bir fakihe dayanan bir 'siyasi sistem' öngörmektedir. İmamet doktrini otoriteyi tayin etmek için ise tek meşru yolun dini olarak belirlenmiş olmak olduğunu vurgulamaktadır. Velayet-i Fakih öğretisi de Şiiliğin temel taşlarından birini oluşturan İmamet'ten ortaya çıktığı için, bu siyasi doktrini bu liderlik kavramı bağlamında anlamak gerekmektedir. Vaezi'nin belirttiği üzere, imamet doktrinine göre imamlar Peygamber'in gerçek halefleri olarak kabul edilirler ve bu İslami bakış açısına sahip olanlar, herhangi bir halefin Allah tarafından Peygamberi aracılığıyla atanması gerektiğine inanmaktadır.¹⁷⁷ İmamet doktrininden kök alan Humeyni'nin Velayet-i Fakih öğretisinde ise fakih sadece dini değil, aynı zamanda siyasi bir liderdir ve tek karar merciidir. Bu bakımdan otoritenin çokluğunu kabul eden eski Şii siyaset felsefesinden açık bir ayrılmayı temsil etmektedir.¹⁷⁸

Humeyni'nin İslam Devrimi'ne liderlik etmesinin ani veya tesadüfi olmadığını altını çizen Hamid Algar, en az on beş yıllık bir siyasi, ideolojik ve örgütsel çalışmanın bu sonucu ortaya çıktığını belirtmektedir. Algar'a göre, Humeyni 1962'de kamuya açık bir şekilde Şah karşıtı siyasete başladığında arkasında kırk yıla yakın bir dini, sosyolojik, düşünsel birikimle hareket etmekteydi.¹⁷⁹ Meşrutiyet ve Rıza Şah dönemlerinden, Musaddık'ın Başbakanlığı sürecinden, 1962'den itibaren başlayan gösteriler ve bu süreçte edindiği deneyimlerden ve özellikle Ayetullah Kaşani, Fazlullah Nuri gibi önde gelen Şii ulemanın geçmişte yaşanan politik süreçlerde yaşadığı olumsuzluklarla sonuçlanan tecrübelerden derin dersler çıkararak, kendi dünya görüşünü köklü teolojik gelenekler aracılığıyla kurumsallaştırmıştı.¹⁸⁰ Nikki Keddie Humeyni'nin, üstü düzey bir Şii fakihin mutlak otoritesine dayanan yönetim anlayışına ilişkin görüşlerini 1971 tarihli 'Hükümet-i İslami: Velâyet-i Fakih' adlı eserinde belirtmiş olmasına rağmen, Humeyni ile Şah'a karşı işbirliği içerisinde olan laik liberallerden, sol ve

¹⁷⁷ Ahmad Vaezi, "Shia Political Thought", Londra: Islamic Centre of England, 2004, s. 53-54.

¹⁷⁸ Kylie Baxter ve Shahram Akbarzadeh, "Us Foreign Policy in the Middle East: The Roots of Anti-Americanism", London: Routledge, 2008, s.79-80.

¹⁷⁹ Hamid Algar, "Imam Khomeini, 1902—1962: The Pre-Revolutionary Years", Edmund Burke, III ve Ira M. Lapidus, (ed.), *Islam, Politics, and social Movements*, California: University of California Press, 1988, s. 263-264.

¹⁸⁰ Michael Axworthy, "Revolutionary Iran: a History of the Islamic Republic", s. 136.

milliyetçilere kadar geniş bir yelpazede bulunan grupların İslam Devrimi'nden sonra Humeyni'nin geri plana çekileceğini düşündüklerine dikkat çekmektedir. Keddie'ye göre Humeyni ile Şah'a karşı ortaklık kuran farklı grupların bu görüşlerini besleyen en önemli nokta ise Şii ulemanın İran'ı yönetme becerisine sahip olmadığı inancı ve Humeyni'nin devrim sırasında yaptığı konuşmalarda bazen belirsiz olan sözleriydi.¹⁸¹

Vanessa Martin'e göre Humeyni'nin henüz devrim sırasında 1978'de iki hedefi vardı; birincisi, İslam dışı olarak adlandırdığı Şah rejimini devirmek ve böylece İran'dan yabancı etkiyi uzaklaştırmaktı; ikincisi ise bir İslam Devleti kurmak. Özellikle ilk hedefi olan Şah'ı devirmek için önceliği toplumun farklı kesimlerinden kendisine verilen desteği sürdürmektir. Martin, Humeyni'nin Şah rejimi devrilene kadar kendisine verilen desteği sürdürmek adına başlangıçta hedeflerini ifşa etmediğine ve çok az kişinin gerçek niyetini bildiklerine dikkat çekmişti. Böylece Şah'ın ekonomi, dış politika gibi alanlardaki izlediği siyasetten ve baskısından rahatsız olan laik, liberal veya sosyalist birçok farklı kesim Humeyni'nin İslam Devleti kurma projesine doğru farkında olmadan ilerlemişti. Martin, aynı şekilde Humeyni'nin 1978 sonbaharına kadar bir İslam Cumhuriyeti'nden değil, bir İslam Devleti'nden bahsettiğine vurgu yapmaktaydı. Böylece Şii ulemanın zihninde laiklikle ilişkilendirilen Cumhuriyet teriminden ve temsil ettiklerinden kaçınmıştı. Humeyni Şii din adamlarını aktivist olma ve siyaseten etkili bir rol oynama konusunda teşvik ederken, Şii ulemanın egemenliği kavramı üzerinde de durmamıştı. Bu tutumunun sebebi ise sadece İranlı liberalleri ve solu değil, Ahbari geleneği takip eden ve Şii ulemanın siyasete aktif katılımını eleştiren muhafazakâr grupları da kızdırmaktan kaçınması olmuştu.¹⁸²

Bununla birlikte, Humeyni İran'da devrim sonrası gücünü pekiştirdikten sonra yeni Şii kimliğini toplumsal tabanda inşa etmek ve kurumsallaştırmak adına bir kültür devrimi başlatmıştı. Bu amaçla Şah dönemi kamu görevi gören ve devrimden sonra İran'dan kaçan, tutuklanan ya da idam edilenlerin yerine İslam Devrimi'ne katılan ve destek verenler istihdam edildi. İslami giyim kuralları toplumda uygulanmaya başlandı. Cuma günleri öğle namazı sonrası kitlesel gösteriler kurumsallaştırıldı. Seminerlere katılarak dini eğitim almak isteyen öğrencilerin sayısında artış meydana gelmişti ve yeni mezun olan Şii ulema ülkenin her tarafına yeni İslami normları yaygınlaştırmak ve kurumsallaştırmak için gönderildi. Kum, İran-Irak

¹⁸¹ Nikki R. Keddie, "Iran and the Muslim World: Resistance and Revolution", s.169.

¹⁸² Vanessa Martin, "Creating an Islamic State: Khomeini and the making of a New Iran", s.149-150.

savaşı sırasında Şiiğin bir merkezi olarak ortaya çıktı. Daha önceki süreçte bölgede Şiiğin ve gücünün geleneksel merkezleri, Irak'ta bulunan Necef ve Kerbala'ydı fakat buralardaki Şii ulema, Humeyni Şiiğinin merkezinde bulunan Velayet-i Fakih öğretisini ve dolayısıyla Şii ulemanın doğrudan siyasete katılımını reddetmekteydi.¹⁸³

Humeyni'nin başta ABD olmak üzere yabancı devletlerin müdahalesine karşı takındığı tutum, öğretisinin en temel kurucu unsurlarından birisiydi. Öyle ki, Humeyni Tahran'daki ABD Büyükelçiliği baskınını "İran'ın İkinci Devrimi" olarak tanımlamıştı çünkü baskın, hükümetteki görece ılımlı güçleri kenara itmiş ve Şii ulemanın yönetiminin konsolidasyonunu hızlandırmıştı. Ayrıca, İslam Devrimi sonrası İran'ın liderliği ile ilişkiler kurmaya çalışan ABD ile tam teşekküllü bir kopuşu da hızlandırdı.¹⁸⁴ Baskın, İran İslam Cumhuriyeti hükümetinin ABD'yi "Büyük Şeytan" ve İran'ın bütün sorunlarının kaynağı olarak gösterme amacına da hizmet etmişti. Büyük Şeytan söylemi İslami kavramlara atıf yapmakta ve bir anlamda bölgeye ve inanca ait bir kavramdan yola çıkarak yerliliğe vurgu yapmaktaydı. Bu yolla kültürel açıdan araçsallaştırılarak, Batılılaşma ve beraberindeki değerlere karşı duruşu da simgelemekteydi.¹⁸⁵

Her şeyden önce İslam Devrimi başta ABD olmak üzere tüm yabancı egemenliğinin reddine dayanmaktaydı. Bu bakımdan süreci İslam Devrimi'ne taşıyan ve içerisinde milliyetçi, sosyalist, İslamcı hareketleri ya da küçük sermaye gruplarını birleştiren temel fikirler Amerikan karşıtlığı ve anti emperyalizmdi. İslam Devrimi'nden sonra İran'ın ideolojik ve siyasi olarak bağımsız bir yol izlemesine yönelik talepler sokaklarda 'Ne Doğu Ne Batı' sloganı ile ifade edilmişti. Devrimci gruplar içerisinde yer alan ve ABD karşıtlığı temelinde İran milliyetçiliğini ve Şii İslam'ı yeni siyasal sistem olarak tesis etmek isteyen Humeyni taraftarları, İslam Devrimi'nden sonra ülkede baskın siyasi grup haline geldi. Yeni kurulan devletin hem iç hem dış politikada temel söylemi de İslam Devrimi'ni diğer ezilen uluslara taşımak ve benzer fikirdeki İslami kurtuluş hareketlerine örnek teşkil ederek destek vermektir.¹⁸⁶ Bu bakımdan 1979 sonrası İran'ın kurucu unsurları olan ABD, İsrail karşıtlığı, anti emperyalizm, direniş söylemi ve üçüncü dünya ile dayanışma birer kurucu norm olarak İran ve bölgedeki diğer Şii

¹⁸³ Gene R. Garthwaite, *"The Persians: The People of Asia"*, Oxford: Blackwell Publishing, 2005, s. 268.

¹⁸⁴ Suzanne Maloney, "1979: Iran and America", *Brookings*, January 24, 2019, <https://www.brookings.edu/articles/1979-iran-and-america/>, Erişim Tarihi: 21.07.2024.

¹⁸⁵ Gene R. Garthwaite, *"The Persians: The People of Asia"*, s. 262.

¹⁸⁶ Afshon Ostovar, "Sectarian Dilemmas in Iranian Foreign Policy: When Strategy And Identity Politics Collide", *Carnegie Endowment for International Peace*, November 2016, Washington, s. 9-11.

devlet dışı yapıların kolektif kimliklerini kuran, sorgulatan ve yeniden kuran normatif yapıyı sağladı.

Sosyal inşacılığın tartışıldığı bir önceki bölümde de belirtildiği gibi normları en geniş anlamıyla belirli kimliklere sahip aktörler için belirlenmiş en uygun davranış standardı olarak tanımlayan Finnemore ve Sicking, kurucu normlar ve düzenleyici normlar ayrımı yapmıştır. Kurucu normlar yeni aktörler, yeni çıkarlar ve eylem kategorileri belirlemektedir.¹⁸⁷ Bu perspektiften hareketle Şiilik, İslam Devrimi'nin ardından bölgesel bir kurucu norm olarak inşa edilmiş ve yeni kurulan devletin çıkar ve politikalarını belirlemiştir. Finnemore ve Sicking uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde normları incelerken, ağırlıklı olarak küresel sivil toplum kuruluşları ya da küresel belirleyiciliği olan kurumları ve ortaya çıkardıkları etkileri dikkate almıştır. Küresel normların etki alanı ve çeperinin genişliği göz önüne alınmakla birlikte, günümüzde bölgesel normların da küresel uluslararası politik düzene etki ettiği gözlemlenmektedir. Bu sebeple, Humeyni ile birlikte Velayet-i Fakih öğretisi temelinde inşa edilen Şiiliğin bölgesel bir norm olarak etki alanına sahip olduğu çalışmada değerlendirilmektedir.

Grup üyelerinin belirli bir bağlamda nasıl davranmaları gerektiğini belirleyen normlar arasında yer alan ve kaynağı insanüstü bir güç olan din veya inanç, toplumsal kurallar bütünü meydana getirmektedir. Bu anlamda İran'da, özellikle 1960'lardan itibaren Şah'ın iktidarına ve uygulamalarına karşı teolojik temelde sosyal adalet, direniş, İsrail karşıtlığı, ABD karşıtlığı, üçüncü dünya ile dayanışma ve anti emperyalizm söylemleri birer norm olarak Şiilik çerçevesi içerisinde yeniden inşa edilmiştir. Baxter ve Akbarzadeh, İslam Devrimi öncesi ve sonrasında anti Amerikancı eğilimin kökenlerine dair yaptıkları çalışmada, öncelikle siyasal İslam'ın yükselişine dikkat çekmişlerdir. İslam'ın ve İslamcılığın Ortadoğu'da kolektif ve kişisel kimlik sorununun yükseldiği bir döneme verilen başlıca toplumsal tepkilerden biri olduğunu belirten Baxter ve Akbarzadeh, kitleler nezdinde yükselişinin 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın İsrail lehine sonuçlanması, laik ve milliyetçi Arap hükümetlerinin yolsuzluk ve başarısızlıklarla dolu siyasi çizgileri ve aynı zamanda otoriter eğilimde olan bu rejimlere ABD'nin verdiği destek gibi nedenlere dayandığını vurgulamaktadır.¹⁸⁸ İslamcılığı, İslam'ı bir siyasi eylem doktrini olarak araçsallaştıran ve siyasi bir hareket olarak tanımlayan Baxter ve Akbarzadeh, temel amacın

¹⁸⁷ Martha Finnemore ve Kathryn Sikkink, "International Norm Dynamics and Political Change", s. 891.

¹⁸⁸ Kylie Baxter ve Shahram Akbarzadeh, "Us Foreign Policy in the Middle East: The Roots of Anti-Americanism", s.70-71.

Müslüman toplumların ve bireylerin hayatlarının İslam inancının direktiflerine uyacak şekilde yeniden düzenlenmesi olduğunu belirtmektedir.¹⁸⁹

İran’da bu perspektif etrafında yükselen ABD karşıtlığı ise Birleşik Krallık’ın ABD’nin yükselen küresel üstünlüğüyle aynı zamana denk gelen düşüşünün Washington’a yaptığı vurgu ile alakalıdır. Nikki Keddie milliyetçi Musaddık rejiminin Ağustos 1953’te Amerika ve Birleşik Krallık’ın Ajax operasyonu aracılığıyla gerçekleşen bir darbeyle devrilmesinin savaş sonrası İran’ın durumunu birkaç temel açıdan değiştirdiğini iddia etmektedir. İkinci Dünya Savaşı’nın ardından Büyük Britanya İran petrolünü tekeline alırken ABD, askeri ve hükümet tavsiyeleri ve desteğiyle İran üzerinde hâkimiyet kurmuştu. Keddie’ye göre Musaddık sonrası dönemde ilk olarak ABD artık İran’da baskın güç haline gelmişti ve bu durum ABD’nin 1954’te İran Petrol Konsorsiyum Anlaşması ile (*The Iran Oil Consortium Agreement*) petrolden yüzde 40 pay alması sonucu ortaya çıkmıştı. İkincisi, ABD’nin Musaddık’ın devrilmesindeki rolü ve Şah’a verdiği desteğin bir sonucu olarak, İran’da daha demokratik bir hükümetin desteklenmesine yardımcı olmayacağı yönündeki algıların güçlenmesiydi. Üçüncüsü ise Şah’ın her ne kadar yüzeysel olarak Batılı anlamda demokratik reformlar gerçekleştirme teşebbüsleri olsa da baskıcı eylemlere daha fazla meylediyor olmasıydı. Şah’a bu konuda destek veren ise Batı ile ekonomik ve siyasi ilişkileri tehdit edebilecek bir rejimin bir daha iktidara gelmesine izin vermeyecek olan ve Batı yanlısı bir hükümdarın yönetimindeki merkezi bir hükümetle kendilerini daha güvende hissedecek olan ABD, Batılı şirketler ve hükümetlerdi.¹⁹⁰ Sonuç olarak Pehlevi rejimi ile ABD, İranlı kitleler nezdinde özdeş bir konuma gelmişti. ABD’nin kuklası olarak görülen İran Şahı, rejimi yozlaşmış ve gayri meşru diyerek reddeden ve halkı bu rejime karşı harekete geçirmek için Şii İslam’ı siyasi bir araç olarak kullanan Humeyni ile karşı karşıya geldi.¹⁹¹

Humeyni’nin inşa ettiği Şii kimliğinin bir diğer temel bileşeni olan İsrail karşıtlığı ve anti siyonizm ise İslam Devrimi öncesi başlayan süreçten itibaren iç politikada ideolojik bir birleştirici düşman işlevi gördü. Humeyni’nin söylemlerinde ABD ve İsrail birbirinden ayrılmaz bir emperyalist blok olarak tanımlanmıştı. Bu tanıma göre ABD tüm dünyadaki kötülüklerin temel kaynağı, İsrail ise onun bölgedeki kuklasıydı. Böylece Humeyni’nin inşa

¹⁸⁹ Age., s. 72.

¹⁹⁰ Nikki R. Keddie, “*Modern Iran: Roots and Results of Revolution*”, s. 132-133.

¹⁹¹ Kylie Baxter ve Shahram Akbarzadeh, “*Us Foreign Policy in the Middle East: The Roots of Anti-Americanism*”, s.77.

ettiği Şii kimliği nezdinde anti Siyonizm, anti emperyalizmin ayrılmaz bir parçası oldu.¹⁹² Aynı zamanda İran'a bölgesel dış politikasında İsrail'e ve siyonizme karşı çıkan tek gerçek İslam devleti olarak kendini tanımlama imkanı yarattı. Hatta öyle ki, anti Siyonizm ve İsrail karşıtlığı Humeyni'nin inşa ettiği Şii kimliğini ve İran'ı meşrulaştırma noktasında en önemli araç oldu. Özellikle 1978 yılında Mısır'ın imzaladığı Camp David Anlaşması ve 1979'da Sina'dan çekilme karşılığında İsrail'i tanınması Humeyni'ye İran'ın kimliğini meşrulaştırma ve Sünni Arap devletlerini kitleler nezdinde itibarsızlaştırma noktasında bir fırsat yaratmış oldu. Humeyni Arap devletlerini Amerikan kuklası ve Filistin davasına ihanet edenler olarak tanımladı.¹⁹³ Böylece bir devlet kimliği olarak devrim sonrası inşa edilen yeni Şiiliğin, bölgedeki diğer ülkelere ihracı politikası ve tüm Müslümanların hamisi olma iddiası temel kazanmış oldu.

Amineh ve Eisenstadt ise devrimci bir siyasi ideoloji olarak tanımladıkları İslam'ın temel ideolojik farklılıklara sahip kitlelerce yeni bir devrimci siyasi ideoloji olarak formüle edildiğine dikkat çekmektedirler. Bu kitleler İslam'ı kendi siyaseti, hukuk sistemi, ekonomik ve siyasi modeli olan bir siyasi ideoloji olarak görmüşler ve benimsemişlerdir. Çerçevesi oluşturulan bu İslam anlayışı, sınıf farklılıklarını ortadan kaldıran, eşit bir toplum yaratabilen, baskı ve istibdada son veren, hürriyeti, düşünce hürriyetini, sosyal adaleti ve insan haklarını teminat altına alan ve aynı zamanda kapitalizmin ve emperyalizmin İran'a nüfuz etmesini engelleyebilecek bağımsız bir İran yaratacak İslam'dır.¹⁹⁴ Amineh ve Eisenstadt, kurtuluş adına Humeyni'nin öncülük ettiği bu gibi hareketlerin bireyin topluluk içinde tamamen kaybolmasını, bireysel ve kolektif kimliğin ise tamamen yeniden inşasını talep ettiklerini vurgulamaktadırlar.¹⁹⁵ Bu bakımdan Humeyni'nin inşa ettiği Şii İslam önce İran nezdinde kurucu norm, sonra ise Ortadoğu'da bölgesel norm haline gelmiştir. Vurgulanan bu ideolojinin sosyal ve siyasal problemleri çözmeye yönelik vaatleri, Humeyni'nin devletin kötü fakat Şii ulemanın yönetiminde bir İslam Devleti'nin iyi olduğuna dair söylemleri ile birleşmiş ve hem özel hem kamusal alanı düzenleyen yeni normlar ortaya çıkmıştır. İslam Devrimi'nden sonra

¹⁹² Eldad Ben Aharon, "Political audience and non-linear securitisation: Revisiting Israel–Iran relations and the making of the 1979 Islamic Revolution", *European Journal of International Security*, Vol. 9, No. 1, 2024, s. 111

¹⁹³ "Palestine from the viewpoint of Imam Khomeini", *Qods International News Agency*, <https://qodsna.com/en/355167/Palestine-from-the-viewpoint-of-Imam-Khomeini> , Erişim Tarihi: 09.07.2023.

¹⁹⁴ M. P. Amineh ve S. N. Eisenstadt, "The Iranian Revolution: The Multiple Contexts of the Iranian Revolution", s. 150.

¹⁹⁵ Age., s.150-151.

kurulan bu yeni rejimin temel ayakları ABD, İsrail karşıtlığı, emperyalizm karşıtlığı, ezilenlerin hamisi olarak sosyal adalet ve direniş söylemleri ve üçüncü dünya ile dayanışma olmuştur. 1979 İslam Devrimi ile yeniden inşa edilen Şiilik ve ürettiği yerel normlar zaman içerisinde fikir ve norm değişimleri yoluyla sistemin dönüşümünün ana aracı haline gelmiş, uluslararası normların işleyişine eklemlenmiş ve bölgesel bir nitelik kazanmıştır.

Uluslararası sistemde küresel ve bölgesel normlar üzerine çalışmalar yapan Finnemore ve Sicking, normların kendi topluluklarına uygun veya arzu edilen davranış hakkında güçlü fikirleri olan ajanlar tarafından aktif olarak inşa edildiğine dikkat çekmektedir. Normlar tanımı gereği bir ihtiyaca dayanırlar. Ortak ahlaki değerlendirmeyi içerirler, eylem için gerekçeler ortaya koyarlar ve aktörler arasında izi sürülebilecek iletişim izleri bırakırlar.¹⁹⁶ İçselleştirilmiş normların aktörlerin çıkarlarını belirlediğini vurgulayan akademisyenler, norm oluşumunda ilk aşamayı ‘normun ortaya çıkması’ olarak tanımlamaktadır. Finnemore ve Sicking çoğu yeni normun ortaya çıkmasında, bu yeni normların benimsenmesi için kitleleri ikna eden norm girişimcilerinin ve bu girişimcilerin hareket ettiği örgütsel platformların önemini vurgulamışlardır. Bu aşamada özellikle Şii ulemanın Şah’ın iktidarına karşı toplumsal tabanı örgütleme becerileri, kitleler üzerindeki harekete geçirici etkileri onları birer ‘norm girişimcileri’ haline getirmiştir. 1979 İslam Devrimi ile sonuçlanan iktidara karşı protesto, gösteri ve isyan sürecinin tek aktörü Şii din alimleri olmamakla birlikte, kitleleri harekete geçirmede ve örgütlemekte Şii ulema önemli görevler üstlenmiştir. İslam Devrimi’nden sonra ise Şii ulema, Humeyni liderliğinde inşa edilen Şiiliğin toplumsal tabanda geniş kabulünde başat aktör olmuş ve Finnemore ve Sicking’in kitlelerin ikna edilmesinden sonra normların bir eşiğe ulaşması olarak tarif ettiği ‘eşik’ (*threshold*) ya da ‘dönülmez nokta’ (*tipping point*) aşamasına süreci ulaştırmışlardır.¹⁹⁷ Böylece Finnemore ve Sicking’in norm döngüsünün ikinci aşaması olarak tanımladığı ‘normların geniş kabulü’ gerçekleşmiştir. Dönülmez noktaya ulaşıldıktan sonra ise farklı dinamikler işlemeye başlamış ve norm döngüsünün son aşaması olan ‘normların içselleştirilmesi’ ile bölgesel bir norm inşa edilmiştir. Bu aşamadan itibaren normlar artık kabul edilen bir nitelik kazanmış ve norm döngüsü tamamlanmıştır. Yeni normlar bölgesel ve küresel siyasetin kurucu normlarını ve dolayısıyla aktörlerin kendi aralarındaki güç ilişkilerini belirleyen kuralları değiştirerek sistemi yeniden kurmuştur. Süreç içerisinde bölgede Şii İslam’ın iktidar olduğu İran ile diğer Şii devlet dışı yapılar arasında bir ‘görülme etkisi’ ya

¹⁹⁶ Martha Finnemore ve Kathryn Sikkink, “International Norm Dynamics and Political Change”, s. 892.

¹⁹⁷ Age., s. 895.

da bir ‘bulaşma etkisi’ (*contagion*) meydana gelmiştir. Geçmişte kurulan bağlar aracılığıyla farklı coğrafyalarda yaşayan Şii ulemanın bulundukları bölgelerde inşa ettikleri bu yeni Şiilik anlayışı ABD ile İran ve diğer Şii devlet dışı yapıların kimliklerini süreç içerisinde yeni normlar çerçevesinde yeniden inşa etmesinin zeminini yaratmıştır. Bölgesel normlar çerçevesinde inşa edilen yeni kimlik, kurucu bir teorik çerçeve oluşturmuş ve güçler dengesinin, güvenlik nesnesinin ve ulusal çıkarların oluşumu kimlik edinme süreçlerine içsel bir şekilde inşa edilmiştir. Yukarıda belirtilen Şii kimliğinin Ortadoğu’da özellikle Lübnan Hizbullahı ve Irak’ta Velayet-i Fakih’i kabul eden Şii gruplar ile inşası tezde belirlenen zaman çerçevesi dahilinde, tarif edilen sürecin gözlemlenebildiği sahalara karşımıza çıkmaktadır. Bir sonraki bölümde, yukarıda bahsi geçen Şii devlet dışı yapılarla Humeyni Şiiliğinin karşılıklı kimlik inşası incelenecektir.

2. Lübnan Hizbullahı ve Irak’ta Velayet-i Fakih’i Kabul Eden Gruplar

1979’da inşa edilen yeni Şii kimliği, sadece İran ile sınırlı kalmamış, zaman içerisinde bölgedeki diğer devlet dışı aktörlerle de karşılıklı kimlik inşası sürecine girmiştir. Bu devlet dışı yapılardan Lübnan Hizbullahı ve Irak’taki Velayet-i Fakih öğretisini kabul eden Şii gruplar, İslam Devrimi’nden önceki süreçlerde İran’daki Şii ulema ile bağlar geliştirmiş ve bu bağları sonrasında da muhafaza etmişlerdir. Bu kimlik Lübnan sahasında Hizbullah üzerinden kendini gösterirken Irak sahasında hem ilişkilerin tarihsel niteliğinin farklı olması hem de aktörlerin çeşitliliği sebebiyle birden fazla aktör tarafından benimsenmiştir. İslam Devrimi’nden 2003 ABD işgaline kadar geçen süreçte Velayet-i Fakih öğretisini kabul eden gruplar Irak Dava Partisi, İDYK ve Bedir Tugayları olurken, 2003 sonrası Asaib Ehl el-Hak, Ketaib Hizbullah ve küçük bazı Şii gruplar da bu listeye eklenmiştir. Burada Iraklı gruplardan Dava Partisi ve İDYK için bir parantez açmak gerekmektedir. Dava Partisi hiçbir zaman yukarıda sayılan diğer aktörler gibi tam anlamıyla ideolojik ve siyasal olarak İran’ın kimlik şemsiyesi altına girmemiştir. 1980’lerden sonra bir kanadı Velayet-i Fakih öğretisini benimsemiştir. 2003 sonrası ise Iraklılık temelinde ve görece laik bir pozisyon ile İran’la ılımlı ilişkiler ve iş birliği ekseninde politikalar izlemiştir. Bu sebeple Dava Partisi’nin Humeyni Şiiliği kimliği ile olan kimlik ilişkisi daha çok İslam Devrimi’nden 2003 ABD işgaline kadar geçen süreçte değerlendirilecektir. İDYK ise 2007’de örgüt içerisinde hem ideolojik hem stratejik açıdan derin bir içsel dönüşüm ve kırılma yaşamıştır. Bu dönüşüm, örgütün hem İran’la olan ideolojik bağlarını hem de ABD ile olan taktiksel ilişkilerini etkilemiştir. İslam Devrimi’ne yapılan vurgunun yerini Irak milliyetçiliğinin alması sürecine paralel bir şekilde örgütün Velayet-i

Fakih öğretisine şartsız bağlı olmadığı ve Ayetullah Sistani'ye yakınlık duyulduğu ilan edilmiştir. Fakat İran ile ilişkileri sürmüş, ideolojik mesafeye rağmen siyasi işbirliği devam etmiştir. Bu bakımdan, çalışmanın sınırlandırıldığı 2016 yılına kadar geçen süreçte, örgütün isim değişikliği yoluyla İslam Devrimi'nden ve Velayet-i Fakih öğretisinden uzaklaşmasına rağmen derin bir kimliksel dönüşüm gerçekleştirmediği, bu hamlelerinin pragmatik temelde Irak siyasetinde güçlü bir konum elde etme ve ABD ile daha yakın ilişkiler kurma arzusundan kaynaklandığı iddia edilecektir. Örgütün 2016 yılından sonraki siyasetteki konumu, başka bir kimlik inşası ya da kimliksel dönüşüm temelinde İran, Velayet-i Fakih ya da Ayetullah Sistani ile ilişkisi ve ABD ile ilişkileri çalışma 2016 yılında sonlandırıldığı için başka bir çalışmanın konusu olarak değerlendirilmektedir.

Çalışmada karşılıklı kimlik inşası söylemi ile vurgulanmak istenen nokta, sadece İran'da İslam Devrimi ile sonuçlanacak toplumsal hareketliliği yönlendiren Şii ulemanın Lübnan ve Irak'taki Şiiilerle ilişki kurmadığıdır. Aynı zamanda Irak'taki Şii devlet dışı yapılar ile Lübnan'daki Şii ulemanın da aralarında kurdukları tarihsel bağlar bulunmaktadır ve 1979'dan sonra İran'da inşa edilen Şiiliğin bölgesel bir norm haline gelmesinde, ulusötesi bir görünümü bulunan Şii ulemanın arasındaki bu bağların önemli bir işlevi vardır. Bu bakımdan, İslam Devrimi'nin ardından Humeyni tarafından bir norm haline getirilen Şiiliğin, Lübnan Hizbullahı ve Irak'ta Velayet-i Fakih öğretisini kabul eden Şii gruplar ile inşa ettiği kimlik, beraberinde tüm bu aktörlerin nihayetinde ortak bir kimlik inşası ile sonuçlanacaktır. İlerleyen bölümlerde ABD'nin tek bir yapı halinde görüp görmediği tartışılacak olan Şii kimliği ile kastedilen de bu ortaklaşan Humeyni Şiiliği kimliği olacaktır.

Sosyal inşacılık temel olarak devletlerin kimlikleri ve inşasıyla değil, uluslararası sistemin nasıl inşa edildiğiyle ilgilenmektedir. Bu düzlem içerisinde aktörler yani yapanlar devletler iken, yapı da uluslararası ilişkilerin geçtiği sistemi işaret etmektedir. Bu noktada İran'ın İslam Devrimi'nden sonra inşa ettiği Şii kimliği ve bu kimliğe paralel bir şekilde oluşan çıkarların yapıyı, yani uluslararası sistemi nasıl inşa ettiği önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Nihayetinde İran'ın belirli normlar ve Velayet-i Fakih öğretisi çerçevesinde inşa ettiği Şii kimliği, bölgede farklı coğrafyalarda Finemore ve Sikking'in bulaşma etkisi olarak kavramsallaştırdığı şekilde karşılık bulduğu ve içselleştirildiği ölçüde, bölgesel bir norm niteliği kazanmış ve sosyal olarak inşa edilmiştir.

Humeyni'nin ortaya koyduğu vizyona göre milliyetçilik ve ulus merkezli düşünce sistemi İslam ve kapsayıcılığı çok daha geniş olan ümmet gibi kavramlarla zıt bir zemine sahipti. Bu noktadan yola çıkan Humeyni, evrensel bir niteliğe sahip olan İslam'ın ve geniş İslam coğrafyasının bir parçası olan İran'ın, ulusal sınırlarından daha geniş bir egemenlik hakkı olduğunu savunmaktaydı. Humeyni'nin Velayet-i Fakih öğretisinin temel iddiası da İran gibi böyle bir devletin yönetimini yanılmaz bir imamın yokluğunda adil ve yetenekli bir fakihin yapması gerektiği yönündeydi. Humeyni, fakihlerin güç ve otorite kullanması gerektiğini savunuyordu. Her ne kadar yeni İslam Cumhuriyeti, İran sınırları içerisinde kurulmuş olsa da tüm İslam coğrafyasına yönelik bir projeksiyona sahipti ve bu bakımdan bölgesel bir kimlik tarif etmekteydi. İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından rejimi İran'da korumak ve aynı zamanda Şii İran liderliğinde evrensel bir İslam topluluğu kurmak amacıyla devrimin ihraç edilmesi İran'ın dış politikasında önemli bir amaç oldu. İran'ın bu politik perspektifi bölgede farklı ülkelerde farklı Şii devlet dışı aktörler tarafından kabul görmüş ve model alınmıştı.¹⁹⁸ Belirtilen farklı coğrafyalardaki devlet dışı yapıların en önemlileri Lübnan Hizbullahı ve Irak'ta bulunan ve Velayet-i Fakih öğretisini kabul eden Şii gruplar olmuştu. İlerleyen bölümlerde İran'da inşa edilen ve bölgesel bir norm niteliği kazanan Şiiliğin Lübnan'da ve Irak'ta nasıl karşılık bulduğu incelenecektir.

2.1. Lübnan Hizbullah'ı ve İran'ın Karşılıklı Kimlik İnşası

Düşünsel faktörlerin insan etkileşimi tarafından şekillendirildiği görüşünü benimseyen sosyal inşacılık öznelerarası inançlara, kimliğe ve çıkarlara vurgu yapmaktadır. Wendt'in sosyal inşacılığı devlet merkezli olmakla birlikte, Finnemore ve Sicking'in 1990'larda aktörlerin çeşitliliğine paralel bir şekilde vurgunun yapan/faile kaydığı teziyle sınırları genişleyen sosyal inşacılık, uluslararası ve bölgesel normların altını çizmektedir. Belirli bir kimliğe sahip aktörler için uygun davranış standardını tanımlayan normlar özneler arasındır, paylaşılr ve sosyaldır. İnşa edilen ve içselleştirilen normlar da aktörlerin çıkarını belirlemektedir. Bu bakımdan, İran'da inşa edilen Şii kimliği, kurucu norm olarak bölgede normlar yaratmış ve bu normlar yeni kimliğin davranış ve karar alma noktasında dayandığı temeli temsil etmiştir. ABD karşıtlığı, İsrail karşıtlığı, anti emperyalizm, direniş ve üçüncü dünya ile dayanışma temelinde inşa edilen kurucu norm olarak Humeyni Şiiliği, zaman

¹⁹⁸ Gene R. Garthwaite, "The Persians: The People of Asia", s. 264.

içerisinde bölgesel norm kimliği kazanmıştır. Humeyni Şiiliğinin niteliği itibariyle ve İran'ın devrim ihracı politikasının sonucunda bu kimlik ilk olarak Lübnan'da Hizbullah ile karşılıklı kimlik inşası gerçekleştirmiştir.

İran İslam Devrimi'nin hemen ardından 1980'de Irak'ta, 1979-80'de Suudi Arabistan'da ve 1981'de Bahreyn'de Şiiler ayaklandı. Bu süreçte bölgede her ne kadar İslam Devrimi'nden esinlenerek farklı ülkelerde isyanlar görülmüşse de İran'ın devrim ihracı politikasının en başarılı olduğu ülke Lübnan olacaktı.¹⁹⁹ İran'ın bölgede bulunan devlet dışı yapılara yönelik politikası toplumsal dinamiklere dayanmaktaydı. Var olan coğrafi yakınlık, geçmişte kurulan tarihsel bağlar karşılıklı kimlik inşasını olanaklı kılmıştı. İki aktör arasındaki kimlik inşası öznelerarası oluşturulmuş çıkarları da tanımlamaktaydı. İki yapı arasındaki sosyal gerçekliğin oluşmasını sağlayan ise İslam Devrimi'nin üzerine inşa edildiği normlardı. Bu normların Lübnan Hizbullahı tarafından kabulü ve içselleştirilmesi, İran ve Hizbullah arasında geçmişten gelen bağlar sayesinde gerçekleşmişti. Hizbullah'ın Lübnan'da inşa ettiği Şiiliğin dayandığı normlardan ABD karşıtlığı, İsrail karşıtlığı ve direniş söylemi aynı zamanda örgüte halk tabanında meşruiyet zemini sağladı. Hizbullah bu normlar üzerinden kendisini sosyal olarak tanımladı ve çıkarlarını buna paralel bir şekilde oluşturdu. İran ile Hizbullah'ın çıkarlarını ortaklaştıran da karşılıklı inşa edilen bu kimlikti.

1960'ların sonuna kadar Ortadoğu'da etkili olan aktörler milliyetçi, sol, sosyalist örgütlerdi ve bu ülkelerde ulus tasavvuru içerisinde devrimci ideoloji sorunların çözümünde etkili bir yol olarak görülmüştü. Daha geniş anlamda pan-Arap milliyetçiliğinden ziyade, ülke içi milliyetçilikler sosyal, ekonomik ve siyasal sorunları çözme noktasında ağırlık kazanmıştı. Ancak özellikle 1970'lerden itibaren başta orta sınıf olmak üzere kitlelerin eşit, adil ve refah bir yaşam beklentisini karşılayan yeni kurtuluş reçetesi İslami örgütlerden gelmeye başlamıştı. Belirtilen düşünce değişikliğinin temel sebebi sol ve milliyetçi perspektifin kitlelerin sorunlarına yönelik çözüm üretme noktasındaki yetersizliği ve umut verememesiydi. Problemlerin çözümü noktasında dini aidietler söylemlerde ön plana çıkmıştı. İslami hareketler bu ortamda ezilen tüm İslam topraklarının problemlerini sahiplenilen bir söylem kullanıyordu. Bu söylem özellikle Şii İslam Devrimi'nin gerçekleştiği İran'da çok baskın bir

¹⁹⁹ James Phillips, "The Continuing Need for a U.S. Opening to Iran", *The Heritage Foundation*, March5, 1987, <https://www.heritage.org/middle-east/report/the-continuing-need-us-opening-iran>, Erişim Tarihi: 09.07.2023.

hale gelmişti. Devrimci İran, tüm İslam coğrafyasının ezilen halklarının sözcülüğünü yaptığını vurgulamıştı ve devrim ihracı politikasının zeminini de bu söylem oluşturdu.

Hizbullah'ın Lübnan toplumu içerisinde ortaya çıkması ülkenin siyasal ve sosyal altyapısından kaynaklanmakla birlikte, kurumsallaşmasında dış etkenlerin etkisi yadsınamayacak ölçüdeydi. Modern Lübnan 1943'te bağımsızlığını kazanmasının ardından, toplumsal sözleşme ülkedeki belirli etnik ve dini gruplar arasında yapılmıştı. Şiiilerin iç savaş da dahil olmak üzere, Lübnan'da bu toplumsal ve siyasal sözleşmenin bir tarafı olması süreç içerisinde özellikle ABD gibi ülkelere karşı giriştikleri eylemler neticesinde gerçekleşmişti. Lübnan'da etnik ve dini grupların siyasi konumları 1932 yılında yapılan nüfus sayımına göre belirlenmekteydi. 1932 nüfus sayımı sonuçlarına göre Hristiyan Maruniler cumhurbaşkanlığı, Sünniler ise ikinci büyük grup olarak başbakanlık koltuğunu alırken, ülkedeki üçüncü büyük grup Şiiilere ise zayıf anayasal yetkilere sahip olan parlamento başkanlığı görevi verilmişti.²⁰⁰ Bu üç topluluk arasındaki asimetrik güç dengeleri 1975-1990 arası yaşanan iç savaşın sonlandırıldığı Taif Anlaşması ile bir nebze dengelenmiş olsa da yoğun olarak Güney Lübnan ve Bekaa vadisinin kuzeyinde yaşayan Şiiilerin yoksulluk ve az gelişmişliği hala önemli bir sorundu.²⁰¹

Zamanla içerisinde içinden Hizbullah'ın doğacağı EMEL (Lübnan Direniş Tugayları /*Afvaj Al-Mukavmat al Lubnaniyya*), 1970'lerin başında, İran doğumlu Lübnan kökenli din adamı Musa Sadr tarafından, Şii popülist reform hareketi olan Yoksunlar Hareketi (*Harakat el-Mahrumin*) olarak kurulmuştu. Sadr aslen Lübnanlı bir aileye mensuptu fakat İran'da doğup, büyümüş ve öğrenim hayatı İran'da geçmişti. Sadr Şah'a yönelttiği eleştiriler sebebiyle 1963 yılında İran vatandaşlığından çıkarıldı ve aynı yıl Lübnan vatandaşlığına geçti. Sadr'ın Lübnan'a gelişiyle ilgili Vali Nasr farklı bir iddiada bulunmaktaydı. Nasr'a göre Sadr'ı kendisinin temsilcisi olarak 1959 yılında Lübnan'a yollayan Ayetullah Muhsin el-Hekim'di.²⁰² Nasr Lübnan İç Savaşı'ndan hemen sonra 1958'de Lübnan'a varmıştı.²⁰³

²⁰⁰ Augustus Richard Norton, "Hezbollah: A Short History", Princeton: Princeton University Press, 2007, s.12.

²⁰¹ Augustus Richard Norton, "Amal and the Shi'a: Struggle for the Soul of Lebanon", Austin: University of Texas Press, 1987, s.16-23.

²⁰² Vali Nasr, "The Shia Revival: How Conflicts within Islam Will Shape the Future", s. 110.

²⁰³ Joseph Alagha, "The Shifts in Hizbullah's Ideology: Religious Ideology, Political Ideology, and Political Program", Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006, s. 26.

Sadr'ın 1950'lerin sonunda Lübnan'a geldiğinde karşılaştığı gerçeklik, Şii toplumunun ağır yoksulluğu ve az gelişmişliği oldu. Sadr'ın Lübnan'da tohumlarını attığı EMEL hareketi militanları, başlangıçta FKÖ'nün içindeki en büyük örgütü olan el-Fetih tarafından eğitildi.²⁰⁴ Kurduğu örgüt aracılığıyla sunduğu sosyal hizmetler sayesinde Sadr, Lübnan'daki Şii toplumunun geniş kesimi tarafından kabul görmüş ve benimsenmiş, düzenlenmesine öncülük ettiği grevler ve gösteriler aracılığıyla Şiilerin siyasi güçlerinin farkına varmasını sağlamıştı. Sadr, Lübnan'da kaldığı süre boyunca İran İslam Cumhuriyeti lideri ve yakın arkadaşı Ayetullah Humeyni ile temaslarını sürdürdü. Bu bağlantılar sayesinde Lübnan Şiileri, Sadr aracılığıyla 1979'dan sonra İran'ın devletleşme sürecini yakından takip etmişlerdi. Şii siyasi aktivizminin en büyük ilham kaynağı İslam Devrimi'ydi çünkü bu devrim Lübnan'daki Şiileri cesaretlendiren, gururlandıran ve onları Lübnan'daki Hristiyanların, Sünnilerin ve Şii elitlerin egemenliğine karşı ayağa kaldıran örnek bir Şii ayaklanması olmuştu. Öyle ki, EMEL 1982'deki İsrail işgalinden sonra Suriye'nin de askeri ve ekonomik ve siyasi desteğiyle, Sünnilerin yoğunlukta olduğu Batı Beyrut üzerinde dahi egemenlik kurmuştu.²⁰⁵ Sadr'ın 1978 yılında Libya'ya yaptığı bir gezi sırasında kaybolması ve 1982'deki İsrail'in Lübnan'ı işgali EMEL için kırılmanın başlangıcı oldu.

Sadr'ın kayboluşunun ardından Nisan 1980 düzenlenen EMEL Kongresi, avukat Nebih Berri'nin Genel Sekreter olduğu yeni bir Liderlik Konseyi seçti. Onun yönetimi altında 1981 yılının Ekim ayında EMEL'den bir heyet Tahran'ı ziyaret etti ve 1981 yılı Ekim ayında Cumhurbaşkanı seçilen Hamaney ile görüşmeler gerçekleştirdiler.²⁰⁶ Her ne kadar EMEL'in yeni yönetimi İran ile ilişkilerini muhafaza etmeye çalışsa da Berri'nin kendisini İran'dan ayırtıran tutumu, EMEL içerisindeki radikal İslamcı kanadı rahatsız edecekti. EMEL içerisinde her zaman farklı politik görüşler mevcut olmakla birlikte örgütün bölünmesi 1982 yılındaki İsrail'in Lübnan işgaliyle gerçekleşmişti. Örgüt içindeki seküler, sol gruplar Berri ile hareket ederken, Şiiliği merkez alan Musavi liderliğinde bir grup, İsrail işgaline karşı daha radikal bir tutum benimsemişti. Hizbullah'ın doğuşunu da önceleyen gelişme ise Berri'nin Lübnan Cumhurbaşkanı İlyas Sarkis tarafından kurulan Ulusal Kurtuluş Hükümeti'ne dahil olma kararıyla izlenecekti. EMEL içerisindeki İslami gruba göre Lübnan Cumhurbaşkanı

²⁰⁴ Augustus Richard Norton, "Hezbollah: A Short History", s.17-18.

²⁰⁵ Simon Haddad, "The Origins of Popular Support for Lebanon's Hezbollah", *Studies in Conflict and Terrorism*, Vol. 29, No.1, 2006, s.23-24.

²⁰⁶ Dilip Hiro, "Iran Under the Ayatollahs", London: Routledge and Kegan Paul, 1985, s. 346.

Sarkis, İsrail'in Güney Lübnan'ı işgali ve Beyrut kuşatması konusunda ılımlı bir siyasi tutum izlemiştir.²⁰⁷ Lübnan'daki Şiiilerin saygı duyduğu bir figür olan Ayetullah Fadlallah'ın da talebesi olan genç öğretmen Hüseyin Musavi, beraberindeki gençlerle birlikte Suriye'nin kontrolünde bulunan Bekka vadisindeki Baalbek'te İslami EMEL'i kurmak için hareketten ayrıldı. Baalbek aynı zamanda Şeyh Muhammed Hasan Fadlallah ve Şeyh Ragıp Harb liderliğindeki Hizbullah'ın ilk kadroları olacak isimlerin de bulunduğu bir merkezdi.²⁰⁸ İslami EMEL üyeleri, Dava Partisi, onun oluşturduğu Lübnan Müslüman Öğrenciler Birliği (*el-İttihad el-Lubnânî lil-talaba el-Müslimîn*), Dahiye, Bekaa ve Güney Lübnan mahallelerinde faaliyet gösteren kültür komiteleri, Bekaa Ulema Meclisi gibi diğer Şii gruplarla ve çeşitli silahlı örgütlerle ittifaklar kurmuşlardı. İttifak kuran tüm bu örgütler daha sonra birleşerek Lübnan Hizbullahı'nı kuracaklardı.²⁰⁹

İran'daki siyasi modele göre Humeyni gaybette olan İmam Mehdi'nin yeryüzüne geri dönüşüne kadar ezilen, sömürülen ve hor görülen kitlelere önderlik ve rehberlik edecekti. 1960'lar ve 1970'lerde Şah dönemindeki siyasi koşullara bir tepki olarak formüle edilen adalet, bağımsızlık, kendi kendine yeterlilik ve Şii İslam gibi devrimci idealler karşılıklı kimlik inşasının meşru zeminiydi. İslam, adaleti temsil ediyordu bağımsızlık kendi kendine yeterliliği gerektiriyordu ve ABD gibi Batılı emperyalist devletler İslami bir İran'ın düşmanıydı.²¹⁰ İran'ın Şii kimliği bu değerler doğrultusunda 'öteki' olarak ABD, İsrail ve diğer Batılı emperyalist devletleri konumlandırmıştı. Öteki kimliğinin karşısında 'biz' olarak konumlandırılan ise tüm dünyada ABD, Batı emperyalizmi ve bölgedeki uzantılarından zarar görmüş, fakir, ezilen, mazlum halklardı ve İran'ın bu halklara karşı sorumluluğu vardır. İran'ın Hizbullah'a kuruluşundan itibaren verdiği mali ve siyasal destek Humeyni Şiiliği nezdinde bir sorumluluğu temsil etmekteydi. Bu sorumluluk 24 Ekim 1979'da kabul edilen İran Anayasası'nın 152. maddesinde şöyle ifade edilmişti;

“İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikası hem uygulamak hem de ona boyun eğmek olmak üzere her türlü hakimiyet kurma politikasının reddedilmesi, her koşulda

²⁰⁷ Joseph Alagha, “The Shifts in Hizbullah's Ideology: Religious Ideology, Political Ideology, and Political Program”, s. 32; Joseph Daher, “Hezbollah: The Political Economy of Lebanon's Party of God”, London: Pluto Press, 2016, s.29-30.

²⁰⁸ Dilip Hiro, “Iran Under the Ayatollahs”, s. 346.

²⁰⁹ Joseph Daher, “Hezbollah: The Political Economy of Lebanon's Party of God”, s.29-30-31.

²¹⁰ Karim Sadjadpour, “Reading Khamane'i: The World View of Iran's Most Powerful Leader”, *Carnegie Endowment*, 2009, s. 9

ülkenin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması, tüm Müslümanların haklarının savunulması, hegemonyacı süper güçlerle ilgili tarafsızlık ve tüm savaşımayan devletlerle karşılıklı barışçıl ilişkilerin sürdürülmesi üzerine kuruludur."²¹¹

Hizbullah'ın, Humeyni Şiiliğini dini, siyasi ve toplumsal bir kimlik olarak içselleştirmesi, örgüte zamanla İran ile senkronize biçimde politika üretme kabiliyeti kazandırmıştı. Bu senkronizasyonun temelini ise, İran ile karşılıklı olarak inşa ettikleri ortak Humeyni Şiiliği kimliği oluşturmuştu. Bu uyum, senkronizasyon Hizbullah'ın kendi karar alma süreçlerinde İran'ın dış politika öncelikleriyle paralel hareket etmesine olanak tanımıştır. Söz konusu senkronizasyon, dışsal bir bağımlılıktan çok, karşılıklı olarak inşa edilmiş ortak bir kimlik üzerinden şekillenmiştir. Özellikle 1980'ler boyunca Lübnan'daki Hizbullah örgütü üyelerinin ABD'li ve Batılı sivil ya da resmi görevli kişileri rehin alma yoluyla politika üretmesi ABD'nin İran ile 1990'ların başında iletişim kurmasının başlıca sebebiydi. Bunun yanı sıra, Hizbullah'ın kimliğini inşa etme noktasında İsrail'in Lübnan'ı işgali önemli bir köşe taşı oldu. ABD Başkanı Reagan'ın her alanda Sovyetler Birliği ile mücadele politikası, 1982 Lübnan işgali sırasında da İsrail için önemli bir ABD desteği sağlamıştı çünkü İsrail'in ABD için stratejik önemi arttı. İsrail'in Lübnan'ı işgal etmesinin askeri amacı Lübnan'ın güney bölgesinin güvenliğini sağlamak ve FKÖ'yü yok etmektir. Siyasi amaç ise Lübnan'daki siyasi iklimi değiştirerek, Hristiyanların hâkim olduğu bir Lübnan'ın kurulmasını sağlamak ve Suriye'nin siyasi ve askeri ağırlığını yok etmektir. Bölgede Suriye'nin ve İsrail tarafından Lübnan'a sürüldükten sonra orada siyasi ve askeri olarak güçlenen FKÖ'nün İsrail'e kuzey sınırlarından somut bir tehdit oluşturması, Nisan 1981'de Suriye'nin Lübnan'a karadan havaya füzeler konuşlandırmasıyla somut bir hale gelmişti. Bu durum İsrail'in havada manevra özgürlüğüne, genel olarak güvenlik çıkarlarına ve caydırıcılık etkisine tehdit oluşturmaktaydı. Suriye'nin füze şemsiyesinden faydalanan FKÖ'nün de kuzeyden top mermisi ve roketlerle İsrail'e saldırması, İsrail için Lübnan işgalinin temel sebeplerini oluşturdu. Bu sebeplerden ötürü 12 Haziran 1982'de İsrail Doğu Beyrut'a girmiş ve Batı Beyrut'u kuşatmıştı.²¹²

²¹¹ "Iran (Islamic Republic of) 1979 (rev. 1989)", *Constitute Project*, https://www.constituteproject.org/constitution/Iran_1989, Erişim Tarihi: 12.08.2024.

²¹² Charles D. Freilich, "Israel in Lebanon Getting It Wrong: The 1982 Invasion, 2000 Withdrawal, and 2006 War", *Israel Journal of Foreign Affairs*, Vol. 6 No. 3, s. 43.

ABD işgalden sonra İsrail birliklerinin geri çekilmesinin erken olacağını açıklamış ve bu işgale siyasi ve maddi destek sağlamaya devam etmişti. Başkan Reagan Lübnan'ın İsrail tarafından işgal edilmesini, Ortadoğu petrol kaynakları ve su yollarını Sovyet tehdidinden korumak gerekçesi ile açıkladı. Bu amaçlara ulaşmak için ise Lübnan'da çizilecek yeni bir siyasi harita, bölgede etkisi törpülenmiş bir Suriye ve ülkeden kovulmuş bir FKÖ hedeflendi.²¹³ Bu bağlamda Sovyetler Birliği'nin bölgedeki müttefiklerinden Suriye ve yine iş birliği içerisinde olduğu FKÖ'nün İsrail'in müdahalesiyle Lübnan'dan çıkarılması ABD ve İsrail'in hedeflerinin kesişmesiydi ve bu kesişme işgal ile sonuçlanmıştı. Lübnan'ın ABD desteğiyle İsrail tarafından işgal edilmesi Hizbullah'ın Şii İran'ın kimliğine içkin ABD karşıtlığı, İsrail karşıtlığı ve direniş söylemi gibi normları benimsemesinin de en temel sebeplerini oluşturmuştu çünkü her iki kimlik de ortak bir düşman karşısında hareket etmekteydi.

İsrail'in Lübnan'ı işgali, Amerikan askerinin Lübnan çevresine konuşlandırılmasına yol açtı. ABD'nin Lübnan'a asker konuşlandırması ilk olarak Lübnan Hükümeti'nin talebiyle gerçekleşmişti. FKÖ'nün Lübnan'dan çıkarılması sürecine gözlemci sıfatıyla dahil olmak amacıyla Fransız, İtalyan ve Amerikan askerleri, Barış Gücü kapsamında Lübnan'a konuşlandırıldı. ABD, FKÖ'nün ülkeden çekilme sürecine nezaret etmek üzere 32. Deniz Amfibi Birimi'ni Ağustos 1982'de Beyrut'a konuşlandırmıştı.²¹⁴ Amerikan, İtalyan ve Fransız askeri birliklerinin Lübnan'dan geri çekilmesinin ardından yaşanan gelişmeler ise tüm süreci değiştirecekti. Falanjist Ketaib Partisi'nin Genel Başkanlığını da yapmış olan Lübnan Cumhurbaşkanı Beşir Cemayel, Suriye Sosyalist Milliyetçi Parti üyesi Habib Şartouni tarafından 14 Eylül 1982'de öldürüldü. Suikastın ardından İsrail birlikleri, Beyrut'un Müslüman mahallelerine girmeyeceklerine dair ABD'ye verdikleri sözün aksine, Batı Beyrut'u işgal etti. İsrail'in desteklediği Falanjist milisler Filistinli mültecilerin yaşadığı Sabra ve Şatilla mülteci kamplarına baskın düzenlediler. Ekim 1982 ortalarında yayınlanan resmi Lübnan kaynaklarına göre, Sabra ve Şatilla'da 762 Filistinli katledilmişti.²¹⁵ Yaşanan katliam bu

²¹³ Naseer H. Aruri, "The United States' Intervention In Lebanon", *Arab Studies Quarterly*, Vol. 7, No.4, Fall 1985, s.60.

²¹⁴ Benis M. Frank, "US Marines in Lebanon 1982-1984", Washington DC: History and Museums Division Headquarters US Marine Corps, 1987, s. iii.

²¹⁵ Resmi ölü sayısının yanı sıra, kayıtsız bir şekilde aileleri tarafından gömülen 1200 Filistinli, dozerle yıkılan evlerin enkazından çıkarılmayanlar, kayıp olanlar ve açılmayan toplu mezarlardaki Filistinliler de eklenince, öldürülen Filistinlilerin sayısının daha fazla olduğu görülmektedir. Daha fazla bilgi için bkz: Leila Shahid, "The Sabra and Shatila Massacres: Eye-Witness Reports", *Journal of Palestine Studies*, Vol. 32, No. 1, Autumn 2002, s 36-58.

süreçten sonra bölgede ABD'nin Lübnan'da karşı karşıya geleceği Şii kimliğinin inşasının önemli bir dönüm noktası oldu.

İsrail, 1982 yılında Lübnan'ı işgal ettiğinde, Lübnan ile dayanışma gösteren ülkelerin başında İran gelmişti. Öyle ki İran, İsrail'le savaşmak için Lübnan'a gönüllü askerler göndermeyi teklif etmişti. Bu teklifin gerçekleşmesi Suriye'nin desteğine bağlıydı ve Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'ın da onayıyla İran Devrim Muhafızları'nın yaklaşık bin üyesi Suriye üzerinden Doğu Lübnan'daki Şii yerleşim bölgesi Baalbek'e geçerek Şii gençleri eğitmeye başladılar.²¹⁶ Baalbek'in, radikal Şii gençlerinin eğitim merkezi olmaya başlaması bu sayede gerçekleşti. İran, devrimden sonra dış politika olarak devrim ihracı politikasını benimsemişti. ABD'nin Humeyni Şiiliğini kurucu bir norm olarak içselleştirmeye başlayan Hizbullah ile küresel sistemde karşı karşıya geldiği süreç de Baalbek'te eğitim alan Şii gençlerin 1983'ten itibaren gerçekleştirdiği eylemlerle başladı. Hizbullah'ın öncü grubu olan İslami Cihad'ın²¹⁷ ilk günlerindeki meşruiyetinin önemli bir kısmı İsrail işgaline karşı yürüttüğü askeri mücadele olmuştu.²¹⁸ Meşruiyet zemini ise İslam Devrimi'nin kimliğinin kurucu normlarından ABD ve İsrail karşıtlığıydı. Bu dönemde Hizbullah'ın öncü grupları 11 Kasım 1982'de İsrail Silahlı Kuvvetleri'nin Tire'deki karargâhına ilk intihar saldırısını gerçekleştirerek, 75 İsrail askerini öldürdüler. Ardından ise Amerikan askerleri bu öncü Şii grupların hedefi haline geldi. İslami direniş söylemiyle hareket eden Şii gruplar, özellikle 1983 yılının Nisan ayında ABD Büyükelçiliği'ne ve Ekim ayında çoğunluğu Amerikan askerlerinden oluşan Çokuluslu Güç Kışlası'na yönelik saldırılar yoluyla ABD'nin Lübnan'daki varlığına karşı etkisi büyük eylemler gerçekleştirdiler.²¹⁹ Amerikan deniz piyadelerine yönelik en büyük saldırı 23 Ekim 1983'te gerçekleşti. Bomba yüklü bir Mercedes kamyon Beyrut havaalanı yakınlarında önce ABD denizcilerinin kaldığı kışlaya ardından ise Fransız askerlerinin kaldığı kışlaya çarptı. Altı ton dinamite eşdeğer olan bomba 241 ABD askeri, 58 Fransız askeri olmak üzere 307 askerin ölümüne neden olmuştu. Saldırıdan iki gün sonra Başkan Reagan, birliklere Beyrut'a girme emri verdi. Amerikan askeri birliklerinin Beyrut'a tekrar konuşlandırılması

²¹⁶ Dilip Hiro, "Iran Under the Ayatollahs" s. 345.

²¹⁷ Hizbullah rehine kaçırma eylemlerini öncü grupları olan 'İslami Cihad', 'Devrimci Adalet Örgütü', 'Yeryüzünün Ezilenler Örgütü' gibi takma adlar üzerinden sahipleniyordu.

²¹⁸ Joseph Daher, "Hezbollah: The Political Economy of Lebanon's Party of God", s.31.

²¹⁹ Marc R. DeVorea ve Armin B. Stählib, "Explaining Hezbollah's Effectiveness: Internal and External Determinants of the Rise of Violent Non-State Actors", *Terrorism and Political Violence*, Vol. 27, No.2, 2015, s.348.

kâğıt üzerinde Lübnan'ın egemenliğini yeniden tesis etmek, Lübnan ordusunu yeniden inşa etmek gibi nedenlerle gerekçelendirilmişti. Lübnan'daki durumu ABD aleyhine çeviren önemli nokta 17 Mayıs'ta İsrail-Lübnan arasındaki geri çekilme anlaşmasıydı. Anlaşma büyük oranda İsrail lehine yapılmıştı ve ABD görüşmelerde İsrail yanlısı bir tutum benimsemişti. Amerikan barış koruma misyonu başlangıçta FKÖ'yü Beyrut'tan çıkarmaya yardım etmeyi amaçlamaktaydı. Fakat daha sonra halkın taleplerine rağmen mezhepçiliği körükleyerek iktidar kurmaya çalışan bir rejimi destekleyen partizan bir çabaya dönüştürülmüştü.²²⁰ Bu durum özellikle Müslümanların yaşadığı bölgelerde ABD birliklerine olan toplumsal öfkeyi de besledi ve büyüttü.

Hizbullah'ın öncü gruplarının bölgedeki ABD hedeflerine yönelik saldırıları Lübnan'ın da dışına çıkarak, genişlemeye başlamıştı. 12 Aralık 1983'te Hizbullah'ın öncü gruplarından olan Dava, Kuveyt'teki ABD Büyükelçiliği'ne intihar bombasıyla bir saldırı düzenlemiş, birçok hedefi vurmuş ve beş kişi ölmüştü. 14 Haziran 1984'te Şii militanlar İtalya'da TWA'nın 847 sefer sayılı uçuşunu kaçırmış ve uçuşu Beyrut'a yönlendirerek Kuveyt'teki 17 Dava örgütü militanının ve Güney Lübnan'da İsrail tarafından esir alınan 700 Şii'nin serbest bırakılmasını talep etmişlerdi. Yine 20 Eylül 1984'te Beyrut'un kuzeydoğusundaki ABD Büyükelçiliği ek binasına bombalı bir kamyon çarpmış ve 24 kişi ölmüştü. 3 Aralık 1984'te ise Kuveyt Havayolları'nın 221 sefer sayılı uçağını kaçıracak Kuveyt'e yönlendirmiş ve 1983'te Kuveyt'e düzenlenen saldırılarda tutuklanan 17 Dava militanının serbest bırakılmasını talep etmişlerdi.²²¹ Bu saldırılar Reagan'ın nihayetinde Amerikan askerlerini Lübnan'dan çekmesinin en önemli sebebi oldu.

ABD bu dönem Hizbullah da dahil olmak üzere Lübnan'daki Şii devlet dışı yapıları Sovyetler Birliği'nin desteklediği gruplar olarak algılamıştı. ABD'nin bölgeye yönelik izlediği dış politikanın önemli faktörlerinden biri Sovyetler Birliği'nin etkisini sınırlamak, nüfuz kazanmasını engellemek olduğu için İsrail ile müttefiklik ilişkisinin niteliğini belirleyen de bu perspektifti. ABD'nin İsrail ile müttefikliği hem bölgedeki İran ve Arap devletlerini İsrail'e saldırmak konusunda caydıracak hem de Sovyetler Birliği ile olası bir çatışma halinde İsrail'in hastane, tıbbi ekipman gibi altyapı desteği ABD için hayati önemde olacaktı. Aynı zamanda

²²⁰ Naseer H. Aruri, "The United States' Intervention In Lebanon", s.65.

²²¹ Heather S. Gregg, "Reagan and Terrorism", Andrew Johns, (ed.), *A Companion to Ronald Reagan*, Hoboken: Wiley Blackwell, 2015, s. 365.

İsrail Hava Kuvvetleri'nin koruma şemsiyesi altındaki ABD donanması, Sovyetler Birliği ile yaşayacağı olası bir çatışmada dengeleri ABD lehine çevirebilecekti.²²²

Nasser'a göre Reagan 1984 yılı itibariyle diplomatik yolları tüketmişti ve geriye sadece iki seçenek kalmıştı; başarısızlığın ve kuvvetin sınırlarının kabulü anlamına gelecek ve bölgedeki güç siyasetinde kritik bir dönüm noktası olacak geri çekilmek ya da Suriye ve Arap milliyetçisi aktörlere karşı daha etkili bir denge yaratmak için İsrail ile ortak bir girişimde bulunmak. Bu iki seçenekten geri çekilme seçeneği, 1983 yılı Ekim ayında Beyrut'ta Deniz Piyadeleri karargahına düzenlenen intihar bombalı saldırıdan sonra ivme kazanmaya başladı.²²³ Reagan'ın 1984 yılında Amerikan askerlerinin Lübnan'dan çekilmesi kararıyla, Hizbullah'ın Lübnan siyasetinde 'direnişi temsil eden bir aktör' olarak kendini inşasının meşru zemini de oluşmuş oldu. Norton, Hizbullah'ın önde gelen üyelerin örgütün kuruluş yılı olarak 1982'yi referans vermelerine rağmen, Hizbullah'ın 1980'lerin ortalarına kadar tutarlı bir örgüt olarak varlık göstermediğini vurgulamaktadır. Norton'a göre Hizbullah 1982'den 1980'lerin ortalarına kadar geçen sürede, bir örgütten çok gizli bir klik niteliğindeydi.²²⁴ Hamzeh ise Hizbullah'ın, 1984 yılında Sabra ve Şatilla katliamlarının ikinci yıldönümünde "Filistin'in kurtuluşu için yürüyüşe devam etme" sözü vererek kuruluşunu resmen ilan ettiğini belirtmekteydi.²²⁵ Hizbullah'ın Lübnan'da askeri ve politik faaliyetlerinin artması ve İsrail'in 1985 yılı başlarında Lübnan'ın güneyinden kısmen çekilmesiyle birlikte parti, 16 Şubat 1985'te açık bir mektupla varlığını kamuoyuna duyurdu.

Sosyal inşacılık, çalışmanın birinci bölümünde ifade edildiği gibi uluslararası ilişkilerde kimlik, normlar ve söylem üzerinden aktörlerin birbirini nasıl inşa ettiğini anlamaya yönelik bir teorik yaklaşımdı. Bu yaklaşımın Wendt'ten hareketle en temel varsayımlarından biri de anarşinin, devletlerin onu nasıl şekillendirdiğine bağlı olduğu ifadesiydi. Bu çerçevede, İran ve Hizbullah arasındaki ilişkiler, karşılıklı kimlik inşası bağlamında incelendiğinde hem siyasi hem de dini ve jeostratejik unsurların etkili olduğu gözlemlenmektedir. Bu karşılıklı inşa süreci

²²² James Phillips, "America's Security Stake in Israel", *The Heritage Foundation*, July 7, 1986, <https://www.heritage.org/middle-east/report/americas-security-stake-israel>, Erişim Tarihi: 07.07.2023

²²³ Naseer H. Aruri, "The United States' Intervention In Lebanon", s.70.

²²⁴ Augustus Richard Norton, "*Hezbollah: A Short History*", s.34.

²²⁵ A. Nizar Hamzeh, "Lebanon's Hizbullah: From Islamic Revolution to Parliamentary Accommodation" *Third World Quarterly*, Vol. 14, No. 2, 1993, s. 322.

ortak inanç, ortak söylem, anti emperyalizm, ABD ile İsrail karşıtlığı ve tüm bunların sonucunda oluşan stratejik çıkar etrafında şekillenmiştir.

İslam Devrimi'nin ardından İran, Velayet-i Fakih öğretisi temelinde inşa ettiği Şii devlet rejimini yaygınlaştırmayı hedefledi ve bu doğrultuda Hizbullah'ın kuruluş sürecini maddi ve askeri olarak destekledi. Hizbullah da eğitim müfredatı ve sistemini İran'ın ideolojisi ile örtüşecek şekilde inşa etti.²²⁶ Hizbullah'ın İran rejiminin kurucu temeli olan Velayet-i Fakih öğretisi merkezli Şiilik ile karşılıklı kimlik inşası Majed'e göre Lübnan'daki Şii topluluğuna aynı zamanda yeni bir Şii kimliği vermişti. Hizbullah üyeleri, 1980'lerden önce aşına olmadıkları veya çok kısıtlı çevrelerde uygulanan İran kökenli kavram ve alışkanlıklardan etkilenmişlerdi. Bu etkiler, yeni bir imaj olarak Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesini temsilen Aşura merasimlerine, Hüseyinilerin dönüştürülmesine ve İmam Ali'nin ailesiyle ilgili birçok kutlamanın yaratılmasına yol açmıştı. İnşa edilen Şii kimliğinin tanıttığı ve siyasetin kolektif imge ve anlatısı üzerinde en büyük etkiye sahip olan dini kavram, İmam Mehdi'nin yakında geri döneceği veya yeniden ortaya çıkacağı ve tüm adaletsizliklere son vereceği beklentisi oldu.²²⁷

Karşılıklı inşa sürecinin nihayetinde Velayet-i Fakih öğretisi Hizbullah'ın dini ve siyasi yapısını şekillendirdi ve böylece Hizbullah kendisini İran'ın bölgesel nüfuzunun bir uzantısı olarak konumlandırdı. Her iki aktör İsrail ve ABD karşıtlığı üzerinden bir kimlik inşa etmişti. İlerleyen bölümlerde detaylandırılacağı üzere, İran bu doğrultuda Hizbullah'ı söylemsel düzeyde direniş eksenini ifade ettiği bir mücadele hattının önemli bir aktörü olarak tanımladı. İran'daki önde gelen Şii ulema ve Hizbullah'ın askeri ve siyasi kanadından üst düzey liderler birbirlerini İslami direnişin temsilcileri olarak tanımlıyordu ve bu söylem hem yerel hem de bölgesel düzeyde her iki aktöre de toplumsal alanda güç ve destek kazandırdı.²²⁸ İran'ın ana akım medyasında Hizbullah'ın direniş eksenini içerisindeki başat rolünü pekiştiren söylemler sıklıkla dile getiriliyordu. Bu yolla Hizbullah bölgede önemli bir meşruiyet zemini kazandı.

²²⁶ Megan A Stewart, "Governing for Revolution: Social Transformation in Civil War", Cambridge: Cambridge University Press, 2021, s. 211-212.

²²⁷ Ziad Majed, "Hezbollah and the Shite Community: From Political Confessionalization to Confessional Specialization", *Aspen Institute*, November 19, 2010, s.7.

²²⁸ "Nasrallah Highlights Growing Power of Hezbollah, Islamic Revolution", *Tasnim News Agency*, October 01, 2019, <https://www.tasnimnews.com/en/news/2019/10/01/2109278/nasrallah-highlights-growing-power-of-hezbollah-islamic-revolution>, Erişim Tarihi: 15.01.2025.

Yine aynı şekilde Hizbullah da bu yolla kendi kimliğini İsrail'e karşı bir direniş hareketi olarak inşa etti ve bu çerçevede İran'ın desteğini meşrulaştırdı.

İki aktörün karşılıklı kimlik inşası aynı zamanda Hizbullah'ın da İran'ın Şii kimliğini ve söylemlerini belirli açılardan dönüştürerek, ona yeni anlamlar kazandırmasının önünü açtı. Hizbullah'ın kimliği 1980'lerden itibaren İran'ın Şii kimliğinin bölgesel ve küresel düzeyde temsil edilmesine önemli bir katkı sundu. İslam Devrimi'nden hemen sonra kurulan Şii temelli rejim kimliği daha çok İran merkezli ve içe dönük iken, Hizbullah'ın askeri ve politik aktifliğiyle birlikte bu Şii kimliği daha çok bir 'direniş' ekseninde yeniden tanımlandı ve geniş anlamda İsrail ve ABD karşıtı askeri, siyasi ve toplumsal bir mücadele kimliği olarak konumlandı. Öte yandan, Hizbullah'ın 1990'ların başında genel sekreteri olan Hasan Nasrallah, bölgede popüler bir figür olarak İran merkezli Şii kimliğinin Arap coğrafyası nezdinde kabul görmesini sağlayan en önemli aktördü. İran Velayet-i Fakih eksenli Şiilik söylemini esneterek, Arap coğrafyasında farklı aktörlere yaymaya çalıştı.²²⁹ Böylece Humeyni Şiiliği daha evrensel bir kimlik kazandı.

Devrimin hemen ardından İran'ın Şii kimliği geniş anlamda bir devletin dini ideolojisi olarak görülmekteydi. Hizbullah'ın süreç içerisindeki aktifliği ve askeri başarıları sonucunda ise Velayet-i Fakih öğretisi temelli Şiilik askeri bir direniş hareketinin temeli haline geldi. Bu noktada, ilerleyen bölümlerde görüleceği üzere, Hizbullah'ın 2006 yılında İsrail ile girilen savaştan başarılı çıkması, Humeyni Şiiliğinin salt bir teolojik perspektife değil, aynı zamanda başarılı bir askeri direnişe sahip bir ideolojiye dönüşmesine yol açtı. İran da bu sayede bölgede ortak kimlik inşa ettiği diğer farklı aktörleri desteklemek için Hizbullah ile inşa ettiği ortak kimlikten faydalandı. Hizbullah'ın İran'ın Şii kimliğini dönüştürmesi, devlet politikalarında olduğu gibi, İslam Devrimi'nin öncüsü olan Şii ulema üzerinde de dönüştürücü bir etki meydana getirdi. Hizbullah'ın temsil ettiği direniş odaklı Şiilik anlayışı Humeyni'nin işaret ettiği olması gereken düzenin bir uygulama pratiği olarak okundu ve Velayet-i Fakih öğretilerine Şii ulemanın her kesiminden daha fazla destek verilmesinin önünü açtı. Şii ulemanın mazlumlar hareketi temelli söylemi, Hizbullah'ın askeri başarıları sonucu aktif direniş temelli söylemlerle değiştirildi.

²²⁹ Guido Steinberg, "The "axis of resistance: Iran's expansion in the Middle East is hitting a wall", *German Institute for International and Security Affairs*, Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP) Research Papers No.6, August 2021, s.13-14.

Karşılıklı kimlik inşası, genel anlamda İran'ın bölgesel nüfuzunu güçlendirmesine ve Hizbullah'ın kendi varlığını meşrulaştırmasına yol açtı. Bu bağlamda, kimlik inşasının dinamikleri, uluslararası ilişkilerde maddi faktörlerden bağımsız olarak aktörlerin birbirlerini nasıl algıladığını ve inşa ettiğini anlamak açısından son derece önemli görülmektedir. Bu inşa sürecinin ve çıkar birlikteliğinin görüldüğü bir diğer coğrafya da birçok noktada farklı süreler işlemekle birlikte, Irak olmuştur.

2.2. Iraklı Velayet-i Fakih Şiileri ve İran'ın Karşılıklı Kimlik İnşası

Modern Ortadoğu'daki ulus devletlerin çoğu Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasının ardından Sykes-Picot Anlaşması ile belirlenmişti. Bu ülkelerin sınırları yapay olmakla birlikte, Anglo-Fransız emperyalizminin sonucunda oluştu. Carmit Valensi'ye göre bölgedeki devletlerin bölünmesi bölgenin kırılğan etnik, dini ve toplumsal yapısını tamamen göz ardı etmişti ve devlet dışı aktörlerin uluslararası ve bölgesel sistemi etkileme noktasında artan gücü de bu temele dayanmaktaydı. Küresel ve bölgesel sistemde ulus devletlerin artık uluslararası ilişkileri düzenleyen tek model olmadığını kabul etmenin önemine vurgu yapan Valensi, bu ülkelerden biri olan Irak'ın fiili olarak Sünni, Şii ve Kürt olmak üzere üç varlığa bölündüğünü belirtmişti.²³⁰

İslam Devrimi'nden sonra İran'da inşa edilen Şiiliğin bölgede derin etkilerinin görüldüğü önemli ülkelerden biri olan Irak'ta, farklı etnik ve dini grupların farklı devlet tahayyülüne sahip olmalarının tarihsel kökenleri Irak Şiilerini diğerlerinden ayıran önemli bir etkendi. Bu noktada İran İslam Devrimi, Iraklı Şiiler için önemli bir referans noktası oldu. Iraklı Şii ulemanın İran ile kurduğu bağların temeli eskiye dayanmakla birlikte, bu bağlar İslam Devrimi sonrası karşılıklı kimlik inşasında kilit rol oynadı.

Irak'ta belirli Şii gruplar üzerinden Humeyni'nin Velayet-i Fakih öğretisi çerçevesinde bir Şii kimliği inşa edilmesi süreci Lübnan ile siyasal ve sosyolojik olarak benzer toplumsal süreçlere dayanmakla birlikte, Dava Partisi'nin Şii kimliğini Lübnan Hizbullahı'ndan ayıran en önemli nokta Iraklılık kimliği idi. Bu kimlik Irak'ın tarihte Batılı devletlerle yaşadığı derin tecrübelerle dayanmaktaydı. Büyük Britanya'nın Hindistan'a giden kara yolunu güvence altına almak için Birinci Dünya Savaşı'nın başında Irak'ı işgal etmesiyle, ülkede sosyal ve askeri olarak İngiliz hegemonyası kurulmuştu fakat Irak toplumunun isyanları ülkenin yönetimini

²³⁰ Carmit Valensi, "Non-State Actors: A Theoretical Limitation in a Changing Middle East", s. 60-61.

zorlaştırdı. İngilizler Irak'taki tüm grupların direnişine karşı koymak için boyun eğme ve işbirliği karşılığında Irak'ın yönetimini Sünnilere vermişti.²³¹ Irak'ta rejimin niteliğinden bağımsız bir şekilde 2003 yılındaki ABD işgalinin ardından kurulan rejime kadar ülkede Sünni ağırlıklı yönetim hâkim oldu.

Modern Irak Devleti 1921'de kurulduğunda Şiiler tek bir grup değildi, bunun yerine çok sayıda ve her birinin kendi siyasi ve sosyal programlarının olduğu birden fazla Şii gruba bölünmüştü.²³² Şiiliğin tarihsel geçmişi açısından ise Irak her zaman önemli bir jeostratejik konuma sahip oldu. Bu önemi belirleyen ise Irak'ta bulunan Şii türbeleri ve Şiiler için önemli görülen bazı şehir ve mekanlardı. Öyle ki, bu mekanlar kimi zaman Sünni Osmanlı ile Şii Safevi Devleti kimi zaman ise Osmanlı ile İran'ın Kaçar imparatorlukları arasında kültürel ve dini bir temas bölgesi olarak kabul edilmişti. Bu sebepten ötürü Irak hem Osmanlıların hem de İranlıların kontrol etmek istediği kaynakları barındırdığı için, yoğun bir savaş bölgesi haline gelmişti. Irak 1553 yılı sonlarında Osmanlı İmparatorluğu hakimiyetine geçmişti fakat İstanbul'daki merkeze uzaktı ve bu nedenle Osmanlı'nın Irak üzerinde otorite eksikliği mevcuttu. Bu sebeplerden ötürü hem Safeviler hem de Kaçarlar, merkezinde Necef gibi türbe şehirleri bulunan Irak'ta, Şii çıkarlarının tek koruyucusunun Şah olması gerektiği yönündeki iddialarını güçlendirmişti. Nihayetinde Osmanlı-İran arasındaki siyasi, dini ve sosyoekonomik rekabet Irak'ta 1921 yılında monarşinin kurulmasına kadar geçen süreçte Irak'ı bir sınır bölgesine dönüştürmüş, ülkedeki Şii toplumunun yapısını ve Şii İslam'ın örgütlenmesini etkilemişti. Temel olarak İranlı Şii ulema ve havza öğrencilerinin on sekizinci yüzyılda Irak'a göçü Irak'ta Şii etkisinde yeni bir dönemin de kapılarını açtı.²³³ Hatta Irak'ın önde gelen iki Şii uleması Ebul Kasım el-Hoyi ve Ali el-Sistani İran kökenliydi. Her ikisi de Necef'e yerleştikten sonra isimlerine Arapça ön eki olan -el eklenmişti.²³⁴

Şii ulemanın Necef ve Kerbela gibi önemli yerlerde yoğunlaşması, hem ulemanın yerleşik hayata geçerek daha fazla insana ulaşmasına olanak sağlamış hem de bu şehirleri Şiiliğe geçişte önemli merkezler haline getirmişti. Böylece yirminci yüzyıl başlarında, Şii liderliğin merkezileşmesi ve Şii düşünce yapısının etkisiyle Irak'taki Şii nüfus siyasete daha

²³¹ Faaiza Rashid, "Iraq: The Challenge of Non-state Actors", *Lehigh Review*, Vol.1 13, 2005, s. 60.

²³² Faleh A. Jabar, *"The Shī'ite Movement in Iraq"*, London: Saqi Books, 2003, s. 63

²³³ Yitzhak Nakash, *"The Shi'is of Iraq"*, Princeton: Princeton University Press, 1994, s. 14-15.

²³⁴ Vali Nasr, *"The Shia Revival: How Conflicts within Islam Will Shape the Future"*, s. 67.

fazla eklemlemmeye başladı.²³⁵ Irak'taki Şii ulemanın aynı İran'daki Şii ulema gibi siyasete dahil olması ülkedeki yabancı etkisine karşı bir refleks olarak gelişmişti. Irak Şii uleması özellikle İngilizlere karşı isyanın başını çekmiş ve topluma liderlik etmişti. 1918 yılında Necef'teki İngiliz karşıtı isyanlardan, 1930'larda Muhammed Rıza el-Muzaffar'ın önderlik ettiği medrese reform hareketine kadar Şii ulema toplumsal protestolarda önemli roller oynadı.²³⁶ Yine 1923 ve 1924 yıllarında pek çok Şii ulema, İngilizlerin dayattığı hükümete ve Anayasa'ya karşı fetva verdikleri için Irak'taki rejim tarafından İran'a sınır dışı edildi.²³⁷

Irak'taki Şii ulema her ne kadar aynı İran örneğinde olduğu gibi modern devletler döneminde yabancı etkisine karşı siyasallaşmış olsa da Iraklı Şii ulemayı İranlı ulemadan ayıran en önemli nokta, Irak Şiiilerinin ulusal kimlik konusunda güçlü bir temellerinin bulunmasıydı. Vali Nasr, Irak Şiiilerinin özellikle laik milliyetçiliği kapsayıcı bir kimlik olarak gördüklerini vurgulamaktaydı. Irak Şiiileri için laik temelde milliyetçilik, tüm tartışmaların ötesinde, ülkedeki Sünnilerle eşit temelde tanımlanan kapsayıcı bir kimliğe işaret etmekteydi. Böylece modern devlet Şiiilere, dini kimliklerinin geçmiş bagajından arınmış bir yol açmıştı. Irak'ta algılanan milliyetçiliği İran'daki Fars milliyetçiliğinden ayıran nokta da belirtilen eşitlik/eşitlenme temeli oldu. Nasr'a göre İran'da milliyetçiliğin bu çağrışımları yoktu çünkü Şiiiler çoğunlukta idi. Ancak azınlık oldukları veya Sünniler tarafından yönetildikleri yerlerde milliyetçilik Şiiilere kapsayıcı ideolojilerin eşit şartlar vaat etmesinden ötürü çekici gelmişti.²³⁸ Osmanlı yönetimi ve ardından Avrupa sömürgeciliği Irak'taki Sünni üstünlüğünü destekleyen benzer güç yapılarını ortaya çıkarmıştı. Sayıca çok fazla olmalarına rağmen Şiiiler, modern Irak'ta hiçbir iktidara ve güç ilişkilerine sahip olamadılar. Modern devletler otoriterleştikçe ve bu otoritelerini korumak adına Sünniliği kullanmaya meylettikçe, Şiiilerin eşitlik beklentisi gerçekleşmemişti. Bu sebepten ötürü süreç içerisinde Şiiilerin Irak milliyetçiliği anlayışının yoğunluğu değişiklik gösterdi. 1920'de Irak Şiiileri, İngiliz işgalcilere karşı ayaklanmak için Sünni aşiretlere katıldı. İktidar tarafından isyan hızla bastırıldı fakat isyanın sorumluları olarak Şiiiler görüldü ve cezalandırıldı. Öte yandan, Irak'taki Sünniler Irak kimliğini Sünni Arap dünyasının kimliğine eklemleyerek, İran algısının da etkisiyle Şiiileri sadakatsiz olarak

²³⁵ Yitzhak Nakash, "The Shi'is of Iraq", s.45.

²³⁶ Rodger Shanahan, "The Islamic Da'wa Party: Past Development and Future Prospects", *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 8, No. 2, June 2004, s.17.

²³⁷ Irak'taki 1935 Şii isyanı hakkında daha geniş bilgi için bkz; Yitzhak Nakash, "The Shi'is of Iraq", Princeton: Princeton University Press, 1994, s. 120-125.

²³⁸ Vali Nasr, "The Shia Revival: How Conflicts within Islam Will Shape the Future", s. 87.

etiketlemişlerdi. Irak Şiiilerinin birçoğunun İran'a kaçmak zoruna kalması da bu anlayışın sonucuydu.²³⁹

Irak'taki Şii hareketlerin tarihsel kökenleri, modern Irak devletinde ilk Şii sosyo-politik hareketin kurulduğu 1950'lere kadar uzanmaktaydı. Bugün Irak'ta iktidar olan İslami Dava Partisi, 1940'lar ve 1950'lerdeki siyasi istikrarsızlığa ve kargaşaya bir yanıt olarak kurulmuştu. Irak'ta dönemin siyasal istikrarsızlığının sebebi ise ülkedeki İngiliz egemenliğiydi. Bölge geniş anlamda bu sömürgeci Batılı perspektife karşı Arap milliyetçiliği ve sömürgecilik karşıtı hareketlerle karşılaşmıştı. İslami tabanlı örgütler de halkın tepkiselliğine yanıt olarak kurumsallaşmaya başladı.²⁴⁰ Fakat Irak'ta Dava Partisi'nin ortaya çıkışı Şii ulemanın dönemin baskın politik görüşü olan laik temelli Arap milliyetçiliği ve sol siyasi ideolojinin oluşturduğu baskın siyasete yönelik tepkisinin bir sonucuydu. Shanahan, Dava Partisi'nin ortaya çıkışını bu sebeple 1958'deki General Kasım darbesi ve Kasım'ın iktidara gelmesinin ardından Irak Komünist Partisi'ne yönelik ulemanın tutumuyla ilişkilendirmektedir.²⁴¹ Şii ulema General Kasım'ın Irak'taki dini kurumların en büyük destekçileri olan toprak ağalarının siyasi gücünü kırmak adına yaptığı toprak reformlarına ve ulemanın gücünü kıran laik temelli reformlara şiddetle karşı çıkmıştı. Özellikle 1958'deki Tarım Reformu Yasası toprak mülkiyetine sınırlamalar getirerek, Irak toplumunda toprak sahibi olan dini liderler ve büyük aileler arasında hoşnutsuzluk yaratmıştı. 1959'daki Kişisel Statü Yasası ise kadınlara eşit miras hakkı, tek eşliliğin zorunlu kılınması ve aile yaşamının seküler temelde düzenlenmesi öngörüldüğü için ulemanın tepkisini çekti.²⁴² Yine İran'dakine benzer bir şekilde 1950'lerde Irak'ta yapılan toprak reformu, Şii köylüleri tarımsal yaşamdan uzaklaştırdı ve onları Bağdat ve Basra gibi şehirlere göç etmeye zorlayarak, siyasi kontrolün dışına itti. Irak'ın Şii nüfusunun sahip olduğu kötü koşullar, sosyal yardım ihtiyacını doğurmuş ve o dönemde Şii liderler tarafından giderilen sosyal hizmetlere olan ihtiyacı ortaya çıkarmıştı. Saddam tarafından 1999 yılında idam edilecek olan Ayetullah Muhammed Sadık es-Sadr ve önde gelen ulema Ebul Kasım el-Hoyi, Ali el-Sistani, bu nedenlerden dolayı Irak'taki Şii toplumunda önemli liderler haline geldiler. Bu

²³⁹ Age., s. 90-91.

²⁴⁰ Ranj Alaaldin, "The Origins and Ascendancy of Iraq's Shiite Militias", *Hudson Institute*, November 1, 2017, <https://www.hudson.org/national-security-defense/the-origins-and-ascendancy-of-iraq-s-shiite-militias>, Erişim Tarihi: 14.09.2023.

²⁴¹ Rodger Shanahan, "Shia Political Development in Iraq: The Case of the Islamic Dava Party", *Third World Quarterly*, Vol. 25, No. 5, 2004, s. 944.

²⁴² Charles Tripp, "A History of Iraq", Second Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, s. 75.

önemli liderler daha sonra Irak'ta kurumsallaşacak olan Şiilik temelli hareketlerin kurucuları olarak bilineceklerdi.²⁴³

Dava Partisi böylesi bir süreç içerisinde kuruldu. Kitleleri İslam'a ve gerçek adaletle davet manasında Dava adını almıştı. Parti'nin ortaya çıkış tarihi ile ilgili farklı görüşler olmakla birlikte, genel kanı Irak İslami Hareketi'nin haftalık gazetesi el-Cihad'a dayanarak Ekim 1957'de örgütlenmesine rağmen, ortaya çıkışının 1958 olduğu yönündedir.²⁴⁴ Parti'yi kimin kurduğuna dair de birden fazla teori bulunmaktadır. Joyce Wiley, Muhammed Bakır es-Sadr'ın evindeki toplantılara işaret ederken,²⁴⁵ Aziz ise Büyük Ayetullah Muhsin el-Hekim'in oğlu Mehdi el-Hekim'in Sadr'ı daha sonra hareket ile tanıştırdığını iddia etmektedir.²⁴⁶ Irak'taki Dava Partisi'nin kurucularından biri olarak kabul edilen ve Jabar'a göre 1960'ta partinin usul ve esaslarını yazan Muhammed Bakır es-Sadr,²⁴⁷ aynı zamanda Lübnan'daki Şii siyasi hareketlerinin temelini atan Musa es-Sadr'ın da kuzeniydi.

Dava partisi çoğunlukla yeraltında kalsa da öğrenci yürüyüşlerine liderlik ederek ve İslami haber bültenleri ve dergiler yayınlarak toplumsal farkındalığı arttırmıştı. Bu faaliyetler aracılığıyla Dava Partisi, hem eğitilmiş sıradan Iraklılara hem de daha önceden Irak Komünist Partisi'ne ilgi duyan ancak problemlerin çözümüne dair bir umut bulamayan Şii işçi sınıfına hitap ederek, üye perspektifini genişletti.²⁴⁸ Dava Partisi, General Kasım dönemi boyunca politik olarak baskı altında kalmakla birlikte, 1963'teki darbeden 1968'e kadar görece rahat bir süreç geçirdi.²⁴⁹ Öyle ki, 1958'deki darbeden sonra General Kasım'ın iktidara gelmesi ABD çıkarları açısından da tehlikeli görülmüştü. Bu sebeple ABD'nin, Baas Partisi'nin 1963'te subaylara yönelik gerçekleştirdiği darbe girişimini desteklediği ve karşılık olarak iktidardan Irak Komünist Partisi'nin dağıtılması garantisi aldığı iddiaları da yazılmaktaydı.²⁵⁰ Dava Partisi darbeden sonra 1963'teki Abdülselem Arif'in iktidarıyla birlikte Necef dışında da örgütlenme çalışmaları yaptı. 1960'lı yıllar Baas iktidarının Irak halkını yatıştırmak adına Irak'ın petrol

²⁴³ Vali Nasr, "The Shia Revival: How Conflicts within Islam Will Shape the Future", s. 85.

²⁴⁴ Joyce N. Wiley, "The Islamic Movement of Iraqi Shi'as" Boulder: Lynne Reiner, 1992, s. 32-33.

²⁴⁵ Age., s.31.

²⁴⁶ T. M. Aziz, "The Role of Muhammad Baqir al-Sadr in Shi'i Political Activism in Iraq from 1958 to 1980," *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 25, No. 2, May 1993, s. 209.

²⁴⁷ Faleh A. Jabar, "The Shi'ite Movement in Iraq", s. 78.

²⁴⁸ Rodger Shanahan, "Shi'a Political Development in Iraq: The Case of the Islamic Da'wa Party," s. 945

²⁴⁹ Faleh A. Jabar, "The Shi'ite Movement in Iraq", s. 31.

²⁵⁰ Juan Cole, "The Iraqi Shiites", *Boston Review*, October 1, 2003, <https://www.bostonreview.net/articles/juan-cole-iraqi-shiites/>, Erişim Tarihi: 02.08.2023.

zenginliğini kullandığı bir dönemdi fakat Iraklı Şiiilerin politik beklentileri ve isteklerinin kitleleri harekete geçirmesiyle Baas'ın planları gerçekleşmemişti.

1960'ları sonlarına doğru politik bir aktör olarak Dava Partisi'nin iktidar tarafından baskı altına alındığı dönem başladı. İktidar, kutsal türbelerin bulunduğu şehirlerdeki öğrenciler ve ziyarete gelen dindar Şiiilerin sayısını kısıtlayan bir dizi önlem almıştı. Dava Partisi için asıl yıkıcı süreç Baas Partisi'nin 1968'de Ahmed Hasan el-Bekir liderliğinde iktidara gelmesi oldu. Baas Partisi genel olarak politikleşmiş Şii örgütlerin seküler rejim için tehdit oluşturduğu görüşündeydi ve Şii siyasi aktivizmine karşı bir baskı politikası yürütmüştü. 1970'lerde Şii dergisi *Risalat al-Islam* ve bir dizi dini eğitim kurumu kapatıldı. Ardından havzalarda din eğitimi alan Şii gençler için zorunlu askerlik öngören bir yasa çıkarıldı. Dava Partisi üyelerine yönelik ise özellikle 1972'den itibaren tutuklama kampanyası başlatılmıştı.²⁵¹ 1973 yılında Dava Partisi'nin Bağdat şubesinin başkanı olduğu iddia edilen bir kişi hapishanede öldürüldü ve bir yıl sonra 75 Dava Partisi üyesi Baas rejiminin devrim mahkemesi tarafından tutuklanarak ölüm cezasına çarptırıldı.²⁵² 1975 yılında hükümet, Neceftten Kerbela'ya doğru yapılan geleneksel anma törenlerini iptal etti fakat 1977 yılında Dava Partisi bu anma yürüyüşünü iptal edilmesine rağmen düzenleyince, polis saldırısı gerçekleşti ve Güney Irak'ta Şiiiler tarafından 'Safar İntifadası' olarak da bilinen kitlesel gösteriler süreci başladı. Sokak gösterilerinin ardından ise Iraklı Şiiilere karşı geniş çaplı tutuklamalar yapıldı.

Şiiilerin giderek militanlaşan tutumunu etkileyen en önemli gelişme ise kuşkusuz 1979'da Saddam Hüseyin'in resmi olarak Irak'ın devlet başkanı olması ve aynı yıl İran'da gerçekleşen İslam Devrimi'ydi. Dava Partisi'nin silahlı kanadının İran'da devrimin gerçekleştirildiği yıl kurulması bu bakımdan tesadüf görülmemektedir. 1980 yılında Irak Devrimci Komuta Konseyi, Dava Partisi'ni yasaklamış ve örgüte üyeliği ölüm cezası ile cezalandırmıştı.²⁵³ Iraklı Şiiilerin hafızalarına kazınan süreç ise bundan sonra başladı. İdam cezalarına misilleme olarak 1 Nisan 1980'de Saddam Hüseyin'in yardımcılarında Tarık Aziz'e karşı başarısız bir suikast girişiminde bulundular. Baas rejimi ise bu başarısız suikasta karşılık olarak 9 Nisan'da Muhammed Bakır es-Sadr ve kız kardeşi Bint el-Huda'yı idam etti. Sadr'ın rejim tarafından idam edilmesinin en önemli sebebi, Iraklı Şiiilerin İslam Devrimi'nden ilham

²⁵¹ Ranj Alaaldin, "The Origins and Ascendancy of Iraq's Shiite Militias".

²⁵² T. M. Aziz, "The Role of Muhammad Baqir al-Sadr in Shi'i Political Activism in Iraq from 1958 to 1980", s.212.

²⁵³ Rodger Shanahan, "The Islamic Da'wa Party: Past Development and Future Prospects", s.18.

olarak Sadr'ı kendilerinin Ayetullah Humeyni'si olmaya ve Baas rejimine karşı bir isyana öncülük etmeye çağırması olmuştu. Bu çağırının ardından Bağdat'ta ve Şiilerin çoğunlukta olduğu güney illerinde protestolar patlak verdi. Protestolar Baas rejimi tarafından bastırıldı ve Sadr bu eylemlerden sonra tutuklandı. Sadr'ın tutuklanması 'Recep İntifadası' olarak bilinen başka bir protesto dalgasına yol açmış, bu eylemler de rejim tarafından bastırılmış, birçok Dava Partisi üyesi, sempatizan ya da eylemci Şii gözaltına alınmış, işkence görmüş ya da infaz edilmişti. Ertesi sene gerçekleşen başarısız suikast girişimi ise Sadr'ın idam edilmesini hızlandıran bir etken olarak görüldü.²⁵⁴ Sadr'ın idam edilmesinden iki hafta sonra Ayetullah Humeyni, Sadr ve kız kardeşinin infazını kamuoyuna duyurmuş, Irak halkına ve Irak Silahlı Kuvvetleri'ne Baas iktidarını devirme çağrısı yapmıştı.²⁵⁵

Iraklı Şiiler ve İranlı Şii ulema arasındaki bağları ve süreç içerisinde karşılıklı inşa edilen kimliği göstermesi bakımından Muhammed Bakır es-Sadr'ın idamı ve Humeyni'nin bu idama verdiği tepki önemi bir kırılmayı işaret ediyordu. İslam Devleti'ni kuran Şii ulema ve Sadr'ın takipçisi Iraklı Şiiler arasında üretilen kolektif anlamlar iki aktörün hareketlerini şekillendiren yapıları meydana getirmişti. Paylaşılan kolektif anlamlar aynı zamanda kimliği inşa ederek, çıkarları da şekillendirdi. Irak Şiilerinin kimliğini şekillendiren normlar, İslam Devrimi'nin ardından bölgesel bir norm olarak benimsenen kurucu normlardı. Sadr'ın idam edilmesinden sonra birçok Dava Partisi mensubu İran'a kaçtı. Kalanlar ise Irak'ta yeraltına çekilerek, Saddam Hüseyin rejimine karşı faaliyetler yürüttüler.

Şiilerin nüfusun büyük bir çoğunluğunu oluşturduğu Irak'ta, Saddam yönetimi, siyasal rekabet içerisinde olduğu İran'a yakınlıkları bulunduğu gerekçesiyle Iraklı Şiiler kimliğini sistematik olarak baskı altında tutan bir politika izledi. Saddam'a göre İran'ın Irak'a yönelik devrim ihraç etme tehdidi son derece gerçek görünmüştü. Saddam'ın bu perspektifi benimsemesinin en önemli sebebi 1980'de başlayan ve dokuz yıl süren İran-Irak savaşıydı. İran ve Irak Şiileri arasında aynı zamanda akrabalık bağları bulunmaktaydı. Saddam ülkedeki Şiilerin İran ile muhtemel politik ve askeri bağlarını kesmek üzere Şiiler üzerinde baskı oluşturacak bir dizi yasal düzenleme yaptı. Çoğunluğunu İran kökenlilerin oluşturduğu farklı kökene sahip Iraklıların herhangi bir sebepten ötürü sadakatsiz oldukları tespit edilirse, vatandaşlıktan çıkarılacaklarına dair 26 Mayıs 1980'de 666 sayılı karar yayınlandı. Saddam

²⁵⁴ Ranj Alaaldin, "The Origins and Ascendancy of Iraq's Shiite Militias".

²⁵⁵ T. M. Aziz, "The Role of Muhammad Baqir al-Sadr in Shi'i Political Activism in Iraq from 1958 to 1980," s.218.

yönetimi 1980'ler boyunca İran kökenli olmak ya da Irak'a sadakatsizlik suçlamasıyla birçok Şii Iraklıyı suçlu bulmuş ve zorla sınır dışı etmişti. Ülkeden ayrılmak zorunda kalan Iraklılar çoğunlukla İran'a kaçmış ve orada mülteci kamplarında yaşamışlardı.²⁵⁶

1980 ve 1990'lar boyunca 200 bine yakın Iraklı Şii, İran'a siyasi sürgüne gönderildi. Birbirinden farklı iki yapı olan İslam Devrimi Yüksek Konseyi (İDYK), onun silahlı kanadı olan Bedir Tugayları ve Dava Partisi'nin İran'da kurumsallaşmaya başlaması da 1980'lerin başına dayanmaktaydı. Al-Ruhaimi'ye göre Iraklı Şiiler, Baas'tan kaçarak sığındıkları İran'da, Velayet-i Fakih öğretisine duydukları inanç ve bağlılık ölçüsünde destek alabileceklerini fark etmişlerdi. Bu durum İran'daki Dava Partisi üyeleri arasında zamanla parçalanmaya sebep oldu ve örgüt içerisinde İran nezdinde Velayet-i Fakih öğretisini benimsemiş sadık gruplar ortaya çıktı.²⁵⁷

İran'a sığınan Şii grupların hepsi Velayet-i Fakih öğretisini kabul etmedi. Bunların içerisinde Dava Partisi'nden de bir grup da vardı. Bu grup İran'dan Londra'ya gitti ve orada kurumsallaşma çalışmaları yaptılar.²⁵⁸ Dava'nın Londra'ya giden kanadının liderliğinde İbrahim Caferi ve Ebu Ali vardı. Bu kanat laik bir perspektif benimsemiş ve sahip olduğu hareket özgürlüğü sayesinde siyasi ağırlığı İran'dan uzaklaşmıştı.²⁵⁹ Dava Partisi liderlerinin büyük bir kısmı İran'a kaçmış olsa da Irak'ta hâlâ Baas rejimine karşı askeri operasyonlara devam edebilecek önemli bir destek yapısı mevcuttu. Parti'nin Irak'ta saklanan bu militan kanadı, 1982 ve 1987 yıllarında Saddam Hüseyin'e ve 1996'da oğlu Uday'a yönelik suikast girişimlerinden sorumluydu.²⁶⁰

Saddam Hüseyin rejiminin baskısı altındaki Iraklı Şii halk, İran'ın desteği sayesinde askeri ve siyasi bir aktör olarak güçlendi. Dava Partisi, Şii toplumunun Irak devletine karşı kitlesel muhalefetini mümkün kılmış ve kitleleri harekete geçirme noktasında önemli bir araç olarak görülmüştü. Aynı zamanda Şii kimliğine ve Şii toplumuna dair şikâyetleri temel alarak Şii ulemayı siyasi ve sosyal konuların merkezine yerleştirdi. Böylece Iraklı Şiilerin kolektif

²⁵⁶ Jill Ricotta, "The Arab Shi'a Nexus: Understanding Iran's Influence in the Arab World", *The Washington Quarterly*, Vol. 39, No. 2, 2016, s. 143-144; Yitzhak Nakash, "The Shi'is of Iraq", s.137-138.

²⁵⁷ Abdul-Halim al-Ruhaimi, "The Da'wa Islamic Party: Origins, Actors and Ideology," Faleh Abdul-Jabar (ed.), *Ayatollah, Sufis and Ideologues: State, Religion and Social Movements in Iraq*, London: Saqi Books, 2002, s. 159.

²⁵⁸ Rodger Shanahan, "The Islamic Da'wa Party: Past Development and Future Prospects", s.21.

²⁵⁹ Juan Cole, "The Iraqi Shiites".

²⁶⁰ Rodger Shanahan, "Shi'a Political Development in Iraq: The Case of the Islamic Da'wa Party," s. 946.

seferberliği Şii kimliğini farklı bir temelde yeniden tanımladı.²⁶¹ Özellikle topraksız köylülerin Irak'ın güneyindeki kırsal alanlardan merkeze göçü ve bu merkezlerde güvencesiz işçilere dönüşmeleri kitlelerin arayışının temel sebebi haline gelmişti. Sosyal adaletsizliğe karşı sosyal program, ekonomik refah ve adalet söylemi özellikle 1960'ların başında Irak'ın güneyinde ekonomik koşullar giderek kötüleşen Şiileri Dava Partisi'ne çeken en önemli etkenlerdi. Böylece Dava Partisi ve parti aracılığıyla siyasallaşma Necef'in dışında kalan orta ve alt-orta sınıflar nezdinde Şii kimliğini yeniden inşa etmişti.²⁶² İran da Dava Partisi'ne hem siyasi hem de askeri destek vererek, kendisini Şii dünyasının koruyucusu olarak konumlandırırken, partinin kendisini tıpkı Hizbullah gibi, İslami direnişin bir parçası olarak inşa etmesine katkı sağlamış oldu. Aynı zamanda Dava Partisi'ni bölgesel stratejisinin bir parçası haline getirdi ve bölgedeki etki alanını artırmaya çalıştı. İran ABD, İsrail ve Batı karşıtı söylemiyle bölgedeki Şii topluluklarını mobilize etmeye ve kimlik inşa etmeye çalışırken, karşılıklı bir şekilde Dava Partisi de kendisini Saddam Hüseyin rejimine karşı Şii halkının koruyucusu olarak tanıttı.

İran'da sürgündeki Iraklı Şiilerin kurduğu bir diğer örgüt de Irak Cumhurbaşkanı Saddam Hüseyin'i devirmek amacıyla çatı bir örgüt olarak kurulan İslam Devrimi Yüksek Konseyi'ydi. Vali Nasr, İDYK'nin, babaları 1960'lerde Necef havzasının önde gelen ayetullahlarından olan Muhammed Bakır ve Abdülaziz el-Hekim kardeşler tarafından İran'da organize edildiğini yazmaktaydı.²⁶³ İDYK 1982'te Tahran'da kuruldu. İran'daki Velayet-i Fakih modeli temelinde Irak'ta İslamcı bir rejim kurmak örgütün temel hedefiydi. Önde gelen Şii ulemadan biri olan Muhammed Bakır el-Hekim 1984 yılında örgütün başına geçmişti.²⁶⁴ Muhammed Bakır El-Hekim, Humeyni'nin Velayet-i Fakih öğretisini kabul etmişti.²⁶⁵ İDYK'nin kuruluşu, İran nüfuzunun önemli bir noktasını oluşturmaktaydı çünkü hem askeri hem de istihbarat kanatları İranlılar tarafından yönetilmekteydi. Üyeleri ancak 1988 yılında İran-Irak savaşı bittikten sonra Irak'ta kendisini yeniden inşa etmek ve taraftar toplamak adına İran'dan ayrılarak Irak'a gidebildi.²⁶⁶ İran-Irak savaşı sürerken, 1982 yılında İran Devrim

²⁶¹ Ranj Alaaldin, "The Islamic Da'wa Party and the Mobilization of Iraq's Shi'i Community, 1958–1965", *Middle East Journal*, Vol. 71, No. 1, Winter 2017, s.45-46.

²⁶² Faleh A. Jabar, "The Shi'ite Movement in Iraq", s. 129-130.

²⁶³ Vali Nasr, "The Shia Revival: How Conflicts within Islam Will Shape the Future", s. 192.

²⁶⁴ Juan Cole, "The Iraqi Shiites".

²⁶⁵ Rodger Shanahan, "Shi'a Political Development in Iraq: The Case of the Islamic Da'wa Party," s. 947; Mohammad R. Kalantari, "The Clergy and the Modern Middle East: Shi'i Political Activism in Iran, Iraq and Lebanon", s.107.

²⁶⁶ Abdul-Halim al-Ruhaimi, "The Da'wa Islamic Party: Origins, Actors and Ideology," s. 157.

Muhafızları, Saddam'ın ordusuna karşı İran ile birlikte savaşmaları için 'Bedir Tugayları' adlı askeri yapıyı kurmuş, eğitmiş ve silahlandırmıştı.²⁶⁷ Bu anlamda Bedir Tugayları İDYK'nın adeta silahlı kanadını oluşturmuştu. Kurumsallaşmanın ardından örgüte bağlı Şii militanlar Baas'a yönelik bir dizi bombalama ve suikast eylemleri gerçekleştirdiler. İran böylece bölgedeki Şii toplulukları kendi ideolojisi çerçevesinde şekillendirmek adına girişimlerde bulunurken, Saddam'a karşı işbirliği yapan fakat farklı hedeflere sahip Dava Partisi ve İDYK de İran ile olan ilişkilerini kendi siyasi güç ve meşruiyetlerini artırmak için kullandılar. Bu karşılıklı etkileşim, sadece söylemsel değil, siyasi, ideolojik ve askeri boyutlarıyla da kendini göstermişti.

Sosyal inşacı yaklaşımlar için değerlendirmelerin temelinde olan kimlik belirli bir davranış türünü öngörüyorsa ve aktörleri belirli davranış kalıplarını tekrarlama konusunda motive ediyorsa bir inşa süreci söz konusuydu. İslam Devrimi sonrası İran ve Dava Partisi ile İDYK gibi aktörler arasındaki kimlik inşası özellikle ideolojik, dini ve siyasi söylemler üzerinden karşılıklı etkileşimlerle şekillendi. İlerleyen bölümlerde görüleceği üzere, 2003'te ABD'nin Irak'ı işgali ve sonrasında yeni bir siyasi sistem kuruldu. Bu sistemde Dava Partisi önemli görevler üstlenmiş, yeni hükümette başbakanlık koltuğunu almıştı. İDYK ve özellikle Bedir Tugayları ise Irak'ta yeni kurulan güvenlik yapısına entegre olmuş, İran ve Velayet-i Fakih'e olan bağlılıklarını görece muhafaza etmişti. Örgütün lideri olan ve hem Humeyni hem de Hamaney ile geçmişten gelen dini ve ideolojik bağları bulunan Muhammed Bakır el-Hekim'in 2003'te Necef'te bir bombalı saldırıda öldürülmesi ve yerine kardeşi Abdülaziz el-Hekim'in, ardından ise 2009 yılında onun oğlu olan Ammar el-Hekim'in geçmesi İDYK'de bir kırılma meydana getirdi. Yaşanan kırılmanın en net göstergesi örgütün isminin İslam Yüksek Konseyi (İYK) olarak değiştirilmesi ve İslam Devrimi vurgusunun kaldırılması olmuştu. İsim değişikliği ve Ayetullah Sistani'yle iş birliği arzusuna yönelik yapılan açıklamalar, örgütün 'Iraklılaşma' arayışının bir göstergesiydi.²⁶⁸ Bu süreçten sonra örgüt her ne kadar Velayet-i Fakih öğretisine bağlılığının koşulsuz olmadığını belirtip, araya mesafe koyarak daha Irak milliyetçisi bir tutum benimsese de İran ile olan siyasi müttefikliğini sürdürdü. 1980'lerin başında İDYK'nın silahlı kanadı olarak kurulan Bedir Tugayları ise 2012 yılında İYK'den ayrılarak İran'a ve Velayet-i Fakih öğretisine olan bağlılığını korudu ve Ebu Mehdi el-

²⁶⁷ Vali Nasr, "The Shia Revival: How Conflicts within Islam Will Shape the Future", s. 192.

²⁶⁸ Mariam Karouny, "Iraq's SCIRI party to change platform - officials", *Reuters*, August 10, 2007, <https://www.reuters.com/article/economy/iraqs-sciri-party-to-change-platform-officials-idUSYAT153309/>, Erişim Tarihi: 01.06.2025.

Mühendis liderliğinde kendi askeri-siyasi birimini kurdu.²⁶⁹ İran, İslam Devrimi'nde itibaren Humeyni Şiiliği kimliğini sadece mezhebi bir aidiyet olarak değil, devrimci reaksiyoner bir siyasi proje olarak inşa etmişti. İDYK de bu temelde İran'ın Humeyni Şiiliği kimlik inşasının Irak coğrafyasında somutlaşan en önemli örneği ve bu modeli Iraklı Şiiler arasında yaygınlaştırmaya çalışan ilk büyük aktör olmuştu. 2003 sonrası süreçte İDYK Irak'ın siyasetine ve bürokrasisine, Bedir Tugayları da güvenlik bürokrasisine eklemlendiği ölçüde İran Irak'ta alan ve görünürlük kazandı. Direniş Ekseni olarak tanımlanan müttefiklik ağının Irak sahasındaki ortağı olarak, Bush'un son dönemine kadar Humeyni Şiiliğini benimseyen diğer aktörlerle ortak kimlik etrafında ortak hareket etti. Aktörlerin çeşitlenmesi adına yine ilerleyen bölümlerde detaylandırılacağı üzere İran ve Hizbullah ile ortak kimlik inşa eden Asaib Ehl el-Hak, Ketaib Hizbullah ve diğer küçük ölçekli ve Velayet-i Fakih öğretisini kabul eden gruplar da ortaya çıkmış ve diğer aktörlerle ABD, İsrail ve Batılı ülkelere karşı senkronize hareket etme kabiliyeti geliştirmişti.

3.3. Hizbullah ve Iraklı Velayet-i Fakih Şiilerinin Karşılıklı Kimlik İnşası

Uluslararası ilişkilerde sosyal inşacılık perspektifinden değerlendirildiğinde, Lübnan Hizbullahı ve Irak'ta Velayet-i Fakih öğretisini kabul eden gruplar arasında karşılıklı kimlik inşası genel anlamda söylem, ideoloji, sembol ve siyasi hedefler üzerinden gerçekleşmişti. Velayet-i Fakih öğretisi karşılıklı etkileşim, pratik ve söylemler aracılığıyla hem Hizbullah hem de Irak'taki Şii gruplar arasında ortak bir kimlik ortaya çıkarmış ve bu durum bir dayanışma unsuru olarak ortak bir direniş eksenini meydana getirmişti. Hizbullah 1982 yılında İran'ın askeri ve mali desteğiyle kurulan ve Velayet-i Fakih öğretisini kabul eden bir aktördü. Irak'ta ise Velayet-i Fakih öğretisini kabul eden aktörler nezdinde 2003 yılındaki ABD işgali önemli bir kırılma ve farklılık meydana getirmişti. İslam Devrimi'nden Amerikan işgalinden sonraki sürece kadar geçen dönemde, aktörler arasında İran'a sığınan ve Velayet-i Fakih öğretisini benimseyen Dava Partisi içerisindeki gruplar İDYK ve Bedir Tugayları yer alırken, 2003 sonrası süreçte Irak'ta İran ve Hizbullah'ın askeri ve mali desteğiyle birer aktör olarak kendisini inşa eden ve Velayet-i Fakih'i siyasi ve dini rehberlik modeli olarak kabul etmiş Ketaib Hizbullah, Asaib Ehl el-Hak ve küçük ölçekli diğer Şii gruplar ortaya çıktı. Her ne kadar Irak'ta Necef ve Kum uleması arasında Velayet-i Fakih öğretisinin meşruiyeti konusunda farklı

²⁶⁹ "Badr Organization of Reconstruction and Development", *Mapping Militants Project (MMP)*, June 2021, <https://mappingmilitants.org/node/342> , Erişim Tarihi: 23.03.2024.

görüşler olsa da İran ile ortak kimlik inşa etmiş ya da bu bağları muhafaza eden devlet dışı yapılar, siyasi ve askeri olarak İran ile iş birliğini sürdürme politikasını devam ettirmişti.

Ortak kimlik inşasında söylemsel olarak ‘direniş eksenini’ kavramı bir inşa aracıydı. Hem Lübnan Hizbullahı hem de Irak’taki Şii gruplar, İsrail, ABD ve Batı karşıtı söylemler ve direniş üzerinden ortak bir kimlik inşa etmişti. İran öncülüğünde şekillenen ‘İslami Direniş ideolojisi’, bu grupların kendilerini uluslararası sistemde inşasının da temeliydi. Yine çatışmalarda ölen milisler, İran Devrimi’nin ardından söylemsel inşada bir araç olan şehitlik kültürü üzerinden birer direniş sembolleri olarak sunuldu. Bu duruma en güncel örnek İran Devrim Muhafızları komutanı Kasım Süleymani ve 1980’lerin başında Bedir Tugaylarının lideri de olan ve Süleymani ile aynı suikastta ölen Ebu Mehdi el-Mühendis’in birer direniş kahramanı olarak iki ülke nezdinde ifade edilmesi verilebilmektedir.²⁷⁰ El-Mühendis, Bedir Tugayları’nın İran’da kurumsallaşmasında önemli görevler üstlenmiş ve 2003 sonrası Irak’ta İran’ın en güvenilir ortaklarından birisi olmuştu. Hizbullah ve İran Kudüs Gücü ile ortak operasyonlar gerçekleştirmeden askeri, ideolojik ve istihbarat paylaşımına kadar birçok noktada hem İran hem de Hizbullah için önemli bir müttefik oldu. El-Mühendis aynı zamanda Irak’ta 2003 sonrası ortak kimlik inşa ettiği önemli aktörlerden biri olan Ketaib Hizbullah’ın da kurucu lideriydi.²⁷¹

İran ve Hizbullah’ın Irak sahasındaki en etkili figürlerinden olan el-Mühendis, Lübnanlı el-Meyadin gazetesine verdiği bir röportajda, Hizbullah’ın Irak’taki varlığını doğrulamıştı. El-Mühendis 2014 yılında IŞİD’e karşı Irak sahasında oluşturulan Haşd-i Şabi ile Hizbullah arasında çok iyi ilişkiler olduğunu ve bu ilişkilerin Irak hükümetinin bilgisi ve onayıyla yürütüldüğünü belirtmişti. Röportajda özellikle Hizbullah ve İran’ın Irak’a danışmanlar gönderdiğini ve Haşd-i Şabi’yi askeri olarak eğittiğini vurgulaması burada dikkat çekiciydi. Özellikle Hizbullah ile ilgili el-Mühendis ilişkilerin sadece ortak düşmana dayanmadığını vurguluyordu. Tıpkı İran gibi, Hizbullah’ı da bölgesel bir dost, müttefik ve ortak olarak gördüklerini, Hizbullah Genel Sekreteri Nasrallah ile arasındaki ilişkiden onur duyduğunu ifade etmişti. Hizbullah’ın kurucularından ve bölgede tanınan komutanlarından İmad Muğniye ve

²⁷⁰ "Soleimani's legacy: Resilience of Axis of Resistance in the region", *Al Mayadeen*, December 31, 2023, <https://english.almayadeen.net/news/politics/soleimani-s-legacy--resilience-of-axis-of-resistance-in-the> , Erişim Tarihi: 02.02.2025; "Gen. Soleimani's martyrdom reenergized Axis of Resistance: American writer", *Tehran Times*, January 7, 2023, <https://www.tehrantimes.com/news/480571/Gen-Soleimani-s-martyrdom-reenergized-Axis-of-Resistance-American> , Erişim Tarihi: 02.02.2025.

²⁷¹ Michael Knights, "Iran's Expanding Militia Army in Iraq: The New Popular Mobilization Forces", *Combating Terrorism Center Sentinel*, vol.12, no.7, August 2019, s.6.

Mustafa Bedreddin ile kişisel ilişkileri olduğunu da belirtip, her iki ismin de 1980'lerin başında Saddam Hüseyin'e karşı savaşmaları için Irak'taki Şii grupları eğitmek üzere ilk gelenler olduğunun altını çizmişti.²⁷²

Ortak kimlik inşası çerçevesinde İran, Hizbullah'ın askeri ve lojistik yapısına benzer bir yapıyı Irak'taki gruplar üzerinden inşa ederken, Hizbullah sahada bu grupların askeri ve ideolojik eğitiminde öncü rol oynamıştı. Kerbela anlatısı Şii direniş söyleminin merkezinde yer alırken, aktörler bu anlatıyı ortak düşmanlar aracılığıyla güncel mevcut siyasi duruma göre yorumlamışlardı. Yine Suriye'de başlayan iç savaşta İran Devrim Muhafızları Kudüs Gücü'nün yanı sıra Hizbullah ve Irak'ta Velayet-i Fakih'i benimseyen grupların ortak operasyonlar gerçekleştirmesi aktörler arasındaki askeri iş birliğini de pekiştirmiş hatta yapılar arasında kadro transferleri yaşanmıştı.²⁷³ Suriye'de bulunan ve Şiiler için kutsal olan Şam'daki Seyyide Zeynep Türbesi gibi mekanların korunması söylemi üzerinden savaşa aktif katılım dini bir çerçevede tüm aktörler için meşru zemine oturtuldu.²⁷⁴

İran'ın finanse ettiği al-Manar, el-Meyadin, Press TV gibi kuruluşlar da ortak kimlik inşasında önemli roller oynadı. Bu medya kuruluşları yayınlarında Hizbullah ve Irak'taki Şii milisleri ortak bir direniş cephesinin üyeleri olarak vermektedir. Bu yolla ortak bir düşman kimliği inşa edildi. İran, Hizbullah ve Irak'ta Velayet-i Fakih öğretisini benimseyen gruplar Aşura törenleri, Kerbela yürüyüşleri gibi etkinliklerde sadece dini değil, aynı zamanda siyasi bir dayanışma ve direniş gösterisi sergiliyordu. Bu tür etkinliklerde sık sık direniş eksenine içkin sembol ve figürler öne çıkarılıyor ve ortak bir Şii-İslami direniş ekseninde inşa edilen ortak kimlik vurgulanıyordu. Böylece ulus devlet sınırlarını aşan bir dayanışma mekanizması inşa ediliyordu. Ortaya çıkan ve tek bir çatı kimlik görünümü veren Humeyni Şiiliği kimliğinin İslam Devrimi'nden Obama'nın son başkanlık dönemine kadar geçen süreçte ABD açısından nasıl değerlendirildiği ise bir sonraki bölümün konusu olacaktır.

²⁷² David Daoud, "PMF deputy commander Muhandis details Hezbollah ops in Iraq", FDD's Long War Journal, January 9, 2017, https://www.longwarjournal.org/archives/2017/01/pmf-deputy-commander-muhandis-details-hezbollah-ops-in-iraq.php?utm_source=chatgpt.com, Erişim Tarihi: 10.02.2025

²⁷³ Will Fulton, Joseph Holliday ve Sam Wyer, "Iranian Strategy in Syria", *Institute for the Study of War and AEI's Critical Threats Project*, May 2013, s. 19-26.

²⁷⁴ Nabih Bulos, "It was once the capital of Iran's 'axis of resistance.' Now a Syrian town grapples with its future", *Los Angeles Times*, January 8, 2025, <https://www.latimes.com/world-nation/story/2025-01-08/syria-axis-of-resistance>, Erişim Tarihi: 10.02.2025.

III. BÖLÜM: ABD’NİN HUMEYİNİ ŞİİLİĞİNE YÖNELİK STRATEJİK EKSİKLİĞİ VE FARKLILAŞAN POLİTİKASI: ÇATIŞMA, UZLAŞMA VE İŞBİRLİĞİ (1979-2000)

Çalışmanın daha önceki bölümlerinde İran ve bölgede diğer Humeyni Şiiliğini benimseyen grupların kimlik ve dolayısıyla çıkarlarını belirleme noktasında, norm inşası süreci ifade edilmişti. Bu doğrultuda birinci bölümünde sosyal inşacılık yaklaşımı, ikinci bölümde ise sosyal inşacılık yaklaşımı çerçevesinde İran’ın 1979’da inşa ettiği Şiilik ve bu Şiiliğin bölgede farklı aktörlerle karşılıklı inşa süreci anlatılmıştı. Çalışmanın üçüncü ve dördüncü bölümünde ise artık ABD’nin ortaya konulan bu kimliğe yönelik farklı aktörler üzerinden izlediği politikalar incelenecektir. Bu noktada, ABD’nin 1979’da İslam Devrimi’nden hemen sonra uluslararası sistemde karşı karşıya kaldığı Humeyni Şiiliği kimliğini “ABD’ye düşman”, “istikrar bozucu” ve “güvenlik tehdidi” olarak inşa ettiği, süreç içerisinde bölgeselleşen bu Şii kimliğinin niteliğini ve özellikle İran, Hizbullah ve Irak’ta İDYK, Bedir Tugayları ve Dava Partisi’nin İran ile ilişkili kolu arasında süreç içerisinde karşılıklı inşa edilen çatı kimliği göremediği ve dolayısıyla bu doğrultuda bir çatı politika izlemediği iddia edilecektir.

Kimlikler ve politikalar farklı iki olgudur. Ülkelerin dış politikası dönemsel olarak çıkarlar doğrultusunda değişmekle birlikte, kimlikler süreç içerisinde, toplumsal hafızaya içkin ulusal tecrübeler ve tarihi kırılmalar sonucu oluşmaktadır ve politikalardan farklı olarak kısa vadede değişmemektedir. İslam Devrimi’nin gerçekleştiği 1979 yılından itibaren, inşacılık perspektifinden hareketle ABD’nin İran’a yönelik kimlik, norm ve söylemler üzerinden bir politika inşa ettiği değerlendirilmektedir. Bu noktada Şah döneminde “Batılı”, “ABD’nin müttefik” bir İran’ın kimliği Amerikan ve İsrail karşıtı, anti emperyalist ve bu ülkelere karşı direnen bir Şii devlet kimliğine dönüşmüştü. Bölgede ortaya çıkan bu yeni Şii devlet fenomeni ABD tarafından uluslararası sistemde “devrimci İslamcı bir tehdit” olarak konumlandırıldı. Soğuk Savaş dönemi boyunca düşman olarak inşa edilen ve Batı değerlerinin en büyük düşmanı olarak tanımlanan Sovyetler Birliği’nin kimliği gibi, İran’ın kimliği de belirli söylemler ve politikalar aracılığıyla düşman olarak inşa edilmişti. İran’ı istikrarsızlık kaynağı marjinal bir aktör olarak inşa etmek adına, ‘terörizme destek veren devlet’ kavramı ortaya konulmuştu. İran 1984 yılında bu listeye alındı. Böylece ABD İran’ı küresel ölçekte meşruiyetsizleştirme politikası izledi.

1990’lar boyunca da ABD Şii İran’ın kimliğini “köktendinci”, “terör destekçisi” ve “küresel güvenliğe tehdit” olarak tanımlanmaya devam etti. Bu anlamda ilerleyen bölümlerde detaylandırılacak olan 1993 yılında ABD Başkanı olan Clinton’un Çifte Çevreleme stratejisi

(*Dual Containment*) İran'ı Irak ile birlikte küresel ve bölgesel güvenliğe tehdit olarak konumlandırdı. Clinton'un ikinci döneminde de ABD'nin bu kimliğe yönelik politikası istikrarlı bir şekilde devam sürdürülmüştü. İnşa sürecinde araç olarak ise küresel normlar ve uluslararası hukuk kullanıldı. ABD, İran'ı "devlet destekli terörizmin sponsoru" olarak tanımlayan söylemler geliştirdi ve yoğun yaptırım programları uygulandı. Bu yolla Humeyni Şiiliği kimliği karşıtı normlar güçlendirildi. İnşacılık perspektifinden bakıldığında, ABD uluslararası sistemde İran'ı yalnızlaştırmak ve uluslararası normlar aracılığıyla İran'ı sistem dışına itme adına bir kimlik ve söylem inşası süreci yürütmüştü. İran'ı Batı karşıtı, radikal İslamcı ve istikrarsızlaştırıcı bir unsur olarak çerçeveleyerek uluslararası toplumda meşruiyetini zayıflatmayı hedefledi.

ABD 1990'lardan itibaren İran'a karşı inşa ettiği kimliğe paralel bir şekilde Hizbullah'ı da düşman kimliği üzerinden tanımlamıştı. ABD'nin Lübnan Hizbullahı'na yönelik politikası, sadece askeri-stratejik değil, aynı zamanda söylemsel ve kimliksel bir mücadele olarak şekillenmişti. ABD, İran'ı düşman olarak inşa ettikten sonra, İran'ın bölgesel vekili olarak gördüğü Hizbullah'ı da terörist bir grup olarak konumlandırmış ve bu kimlik çerçevesinde politikalarını şekillendirmişti. Bu doğrultuda 1997'de Velayet-i Fakih öğretisine bağlılığını sürdüren ve İran ile ortak çıkarlar çerçevesinde bir politika izleyen Hizbullah'ı resmen 'terör örgütü' olarak ilan etmiş ve bölgede ABD'nin çıkarlarına aykırı hareket eden bir güvenlik tehdidi olarak tanımlamıştı. 1979-2000 arası süreci kapsayan üçüncü bölümde, sosyal inşacılık perspektifinden bakıldığında, ABD'nin Lübnan Hizbullahı'nı yalnızca İran'ın bölgesel bir uzantısı olarak tanımlamasının, kimliklerin ve sosyal yapıların çok katmanlı olduğu gerçeğini göz ardı eden bir söylem inşasına yol açtığı savı iddia edilecektir.

Bununla birlikte, aynı dönemde ABD İran ve Hizbullah'ı İslamcı, anti-emperyalist ve Batı karşıtı bir kimlik üzerinden tanımlarken, Irak'taki Velayet-i Fakih yanlısı grupları diğer aktörler kadar tehlikeli bir tehdit olarak görmemişti. Dava Partisi, İslam Devrimi Yüksek Konseyi ve Bedir Tugayları gibi grupların diğer aktörlerle ortak bir kimlik geliştirdiğini göremediği için, onlara farklı yaklaşımlar sergiledi. ABD, Irak'taki Humeyni Şiiliğini benimseyen grupları Saddam Hüseyin rejimi muhalifi olarak mı yoksa İran'ın vekili olarak mı tanımlayacağı konusunda değişken bir politika izlemişti. Bu sebeple, bu grupları Saddam Hüseyin'e karşı potansiyel müttefikler olarak değerlendirdiği dönemler oldu. Bu çelişkili tutum, sosyal inşacılık çerçevesinde ABD'nin tehdit algısını söylemler ve kimlik inşaları üzerinden şekillendirdiğini göstermektedir.

Kuveyt'in işgalinin ardından Saddam Hüseyin ABD için müttefikten düşmana dönuştükten sonraki süreçte Saddam'ı zayıflatmak için kuzeyde Kürtlere, güneyde ise Şii muhalefete kısmi destek sağlamıştı. 1990'ların sonlarında, Saddam'a karşı Iraklı Şii muhaliflerle diyalog kanallarını açık tuttu. Üçüncü bölümün ilerleyen kısımlarında eğer ABD'nin Irak'taki Şii hareketleri de İran ve Hizbullah'la aynı çerçevede okusaydı, 1980-2000 arasında Irak'taki Velayet-i Fakih yanlısı grupları Saddam karşıtı pragmatik aktörler olarak görmeyeceği değerlendirilecektir. Sonuç olarak ise kimlikleri söylemsel olarak yanlış inşa ettiği için politikalarının çelişkili kaldığı ve 2003 yılındaki ABD işgalinin ardından, bu aktörlerin İran'ın da desteğiyle Irak'ın siyasi ve güvenlik alanlarında başat rol elde ettikleri savunulacaktır.

Sosyal inşacılık yaklaşımı kimlik inşasının aktörlerin lider değişimleri ve iç politik dinamiklerle zaman zaman esnetilebileceğini, kimliklerin zaman içinde farklı değerlendirilebileceğini ve devletlerin çıkarlarına göre söylemlerini adapte edebileceğini savunmaktadır. Bir devletin kimliği sabit kalsa bile, bu kimliğe uygun çıkar yorumlamaları değişebilir. Devletler, mevcut kimliklerini koruyarak, değişen koşullara uyum sağlamak için farklı politikalar geliştirebilirler. Örneğin, barışçıl devlet kimliği olan bir ülke, pragmatik nedenlerle askeri gücünü artırabilir, ancak bunu savunma veya insani müdahale söylemleriyle meşrulaştırabilir. 1979-2000 arasını kapsayan üçüncü bölümde, yukarıda kısaca bahsedilen süreç, İslam Devrimi'nden itibaren ABD Başkanları Carter, Reagan, Bush ve Clinton dönemleri boyunca ABD dış politikası çerçevesinde incelenecektir. Bu doğrultuda ABD'nin Humeyni Şiiliği kimliğini ulus ötesi bir forma dönüşmeden 1979'da nasıl algıladıysa ve inşa ettiyse, İslam Devrimi'nden sonra bölgeselleşmesine rağmen, bu kimliğe dair ABD'nin algısının değişmediği, bu kimliğin benimseyen tüm aktörler nezdinde değil, İran'a içkin olarak değerlendirildiği ve bu kimliğin dönüşümünün doğru okunamadığı temellendirilecektir. Bu sebeple ABD İran, Lübnan Hizbullahı ve Irak'ta Velayet-i Fakih öğretisini benimseyen Şii gruplara karşı dönemsel Ortadoğu dış politikası çerçevesinde çatışma, uzlaşma ya da işbirliğine yönelik farklı politikalar izlediği iddia edilecektir.

A. ABD-İRAN: DÜŞMAN KİMLİĞİNİN İNŞASI

1979 yılı ABD için sadece İslam Devrimi'nin gerçekleşmesinden dolayı değil, aynı zamanda hem Aralık ayında Sovyetler Birliği'nin iktidarı değiştirmek adına Afganistan'a müdahale etmesi hem de Nikaragualı halkçı ve milliyetçi Sandinistaların Temmuz 1979'da ABD destekli Somoza ailesini ülkeyi terk etmeye zorlaması bakımından da önemli bir yıldır.

Milliyetçi hareketler, temelde yerel kaynaklarını kendi halklarının hizmetinde kullanma ve yerelin ihtiyacını karşılamak amacıyla özerk ekonomik ve siyasi yapılar öngören potansiyelleri sebebiyle ABD çıkarlarına tehdit oluşturmaktaydı. Bu sebeple ABD nezdinde bu tarz iktidarların iç siyaseti manipüle ederek, askeri işgaller, darbeler gibi yöntemlerle devrilmesi öngörülüyordu. Nikaragua ve İran, Reagan döneminde ABD dış politikasındaki tutarlılığı göstermekteydi çünkü hem Somozalar hem de İran Şahı ABD'nin bölgedeki çıkarlarını koruma noktasında milliyetçi hareketler karşısında önemli rejimlerdi. ABD'nin egemen olduğu politik ve ekonomik düzeni desteklemişlerdi. Bununla birlikte, iki ABD müttefiki rejim de kendi iç dinamikleri tarafından devrilmiş ve bu ülkelerde ABD karşıtı iktidarlar kurulmuştu. Hem İran'ın hem Nikaragua'nın kısa bir süre içerisinde ABD periferisinden kaybı Amerika'nın prestijine ve küresel olayları kontrol etme yeteneğine bir darbe oldu.²⁷⁵

Dünyanın farklı coğrafyalarındaki müttefiklerini kaybeden ABD, özellikle Ortadoğu'da müttefiki İsrail ile ilişkilerini daha da güçlendirmeye yönelik bir politika geliştirdi. Bu politika İran ile ilişkilerinin de önemli bir belirleyeni olacaktı. İlk olarak 1978 yılında Mısır ile Camp David anlaşması imzalanmış ve bu anlaşma sayesinde Mısır, ABD'nin askeri ve siyasi nüfuz alanına eklenmişti. Anlaşma ile ABD, İran'ın yerine Mısır ve İsrail ile bir politik ve askeri bir hat inşa etmeye çalıştı.²⁷⁶ İsrail'in, Sovyet yayılmacılığını kontrol altına alma, bölgedeki petrol kaynaklarını ve enerji yollarını koruma, Arap milliyetçi hareketlerine karşı bir politika benimseme ve ABD yanlısı Arap rejimlerinin hayatta kalması konusunda destek verme bakımından ABD nezdinde değeri daha da artmıştı. Bu çerçevede Mart 1979'da ABD ve İsrail, ilk kez stratejik askeri ve güvenliğe dair iş birliğine ilişkin bir mutabakat zaptı imzaladılar. İki ülke Kasım 1981'de, Ortadoğu'ya Sovyetler Birliği'nden veya Sovyet kontrolündeki güçlerden gelen olası tehditlere karşı kolektif eylem önerilerini detaylandıran ikinci bir stratejik anlaşma imzaladılar. İsrail'in 1981'de Golan Tepeleri'ni ilhak etmesi sonucunda ABD bu anlaşmayı askıya aldı, ancak İsrail Savunma Bakanı Ariel Şaron anlaşmanın gizlice yürürlükte kaldığını iddia etti. Anlaşma, Kasım 1983'te yapılan üçüncü bir anlaşmayla resmen bir önceki durumuna getirilmişti. Bu üçüncü stratejik anlaşma, İsrail'in Orta Amerika'da ABD adına atabileceği adımlara dair bir fikir vermekteydi çünkü 1970'lerin ortalarından itibaren İsrail'in son teknolojiye sahip silahlar, askeri teçhizat ve teknoloji bakımından Orta Amerika'daki varlığı artmıştı. İsrail'in Orta Amerika'daki ülkelere yönelik artan askeri ve siyasi danışmanlığı,

²⁷⁵ Cheryl A. Rubenberg, "US Policy toward Nicaragua and Iran and the Iran-Contra Affair: Reflections on the Continuity of American Foreign Policy", *Third World Quarterly*, Vol. 10, No. 4, Oct., 1988, s.1474-1475.

²⁷⁶ Age., s.20.

ayaklanmalara karşı yardım ve teknik destek sağlayan bir ülke olarak ABD nezdinde değerini kanıtlamaktaydı. Bu bağlantılar ABD'nin İran ile kuracağı gizli ilişkiler için de önemli bir noktayı oluşturacaktı.²⁷⁷ ABD ve İsrail arasındaki ilişkilerin bir diğer belirleyeni de Lübnan'da Velayet-i Fakih öğretisini ve İslam Devrimi'nin kurucu normlarını benimseyen Şii Hizbullah'ın varlığıydı. Özellikle 1983 yılında Beyrut'taki ABD denizcilerine karşı yapılan saldırı sonrası ABD aynı yılın Kasım ayında, İsrail ile yakın ilişkiler geliştirilmesini emreden bir Ulusal Güvenlik Kararı imzaladı.²⁷⁸

Bölgede ABD'nin en önemli müttefiklerinden İran monarşisinin yerine kurulan Şii İslam Devleti'nin ABD askeri personelini ve Amerikan şirketlerini ülkeden çıkartması ABD'nin Körfez bölgesindeki hakimiyetine ciddi bir darbe indirdi. Sovyetler Birliği ise Afganistan'a 1978'deki müdahalenin ardından, buradaki yeni rejimi güvence altına almak adına 50 binden fazla Sovyet askerini göndermişti. Hem 1979 öncesi Amerika'nın Ortadoğu dış politikasının önemli ayaklarından biri olan İran'ın İslam Devrimi'nin ardından kaybı hem de Sovyetler Birliği'nin ABD için çıkar alanı olarak tanımlanan Basra Körfezi'ne Afganistan üzerinden bu denli yaklaşması ABD dış politikasında dönemsel olarak belirleyici olmuştu. İran İslam Devrimi ve Afganistan'ın işgali sonucu küresel petrol akışı üzerinde tehdit hisseden Başkan Carter, 23 Ocak 1980'de kendi adını taşıyan doktrini ilan ederek, bölgeye yapılacak bir müdahalenin ABD'nin hayati çıkarlarına tehdit olarak algılanacağını ve askeri güç de dahil her türlü şekilde korunacağını ilan etmişti. Carter yönetimi ilk dönem dış politik planlamasında insan hakları, silahların kontrolü ve nükleer silahların yayılmasını önlemek gibi konuları da ön plana çıkarmıştı fakat hem İran'da hem de Afganistan'da ABD'nin bölgedeki çıkarlarına tehdit olarak ortaya çıkan yeni gelişmeler nedeniyle Carter döneminin sonlarında ABD'nin sert güç (*hard power*) yanlısı politikalar daha fazla vurgulanmaya başlandı.²⁷⁹

Bölgedeki diğer müttefikleri ile ilişkilerini güçlendirme yoluna giden ABD'nin İslam Devrimi'nin ardından İran ile kurduğu ilk temas, Kasım ayında yapılacak seçimlerden önce ABD'nin Tahran Büyükelçiliği baskınından sonra rehinelerin serbest bırakılmasını temel alan görüşmeler ile gerçekleşmişti. Kurulan ilişkilerin sebebi olan Büyükelçilik baskını ise İran

²⁷⁷ Cheryl A. Rubenberg, "US Policy toward Nicaragua and Iran and the Iran-Contra Affair: Reflections on the Continuity of American Foreign Policy", s.1467-1468.

²⁷⁸ Helena Cobban, "The U.S.-Israeli Relationship in the Reagan Era" *Journal of Conflict Studies*, Vol. 9, No.2, 1989, s.5-9.

²⁷⁹ William B. Quandt, "The Middle East Crises", *Foreign Affairs*, Vol. 58, No. 3, America and the World 1979 (1979), s. 540.

Şah'ın ülke dışına kaçmasından sonra ABD Başkanı Carter'ın, Şah'ın ABD'ye sığınmasına izin vermesiyle tetiklendi. Bu karar dönemin İran Başbakanı Mehdi Bazargan hükümetine açıklandıktan sonra, 4 Kasım'da İranlı üniversite öğrencileri tarafından Amerika'nın Tahran'daki Büyükelçilik binası basılmış ve 52 Amerikalı rehin alınmıştı. Tarihte 'Rehine Krizi' olarak adlandırılan bu sürecin sebeplerine dair bir başka iddia da ABD ve İran arasındaki gizlice kurulan ilişkiler sebebiyle bu eylemin gerçekleştirildiği yönündeydi. İddiaya göre 1 Kasım 1979'da ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski, İslam Devrimi'nden sonra kurulan devletin Başbakanı Mehdi Bezirgân ve Dışişleri Bakanı İbrahim Yezdi ile Cezayir'de yapılan toplantıda bir araya gelmişti. Bu toplantıdan üç gün sonra 4 Kasım 1979'da ise ABD'nin Tahran'daki büyükelçiliği İranlı öğrenciler tarafından basıldı. İran'daki radikallerin Büyükelçilik baskını ABD ile temaslar kurmaya çalışan İranlı liberal kanadın adımlarını engellemek adına tertiplelediğine dair yorumlar da iki ülke arasındaki 444 gün süren bu krizin sebeplerinden biri olarak gösterilmekteydi.²⁸⁰

İslam Devrimi'nin ardından yaşanan rehine krizi ABD'nin yeni İran rejimini uluslararası sistemde 'düşman' ve 'ulusal güvenliğine tehdit' olarak inşasının temellerinden birisi olmuştu. Carter yönetimi İran'a karşı sert önlemlere yöneldi. 9 Kasım'da tüm rehinelere güvenli bir şekilde serbest bırakılana kadar ABD'nin İran'a tüm askeri yedek parça sevkiyatını durduracağını açıkladı. Bir gün sonra da İran'dan yapılan tüm petrol ithalatını kesti. Petrol ithalatının durdurulmasından beş gün sonra ise İran'ın Amerikan bankalarında bulundurduğu yaklaşık on milyar dolarını dondurma kararı aldı.²⁸¹ Bununla birlikte, iki ülke arasında yaşanan krizin çözümüne yönelik müzakere süreçleri gizli olarak sürdürüldü.

Humeyni öncülüğünde kurulan yeni İran hükümeti yetkilileri ise Carter yönetimi ile Amerikalı rehinelere serbest bırakılması karşılığında fonların serbest bırakılması, iptal edilen sözleşmelerin gözden geçirilmesi gibi konularda müzakerelerde bulundular. Ayetullah Humeyni rehinelere serbest bırakılması karşılığında ABD'ye hitaben Şah'ın İran'a geri gönderilmesi çağrısında ısrarcı davranmıştı.²⁸² Carter yönetimi ise müzakerelere dair bir umut beslemeyerek, eş zamanlı olarak Amerikalı rehineri kurtarabilecekleri bir askeri operasyon

²⁸⁰ James Phillips, "Planning for a Post Khomeini Iran".

²⁸¹ Mary Kate Collins, "The Effect of the Iranian Hostage Crisis on the 1980 Presidential Election", *Tenor of Our Times*, Vol. 2, No 6, 2013, s.30-31.

²⁸² David L. Larson "The American Response to the Iranian Hostage Crisis: 444 Days of Decision", *International Social Science Review*, Vol. 57, No. 4, Autumn 1982, s.198.

üzerinde çalışmaktaydı. Hatta Amerikalı rehineleri kurtarma görevinin planlanması, rehinelerin ele geçirilmesinden iki gün sonra, 6 Kasım 1979'da başladı. Bu hazırlıklar Paris'te rehinelerin serbest bırakılması için İran hükümetinin çeşitli unsurlarıyla gizlice yapılan toplantılarla eşzamanlı ve gizlice yürütülmüştü. Carter, rehineleri kurtarmak için Kartal Pençesi Operasyonu'nu (*Operation Eagle Claw*) yürürlüğe koydu fakat bu operasyon büyük bir başarısızlıkla sonuçlandı. Kurtarma operasyonu için görevlendirilen sekiz helikopterden biri toz fırtınasında kaybolup Nimitz'e dönmüş, ikisi ise mekanik arıza yaşamıştı. Kalan beş helikopter ile görev tamamlanamayacağı için operasyon iptal edildi fakat dönüş sırasında helikopterlerden biri bir askeri nakliye uçağı olan C-130'a çarparak sekiz ABD askeri personelinin ölümüne neden oldu.²⁸³

Cumhuriyetçilerin başkan adayı Reagan açısından rehine krizine çözüm bulmak, dış politikada yaşanan bu başarısızlıktan ötürü en önemli gündem maddesi haline gelmişti. Bu amaçla Ekim Sürprizi (*October Surprise*) olarak adlandırılan ve rehinelerin bırakılmasına yönelik gizli görüşmeleri kapsayan bu süreçte, Reagan'ın başkanlık kampanyası ekibi ve Humeyni'nin İran'ı arasında 1980 yılında Temmuz ile Ağustos'ta Madrid'de ve Ekim ayında ise Paris'te iki gün boyunca görüşmeler gerçekleştirildi. Bu görüşmelerin temel sebebi, ABD'nin Tahran Büyükelçiliği'nde rehin tutulan Amerikalıların seçim sonrasına kadar serbest bırakılmaması, karşılığında ise ABD başkanlık seçimlerini kazanması halinde Reagan yönetiminin İsrail üzerinden Tahran'a silah, mühimmat ve yedek parça vermesine yönelik anlaşmaydı.²⁸⁴ Tahran'daki Amerikalı rehinelerin kurtarılmasını temel alan Ekim Sürprizi çerçevesinde İran ile kurulan temas, ABD'de hem Kongre hem de Amerikan yargı makamlarınca araştırılmış olsa da kanıtlanamadı. Fakat birçok gazeteci bu konu hakkında zamanla elde ettikleri delillerden yola çıkarak kitaplar ya da makaleler yazdılar.²⁸⁵

Sosyal inşacılar kimliklerin tamamen değişmez olmadığını, zaman içinde yeniden inşa edilebileceğini veya farklı bağlamlarda farklı yorumlanabileceğini vurgulamışlardır. Wendt, '*Anarchy is what states make of it: the social construction of power politics*' adlı çalışmasında

²⁸³ Steve Smith, "Policy Preferences and Bureaucratic Position: The Case of the American Hostage Rescue Mission", *Royal Institute of International Affairs*, Vol. 61, No. 1, Winter, 1984-1985, s.11-12.

²⁸⁴ Barbara Honegger, "*October Surprise*", New York: Tudor Publishing, 1989, s.7.

²⁸⁵ Ekim Sürprizi (*October Surprise*) ile ilgili uzun yılların araştırmaları neticesinde yapılan yayınlar için bkz: Gary Sick, "*October Surprise: America's Hostages in Iran and the Election of Ronald Reagan*", New York: Times Books, 1991; Ari Ben-Menashe, "*Profits of War: Inside the Secret US-Israeli Arms Network*", Oregon: Trine Day, 1992; Robert Parry, "*Trick or Treason: The October Surprise Mystery*", New York: Sheridan Square Press, 1993; Barbara Honegger, "*October Surprise*", New York: Tudor Publishing, 1989.

devletlerin kimliklerinin ve çıkarlarının uluslararası sistemdeki etkileşimler sonucu şekillendiğini ancak, bu kimliklerin bir anda değişmediğini, devletler arası ilişkilerde sürekliliğin de önemli olduğunu vurgulamaktadır.²⁸⁶ Wendt aynı çalışmasında devletlerin kimliklerini tamamen değiştirmesinin uzun vadeli bir süreç olduğunu, ancak bazı konjonktürel durumlarda belirli kimliklerin yeniden yorumlanabileceğini belirtmektedir.²⁸⁷ İran'ın belirtilen düşman kimliği ABD nezdinde sabit kalmış, ABD'nin uluslararası söylemlerinde sürekliliğini korumuştur. Fakat bu durum düşman kimliğinin katı ve değişmez olduğu anlamına gelmemektedir. Belirli durumlarda kimlik esnetilebilir, yeniden yorumlanabilir veya belirli konularda göz ardı edilebilir. ABD, İran'ı 1979 İslam Devrimi'nden sonra bir düşman olarak tanımlamakla ve bu kimlik genel olarak sabit kalmakla birlikte, pragmatik gerekçelerle ABD bu düşman kimliğini bazı dönemlerde daha esnek bir şekilde yorumlamıştır. Bu durum sosyal inşacılığın kimliklerin mutlak olmadığını, söylemsel ve stratejik değişimlere açık olduğunu savunan yaklaşımıyla örtüşmektedir. Bu bakımdan her ne kadar İslam Devrimi'nin ardından ABD İran'ı yaptırımlar ve söylem yoluyla uluslararası sistemde düşman olarak inşa etmiş olsa da iki ülke arasında silah ticaretinden gizli diplomatik ilişkilere kadar bağlar devam ettirilmişti.

Belirtilen çerçevede ABD ile İran'ın arasındaki gizli silah ticareti bu ticaretin üzerinden kurulan ilişkiler inşa edilen düşman kimliğini değiştirmemişti. ABD'li gazeteci Robert Parry'nin uzun yıllar boyunca araştırdığı ve daha sonra hakkında topladığı delilleri kayda geçirdiği kitabına göre, Ekim Sürprizi ile başlayan İran'a İsrail üzerinden gizli silah ticaretinin arkasındaki isimlerden biri Ari Ben-Menashe'ydi. İsrailli silah tüccarı Ari Ben-Menashe'nin Parry'e verdiği röportaja göre, 1980'de İsrail'in iktidar partisi Likud'un liderleri ile Reagan-Bush kampanyası yetkilileri ve CIA'ın bazı personelleri arasındaki gizli temaslar gerçekleşmişti. Ben-Menashe'ye göre İsrail, Tahran'ın yeni rejimini desteklemese de Irak Cumhurbaşkanı Saddam Hüseyin'in İsrail'e karşı tavrı, söylemleri ve İran'ın petrol zengini eyaleti olan Huzistan'a olan ilgisi sebebiyle İran'a silah ticaretini desteklemek istiyordu fakat bu amacının önündeki engel Carter'ın başkanlığındaki ABD ve Humeyni İran'ı arasındaki rehine kriziydi.²⁸⁸ Ben-Menashe Parry'e ayrıca Reagan'ın göreve gelmesinden sonra İsrail Savunma Bakanı Ariel Şaron ve ABD Dışişleri Bakanı Alexander M. Haig'in 1981 yazında

²⁸⁶ Alexander E. Wendt, "Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics", s. 404-407.

²⁸⁷ Age., s. 423.

²⁸⁸ Robert Parry, "Trick or Treason: The October Surprise Mystery", New York: Sheridan Square Press, 1993, s.13-15.

Amerikan silahlarının İran'a transferine izin vermek adına gizli görüşmeler yaptığını iddia etmişti. Ben-Menashe'nin en önemli iddiası ise 1981'den itibaren NATO'ya ait askeri malzemelerinin ABD Dışışleri Bakanlığı tarafından İran'a satılmaya başlandığıydı.²⁸⁹ İran'ın Irak ile savaştığı sekiz yıl boyunca 82 milyar dolara yakın gelir elde ettiği tahmininde bulunan Ben-Menashe, bu ticaretten elde ettiği gelirlerin büyük kısmının Likud tarafından Batı Şeria'daki yeni Yahudi yerleşimlerini finanse etmek için kullanıldığını ve böylece Likud'un seçmen sadakati kazanarak tartışmalı topraklar üzerindeki kontrolünü devam ettirebildiğini eklemişti.²⁹⁰

İslam Devrimi'nin hemen ardından Irak ile savaşa girmesi İran için önemli derecede askeri mühimmat ve yedek parça problemi ortaya çıkarmıştı. Bu ihtiyacın en büyük sebebi İran ordusunun Şah döneminde büyük oranda ABD silah endüstrisi yardımıyla oluşturulmasıydı. Irak ile savaşta İran'ın yüksek fiyatlar karşılığında silah, yedek parça ve mühimmat arayışı birçok ülkeyi, özel silah tüccarlarını ve orduları İran ile silah ticareti yapmaya teşvik etmişti. İran'ın üzerine inşa edildiği Amerikan silah altyapısına sahip İsrail ise İran'a silah satışını büyük oranda kendi tekeline almıştı. Öyle ki, Tel Aviv Üniversitesi Jaffee Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'ne göre İran, 1980-1983 yılları arasında İsrail'den 500 milyon doların üzerinde silah satın almıştı ve bu paranın büyük bir kısmı İran petrolünün İsrail'e teslim edilmesi yoluyla ödenmişti.²⁹¹ Gazeteci Seymour Hersch ise 1980'lerin başlarında İsrail'in İran'a yaptığı silah satışlarına ilişkin raporları gören eski bir üst düzey CIA yetkilisine dayandırdığı haberine göre, İsrail İran'a yaptığı silah ticaretinden her yıl ortalama 2 milyar dolar kazandı.²⁹² 1980'de İran'ın

²⁸⁹ Parry'nin röportaj yaptığı bir diğer isim ise İran Yahudilerinden Hoşeng Lavi'ydi. İran Yahudilerinden olan Lavi hem İslam Devrimi'nden önce hem de sonra İran'a silah satışının önde gelen aracılardan idi. Lavi'nin İran'a gizli silah ticareti ile ilgili en önemli iddiası ise İsraili ajanların NATO üyesi devletlerin askeri stoklarını inceleyerek, istedikleri NATO askeri teçhizatını gizlice İran'a transfer ettikleri yönündeydi. Hatta Lavi iddiasını bir adım öteye de taşımıştı; İsrail'in envanterinde olmayan askeri malzemeleri İranlılar, NATO üyesi olan Belçika'dan temin edeceklerdi. Bu amaçla gizlice Avrupa'ya gelen İranlılar Belçika-Almanya sınırındaki NATO üslerine götürülecek ve istedikleri silahlar İran'a transfer edilecekti. Belçika ve Alman hükümetlerinin onayını alındığını iddia eden Lavi tüm askeri malzemenin Malta adası üzerinden Tahran'a aktarıldığını belirtiyordu. Parry, William Hermann adlı Amerikalı bir silah tüccarının da benzer ifadeleri kullandığına dikkat çekiyordu. Hermann gizli silah ticaretine dair bilgileri İran Devrim Muhafızları'na silah tedarik etme işini üstlenen Hamid Naqashan tarafından verildiğinin altını çiziyordu. İran'a transfer edilen NATO stokları çoğunlukla F-4 uçaklarının yedek parçaları, Phantom'lar, tank parçaları, tank motorları gibi askeri malzemelerdi. İsrail'den ise HAWK füzeleri gönderilmişti. Robert Parry, *"Trick or Treason: The October Surprise Mystery"*, New York: Sheridan Square Press, 1993, s.131-135.

²⁹⁰ Age., s.15-16.

²⁹¹ Trita Parsi, *"Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States"*, s. 107.

²⁹² Seymour Hersch, "The Iran Pipeline: A Hidden Chapter/A special report.; U.S. Said to Have Allowed Israel to Sell Arms to Iran", December,8, 1991, *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/1991/12/08/world/iran-pipeline-hidden-chapter-special-report-us-said-have-allowed-israel-sell.html>, Erişim Tarihi: 15.08.2021

Irak ile savaşa başlamasının ardından, İranlı yetkililer İsrail ile silah ticareti çerçevesinde Paris'te İsrail Savunma Bakan Yardımcısı ile bir araya gelerek 'Yahudilere Karşılık Silah' (*Jews for Arms*) anlaşması yapmışlardı. Bu anlaşma kapsamında İsrail, İran'da yaşayan Yahudilerin İsrail'e göç etmesine izin verilmesi karşılığında İran'a *Chieftain* tankları ve ABD yapımı F-4 *Phantom* uçakları için mühimmat ve yedek parça satmıştı. Gazeteci Jane Hunter'a göre bu anlaşma 1984 yılında sona erdirildi.²⁹³

Siyasi Analiz Ofisi'nin (*Office of Political Analysis*) CIA Başkanı için hazırladığı 'çok gizli' ibaresi bulunan istihbarat raporuna göre, İslam Devrimi'nin ardından 1980 gibi erken bir tarihte Humeyni rehine krizini kullanarak Başkan Carter'ı aşağılamaya ve yenilgisine sebep olmaya kararlıydı. CIA raporuna göre Humeyni, Şah'ı ve ABD'deki Carter yönetimini deviren adam olarak anılmak istiyordu.²⁹⁴ Raporu daha önemli kılan noktalardan biri Ekim Sürprizi kapsamında Humeyni'nin Reagan'ın başkanlık kampanyasını yürüten ekipten gelen rehinelere seçim sonrasına kadar bırakılmaması koşuluyla silah satılacağı teklifini kabul ettiği iddiasından birkaç gün sonra yayınlanmış olmasıydı. CIA'nın bu belgesi Ekim Sürprizi olayını araştırmakla görevlendirilen 'Ekim Sürprizi Görev Gücü'nün' hazırladığı raporda yer almamıştı. Bu rapor aynı zamanda Humeyni ve Reagan ekibinin Başkan Carter'ın ikinci dönem seçilmesini engellemek noktasında ortak bir amaç beslediğini de göstermekteydi.²⁹⁵

Carter'ın ardından Ronald Reagan'ın 1980'de Başkan olmasıyla birlikte Amerikan dış politikası Basra Körfezi'nde ortaya çıkan yeni istikrarsız durum karşısında dikkati askeri güç, üsler ve silah satışı konularına çevrilmişti. 1980 yılının Kasım ayında Başkan olarak göreve başlayan Reagan, 1981 ve 1984 yılları arasında ABD'nin özellikle savunma kaynaklarının yeniden inşası üzerine yoğunlaştı. Reagan yönetimi, Batı'nın ekonomik çıkarlarına yönelik Sovyet tehdidinin Avrupa'dan Güneybatı Asya'ya kaydığını vurgulamaktaydı.²⁹⁶ Reagan, 6 Şubat 1985'te 'Birliğin Durumu' konuşmasında dış politikasının ilkelerini açıkladı. Tarihe 'Reagan Doktrini' olarak geçen bu ilkeler ortaya çıktığı her yerde Sovyet destekli saldırganlığa

²⁹³ Jane Hunter, "Israeli Arms Sales to Iran" *Washington Report on Middle East Affairs*, no. 8, November 1986, s.2.

²⁹⁴ "Iran and the US Presidential Election" *CIA Released Documents*, Created: December 22,2016, <https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp85t00287r000101900001-2>, Erişim Tarihi: 04.07.2023

²⁹⁵ Emma North-Best, "Declassified CIA memo predicted the 1980 October Surprise" *Muckrock*, 24 July 2017, <https://www.muckrock.com/news/archives/2017/jul/24/declassified-cia-memo-predicted-1980-october-surpr/>, Erişim Tarihi: 03.07.2023

²⁹⁶ Stuart L Perkins, "Global Demands: Limited Forces", Washington DC: National Defense University Press, 1982, s. 19.

direnmeye, üçüncü dünya ülkelerinde Amerikan tarzı demokrasiler kurmaya ve anti-komünist hareketlere yardım ederek komünizmi geriletmeye dayanmaktaydı.²⁹⁷ Bu bakımdan, İran-Irak savaşı sırasında İran'a yasadışı silah satışını ortaya çıkaran Irangate Skandalı, resmi olarak kanıtlanamamış olsa da hakkında birçok delil elde edilen Reagan'ın başkanlık seçimi ekibi ve İranlı diplomatlar arasındaki gizli görüşmeleri kapsayan Ekim Sürprizi, (*October Surprise*) ve Afganistan, Angola, Kamboçya ve Nikaragua gibi birçok farklı ülkelerdeki rejimleri devirme girişimleri Reagan dönemine damga vuran gelişmeler olarak tarihe geçtiler.²⁹⁸

Reagan döneminde küresel sistemde ilk defa karşı karşıya geldiği yeni İran rejimine yönelik henüz belirlenmiş bir politika yoktu. Soğuk Savaş'ın devam ettiği 1980'li yıllar boyunca ABD dış politikasının temel motivasyonu Sovyetler Birliği karşıtlığıydı. Afganistan'a girmek ise Sovyetler Birliği'ni ABD'nin çıkar bölgesi olarak gördüğü Basra Körfezi'ne ve petrol sahalarına 400 mil yaklaştırmıştı.²⁹⁹ Sovyetler Birliği böylece Basra Körfezini çevreleyen iki müttefik kuşağı oluşturmıştı: Güney yayı Libya, Çad, Etiyopya ve her iki Yemen'i, kuzey yayı ise Afganistan, İran, Irak ve Suriye'yi içermektedir.³⁰⁰ ABD, Şii İran'ın yeni rejimini petrol kaynağı olmasının yanı sıra Basra Körfezi'ndeki önemli petrol sahalarını Komünist Sovyetler Birliği'nin doğrudan baskısından koruyacak bir jeostratejik engel olarak görmekteydi.

ABD'nin İslam Devrimi'nden sonra İran'a dair uzun vadeli planı İran'ın sahip olduğu petrol kaynakları ve enerji yollarının Sovyetler Birliği'nin kontrolüne geçmesini engellemek üzerine kurulmuştu. Kısa vadeli planı ise İran'ın Sovyetler Birliği'nin desteği ile Basra Körfezi'nde istikrarsızlığa sebep olabilecek agresif eylemlerini engellemektir.³⁰¹ İran'daki Şah iktidarının çöküşü, yeni kurulan Humeyni rejimi ve ardından İran ile Irak arasında başlayan savaş ABD dış politikasında önemli değişiklikleri zorunlu kıldı. Başkan seçildikten sonra Reagan yönetimi ve CIA'nin İran'a yönelik politikası bir yandan İran'ı Humeyni sonrası sisteme entegre edebilmek adına iletişim kanallarını açık tutmak diğer yandan ise yeni İran

²⁹⁷ Christopher Layne, "Requiem for the Reagan Doctrine", *SAIS Review*, Volume 8, Number 1, Winter-Spring 1988, s.3; Chester Pach, "The Reagan Doctrine: Principle, Pragmatism, and Policy", *Presidential Studies Quarterly*, March 2006, Vol. 36, No. 1, s. 75-78.

²⁹⁸ Michael L'Estrange, "The Reagan Foreign Policy: Motives and Consequences", *The Australian Quarterly*, Vol. 60, No. 2, Winter, 1988, s.183.

²⁹⁹ Yossef Bodansky, "The Bear on the Chessboard: Soviet Military Gains in Afghanistan", *World Affairs*, Vol. 145, No. 3, Winter 1982/83, s. 273.

³⁰⁰ Age., s.291.

³⁰¹ James Phillips, "Planning for a Post Khomeini Iran", *The Heritage Foundation*, December 27, 1987, <https://www.heritage.org/middle-east/report/planning-post-khomeini-iran>, Erişim Tarihi: 04.07.2023

hükümetini istikrarsızlaştırma üzerine inşa edilmişti. 1981 yılında Reagan'ın gizli verdiği emir, sürgünde bulunan Humeyni karşıtlarını desteklemek oldu. Bu amaçla Reagan yönetimi Avrupa'da bulunan Şah destekçisi İranlılara, Mısır'da Humeyni karşıtı bir radyoya ve Şah'ın oğlu Rıza Pehlevi'nin 5 Eylül 1986'da İranlılara hitaben yapacağı on bir dakikalık gizli yayını gerçekleştirmeleri için bir televizyon vericisine toplam 6 milyon dolar harcadı.³⁰² Diğer yandan ise gizli silah ticareti yoluyla İran ile diyalog yollarını açık tutmaya çalıştı.

Tahran'daki Büyükelçilikte rehin alınan Amerikalılar Reagan Başkan seçildikten kısa bir süre sonra serbest bırakıldı. ABD 1981'de yapılan Cezayir Anlaşması uyarınca, rehineleri serbest bırakan İran'a karşı tüm ticari yaptırımları kaldırdı fakat İran, ABD ile Avrupalı muhatapları veya üçüncü ülkelerin ticari temsilcileri aracılığıyla iletişim kurmaya devam etme kararı almıştı. ABD ve İran her ne kadar diplomatik bağlantıları olmasa bile ticari ilişkilerini devam ettirmişti. Öyle ki, 1982'de İran petrolünün en büyük müşterileri arasında ABD vardı. Aynı yıl ABD hükümeti 1,8 milyon varil ham İran petrolünü 52 milyon dolar karşılığında satın almıştı. Bu ticaret Kasım 1979'da Amerikalılar Tahran'da rehin alındıktan sonra yürürlüğe giren İran ile ticaretin boykot edilmesi kararının da sona erdiğini işaret ediyordu.³⁰³

Sosyal inşacılık, kimliklerin ve tehdit algılarının nesnel gerçeklerden ziyade söylemlerle şekillendiğini savunuyordu. Bu bakımdan İran'a İslam Devrimi'nden sonra gizli silah satışı gerçekleştiren Reagan'ın 1982 yılında Ortadoğu'daki örtülü politikası Irak lehine değişmişti. ABD, İran'ın bölgedeki en büyük tehdit olduğuna karar verdiği için, Saddam Hüseyin'i dolaylı olarak destekledi. The New York Times muhabiri Seymour M. Hersch 1992'de, Başkan Reagan'ın 1982 yılında Saddam'ın İran ile savaşta yenilmesini engellemek için gizlice Irak ile istihbarat paylaşılmasına ve ABD silahlarının Bağdat'a satışına izin verdiğini yazmıştı. Hersch'e göre bu ABD'nin 1980-88 yılları arasındaki İran-Irak savaşının bu kadar erken bir döneminde Irak'a önemli yardımda bulunma kararı, Amerikan istihbarat teşkilatlarının Irak'ın İran tarafından işgal edilmenin eşiğinde olduğu konusunda uyarmasının ardından gelmişti. İran'ın Irak üzerinde bu denli üstünlük kurmasının sebebi ise 1979'dan 1981'e kadar ABD'den gizlice aldığı silahlardı. Hersch, bu noktada Reagan yönetiminin 1981'de göreve geldikten kısa bir süre sonra İran'a yönelik politikasını değiştirerek, İsrail'in İran'a Amerikan silahları

³⁰² Mansour Farhang, "The Iran-Israeli Connection", *Arab Studies Quarterly*, Vol.11, No.1, Winter 1989, s. 95.

³⁰³ Richard C. Gross, "The United States has bought Iranian oil for the...", April 26, 1982, *United Press International – UPI*, <https://www.upi.com/Archives/1982/04/26/The-United-States-has-bought-Iranian-oil-for-the/9934388641600/>, Erişim Tarihi: 23.09.2023.

göndermesine izin verdiğini vurguluyordu. ABD'nin İran ile ilgili değişen kararında İran'ın olası bir Basra Körfezi hakimiyetinin petrol rezervlerine ve enerji kaynaklarına ulaşım yollarının tehlikeye gireceği endişesi etkili olmuştu.³⁰⁴

İsrail ise savaşın mümkün olduğu kadar uzun süre devam etmesini sağlamak istiyordu. Böylece İsrail ile bölgede ihtilaflı rejimlere sahip olan İran ve Irak savaşarak birbirlerini yoracaklardı. İran'a silah ve yedek parça tedariği her ne kadar İsrail'in çıkarına olsa da ABD Dışişleri Bakanı George Schultz İsrail'e, ABD yasalarını ihlal eden bu satışları durdurmalarını istemişti. İsrail 1983 yılında bu satışları durdurduğunu söylese de gerçekte satışlar devam etmişti. 1983'te İsrail Savunma Bakanı Ariel Şaron ABD'de yaptığı bir konuşmada İsrail'in en büyük düşman olarak Irak'ı gördüğünü ve bu sebeple İran'a silah sattığını hatta bu satışlardan ABD'li yetkililerin de haberinin olduğunu söylemişti. ABD'li yetkililer ise İsrail'in ABD'nin iznine sahip olarak bu sevkiyatları yaptığı iddialarını reddetti. İsrail dönemsel olarak yaptığı tüm silah sevkiyatlarından Amerikalı yetkililerin bilgisi ve onayı olduğuna dair bir kampanya yürütüyordu. İsrail, Sovyetler Birliği'nin desteklediğini iddia ettiği Etiyopya hükümetine ve Malyinas-Falkland savaşı sırasında Arjantin cuntasına silah gönderdiği ortaya çıktığı zaman, özellikle Washington'daki İsrail lobisi bu satışların ABD hükümetinin hedefleri ile uyumlu bir "ikili planın" parçası olduğu iddia ettiler.³⁰⁵

Sosyal inşacılar, kimliklerin iç ve dış dinamikler sonucunda değişebileceğini savunmaktaydı. Bu bakımdan ABD içindeki yönetim değişiklikleri ve dış politikadaki çıkar dengeleri, kimliğin yorumlanış biçimini değiştirebiliyordu. Carter yönetiminin ardından Reagan yönetimi de İran'ın düşman olarak inşa edilmiş dış politikasını sürdürdü fakat pragmatik dış politika çerçevesinde dönem dönem gizli ilişkilerini devam ettirdi. Reagan yönetimi her ne kadar İran'a gizli silah satışını sürdürmek istese de ABD kurumları silah ithalatını kısıtlamak amacıyla bir dizi önlem almaya çalıştı. Bu amaçla başlatılan 'Staunch Operasyonu', aynı zamanda bu yasadışı ticaretin boyutlarına dair bazı bilgiler de sağlamaktaydı. Şah döneminde ABD altyapısına göre oluşturulan İran askeri sistemleri birkaç spesifik yedek parça ve mühimmat için sadece ABD'li şirketlere bağımlıydı çünkü bu parçalar sadece ABD'li firmalar tarafından üretilmekteydi. Örneğin Kaliforniya'daki Varian

³⁰⁴ Seymour M. Hersch, "U.S. Secretly Gave Aid to Iraq Early in Its War Against Iran", *The New York Times*, January 26, 1992, <https://www.nytimes.com/1992/01/26/world/us-secretly-gave-aid-to-iraq-early-in-its-war-against-iran.html>, Erişim Tarihi:07.07.2023

³⁰⁵ Jane Hunter, "Israeli Arms Sales to Iran".

Corporation, Hawk füze radarının çalışması için gerekli olan tüpü üretme yeteneğine ve altyapısına sahip olan tek şirketti. İranlıların bu askeri malzemeye ihtiyacı olduğunun anlaşılması üzerine Amerikan kurumları şirket ile iletişime geçerek, iş birliği sağlamış ve bu parçaların İran'a gizli olarak satılmasını engellemiştir. İran'a gizli yedek parça satışları birden fazla üretici mevcuttu ve Amerikan kurumları tarafından aynı ölçüde engellenememişlerdi. Bu parçaların çoğunun birden fazla tedarikçisinin bulunması, ambargo uygulanmasını daha da zorlaştırıyordu.³⁰⁶

ABD Kongresi'nin İran'a silah satışını yasaklamasına rağmen Irak ile savaşta olan İran, 1980'lerin ikinci yarısından itibaren Reagan Yönetimi'ni silah satmaya ikna etmek için Lübnan'daki rehinelere politik bir araç olarak kullandı. İnsan kaçırma eylemlerinde İran ve Hizbullah'ın doğrudan dahlini gizlemek adına, birçok farklı isimde ve aslen var olmayan hayalet örgütler türetilmiş ve bu kaçırma eylemlerini bu örgütlerin üstlendiği açıklanmıştı. İran ile savaşında özellikle 1983 yılından itibaren Irak, Sovyetler Birliği'nden askeri destek, Körfez ülkelerinden ise mali destek aldı. İran ise karşılık olarak dış politikasında yumuşama adımları atmaya çalışıyordu ve pragmatik bir dış politika izlemeye başladı. Yeni pragmatik dış politika Humeyni tarafından resmen 1984 yılında İranlı diplomatlara yönelik yaptığı bir konuşmada ilan edilmişti.³⁰⁷

İran'a İsrail üzerinden gizli silah satışı uzun bir süre devam etti. 15 Eylül 1985'te İspanya'nın Malaga kentine gittiği söylenen ve İran'dan dönen bir DC-8 kargo uçağı Tel Aviv'e acil iniş yapmıştı. Bu acil inişin nedeni aslında Brüksel merkezli Nijeryalı bir şirkete ait olan kargo uçağının ABD'den alınan Hawk füzelerini İsrail üzerinden İran'a transferini gerçekleştirmesiydi. Yine aynı şirket üzerine kayıtlı bir Boeing 707 uçağı ise Malaga üzerinden İsrail'den İran'a bin 250 TOW füzesi taşıdı.³⁰⁸ Bu dönem London Observer gazetesi 25 bin ton İsrail menşeli kargo taşıyan bir geminin İran'ın Bandar Abbas Limanında teslimat yaptığını bildiriyordu. Gazetenin verdiği detaya göre kargo gemisinin ilk önce İranlı alıcılar tarafından kontrolden geçeceği Zahir'e gitmesi gerekiyordu fakat teslimatın bir an önce yapılması talep

³⁰⁶ Edward J. Laurance, "Political Implications of Illegal Arms Exports from the United States", *Political Science Quarterly*, Vol. 107, No. 3, Autumn, 1992, s.532.

³⁰⁷ Said Amir Arjomand, *"The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran"*, New York: Oxford University Press, 1988, s. 162.

³⁰⁸ Jeff Gerth, "Reagan Confirms Iran Got Arms Aid; Calls Deals Vital; Secret Dealings Have Made Use Of Complex Net", *The New York Times*, November, 13, 1986, <https://www.nytimes.com/1986/11/13/world/reagan-confirms-iran-got-arms-aid-calls-deals-vital-secret-dealings-have-made.html>, Erişim Tarihi: 03.07.2023; Jane Hunter, "Israeli Arms Sales to Iran".

edildiği için doğruca yönünü İran'a çevirmişti. Yine 1986 yılı Mayıs ayında Batı Almanya yetkilileri 81 milyon dolarlık bir mühimmat anlaşmasını deşifre ettiler. Teslimatı yürüten ise eski bir İsrail vatandaşıydı. Batı Almanya'da haftalık yayın yapan Stern dergisi, devlete ait İsrail silah sanayinden 1 Nisan tarihli bir teleksin İsrail'in bu teslimata resmi dahlini kanıtladığını yazdı.³⁰⁹ Gizli silah ticaretini yürüten Reagan yönetimine rağmen bu süreç içinde ABD'li kurumlar İran ile silah ticaretini engellemek için, bu ticarete dahil olan kişileri izlemeye devam ettiler. ABD Gümrük Teşkilatı yetkilileri İsrail ordusundan emekli General Avraham Bar-Am ve üçü İsrailli olmak üzere 17 kişiyi 1986 yılının Nisan ayında savaş uçakları, tanklar, füzeler ve diğer gelişmiş silahlar da dahil olmak üzere İran'a 2 milyar dolardan fazla Amerikan yapımı silah satma suçundan gözaltına aldı. İsrailli yetkililer ise İran'a silah satışı ile ilgileri olmadığını söyleyeceklerdi. İsrail Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Avi Pazner, silahlarda büyük bir karaborsa olduğunu ve neler olup bittiğini bilmediklerini belirtmişti.³¹⁰ Fakat 1980'lerin başında Ekim Sürprizi sırasında İran'a silah satışına aracılık eden Ya'acov Nimrodi'nin yaptığı açıklama da İsrail'in dahlini destekliyordu. Nimrodi bu tür satışlar için yetkinin devlet tarafından verildiğini ve izinlerin İsrail Savunma Bakanlığı'ndaki özel bir departman tarafından sağlandığını söylüyordu.³¹¹

Amerika'nın İran ile kurduğu gizli ilişkiler ironik bir şekilde İran'daki iç siyasi çekişmeler neticesinde gün yüzüne çıktı. ABD ile arka kapıdan kurulan rehinelere karşılık silah satışı ilişkisi İran'daki muhafazakâr kanadı rahatsız etmişti. Muhafazakâr kanada yakın olan Devrim Muhafızları'nın lideri Mehdi Haşimi'nin Humeyni'nin izniyle tutuklanması ise sürecin başlangıcını oluşturdu.³¹² Tarihe 'İrangate Skandalı' olarak geçen bu gelişme Humeyni yönetiminin ABD ile gizli silah ticaretine onay verdiğinin de işaretiydi. Beyaz Saray eski Ulusal Güvenlik Danışmanı Robert C. McFarlane'nin İran ziyaretinin hikayesi ilk olarak Lübnan'da yayınlanan ve radikal Şii gruplara oldukça yakın olan Al-Shira'a dergisi tarafından yayınlandı.³¹³ İranlı radikal kanattan Mehdi Haşimi ve Amerikalılar ile Humeyni yönetimi adına temas kuran İran Parlamento Başkanı Haşimi Rafsancani arasında yaşanan çekişme

³⁰⁹ Jane Hunter, "Israeli Arms Sales to Iran".

³¹⁰ Arnold H. Lubasch, "17 are Charged in a Plot to Sell Weapons to Iran", *The New York Times*, April 23, 1986, <https://www.nytimes.com/1986/04/23/nyregion/17-are-charged-in-a-plot-to-sell-weapons-to-iran.html>, Erişim Tarihi: 04.07.2023.

³¹¹ Jane Hunter, "Israeli Arms Sales to Iran".

³¹² Shaul Bakhash, "Les Leçons de l'Irangate", *Esprit*, Vol. 5, No. 126, Mai 1987, s. 62-63.

³¹³ Rouhollah K. Ramazani, "Iran's Export of the Revolution: Politics, Ends and Means", John Esposito, (ed.), *The Iranian Revolution: Its Global Impact* Miami, Florida International University Press, 1990, s. 44-45

küresel bir krizin de kanıtlarını ortaya koymuştu. İslam Cumhuriyeti Haber Ajansı'nın Rafsancani'ye dayandırdığı habere göre, 1986 yılı Kasım ayında McFarlane ve dört ABD'li yetkili Eylül ayında silah yedek parçaları taşıyan bir uçakla Tahran'a gelmiş ve ilişkilerde yeni bir sayfa açmak istediklerini belirtmişlerdi. Rafsancani Tahran'daki elçiliğin basılmasının yedinci yıl dönümünde yaptığı konuşmada McFarlane ve yanındakilerin sınır dışı edildiğini belirtmişti. Bununla birlikte, Rafsancani'nin açıklamasının ardından Lübnan'da rehin alınan ve yedi aydan fazla süredir tutulan Amerikalı David P. Jacobsen serbest bırakıldı.³¹⁴ ABD'li kaynaklar Los Angeles Times'a farklı dönemlerde rehin alınan ABD'li David P. Jacobsen, Weir ve Rahip Lawrence Jenco'nun serbest bırakılmasının askeri kargo sevkiyatıyla bağlantılı olduğunu söyledi.³¹⁵ İddialara cevap vermek amacıyla açıklama yapan Kongre'den yetkililer, Başkan Reagan'ın McFarlane'in Tahran'a gizli bir gezi yapmasına bizzat izin verdiğini ve bu ziyaret sırasında İranlı yetkililere Amerika'nın İran'a yönelik politikasının temellerini ve ilkelerini özetleyen bir belgeyi teslim etmesini istediğini söylediler.³¹⁶ Bu sevkiyatlar ABD vatandaşı Rahip Benjamin Weir'in Eylül 1985'te serbest bırakılmasından sonra kısa süreliğine durdurulmuştu.³¹⁷ Dönemin bazı Dışişleri Bakanlığı yetkilileri Amerikalı rehineler karşılığında askeri teçhizatın İran'a satışının Lübnan'da daha fazla Amerikalının kaçırılmasına yol açabileceği yönünde değerlendirmelerde bulundu fakat Beyaz Saray iki ABD'li rehineyi daha serbest bırakırmak için bir kısım askeri teçhizatın yine İsrail aracılığıyla üçüncü ülkeler üzerinden İran'a ulaştırılması programına devam etti.

İrangate skandalı tartışılmaya başlandıktan sonra ortaya çıkan bilgilere göre İran'a silah satışından elde edilen dolarlarla ABD Nikaragua'daki Sandinistalara karşı savaşıran kontraları

³¹⁴ Bernard Weinraub, "Iran Says McFarlane and 4 Others Went To Tehran On A Secret Trip", *The New York Times*, November 5, 1986, <https://www.nytimes.com/1986/11/05/world/iran-says-mcfarlane-and-4-others-went-to-tehran-on-a-secret-trip.html>, Erişim Tarihi: 16.07.2023.

³¹⁵ Michael Wines and Doyle McManus, "U.S. Sent Iran Arms for Hostage Releases : Weapons Were Supplied for Aid in Freeing 3 in Lebanon, Government Sources Say", *Los Angeles Times*, November 6, 1986, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1986-11-06-mn-16560-story.html>, Erişim Tarihi: 17.07.2023.

³¹⁶ Sara Fritz, "Reagan OK of Iran Trip and Note Told : Approved McFarlane Visit and Policy Declaration, Congress Sources Say", *Los Angeles Times*, January 15, 1987, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1987-01-15-mn-4762-story.html>, Erişim tarihi: 09.08.2023.

³¹⁷ Irangate Skandalı soruşturmasını yürüten Komite'nin elindeki belgelere göre 30 Ağustos 1985'te İsrail'den İran'a teslim edilmek üzere üçüncü ülkelere 100 TOW füzesi gönderilmişti. 14 Eylül'de 408 TOW'un daha teslimatı gerçekleşmişti. Bu transfer neticesinde 15 Eylül'de rehine Rahip Benjamin Weir Lübnan serbest bırakılmıştı. John Tower, Edmund Muskie, Brent Scowcroft, "The Tower Commission Report: A full text of the President's Special Review Board", New York: Bantam Books, 1987, s. 29.

mali ve askeri olarak desteklemişti.³¹⁸ Sandinistaları iktidardan devirme amacıyla Başkan Reagan Ulusal Güvenlik Konseyi'ne karşı devrimci kontralara fon, eğitim ve silah sağlayacak bir ağ kurma yetkisi vermişti.³¹⁹ İran'a gizli silah satışı yoluyla Nikaragua'daki karşı devrimcileri finanse etme önerisini dönemin İsrail Savunma Bakanı İzak Rabin yapmıştı. Rabin 1982 Lübnan işgali sırasında ele geçirdikleri Doğu Bloğu ülkeleri menşeli silahları Sandinistalara karşı savaşıran kontra birliklerine göndermeyi önerdi. Eğer Amerikalı paralı asker Eugene Hasenfus'u taşıyan uçak 5 Ekim 1986'da düşürülmemiş, Hasenfus Sandinistalar tarafından yakalanmamış olsaydı ve eğer Beyrut'ta yayınlanan Al Shiraa gazetesi bir ay sonra ABD'nin İran'a silah satışlarını sızdırmıyorsa, Irangate Skandalı'nın ortaya çıkma ihtimali epey düşük olacaktı.³²⁰

Skandalın patlak vermesinden sonra ifade veren McFarlane 3 Temmuz 1985'te İsrail Dışişleri Bakanlığı'nda yetkili ve eski bir istihbarat subayı David Kimche ile irtibata geçerek İran ile diyalog kurduklarını kabul etmişti. Kimche savunmasında ABD'nin Sovyetler Birliği'nin artan baskıları sebebiyle endişeye kapıldığını ve İsrail üzerinden İran ile ilişki kurmak istediğini söyleyecekti. Kimche'nin iddiasına göre ABD İsrail aracılığıyla İran'a siyasi görüşmeleri başlatmak isteyip istemediklerini sordu. Kimche, İran'a kapıların, aralarında Rafsancani'nin de bulunduğu İran'daki önemli ılımlılarla bağları olan Manucher Ghorbanifar aracılığıyla açılabilirliğini öne sürmüştü.³²¹

1986'da Washington Post 'ta yer alan bir habere göre ise Lübnan'daki Hizbullah'ın öncü gruplarından İslami Cihad'ın Tahran'dan onay gelmedikçe Amerikalı rehineleri serbest bırakmayacağını anlaşıldığı üzerine Beyaz Saray İran'a gizli silah transferi programını 1985'te başlattı.³²² Bu noktada İran ile temaslarını sürdüren İsrailli yetkililer Amerikalılar için

³¹⁸ Peter Kornbluh, "Test Case for the Reagan Doctrine: The Covert Contra War", *Third World Quarterly*, Vol. 9, No. 4, Oct., 1987, s.1118-1120.

³¹⁹ Reagan Doktrini çerçevesinde Sovyetler Birliği'nden politik ve askeri destek alarak ABD karşıtı devrimler gerçekleştirmeye istekli ya da şartları uygun olan ülkeler Angola, Etiyopya, Güney Yemen, Kamboçya, Afganistan, Mozambik ve Nikaragua'ydı. Sovyetler Birliği ve ABD hegemonyasına karşı oluşturduğu tehdide yönelik bu ülkelerdeki devrimler ABD'nin mali ve askeri destekleriyle engellenmeliydi.

³²⁰ Robert Parry ve Peter Kornbluh, "Iran-Contra's Untold Story", *Foreign Policy*, No. 72, Autumn, 1988, s.27.

³²¹ Bernard Gwertzman, "McFarlane Took Cake and Bible to Teheran, Ex- CIA Man Says", *The New York Times*, January 11, 1987, <https://www.nytimes.com/1987/01/11/us/mcfarlane-took-cake-and-bible-to-teheran-ex-cia-man-says.html>, Erişim Tarihi: 04.09.2023

³²² Walter Pincus, "Shultz Protested Iran Deal" *The Washington Post*, 7 Kasım 1986, <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1986/11/07/shultz-protested-iran-deal/a9d679c7-5f43-4c26-af5d-f21b17dba21c/>, Erişim Tarihi: 21.07.2023.

bir iletişim kanalı açmayı önerdi. Görüşmelerin neticesinde ise İranlı yetkililer rehinelere karşılığında askeri teçhizat istedi.

İslam Devrimi'nden itibaren ABD'nin yeni İran rejimini tanıması noktasında arabulucu rolü nedeniyle İsrail'in önemli etkisi olmuştu. İsrail'in yeni İran rejimine yönelik perspektifi rejiminden ve rejime içkin İsrail ve Siyonizm karşıtı normlardan bağımsız, çıkarlar çevresinde şekillenmişti. İsrail hem İran'a yapılan silah satışlarından önemli ekonomik gelir elde etmiş hem de Irak'a karşı İran üzerinden dolaylı bir cevap vermişti.

New York Times'ta 1986 Kasım ayında çıkan bir habere göre ise, Başkan Reagan 18 ay önce İran ile gizli temaslar kurulmasına dair gizli bir planı onayladı. Reagan yönetiminden yetkililer planın başta İran'a askeri teçhizat ve yedek parça transferini içermediğini fakat kısa bir süre sonra İsrail'in önerisiyle bunun kabul edildiğini belirtiyordu.³²³ Washington Post'tan Walter Pincus'un ulaştığı bir yetkiliden aldığı bilgiye göre ise bir süre önce Reagan'ın da olduğu Beyaz Saray'daki toplantıda Dışişleri Bakanı George P. Shultz ve Savunma Bakanı Caspar W. Weinberger İran'a gizli silah ticaretine yönetimin teröristlerle müzakere etmeme ve İran'ı terörizmin destekçisi olarak izole etme politikasına³²⁴ aykırı olduğunu söyleyerek karşı çıkmıştı. Bu programa destek ise dönemin CIA Direktörü William J. Casey, Robert C. McFarlane ve daha sonra McFarlane'nin yerine geçecek olan Başkan Yardımcısı John M. Poindexter'den gelmişti. Reagan, Shultz ve Weinberger'in yanında yer aldı ve operasyonu geçici olarak durdurdu fakat sonraki aylarda programın devam etmesini konunun Dışişlerinin üst düzey personelinden saklanması ve çok sınırlı kişinin bilmesi şerhiyle onayladı.³²⁵ Reagan, projenin Beyaz Saray Ulusal Güvenlik Danışmanı Robert C. McFarlane'nin danışmanı Michael Leeden tarafından yürütülmesini istiyordu. McFarlane Leeden'a tüm sürecin hem Dışişleri bakanlığı hem de CIA'den gizlenmesini söylemişti. Leeden ilk toplantıyı 1985 yılında İsrail Başbakanı Peres ile yaptı ve ABD'nin Tahran ile iletişim kurmak için İsrail'in yardımına ihtiyacı olduğunu söyledi.³²⁶ Her ne kadar ABD bu sevkiyatlara gizli bir plan neticesinde onay vermiş olsa da kamuoyu önünde bu gizli silah ticaretine karışan bazı isimleri yargılıyordu. Öte

³²³ Steven Engelberg, "Reagan Approved Iranian Contacts, Official Reports, *The New York Times*, November 8, 1986, <https://www.nytimes.com/1986/11/08/world/reagan-approved-iranian-contacts-officials-report.html>, Erişim tarihi: 23.07.2023.

³²⁴ Kenneth M. Pollack, "Containing Iran", *The Iran Primer*, November 1, 2010, <https://iranprimer.usip.org/resource/containing-iran>, Erişim Tarihi: 24.01.2025.

³²⁵ Walter Pincus, "Shultz Protested Iran Deal".

³²⁶ Trita Parsi, "Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States", s.117.

yandan ABD Dışışleri Bakanlığı yetkilileri Iraklı ve diğler Arap diplomatlara ABD'nin Körfez Savaşı'nda tarafsız davranma yönündeki politikasından vazge çmediğine dair güvence veriyordu.³²⁷

Humeyni yönetimindeki İran'ın, ABD ile yapılacak rehinelere karşı silah anlaşmasına dair bazı şartları vardı; Şah tarafından satın alınan ve  creti ödenen ancak Başkan Carter tarafından teslim edilmeyen silahların teslim edilmesi, İran'ın bölgesel meselelerde merkezi rolünün tanınması ve ABD'nin İsrail ve Lübnan'daki Şiilere yönelik politikasında değışiklikler yapması isteniyordu. Rehinelere karşı silah anlaşması deşifre olduktan sonra İranlı yetkililer böyle bir anlaşma olduğunu reddettiler fakat İran'ın ABD ile daha iyi ilişkileri memnuniyetle karşılayacaklarını da eklediler.³²⁸ ABD ve İran arasında kurulan bu gizli ilişkinin patlak vermesi Şah'ın devrilmesinden itibaren ABD'nin İran'ı ilk kez kamuoyu önünde tanıdığını göstermesi bakımından önemliydi.

ABD'nin İran'a yönelik inşa ettiğdi düşman kimliğı, tüm dış politikasını belirleyen tek faktör değildi. Bu sayede ABD, çıkarları doğrultusunda ideolojik söylemlerinden taviz verebilmişti. Böylece pragmatik bir şekilde taktiksel politikalar izledi. Irangate skandalında ABD'nin motivasyonları 1980'ler boyunca Hizbullah'ın Lübnan'da Amerikan vatandaşlarını esir alması, Irak ile savaşında İran'ın tamamen çökmesinin istenmemesi ve satılan silahların gelirinin Nikaragua'daki Kontralara yasa dışı finansman sağlamak için kullanılması gibi etkenlerdi. Bununla birlikte, iki ülke arasındaki ticari ilişkiler devam ettirilmemişti. Öyle ki, 1986 yılı Aralık ayında ABD Başkan Yardımcısı George Bush Reagan yönetiminin İran ile diyalog kurma girişimini savunarak İran'ın jeopolitik ve stratejik önemini görmezden gelmenin sorumsuzluk olacağını belirtti.³²⁹ Ocak 1987'de ise ABD Dışışleri Bakanı George Schultz, İslam Devrimi'nin hayatın bir ger eğdi olduğunu ve İran ile ABD'nin bölgede Sovyet etkileri de dahil olmak üzere bir dizi stratejik kaygıyı paylaştığı için bu iki ülkenin birlikte çalışma olasılığı

³²⁷ Walter Pincus, "Shultz Protested Iran Deal".

³²⁸ Elaine Sciolino, "Iran Envoy Denies Deal On Hostages", *The New York Times*, November 13, 1986, <https://www.nytimes.com/1986/11/13/world/iran-envoy-denies-deal-on-hostages.html>, Erişim Tarihi: 22.08.2023; Rehinelere karşı silah anlaşması çerçevesinde İsrail'in arabuluculuğı ve yardımıyla ABD İran'a gizlice, yaklaşık 64 milyon dolar değerinde 2000'den fazla TOW tanksavar füzesi, 235 Hawk uçaksavar füzesi ve önemli miktarda yedek parçadan oluşan altı sevkiyat gerçekleştirdi. Christin Marschall, *"Iran's Persian Gulf policy: From Khomeini to Khatami"*, New York: Routledge Curzon, 2003, s. 183.

³²⁹ "Didn't Know Contras Got Aid, Bush Says", *Los Angeles Times*, December 3, 1986, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1986-12-03-mn-548-story.html>, Erişim Tarihi: 21.08.2023.

bulunduğunu belirtmişti.³³⁰ Irangate Skandalı'nın ifşasından sonra İran'da radikal kanat eline geçen kozu kullanarak, ABD ile gizli tüm diyalog yollarını büyük oranda imha etti. ABD'de de benzer radikal politik tutum gözlemlenmekteydi. 1987 ve 1988 yıllarında ABD, İran-Irak savaşında doğrudan müdahale sayılabilecek adımlar atmıştı. Bu adımların başında Kuveyt tankerlerinin yeniden bayraklandırılması, ticaret tankerlerini korumak, Irak'la istihbarat paylaşımı ve ABD'nin İran donanmasının yarısını batırdığı gün boyu süren deniz savaşı gelmekteydi.³³¹

Ronald Reagan'ın ardından 1989'da George H. W. Bush'un ABD başkanı olarak seçilmesi, aynı yıl İran İslam Devrimi'nin öncüsü ve Velayet-i Fakih öğretisinin ideoloğu Humeyni'nin vefat etmesi ilişkilerde yeni bir evreye girildiğinin göstergeleriydi. 1990'ların başında Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın bitmesi ile birlikte ise uluslararası sistemde ABD'nin tek hegemon olduğu yeni bir küresel düzen meydana çıktı. Soğuk Savaş'ın kazanılmasının ardından, Başkan Bush ve dış politika ekibinin gündemi Reagan yönetiminin Soğuk Savaş dönemi ideolojik perspektifini daha pragmatik bir merkezilik ile değiştirmektir.³³² Bush, görev süresinin ilk iki yılı boyunca Doğu bloğunun dağılması, SSCB'nin Afganistan'dan çekilmesi, silahsızlanma, kapitalist ekonomik modelin Sosyalizme karşı zaferinin ilanı gibi gelişmeleri arkasına alarak dış politika yürüttü. 1990 sonrası dağılan ülkelerdeki kapalı rejimlerin yerine liberal demokrasilerin kurumsallaştırılması amacı Amerikan dış politikası için önemli bir hedef haline geldi.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi uluslararası sistemde etkisi tüm aktörleri etkileyecek ölçüde büyük bir gelişmeydi ve Soğuk Savaş'ın ardından ABD uluslararası sistemde tek hegemon güç olarak kalmıştı. İran ise geçen dönem içinde İslam Devrimi'ni konsolide etmeyi başarmıştı fakat Irak ile sürdürdüğü savaştan ekonomik olarak yorgun çıkmış ve devrimini çevre ülkelere ihraç edecek koşulları oluşturamadı. Anayasa değişikliğinin ardından Ali Ekber Haşimi Rafsancani'nin Cumhurbaşkanı seçilmesi ve Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın (1989/90-1993/94)

³³⁰ Norman Kempster, "US and Iran Can Improve Ties Without Arm Sales, Schultz Says", January 7, 1987, *The Los Angeles Times*, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1987-01-07-mn-2492-story.html>, Erişim Tarihi: 21.08.2023.

³³¹ Gary Sick, "The United States and the Persian Gulf in the Twentieth Century", Lawrence G. Potter, (ed.), *The Persian Gulf in History*, New York: Palgrave Macmillan, 2009, s. 299-300.

³³² Timothy J. Lynch, "In the Shadow of the Cold War: American Foreign Policy from George Bush Sr. to Donald Trump", Cambridge: Cambridge University Press, 2020, s.22-23.

uygulamaya konulması, kalkınma stratejisinde ve yönetimde değişikliklere ve ekonomik değişikliklere ivme kazandırdı.³³³ Bu plan 10 yıl önce Şah'ın devrilmesinden itibaren dış borçlanmayı yasaklayan Humeyni politikalarındaki büyük değişikliklere işaret etmekteydi. Rafsancani, dönemin ruhunu iyi okuyan bir politikacıydı. 1989 ile 1992 yılları arasında ekonomiyi önceleyen politikaları hayata geçirme imkânı bulmuştu ve yaklaşımı bölgesel yönetimleri devirmek yerine modern, bağımsız bir örnek İslam devleti modeli olmalı.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Şii İran yeni uluslararası sistemde, söylemsel düzeyde Amerikan karşıtlığını geri plana düşürdü. Bu hamle Rafsancani yönetiminin ABD'ye karşı ılımlı politikalar izlemesinin de temelini oluşturacaktı. Özellikle ABD ile kurulacak ilişkiler İran ekonomisini düzeltilmesi için gerekliydi ve yeniden inşayı finanse etmek için borç alabileceklerine inanmaktaydılar. Özellikle dış politikada sert söylemler yerine daha yumuşak bir üslup ve Batı'yı tahrik edecek adımlardan kaçınmak bu imkanlara ulaşmanın yolu olarak görülmüştü. Bunun ilk adımı da ABD ile Lübnan'da tutulan rehineler konusunda ilişkiye geçilmesi idi.³³⁴

Rafsancani cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından Tahran Üniversitesi'ndeki Cuma vaazında; "Bu kadar zorbalıkla, kibirli hesaplaşmalarla, tiranlıkla mesele çözülemez. Akıllıca davranın. O zaman biz de oradaki sorunların çözümünde size yardımcı olacağız ki bölge halkı huzur ve barış içinde yaşasın" diyerek ABD'ye Lübnan'daki rehine krizinin sona erdirilmesini teklif etmişti.³³⁵ Rafsancani'nin çağrısından sonra Başkan Bush gazetecilere verdiği demeçte, Rafsancani'nin teklifinden memnun olduğunu belirterek, teklifin sonuna kadar değerlendirileceğini vurguladı.³³⁶ 1990 yılı Şubat ayında Rafsancani'nin tutumuna paralel bir şekilde Hizbullah'ın manevi lideri Şeyh Muhammed Hüseyin Fadlallah da Lübnan'da bulunan on sekiz Batılı rehinenin serbest bırakılması çağrısında bulundu. Çağrı, Rafsancani'ye yakın İngilizce yayın yapan Tahran Times'ın "esirler İran'ın düşmanlarının propaganda aracı haline

³³³ Jahangir Amuzegar, "The Iranian Economy before and after the Revolution", *Middle East Journal*, Vol. 46, No. 3, Summer, 1992, s. 416.

³³⁴ Trita Parsi, "Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States", s. 132-133.

³³⁵ Bernard Weinraub, "Iran's President Offers U.S. Help In Hostage Crisis", *The New York Times*, August 5, 1989, <https://www.nytimes.com/1989/08/05/world/iran-s-president-offers-us-help-in-hostage-crisis.html> , Erişim Tarihi: 21.08.2023.

³³⁶ David Hoffman, "Iran Offers, Bush Welcomes Help On Hostages", *The Washington Post*, August 4, 1989, <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1989/08/05/iran-offers-bush-welcomes-help-on-hostages/ee917004-ed50-4f0e-931a-faf64fd62eb3/> , Erişim Tarihi: 22.08.2023.

gelmişti ve serbest bırakılmalıdır” haberinden sonra geldi.³³⁷ İran’ın ılımlı mesajlarına ABD de pragmatik bir şekilde cevap vermişti. Başkan Bush 1989 yılının Ocak ayında göreve geldiğinde ABD’nin İran’a dair en önemli gündem maddesi Hizbullah’ın, Lübnan’da tuttuğu Amerikalı rehinelerin serbest bırakılmasını sağlamak oldu.³³⁸ Bush, dış politik perspektifine uygun olarak yaptığı ilk konuşmada: “Bu konuda yardım edebilirler ve bu yardım uzun süre hatırlanacaktır. İyi niyet iyi niyeti doğurur. İyi niyet, sonsuza dek ilerleyen bir sarmal olabilir” diyerek, İran’a yeşil ışık yakmıştı.³³⁹ ABD’nin İran ile pragmatik ilişkiler kurmaya yönelik bir başka hamlesi, İran petrol ithalatına 1987’den itibaren uygulanan yasağın Aralık 1990’da gevşetilmesi olmuş ve Amerikan şirketlerine sınırlı miktarlarda ham petrol ithal etme izni verilmişti.³⁴⁰

İran Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin Batı ile artan işbirliği çağrısına yanıt veren Bush yönetimi yetkilileri, ABD'nin herhangi bir tutum almadan önce Lübnan'daki rehinelerin serbest bırakılması gerektiğini söyledi.³⁴¹ Bu çağrıya yanıt olarak 8 Ağustos 1991’de İran yanlısı Lübnanlı grup İslami Cihad, beş yıl boyunca tutuklu olan İngiliz rehine John McCarthy'yi yanında BM Genel Sekreterine hitaben yazılmış geri kalan Batılı rehinelerin serbest bırakılmasına karşılık İsrail'deki mahkumların serbest bırakılması konusunda BM nezdinde müzakereler yapılması çağrısında bulunan bir mektupla serbest bıraktı.³⁴² Daha sonra 11 Ağustos 1991’de yaklaşık beş yıldır Lübnan'da esir tutulan ABD’li rehine Edward Tracy ve Fransız yardım görevlisi Jerome Leyraud, Devrimci Adalet Örgütü tarafından serbest bırakıldı. Rehinenin bırakılmasının ardından İran yanlısı Devrimci Adalet Örgütü bir bildiri yayınlarak başta Hizbullah’ın liderlerinden İsrail tarafından tutuklanan Şeyh Abdülkerim

³³⁷ Ihsan A. Hijazi, "Signs of Hope for Lebanon Hostages", *The New York Times*, February 17, 1990, <https://www.nytimes.com/1990/02/27/world/signs-of-hope-for-lebanon-hostages.html>, Erişim Tarihi:21.08.2023; Robert Pear, “Party of God Mentor Offers Help In Promoting a Trade of Captives”, *The New York Times*, August 12, 1989, <https://www.nytimes.com/1989/08/12/world/party-of-god-mentor-offers-help-in-promoting-a-trade-of-captives.html>, Erişim Tarihi: 22.08.2023.

³³⁸ Stephen C. Fairbanks, "Iran: No Easy Answers", *Journal of International Affairs*, Vol. 54, No. 2, Rogue States: Isolation vs. Engagement in the 21st Century, Spring 2001, s. 449.

³³⁹ David Hoffman, “Bush Offers 'Goodwill' If Hostages Are Freed”, *The Washington Post*, August 9, 1989, <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1989/08/10/bush-offers-goodwill-if-hostages-are-freed/953ab824-67de-4a3f-a69f-4a77874ab9b7/>, Erişim Tarihi:21.08.2023.

³⁴⁰ Robert D. Hershey Jr., "U.S. Is Relaxing Its Ban on Oil Imports From Iran", *The New York Times*, Dec. 23, 1990, <https://www.nytimes.com/1990/12/23/world/us-is-relaxing-its-ban-on-oil-imports-from-iran.html>, Erişim Tarihi: 05.04.2024.

³⁴¹ David Lauter, “‘Ball Is Still in Iran Court,’ U.S. Says of Hostages”, *Los Angeles Times*, May 2, 1990, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1990-05-02-mn-137-story.html>, Erişim Tarihi: 05.04.2024.

³⁴² Edgar O’Ballance, “*Islamic Fundamentalist Terrorism, 1979-95: The Iranian Connection*”, London: Macmillan, 1997, s. 120.

Ubeyd olmak üzere hapishanelerde tutuklu bulunanların hepsinin serbest bırakılması için müzakerelerin hızlı ilerlemesini istediklerini belirttiler.³⁴³ Başkan Bush, iki rehinenin serbest bırakılmasının ardından 13 Ağustos'ta gazetecilere verdiği demeçte kendisine yöneltilen Şeyh Ubeyd'in serbest bırakılmasıyla ilgili İsrailililerden bir bilgi alıp almadığına dair soruya, henüz herhangi bir bilgi almadığını fakat siyasi sebeplerle gözaltına alınan tüm insanların serbest bırakılması gerektiğini vurgulayarak cevap verecekti.³⁴⁴

18 Eylül 1991'de İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani'nin kıdemli danışmanı Muhammed Cevad Laricani, Lübnan'da tutulan 10 Batılı rehinenin 2 ay içinde serbest bırakılacağını söyledi.³⁴⁵ Laricani'nin röportajının ardından Jackie Mann 24 Eylül'de, Amerikalı Jesse Turner, İsrail ile esir değişimi yapılırken 21 Ekim'de, Terry White 18 Kasım'da, Joseph Cicippio 4 ise Aralık'ta Beyrut'ta serbest bırakıldı. 17 Haziran 1992'de itibariyle Lübnan'da rehin alınan tüm Batılı rehineler serbest bırakılmış ve iki ülke arasındaki rehine pazarlığı sona ermişti.³⁴⁶

ABD'nin İran'a yönelik pragmatik bir dış politika izlemeye iten sürecin en önemli nedenlerinden bir diğeri de Kuveyt'in işgaliydi. Saddam Hüseyin 1990 yılı Temmuz ayında Irak'ın Kuveyt üzerinde uzun süredir devam eden iddiasını yeniden gündeme getirmiş ve Kuveyt'in tarihsel olarak Irak'ın on dokuzuncu eyaleti olduğu konusunda ısrar etmişti. 2 Ağustos 1990'da ise Irak, Kuveyt'in başkenti Kuveyt şehrini bombalayarak işgali başlattı. Sonraki dört ay boyunca Bush, uluslararası bir koalisyon oluşturdu, ardından da BMGK'nın Saddam'a 15 Ocak 1991'e kadar geri çekilmesi için süre tanıyan 678 sayılı kararı geçirmesini sağlamayı başardı.³⁴⁷ Sovyetler Birliği dahi geçici olarak Bush'un yeni dünya düzeninin

³⁴³ Robin Wright ve Kim Murphy, "U.S. Hostage to Be Released Today, Beirut Captors Say : Mideast: The Shiite Muslim group holds two Americans, Joseph Cicippio and Edward Tracy. A French aid worker seized last week in Beirut is freed", *Los Angeles Times*, August 11, 1991, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1991-08-11-mn-771-story.html> , Erişim tarihi: 05.04.2024.

³⁴⁴ George H. W. Bush, "Exchange in Kennebunkport, Maine, With Reporters on the Hostage Situation in the Middle East", *Public Papers, George H. W. Bush Presidential Library and Museum*, November 13, 1991, <https://bush41library.tamu.edu/archives/public-papers/3297> , Erişim tarihi: 05.04.2024.

³⁴⁵ Patrick E. Tyler, "A Top Iran Aide Predicts Release of All Hostages", *The New York Times*, Sept. 19, 1991, <https://www.nytimes.com/1991/09/19/world/a-top-iran-aide-predicts-release-of-all-hostages.html> , Erişim Tarihi: 06.04.2024.

³⁴⁶ Edgar O'Ballance, "Islamic Fundamentalist Terrorism, 1979-95: The Iranian Connection", s. 120-121.

³⁴⁷ United Nations Security Council (UNSC) Res 678 (29 November 1990) UN Doc S/22033.

doğduğunu gösterir bir şekilde kararı desteklemişti.³⁴⁸ Bush yönetimi Irak'ın Kuveyt'i işgaline 'Çöl Fırtınası Harekâtı' adını verdiği iki düzineden fazla ülkeden oluşan devasa bir askeri güç toplayarak karşılık vermişti. I. Körfez Savaşı sırasında, Irak'a askeri müdahale için Birleşmiş Milletler'in onayını almayı başarmakla kalmamış, aynı zamanda bu savaşı finanse eden bir koalisyonu da toplamıştı. Büyük Britanya Tornado uçaklarından filosunu ve askerlerini Suudi Arabistan'a gönderirken, Fransa 4200 asker yolladı. Toplamda Suudi Arabistan'da konuşlu 500 bin ABD askerine müttefiklerden yaklaşık 200 bin asker eklendi. Suudi Arabistan, Kuveyt, Japonya ve Almanya gibi müttefikler ise 48,2 milyar dolarlık mali yardım sözü verdi.³⁴⁹ Bu, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana gerçekleştirilen en büyük askeri güç seferberliğiydi.³⁵⁰ Sovyetler Birliği'nin de dahil olduğu geniş bir uluslararası koalisyon ile Şubat 1991'de Irak'a karşı bir saldırı başlatıldı.

Irak'a karşı kazanılan zafer ABD'nin Vietnam yenilgisinin yarattığı travmayı üzerinden attığı ve yeni dünyaya hazırlandığı bir zaferdi. Bush'un 'Yeni Dünya Düzeni'ni' (*New World Order*) I. Körfez Savaşı'nın hemen ardından ilan etmesi de ABD'nin küresel düzeni hangi perspektiften okuduğunun göstergesiydi. Ocak 1991'de 'Birliğin Durumu' konuşmasında Başkan Bush, adalet çerçevesinde ilkelerin zayıfları güçlülere karşı koruduğu yeni bir dünya düzeninin beklentisinden bahsetmekteydi. Bush'un yeni dünya düzeni serbest piyasaların yayılmasına elverişli hukukun ve demokrasinin öne çıktığı bir sisteme işaret etmekteydi ve bu amaçla atılan ilk adım Irak'ın Kuveyt'i işgalini durdurmaktı. Tasarlanan yeni düzen Amerikan liderliği ve ordusu üzerine kuruluydu ve Sovyet-Amerikan iş birliğine dayalı kolektif güvenlik rejimine dayanmaktaydı. Amacı ise ABD hegemonyasını gerçek anlamda küreselleştirmek ve korumaktı. Irak'a müdahale, aynı zamanda insani gerekçelerle dahi olsa egemen bir devlete uluslararası toplumca yapılan ilk müdahale örneği olmuştu. Bu sistemde Irak'ın nüfusunun yarısından fazlasını oluşturan Şiiler ise İran tarafından desteklendikleri takdirde, bölgede ABD'nin çıkarları için büyük tehdit oluşturacaktı.³⁵¹

³⁴⁸ Timothy J. Lynch, "In the Shadow of the Cold War: American Foreign Policy from George Bush Sr. to Donald Trump", Cambridge: Cambridge University Press, 2020, s.37.

³⁴⁹ Ronald E. Powaski, "Ideals, Interests, and U.S. Foreign Policy from George H. W. Bush to Donald Trump", Switzerland: Palgrave Macmillan, 2019, s. 33.

³⁵⁰ Timothy J. Lynch, "In the Shadow of the Cold War: American Foreign Policy from George Bush Sr. to Donald Trump", s.38.

³⁵¹ "The Future Of Iraq, A Heritage Foundation Forum", *The Heritage Foundation*, March 4, 1991, <https://www.heritage.org/middle-east/report/the-future-iraq-heritage-foundation-forum> , Erişim Tarihi: 03.02.2024.

Bush yönetimi İslam Devrimi'nden itibaren inşa edilen düşman kimliğine uygun bir şekilde İran'ın bölgede gücünün artacağı ya da Irak'ta bir iç savaş ihtimallerini değerlendirmiş ve eğer Saddam devrilecekse bunun Iraklılar tarafından yapılması gerektiğine karar vermişlerdi. Bush ekibinden hiç kimse, Saddam'ın Kuveyt işgali başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra iktidarda kalacağını beklememişti çünkü ağır basan fikir Sünni ağırlıklı ordusunun onu devireceğini yönünde şekillenmişti fakat Bush ve ekibini atladığı en önemli nokta, Iraklı Sünnilerin Saddam'ı kendileri için bir koruyucu olarak gördükleri gerçeğiydi. Sonuç olarak Irak ordusunda Saddam'a sadık kalan askerler Kürtlerin ve Şiiilerin ayaklanmalarını bastırma emrine itaat etti ve bu süreçte 30 bin ila 60 bin arasında Iraklı Şii ve Kürt öldürüldü.³⁵²

26 Mart 1991'de ABD'li yetkililer, Başkan Bush'un Irak'ın parçalanabileceği korkusu duyduğunu vurgulayarak, Saddam rejimine karşı isyan eden Şiiilere yardım etmeyi reddetmişti. ABD'nin müdahale etmeme kararı İran tarafından eleştirildi. Tahran radyosu, ABD'yi ve diğer ülkeleri çifte standartlı olmakla ve Iraklı sivillerin durumuna kayıtsız kalmakla suçlamıştı.³⁵³ Bağdat'taki Saddam rejiminin çökmesi ve yerini kırılgan bir askeri cuntanın alması ya da bir dizi yerel grup ve bölgesel gücün nüfuz için yarıştığı bir siyasi boşluğun gelmesi başta İran olmak üzere diğer bölgesel aktörleri de içine alan kanlı bir iktidar mücadelesi senaryosuna gebeydi ve bu senaryonun gerçekleşmesi ihtimali Amerikan politikası açısından en kötü senaryoydu. Çalışmanın ikinci bölümünde Şiiliğinin Iraklı Velayet-i Fakih öğretisini benimseyen gruplar ve Lübnan Hizbullahı örnekleri üzerinden bölgesel bir norm haline gelmesinin tartışıldığı bölümde belirtildiği üzere, İran'ı Irak'ta denklem içine sokan Irak'taki Şii gruplar ile çok daha önceden kurdukları ilişki ve İslam Devrimi'nin ardından karşılıklı olarak inşa ettikleri Humeyni Şiiliğiydi. Bu sebeplerden ötürü İran'ı dengeleyecek, kontrol altına alınmış ve törpülenmiş bir Saddam yönetimi ABD tarafından en tercih edilebilir seçenek olarak benimsenmişti.

İran ise resmi olarak Körfez Harekâtı süresince tarafsız kalmıştı. İran, Irak'ın işgaline karşı çıkmayı ve aynı zamanda ABD'nin Irak karşıtı ittifakının dışında kalmayı 'pozitif tarafsızlık' politikası olarak nitelendirmişti ancak pratikte ABD'ye yardımcı olabilecek nitelikte adımlar attı. İran, ABD Hava Kuvvetlerinin İran hava sahasını kullanmasına izin vermiş ve Irak'ın destek taleplerini reddetmişti. Bu süreçte ABD ve İran iletişimi sağlıklı kurabilmek adına

³⁵² Ronald E. Powaski, "Ideals, Interests, and U.S. Foreign Policy from George H. W. Bush to Donald Trump", s.36.

³⁵³ Yitzhak Nakash, "The Shi'is of Iraq", Princeton: Princeton University Press, 1994, s.276.

özel bir iletişim kanalı bile kurdu. Körfez Savaşı'nın İran-ABD ilişkileri bakımından en önemli sonuçlarından biri savaşın sonunda Irak'taki Şii nüfusun Saddam'a karşı ayaklanmasına yardım etmekten kaçınmak ve böylece Irak'ın Sünni-Şii temelli bir iç savaşa sürüklenmesini önlemeye yardımcı olmak olmuştur.³⁵⁴ İran her ne kadar aktif bir tehdit olmasa da ABD nezdinde düşman olarak politik zeminde inşa edilmişti ve Amerikan dış politikasını belirleyen temel motivasyon da buydu. Bu sebeple ilerleyen kısımlarda da görüleceği üzere ABD dış politikasında dönem dönem pragmatik çıkışlar yapsa da İran'a yönelik dış politikası köklü bir değişim geçirmeyecekti.

Körfez Savaşı ile ABD bölgede büyük bir askeri varlık oluşturmuş ve süreç içerisinde Körfez ülkeleri ve Ürdün gibi müttefik ülkelere silah satışı yoluyla İran'ı askeri olarak çevrelemeye başlamıştı. Bununla birlikte, iktidarını devam ettirilmesine izin verilen Saddam yönetimi de İran nezdinde ulusal güvenliğine aktif bir tehdit olarak görülmekteydi. İran'ın ılımlı politika izleme tutumunun ardından yeniden silahlanmaya başlıca sebepleri öncelikle ABD tarafından çevrelenme karşısında önlem almak ve Irak tehdidini kontrol altına almaktı. İran'ın bu konuda attığı en radikal adım ise Humeyni döneminde İslam'a aykırı olduğu gerekçesiyle durdurulan nükleer programın devam ettirme kararı almasıydı.³⁵⁵

Soğuk Savaş sona erdiğinde ve İran'ın uluslararası konumu açıkça daha az tehditkar hale geldiğinde bile ABD'nin dış politikada İran'ı inşa ettiği kimlik değişmedi. Bush'un başkanlığının sön dönemlerine doğru 1992 yılında ABD İran'ın bölgede daha tehlikeli bir hale geldiği tespitini yapmış ve daha fazla iyi niyet göstergesinin sakıncalı olduğu sonucuna varılmıştı. Bu dönem ABD yetkililerinin siyasi sözlüğünde ve medyada İran adı terörle eşanlamlı hale geldi ve İranlı liderler uluslararası terörizmin sponsorları olarak gösterildi.³⁵⁶ İran'ın eski Başbakanı Şapur Bahtiyar'ın Fransa'da suikasta uğraması³⁵⁷ ve Arjantin'deki İsrail

³⁵⁴ Age., s.16-17.

³⁵⁵ Trita Parsi, "Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States", s. 143-144.

³⁵⁶ Adam Tarock, "US: Iran Relations: Heading for Confrontation?", *Third World Quarterly*, Vol. 17, No.1, March, 1996, s.153.

³⁵⁷ Thomas A. Sancton, "The Tehran Connection", *Time*, March 21, 1994, <https://time.com/archive/6724940/the-tehran-connection/>, Erişim Tarihi: 25.12.2023.

Büyükelçiliği'ne düzenlenen bombalı saldırı³⁵⁸ olaylarının arkasında İran bağlantısı olduğuna dair istihbarı bilgiler ABD'nin politik tavrında etkili olmuştu.

Soğuk Savaş sonrası yeni uluslararası sistemde tek hegemon olan ABD, İsrail-Filistin meselesini çözmek için diplomatik gücünü kullanacağını dünyaya göstermek istiyordu. Her ne kadar İsrail'de İzhak Şamir hükümeti Başkan Bush'a yasadışı yerleşimleri durduracağı sözü verse de İsrail yeni yerleşimler kurmaya devam etmişti. 1991 yılının Ekim ayında ABD İsrail'i Madrid'deki barış görüşmelerine katılmaya zorladı. Şamir'in katılım şartı ise zirvenin anlaşmazlığı çözmek için kullanılacak kalıcı bir fıkstür olmamasıydı. Böylece uluslararası toplumun İsrail'i 1967 sınırlarına geri dönmeye zorlamasına zemin oluşturacak koşulların oluşmasını önlemek istemişti. ABD, Madrid Konferansına hem İsrail'i hem de Suriye ve Filistinlileri katılım konusunda ikna etti.³⁵⁹ Madrid Konferansı adeta ABD'nin tek süper güç olarak yeni küresel konumunun kutlanmasıydı. Konferansın bir bölümünde İsrail-Filistin sorunu ele alınmış, geri kalan kısmında ise geleceğin Ortadoğu'sunu inşa etmeye odaklı, su sorunundan çevreye, silah kontrolüne, mültecilere, ekonomik kalkınmaya ve bölgesel güvenlik gibi konulara kadar birçok başlık görüşülmüştü.³⁶⁰ ABD, konferansa İsrail'in, Suriye'nin ve Filistinlilerin yanı sıra bölgedeki hemen hemen her ülkenin katılımını sağlamada başarı sağlamıştı fakat davet edilmeyen tek istisna ülke İran'dı.

Parsi'ye göre ABD'nin İran'ın konferansa katılımını tercih etmemesinin en önemli nedeni, İran'ın Filistin Otoritesi üzerinde önemli bir etkisinin bulunmamasıydı.³⁶¹ İran'ın Soğuk Savaş'ın ardından yeni dönemde küresel koşullar gereği izlediği ılımlı dış politikaya rağmen, ABD'nin İslam Devrimi'nden itibaren İran'ı uluslararası sistemde mücadele edilmesi ve izole edilmesi gereken bir aktör olarak okuması, İran'da ABD'nin İran ile hiçbir zaman gönüllü olarak uzlaşma zemininde yer almayacağını savunan radikallerin elini güçlendirmişti. Rafsancani'nin Filistinliler için kabul edilebilir her türlü çözümü İran'ın da kabul edeceğini

³⁵⁸ "Argentina Seeking Hezbollah Official in '92 Embassy Bombing", *Los Angeles Times*, September 4, 1999, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1999-sep-04-mn-6832-story.htm> l, Erişim tarihi: 26.12.2023; Sebastian Rotella, "Trail Heats Up in '94 Argentina Bombing", *Los Angeles Times*, December6, 1999, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1997-dec-06-mn-61103-story.html> , Erişim Tarihi: 26.12.2023.

³⁵⁹ Trita Parsi, *"Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States"*, s. 150-151.

³⁶⁰ Trita Parsi, *"Losing an Enemy: Obama, Iran and the Triumph of Diplomacy"*, New Haven: Yale University Press, 2017, s. 20.

³⁶¹ "Interview with Mohammad Reza Tajik", counselor to President Khatami and director of the Strategic Studies Center of the President's Office, Tehran, August 25, 2004, aktaran: Trita Parsi, *"Losing an Enemy: Obama, Iran and the Triumph of Diplomacy"*, s. 20-21.

açıklamasına rağmen, ABD İran'ı hesaba katılması gereken bir güç olarak görmemişti. Hatta İran'ı dengelemesi için Saddam'ın Irak'ta kalmasına izin vermişti. Bu durumu Dışişleri Eski Bakanı Colin Powell'ın özel kalemi Albay Lawrence Wilkerson şöyle açıklayacaktı: “Bu bilerek yapıldı. Irak'ın komşularına tehdit oluşturmayacak ancak İran'ı dengeleyecek sayıda Iraklı askerin varlığını devam ettirmesine karar verildi”.³⁶²

ABD'nin İran'a yönelik inşa ettiği dış politikaya karşılık olarak, Rafsancani'nin İran'ın dış politikasını yumuşatma ve Batı bloğuna yakınlaştırma politikası yavaş yavaş çökmeye başladı. Bunun üzerine ABD'nin izlediği çatışmacı dış politikaya İran'da benzer bir karşılık verecekti. İran'ın izlediği yeni çatışmacı dış politikanın ilk uygulama alanı Filistin-İsrail barış sürecinde barış girişimlerine karşı çıkan grupları desteklemek oldu ve öncelikle ABD'nin bölgede kurmak istediği düzeni devlet dışı yapıları destekleyerek sabote etmeye çalıştı. Rafsancani'nin Madrid Konferansı öncesi dönemde izlediği ılımlı dış politika sebebiyle İran'ın Hizbullah'a verdiği destek önceki dönemlere oranla azalmıştı ve Lübnan'daki birçok Şii lider İran tarafından terk edildiklerini düşünmüştü.³⁶³ Fakat ABD'nin politik olarak karşılık vermeyeceğinin anlaşılmasının ardından İran, tecrit edilme tehlikesine karşı bölgede Hizbullah ve diğer İslamcı gruplara desteğini arttırmaya başladı.³⁶⁴ İran'ın Madrid Konferansı'na davet edilmemesine karşılık olarak dini lider Hamaney, Lübnan Hizbullahı'nın kurucularından biri olan Ali Ekber Muhteşemi Pur'a, Madrid'e karşı bir konferans düzenlemesi için yeşil ışık yakmıştı.³⁶⁵ İran'ın Madrid'e alternatif olarak düzenlediği konferans ABD'nin arabuluculuk çabalarının kendi çıkarlarına aykırı olduğunu düşünen daha radikal Filistinli grupları içermektedir.³⁶⁶

³⁶² Trita Parsi, “*Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States*”, s. 154.

³⁶³ 1980'lerin sonlarına doğru İran'ın izlediği pragmatik ve ılımlı dış politika Rafsancani dönemi başlarında yükseltilmişti. Soğuk Savaş'ın ardından 1990'ların başında İran, Şiilik vurgusunun yerine İslami söylemi benimsemiş politikası izlemişti. Uluslararası alanda, Hizbullah'ın 1980'lerde İsrail'i Lübnan'dan sürme konusundaki başarısı, İran'ın Siyonizm'e karşı mücadelede ön saflarda yer alma iddiasını doğrulamaktaydı fakat ılımlı bir zeminde Rafsancani öncülüğünde pragmatik zeminde izlenen dış politika gereği Hizbullah'a rehinelere bırakılması konusunda baskı yapması ve desteği azaltması bazı Lübnanlı Şiilerin kendilerini İran tarafından terk edilmiş hissetmelerine yol açmıştı. Houchang Chehabi, “*Distant Relations: Iran and Lebanon in the Last 500 Years*”, New York: I. B. Tauris, 2006, s. 230.

³⁶⁴ Kenneth M. Pollack, “*The Persian Puzzle: The Conflict Between Iran and America*”, New York: Random House, 2004, s. 256.

³⁶⁵ “Interview with Mohebian, August 19, 2004”, aktaran: Trita Parsi, “*Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States*”, Nev Haven: Yale University Press, 2007, s. 155.

³⁶⁶ Trita Parsi, “*Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States*”, s. 155-156.

1992 yılı aynı zamanda ABD’de başkanın değiştiği, Kasım ayında Bush’un yerine Bill Clinton’un seçildiği yıldır. Clinton’un miras aldığı dünya seleflerinininkinin tam tersi koşullara sahipti ve Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte, uluslararası sistem yeni bir dönüşümün şafağındaydı. Mandelbaum bu bakımdan 1992 ABD Başkanlık seçimlerini, Büyük Britanya’da Churchill’in kaybettiği 1945 seçimlerine benzetmektedir. İkinci Dünya savaşı boyunca İngilizlere liderlik eden Churchill, 1945 seçimlerini kaybetmişti çünkü İngilizler artık dış politikanın değil, iç meselelerin, sosyal refah konularının konuşulmasının zamanı geldiğini düşünüyordu. Benzer şekilde 1992 seçimlerinde Bill Clinton kazanmıştı çünkü Soğuk Savaş bitmişti.³⁶⁷

Clinton 26 Şubat 1993’te Amerikan Üniversitesi’nde yaptığı konuşmada küreselleşme ve siber uzayı dış politikasının iki temel özelliği olarak belirledi. Konuşmasında dış politikanın vazgeçilmez önkoşulu olan Amerikan ekonomisini sağlıklı duruma getirmekten, Amerikan iş dünyası için açık ve rekabetçi ticarete verilen önemi artırmaktan, ABD’nin küresel ekonomideki liderliğini devam ettirmekten, gelişmekte olan ülkelerin daha hızlı büyümesine yardımcı olmaktan geçtiğine değinmiş ve bunları birer hedef olarak açıklamıştı. Karşılaşılabilecek tehditleri ise Soğuk Savaş dönemine göre daha az ve keskin fakat yine de korkunç olarak niteledi. Bu tehditler milyonları evlerinden eden etnik ve dini çatışmalar, kitle imha silahlarının yayılması ve dünyanın pek çok yerinde insan haklarının ihlali olarak tanımlandı.³⁶⁸

Aynı yıllarda İran’ın İsrail ile tüm uzlaşma zeminini reddeden İslami Cihad ve Hamas gibi örgütlerle ilişkilerini geliştirme politikası başladı. 1993 Ağustos ayında İsrail ile FKÖ arasında ‘barış için toprak’ ilkesine dayanan bir anlaşmaya varılmıştı. Bu anlaşmaya göre İsrail işgal altındaki toprakları Filistinlilere iade ederek barışı elde edecekti. Bir ay sonra, Oslo I olarak da bilinen İlkeler Bildirgesi imzalandı ve Arafat ile Rabin, Beyaz Saray’daki bir törende el sıkıştılar. Bu gelişmelere İran sert bir tepki gösterdi hatta İran Cumhurbaşkanı Rafsancani Arafat’ı Filistin halkına ihanet etmekle suçlamıştı.³⁶⁹ İran Oslo I Anlaşması’nı kabul etmeyen tüm Filistinli gruplara destek vereceğini bildirecekti. İran’ın tutumunun temel sebebi eğer Oslo

³⁶⁷ Michael Mandelbaum, "Mission Failure: America and the World in the Post-Cold War Era", New York: Oxford University Press, 2016, s.15.

³⁶⁸ William J. Clinton, "Remarks at the American University Centennial Celebration", *The American Presidency Project*, February 26, 1993, <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-the-american-university-centennial-celebration>, Erişim Tarihi: 03.04.2024.

³⁶⁹ Clark Staten, "Israeli-PLO Peace Agreement—Cause of Further Terrorism?," *Emergency-Net NEWS*, October 12, 1993.

başarılı olsaydı ve Araplar İsrail'le barış elde etseydi, İran uzun süreli bir tecrit durumunda kalacak olmasaydı.³⁷⁰

Birinci ve ikinci dönem olmak üzere Clinton dönemi ABD'nin 1979'dan itibaren düşman olarak inşa ettiği İran'a yönelik zaman zaman çıkarları gereği pragmatik zeminde ılımlı ilişkiler izlese de geleneksel dış politikayı devam ettirmesinin en açık örneklerinden biriydi. İlk dönem Bush'un son döneminde izlenen dış politikanın sürekliliğinin devamı bakımından ABD İran'a karşı sert bir dış politika izlemişti. Ancak bunu Clinton'ın ikinci döneminde 1997 yılında İran'da reformist ve ılımlı politikalar izleyen Hatemi'nin İran Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte ABD dış politikasında da ılımlı bir zeminin oluşturulduğu görüldü. Clinton yönetimi ilk döneminde İran'a karşı inşa edilen düşmanlık zemininde dış politikaya uygun olarak İran'ı karakteristik olarak 'haydut', 'terörist' veya 'kanun kaçağı' olarak tanımlamıştı.³⁷¹ Bununla birlikte, tıpkı Reagan döneminde olduğu gibi iki ülke arasındaki ticari ilişkiler devam ettirildi. İran'ın ABD'den mal ithalatı 1980'de 140 milyon dolardan 1992'de 822 milyon dolara çıkmıştı. Bu ithalat esas olarak petrol sondajı ve mühendislik ekipmanları, kimyasallar, gaz türbinleri, tıbbi ekipman ve makine yedek parçalarından oluşmaktaydı. Coca-Cola'nın Meşhed'de yılda on milyon kutu kapasiteli bir şişeleme tesisi ve inşasının Tahran'da yapılması planlanan başka bir tesis projesi vardı. Yine Amerikalı bir şirket olan General Electric, 1991 yılında İran'a birkaç yüz milyon dolar değerinde elektrikli ekipman sattı. Hatta 1990 yılında, ABD Donanması tarafından tahrip edilen bir petrol platformunun yeniden inşa ihalesi Amerikan McDermott International'a verilmişti. Burada dikkat edilmesi gerek nokta, iki ülke arasındaki ticaretin tek yönlü olmasıydı. Amerikalılar ürün satarken, İranlılar alıcı konumundaydı, aksi yönde bir ticaret bulunmamaktaydı. Bunun başlıca sebebi ABD yasalarının İran'dan mal alımını yasaklamasıydı fakat bu yasağın da bir istisnası vardı; İran petrolü. Bu firmaların içerisinde İran'ın toplam petrol ihracatının yaklaşık yüzde 20'sini oluşturarak İran ham petrolünü en yüksek miktarlarda tek başına satın alan firma Amerikalı Exxon'du.³⁷²

³⁷⁰ "Interviews with Mohammad Reza Tajik"; A. A. Kazemi, former Iranian diplomat during the early years of the Khomeini regime, Tehran, August 16, 2004, aktaran: Trita Parsi, "*Losing an Enemy: Obama, Iran and the Triumph of Diplomacy*", s. 30.

³⁷¹ Seyed Mohsen Mirhosseini, "Evolution of Dual Containment Policy (the Policy of Clinton's Administration-Clinton's Doctrine) in the Persian Gulf", *Sociology and Anthropology* Vol. 2, No.3, 2014, s.107.

³⁷² Hossein Askari, "It's Time to Make Peace with Iran", *Harvard Business Review*, January-February 1994, <https://hbr.org/1994/01/its-time-to-make-peace-with-iran>, Erişim Tarihi: 05.05.2024.

Clinton yönetimi, İran'a yaptırımları sürdürmek ve uluslararası sistemde izole etmeyi sürdürmek adına yeni bir politika benimsedi. 18 Mayıs 1993'te Clinton'un Yakın Doğu ve Güney Asya işlerinden sorumlu Özel Asistanı Martin Indyk'in önerisiyle oluşturulan Çifte Çevreleme stratejisi İran'ın kontrol altına alınması ve Irak'a karşı uygulanan yaptırım rejiminin devam ettirilmesine dayanmaktaydı. Çifte Çevreleme stratejisinin arka planı, ABD'nin Basra Körfezi güvenliğinin sorumluluğunu üstlendiği ve Körfez İşbirliği Konseyi devletlerinin güvenlik açısından ABD ve Batı'ya bağımlılığını arttırdığı ve Basra Körfezi'nin iki ana gücü olan İran İslam Cumhuriyeti ve Irak'ı kontrol altına almaya karar verdiği 1991 yılına kadar uzanmaktaydı. Indyk'e göre ABD ve İran arasında dış politikadaki temel çatışma noktaları İran'ın Hamas, Hizbullah ev İslami Cihad gibi örgütlere verdiği ekonomik ve siyasi destek, İran'ın nükleer silah yapmaya yönelik çalışmaları ve Basra Körfezi bölgesinde Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerini tehdit edecek ve ABD müttefiki ülkeler arasında istikrarsızlığa yol açacak saldırı kapasitesine erişme ihtimali, Arap-İsrail Barış sürecine muhalefeti ve İran'ın insan hakları ihlalleri siciliydi.³⁷³ Çifte Çevreleme ABD'nin İran'ı Irak ile birlikte ABD karşıtı radikal rejimler olarak tanımladığı ve bölgedeki tehlikeli aktörlerden biri olarak inşa ettiği bir politik stratejiydi. ABD'nin İran'a yönelik düşman söylemini kurumsallaştırmasına ve bunu uluslararası norm haline getirmeye çalışmasına yönelikti.

Clinton yönetimine göre, ABD'nin iki bölgesel gücü dengelemek için birini diğerine karşı kullanmak zorunda kalmadan hem İran'ı hem de Irak'ı kontrol altına alma politikası izlemesine olanak tanıyan bir dizi jeopolitik durum vardı: Sekiz yıl süren İran-Irak savaşının ardından İran ve Irak'ın askeri zayıflığı, ABD'ye Basra Körfezi'nde İran ve Irak'ı tek taraflı olarak kontrol altına alma konusunda güvence vermişti. Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinden sonra Körfez İşbirliği Konseyi devletleri, ABD ile güvenlik düzenlemeleri yapmaya daha istekli bir hale geldi. En önemli madde ise İsrail ve Filistin arasında devam eden barış görüşmeleri süreciydi ve bu iki devletin sabote etme ihtimalleri Çifte Çevreleme stratejisi ile önlenecekti.³⁷⁴

Öte yandan, ABD'nin uluslararası sistemde İran'a karşı izlediği çatışmacı dış politika iki ülke arasındaki ticari ilişkileri etkilemedi. Hatta Çifte Çevreleme stratejisi ya da İsrail Lobisinin güçlü İran karşıtı politikası dahi ticari ilişkileri sonlandıramadı. Öyle ki, iki ülke

³⁷³ Seyed Mohsen Mirhosseini, "Evolution of Dual Containment Policy (the Policy of Clinton's Administration-Clinton's Doctrine) in the Persian Gulf", s.106-107.

³⁷⁴ Martin Indyk, Graham Fuller, Anthony Cordesman, Phebe Marr, ""Symposium On Dual Containment: U.S. Policy Toward Iran And Iraq", *Middle East Policy*, Vol.2, No.1, March 1994, s.1-3.

arasındaki ticaret 1994 yılında toplam 3,8 milyar dolara ulaşmış, ABD şirketlerinin yabancı yan kuruluşlar aracılığıyla sattığı 1,2 milyar dolarlık mal da ABD'yi İran'ın en büyük ticaret ortaklarından biri haline getirmişti.³⁷⁵ Devam eden ticari ilişkilerin sonlanması için güçlü İsrail lobisinin en büyük bileşenlerinden AIPAC önemli girişimlerde bulunuyordu. AIPAC'ın çabalarının bir sonucu olarak Başkan Clinton 14 Mart 1995'te İran'ın devam eden nükleer programı ve bölgede başta Hamas ile Hizbullah olmak üzere devlet dışı yapılara verdiği destek nedeniyle İran'la her türlü ticareti fiilen yasaklayan bir idari emir yayınlayarak daha önce yapılan anlaşmaları da iptal etti.³⁷⁶ Clinton'un imzaladığı bu idari emir İran'ın Amerikalı petrol şirketi Conoco ile imzaladığı 1 milyon dolarlık kontratın da iptali anlamına geliyordu. İptal edilen anlaşma Rafsancani hükümetinin ABD ile karşılıklı ılımlı politikalar sürdürme isteğinin politik ve ekonomik olarak bir yansımasıydı. Rafsancani 1995 yılında ABD ile ilişkileri geliştirmek adına son bir ticari adım atmış ve Amerikan petrol şirketi Conoco'ya kârlı bir petrol anlaşması teklif etmişti. Rafsancani'nin bu adımı atmasının en önemli gerekçesi ABD'li Senatör Alfonse D'amato'nun İsrail Lobisinin de desteğiyle hazırladığı İran ile tüm ticari ilişkileri yasaklamaya yönelik yasa tasarısının önüne geçmekti. Bu tasarı Rafsancani'nin izlediği tüm ılımlı politikaların çökmesi anlamına gelecekti. İran'da muhafazakarların baskısına rağmen Fransız şirketi Total yerine anlaşma Conoco'ya verildi. ABD anlaşmanın ardından Conoco'ya Beyaz Saray'ın İran ile yapılacak petrol anlaşmasını onaylayacağını belirtti.³⁷⁷ İran ise bu anlaşmanın bizzat dini lider Hamaney tarafından onaylandığını ve ABD'ye zeytin dalı olarak uzatıldığını söylemişti.³⁷⁸ Clinton'un İran ile tüm ticari ilişkileri yasaklayan kararının ardından İran, ABD'yi serbest ticaret politikasına ihanet etmekle suçladı ve ihalenin büyük oranda Fransız Total'e verileceğini belirtti.³⁷⁹

Clinton yönetimi boyunca İran'ın ABD resmi söylemlerinde terörizmin sponsoru olarak tarif edilmesi söylemsel bir radikal İslamcı düşman inşasının parçasıyken, hukuki ve kurumsal inşa İran'ın düşman imajını güçlendirmek için yaptırımlar yoluyla gerçekleşmişti. ABD, İran'ın uluslararası hukuka ve kurumsal düzenlere göre 'yasadışı' ve 'terör destekçisi' bir aktör olarak

³⁷⁵ Trita Parsi, *"Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States"*, s.185.

³⁷⁶ Kenneth M. Pollack, *"The Persian Puzzle: The Conflict Between Iran and America"*, s. 272.

³⁷⁷ Age., s. 270-271.

³⁷⁸ Trita Parsi, *"Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States"*, s.186-187.

³⁷⁹ "Burned by Loss of Conoco Deal, Iran Says U.S. Betrays Free Trade", *The New York Times*, March 20, 1995, <https://www.nytimes.com/1995/03/20/business/burned-by-loss-of-conoco-deal-iran-says-us-betrays-free-trade.html> , Erişim Tarihi:03.03.2024.

görülmesini sağlamayı amaçlamıştı. İran ile tüm ticari ilişkileri yasaklayan kararın ardından 6 Mayıs 1995'teki başka bir idari emir açıklandı. Clinton, İran'a yönelik Çifte Çevreleme stratejisini güçlendiren bir şekilde İran'a silah yasağı, çift kullanımlı teknolojilerin yasağı, İran ürünlerinin ABD'ye ithalatının yasaklanması, İran'a ihracat için belirli ürünler üzerinde kontroller ve uluslararası finans kuruluşlarından İran'a verilen tüm kredileri bloke eden diplomatik bir pozisyon da dahil olmak üzere bir dizi kısıtlama emri yayınladı. Böylece tehlikeli malların ve teknolojilerin İran'a transferini engellemek ve kritik malzemeleri edinme ve istenmeyen denizaşırı faaliyetleri finanse etme konusundaki mali yeteneğini sınırlandırarak İran ekonomisine baskı yapmak amaçlanmıştı.³⁸⁰ İran'a yönelik yaptırımları kapsayan idari emirlerin ardından ise İsrail Lobisinin desteğiyle, Kongre'de oylanmak üzere İran Libya Yaptırım Yasası (ILSA) tasarısı hazırlandı. Yasa tasarısı Clinton'un daha önce yayınladığı İran karşıtı idari emirlerin ötesine geçmişti. Temsilciler Meclisi'nden 0'a karşı 415 oyla geçen tasarı 1996 yılı Ağustos ayında Clinton tarafından imzalanarak kanunlaştırıldı.³⁸¹

Çifte Çevreleme stratejisinin İran ayağının temel hedefi İran'daki petrol ve gaz endüstrisine yönelikti. ABD Kongresi, İran petrol ve gaz endüstrisine 40 milyon dolar veya daha fazla yatırım yapan (bir yıl sonra 20 milyon dolara düşürülen) herhangi bir yabancı şirkete yaptırım uygulayacak bir yasa tasarısı hazırladı. Özellikle gaz ve petrol endüstrisine yaptırımların getirilmesi İran'ın temel finans kaynağının bu alanlar olmasından kaynaklanmaktaydı. ABD bu alanlarda İran'ın gelirini önemli ölçüde azaltarak, İran'ın silah almasını ve bölgedeki Şii devlet dışı grupları finanse etmesini engelleyeme çalıştı.³⁸² ABD Senatosu tasarıya daha sonra Libya'yı da ekledi ve bu sebeple tasarı ILSA olarak anılmaya başlandı. ILSA, İran'daki yatırımların çoğunu durdurarak olumsuz bir etki yarattı ve hali hazırda ekonomik açıdan İran'ı zorladı.

Hunter'a göre Irak'la karşılaştırıldığında, İran'a yönelik Çifte Çevreleme stratejisi açık değildi. ABD'nin Çifte Çevreleme stratejisinin İran ayağındaki en önemli gerekçesi 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi'nin bölgeye ve dünyaya ihracını engelleme arzusuydu. ABD'nin İran'ı kuşatması aslında ilişki yasağı, ekonomik yaptırımlar ve İran'ın üçüncü

³⁸⁰ Ellen Laipson, Gary Sick, Richard Cottam, "Symposium: U.S. Policy Toward Iran: From Containment To Relentless Pursuit?", *Middle East Policy*, Vol. 4, No.1-2, September 1995, s. 2.

³⁸¹ Trita Parsi, "Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States", s.187-188.

³⁸² James Phillips, "Maintain International Pressure And Sanctions On Iran", *The Heritage Foundation*, September 5, 1997, <https://www.heritage.org/middle-east/report/maintain-international-pressure-and-sanctions-iran-0>, Erişim Tarihi: 06.03.2024.

lkelerle ilişkilerini sınırlama çabalarının karışımını içeren pasif bir politikaydı.³⁸³ Brzezinski, Scowcroft ve Murphy’e göre ise ABD’nin ifte evrele stratejisinin özellikle İran ayağında başarısız olmasının en büyük sebebi, ABD’nin mtfevikleri tarafından bu politikanın desteklenmemiş olmasıydı. Bu nedenle Clinton’un ikinci döneminin başlarında ABD’nin Basra Körfezi politikası çıkmaza girmişti. İran’a yönelik uygulanan ağır yaptırımlar İran ekonomisine zarar vermiş fakat başarı sağlayamamıştı, tam tersi bir şekilde ABD’yi bölgede yalnızlaştırdı.³⁸⁴

Yaptırımlar yoluyla ABD, İran’ın uluslararası ticari sistemin bir parçası olmamasını sağlayarak, İran’ı ekonomik olarak da marjinal ve izole edilmiş bir aktör haline getirmişti. Reagan 1984 yılında İran’ı ilk defa ‘Terörizmi Destekleyen lkeler’ listesine koymuřtu³⁸⁵ fakat Clinton yönetimi bölgede İran’ın nüfuzunun bulunduğu devlet dışı gruplara yaptırım uygulayan ilk yönetim oldu. 1995 yılında ABD Hizbullah’ı, Hamas’ı ve İşlami Cihad’ı yaptırım listesine aldı. 1995 yılında Clinton yönetimi aynı zamanda Ortadoğu Barış Sürecini bozdukları gerekçesiyle Hizbullah ve Genel Sekreteri Hasan Nasrallah’a yaptırım uyguladı. 1997’de ise Hizbullah’ı Yabancı Terör rgt ilan edecekti.³⁸⁶ Bu doğrultuda ABD’nin ifte çevreleme stratejisi İran tarafından bölgedeki çıkarlarını baltalamaya yönelik bir saldırı stratejisi olarak algılandı ve İran daha sert bir dış politika izlemeye ynelde. Madrid Konferansı’ndan sonraki süreçte İran’ın ABD’nin bölgesel düzenini bozmaya yönelik izlediği çatışmacı dış politika, İran’ı 1995 itibariyle Hamas, İşlami Cihad gibi Filistinli grupların önemli bir destekçisi haline getirdi.

Clinton dönemi ABD İran’a ekonomik baskı uygulamanın yanı sıra, içeriden istikrarsızlaştırmak amacıyla İran’ın içerisindeki ve dışarıdaki iktidar muhalifi gruplara desteğini arttıran bir karar almıştı. 1995 yılının ortalarında CIA İran ve Irak’ı istikrarsızlaştırmak amacıyla gizli operasyonlar yapmak ve bu operasyonları sürdürmek amacıyla 1996 yılı için yaklaşık 19 milyon dolar bütçeden talep etti. Kongre ise CIA’nin bu talebini onayladı.³⁸⁷

³⁸³ Robert E. Hunter, “Building Security in the Persian Gulf”, *RAND Corporation*, 2010, s.22-23.

³⁸⁴ Zbigniew Brzezinski, Brent Scowcroft ve Richard Murphy, "Differentiated Containment", *Foreign Affairs*, May - Jun., 1997, Vol. 76, No. 3, s.28-29.

³⁸⁵ Gawdat Bahgat, "United States-Iranian Relations: The Terrorism Challenge," *Parameters* 38, no. 4, 2008, s.96.

³⁸⁶ Ashley Lane, "Iran’s Islamist Proxies in the Middle East", *Wilson Center*, September 12, 2023, <https://www.wilsoncenter.org/article/irans-islamist-proxies> , Erişim Tarihi:05.04.2024.

³⁸⁷ Adam Tarock, "US: Iran Relations: Heading for Confrontation?", s.159.

1996 yılının Kasım ayında yeniden başkan seçilen Clinton'un ikinci döneminde ABD'nin daha sert bir dış politika perspektifi vardı. ABD hegemonyasına düşman olduklarından ötürü, Kuzey Kore, Küba, Libya, Irak ve İran "demokratik düzeni ciddi bir şekilde tehdit eden devletler" olarak ilan edildiler. CIA'nin eski direktörü James Woolsey bu durumu Soğuk Savaş'ın sonuna ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasına atıf yaparak şöyle tarif ediyordu: "Batı büyük ejderhayı katletti ancak şaşırtıcı çeşitlilikte zehirli yılanlarla dolu bir ormanda yaşıyoruz."³⁸⁸ Kastedilen ülkelerden Libya, 1986 yılında Kaddafi'nin karargahının Reagan yönetimi tarafından bombalanmasının ardından "ehlileştirilmişti". Küba ise ABD ile yakın geçmişte ABD'ye giden mülteci sayısının azaltılması konusunda başarılı bir diyalog süreci yürütmüştü ve Küba komşuları için ciddi bir tehdit oluşturmuyordu. Kuzey Kore nükleer çalışmalara ilişkin ABD ile anlaşma yoluna girmişti. Irak ise kuzey ve güneyinde ilan edilen uçuşa yasak bölgeler, yaptırımlar ve uluslararası koalisyonun baskısı sonucu önemli bir tehdit kaynağı değildi. Suriye'nin İsrail ile barış yapmaya hazır olmasının ardından ise ABD'nin tehditler listesinde geriye bir tek İran kalmıştı.³⁸⁹

ABD'nin izlediği dış politikaya ve Başkan Clinton'un suçlamalarına İran Cumhurbaşkanı Rafsancani, Amerikan TV kanalı ABC'ye (*American Broadcasting Corporation*) verdiği röportajda karşılık verdi. Rafsancani, Clinton yönetiminin 16 yıllık devrimci hükümeti yalanlarla ve zorbalıkla zayıflatma çabaları nedeniyle İran'a binlerce özür borçlu olduğunu vurgulamış, ABD'nin İran'a Şah döneminden bu yana milyarlarca dolar borcu olduğunu söylemişti. ABC muhabiri Peter Jennings'in, Clinton yönetiminin ülkesini küresel terör yayan ve nükleer silah arayan kanun dışı bir devlet olarak tanımlamasının haklı olup olmadığı sorusuna Rafsancani, ABD'li petrol firması Conoco ile imzaladıkları iki açık deniz petrol sahası geliştirme anlaşmasının iptal edilmesine atıf yaparak, "*ABD'li bir firma ile anlaşmamız bir mesajdı fakat ABD tarafından doğru anlaşılmadı. Hükümetinize önerim, yaptığı bu olgunlaşmamış şeyleri yapmamasıdır. ABD'den bizimle ilişki kurmasını istemiyoruz. ABD'den istediğimiz, bize karşı düşmanlığını durdurmasıdır.*" şeklinde cevap verecekti.³⁹⁰

³⁸⁸ John Sigler, "Pax Americana in the Gulf: Old Reflexes and Assumptions Revisited", *International Journal*, Vol. 49, No.2, 1994, s. 277.

³⁸⁹ Adam Tarock, "US: Iran Relations: Heading for Confrontation?", s.149.

³⁹⁰ Elaine Sciolino, "Iranian Leader Says U.S. Move on Oil Deal Wrecked Chance to Improve Ties", *The New York Times*, May 16, 1995, <https://www.nytimes.com/1995/05/16/world/iranian-leader-says-us-move-on-oil-deal-wrecked-chance-to-improve-ties.html> , Erişim Tarihi:04.05.2024.

Tarock makalesinde İran ile ilgili ABD'yi asıl ilgilendiren noktanın İran'ın Arap-İsrail barış sürecine karşı çıkması ya da İran'ın komşularına yönelik potansiyel bir askeri tehdit oluşturması endişesi olmadığını çünkü 1991'deki Körfez Savaşı ile ABD'nin böyle tehditlerle mücadele edebilecek askeri ve siyasi iradeye sahip olduğunu gösterdiğini vurgulamaktadır. Tarock, ABD'nin asıl endişesinin kaynağının İran'ın üçüncü dünyaya alternatif oluşturabilecek bir dünya vizyonunu sunma ihtimali olduğuna dikkat çekmektedir. Tarock'un görüşünü destekler bir şekilde Rafsancani, İsrail ile Suriye arasında yürütülen ve Suriye'yi memnun edecek bir barış anlaşması olması halinde, İran'ın bu sonucu kabul edeceğini belirtmişti.³⁹¹ Tarock'un işaret ettiği nokta temelde İran'ın İslam Devrimi'nin ardından inşa ettiği kimlik ve bu kimliği inşa eden normlardı. ABD, İsrail, anti emperyalizm karşıtlığı, direniş söylemi ve üçüncü dünyaya rol model olma, dayanışma vurgusu ABD'nin çıkarlarına taban tabana zıt değerleri temsil ediyordu. ABD'nin küresel ve bölgesel hegemonyasına karşı durmayı temel hedef olarak belirleyen bu normlar hem İran'ın hem de İran ile ortak kimliği paylaşan bölgedeki Şii devlet dışı yapıların politik davranış kurallarını belirlemekteydi. ABD'nin İran'ın kimliğine yönelik endişesinin kaynağı da altı çizilen kimliğe içkin ve bölgeselleşmiş normlardı.

ABD'nin İran'a yönelik askeri kapasitesini geliştirme niyetinde olduğuna ve bu sebeple bölgede ABD müttefiki Arap komşularına tehdit oluşturduğuna dair iddiası temelde İran'ın gerçek kapasitesi ve niyetinden ziyade, ABD müttefiki Arap ülkelerinde İran'a dair bir endişe uyandırmak ve ABD'nin korumasına ihtiyaçları olduğuna inandırmak ile ilgiliydi. İran tehdidi söylemini besleyerek ABD, hem bölgede askeri olarak bulunmak ve kalmak için meşru zemin oluşturdu hem de Körfez ülkelerine silah satarak ABD ekonomisine kaynak yarattı. 1993 yılında Clinton yönetiminin savunma harcamalarını kısıtlayıcı ve silah satışını arttırarak devam ettirmesi gerektiği bir dönemde ABD'li silah üreticisi şirketler üçüncü dünya silah pazarının yüzde 72'sinin tedarikçisiydi.³⁹²

İran, Clinton'un ikinci döneminde ABD ile ılımlı ilişkiler kurmak ve ABD'nin İran üzerindeki baskısını azaltmak istiyordu ve bu doğrultuda attığı önemli adımlardan biri Hizbullah'a yönelikti. 1996 yılının Nisan ayında Lübnan Hizbullah'ını İsrail'le ateşkes anlaşması yapmaya zorladı. İsrail, Lübnan'da Hizbullah'a karşı "Gazap Üzümleri Operasyonu" adını verdiği 11-27 Nisan arasında 16 günlük bir operasyon düzenlemişti. Savaşı her iki taraf

³⁹¹ Adam Tarock, "US: Iran Relations: Heading for Confrontation, s.151.

³⁹² William D. Hartung, "Nixon's Children: Bill Clinton and the Permanent Arms Bazaar", *World Policy Journal*, Vol. 12, No. 2 (Summer, 1995), s. 25.

da kazanamadı ve bir ateşkes anlaşması yapıldı. İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayati, Hizbullah ile İsrail arasında ateşkesin yanı sıra çok sayıda rehinenin serbest bırakılmasıyla sonuçlanan dokuz günlük yoğun bir diplomatik girişim başlattı. İran İsrail'e İran'la nükleer çalışmalar konusundaki işbirliğini durdurması için Rusya'ya baskı yapmaması karşılığında Hizbullah'a verdiği desteğin azaltılması da dahil çeşitli önerilerde bulunmuştu.³⁹³

1996 yılında Suudi Arabistan'daki Kobar Kulelerine yapılan terör saldırısının³⁹⁴ sorumlusu olarak İran'ın görülmesi, İran'a yönelik uygulanan ekonomik yaptırımlar ve İran'ın içeride yaşadığı sosyal ve politik problemler dini lider Hamaney'in izlediği katı ve uzlaşmaz dış politikasını yumuşatmasını başlıca sebepleriydi. Hemen ardından reformist kanadın adayı olan Hatemi'nin yüksek bir oy oranıyla Cumhurbaşkanı seçilmesi Suudi Arabistan ve Mısır gibi ABD müttefiki Arap devletleriyle uluslararası ilişkilere ve yakınlaşmaya odaklanan bir dış politika uygulamaya başlaması, bölgede yeni bir süreç başlattı. Hatemi'nin seçilmesinin ardından İran'ın bölgesel konumunu iyileştirme çabaları doğrultusunda politikası, İran'ın yeni Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi'nin İran'ın Arap dünyasıyla barışçıl ve işbirlikçi ilişkiler istediği mesajıyla Arap başkentlerini gezmeye gönderilmesiyle başlamıştı. Dışişleri Bakanı Harrazi'nin yanı sıra, Cumhurbaşkanı Hatemi, eski Cumhurbaşkanı Rafsancani ve Dini lider Hamaney de Bahreyn, Mısır, Irak, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve diğer ülkelerdeki önemli yetkililerle ayrı ayrı görüşmeler yaparak ılımlı mesajlar verdi.³⁹⁵

ABD, Tahran'daki Büyükelçilik baskınından sonra yaşanan rehine krizinin ardından İran ile resmi tüm diplomatik ilişkilerini kesmişti fakat Clinton'un ikinci döneminde 1979'dan sonra ilk defa ABD dış politikasında radikal bir değişiklik benimsendi. Bu dönem ABD'nin İran'a yönelik daha ılımlı ve uzlaşmacı bir politika izlemesinin arkasında hem uluslararası sistemdeki değişimler hem de ABD'nin dış politika önceliklerindeki dönüşümler yatıyordu.

³⁹³ Trita Parsi, *"Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States"*, s.200- 201.

³⁹⁴ 25 Haziran 1996'da Suudi Arabistan'ın Kobar kentindeki ABD Hava Kuvvetleri tesisinde bir kamyon bombası patladı, 19 Amerikalı öldü ve 350'den fazla Amerikalı, Suudi ve diğer ülke vatandaşlar yaralandı. ABD istihbaratı, bombalamanın İran Devrim Muhafızları ve Lübnan Hizbullah'ıyla yakın bağlantıları olan Suudi Şii grubu Hizbullah el Hicaz'ın işi olduğunu belirtti. Ancak istihbarat, İranlı üst düzey liderlerin müdahalesi konusunda belirsizdi. Clinton yönetimi İran'a askeri misilleme yapmaya hazırlandı, ancak herhangi bir operasyonun süreci daha da tırmandırabileceği, hatta tam ölçekli bir savaşı tetikleyebileceği değerlendirildi. Beyaz Saray bunun yerine İran'ın rolü hakkında ek istihbarat talep ederken, İran'ı daha fazla saldırıdan vazgeçmesi konusunda uyardı, Körfez'deki Amerikan tesislerini güçlendirdi ve ABD savaş uçaklarını Suudi çölündeki uzak bir hava üssüne konuşlandırdı.

³⁹⁵ Rouhollah K. Ramazani, "The Emerging Arab-Iranian Rapprochement: Towards An Integrated U.S. Policy In The Middle East?", *Middle East Policy*, Vol. 6, No. 1, June 1998, s. 56.

1997’de Hatemi’nin İran Cumhurbaşkanı seçilmesi, İran’ın uluslararası kimliğinde önemli bir değişim sinyali vermişti. Batı ile iyi ilişkiler aradığını vurgulayan Hatemi, ABD’nin İran’a karşı daha esnek politikalar izlemesinin sebebiydi. ABD, İran’ın ılımlı reform sürecini destekleyerek, İran’ın kimliğini tamamen düşman olarak inşa etme stratejisinde esneklik göstermişti. Bununla birlikte, ABD’nin İran’a yönelik düşman kimliğini esnetmesinin jeopolitik sebepleri de bulunmaktaydı. Irak’ta Saddam Hüseyin rejimine karşı İran’ı denge unsuru olarak görmeye başlamıştı. Öte yandan, bölgede ABD’ye karşı yükselen bir el-Kaide saldırısı mevcuttu. 1998’de El Kaide, ABD’nin Kenya ve Tanzanya’daki büyükelçiliklerine saldırı düzenlemişti. İran ise hem Taliban hem de el-Kaide’ye karşı bir politika izliyordu ve ABD tarafından bu gruplara karşı bir denge unsuru olarak görülmeye başlanmıştı. Sosyal inşacıların da vurguladığı üzere tehditler objektif ve sabit değildir. Devletlerin algıları ve söylemleri değiştiğinde, düşman ve müttefik tanımları da değişebilmektedir. Bu doğrultuda İran’ın kimliği, ABD için tamamen değişmemiş olsa da selefi cihatçı örgütlere karşıtlığı nedeniyle bir anlamda yeniden yorumlanmıştı. Böylece ABD, İran’ı mutlak düşman olarak değil, belirli bağlamlarda iş birliği yapılabilecek bir aktör olarak görmüştü.

ABD, 1997’den itibaren İran’la tam bir normalleşme yerine, sınırlı iş birliği alanlarını vurgulamaya başlamıştı. Ekim 1997’de Tahran’daki İsviçre Büyükelçiliği’nde bulunan ABD Çıkarları Temsilciliği (*US Interest Section*) aracılığıyla İran’a bir mesaj gönderdi. Mesajda İran’ı, seçtiği bir yerde önkoşulsuz olarak üç ABD’li yetkiliyle (Müsteşar Thomas Pickering, Başkan Özel Yardımcısı Bruce Riedel ve Dışişleri Bakan Yardımcısı Yardımcısı David Welch) görüşmeye davet etmekteydi fakat mesaj Amerikan basınına sızdırıldı ve İran bu sebeple olumlu bir yanıt göndermedi.³⁹⁶

ABD ile ilişkilerde İran Cumhurbaşkanı Hatemi önemli bir adım atmıştı. 1997 yılının Aralık ayında bir basın toplantısında: *"Her şeyden önce Amerika'nın büyük halkına büyük saygı duyuyorum... Amerikan halkıyla düşünceli bir diyalog kurmayı umuyorum ve bu düşünceli diyalog aracılığıyla barışa, güvenliğe ve huzura daha da yaklaşabiliriz."* demişti.³⁹⁷ Hatemi’nin göreve geldikten dört ay sonra CNN muhabiri Christiane Amanpour’a röportaj

³⁹⁶ Bruce O. Riedel, "The Clinton Administration", Robin B. Wright, (ed.), *The Iran Primer: Power, Politics, and U.S. Policy*, Washington: United States Institute of Peace Press, 2010, s.141.

³⁹⁷ Douglas Jehl, "Iranian President Calls for Opening Dialogue with U.S.", *The New York Times*, Dec. 15, 1997, <https://www.nytimes.com/1997/12/15/world/iranian-president-calls-for-opening-dialogue-with-us.html> , Erişim Tarihi: 12.03.2024.

vermesi ve röportaj sırasında söyledikleri İran dış politikasındaki değişimin derinliğine işaret etmekteydi. Hatemi röportajda Amanpour'a 1979'daki rehine krizinden duyduğu üzüntüyü dile getirmiş, ABD'ye iki ülkenin profesör, sanatçı, akademisyen, gazeteci ve turist değişimi yapması fikrini önermişti.³⁹⁸ İran'ın izlediği ılımlı dış politikaya Clinton yönetimi de göreceli olarak uzlaşmacı ve ılımlı bir söylem ile karşılık vermiş fakat aktif bir çevreleme politikası izlemeye devam etti. Bununla birlikte Hatemi'nin bu ılımlı girişimine Clinton, 1998 yılının Ocak ayının sonunda İran'ı "zengin ve eski bir kültürel mirasa sahip, İranlıların haklı olarak gurur duyduğu önemli bir ülke" olarak adlandırarak ve iki ülke arasındaki farklılıkların 'aşılabilir' olmadığını vurgulayarak karşılık verecekti.³⁹⁹

İki ülke arasındaki yeni atmosferin ilk somut sonuçları, Şubat 1998'de Tahran'daki Tahti Kupası turnuvasında bir grup Amerikalı güreşçinin İranlı güreş taraftarları tarafından olumlu bir şekilde karşılanmasıyla gelmişti.⁴⁰⁰ Aynı yıl Clinton iki ülke arasındaki ilişkileri daha da geliştirmek adına Mayıs ayında İran'ın Güney Pars gaz sahasını geliştirmeyi planlayan Fransız, Rus ve Malezyalı şirketlere yönelik yaptırımlardan feragat etmiş⁴⁰¹ ve Haziran ayında Dışişleri Bakanı Madeline Albright, New York'ta Asia Society'ye yaptığı konuşmada, İran Cumhurbaşkanı Hatemi'nin saygıyı hak ettiğini, çünkü İran halkının tercihi olduğunu söylemiş ve devamında iki ülke arasında hala uçurum olsa da artık bu uçurumun kapatılmasının zamanının geldiğini ve ABD'ye sık sık seyahat eden İranlılara vize verilmesine yönelik yeni ve daha basit bir prosedür uyguladıklarını vurgulamıştı.⁴⁰²

³⁹⁸ "Transcript of interview with Iranian President Mohammad Khatami", *CNN*, January 7, 1998, <http://edition.cnn.com/WORLD/9801/07/iran/interview.html>, Erişim Tarihi: 05.03.2024.

³⁹⁹ "Clinton Sends Conciliatory Message to Iran", *The New York Times*, January 30, 1998, <https://www.nytimes.com/1998/01/30/world/clinton-sends-conciliatory-message-to-iran.html>, Erişim Tarihi: 05.04.2024; Robin Wright, "Clinton Encourages More Exchanges, Better Ties With Iran", *Los Angeles Times*, January 30, 1998, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1998-jan-30-mn-13757-story.html>, Erişim Tarihi: 05.04.2024.

⁴⁰⁰ "A U.S. Team May Go to Iran", *The New York Times*, Jan. 14, 1998, <https://www.nytimes.com/1998/01/14/sports/a-us-team-may-go-to-iran.html>, Erişim Tarihi: 05.04.2024; John Marks, "Sportsmanship Finds an Opening in a Wall of Mistrust", *Los Angeles Times*, Feb. 27, 1998, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1998-feb-27-me-23606-story.html>, Erişim tarihi: 05.04.2024.

⁴⁰¹ Elizabeth Shogren ve Robin Wright, "U.S. Waives Sanctions on Iran Gas Deal", *Los Angeles Times*, May 19, 1998, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1998-may-19-mn-51292-story.html>, Erişim Tarihi: 05.03.2024; Dan Balz, "U.S. Eases Stand on Cuba, Iran Sanctions", *The Washington Post*, May 19, 1998, <https://www.washingtonpost.com/wp-srv/inatl/longterm/iran/stories/iran051998.htm>, Erişim Tarihi: 05.03.2024.

⁴⁰² "Secretary of State Madeleine Albright, address to the Asia Society", *US Department of State*, New York, June 17, 1998, <https://1997-2001.state.gov/statements/1998/980617a.html>, Erişim Tarihi: 05.03.2024.

Clinton yönetimi İran ile direk ilişki kurmak adına İsviçre Büyükelçiliği'nde bulunan ABD Çıkarları Temsilciliği üzerinden 1997 yılında yaptığı girişim İran tarafından yanıtı bırakılmış olsa da 1998 yılında Suudi Arabistan üzerinden ikinci bir girişimde bulundu. Başkan Yardımcısı Al Gore, Mayıs ayında Suudi Arabistan'a yaptığı ziyarette, Suudi Veliyet Prensi Abdullah'tan ABD ile İran arasında doğrudan diyaloga aracılık etmesini istemişti. Ancak İran bu girişimi bir kez daha reddedecek ve İran ile Amerikan halkı arasındaki diyalogun resmi görüşmelerden önce gelmesi gerektiğini vurgulayacaktı.⁴⁰³

21 Haziran 1998'de Fransa'da düzenlenen Dünya Kupası'nda ABD-İran futbol maçının arifesinde Clinton, Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçildikten sonra Amanpour röportajı ile verdiği olumlu hamlesine karşılık vermişti. Maçın başlamasından hemen önce, Clinton'ın önceden kaydedilen açıklaması dünya kamuoyuna servis edildi. Clinton bu açıklamasında, *"Amerikalı ve İranlı sporcular arasındaki bugünkü maçı alkışlarken, bunun uluslarımız arasındaki yabancılaşmayı sona erdirmeye yolunda bir başka adım olmasını umuyorum. Geçtiğimiz yıl boyunca Cumhurbaşkanı Hatemi ve benim, halklar arası iletişimi daha fazla teşvik etmek ve vatandaşlarımızın birbirlerinin zengin medeniyetlerini daha iyi anlamalarına yardımcı olmak için çalışmamızdan memnuniyet duyuyorum."* diyordu.⁴⁰⁴

Uluslararası sistemde İran ve ABD arasında ılımlı ilişkilerin doruk noktası 7 Aralık 1998'de Clinton'un, İran'ın ABD'nin uyuşturucu üreten ülkeler listesinden çıkarıldığını duyurmasıydı.⁴⁰⁵ İran ise Avrupa Birliği ile arasındaki önemli bir gerginlik konusu olan Salman Rüşdi hakkında yaptığı ılımlı açıklamayla karşılık verdi. Şeytan Ayetleri kitabının yazarı Hint asıllı İngiliz edebiyatçı Salman Rüşdi hakkında Humeyni'nin 1989 yılında verdiği ölüm fetvası konusu 1998 yılında İran Dışişleri Bakanı Harrazi ile Büyük Britanya Dışişleri Bakanı Robin Cook arasındaki müzakereler yoluyla çözüldü. İran Humeyni'nin fetvasını uygulamama sözü vermiş ve fetvayı İran devlet politikası değil, "Humeyni'nin kişisel görüşü" olarak tanımlanmıştı.⁴⁰⁶

⁴⁰³ Bruce O. Riedel, "The Clinton Administration, s. 140.

⁴⁰⁴ William J. Clinton, "Excerpt of Videotaped Remarks on the United States-Iran World Cup Game", online by Gerhard Peters and John T. Woolley, *The American Presidency Project*, June 18, 1998, <https://www.presidency.ucsb.edu/node/226464>, Erişim Tarihi: 05.03.2024.

⁴⁰⁵ Robin Wright, "Iran Taken Off List of Drug-Pariah States", *Los Angeles Times*, Dec.8, 1998, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1998-dec-08-mn-51864-story.html>, Erişim Tarihi: 06.03.2024.

⁴⁰⁶ Rouhollah K. Ramazani, "Ideology and Pragmatism in Iran's Foreign Policy", *Middle East Journal*, Vol.58, No.4, 2004, s.558.

Clinton yönetiminden ilişkileri bir adım öteye taşıyacak bir başka açıklama ABD Dışışleri Bakanı Madeleine Albright'ın 17 Mart 2000'de yaptığı konuşmada geldi. Albright CIA'nin, Başbakan Muhammed Musaddık hükümetini deviren ve İran'da Şah monarşisini yeniden tesis eden 1953 darbesindeki rolü nedeniyle resmen özür dilemiş ve ABD'nin İran'dan kilim, havyar ve fındık ithalatına yönelik uyguladığı yaptırımların kaldırıldığını ve İran'ın eskiyen Boeing uçağı için yedek parça ihracatının onaylandığını açıklamıştı. Ayrıca, 1979'daki ABD Büyükelçiliğı baskınından bu yana ABD bankalarında dondurulan İran'ın mali varlıklarının geri ödenmesine ilişkin sorunların çözömlenmesini de teklif etmişti.⁴⁰⁷ Albright'ın konuşmasına İran'ın tepkisi merak edilirken birkaç gün sonra Dini Lideri Hamaney, Albright'ın sözlerini değersiz bularak reddettiğini açıklayacaktı. Hamaney ABD'yi İran-Irak Savaşı'nda Irak'ı desteklemekle suçlamış ve ABD ile herhangi bir resmi diyalogu geri çevirmişti.⁴⁰⁸

Dini Lider Hamaney'in uzlaşmadan uzak tutumunun aksine İran Cumhurbaşkanı Hatemi ise karşılık olarak iki ölkce arasındaki kültörel alışverişe ilişkin adımları destekliyordu. 18 Mayıs 2000'de ABD'nin itirazlarına rağmen, Dünya Bankası yedi yıl sonra İran'a verdiği ilk krediyi onayladı. Hatemi ve Clinton, İran ile ABD'yi uzlaştırmının gerekliliğı konusunda kamuoyuna açıklamalarda bulunmaya devam etti. Clinton, 6 Eylül 2000'de BM Genel Kurulu'nda Hatemi'nin konuşmasını dinlemek için kalarak alışılmadık bir adım atmıştı.⁴⁰⁹ ABD Dışışleri Bakanı Albright ve İran Dışışleri Bakanı Kemal Harrazi ise İslam Devrimi'nden sonra ilk defa, Afganistan'da barışı teşvik etmek için BM destekli sekiz ölkeden oluşun bir toplantıya katılmışlardı.⁴¹⁰

İslam Devrimi'nden 2000 yılının Kasım ayında başkan seçilen George W. Bush dönemine kadar olan süreçte, ABD'nin İran'a yönelik politikası radikal İslamcı bir düşman kimliğı etrafında şekillenmişti. Wendt'ten hareketle sosyal inşacılar kimliklerin hem süreklilik hem de esneklik gösterebileceğini vurguluyordu. ABD-İran ilişkisi örneğinde de göröleceğı

⁴⁰⁷ John Lancaster, "U.S. Plans Major Gesture To Iran: Overture Acknowledges Past Meddling in Affairs" *The Washington Post*, March 17, 2000, <https://www.washingtonpost.com/wp-srv/WPcap/2000-03/17/042r-031700-idx.html>, Erişim Tarihi: 12.12.2023.

⁴⁰⁸ Puneet Talwar, "Iran in the Balance", *Foreign Affairs*, Vol. 80, No. 4 (Jul. - Aug., 2001), s. 69.; Bruce O. Riedel, "The Clinton Administration", s. 141

⁴⁰⁹ Scott MacLeod, Azadeh Moaveni ve Douglas Waller, "Clinton and Khatami Find Relations Balmy?", *CNN*, September 11, 2000, <https://edition.cnn.com/ALLPOLITICS/time/2000/09/18/diplomacy.html> , Erişim tarihi: 12.12.2023; Colum Lynch, "Carpe diem is Clinton's last call to leaders" *The Guardian*, 7 September, 2000, <https://www.theguardian.com/world/2000/sep/07/2> , Erişim tarih: 12.13.2023.

⁴¹⁰ "US and Iran face to face", *BBC*, September 16, 2000, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/926714.stm , Erişim tarihi: 12.13.2023.

üzere, ABD'nin İran'a yönelik İslam Devrimi'nden itibaren inşa ettiği düşman kimliği sabitti fakat pragmatik sebeplerle ve jeopolitik gerekçelere uygun olarak belirli dönemlerde farklı yaklaşımlar da benimsenmişti. Uzlaşma, çatışma ya da diyalog girişimleri bir devletin kimliği sabit kalsa dahi, bu kimliğe uygun çıkar yorumlamalarının değişebileceğini göstermekteydi. Öte yandan ABD, İran'a yönelik inşa ettiği kimlik ile tam örtüşmeyen politikalar izlediği dönemlerde, bu girişimleri meşrulaştırmak adına farklı söylemler de kullanmıştı. Ilımlı politikalar izlendiği Clinton'un ikinci döneminde, diyalog girişimleri İran'ı dizginlemek ya da uzlaşmazlıkları diplomasiyle çözmek olarak adlandırılmıştı. Bu yolla ABD İran'ın düşman kimliğinden de kopmamış oldu. Öte yandan, bir sonraki bölümde görüleceği üzere, ABD Humeyni'nin Şiilik öğretisini sadece İran ve Hizbullah üzerinden okumuş ve aktörlerden bağımsız ortak bir çatı Şii kimliğinin ortaya çıktığını görememişti. Bu iddia bir sonraki bölümde ABD'nin İran ile ortak bir kimlik inşa etmiş olan Hizbullah'la ilişkisi üzerinden açıklanacaktır.

B. ABD-HİZBULLAH: İRAN'IN BÖLGESEL VEKİLİ OLARAK DÜŞMAN İNŞASI

Sosyal inşacı yaklaşım perspektifinden ABD'nin Lübnan Hizbullahı'na karşı 1979 İran İslam Devrimi'nden 2000'li yıllara kadar izlediği politika değerlendirilirse, bu süreçte kimlik, söylem ve sosyal yapıların dış politikayı nasıl şekillendirdiğini vurgulamak gerekmektedir. ABD, ortaya çıktığı dönemden itibaren Lübnan Hizbullahı'nı İran'ın vekil gücü ve Batı karşıtı bir örgüt olarak tanımlamış ve 1980'lerden itibaren güvenlik tehdidi olarak çerçevelemişti. Ancak bu algı, farklı tarihsel dönemlerde farklı şekillerde kurulup, dönüşmüştü. ABD 1980'lerde Hizbullah'ı mutlak düşmanlaştırma politikası temelinde terörist bir kimlik olarak inşa etmişti. Bu tanımlamada 1983'te Hizbullah'ın öncü gruplarının Beyrut'taki ABD Büyükelçiliği ve Deniz Piyadeleri Karargahı'na düzenlediği saldırılar, ABD'nin örgüte yönelik kimlik inşasında belirleyici olmuştu. Bu saldırılar sonrası ABD, Hizbullah'ı mutlak düşman ve İran destekli bir grup olarak tanımladı ve 1985'te terör örgütü olarak ilan etti. Böylece Hizbullah ABD nezdinde radikal İslamcı hareketlerin parçası olarak inşa edildi.

Bombalı saldırıların yanı sıra, 1984'ten itibaren Lübnan'da birçok ABD vatandaşı Hizbullah'ın öncü grupları tarafından rehin alınmıştı. Yedi yıl içinde Hizbullah'a bağlı gruplar yaklaşık 87 Avrupalı ve Amerikalıyı kaçırdı. Bombalı saldırılar ya da intihar saldırıları kadar şiddetli olmasa da rehine alma politikası Hizbullah ve İran için Batılı devletlerin politikalarını etkileme noktasında önemli bir araç olmuştu. ABD ve Avrupa ülkeleri rehinelere serbest bırakılmasını sağlamak için fidye ödemiş, İran ve Hizbullah'ın bırakılmasını istediği isimleri serbest bırakmış, İran'ın muhaliflerini sınır dışı etmiş ve gizlice İran'a silah satmaya devam

etmişti.⁴¹¹ Rehineler içerisinde en önemlilerinden birisi 16 Mart 1984'te kaçırılan CIA Beyrut istasyon şefi William Buckley'di. Buckley'in serbest bırakılması için ABD, İran ile direk iletişim yolları aramıştı. 1987 yılının Mayıs ayında London Observer gazetesinde yazılan bir iddia Buckley üzerinden İran ve ABD'nin rehineler üzerinden silah pazarlığı yaptığını kanıtlar nitelikteydi. İran Parlamentosu Başkanı Rafsancani Tahran'da Mayıs 1986'da Başkan Reagan'ın eski Ulusal Güvenlik Danışmanı Albay Robert McFarlane'e, CIA istasyon şefi William Buckley'nin işkence altında verdiği dört saatlik itirafın video transkriptini göstermişti. Bu durum ABD'nin Ortadoğu'daki ajanlarının neredeyse tamamına yakınının deşifre olduğu anlamına gelmekteydi. İddiaya göre, skandalın ardından McFarlane Rafsancani'ye bu bilgileri Sovyetler Birliği'nden saklaması karşılığında Irak ile ilgili istihbarat ve ABD silahları vermeyi önermişti. Gazete Rafsancani'nin teklifi kabul ettiğini bildiriyordu.⁴¹²

1990'lı yıllar ABD'nin Hizbullah'a karşı daha esnek ve çıkar temelli yaklaşım gösterdiği yıllardı. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte ABD, Lübnan'daki dengeleri gözeterek ve İran ile kurduğu ilişkileri de göz önüne alarak söylemsel düzeyde daha esnek bir perspektif benimsemişti. Hizbullah'ın karşılıklı Şii kimliği inşa ettiği İran da Soğuk Savaş'ın sona erdiği 1990'lı yılların başında pragmatist ve ılımlı bir dış politika izlemekteydi. Irak'la savaşın Ağustos 1988'de sona ermesi, Ayetullah Humeyni'nin Haziran 1989'da ölmesi, İran nezdinde yeniden ılımlı dış politika izleme ihtiyacı ortaya çıkarmıştı. Gecikmiş kalkınmadan kaynaklanan sorunlar da eklenince, İran'da yeni bir dönemi başlatıldı. Anayasa değişikliğinin ardından Rafsancani'nin Cumhurbaşkanı, Hamaney'in Dini Lider seçilmesi ve İran'ın dış politikasındaki uzlaşma arayışı Humeyni Şiiliğini rehber olarak kabul eden bölgedeki diğer gruplara da yansımıştı. İran'ın bölgede ABD ve Batı ile ilişkilerinde en önemli kartı, karşılıklı ortak bir kimlik inşa ettiği Lübnan Hizbullahı ile olan ilişkisiydi. Bush ABD Başkanı olarak 1989 yılında göreve başladığında, Hizbullah Lübnan'da hala Amerikalı rehineleri elinde tutuyordu. Hizbullah'ın 1980'lerin sonlarında rehin aldığı Amerikalıların iadesi İran ve ABD'nin uluslararası sistemde küresel kamuoyu önünde ilişkilerinin başlangıcını oluşturmuştu.

⁴¹¹ Marc R. DeVorea ve Armin B. Stählib, "Explaining Hezbollah's Effectiveness: Internal and External Determinants of the Rise of Violent Non-State Actors", s. 349-350.

⁴¹² "Robert McFarlane, while trying to free American hostages last...", *United Press International (UPI)*, May 3, 1987, <https://www.upi.com/Archives/1987/05/03/Robert-McFarlane-while-trying-to-free-American-hostages-last/6808547012800/>, Erişim Tarihi: 15.07.2023

Bölgede silahlı bir devlet dışı örgüt olan Hizbullah, tıpkı İran'ın kullandığı ABD karşıtı söylemi kullanıyor ve ABD'nin askeri tesisleri gibi stratejik alanlarına saldırılar düzenliyordu. Bu niteliğinden ötürü ABD, örgüte ulaşmanın en etkili yolunun İran üzerinden olduğunu zamanla keşfetti. Bu anlamda ABD, Hizbullah'ın İran ile paylaştığı kimliği ve ortaklaşan çıkarlarını kavramıştı. George H. W. Bush döneminde İran ve Hizbullah, özellikle rehineler konusunda ABD ile paralel politikalar izlemişti. Bu dönem İran, Hizbullah'tan rehinelerin bırakılmasını istemiş ve rehinelerin ABD'ye teslim edilmelerinin önü açılmıştı. Humeyni Şiiliği temelinde bir kimlik inşa etmiş olan Hizbullah'ın kimliğinden ve kimliğini meydana getiren normlardan ötürü ABD ile karşıtlık ve mücadele temelinde bir ilişkisi vardı. İran'ın Rafsancani döneminde 1990'ların başında ABD'ye ulaşma çabaları ve ABD ile kurduğu ılımlı zeminde ilişkiler, Hizbullah'ın İran ile gergin ilişkilerinin sebebiydi. Rafsancani'nin ılımlı bakış açısı ve ABD'yle anlaşmaya çalışması Hizbullah'ı rahatsız etmişti. Hatta İran'ın Hizbullah'la ilişkisini azaltmasıyla birlikte Bekaa Vadisi'nde bir terk edilmişlik duygusu yayılmıştı.⁴¹³

Hizbullah'ın konumunu İran nezdinde değiştiren ise ABD'nin Soğuk Savaş sonrası bölgede kurmayı planladığı hegemonya çerçevesinde düzenlediği Madrid Konferansı ve İsrail-Filistin barış süreci projesi olan Oslo süreciydi. ABD, Körfez Savaşı'nın ardından 30 Ekim-1 Kasım 1991 tarihleri arasında bölgesel barışın odak noktası olduğu Madrid Konferansı'nı düzenlemişti fakat İran'ı Madrid Konferansı'na davet etmedi. Konferans İsrail-Lübnan ve İsrail-Suriye barışını hedefleyen iki ayrı yol içeriyordu ve Hizbullah iki konunun da kalbinde yer almıştı.⁴¹⁴ İran, Oslo sürecinin de tamamen dışında tutulmuştu çünkü ABD nezdinde İran'ın Filistinli gruplar üzerinde bir etkisinin olmadığı değerlendirilmişti.⁴¹⁵ Bu noktada Hizbullah ile ilişkileri ve sahip olduğu ortak kimlik, İran'ın bölgedeki en önemli stratejik hamlesinin temeliydi. İran, Hizbullah aracılığıyla hem istihbarat toplayabilir hem de İsrail'e yıkıcı bir maliyet getirebilirdi çünkü İsrail ABD'nin İran'a baskı yapmak için bölgede desteklediği bir ülkeydi. İran, Hizbullah sayesinde İsrail'e ulaşmak için gelişmiş balistik füzelere ihtiyaç duymayacaktı. İsrail Gizli Servisi Şin Bet'in yöneticisi Ami Ayalon, İran'ın Hizbullah'ı Kuzey İsrail'in çoğunu vurabilecek binlerce roket ve füzeyle silahlandırmakla kalmadığını, aynı

⁴¹³ Trita Parsi, *"Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States"*, s.215.

⁴¹⁴ "The Party of God and Its Greatest Satan: The 36-Year Confrontation Between Hezbollah and the United States", *Eye on Hezbollah*, September 15, 2020, s.27.

⁴¹⁵ Trita Parsi, *"Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States"*, s.152-153.

zamanda Hizbullah'a İsrail içinde terör eylemleri gerçekleştirmek için bir altyapı hazırlaması talimatını verdiğini belirtmişti.⁴¹⁶

Lübnan iç savaşının bitmesiyle ülkedeki taraflarca imzalanan Taif Anlaşması'nı Hizbullah reddetti ve Lübnan'ın güneyindeki kontrolü devretmedi. Ancak silahlarını koruyacak tek güç olarak kalma garantisi aldıktan sonra bu tutumundan vazgeçti. Hizbullah-Emel arasındaki çatışmanın sona ermesi ve Suriye ile İran'ın Lübnan üzerinde Hizbullah ile ilgili anlaşmaya varması, Hizbullah liderliğinde değişime yol açmıştı. Hizbullah'ın ilk genel sekreteri olan Şeyh Subhi Tufeyli'nin yerine Abbas Musavi geçti. Partileşen Hizbullah'ın 1991'deki Genel Sekreteri Abbas Musavi, dört maddelik 'Lübnanlılaşma Programı' açıkladı. Bu program öncelikli olarak gayrimüslimlere de hitap etmek ve sosyal sorunlara çözüm bulmak amaçlarını taşımaktaydı. Musavi'nin 1992'de öldürülmesinin ardından, Hasan Nasrallah Genel Sekreter olmuş ve Hizbullah bu dönemde Lübnanlılaşma sürecinden geçmişti. 1992 yılında yapılan ilk seçimlere parti olarak katılan Hizbullah, İran Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin ılımlı dış politikasına paralel bir şekilde 'İslam Devrimi' sloganını 'İslami Direniş' sloganıyla değiştirdi. Partileşme adımı atan örgütün temel hedefi ise, Lübnan Parlamentosu'nu direniş için siyasi bir foruma dönüştürmek ve hükümeti denetlemek için bir araç olarak kullanmaktı.⁴¹⁷ Hizbullah 23 Ağustos ile 6 Eylül 1992 tarihleri arasında gerçekleşen Lübnan Parlamento seçimlerinde 128 sandalyeli Meclis'te 8 sandalye kazandı.⁴¹⁸

1980'lerde ABD'nin söylemi tamamen Hizbullah'ı terörist bir yapı olarak tanımlamaya odaklanmıştı. Özellikle 1983 Beyrut saldırıları ve ABD vatandaşlarının kaçırılması örgütün ABD nezdinde tamamen bir güvenlik tehdidi ve terörist grup olarak çerçevelenmesine neden olmuştu. Ancak 1992'de Hizbullah'ın Lübnan Parlamentosu'na girmesiyle, örgütün sadece bir silahlı aktör değil, aynı zamanda Lübnan'ın siyasi sisteminde yer edinen bir yapı olduğu gerçeği ortaya çıktı. Bu durum, ABD'nin örgütle doğrudan temas kurduğu anlamına gelmese de söylemsel düzeyde Hizbullah'ın sadece bir terör örgütü olmadığına dair farkındalığın arttığını gösteriyordu. 1993 yılında İsrail ile Lübnan arasında varılan ateşkes anlaşması, ABD'nin Hizbullah'ı tamamen yok edilmesi gereken bir terör örgütü olarak değil, bölgesel dengelerde

⁴¹⁶ "Iran Told Hezbollah to Act Inside Israel," *Haaretz*, March 29, 2000 aktaran: Trita Parsi, *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States*, s.215-216.

⁴¹⁷ Ziad Majed, "Hezbollah and the Shite Community: From Political Confessionalization to Confessional Specialization," s.7.

⁴¹⁸ A. Nizar Hamzeh, "Lebanon's Hizbullah: From Islamic Revolution to Parliamentary Accommodation", s. 321.

etkili bir aktör olarak gördüğünü göstermekteydi. ABD'nin iki taraf arasında arabulucu rolü oynarken, Hizbullah'ın Lübnan'da önemli bir güç olduğunu kabul etmek zorunda kaldığını gösteriyordu.⁴¹⁹ ABD'nin Hizbullah'a yönelik tamamen izolasyoncu bir politika izlememesi, örgütün Lübnan siyasetindeki varlığının ABD tarafından en azından bir gerçeklik olarak kabul edildiğini gösteriyordu. Bununla birlikte, Hizbullah da İran gibi ABD karşıtı, İsrail karşıtı, direnişi temel alan normlar temelinde kimliğini inşa etmişti. İsrail'e direnme örgütün meşru temellerinden en önemlisiydi ve İsrail karşıtı faaliyetlerini sürdürmesi sebebiyle ABD örgütü tıpkı İran gibi Ortadoğu barış sürecine tehdit olarak görmeye devam etti. ABD'nin Hizbullah'a yönelik bu tavrı zamanla daha da sertleşecekti.

Clinton döneminde 1995 ve 1997 yıllarında, Hizbullah ABD tarafından önemli ölçüde İsrail'in Güney Lübnan'daki işgaline bağlı bir sorun olarak görülmüştü. Bu perspektiften bakıldığında, Hizbullah'ın Amerikan ulusal güvenliği açısından çok kısıtlı bir etkisi vardı ve bu sebeple örgüte yönelik sınırlı önlemler alınmıştı. ABD Dışişleri Bakanlığı Hizbullah'ı ilk defa 8 Ekim 1997'de Yabancı Terör Örgütü olarak ilan etti ancak bu karar daha çok İsrail'in güvenliğiyle ilgiliydi. ABD'nin Hizbullah'ı İsrail'in sınırında bir sorun olarak gören yaklaşımından hareketle İsrail, 1993 ve 1996 yıllarında Hizbullah'ı kontrol altına almak için Lübnan'ın altyapısını kasıtlı olarak tahrip eden ve sivillere zarar veren iki büyük operasyon başlatmıştı. İsrail'in düzenlediği 1993'teki 'Hesap Verebilirlik' operasyonunda ABD Lübnan hükümetini İsrail'i BMGK'ya şikâyet etmemeye ikna etmiş, bunun yerine ABD Dışişleri Bakanı Warren Christopher'a iki taraf arasında ateşkes görüşmeleri başlatması konusunda yetki vermişti. ABD, Nisan 1996'da ise İsrail Başbakanı Ariel Şaron'un başlattığı 'Gazap Üzümleri' operasyonuna destek verdi. Operasyon kapsamında İsrail 18 Nisan 1996'da Lübnan'ın güneyindeki Kana köyündeki bir BM binasını bombalayarak yaklaşık 106 Lübnanlı sivil öldürdü.⁴²⁰ Kana'da gerçekleştirilen katliama kadar ABD İsrail'in operasyonuna karşı herhangi bir müdahalede bulunmamış, tam tersi bir şekilde İsrail'in kendini müdafaa hakkı olduğunu savunmuş ve Hizbullah'ı suçlamıştı. 1996 yılı Nisan ayında İsrail ve Hizbullah arasında aracılık ettiği ikinci ateşkes anlaşması sürecinde ABD, Hizbullah'ı Lübnan'daki meşru bir aktör olarak görmezden gelemeyeceğini kabul etti. Bu sebeple de örgütün varlığını sürdüreceğini öngören

⁴¹⁹ Augustus Richard Norton, "Hezbollah: A Short History", s.83-87.

⁴²⁰ "Israel/Lebanon: "Operation Grapes of Wrath- The Civilian Victims", *Human Rights Watch*, September 1, 1997, <https://www.refworld.org/reference/countryrep/hrw/1997/en/36690>, Erişim Tarihi: 05.04.2024.

bir dil kullandı.⁴²¹ İmzalanan anlaşma Hizbullah'ın İsrail'e karşı savaşıyan Lübnanlı bir ulusal direniş hareketi olduğu fikrini yerel, bölgesel ve uluslararası alanda güçlendirmişti.

Bununla birlikte, Clinton yönetimi İsrail karşıtı eylemlerini sürdürmesi nedeniyle Hizbullah'ı Ortadoğu barış sürecine tehdit ve düşman olarak tanımlamaya devam etti. Clinton ayrıca hareketlerini sınırlamak ve fonlarını kesmek amacıyla ABD'de Hizbullah ile bağlantılı olduğu düşünülen hesapları dondurmaya başladı. NATO da ABD dış politikasına paralel bir şekilde Hizbullah'ı kastederek, "radikal İslami terör tehdidine karşı harekete geçme kararını" kabul etti. Hizbullah ise bu adımı "İslam'a karşı bir dünya savaşı" olarak kabul etti ve tüm Amerikan ürünlerine karşı boykot yoluyla bir ekonomik savaş çağrısı yaptı.⁴²²

Clinton döneminde ABD kitle imha silahları geliştirdiği ve Arap-İsrail barış sürecini baltalamak isteyen örgütleri desteklediği için İran'a yaptırım uygulama politikası izledi. Clinton'un yaptırımları önceleyen dış politikası ABD-İran ilişkilerini değiştirdiği gibi, Hizbullah'ın ABD'ye karşı tutumunu da değiştirdi. Hizbullah 1996'da parti programını açıkladı. Bu program İsrail işgaline karşı direniş, Lübnan'da tüm etnik ve dini kesimlerin eşitliği, tek devlet, eşitlikçi ekonomi politikası, eğitimde reform, işçi haklarında iyileşme, sosyal ve sağlık düzenlemeleri, ifade özgürlüğü, dış politikada Suriye ile daha güçlü ilişkiler kurulması, Batı etkisini azaltmak, ABD'nin Lübnan'ın iç işlerine yönelik müdahalesini reddetmek ve ABD'yi Lübnan topraklarını işgal eden, köyleri günlük saldırılarla hedef alan İsrail'in düşman pozisyonu ile aynı görmek ve mücadele etmek olarak belirlenmişti.⁴²³ Hizbullah'ın Humeyni Şiiliği ile karşılıklı inşa ettiği kimliğe içkin kurucu normlar, özellikle ABD karşıtlığı, İsrail karşıtlığı ve direniş söylemi Hizbullah'ın 1996'daki parti programına net bir şekilde yansımıştı.

1997 yılında Hatemi'nin İran'da Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte İran dış politikası ılımlı bir zemine kaymış, Clinton'un ikinci dönemine denk gelen bu süreçte ABD de İran'a benzer pragmatik zeminde bir politika ile karşılık vermişti. ABD ve İran ilişkilerindeki görece yumuşama İsrail'in İran ve Hizbullah ile ilgili politikasına da yansımıştı. 1999'da İsrail

⁴²¹ Judith Palmer Harik, "Hezbollah: The Changing Face of Terrorism", London: I. B. Tauris, 2004, s. 109-112.

⁴²² "The Party of God and Its Greatest Satan The 36-Year Confrontation Between Hezbollah and the United States", s. 31.

⁴²³ Joseph Alagha, "The Shifts in Hizbullah's Ideology: Religious Ideology, Political Ideology, and Political Program" s. 254-260.

Başbakanı olarak seçilen Ehud Barak ABD'ye paralel bir şekilde İsrail birliklerinin 2000 yılının Mayıs ayında Lübnan'ın güneyinden çekilmesine hazırlık olarak İran'ın statüsünü “düşmandan” “tehdide” dönüştürdü. Kısa bir süre sonra da İsrail, Güney Lübnan'dan çekilmeye başladı. İsrail'in bu hamlesinin temel sebebi İran ve Hizbullah'ın Filistin-İsrail arasında devam eden görüşmeleri sabote etme ihtimallerini engellemektir. ABD İsrail'in Lübnan'ın güneyinden çekilme kararının ardından İsrail ve Filistin taraflarını 11 Temmuz 2000'de Camp David'de ağırlamıştı. Trita Parsi'ye göre süreci politik olarak çıkmaza sürükleyen Camp David görüşmelerinin herhangi bir anlaşma olmadan sona ermesiydi. ABD ve İsrail bu başarısızlıktan ötürü dikkatleri başka bir tarafa çevirme istemişlerdi. Görüşmelerin kesilmesinin ardından ABD ve İsrail başarısızlığın sorumluluğunu Yaser Arafat ve FKÖ'ye yüklemişlerdi çünkü İran bu süreçte politik anlamda düşük bir profil sergilemişti. İran, öncelikle komşuları ve Avrupa ile ilişkilerini iyileştirerek İsrail-Filistin sorununa dair gelişmelerden kendisini politik olarak soyutlamıştı. Bu nedenle Camp David görüşmelerini kendi açısından stratejik bir tehdit olarak görmemiş ve bu da İran'ın Hamas, Hizbullah ya da İslami Cihad ile olan bağlarını kullanarak anlaşmaya aktif bir şekilde karşı çıkmasını gereksiz kılmıştı.⁴²⁴

İsrail'in 2000 yılında Lübnan'ın güneyinden çekilme kararı, Hizbullah'ın inşa ettiği kimliğin Lübnan'daki farklı etnik ve dini kesimlerce meşru bir zeminde algılanmasının önünü açmıştı. Hizbullah, Şiiler ve Lübnanlıların çoğunluğu tarafından bir ‘kurtarıcı’ olarak görülmeye başlanmıştı. Hatta örgütün popülaritesi Lübnan sınırlarının çok ötesine, Arap dünyasına ulaştı. Öyle ki, Lübnan dışındaki Araplar, Güney Lübnan'ın kurtarılmasını İsrail ile çatışmada ilk askeri başarı olarak gördüler. Majed'in de vurguladığı gibi; Hizbullah'ın Şiiliği, Şii olmayan destekçilerinin gözünde önemsiz bir ayrıntı haline gelmişti ve örgüt bunu resmi söyleminde ve medya propagandasında dikkate almıştı.⁴²⁵

ABD ise kendi kimliğini ‘uluslararası terörle savaşan ve düzeni koruyan süper güç’ olarak şekillendirirken, Hizbullah'ın Amerikan ve İsrail karşıtı tutumu ABD'nin kimlik inşasında örgütün öteki olarak konumlanmasını sağlamıştı. Hizbullah ABD'nin istikrarı sağlayan ve küresel terörle savaşan güç söylemin bir parçası olarak sürekli bir tehdit ve düşman olarak yeniden üretildi. Hizbullah'ın Lübnan siyasetine eklemlenmesi ve bölgede meşru bir aktör olarak görülmeye başlanması, ABD'nin örgüte yönelik düşmanlık temelinde inşa ettiği

⁴²⁴ Trita Parsi, “*Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States*”, s.218-220.

⁴²⁵ Ziad Majed, “*Hezbollah and the Shite Community: From Political Confessionalization to Confessional Specialization*”, s.8.

politikayı pragmatik temelde esnetmesini gerekli kılmıştı. Bu amaçla ABD Hizbullah'ı 1980'lerde terörist bir yapı olarak tanımlamış fakat 1990'ların başında örgütün Lübnan Parlamentosu'na girmesiyle birlikte, sadece bir silahlı aktör değil, aynı zamanda Lübnan'ın siyasi sisteminde yer edinen bir yapı olduğu gerçeği ortaya çıkmıştı. ABD, Hizbullah'ın bu yeni konumundan ötürü doğrudan temas kurmasa da söylemsel düzeyde örgütün sadece terör örgütü olmadığını farkında olduğunu vurgulamıştı. Örgütün siyasi kanadına doğrudan saldırmamak ve Lübnan hükümetiyle temaslarını sürdürmek gibi unsurlar, ABD'nin Hizbullah'a yönelik daha farklı katmanları içeren bir politika geliştirdiğinin göstergesi olmuştu. 1990'lardan itibaren ABD tıpkı İran'a karşı olduğu gibi zaman zaman Hizbullah'a karşı sertlik ve esneklik arasında gidip gelen politikalar izlemişti. Kazandığı meşruiyet zemini ve bölgede her geçen gün artan nüfuzu ABD için Hizbullah'ın kimliğini ve İran ile ilişkilerini daha önemli bir sorun haline getirecekti. ABD'nin Humeyni Şiiliğini benimseyen Irak'taki Şii gruplarla ilişkileri ise İran ve Hizbullah'tan çok daha farklı biri zeminde ilerleyecekti.

C. ABD-IRAK: POTANSİYEL MÜTTEFİK

ABD'nin 1979 yılındaki rehine krizinden itibaren uluslararası sistemde bir aktör olarak karşı karşıya geldiği Şiiliğin yeni formuyla ilişkisinin bir kolu Lübnan Şiileri iken bir diğer kolu da İran'da sürgündeyken kurumsallaşan Iraklı Velayet-i Fakih öğretisini benimseyen Şiiler olmuştu. ABD'nin Irak'taki Velayet-i Fakih yanlısı gruplara yönelik politikası Lübnan Hizbullahı'ndan farklı bir seyir izledi. Bunun temel sebebi, Irak'ın 1980-2000 arasındaki özel konumu ve ABD'nin Saddam Hüseyin'le olan ilişkilerinin değişken doğasıydı. Sosyal inşacıların da vurguladığı gibi ABD'nin Irak'taki Velayet-i Fakih öğretisini kabul eden Şii gruplara yönelik politikası önceden şekillendirdiği söylem ve kimlik inşası üzerinden gerçekleştirmişti. Iraklı Şii grupların İran ile olan ilişkisinin henüz tam anlamıyla anlaşılamamış olması ve Irak'taki Saddam rejimine yönelik Birinci Körfez Savaşı'ndan itibaren izlenen politika ABD'nin Irak'taki bu gruplara yönelik perspektifini belirlemişti. Rejim muhalifi mi yoksa İran'ın vekillerini olduklarına dair ABD algısı Iraklı Şiilerin ABD ile kurduğu ilişkinin zeminini oluşturdu.

İslam Devrimi'nin ardından Irak'taki Şii grupların bazıları Velayet-i Fakih öğretilerinden etkilenmişti. Özellikle Dava Partisi'nin İran'da bulunan kanadı, 1982'de İran'ın askeri ve mali desteğiyle kurulan İslam Devrimi Yüksek Konseyi ve Bedir Tugayları gibi Şii gruplar Velayet-i Fakih öğretisini benimsemiş ve İran yanlısı bir çizgi izlemeye başlamıştı. Saddam Hüseyin yönetiminin bu Şii gruplara yönelik uyguladığı baskı politikası ise belirtilen örgütlerin İran'ın

ajanları olarak görölmelerinden kaynaklanıyordu. Hatta bu sebeple Dava Partisi liderlerinden Muhammed Bakır es-Sadr Saddam tarafından idam edilmişti. ABD'nin politik tavrı ise öncelikli tehdit olarak inşa ettiği İran ile savaşta olan Irak'a dolaylı destek vermek oldu. Irak'taki Şii muhalifleri İran'ın vekilleri olarak gördüğü için, doğrudan bir ilişki kurmadı. Hatta Soğuk Savaş'ın son dönemleri olan 1980'lerde Reagan'ın başkanlık dönemi boyunca ABD Saddam Hüseyin'in ülke içerisindeki Şiilere yönelik baskı politikasına dair herhangi bir eleştiride bulunmamış, Şiilerin ayaklanma ve Irak'tan sınır dışı edilmelerine hiçbir zaman itirazda bulunmayarak zımni bir şekilde onaylamıştı.

ABD'nin Soğuk Savaş çerçevesinde uluslararası sistemde Irak'a karşı dış politikasını belirleyen Irak'ın hem Sovyetler Birliği hem de İran ile kurduğu çatışmacı ilişkiler olmuştu. Reagan için Irak'a dair en kötü senaryo, Saddam Hüseyin rejimi sıklıkla baskı ve sertlik politikalarına başvurursa dahi, yerini ülkede çoğunluğu oluşturan Şiilerin alması ihtimaliydi. İran ile ilişkileri bulunan Iraklı Şiiler ABD tarafından Humeyni ile işbirliği içerisinde olarak değerlendiriliyordu ve eğer Irak'ta yönetim Şiilere geçerse, başta Suudi Arabistan olmak üzere tüm Körfez bölgesine bu dalga yayılabilirdi. Bu seçenek ABD'nin bölgeye yönelik yaşamsal çıkarları açısından en kötü ihtimaldi. Bu sebeple ABD, İran-Irak Savaşı boyunca Irak'a silah ve istihbarat desteği vermeye devam etti.⁴²⁶ ABD, 1982'de İran ile savaşta olan Irak'ı terörizmi teşvik eden ülkeler listesinden çıkardı. Ertesi yıl ise diğer ülkelerin İran'a silah satışını engellemek için Staunch Operasyonu'nu⁴²⁷ başlattı. ABD 1984 yılı itibarıyla savaşta baskın gelmeye başlayan İran'a karşı, gizli bir şekilde Irak'a askeri ve istihbari destek vermeye devam etti ve Saddam'ın kendisine muhalif olan Şii Dava Partisi'ne karşı baskı politikası uygulamasına karşı bir tutum almadı. ABD'nin Irak'a verdiği destek, Irak'ın 1990 yılında Kuveyt'i işgal etmesiyle sona ermişti.⁴²⁸

1989 yılında başkan olan George H. W. Bush, başkanlığının ilk yıllarında Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecini ve Saddam'ın Kuveyt'i işgalini tecrübe etmekteydi. Amerikan Senatosu'nun da onayıyla Irak'a askeri bir operasyon başladı fakat Irak Şiileri için önemli olan nokta Başkan Bush'un Irak halkını Saddam yönetimini devirmeye davet etmesiydi. Bush, Irak

⁴²⁶ Bon Woodward, "CIA Aiding Iraq in Gulf War", *The Washington Post*, December 15, 1986, <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1986/12/15/cia-aiding-iraq-in-gulf-war/edc02d8f-0b37-478b-9b4a-16ca5d7034a3/>, Erişim Tarihi: 09.05.2024.

⁴²⁷ Staunch Operasyonu, ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından 1983 yılının baharında Amerikan müttefiklerini İran'a silah satmaktan vazgeçirmek için başlatılan operasyonun adıydı.

⁴²⁸ Juan Cole, "The Iraqi Shiites".

ordusuna ve halkına kan dökülmesini engellemek istiyorlarsa meseleyi kendi ellerine almaları ve liderlerini devirmelere gerektiği çağrısı yapmıştı.⁴²⁹ Bush'un çağrısının yanı sıra CIA'ya bağlı gizli bir radyo istasyonu olan Özgür Irak'ın Sesi de (*Voice of Free Iraq*) Saddam Hüseyin'i devirmeye yönelik Irak halkına propaganda yaptı. ABD öncülüğünde uluslararası koalisyon Irak'a müdahale ettikten sonra Irak'ta başlayan ayaklanmalara yönelik yayın yapan radyo, Beyaz Saray'ın 26 Mart'ta Irak'taki ayaklanmaları kastederek 'iç savaşa karışmayacağını' kamuoyuna açıklamasından sonra dahi yayınlarına devam etmiş ve Irak ordusunu göstericilere katılmaya çağırmıştı.⁴³⁰

Bush'un Saddam rejimini devirme çağrısına karşılık verenler Iraklı Şiiler ve Kürtler oldu. ABD'nin öncülük ettiği koalisyonun hedefi hiçbir zaman Irak'taki Saddam rejimini devirmek olmamıştı. Bunun yerine askerî açıdan zayıflatılmış bir Saddam rejimi tercih edilmişti. Irak'ın Lübnan'a benzer bir parçalanma yaşaması politik olarak istenmeyen bir sonuçtu. Bush'un Saddam'ı devirmeye davet ettiği Iraklı isyancılara destek vermemesinin nedeni olarak Irak'ı bir arada tutma isteği gösterildi. İsyancılar Saddam'ı devirse dahi, Irak'ta Kürt, Şii ve Sünni olarak üçe bölünmüş bir siyasi tablo ortaya çıkacaktı ve bu durum Türkiye ve Suriye'nin Irak'a müdahalesinin önünü açacaktı. Ortaya çıkması muhtemel politik tablo, Körfez'deki ABD müttefiki Arap ülkeleri için uzun vadeli bir istikrarsızlıkla getirecek ve İran'ın devrimini ihraç etme yönünde dış politikası için uygun bir ortam yaratmış olacaktı. Bush bu sebeplerden ötürü Irak'ta Saddam yönetimine karşı isyan eden Şii ve Kürt grupları desteklemeyi reddetmiş hatta Saddam'ı devirmek için çok parçalı ve zayıf görülen bu gruplarla iletişim dahi kurmamıştı. Körfez'de özellikle Suudi Arabistan, Iraklı Şiilerin isyanın sonucunda başarılı olmasından çekiniyordu çünkü böyle bir başarı kendi ülkesindeki Şii grupların harekete geçmesine sebep olacak ve İran'ın Basra Körfezi'ndeki nüfuzunu arttırması için bir fırsat yaratmış olacaktı.⁴³¹ Nihayetinde ABD'nin söylemi ve eylemi arasındaki çelişki, Şii topluluklarda ABD'ye karşı bir güven kaybı yaratmıştı.

⁴²⁹ Maureen Dowd, "War in the Gulf: The President; Bush, Scorning Offer, Suggests Iraqis Topple Hussein", *The New York Times*, February 16, 1991, <https://www.nytimes.com/1991/02/16/world/war-in-the-gulf-the-president-bush-scorning-offer-suggests-iraqis-topple-hussein.html> , Erişim Tarihi: 09.05.2024.

⁴³⁰ Elaine Sciolino, "After the War; Radio Linked to C.I.A. Urges Iraqis to Overthrow Hussein", *The New York Times*, April 16, 1991, <https://www.nytimes.com/1991/04/16/world/after-the-war-radio-linked-to-cia-urges-iraqis-to-overthrow-hussein.html> , Erişim tarihi: 09.05.2024.

⁴³¹ James Phillips, "What George Bush Now Must Do in Iraq", *The Heritage Foundation*, April 4, 1991, <https://www.heritage.org/middle-east/report/what-george-bush-now-must-do-iraq> , Erişim Tarihi: 10.05.2024.

Esasında 1990'ların henüz başında ABD, Iraklı Şii grupların İran ile ilişkisini fark etmişti fakat süreç içerisinde ilişkilerin niteliğini ve derinliğini okuyamayacaktı. ABD'nin Saddam yönetimini devirmemesinin bir diğer sebebi, bölgede domino etkisi yaratacak bir Şii yönetimler ihtimaliydi. Arkasında İran'ın devrim ihracı politikası olan bu ihtimali besleyen en güçlü etken ise Irak Şiilerinin İran ile olan geçmişe dayanan bağları ve inşa ettikleri ortak kimlikleriydi. El Şabaniye Ayaklanması olarak da bilinen güneydeki Şii ayaklanmasının temel motivasyonu Saddam'ın ülkeyi sertlikle yönetmesi ya da demokrasi talebi değildi, daha çok İslami görmedikleri ve eleştirdikleri laik yönetim nedeniyle tüm Irak düzenine karşı ayaklanmışlardı. Iraklı Şiiler Saddam yönetimi devrilirse, tahayyül ettikleri yönetim sistemini kurmak için bir boşluk elde etmiş olacaktı. Nitekim Kalantari, 1991 yılında Irak'ın kuzeyinde ve güneyinde başlayan ayaklanmaların kitleler nezdinde popüler olmasına rağmen seçilmiş bir liderliğinin olmamasına vurgu yapmaktadır. Bu durum Irak'ın çağdaş tarihinde özellikle dini aktivizm noktasında önemli bir noktayı oluşturmaktaydı. Nihayetinde, Irak Cumhuriyet Muhafızları ayaklanmaları bastırdı fakat Ayetullah el-Hoyi liderliğinde Necef'in dini seçkinleri kısa süreli de olsa, İslami bir hükümet kurmayı başarmıştı. Ayaklanmayı tetikleyen Mart 1991 başlarında Iraklı bir tank subayının Basra'da Saddam Hüseyin'in portresine top mermisi atarak, hükümetin politikalarını protesto etmesi olmuştu. Kısa bir süre sonra Basra, Nasiriye ve Kerbela'da Şiiler sokaklara dökülmüş ve devlet binalarına saldırmaya başladı. Bir hafta sonra Irak'ın kuzey vilayetlerinde Kürtler de ayaklanmaya katıldı ve birkaç gün içerisinde kuzeyde ve güneyde isyancılar Irak'ın 18 vilayetinin 14'ünün kontrolünü ele geçirdiler. 4 Mart Hareketi Necef'te kontrolü ele geçirmiş ve Ayetullah el-Hoyi'nin evinde dini seçkinler ve önde gelen ailelerden temsilciler bir toplantı yapmıştı. Bu toplantının sonucunda, el-Hoyi gibi Şii din alimleri ilk olarak halk hareketini kontrol altına almaya çalışmışlardı. Ayetullah el-Hoyi 5 Mart 1991'de bir mektup yayımlayarak, kitleleri İslami değerlere saygı duymaya ve yiyecek gibi kaynakları kitleler arasında adilce paylaşmaya çağırdı. Ayetullah el-Hoyi'nin iki gün sonra yayınladığı yeni mektubun üslubu ise daha otoriterdi ve geçiş dönemi için bir yürütme komitesi atayarak, birtakım düzenleyici adımlar atmıştı. Her ne kadar Şii ulema Saddam rejimine karşı ayaklanmada ön saflarda yer almış olsa da özellikle uluslararası destek bulamamaları neticesinde kısa sürede ayaklanan kitleler Saddam rejimi tarafından bastırıldı ve Mart ayının son haftasına gelindiğinde güneydeki Şii ayaklanması büyük oranda bitirildi. Bununla birlikte, Kalantari Irak'ın güneyindeki Şii ayaklanmasının çöküşünün dini liderlerin siyasi fırsatları yanlış algılandığından kaynaklandığını vurgulamıştı. 1979 yılında da Necef'in dini liderliği Muhammed Bakır es-Sadr'ın önderliğinde Saddam rejimini devirmek için

ayaklanmıştı fakat halktan destek görememişti. 1991 yılında güneyde başlayan ayaklanmalarda ise kitleler Saddam rejimine karşı sokakları doldurmuştu fakat bu sefer Şii ulema isyanı organize etme konusunda yetersiz kalmıştı. Kalantari her iki durumda da siyasi aktivizmin başarısızlığının Irak'taki yapısal ve siyasi fırsatların uyumsuzluğuna dayandığının altını çizmekteydi.⁴³²

Wiley, Batılı kaynaklara dayanarak Körfez Savaşı'ndan sonra çoğunluğu Necef ve Kerbela'da yaşayan 70 bine yakın Iraklı'nın ülkeden kaçtığını belirtmektedir.⁴³³ Saddam yönetimi her ne kadar ayaklanmaları bastırmış olsa da uluslararası yaptırımlara uğraması Şii toplumu nezdinde ülkedeki koşulları daha zor hale getirmişti. Ayaklanmanın üzerinden bir yıla yakın bir zaman geçtikten sonra Ayetullah el-Hoyi Ağustos 1992'de vefat etmiş ve yerine Ayetullah Sistani geçmişti. Iraklı Şii ulema için Saddam iktidardayken, baskı politikası sebebiyle siyasi aktivizm fikrinin imkânsız olduğu düşünülüyordu. Irak'taki Şii ulemanın bir kolunu oluşturan Ayetullah Sistani, Necef dini liderliğinin sorumluluğunu devam ettirme ve Irak'taki medreseleri sürdürme amacıyla siyasetten uzak durarak hareket etmişti. Ayetullah Muhammed Bakır el-Hekim ve Muhammed Bahr el-Ulum gibi Şii ulema ise sürgünde bulundukları ülkelere Saddam rejimine karşı mücadele etmeyi seçmişti.⁴³⁴

Körfez Savaşı'nın sona ermesinin ardından ABD, İran ile olan bağlarına rağmen hem Dava Partisi hem de İDYK ile 2003'te Irak işgaline kadar, belirli dönemlerde yapılan toplantılar aracılığıyla görüşmelerini sürdürdü. 1992'de dönemin CIA Direktörü Robert Gates, Şii İslamcılara şüpheyile yaklaşan Sünni Suudi Arabistan'a el-Hekim'le çalışması için baskı yaparken, diğer yandan Irak muhalefetine 30 milyon dolar verdi.⁴³⁵ Gates'in çabalarından kısa bir süre sonra Suudi Arabistan, Körfez Savaşı'nda yakalanan yüzlerce Iraklı savaş esirini, İDYK'nın Bedir Ordusu güçlerine katılabilmeleri için İran'a gönderdi.⁴³⁶

⁴³² Mohammad R. Kalantari, "The Clergy and the Modern Middle East: Shi'i Political Activism in Iran, Iraq and Lebanon", s.104-105.

⁴³³ Joyce N. Wiley, "The Islamic Movement of Iraqi Shi'as", s. 66.

⁴³⁴ Mohammad R. Kalantari, "The Clergy and the Modern Middle East: Shi'i Political Activism in Iran, Iraq and Lebanon", s.107.

⁴³⁵ John M. Broder ve Robin Wright, "CIA Authorized to Target Hussein : Iraq: The Administration earmarks \$30 million for covert action to weaken or oust the dictator. Officials call it an escalation of earlier moves--not a new effort", *Los Angeles Times*, Feb. 8, 1992, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1992-02-08-mn-1369-story.html> , Erişim Tarihi: 24.05.2024.

⁴³⁶ Robert Dreyfuss, "The Shia Fellas", *The American Prospect*, May 21, 2007, <https://prospect.org/features/shia-fellas/> , Erişim Tarihi: 24.05.2024.

1992'de Başkan Bush'un Irak'ın güneyinde uçuşa yasak bölge ilan etmesinin ardından organize bir Irak muhalefeti oluşturmak için adımlar atıldı. Irak muhalefeti ile ilişki kurulmasında aracı kurum 1991-92 yıllarında Ahmed Çelebi tarafından CIA yardımıyla kurulan Irak Ulusal Kongresi'ydi (IUK).⁴³⁷ 1992'de Viyana'da kurulan IUK, kurulduğu günden itibaren Saddam rejimini devirmek için ABD destekli planların odak noktası oldu. Kuruluşundan sonraki aylarda IUK'dan bir heyet Washington'a gitmiş ve Ulusal Güvenlik Konseyi Danışmanı Brent Scowcroft ve Dışişleri Bakanı James Baker tarafından kabul edilmişti. Temmuz başında Irak'ta Suudi destekli bir darbe başarısız oldu. IUK heyetinin ABD tarafından memnuniyetle karşılanması Saddam'ı devirmek adına alternatif bir politik seçenek olmalarıydı.⁴³⁸ Eski ve yeni olmak üzere hemen hemen tüm Irak muhalefet partileri, başlangıçta IUK'un yürütme komitesinde temsil edilmiş ve meşruiyet zemini kazanmıştı. Viyana'nın ardından 1992 yılı Eylül ayında Irak'ta IUK çatısı altında İDYK Ortak Eylem Komitesi, Dava Partisi ve Kürt gruplar bir toplantı yaptı ve gelecekteki Irak'ın coğrafi olarak birleşik kalacağı, parlamenter, demokratik ve anayasal bir hükümet tarafından yönetileceği ilkelerini kabul ettiler.⁴³⁹

Clinton'un başkan seçildiği 1993 yılı ağırlığını Şii ve Kürtlerin oluşturduğu Irak muhalefeti için ortak mücadele zemininin inşa edilemeyeceğinin ortaya çıktığı dönemdi. Irak'ta Saddam rejiminin bir darbe ya da çok parçalı muhalefet hareketi ile devrilemeyeceğinin anlaşılması üzerine ABD'nin bölgeye yönelik dış politikası Çifte Çevreleme Stratejisi üzerine oturtuldu. Clinton yönetimi, 18 Mayıs 1993'te Yakın Doğu ve Güney Asya İşleri kıdemli direktörü olan Martin Indyk tarafından çerçevesi çizilen Çifte Çevreleme Stratejisi, Irak ve İran'ın aynı anda ekonomik, askeri ve politik olarak izole edilmesine odaklanmıştı. Indyk, Irak'a özel olarak odaklanmanın yalnızca İran'ı güçlendireceğini vurgulamıştı. Katzman, Clinton yönetiminin Irak'ın parçalanma riski sebebiyle Saddam'ın darbe yoluyla devrilmesini daha uygun gördüğünü belirtmekteydi. Şii ve Kürt grupların Saddam'ı devirmeyi başarmaları halinde, Irak'ın etnik ve dini olarak çok parçalı bir yapıya bölünme ihtimalini ve bu durumun

⁴³⁷ Elaine Sciolino, "C.I.A. Asks Congress for Money to Rein In Iraq and Iran", *The New York Times*, April 12, 1995, <https://www.nytimes.com/1995/04/12/world/cia-asks-congress-for-money-to-rein-in-iraq-and-iran.html> , Erişim Tarihi: 04.05.2024.

⁴³⁸ Laurie Mylroie, "The United States and the Iraqi National Congress", *Middle East Intelligence Bulletin*, Vol.3, No.4, April 2001, https://www.meforum.org/meib/articles/0104_ir1.htm , Erişim tarihi: 04.05.2024.

⁴³⁹ Robert G. Rabil, "The Iraqi Opposition's Evolution: From Conflict to Unity?", *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 6, No. 4, December 2002, s. 9-10.

Irak'ı komşuları İran, Türkiye ve Suriye'den gelen siyasi ve askeri etkiye açık hale getireceğini vurgulamıştı.⁴⁴⁰

ABD'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde her iki ülkeyi de aynı anda çevreleme stratejisi İran ve bölgede ortak bir kimlik inşa ettiği Şii devlet dışı yapılar üzerinde baskı ortaya çıkarmıştı. Fakat ABD, Irak'ta Dava Partisi, Bedir Tugayları ve İDYK gibi İran ile ortak kimliği paylaşan yapılarla 1990'lar boyunca farklı yoğunlukta da olsa ilişkilerini sürdürmüştü. Bu gruplar IUK'a tam anlamıyla katılmadı, ancak zaman zaman IUK ile temasta bulundular fakat hiçbir zaman merkezi yapısına entegre olmadılar ve ABD tarafından fonlanan muhalefet sürecinde ikincil bir konumda kaldılar.

IUK, CIA desteğiyle 1992-1996 yılları arasında Erbil'de bir üs elde etmiş ve çalışmalar buradan yürütülmüştü. İDYK ise 1992'de Irak muhalefetini birleştirme amacıyla Kuzey Irak'ta düzenlenen Selahaddin Konferansı'na gözlemci olarak katıldı. Irak muhalefetinin bir parçası olan Kürt partileri Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) ve Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) arasındaki çıkar çatışmaları ve 1993 yılında kendi aralarında başlayan anlaşmazlıklar sebebiyle IUK'un çalışmaları 1996 yılında neredeyse durmuştu. Bu durumun en önemli sebebi KDP'nin Irak ordusunu KYB'ye karşı savaşmak için yardıma çağırması olmuştu. Irak ordusu 1996 yılında Erbil'e girerek, IUK'un birçok üyesini öldürmüş ve çalışmaları neredeyse bitirmişti.⁴⁴¹ Irak muhalefetinin bir parçası olan Dava, İDYK ve Munazama gibi Iraklı Şii partiler ise 1992'den itibaren Ahmed Çelebi liderliğindeki IUK'da bir şekilde yer almalarına rağmen bu süreç içinde Irak Ulusal Kongresi çatısı altından ayrılarak ABD ile birebir temas kurmaya başladılar. 1996 yılı sonlarında Londra'da Hamid el-Bayati'nin başkanlığını yaptığı İDYK, Clinton yönetimiyle düzenli temaslara başlatmıştı. İDYK böylece ABD diplomasisiyle doğrudan ve aktif etkileşim konusunda eski bir tabuyu yıktı. Faleh Jabar'a göre ABD ile temasta bulunma kararı alan İDYK'yi tutum değiştirmeye teşvik eden Mayıs 1997'de İran'da reformist Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin seçilmesi ve ardından Ekim 1998'de Amerikan Kongresi tarafından Irak Kurtuluş Yasası'nın yürürlüğe konulmasıydı. İDYK'nin Başkanı el-Bayati bu süreçte ABD Dışişleri Bakanı Madeline Allbright'ın da aralarında bulunduğu çeşitli

⁴⁴⁰ Kenneth Katzman, "Iraq's Opposition Movements", *Congressional Research Service Report for Congress*, Order Code 98-179 F, June 27, 2000, <https://www.everycrsreport.com/reports/98-179.html> , Erişim Tarihi: 12.06.2024.

⁴⁴¹ Faleh A. Jabar, "Assessing the Iraqi Opposition", *Middle East Research and Information Project*, March 23, 2001, <https://merip.org/2001/03/assessing-the-iraqi-opposition/> , Erişim tarihi: 08.06.2024.

ABD’li yetkililerle görüşmeler gerçekleştirdi. Zamanla İDYK, ABD tarafından Irak muhalefetine bir parçası olarak düzenli olarak görüşülen bir aktör olarak kabul edildi. Dava Partisi ve Munzama Hareketi gibi Iraklı gruplar ise 1980’lerin başında Kuveyt ve başka yerlerde terör eylemleri gerçekleştirdikleri gerekçesiyle ABD’nin destekleyeceği Iraklı gruplar listesine alınmadı.

Irak ve İran üzerinde Çifte Çevreleme stratejisi başarısız olunca, 1998 yılı itibariyle ABD yeni bir dış politika izlemiş ve tekrar Iraklı muhalif gruplara yönelmişti. Bu politika değişikliğinin sebebi Saddam Hüseyin’in 1997-98 yıllarında BM kitle imha silahları denetimlerini engellemesiydi. Bu durum Amerikan Kongresi’nde Irak’ta bir rejim değişikliği yapılması yönündeki baskıları arttırdı ve Başkan Clinton Saddam yönetimini çevrelemek yerine devirmeyi gündemine aldı. ‘Irak’ın Kurtuluşu Yasası’ da bu çerçevede hazırlandı.⁴⁴² ABD Kongresi’nin ve Iraklı muhalif grupların çabalarıyla Irak’ın Kurtuluşu Yasası 1998’de Kongre’den geçirildi. Başkan Clinton tarafından imzalanarak yasalaşan düzenleme, Irak’ta Saddam Hüseyin rejiminden kurtulmaya çalışan muhalif gruplara uluslararası düzeyde siyasi bir fırsat sağlamıştı.⁴⁴³ Irak’ın Kurtuluş Yasası’na göre Irak’taki Saddam rejimi muhaliflerine 97 milyon dolara kadar askeri teçhizat, eğitim verilecek ve Saddam rejimine karşı savaşan muhalefete yardımcı olunacaktı. Her ne kadar Başkan Clinton bu yasayı imzalasa da retorik ile söylem birbirinden çok farklı olmuştu. Irak’taki muhalefeti desteklemeye yönelik herhangi ciddi bir adım atılmadı.⁴⁴⁴ 21 Ocak 1999’da ABD Dışişleri Bakanı Albright, Frank Ricciardone’yi Saddam’ı devirmeye çalışan muhalif grupların özel temsilcisi görevine atadı. 5 şubat 1999’da Kongre ile yapılan iştişarelerin ardından Başkan tarafından Irak Kurtuluş Yasası kapsamında altı Iraklı muhalif gruba yardım verilmesi planlanmıştı: Irak Ulusal Kongresi, Irak Ulusal Mutabakatı, Irak Kürdistanı İşlami Hareketi, Anayasal Monarşi Hareketi, Kürdistan Yurtseverler Birliği ve Kürdistan Demokrat Partisi. Yedinci grup ise listeye daha sonra eklenen

⁴⁴² Kenneth Katzman, "Iraq: U.S. Regime Change Efforts and the Iraqi Opposition", *Congressional Research Service Report for Congress*, Order Code RL31339, February 10, 2003, https://www.everycrsreport.com/files/20030210_RL31339_8714e3b55291f450b9620f06725034a31ec7a99c.pdf, Erişim Tarihi: 12.06.2024.

⁴⁴³ Mohammad R. Kalantari, "The Clergy and the Modern Middle East: Shi'i Political Activism in Iran, Iraq and Lebanon", s.107.

⁴⁴⁴ James Phillips, "Why The United States Should Help The Iraqi Opposition", *The Heritage Foundation*, December 14, 1998, <https://www.heritage.org/middle-east/report/why-the-united-states-should-help-the-iraqi-opposition>, Erişim Tarihi: 13.06.2024.

İran ile bağları bulunan İDYK'ydı⁴⁴⁵ fakat bu teklifi reddetti.⁴⁴⁶ İDYK her ne kadar ABD yardımını küresel kamuoyu önünde reddetse de ABD ile ilişki kurmuştu ve bu ilişkiler Clinton'un ardından başkan olacak olan Bush döneminde de sürdürülecekti. 1990'lardan Irak'ın işgaline kadar geçen süreçte İDYK, İran ile organik bağlarını güçlendirmişti ancak ABD ile ilişkilerinde ise temkinli bir politika izlemişti.

Irak'ın Kurtuluşu Yasası'nın geçmesinin ardından 15 Aralık 1998'de BM denetçileri Irak'tan geri çekildi ve Irak'ta bulunan kitle imha silahları tesislerine karşı Çöl Tilkisi Operasyonu kapsamında 16-19 Aralık 1998 tarihleri arasında ABD ve İngiliz uçakları tarafından bombalama yapıldı. Çöl Tilkisi Operasyonu Irak'ın Kurtuluşu Yasası'nın ilk uygulamasıydı.⁴⁴⁷ 1998'de Ahmed Çelebi, Richard Perle ve Paul Wolfowitz, Irak Ulusal Kongresi'ne başka bir fon akışı sağlayarak, Amerikan Kongresi aracılığıyla Irak'ın Kurtuluşu Yasası kapsamında lobi faaliyetlerine yardımcı olmuşlardı. İDYK'nin lideri Muhammed Bakır el-Hekim, Kuveyt'e düzenli ziyaretlerde bulunarak Amerikalı diplomatlar ve istihbarat yetkilileriyle görüşmelerde bulunuyordu. İyad Allavi'ye göre 1990'ların sonlarında, Şii grupların da dahil olduğu Iraklı muhalefetle temas kuran ABD Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Frank Ricciardone, İDYK ile gizli iletişim kanallarını sürdürmüştü.⁴⁴⁸ 1999-2000 yıllarında, ABD'nin Irak muhalefetini yeniden inşa etme ve finanse etme çabaları, Clinton yönetimi içindeki Irak rejiminin askeri bir yolla devrilmesi çağrılarını sonlandırmadı. Bush'un başkan seçilmesiyle birlikte Saddam yönetimi 2003 yılında askeri operasyonla devrilecek ve İran ile ortak kimlik inşa eden gruplar da dahil olmak üzere Irak Şiileri için iktidar yolu açılacaktı.

Sosyal inşacılık, kimliklerin ve tehdit algılarının nesnel gerçeklerden ziyade söylemlerle şekillendiğini savunmaktadır. Irak'taki Velayet-i Fakih yanlısı Şii hareketler Saddam Hüseyin'e karşı oldukları için ABD tarafından tamamen İran'a bağlı ve ortak bir kimlik paylaşan bir tehdit olarak tanımlanmadılar ve dönem dönem iş birlikleri geliştirildi. ABD, bu

⁴⁴⁵ Kenneth Katzman, "Iraq: U.S. Regime Change Efforts and the Iraqi Opposition; William J. Clinton, "Memorandum for the Secretary of State Designations Under the Iraq Liberation Act of 1998", The White House, Presidential Determination No. 99-13, February 5, 1999, https://1997-2001.state.gov/regions/nea/990205_clinton_designation.html , Erişim Tarihi: 05.02.2025.

⁴⁴⁶ Tim Youngs ve Mark Oakes, "Iraq: "Desert Fox" and Policy Developments", *International Affairs and Defence Section*, Research Paper 99/13, February 10, 1999, s. 45.

⁴⁴⁷ Kenneth Katzman, " Iraq: U.S. Regime Change Efforts and Post-Saddam Governance", *Congressional Research Service Report for Congress*, Order Code RL31339, May 16, 2005, https://www.everycrsreport.com/files/20050516_RL31339_8f4d8029261d6fab0828a33a8c0f2f5eea9e5f40.pdf , Erişim Tarihi: 12.06.2024.

⁴⁴⁸ Robert Dreyfuss, "The Shia Fellas".

grupların ortak bir Şii-İslamcı kimlik geliştirme sürecini göremediği için, öncelikle Saddam karşıtı unsurlar olarak değerlendirdi. Eğer ABD, bu grupları İran ve Hizbullah ile ortak bir kimlik paylaşan aktörler olarak algılamış olsaydı, herhangi bir iş birliği zemini kurmayacağı değerlendirilmektedir. Velayet-i Fakih öğretisini benimseyen aktörlere yönelik farklı değerlendirmeler, ABD'nin bölgedeki Şii hareketleri homojen bir tehdit olarak okumadığını, İran ve Hizbullah'a karşı katı bir düşmanlık kurarken Iraklı Şii hareketlere daha esnek yaklaştığını göstermektedir. Bu durum da tehdit algısının nesnel olmaktan çok, söylemsel ve politik tercihlerle şekillendiğini göstermesi bakımından önemlidir.

IV. ABD’NİN BÖLGESEL BİR NORM OLAN HUMEYİNİ ŞİİLİĞİNE YÖNELİK POLİTİKASINDA IRAK BELİRSİZLİĞİ (2000-2016)

Çalışmanın birinci bölümünde, metodolojiyi de belirleyen sosyal inşacılık yaklaşımı, ikinci bölümünde İslam Devrimi’nin ardından ortaya çıkan ve farklı aktörlerle etkileşime geçerek bölgeselleşen Humeyni Şiiliği kimliğinin inşası, üçüncü bölümde ise 1979-2000 yılları arası ABD’nin ortak bir kimlik inşa etmiş olan İran, Lübnan Hizbullahı ve henüz karşılıklı kimlik inşası sürecinin devam ettiği Irak’taki Velayet-i Fakih’i benimseyen Şii gruplara yönelik parçalı ve farklılaşan politikası anlatıldı. Tezin son bölümü olan dördüncü bölümde ise, özellikle 2003’ten sonra Velayet-i Fakih öğretisini ve İslam Devrimi’nin üzerine inşa edildiği normları benimsemiş Şii grupların Irak’ta siyasi ve askeri olarak aktörleştiği, Hizbullah ve İran ile karşılıklı ortak bir çatı Humeyni Şiiliği kimliği inşa etme sürecinin tamamlandığı vurgulanacaktır.

Her ne kadar 2003’e kadar Iraklı Humeyni Şiiliğini benimseyen gruplar, bu kimliği uluslararası politikaya yansıtamamış olsalar da karşılıklı kimlik inşası 1980’lerde başlamıştır. Irak’ta Saddam rejiminin devrilmesinin ardından, 1980’lerde başlayan karşılıklı kimlik inşası süreci artık tamamlanmıştır ve artık üç ülkedeki Humeyni Şiiliğini benimseyen aktörlerin ortak çıkarlar ekseninde senkronize hareket ettiği gözlemlenecektir. Öte yandan, Bush ve Obama’nın başkanlık dönemlerinde Humeyni Şiiliğini benimseyen tüm gruplara yönelik ABD’nin bir çatı politika inşa edip etmediği örnekler üzerinden tartışılacak ve ABD’nin 2003 sonrası ortaya çıkan bu ortak Şii kimliğini göremediği değerlendirilecektir.

Üçüncü bölümden itibaren ABD’nin ortaya çıkan Humeyni Şiiliği kimliğini hem İran hem de Hizbullah nezdinde düşman olarak inşa ettiği bir ifade edilmişti. Bu bakımdan hem Bush hem de Obama dönemlerinde bu kimlik inşasının sabit kaldığı değerlendirilmekle birlikte, Bush dönemini Humeyni Şiiliği kimliği özelinde önemli kılan, ABD’nin izlediği düşmanlaştırma ve izole etme politikasını hem söylem hem de eylem düzeyinde önemli ölçüde dönüştürmüş ve daha agresif bir zeminde ideolojik bir çerçeveye oturtmuş olması çıkarımıdır. Bush döneminin 1979’dan itibaren Hizbullah ve İran’a karşı inşa edilen politikadan farkı, İran’ı yalnızca izole edilen ve düşman olarak görülen bir devlet olmaktan çıkarıp, küresel terörizmin ve kitle imha silahları tehdidinin merkezi bir unsuru olarak, Hizbullah’ı da el-Kaide’den dahi tehlikeli olarak inşa etmesidir. Bu bakımdan şer eksenli metaforu ile İran nezdinde Humeyni Şiiliği kimliğini ideolojik olarak çevreleme, 11 Eylül sonrası ABD’nin değişen güvenlik paradigması içerisinde İran’ın kimliğinin öncelikli tehdit olarak listelenmesi ve Bush

yönetiminin İran'ın nükleer programını uluslararası güvenlik için birincil bir tehdit olarak çerçevelemesi iddiayı destekleyen maddeler olarak açıklanacaktır.

Bush döneminde, ABD'nin Humeyni Şiiliği kimliğini ve bu kimliğin İran, Hizbullah ve Irak'taki Velayet-i Fakih öğretisini benimseyen Şii gruplar üzerinden yansımalarını anlama ve buna yönelik politika geliştirme konusunda kısmen bir farkındalık olduğu, ancak bu farkındalığın tutarlı ve etkili bir stratejiye dönüşmediği, genellikle tepkisel ve parçalı bir politika izlendiği değerlendirilecektir. ABD'nin Hizbullah'a yönelik politikasının, daha çok terörizmle mücadele çerçevesinde şekillendiği, Bush yönetiminin Irak'taki İran ile ortak kimlik paylaşan grupları ise homojen bir blok olarak görmek yerine, her bir grupla ayrı ayrı ilişki kurmaya çalıştığı iddia edilecektir.

2008-2016 yıllarını kapsayan Obama dönemi boyunca ise İran'a ve Humeyni Şiiliği kimliğine karşı İslam Devrimi'nden itibaren inşa edilen düşman kimliği sabit kalmıştı fakat bu kimliğe yönelik önemli bir kırılmanın altı çiziliyordu. Bush dönemi, ideolojik bir karşıtlık temeline dayanırken, Obama dönemi daha esnek, diplomatik ve normatif ilişkiler kurma çabasıyla dikkat çekmekteydi. İslam Devrimi'nden Bush döneminin sonuna kadar ABD, İran'la doğrudan diplomasiye karşı kapalı bir tutum izlemişti. Obama ise pragmatizm ve çıkar temelli bir yaklaşım benimseyerek, İran'la diyalog kurulması gerektiğini savunmuş ve Bush döneminin sert ve tek taraflı politikasından ayrılmıştır. Obama, İran'ın radikal olarak inşa edilen kimliğini söylem değişimi ve normatif etkileşim yoluyla daha diplomatik ve sorumlu bir aktör kimliğine dönüştürmek istemiştir. Lübnan Hizbullahı'na karşı da İran ile paralel bir şekilde 1980'lerden itibaren ABD'nin politik kimlik inşası sabit kalmış fakat daha pragmatik zeminde ilişkiler kurulmuştur. Obama, Hizbullah'ı bölgedeki dengeyi bozan bir aktör olarak görmek yerine, Lübnan'daki devlet yapısının güçlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu bakımdan Hizbullah'a yönelik örgütü askeri olarak hedef almaktan çok, ekonomik yaptırımlarla zayıflatma stratejisi izlediği, Hizbullah'a doğrudan askeri bir müdahale veya kapsamlı bir karşı strateji geliştirmedeği belirtilecektir. Irak'ta ise Obama yönetiminin Humeyni Şiiliği çatı kimliğini benimseyen gruplara yönelik politikasında tutarlı bir strateji geliştiremediği, örneğin IŞİD'e karşı mücadelede, bu gruplarla dolaylı bir işbirliği kurulduğu ve bu ilişkinin bölgede Humeyni Şiiliği kimliğinin etkisini arttırdığı ifade edilecek ve ABD'nin özellikle bölgesel bir norm olan Humeyni Şiiliği kimliğini Irak'ta göremediği ve dış politikada sonuç üretmediği tartışılacaktır.

A. BUSH: İDEOLOJİK DÜŞMAN OLARAK İRAN VE HİZBULLAH, POTANSİYEL MÜTTEFİK IRAK (2000-2008)

1. İran'ın İdeolojik Çerçeve de Düşman Olarak Yeniden İnşası

2000 yılının Kasım ayında ABD Başkanı olarak seçilen Bush'un ilk günlerinde İran, ABD'nin Ortadoğu dış politikasının önemli bir başlığı değildi. Bush'un Dışişleri Bakanı adayı olan Colin Powell İran politikasına daha özenli yaklaşılması gerektiğini düşünmekteydi fakat Bush'un odak noktası İsrail-Filistin arasındaki çatışmalı süreçti.⁴⁴⁹ Bush'un seçilmesinin ardından ABD dış politikasının birçok başlıkta netleşmemesinin en önemli sebebi, Bush'un çalışmayı planladığı ekibindeki keskin görüş ayrılıklarıydı. Dönemin ABD dış politikasının önemli bir belirleyeni haline gelen görüş ayrılıklarına Bruce Riedel da dikkat çekmekteydi. Bush, Clinton'un son döneminde belirli bir esneklik çerçevesinde pragmatik bir zeminde izlediği ılımlı dış politikayı devam ettirebilirdi fakat Bush yönetimindeki çok parçalı politik tutum bunu engellemişti. Riedel'e göre Bush'un çalışma ekibi bir takım değil, iki farklı rakip gruptan oluşuyordu. Bir grup Clinton dönemi dış politikasını sürdürmekten yanaydı ve İran da dahil olmak üzere bölgede angajman arayışındaydı. Diğer yeni muhafazakarlardan oluşan grup ise Irak ve İran'da zorunlu bir rejim değişikliği istiyordu. Bu mücadelenin sonunda kazanan ikinci grup olmuş ve en azından Irak'ta rejim değişikliğini hedefleyen bir askeri operasyon tercih edilmişti.⁴⁵⁰

Bush'un ekibinde baskın kanadı oluşturan yeni muhafazakarlardan ulusal güvenlik danışmanı olarak atadığı ve Bush'un ikinci döneminde dışişleri bakanı olarak görev yapacak olan Condoleezza Rice, yönetim göreve geldikten sonra Bush'un ilk dönemi dış politika ilke ve önceliklerini Ocak 2000'de Foreign Affairs'de yayınlanan makalesinde belirtmişti. Bu maddeler şu şekilde sıralanmıştı; Amerika ordusunun olası bir savaşı caydırabilmesini, güç gösterisinde bulunabilmesini ve caydırıcılık başarısız olursa kendi çıkarlarını savunmak için savaşabilmesini sağlamak; serbest ticareti ve istikrarlı bir uluslararası para sistemini, ABD ulusal çıkarlarının hayati bir alanı olarak sıklıkla ihmal edilen Batı yarımküre de dahil olmak üzere, tüm dünyada genişleterek ekonomik büyümeyi ve siyasi açıklığı teşvik etmek; Amerikan değerlerini paylaşan ve böylece barışı, refahı ve özgürlüğü teşvik etme yükünü paylaşabilen müttefiklerle güçlü ve yakın ilişkileri yenilemek; uluslararası sistemi şekillendirebilme

⁴⁴⁹ Trita Parsi, "Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States", s. 224.

⁴⁵⁰ Bruce Riedel, "America and Iran: Flawed Analysis, Missed Opportunities, and Looming Dangers", *The Brown Journal of World Affairs*, Vol. 15, No. 1, Fall / Winter 2008, s. 106-107.

kabiliyeti olan özellikle Rusya ve Çin gibi güçlerle kapsamlı ilişkilere odaklanmak; ve giderek terörizm ve kitle imha silahlarının (KİS) geliştirilmesi potansiyeline dönüşen haydut rejimler ve düşman güçler tehdidiyle kararlı bir şekilde başa çıkmak.⁴⁵¹ Rice, makalesinde İran'ın motivasyonunun piyasalara ve demokrasiye dayalı uluslararası sistemin gelişimini bozmak değil, onu İslami bir rejim ile değiştirmek olduğunu vurgulayıp, İran'ın ABD ve Batı'nın çıkarlarına karşı terörizmi destekleyip silah transferi yaptığını belirtmişti.⁴⁵² Rice'ın son maddede vurguladığı haydut rejimler ve onlarla mücadele için askeri müdahalenin öncelenmesi fikri Clinton'un ikinci dönemi İran'a karşı izlenen ılımlı dış politikanın sürdürülmeyeceği konusunda fikir vermektedir.

Bush'un ilk dönemi Dışişleri Bakanı olarak görevlendirdiği Colin Powell, ABD'nin İran ile ılımlı zeminde kuracağı olası bir diyalogun, İsrail-Filistin sorununun çözümü noktasında İran'a da bir alan açacağını savunmuştu. Her ne kadar Bush yönetimi içerisinde Clinton'un ikinci dönemi İran'a karşı izlenen ılımlı dış politikanın sürdürülmesini savunanlar varsa da Amerikan politikasını etkileme noktasında önemli bir aktör olan İsrail Lobisi bu politikaları engelleyecekti. Bush'un Clinton'un son döneminde İran'a karşı izlenen ılımlı dış politikayı sürdürmeyeceğinin en net göstergelerinden bir diğeri Clinton döneminde çıkarılan ve İran ile ticarete karşı yaptırım uygulanmasını öngören başlangıçta İran ve Libya Yaptırımları Yasası (İLYS) olarak adlandırılan İran Yaptırımları Yasası'nın (İYS), 5 Ağustos 2001'de süresi sona erecekken 3 Ağustos 2002'de beş yıl süreyle uzatılması olmuştu.⁴⁵³ İsrail yanlısı Amerikan İsrail Halkla İlişkiler Komitesi (AIPAC), Clinton dönemi çıkarılan ve süresi 2001 yılının Ağustos ayında dolacak olan İran-Libya Yaptırım Yasası'nı (İLYS) yeniden hem Senato'dan hem de Temsilciler Meclisi'nden geçirmeyi başarmıştı. 18 Temmuz 2001'de ise ABD, İran'ın Dünya Ticaret Örgütü'ne katılma teklifini engelledi.⁴⁵⁴

Bush'un seçildiği günden itibaren İran ve ABD ilişkilerinde süregelen görece sessizliği bozan ise 11 Eylül'de ABD'de gerçekleştirilen terör saldırıları oldu. 11 Eylül 2001 tarihinde, Afganistan'daki Taliban yönetimi tarafından korunan ve başta Pakistan ve Suudi Arabistan gibi

⁴⁵¹ Condoleezza Rice, "Promoting the National Interest", *Foreign Affairs*, Vol. 79, No. 1, Jan.-Feb. 2000, s. 46-47.

⁴⁵² Age., s. 61

⁴⁵³ Kenneth Katzman, "Iran Sanctions", *Congressional Research Service Report for Congress*, January 11, 2011, s.5.

⁴⁵⁴ Elizabeth Olson, "World Business Briefing", *The New York Times*, July 19, 2001, <https://www.nytimes.com/2001/07/19/business/world-business-briefing.html> , Erişim Tarihi: 18.06.2024.

lkelerce finanse edildiği iddia edilen el-Kaide rgtnn lideri Usame Bin Ladin’e biat eden on dokuz el-Kaide yesi dört uçağı kaçırmış ve bu uçakları New York’taki Dünya Ticaret Merkezi’nin kulelerine, Washington’daki Pentagon’a ve Pennsylvania kırsalındaki bir tarlaya düşürmüştü. Saldırılarda yaklaşık 5 bin kişinin öldüğü tahmin edilmekteydi. Saldırılarn arkasındaki örgütün lideri olan bin Ladin’i yakalamaya yönelik olarak, saldırıların gerçekleştiği gün ABD Dışışleri Bakanı Powell st düzey çalışanlardan oluşan küçük bir gruba bin Ladin’i devirmek için uluslararası bir koalisyon oluşurmaya yönelik bir strateji geliştirmek üzere gece boyunca çalışmaları direktifi vermişti. Hazırlanacak olan plan Afganistan topraklarındaki Taliban ve el-Kaide’ye karşı yapılacak olan “Kalıcı zgrlk Operasyonu’nun” stratejik taslağıydı.⁴⁵⁵ NATO da saldırılardan bir sonraki gün olan 12 Eylül 2001’de ABD ile ortak bir savunma paktı başlatmıştı. BMGK da saldırıları kınayan bir karar aldı. Usame bin Ladin ise 11 Eylül saldırılarının sorumluluğunu reddetmişti fakat failleri tebrik eden bir mesaj yayınladı. İran Cumhurbaşkanı Hatemi ise el-Kaide tarafından gerçekleştirilen saldırıları bir “felaket” olarak nitelemiş, kınamış ve “Amerikan halkına derin üzüntü ve taziyelerini iletmişini” ifade etmişti.⁴⁵⁶

14 Eylül’de Amerikan Kongresi, el-Kaide saldırılarına yanıt vermek amacıyla önleyici saldırı da dahil olmak üzere gerekli her türlü gücün kullanılmasını Senato’da 98-0 ve Temsilciler Meclisi’nde 420-1 gibi oranlarda oylarla kabul etti. Kararın ardından Başkan Bush, sivil özgürlükleri kısıtlayacak bir şekilde sansür ve sıkıyönetim yasasını oylayarak olağanüstü hl ilan etti. Amerikan ordusu 50 bin yedek askeri çağırdı. Önleyici saldırı kavramı, Bush’un bir sene sonra West Point Askeri Akademisi’ndeki konuřmasında⁴⁵⁷ ve ardından yayınlanacak olan Ulusal Güvenlik Stratejisi’nde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktı.⁴⁵⁸ Kongre ve Temsilciler Meclisi’nden onay almasını ardından ABD Dışışleri Bakanlığı yetkilileri el-Kaide gibi radikal örgütlere karşı ABD’nin yürüteceği savaşa dair alacakları tutumu görüşmek üzere 15 Arap lkesi temsilcisiyle bir araya geldi. ABD toplantıda Arap lkeleri temsilcilerine ABD’ye destek

⁴⁵⁵ Flynt Leverett, “Illusion and Reality,” *American Prospect*, September 12, 2006, <https://prospect.org/features/illusion-reality/>, Erişim Tarihi: 18.06.2024.

⁴⁵⁶ "Iranian president condemns September 11 attacks", *CNN*, November 12, 2001, <https://edition.cnn.com/2001/WORLD/meast/11/12/khatami.interview.cnn/>, Erişim Tarihi: 13.06.2024.

⁴⁵⁷ “President Bush Delivers Graduation Speech at West Point”, *The White House*, June 1, 2002, <http://georgewbushwhitehouse.archives.gov/news/releases/2002/06/print/20020601-3.html>, Erişim Tarihi: 06.06.2024.

⁴⁵⁸ George W. Bush, “The National Security Strategy of The United States of America”, *The White House*, September 17, 2002, s.1-31.

verme ya da uluslararası olarak izole edilme seçeneklerini sunmuştu.⁴⁵⁹ Hemen ardından ise Afganistan'a saldırı başlatmak için ABD Pakistan'ın hava ve kara sahasına erişim talep etti.⁴⁶⁰ ABD, Afganistan'a yapacağı askeri saldırıya hazırlık amacıyla 19 Eylül 2001'de Orta Asya ülkelerine savaş uçakları ve Basra Körfezi'ne uçak gemileri konuşlandırmaya başladı. ABD ilk kez eski Sovyetler Birliği coğrafyasına asker konuşlandırmış, yaklaşık bin Amerikan askerini Özbekistan'a göndermişti.⁴⁶¹ ABD'nin Arap ülkelerinin temsilcileriyle yaptığı görüşmeden sonra 23 Eylül 2001'de Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri ABD'ye teröre karşı savaşında destek verme sözü vermişti. NATO ise 3 Ekim 2001'de talep edilmesi halinde ABD ile savaşa girmeyi kabul ediyordu. Nihayetinde ABD'nin Afganistan'a askerî harekâtı 15 Ekim 2001'de başladı. ABD'nin hava saldırılarına paralel bir şekilde Afganistan'daki Kuzey İttifakı da karadan Taliban'a karşı bir saldırı başlatmıştı.⁴⁶² ABD'nin Afganistan'a karadan girmesi ise 18 Ekim'i bulacaktı.

11 Eylül saldırıları ve Afganistan'a askeri operasyon kararını ABD'nin İran'a yönelik dış politikasında önemli kılan nokta iki ülke arasındaki ilişkilerin niteliğiydi. 11 Eylül saldırılarından bir sene sonra, ABD İran politikasında bir değişikliğe gidecek, küresel güvenlik anlayışını kökten değiştirecek ve Bush yönetimi İran'ı sadece bölgesel bir sorun değil, küresel bir tehdit olarak inşa etmeye başlayacaktı. Oysa Afganistan'a askeri operasyon öncesi süreçte iki ülke arasındaki ilişkilerin niteliği tamamen işbirliği zemininde ilerlemişti. ABD'nin İran ile ilişkilerindeki yeni dönemin kapılarını açan İran'ın askeri operasyon yapılması planlanan Afganistan'a olan sınır komşuluğu ve Taliban'a karşı savaşan yerel güçlerle eskiden beri kurduğu ilişkiydi. İran, Afganistan'daki Taliban güçleriyle 1990'lardan beri mücadele içerisindeydi ve ülke içerisinde Ahmed Şah Mesud liderliğindeki Afgan muhalefet grubu Kuzey İttifakı'nı desteklemişti. Taliban'a karşı İran, Hindistan ve Rusya ile birlikte Kuzey İttifakı'nı silahlandırarak, finanse etmişti. Öyle ki Kabil'e yapılacak askeri operasyonun öncesinde Ekim

⁴⁵⁹ Jane Perlez, "After the Attack: The Overview; U.S. Demands Arab Countries 'Choose Sides'", *The New York Times*, September 15, 2001, <https://www.nytimes.com/2001/09/15/us/after-the-attacks-the-overview-us-demands-arab-countries-choose-sides.html> , Erişim Tarihi: 18.06.2024.

⁴⁶⁰ John F. Burns, "After The Attacks: In Pakistan; U.S. Demands Air and Land Access to Pakistan", *The New York Times*, September 15, 2001, <https://www.nytimes.com/2001/09/15/us/after-the-attacks-in-pakistan-us-demands-air-and-land-access-to-pakistan.html> , Erişim Tarihi: 18.06.2024.

⁴⁶¹ Richard Perez-Pena, "A Nation Challenged: Fort Drum, N.Y.; U.S. Troops Are Deployed To Former U.S.S.R.", *The New York Times*, October 6, 2001, <https://www.nytimes.com/2001/10/06/nyregion/a-nation-challenged-fort-drum-ny-us-troops-are-deployed-to-former-ussr.html> , Erişim Tarihi: 19.06.2024.

⁴⁶² Michael R. Gordon ve Thom Shanker, "A Nation Challenged: The President; Bush Says Aim Is to Ease Entry Of Land Force", *The New York Times*, Oct. 18, 2001, <https://www.nytimes.com/2001/10/18/world/a-nation-challenged-the-president-bush-says-aim-is-to-ease-entry-of-land-force.html> , Erişim Tarihi: 19.06.2024.

2001’de Pençşir Vadisi’ne giden CIA ekibi, İran Devrim Muhafızları’nın halihazırda orada Taliban ve el-Kaide’ye karşı çalıştığını görmüştü.⁴⁶³ Afganistan’daki Taliban ile savaş noktasında İran’ın ABD nezdinde önemi de bu noktada ortaya çıktı. Kuzey İttifakı’nın Amerikan ve İngiliz askeri birlikleriyle çalışmaya ikna edilmesi konusunda İran kilit bir rol oynadı. 11 Eylül saldırılarının sonrasında İran ayrıca ABD’nin İran hava sahasını kullanmasına, kendi toprakları üzerinden Afganistan’a malzeme göndermesine ve acil durumlarda İran Hava Kuvvetleri üsleri ve topraklarını kullanmasına da izin vermişti.⁴⁶⁴ İran aynı zamanda ABD’ye yardım teklifinde bulunarak iş birliği zemini aradı. Kuzey İttifakı ile geliştirdikleri ilişkiler ve Afganistan sahasındaki aktörlere dair biriktirdikleri istihbarat, ABD’nin yapacağı operasyon için hayati önem taşımaktaydı ve her iki taraf da bu bilgilerin öneminin farkındaydı. Her ne kadar iki ülke arasında kurulması öngörülen ilişkilerin sadece Taliban’a değil, El Kaide’ye karşı da bir işbirliğine dönüşebileceği düşünülse de ABD dış politikasında etkileri artan yeni muhafazakârlar bu süreci sabote edeceklerdi.⁴⁶⁵

Bush’un başkan seçilmesinden itibaren İran ile ılımlı ilişkiler kurulması gerektiğini düşünen Dışişleri Bakanı Powell, bu yeni dönemde İran ile ilişkilere dair bir yol haritası hazırlamıştı. Bu plana göre ABD ile stratejik olarak olumlu bir ilişki kurulması karşılığında, İran’ın Hamas ve Hizbullah ile ilişkilerini kısıtlaması istenecek ve İsrail’e karşı desteklenen bu devlet dışı yapılar zayıflatılacaktı.⁴⁶⁶ ABD politikasının Powell gibi etkin aktörleri İran ile diyalog yolları açılmasına dair plan yaparken, ilerleyen süreçte ABD dış politikasının en etkin aktörleri haline gelecek olan yeni muhafazakârlar, Bush hükümetini farklı bir politikaya zorlamaya çalıştı. William Kristol, Richard Perle ve Charles Krauthammer gibi aktörlerin de bulunduğu 40 yeni muhafazakâr, Bush’a yazdıkları mektupta ABD’ye yönelik saldırılardan dolayı sadece el-Kaide’nin değil, Hizbullah’ın da hedef alınması gerektiğini vurgulamışlardı.⁴⁶⁷

ABD’nin Afganistan’da askeri operasyonlara başlamasının ardından ABD Dışişleri Bakanlığı ve Ulusal Güvenlik Konseyi yetkilileri, Ekim 2001’de Birleşmiş Milletler Afganistan Yardım Misyonu Başkanı Lakhdar Brahimi’nin önderliğinde Paris ve Cenevre’de İranlı

⁴⁶³ Bruce Riedel, "America and Iran: Flawed Analysis, Missed Opportunities, and Looming Dangers", s.107.

⁴⁶⁴ Ray Takeyh, "Hidden Iran Paradox and Power in the Islamic Republic", New York: Holt Paperbacks, 2006, s.122-123.

⁴⁶⁵ Trita Parsi, "Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States", s.228.

⁴⁶⁶ Flynt Leverett, "Illusion and Reality".

⁴⁶⁷ Trita Parsi, "Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States", s.227.

diplomatlarla gizlice görüşmeye başladılar.⁴⁶⁸ Başkan Bush adına temasları başlatan Bush yönetiminin Afganistan Özel Temsilcisi Büyükelçi James Dobbins'di. İlk toplantılara İran ve ABD'ye siyasi koruma sağlamak amacıyla Alman ve İtalyan delegasyonları da katıldı. Onların görüşmelere katılması, kısa süre sonra 'Cenevre Kanalı' olarak anılacak olan görüşmelere çok taraflı bir görünüm kazandırmıştı. İran ve ABD arasında başlatılan bu üst düzey görüşmeler 1980'lerde yaşanan İran-kontra skandalından sonra iki ülke arasında kurulan en üst düzey temaslardı.⁴⁶⁹

ABD'nin askerî harekâtından sonra Afganistan'da kurulacak yeni yönetime ilişkin bir plan üzerinde karar vermek amacıyla 2001 yılının Aralık ayında BM himayesinde Almanya'nın başkentinde 5 Aralık 2001'de Bonn Konferansı düzenlendi. Konferansa Kuzey İttifakı'nın da aralarında olduğu Afgan temsilciler, ABD ve İran'ın da olduğu çeşitli ülkelerden temsilcilerle bir araya geldi.⁴⁷⁰ Bonn Anlaşması ile geçici bir hükümet kurulmuş, yargı sistemi oluşturulmuş ve katılımcı ülkeler BM yetkisi altında bir Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü'nün (ISAF) varlığı konusunda anlaşmışlardı.⁴⁷¹ Çokuluslu Bonn Konferansından önce 27 Kasım'da dört farklı Afgan grubu BM himayesinde bir araya gelerek, uzlaşma zemini aramıştı. Yapılan görüşmeler neticesinde 29 Kasım'da dört Afgan grubundan ikisi geçici bir hükümet kurulması konusunda anlaşmıştı ve Kuzey İttifakı Afganistan'da konuşlandırılması planlanan çok uluslu bir barış gücünü kabul etti.

Bonn Konferansı'nın en önemli sonuçlarından biri, İran'ın Afgan gruplar üzerindeki güçlü etkisinin anlaşılması olmuştu. Konferansta geçici bir anayasa üzerinde anlaşmaya varılmıştı ve Afganistan'ın yönetimi hariç birçok problem çözülmüştü. Kuzey İttifakı kendisini

⁴⁶⁸ Gareth Porter, "How Neocons Sabotaged Iran's Help on al-Qaeda," *Inter Press Service via Antiwar.com*, February 23, 2006, <http://www.antiwar.com/orig/porter.php?articleid8590>, Erişim Tarihi: 17.06.2024.

⁴⁶⁹ Trita Parsi, "Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States", s. 227-228.

⁴⁷⁰ 5 Aralık 2001'de Almanya'nın Bonn kentinde düzenlenen konferansta altı artı iki grubu Taliban ve El Kaide'ye karşı savaş bittikten sonra Afganistan'ın nasıl yönetileceğine dair bir anlaşmaya vardı. Rusya ve ABD'nin yanı sıra toplantılara Afganistan'a komşu Çin, İran, Pakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan'dan oluşan 6 ülke katıldığı için "Altı artı iki grubu" olarak bilinen heyet, aslında 1990'ların sonunda BM tarafından kurulan diplomatik bir forumdu ve Afganistan'da uyuşturucu kaçakçılığının önlenmesi ve sivil koşulların iyileştirilmesi amacıyla çalışmalar yapmak için kurulmuştu. Daha fazla bilgi için bkz: The United Nations Security Council, "Security Council, In Presidential Statement, Condemns Afghanistan's Taliban for July Military Offensive, Sheltering Terrorists", *UN Security Council Press Release*, <https://press.un.org/en/1999/19991022.sc6743.doc.html>, Erişim Tarihi: 20.06.2024.

⁴⁷¹ Afghan Bonn Agreement, "Agreement on Provisional Arrangements in Afghanistan Pending the ReEstablishment of Permanent Government Institutions", <https://www.afghangovernment.com/AfghanAgreementBonn.htm>, Erişim Tarihi: 20.06.2024.

savaşın galibi olarak görüyordu ve oluşturulması öngörülen 24 bakanlığın 18'inin kendilerine verilmesini istedi. Kuzey İttifakı'nı bu istekten vazgeçiren ise İran'ın Başmüzakereci olarak görevlendirdiği Cevad Zarif'in Afgan heyetini daha az bakanlık alma konusunda ikna etmek amacıyla yaptığı görüşmelerdi.⁴⁷² İran, Aralık 2001'de Bonn Konferansı'nda geçici Afgan hükümetinin oluşturulmasında da etkili olmuştu ve müttefikleri olan Kuzey İttifakı'nın lideri Burhaneddin Rabbani'ye, ABD'nin desteklediği Hamid Karzai lehine iktidardan çekilmesi için baskı yapmıştı.⁴⁷³ Bonn Anlaşması'nın imzalanmasıyla toplantıya katılan dört büyük Afgan grubu, yeni geçici hükümete liderlik etmesi için Hamid Karzai'yi seçti. Böylece ABD Afganistan'da İran sayesinde savaş sonrası bir düzen kurma noktasında önemli bir adım da atmıştı. İran'ın Bonn Anlaşması'nın imzalanması konusunda gösterdiği etki, ABD için İran'la daha iyi ilişkiler kurarak, bu durumdan nasıl fayda sağlayabileceğine dair bir örnek de oluşturdu.

Afganistan'a bağış toplamak amacıyla 2002 yılının Ocak ayında Tokyo'da düzenlenen bağış konferansında İran, Afganistan'ın yeniden inşası için 530 milyon dolar vermeyi teklif etti. İran'ın bu hamlesinin bir sebebi ABD ile ılımlı ilişkiler kurma isteğiydi, diğer sebebi ise sınırlarında bir Amerikan askeri varlığını önlemeye çalışmıştı. Bu sebeple ABD'nin askeri varlığının hızla geri çekilmesini umdu.⁴⁷⁴ İran aynı zamanda bazı bölgelerde devam eden çatışmalara karşı Afgan hükümetini güçlendirmek amacıyla Afgan ordusunu yeniden inşa etmek için yardım teklif etti. Bush yönetiminin Afganistan Büyükelçisi olan ve Bonn'da ABD'yi temsil eden James Dobbins, Tokyo konferansından sonra İranlı bir diplomatın kendisine İran hükümetinin Afganistan konusundaki iş birliğine devam etmek istediğini söylediğini aktarmıştı. Dobbins İran'dan gelen bu öneriyi önce Colin Powell, ardından Condolezza Rice ve Donald Rumsfeld'e iletse de Rumsfeld'in etkisiyle İran'ın çağrısı cevapsız bırakılmıştı. Dobbins'e göre ABD Hazine Bakanı Paul O'Neill da Tokyo'daydı ve İran'dan benzer bir yaklaşım görmüştü. Japonya'nın Kalkınma Yardım Ajansının Başkanı Sadako Ogata, O'Neill'a İran hükümetinden bir mesaj iletmişti. Mesaj İran'ın iki ülkeyi bölen tüm konuları kapsayan bir diyalog başlatmak istediğini içermekteydi.⁴⁷⁵ Başkan Bush'un çalışma ekibindeki yeni muhafazakârlar iki ülke arasındaki ilişkileri engellemek amacıyla öncelikli

⁴⁷² Trita Parsi, *"Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States"*, s. 229.

⁴⁷³ Ray Takeyh, *"Hidden Iran Paradox and Power in the Islamic Republic"*, s. 123.

⁴⁷⁴ Ray Takeyh, *"Hidden Iran Paradox and Power in the Islamic Republic"*, s. 123.

⁴⁷⁵ James Dobbins, "Negotiating with Iran: Reflections from Personal Experience", *The Washington Quarterly*, Vol. 33, No.1, 2010, s. 155-157.

olarak İran ile ABD arasındaki görüşmeler için zemin oluşturan Cenevre Kanalı'nı kapatmak için politikalar geliştirmeye başlamışlardı.⁴⁷⁶

İki ülke arasındaki ilişkilerin meşru zemini olan Cenevre Kanalı'nın kapatılmasına yönelik fırsat bir gemi baskını ile yeni muhafazakarların eline geçti. 3 Ocak 2002'de Kızıldeniz'de seyir halinde olan, kaptanlığını bir Filistinlinin yaptığı Karine A adlı gemi İsrail askerleri tarafından basıldı. Gemide Katyuşa roketleri, kısa menzilli roketler, havan topları, tanksavar füzesi, keskin nişancı tüfekleri, saldırı tüfekleri, mayınlar ve patlayıcılar vardı. Roketler ve havan topları Rus, Çin, Kuzey Kore ve İran menşeliydi. İsrailliler geminin İran'ın Kiş adasından geldiğini, silahların çoğunun ambalajlarının üzerinde olduğunu ve İran'da üretildiklerini iddia etmekteydi. İsrail'in temel savı İran'ın Filistin Yönetimi'nin İsrail ile yaptığı anlaşmaları ihlal etmesini sağlayarak, Arafat Yönetimi'ni silahlandırmak istemesiydi.⁴⁷⁷ İsrail'in bu gemi baskını ile elde etmeyi amaçladığı sonuç ABD ile İran arasında kurulan diyalogu kesmekti. Bu noktada Trita Parsi, İran'ın bölgede desteklediği devlet dışı yapılara silah yardımını İsrail donanmasını devriye gezdiği Arap Yarımadası çevresinden geçecek bir gemiyle değil, Şam ve Lübnan üzerinden havayoluyla yaptığına dikkat çekmekteydi. Parsi'ye göre silahların bulunduğu güzergah İran için tercih edilebilir bir seçenek değildi. İran tarafı da Filistin Yönetimi'ne gemi yoluyla silah gönderdiği iddialarını reddetmişti fakat ABD İsrail'in anlatımını kabul etti.⁴⁷⁸

İran derhal Ulusal Güvenlik Konseyi'ni sevkıyatın arkasında kimin olduğunu araştırmak üzere görevlendirdi ve hala aktif olan Cenevre Kanalı aracılığıyla ABD'li yetkililerle temasa geçti. İranlı diplomatlara, konu ile ilgili araştırmaların yoğunlaştırılması adına ABD'den kanıt talep edilmesi talimatı verilmişti. Hatemi hükümeti aynı zamanda Tahran'daki İsviçre Büyükelçiliği aracılığıyla ABD'ye mesaj göndererek olayla herhangi bir ilgisi olduğunu reddetti. İran'ın bu adımlarına rağmen, ABD'ye gönderilen mesajlar ciddiye alınmamış, herhangi bir kanıt gönderilmemişti. Tam tersi bir şekilde, birkaç hafta sonra İran'a, Karine A gemisinde bulunan silahların İran'a ait olduğuna dair kanıtların ABD'yi ikna ettiğini bildirmişlerdi.⁴⁷⁹ 2015 yılında İran'ın Dışişleri Bakanlığı görevini yürütecek olan Cevad Zarif,

⁴⁷⁶ Trita Parsi, "Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States", s. 231-232.

⁴⁷⁷ Robert Satloff, "The Peace Process at Sea: The Karine-A Affair and the War on Terrorism", *The National Interest*, No. 67, Spring 2002, s. 5-6.

⁴⁷⁸ Trita Parsi, "Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States", s.233.

⁴⁷⁹ Age., s. 234.

Karina A'ya atıf yaparak o dönem yürütülen nükleer müzakerelerin sabote edilme ihtimaline değinmişti. Zarif "İsrail'in bizi Karine A gibi sahte bayrak senaryosuyla şer eksenine nasıl getirdiğini asla unutamam" diyerek, İran'ın hala olaydaki herhangi bir sorumluluğu reddettiğini açık bir şekilde ifade etmişti.⁴⁸⁰

İranlıların Cenevre Kanalı'nı kapatmak amacıyla düzenlenen bir kumpas olarak nitelendirdikleri bu olay, ABD ve İran arasındaki ilişkileri çok kısa bir sürede iş birliğinden çatışma zeminine dönüştürdü. Bu dönüşüme katkı sağlayan gelişmeler ise devam etmekteydi. Amerikan Savunma Bakanlığı Amerikan istihbaratının İran'ın, Afganistan'dan kaçan el-Kaide üyelerine güvenli liman sağladığını düşündüğünü açıklamıştı.⁴⁸¹ İran karşı adım olarak ABD'nin talebi üzerine Afganistan-İran sınırındaki askeri gücünü arttırmış ve gözaltına aldığı 290 el-Kaide üyesine ilişkin BMGK Sekreteri Kofi Annan'a bir dosya sunmuştu. Tutuklanan el-Kaide üyelerinin birçoğu ise daha sonra Suudi Arabistan, Afganistan ve Avrupa ülkelerine geri gönderildi.⁴⁸²

2002 yılı ABD'nin İran'a karşı İslam Devrimi'nin ardından inşa ettiği düşman kimliğinin ideolojik bir çerçeveye oturtulduğu yıl olmuştu. Bu dönem aynı zamanda nükleer çalışmaların⁴⁸³ İran dış politikasını etkilediği önemli bir dönemdi. İran'daki rejime karşı mücadele eden Halkın Mücahitleri Örgütü, 2002 yılının Ağustos ayında Natanz'da kapsamlı bir uranyum zenginleştirme tesisi ve Arak'ta bir ağır su üretim tesisinin varlığını açıkladı. İran'ın nükleer altyapısıyla ilgili bu ifşalar, uluslararası toplum, özellikle de ABD tarafından İran'a

⁴⁸⁰ Lee Smith, "Zarif: 'Karine A Was an Israeli False Flag'", *Hudson Institute*, August 4, 2015, <https://www.hudson.org/national-security-defense/zarif-karine-a-was-an-israeli-false-flag> , Erişim Tarihi: 17.06.2024.

⁴⁸¹ Eric Schmitt, "A Nation Challenged: Regional Politics; Iran Exerts Sway In Afghan Region, Worrying The U.S.", *The New York Times*, January 10, 2002, <https://www.nytimes.com/2002/01/10/world/nation-challenged-regional-politics-iran-exerts-sway-afghan-region-worrying-us.html> , Erişim Tarihi: 18.06.2024.

⁴⁸² Trita Parsi, "*Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States*", s.235.

⁴⁸³ İran'ın nükleer programı 1950'li yılların başında ABD'nin desteklediği 'Barış için Atom Programı' ile başlatıldı. Özellikle 1970'lerin sonlarına doğru İran petrol rezervlerinin artan nüfusun ve kalkınma hamlelerinin gereğini karşılamayacağı tahminleri yapıyordu. Buna ek olarak 1973 yılında ABD merkezli Stanford Araştırma Enstitüsü, İran'ın nükleer enerjiye olan ihtiyacını öngördü ve 1990 yılına kadar 20 bin MW nükleer elektrik üretimi gerçekleştirilmesini tavsiye etmişti. Bu nedenle İran Şahı 20 nükleer güç reaktörü inşa etmeyi planladı ve korkuları hafifletmek adına 1968 yılında Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'na (NPT) katıldı ve 1970'te onayladı. 1979'da gerçekleştirilen İslam Devrimi'nden hemen sonra başlayan İran-Irak savaşı nedeniyle nükleer program tamamen durduruldu. 1990'da ise bu nükleer enerji arayışı yeniden canlandı ve önce Almanya'nın sonra da Rusya'nın yardımlarıyla Buşehr'deki nükleer santral inşa çalışmaları yeniden başladı. Bu tarihten itibaren İran'da farklı yerlerde nükleer tesisler inşa edildi.

yönelik suçlamalar yapılmasına sebep oldu.⁴⁸⁴ Bu sebeple İran Cumhurbaşkanı Hatemi 2003 yılında Natanz'da⁴⁸⁵ zenginleştirilmiş uranyum üretebilme kapasitesine sahip nükleer tesislerin varlığını doğrulamak zorunda kaldı.⁴⁸⁶ İran'ın gizli nükleer faaliyetler yürüttüğüne dair iddiaların ardından Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı - UAEA (IAEA), 2002 ve 2003 yıllarında, İran'a özellikle Natanz uranyum zenginleştirme tesisine daha fazla erişim sağlanması konusunda baskı yapmış ve İran hükümetine daha sonraki tüm zenginleştirme faaliyetlerini askıya alma çağrısında bulunmuştu. Bu gelişmelere paralel bir şekilde Büyük Britanya, Fransa ve Almanya'dan oluşan AB-3 ülkeleri İran'ı siyasi bir diyalog sürecine dahil etmeye çalıştı. 2003 yılının Ekim ayında üç ülkenin dışişleri bakanları ve İranlı yetkililer, İran'ın UAEA ile tam iş birliği yapmayı ve tüm uranyum zenginleştirme faaliyetlerini gönüllü olarak askıya almayı kabul ettiğini belirten bir bildiri yayınladılar. Ayrıca, İran'ın nükleer tesislerine daha fazla erişim hakkı veren UAEA Ek Protokolü'nün geçici olarak uygulanmasına da karar verilmişti. Bu açıklama, 14 Kasım 2004'te imzalanan İran'ın ekonomik ve teknolojik yardım karşılığında uranyum zenginleştirme faaliyetlerini sona erdirmeye sözü verdiği Paris Anlaşması'nda yer aldı.⁴⁸⁷

ABD'nin İran'a yönelik İslam Devrimi'nden itibaren izlediği düşmanlaştırma ve izole etme politikasının zirve noktası Bush'un 29 Ocak 2002'de yaptığı 'Birliğin Durumu' konuşmasıydı. Bush konuşmasında teröre karşı savaşın yeni başladığını vurgulamış, Irak ve Kuzey Kore ile birlikte İran'ı da 'şer eksenine' ⁴⁸⁸ içerisinde tanımlayarak, tehlikeli ve tehditkâr

⁴⁸⁴ Syeda Fizzah Ali, "International Nuclear Regime and the Iranian Nuclear Challenge", *Pakistan Horizon*, Vol. 61, No. 4, October 2008, s. 94.

⁴⁸⁵ Natanz'da bulunan nükleer tesis, bine kadar zenginleştirme santrifüjünü barındırabilen yer üstü bir laboratuvar ve elli bin zenginleştirme santrifüjünü barındırabilen bir yer altı ticari tesisinden oluşmaktadır.

⁴⁸⁶ Nazir Hussain, "US-Iran Relations: Issues, Challenges and Prospects", *Policy Perspectives*, Vol.12, No.2, 2015, s.35.

⁴⁸⁷ Stephen J. Hadley, "The George W. Bush Administration", *The Iran Primer*, October 5, 2010, <https://iranprimer.usip.org/resource/george-w-bush-administration> , Erişim tarihi: 01.02.2024.

⁴⁸⁸ ABD Başkanı George W. Bush, 29 Ocak 2002'de Kongre'de yaptığı konuşmasında Irak, İran ve Kuzey Kore'yi de kapsayacak şekilde bir şer ekseninden bahsetti. Bush'un konuşmasını yazan Beyaz Saray çalışanı David Frum yazının orijinalinde Irak ile terörizm arasındaki bağlantıyı tanımlamak için 'Nefret Eksenine' (Axis of Hatred) kavramını kullansa da Frum'un amiri Michael Gerson ifadeyi güçlendirmek için 'şer eksenine' (Axis of Evil) ile değiştirdi. Daha sonra Başkan Bush'un Ulusal Güvenlik Danışmanı Condoleezza Rice ve Ulusal Güvenlik Danışman Yardımcısı Stephen Hadley, Kuzey Kore ve İran'ı şer eksenine dahil etmek istedi. Hadley İran'ı demokratik olarak seçilmiş bir başkanı olduğu için ekleme konusunda tereddütlerini bildirse de Başkan Bush'un fikri onaylaması ile İran da bu eksene dahil edildi. Şer eksenine kavramı ABD'nin terörizm ile mücadele anlayışının yeniden inşası anlamına geliyordu. Terörizm ile mücadele zemini Usame bin Ladin ve Afganistan'daki destekçilerine karşı mücadeleden, konu ile alakası kısıtlı olan ya da hiç olmayan devletlere kaydı ve 'terörist devlet' tanımlaması yapıldı. Öte yandan, kitle imha silahlarına sahip terörist devletler birincil hedef olarak belirlendi çünkü bu devletlerin silahları teröristlere satma veya verme eğiliminde olabileceği değerlendirildi.

olarak nitelendirmişti.⁴⁸⁹ Ulusal Güvenlik Danışmanı Condoleezza Rice, Muhafazakâr Siyasi Eylem Komitesi'nde 31 Ocak'ta yaptığı konuşmada şer ekseninde adı geçen haydut devletlerin oluşturduğu tehdidi detaylandırmış ve Bush'un konuşmasının terörizmi destekleyen devletleri uyardığını belirterek Kuzey Kore, İran ve Irak'ın oluşturduğu büyüyen tehlikeyi vurgulamıştı.⁴⁹⁰

Başkan Bush'un İran ile ilgili yaptığı konuşmalar Tahran'da büyük bir şaşkınlıkla karşılanmıştı. İran Cumhurbaşkanı Hatemi'nin politik olarak ılımlı adımlar atma isteği ve çabası hem İran içerisinde hem de uluslararası sistemde büyük bir darbe almıştı. Şer ekseninde kapsamında değerlendirilen üç ülke de Bush'un suçlamalarını reddetti. Hatemi, resmi haber ajansına yaptığı açıklamada Bush'un söylemini "müdahaleci ve aşağılayıcı" olarak nitelendirdi. Dini lider Hamaney ise Bush'u yaptığı konuşma sebebiyle "kana susamış" olarak nitelemiş ve "ABD'nin halk hareketlerine karşı çıktığını, demokratik olmayan rejimleri desteklediğini, ölümcül silahlar sattığını ve diğer ülkelerin zenginliklerini diğer ülkelere daha fazla yağmaladığını" belirtmişti.⁴⁹¹ Hatemi'ye göre, Afganistan'daki Taliban karşıtı saldırıya önemli miktarda İran desteği olmasına rağmen ABD'nin Tahran'a karşı sertleşen tavrı, Washington'daki "radikal bir savaş kışkırtıcısı" grubun etkisini yansıtıyordu. Bu grup, ABD askeri gücünü devreye sokmak ve İsrail'e yardım etmek için bölgesel çatışmayı genişletme riskini göze almak istemişti.⁴⁹²

Sadece kitle imha silahlarına sahip düşman devletler değil, aynı zamanda gelecekte nükleer silah edinme potansiyeli olan devletler de terörist devlet tanımlamasına dahil edildi. İran'ın 'şer eksenine' dahil edilmesi de nükleer silah yapımı ile ilgili bir programına sahip olması ve silah geliştirmede yeterli kanıt sunmaması ile alakalıdır. İran'ın ABD tarafından bu terörist devletler grubuna dahil edilmesinin diğer nedenleri de ABD düşmanlığının rejimin temel normlarından biri olması ve İsrail'e karşı Filistin'deki gruplara ve Lübnan'da Hizbullah'a destek vermesidir. Daha fazla bilgi için bkz: Daniel Heradstveit ve G. Matthew Bonham, "What the Axis of Evil Metaphor did to Iran", *Middle East Journal*, Vol.61, No.3, Summer 2007, s.421-440

⁴⁸⁹ George W. Bush, "President Delivers State of the Union Address", *The White House*, January 29, 2002, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/01/20020129-11.html>, Erişim Tarihi:14.06.2024.

⁴⁹⁰ "Remarks by the National Security Advisor Condoleezza Rice to the Conservative Political Action Conference", *The American Presidency Project*, February 01, 2002, <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-the-national-security-advisor-condoleezza-rice-the-conservative-political-action>, Erişim Tarihi:14.06.2024.

⁴⁹¹ Nazila Fathi, "A Nation Challenged: The Rouge List; Bush's 'Evil' Label Rejected By Angry Iranian Leaders", *The New York Times*, Feb. 1, 2002, <https://www.nytimes.com/2002/02/01/world/nation-challenged-rogue-list-bush-s-evil-label-rejected-angry-iranian-leaders.html>, Erişim Tarihi: 18.06.2024.

⁴⁹² Joseph Fitchett, "Khatami sees Bush influenced by 'warmongers' : Iran leader assails U.S. policies", *The New York Times*, April 27, 2002, <https://www.nytimes.com/2002/04/27/IHT-khatami-sees-bush-influenced-by-warmongers-iran-leader-assails-us.html>, Erişim Tarihi: 18.06.2024.

Şer eksenî söylemi ABD'nin İran'ı düşmanlaştırma noktasında önemli bir araç olmuştur. Heradstveit ve Bonham şer eksenî metaforunun bir tür bilişsel atılım, uluslararası sistemi 1930'larda olduğu gibi yeniden yapılandırma çabası ve dünyayı o dönemin gözünden görme girişimi olarak yorumlamaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nda Mihver Devletler kötü olarak etiketlenmişti ve onlarla mücadele edilmeliydi. Bu bakımdan, şer eksenî metaforu eylemleri onaylamaktaydı ve hedefleri oluşturmaya yardımcı olmuştur. En önemli nokta ise; metafor Batı'nın İran'a bakış açısını yeniden inşa etmiş, karşılığında ise İranlıların dünyaya ve daha da önemlisi başta ABD olmak üzere Batı'ya bakış açısını da yeniden inşa etmişti. Şer eksenî ifadesinin kullanımı, ABD'nin odak noktasının Afganistan, Usame bin Ladin ve el-Kaide'den, ABD operasyonlarına katılımı en alt seviyede olandan hiç olmayana kadar değişken bir dizi devlete kaydırıldığı teröre karşı savaşa ilişkin Amerikan anlayışının yeniden inşası anlamına gelmekteydi. Bu yeniden inşadaki temel kavramlar ilk olarak 'terörist devletler' olmuştur, bu da 'terörizmin bölünmezliğini' ve dolayısıyla 11 Eylül'ün kolektif sorumluluğunun bu şekilde belirlenen herhangi bir devlette olduğunu ima etmekteydi. İkincisi ise kitle imha silahlarıydı çünkü bu silahlara sahip olan herkes bunları teröristlere satmaya veya vermeye teşvik edilebilirdi, böylece Amerikan şehirlerine kimyasal, biyolojik veya hatta nükleer saldırılar yapılması korkusu uyandırmaktaydı.⁴⁹³

Bush dönemi yapılan bu tanımlama küresel terörizmin ve kitle imha silahları tehdidinin merkezi bir unsuru olarak ideolojik bir çerçevede inşa edilen İran'ın artık sadece düşman bir rejim değil, uluslararası sistemin istikrar ve güvenliğine de tehdit oluşturduğu algısı oluşturmıştı. Bu söylem, ABD'nin kendi kimliğini 'özgürlük ve demokrasinin savunucusu', İran'ı ise 'radikal, terörizmi destekleyen ve nükleer tehdit oluşturan bir devlet' olarak konumlandırmasını sağlamıştı. Belirtilen meşru zeminde ABD, İran'ı uluslararası sistemde marjinalleştirmek ve izole etmek için söylemsel ve diplomatik stratejiler geliştirdi. Heradstveit ve Bonham İran'ın, düşman bir devlet olarak kabul edilmesinin nükleer bir programa sahip olması ve bu silahları teslim etmeyeceğini ihtimali sebebiyle bu kriterlere kesinlikle uygun olduğunu belirtmektedir. Diğer iki neden ise teokrasinin ABD'ye karşı genel düşmanlığı (iyiliğe karşı muhalefet zorunlu olarak kötü olmak zorundadır) ve terörizme karşı tutumuydu.

⁴⁹³ Daniel Heradstveit and G. Matthew Bonham, "What the Axis of Evil Metaphor Did to Iran", *Middle East Journal*, Vol. 61, No. 3, Summer, 2007, s.421-422.

İran'ın, Filistinlilerin İsraililere karşı mücadelesini terörizm olarak görmediği, özel olarak da Lübnan'daki Hizbullah'a verdiği desteğin önemli olduğu belirtiliyordu.⁴⁹⁴

Bush'un İran'ı şer eksenini içerisinde tanımlaması, İran'ın uluslararası sistem içindeki statüsünü daha da kötüleştirilmiş ve ABD'nin İran'ı askeri müdahaleyi de içeren sert politikalarla baskılamasının önünü açmıştı. İran içerisinde güçlü bir kanadı oluşturan ve ABD ile her türlü ilişki kurulmasını reddeden radikaller için de bir koz olmuştu. Radikaller, ABD'ye karşı atılacak her türlü olumlu adımın karşılıksız kalacağı ve İran için bir fiyasko olacağı propagandası ile ılımlı kanadı zayıflatmaya çalışmışlardı. Radikallerin yanı sıra İran'daki ılımlılar dahi ABD ile ilişkiler konusunda tereddüte düşmüştü. Başkan Bush'un İran'a karşı yaptığı açıklamalar İran'da reformist ve muhafazakâr kanadın ortak bir tavır alması noktasında zemin oluşturdu. İranlı reformist ve muhafazakârlar ABD'nin İran'ı şer eksenini içerisinde tanımlamasını kınadılar. Cevad Zarif, "İran, Afganistan'da sunduğu yardımı diğer alanlardaki yardımlarla ilişkilendirmeyerek ve ABD'nin karşılık vereceğini umarak hata yaptı" diyerek bu durumu tanımlamıştı.⁴⁹⁵

İran, ABD'nin şer eksenini tanımına karşılık ilk olarak Cenevre Kanalı'nı kapattı. Ardından ise ABD'yi Afganistan'da zor duruma düşürebilecek bir adım attı ve Afganistan'daki önde gelen Amerikan karşıtı radikal selefi mücahitlerden Gulbeddin Hikmetyar'ı serbest bıraktı. Hikmetyar Amerikan askeri müdahalesinden sonra İran'a kaçmış, orada gözaltına alınmıştı. Karzai hükümeti Hikmetyar'ın Afganistan'a iadesini talep etmiş, ABD ise İran'dan Hikmetyar'ı elinde tutmasını istemişti.⁴⁹⁶ Bush'un İran'ı şer eksenini içerisinde tanımlaması ABD'li politikacılar içerisinde de eleştiriyle karşılandı. Bush yönetiminin Afganistan Özel Temsilcisi Büyükelçi James Dobbins İran, Irak ve Kuzey Kore'nin bir eksen oluşturduğunu öne sürmenin 'gülünç' olduğunu düşünmekteydi. Ağustos 2006'da New America Foundation'a yaptığı açıklamada, "Bu, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ni işgal etmesinden sonra Sovyetler Birliği ile Nazi Almanyası'na eşit davranılmasını önermeye benziyordu." demişti.⁴⁹⁷

ABD'nin şer eksenini tanımına rağmen, İran, Afganistan sahasında ABD'ye tam anlamıyla zıt bir politika izlememişti. Cenevre toplantılarına katılmaktan vazgeçtikleri dönem,

⁴⁹⁴ Age., s. 424.

⁴⁹⁵ Trita Parsi, "Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States", s.235.

⁴⁹⁶ Kenneth M. Pollack, "The Persian Puzzle: The Conflict Between Iran and America", s. 353.

⁴⁹⁷ Trita Parsi, "Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States", s.236.

halihazırda Afganistan'da yeni hükümetin kurulması yönündeki büyük engeller aşılmış ve Taliban'a karşı mücadelede önemli kazanımlar elde edilmişti fakat İranlılar kısa bir süre sonra ABD'nin savaşı Irak'a kaydırmaya niyetli olduklarını keşfettiler. Khalid Rahman, İran'ın ABD'ye yönelik ılımlı zeminde izlediği dış politikanın bir sonucu olarak iki ülke arasında Afganistan ve Irak'a yönelik operasyon hazırlıkları süreci de dahil olmak üzere iş birliği olmasına rağmen, Bush'un İran'ı şer eksenine dahil etmesinin asıl sebebinin yeni muhafazakârların İran'a yönelik gelecek perspektifi olduğunu iddia etmişti. Rahman'a göre Bush'un kabinesinin çoğunluğunu oluşturan yeni muhafazakârlar, Afganistan'da gerçekleştirilen ve Irak'a yapılması planlanan askeri hareketlerin ardından bölgede ve hatta dünyadaki başta Şiiler olmak üzere Müslüman nüfus üzerinde geniş etkileri olan İran'ın özellikle Körfez'de gücünü arttıracaklarını öngörüyorlardı. Bu sebeple İran'a karşı daha sert ve keskin bir dış politika inşa edilmesi gerektiğine karar vermişlerdi. Bu amaçla 2002 yılında Bush'un şer eksenini konuşmasında İran'ı terörizmi desteklemekle, kitle imha silahları kullanmakla, Batı Afganistan'da istikrarı bozucu bir etki yaratmakla, el-Kaideli kaçaklara üs sağlamakla ve insan hakları ihlalleri gerçekleştirmekle suçlamasını sağlamışlardı.⁴⁹⁸

Henüz 2000 yılının Eylül ayında Washington'da yeni muhafazakâr düşünce kuruluşu olan Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi'nin toplantısında önde gelen yeni-muhafazakârlar Dick Cheney, Donald Rumsfeld, Paul Wolfowitz, Florida Valisi Jeb Bush ve Cheney'nin yardımcısı I. Lewis Libby odak noktası olarak Irak'ı belirlemiş ve Irak'a askeri bir operasyonu da içeren bir taslak belge hazırlamışlardı. "Amerika'nın Savunmasını Yeniden İnşa Etmek: Yeni Yüzyıl İçin Stratejiler, Güçler ve Kaynaklar" başlıklı raporda ABD'nin Basra Körfezi'nde kalıcı bir askeri varlığının olması gerektiği ve bu ihtiyacın Saddam Hüseyin rejiminin varlığının da çok ötesinde olduğunun altı çizilmişti.⁴⁹⁹

Bush yönetimi içerisindeki yeni muhafazakarların yanı sıra İsrail Başbakanı Ariel Şaron ve hükümeti de Irak'ın askeri işgalini İran'a karşı devam edecek bir savaş için gerekli bir adım olarak görmekteydi. İran ise düşman olsa dahi güçsüz bir Saddam Hüseyin yönetiminin İran'a düşman ve başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler tarafından silahlandırılmış yeni bir Irak

⁴⁹⁸ Khalid Rahman, "US Middle East Policies and their Consequences", *Policy Perspectives*, Special Issue: Middle East, Vol. 7, No. 1, January- June 2010, s.39.

⁴⁹⁹ Donald Kagan, Gary Schmitt ve Thomas Donnelly, "Rebuilding America's Defenses: Strategy, Forces and Resources for a New Century," *A Report of the Project for the New American Century*, Washington, September 2000, s.17-23.

yönetimine tercih edilmesi gerektiğini savunmuştu. İran aynı zamanda ABD'nin kendisini askeri olarak çevrelediğinin de farkındaydı. Afganistan'a askeri operasyon ile İran'ın doğu sınırına Amerikan birlikleri yerleşmişti. İran'ın güneyinde ise halihazırda ABD'nin müttefiki Arap devletleri mevcuttu. Üstelik bu Arap devletleri ABD'nin Basra Körfezi'ndeki askeri varlığına ev sahipliği yaparak, bu askeri varlığın da meşru zeminini oluşturmuştu. İran'ın kuzeyinde de Azerbaycan ve Orta Asya Cumhuriyetleri'nde ABD birlikleri mevcuttu.⁵⁰⁰

Irak ise İran ile uzun bir sınırı paylaşıyordu ve Irak'a yapılacak olası bir askerî harekât, bir sonraki hedef olarak İran'ın belirlenmesine yol açacaktı. İran'ın Bush yönetimine karşı uzlaşmadan yana bir dış politika izleme hamlesinin sebebi coğrafyasındaki bu gelişmelerdi. İran, ABD ile Cenevre Kanalı'nı yeniden açmakla ilgili yeni hamleler yapmıştı.⁵⁰¹ Bu hamlelerin ilki İran'ın Irak ile ilgili uzun zamandır toplamakta olduğu istihbari bilgiler ve coğrafyaya olan aşinalığını kullanmak yönünde oldu. Bu aşinalığın en önemli sebeplerinden biri 1980'lerde Irak ile girdiği sekiz yıllık savaş ve bu süreçte Irak sahasında özellikle aşiretler ve bu yolla kurulacak sosyal yapıya dair topladığı bilgilerdi. Bir iletişim kanalı olmadan, yanlış anlaşılmalara yaşanabilirdi ve bu da İsrail ve Sünni Arap devletleri de dahil olmak üzere İran'ın bölgesel rakiplerine fayda sağlardı.⁵⁰² İran ABD'nin ve özellikle ABD dış politikasında etkin olan yeni muhafazakarların olası bir Irak harekâtında bu bilgilere ihtiyaç duyacağını düşündü fakat kurulması planlanan ilişkiler için yeni bir iletişim kanalının açılması gerekmekteydi.

Arap-İsrail barış süreci ve Irak'ta bir rejim değişikliği, ABD'nin Ortadoğu gündeminin en başında yer alıyordu. İran ile belirli bir düzeyde anlayış ve işbirliği, ABD için bu iki hedefe ulaşmayı büyük ölçüde kolaylaştıracaktı. İsrail ile Filistinliler arasındaki çatışma sürerken, ABD çatışmanın genişlemesini önlemek için İran'dan, bir arabulucu aracılığıyla, Hizbullah'ın Kuzey İsrail'e saldırmasını durdurmasını istemişti. İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi, Nisan 2002'de Hizbullah'ı İsrail'e yönelik saldırılarda 'öz denetim' uygulamaya çağırmak için Lübnan'a gitti. Harrazi Hizbullah'ı sınırlamayı başarmıştı ve göreceli barış ortamı sağlandı. Bu gelişmeyi takip eden bir diğer gelişme de İran Cumhurbaşkanı'ndan geldi. Hatemi, İran'ın İsrail ile Filistinliler arasında olası bir anlaşmaya karşı çıkmayacağını teyit etti.⁵⁰³ Bu noktada İran ve

⁵⁰⁰ Trita Parsi, "Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States", s.239-240.

⁵⁰¹ Kenneth M. Pollack, "The Persian Puzzle: The Conflict Between Iran and America", s. 353.

⁵⁰² Trita Parsi, "Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States", s.241.

⁵⁰³ Gawdat Baghat, "Iran, the United States, and the War on Terrorism", *Studies in Conflict and Terrorism*, Vol. 26, No.2,2003, s. 102.

Hizbullah'ın, karşılıklı olarak inşa ettikleri kimlik ve çıkarlardan yola çıkarak ortaya koydukları senkronize hareket etme kabiliyetleri dikkat çekmekteydi. Bölgenin yeniden şekillendiği ve aktörlerin değiştiği bu dönemde, Hizbullah Lübnan içerisinde önemli bir politik ve askeri güç haline gelmekteydi ve bu durum hem Şii kimliği için önemli bir noktayı oluşturacak hem de bölgedeki güç dengelerinin değişimini gösterecekti.

Beyaz Saray'da İran ile Irak'a yönelik bir askeri operasyon için iletişim kanalı kurulması tartışılırken, Başkan Bush 22 Mayıs 2002'de üst üste sekizinci kez İran'ı Suriye, Libya, İran, Irak, Sudan, Küba ve Kuzey Kore ile birlikte terörizme destek veren ülkeler kategorisinde ilan etmişti.⁵⁰⁴ İran'a karşı ideolojik bir çerçeveye oturtulan düşman kimliğiyle tutarlı bir şekilde ABD, İran'ın istihbarat paylaşma niyetine İran'ı Afganistan'dan kaçan el-Kaide militanlarına sığınak sağlamakla suçlayarak cevap verdi. ABD Savunma Bakanı Rumsfeld, İran'ı Taliban ve el-Kaide militanlarının Afganistan'dan kaçmasına yardım etmekle suçladı.⁵⁰⁵ İran ise hala ilişkilerde ılımlı bir zemin arıyordu ve bunu göstermek adına bir adım attı. İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi el-Kaide militanlarını engellemek için Afganistan ile olan 600 millik sınırın daha sıkı kontrol edileceğini ve el-Kaide ile Taliban üyelerinin sınır dışı edileceğini belirtmişti. Harrazi ayrıca Amerikalıların olumsuz propaganda yapmak yerine, militanları engellemek için sahip oldukları tüm bilgileri İran ile paylaşmaları gerektiğini de eklemişti.⁵⁰⁶ İran her ne kadar ABD ile ılımlı ilişkiler kurmak amacıyla politikalar izlese de Başkan Bush 12 Temmuz 2002'de yaptığı açıklamada, Hatemi ve İran hükümetindeki reformistlerle çalışma konusundaki umutları terk ettiğini ve bundan sonra doğrudan İran'daki sokak hareketlerini ve muhalifleri destekleyeceğini belirtti.⁵⁰⁷

Uluslararası ortamda karşılıklı olarak sert açıklamalar yapılırken, Başkan Bush 6 Eylül 2002'de Amerikan Kongresi'nden Irak'a saldırmak için sınırsız yetkiler istedi. 2002 yılının Haziran ayında Bush'un West Point Askeri Akademisi'nde yaptığı konuşmanın üzerine inşa

⁵⁰⁴ "Patterns of Global Terrorism – 2001," U.S. Department of State, Office of the Coordinator for Counterterrorism, 21 May 2002, <http://www.state.gov/j/ct/rls/crt/2001/pdf/index.htm> , Erişim Tarihi: 20.05.2024.

⁵⁰⁵ Esther Schrader, "Iran Helped Al Qaeda and Taliban Flee, Rumsfeld Says," *Los Angeles Times*, February 4, 2002, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2002-feb-04-mn-26267-story.html> , Erişim Tarihi: 07.06.2024.

⁵⁰⁶ Neil MacFarquhar, "A Nation Challenged: The Iranians; Tehran's Foreign Minister Says U.S. Should Offer Assistance, Not Accusations", *The New York Times*, February 6, 2002, <https://www.nytimes.com/2002/02/06/world/nation-challenged-iranians-tehran-s-foreign-minister-says-us-should-offer.html> , Erişim Tarihi: 07.06.2024.

⁵⁰⁷ Glenn Kessler, "U.S. Halts Overtures To Iran's Khatami; Reformist Faction Viewed as Unable to Achieve Change," *The Washington Post*, July 22, 2002, <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2002/07/23/us-halts-overtures-to-irans-khatami/9c63fb31-567c-4a39-848f-5492efbaafc8/> , Erişim Tarihi: 07.06.2024.

edilen ve 20 Eylül 2002'de yayınlanan Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde (UGS) yer alan Bush Doktrini, ABD'nin bundan sonra uluslararası ortamda izleyeceği dış politikanın ilkelerini belirtiyordu. 2002 Ulusal Güvenlik Stratejisi'ne göre ABD küresel erişime sahip teröristlere karşı bir savaş yürütmekteydi. Düşman tek bir siyasi rejim, kişi, din veya ideoloji değildi. Düşman masumlara karşı işlenen önceden tasarlanmış, siyasi olarak motive edilmiş şiddeti tanımlayan 'terörizm' kavramıydı. Teröristler ile onları kendi iradeleriyle barındıran veya onlara yardım sağlayanlar arasında hiçbir ayırım yapılmayacaktı. Öncelikli odak noktaları küresel erişime sahip terör örgütleri ve kitle imha silahları (KİS) veya öncüllerini elde etmeye ya da kullanmaya çalışan herhangi bir terörist veya terörizmi destekleyen devlet olacaktı. Bu tehditler ABD sınırlarına ulaşmadan önce tespit edilip, yok edilecekti. ABD uluslararası toplumun desteğini almak için kesintisiz bir çaba verecekti fakat gerekirse bu tür teröristlere karşı önleyici bir şekilde hareket ederek kendisini savunma hakkını kullanmaktan çekinmeyecekti.⁵⁰⁸ Bush doktrini olarak adlandırılan bu dış politika ilkelerinin öne çıkan iki kavramı olan önalıcı (*preemptive*) ve önleyici (*preventive*) müdahale kavramları Bush doktrininin uluslararası hukuk bakımından en tartışılan maddeleri olmuştu. Önalıcı saldırı ABD'nin düşmanlarının yapacağı olası saldırı hazırlığına dayanarak bu saldırıyı engellemek ya da yarıda kesmek hedeflenirken, önleyici saldırıda ise bir tehdit söz konusu değilken ABD'nin saldırısı söz konusuydu. Bu saldırı için tehdidin varlığına kanaat getirmek yeterli görülmüştü.

Rielly'e göre Başkan Bush, doktrinini açıkladığı West Point Askeri Akademisi'ndeki konuşmasında, ABD'nin hiçbir rakibinin bulunmadığı tek kutuplu sistemin sürdürüleceğini vurgulamıştı. ABD küresel bir güç olarak, dengeleme sistemi ile güvenlik aramayacaktı. Dolayısıyla, 2003 yılında Irak'a düzenlenen askeri operasyon yalnızca Saddam rejimini devirmek için değil, aynı zamanda dünyaya ve bölgeye ABD'nin mutlak gücünü ve tek kutuplu dünyadaki hakimiyetini göstermek için tasarlanmıştı. Bush 11 Eylül saldırılarını ardından küresel güvenliğin nasıl yeniden sağlanacağıyla sorumluluğuyla karşı karşıya gelirken, tercih ettiği çözüm önleme, tek taraflı askeri eylem ve rejim değişikliği idi. Bu anlayışa göre terör eylemleri netleşmeden ve gerçekleşmeden ABD terörist grupları barındıran veya destekleyen devletlerin peşine düşebilecek, bu rejimleri caydırmaya veya kontrol altına almaya çalışacaktı. Bu amaçla önleyici bir savaş başlatarak, olası tehlikeleri önleme hakkını saklı tutmuştu.⁵⁰⁹ İran

⁵⁰⁸George W. Bush, "The National Security Strategy of the United States of America", s.5-7.

⁵⁰⁹ John Rielly, "The Bush Administration's Foreign Policy Legacy", *Politique Américaine*, Vol. 3, No.12, 2008, s. 73-86.

ise bu yeni paradigma içinde hem nükleer programı hem de terörizme destek verdiği iddiası nedeniyle birincil bir tehdit haline geldi. ABD, İran'ı sadece bölgesel bir rakip değil, küresel bir tehdit olarak yeniden tanımlamış ve inşa etmişti.

ABD'de bir yandan Irak'a askeri bir harekât planları için son düzenlemeler yapılırken, olası Irak operasyonuna destek vermeyen ülkeler pozisyonlarını korumaya devam etti. 15 Ekim'de Fransa, Rusya, Çin ve diğer bazı BMGK üyeleri, Irak konusunda ABD'ye karşı çıkmaya devam etmişti fakat 16 Ekim'de Başkan Bush, Irak'a karşı askeri harekâta izin veren Kongre kararını imzaladı.⁵¹⁰ Irak'a askerî harekâtın arifesinde ABD Dışişleri Bakanlığı İranlı diplomatlar ile ilişki kurmuş ve daha önce inşa edilen Cenevre Kanalı yeniden canlanmıştı. ABD Irak harekâtı sırasında İran'dan faydalanmak istiyordu. İran ise ABD'nin bu adımına ılımlı bir politika ile karşılık vermiş ve zımni de olsa Irak'a askeri operasyonu desteklemişti.

İki ülke arasında yeniden kurulan bu iletişim hattı İran tarafından daha önce edinilen kötü tecrübeler sebebiyle uluslararası ve çok taraflı bir formatta inşa edilmek istendi. İran yeniden açılan Cenevre Kanalı'nın özellikle ABD'nin olası bir Irak harekâtına karşı çıkan Fransa ve Rusya Federasyonu'nu kapsamasını isterken ABD, İran'ın önerdiği formata karşı çıktı. ABD'nin itirazı sebebiyle, yeniden kurulan Cenevre Kanalı aracılığıyla ABD ve İran arasındaki görüşmeler Afganistan ile ilgili görüşmeler için açılan bir önceki iletişim kanalı ile aynı formatta ilerledi. İran adına görüşmeleri İran'ın BM Büyükelçisi Cevad Zarif'in de bulunduğu üst düzey bir diplomat ekibi yürütmüştü. ABD tarafında ise akıcı bir şekilde Farsça konuşan ve Başkan Bush ile yakın ilişkileri olan Afgan asıllı ABD Büyükelçisi Zalmay Halilzad vardı. Kısa sürede İran, ABD'nin Irak'a olası bir harekât ile ilgili kararlı olduğunu anlamış ve kendi çıkarları doğrultusunda politika belirleme noktasında bir pozisyon belirlemişti. ABD ve İran arasında tekrar açılan iletişim kanalı ABD içerisinde en çok iki ülke arasındaki herhangi bir diyaloga karşı çıkan yeni muhafazakarları rahatsız etmişti. Cenevre Kanalı'nın yeniden canlanmasını sabote etmeye çalıştılar fakat Afganistan sürecinde olduğu gibi bunu başaramadılar ve iki ülke arasındaki temaslar devam etti.⁵¹¹

⁵¹⁰ George W. Bush, "Statement on Signing the Authorization for Use of Military Force Against Iraq Resolution of 2002" *The American Presidency Project*, October 16, 2002, <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/statement-signing-the-authorization-for-use-military-force-against-iraq-resolution-2002>, Erişim Tarihi: 17.06.2024.

⁵¹¹ Trita Parsi, "Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States", s.241-242.

ABD Büyük Britanya'nın desteğiyle Saddam rejimine karşı askeri harekate 19 Mart 2003'te başladı, Irak'a Kuveyt topraklarından girdi. 9 Nisan 2003'te Amerikan birliklerinin Bağdat'a girmesiyle operasyon sonlandı ve Irak'ın başkenti ABD birlikleri tarafından resmen işgal edildi.⁵¹² Irak ordusunun bu kadar kısa sürede ABD tarafından mağlup edilmesi, bölgede başta İran olmak üzere, ABD müttefiki olmayan rejimleri daha da endişelendirmişti. ABD'deki şahinler dahi Irak Cumhuriyet Muhafızlarının bu kadar kolay mağlup edilmesine şaşırılmıştı. Amerika'nın İran'ı kuşatması artık tamamlanmıştı. Parsi'ye göre 1979 İslam Devrimi'nden itibaren geçen yirmi dört yıllık süreçte ulema ilk defa bu kadar savunmasız hissetti.⁵¹³ İran, Irak'ın işgalinin ve Saddam Hüseyin rejiminin devrilmesinin ardından, Irak'ın yeniden inşası noktasında önemli roller oynadı. Özellikle Irak'ta etkili olan Şii grupları ABD işgaline direnmek yerine, ülkeyi yeniden inşa sürecine katılmaları yönünde ikna etmişti. İran'ın Irak sahasında özellikle Şii gruplar üzerindeki etkisini kullanarak Irak sürecini ABD için daha çetrefilli bir hale getirebilirdi fakat 11 Eylül saldırılarından itibaren ABD'ye karşı ılımlı ve uzlaşmacı bir politika izlediler. İran bu politik tutumunu Irak'a askerî harekât sürecinde de devam ettirmişti. İran'ın da pragmatik bir zeminde izlediği ılımlı dış politikayı Kenneth Pollack şöyle yorumladı:

*"Eğer İranlılar, Saddam'ın devrilmesinden sonra Irak'ta kaos yaratmak isteselerdi, bunu savaştan sonraki en karanlık günlerde kolaylıkla yapabilirlerdi. ABD, İran bunu yapmadığı için şanslıydı."*⁵¹⁴

Hunter'a göre ABD'nin 2003 yılı Mart ayında Irak'ı askeri bir operasyon ile işgal etmesi, 1990'larda Başkan George H. W. Bush yönetimince gayri resmi olarak benimsenen ve Başkan Clinton yönetiminde resmileştirilen ABD'nin Çifte Çevreleme stratejisinin doğrudan bir sonucuydu. Ancak Başkan George W. Bush döneminde çevreleme pasif agresiften aktif agresif bir politikaya doğru ilerlemişti ve ABD politikasındaki bu geçiş İran'a değil Irak'a yönelikti.⁵¹⁵

Ağır basan kuşatılmışlık hissini diyalog yoluyla kırmak isteyen İran, Başkan Bush'un 1 Mayıs'ta USS Abraham Lincoln gemisinde Irak'a düzenlenen askeri operasyonun

⁵¹² Ali A. Allawi, *"The Occupation of Iraq: Winning the War, Losing the Peace"*, Nev Haven: Yale University Press, 2007, s.89.

⁵¹³ Trita Parsi, *"Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States"*, s.243.

⁵¹⁴ Kenneth M. Pollack, *"Persian Puzzle: The Conflict Between Iran and America"*, s. 355.

⁵¹⁵ Robert E. Hunter, *"Building Security in the Persian Gulf"*, s.23.

tamamlandığını ilan etmesinden birkaç gün önce ABD ile bir iletişim kanalı açmak için son bir kez girişimde bulunmuştu. İran'ın ABD'ye iletişim kanalı açılması için Lübnan'da Hizbullah, İsrail ile çatışma noktasında Hamas ve İslami Cihad ve İran'ın nükleer programıyla ilgili önemli tavizleri içeren bir önerisi vardı. İran, İsrail'e karşı finanse ettiği ve silahlandığı Hamas ve İslami Cihad'a desteğini sona erdirmeyi hatta bu gruplara İsrail'e yönelik saldırılarını durdurmaları yönünde baskı yapmayı teklif etti. Lübnan Hizbullahı ile ilgili militanların silahsızlandırılmasını desteklemeyi ve Hizbullah'ın tamamen bir siyasi partiye dönüşmesi için destek vermeyi önerdi. Nükleer çalışmalar konusunda ise İran'ın nükleer silah yapacağı konusundaki endişeleri gidermek adına nükleer programını uluslararası denetime açmayı teklif etti. Bu doğrultuda Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'nda Ek Protokolü imzalayacaklar ve iyi niyet jesti olarak ABD'nin programa kapsamlı katılımını teklif edeceklerdi. Önerilecek maddelere ek olarak, İran başta el-Kaide olmak üzere tüm terör örgütlerine karşı tam iş birliği teklif etmişti. İran'ın ABD ile yeniden bir diyalog kanalı açmak için hazırladığı taslaktaki en önemli maddelere 2002 yılının Mart ayında Suudi Arabistan'ın teklif ettiği Arap devletlerinin İsrail'le kolektif bir barış yapmayı tasarladığı Arap Birliği'nin Beyrut Deklarasyonu'nu kabul etmek de eklendi. İran'ın bu önerisi, İsrail-Filistin sorununda iki devletli çözümü resmen tanınması ve İsrail ile zımnen bir barış yapması anlamına geliyordu ve İran nezdinde çok önemli bir taviz gibi gözükmüştü.⁵¹⁶

İran hazırladığı teklifte, kendi önerileri karşılığında birtakım stratejik taleplerde bulunmuştu. Bu taleplerin başında ellerinde tuttukları el-Kaide mensuplarına karşılık, Irak merkezli ve İran tarafından terör örgütü olarak tanımlanan Halkın Mücahitleri Örgütü mensuplarının kendilerine teslim edilmesini istediler.⁵¹⁷ Halkın Mücahitleri Örgütü 1970'lerde İran'da ABD personelini öldürdüğü ve Saddam Hüseyin ile bağlantıları olduğu iddiasıyla ABD tarafından Yabancı Terör Örgütü (*Foreign Terrorist Organisations- FTÖ*) olarak listelenmişti.⁵¹⁸ İran stratejik olarak ABD'nin şer eksenini içerisinde tanımladığı imajını yumuşatmak, ABD'nin İran'ın bölgedeki meşru güvenlik çıkarlarını tanıması, ABD yaptırımlarının kaldırılması, İran'ın Irak'taki ulusal çıkarlarına saygı duyması, İran'ın nükleer, biyolojik ve kimyasal teknolojiye tam erişim hakkına saygı göstermesi noktalarında ABD ile

⁵¹⁶ "Original U.S. Draft Negotiation Proposal", Parsi, *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran and the United States* Parsi's, Appendix A, s.341-342.

⁵¹⁷ Parsi, *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran and the United States*, s.245.

⁵¹⁸ Jonathan Masters, "Mujahadeen-e-Khalq (MEK)", *Council on Foreign Relations*, July 28, 2014, <https://www.cfr.org/backgrounder/mujahadeen-e-khalq-mek>, Erişim Tarihi: 22.06.2024.

uzun vadeli bir anlaşmaya varmak istiyordu. ABD ile potansiyel diyalogu, temel çatışma noktalarını tartışmaya açarak kurmak istemiş ve politikasını bu noktalar üzerine oturtmuştu. İran tarafından hazırlanan taslak dini lider Hamaney'in de onayını aldı. İran ayrıca taslakla ilgili teklifi ABD tarafına iletecek olan İsviçre'nin İran büyükelçisi Tim Guldumann'ın da fikrini almıştı. İran daha önce olduğu gibi, teklifin sabote edilerek, Başkan'a ulaştırılmayacağından endişelendiği için teklifin Başkan'a doğrudan erişimi olan ve Washington'daki ABD yetkililerine İran'daki gelişmelerle ilgili sık sık brifing veren Ohio Temsilcisi Bob Ney aracılığıyla iletilmesinde karar kılındı. Ney, Kongre'nin Farsça konuşan tek üyesiydi ve üniversiteden sonra İran'ın güneyindeki Şiraz şehrinde İngilizce öğretmeni olarak bir yıl yaşamıştı.⁵¹⁹ İsviçre'nin İran Büyükelçisi Guldumann 2003 yılının Mayıs ayı başlarında Washington'a yaptığı ziyarette İran'ın teklifini Ney'e Başkan'a verilmesi amacıyla iletti.⁵²⁰

ABD tarafı, İran'ın taslakta yer alan teklifi karşısında şaşırılmıştı. Dönemin ABD Ulusal Güvenlik Konseyi'nde Orta Doğu işleri kıdemli direktörü olarak görev yapan Flynt Leverett, "İranlılar, kitle imha silahları ve teröre desteğin bizim için ciddi endişe kaynağı olduğunu kabul etti ve müzakere etmeye istekliydiler." demişti.⁵²¹ Dönemin İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Seyit Muhammed Hüseyin Adeli ise, "Bu mektup Amerikalılara konuşmaya hazır olduğumuzu, sorunlarımızı çözmeye hazır olduğumuzu söylemek için gitti." demişti. ABD Dışişleri Bakanı Powell ve yardımcısı Richard Armitage İran'ın teklifine olumlu yanıt verilmesi taraftarıydı fakat Cheney ve Rumsfeld gibi yeni muhafazakârlar "Kötülükle konuşmayız" diyerek, tartışmaya dahi açmadan, teklifin geri çevrilmesini savundular ve İran'ın teklifi tartışılmaya dahi açılmadı.⁵²²

Irak, İran'ın teklifinden kısa bir süre önce ABD tarafından kolay bir şekilde işgal edilmişti, ABD erken aldığı zaferden memnundu ve Irak'ta Saddam rejiminin devrilmesinin bölgede olumlu bir etki yaratacağını umdu. Üstelik ABD İran yardımı olmadan Irak'ta zafer kazandığını düşünüyordu.⁵²³ Bu sebeple İran'ın diyalog teklifi göz ardı edildi ve İran ile her

⁵¹⁹ Parsi, "Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran and the United States", s.246-247.

⁵²⁰ "Letter from Ambassador Guldumann to the U.S. State Department", Parsi, *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran and the United States*, Appendix C, s. 345-346.

⁵²¹ Parsi, "Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran and the United States", s.244.

⁵²² Gordon Corera, "Iran's gulf of misunderstanding with US" *BBC News*, September 25, 2006, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/5377914.stm, Erişim Tarihi: 26.06.2024.

⁵²³ Barbara Slavin, "A Broken Engagement", *The National Interest*, No. 92, Nov./Dec. 2007, s.41.

türlü temas reddedildi.⁵²⁴ ABD ayrıca İran'ın teklifini ileten İsviçre'yi de cezalandırmıştı. Taslağın teslim edilmesinden birkaç gün sonra ABD, Guldumann'ı ve İsviçre hükümetini diplomatik yetkilerini aştığı için azarladı. İran'a verilen mesaj sadece İran'ın teklifinin reddedilmesi değildi, iki ülke arasında mesaj iletmeye çalışan aracılar da cezalandırılmıştı.⁵²⁵ Bununla birlikte, Cenevre'de Cevad Zarif ve Zalmay Halilzad arasındaki Irak ile ilgili görüşmeler devam etti. Pentagon el-Kaide'nin Basra Körfezi'ndeki ABD kuvvetlerine karşı yakında bir saldırı düzenleyeceğine dair söylentiler konusunda Halilzad'ı uyarılmıştı. Halilzad da İran'da esir tutulan el-Kaide militanlarından bilgi almak amacıyla Zarif ile bir araya geldi. Fakat Halilzad'a karşılığında İran'a herhangi bir şey teklif edilmesi yetkisi verilmemişti. Cevad Zarif ise İran'a Irak'taki Halkın Mücahitleri Örgütü militanlarının isimlerini vermesi karşılığında, İran'da esir tutulan El Kaide üyelerinin isimlerini ABD'ye vermeyi önermişti.⁵²⁶

İran'ın taslağı İsviçre'nin İran Büyükelçisi Guldumann tarafından ABD'ye teslim edilmeden birkaç hafta önce İran, Atina'da İsrail'e de benzer bir teklif taslağı iletmışti. Bu taslağa göre eğer ABD ve İsrail İran'a yönelik tecrit politikasını tersine çevirirse İran, İsrail de dahil olmak üzere birçok önemli konuda davranışını değiştirecekti. Tıpkı Malezya ve Pakistan gibi İsrail-Filistin çatışması konusunda tavrını yumuşatacak fakat İsrail'i resmen tanımayacaktı. Üstelik Hizbullah gibi desteklediği gruplara İsrail'i kışkırtmaktan kaçınmaları konusunda baskı yapacaktı. Karşılığında ise İsrail'den ABD ile yakınlaşmasına karşı çıkmamasını ve İran'ın bölgedeki rolünü tanımasını istemişti.⁵²⁷ İran'ın teklifi, özellikle Hizbullah'ı engellemeye yönelik maddeler İsrail'in ilgisini çekmişti fakat süreç İran lehine sonuçlanmayacaktı. Altı gün sonra 12 Mayıs 2003'te Riyad'da sekiz Amerikalı ve yirmi altı Suudi vatandaşın ölümüne yol açan bir terör saldırısı ABD dış politikasında etkin olan yeni muhafazakarlara Halilzad'ın diplomatik faaliyetlerini sonlandırması konusunda baskı yapma fırsatı sağlamış ve kısa sürede İran saldırıların kaynağı olarak görülmeye başlanmıştı.⁵²⁸ ABD, üst düzey bir BM yetkilisi olan Lakdar Brahimi'den Cenevre'de düzenlenen bir toplantıda İranlı yetkililere 'el-Kaide ile

⁵²⁴ Suzanne Maloney, "U.S. Policy Toward Iran: Missed Opportunities and Paths Forward", *The Fletcher Forum of World Affairs*, Vol. 32, No. 2, Summer 2008, s. 31.

⁵²⁵ Parsi, "Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran and the United States", s.249.

⁵²⁶ Gareth Porter, "Politics-US: 'Cabal' Blocked 2003 Nuclear Talks with Iran", *IPS*, March 28, 2006, <https://www.ipsnews.net/2006/03/politics-us-cabal-blocked-2003-nuclear-talks-with-iran/> , Erişim Tarihi: 26.06.2024.

⁵²⁷ Parsi, "Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran and the United States", s.250-251.

⁵²⁸ Gareth Porter, "Burnt Offering", *The American Prospect*, May 21, 2006, <https://prospect.org/features/burnt-offering/> , Erişim Tarihi: 26.06.2024.

bağlantılı kişilerin Suudi Arabistan'daki saldırıyı İran'da planlayıp yönettiğine dair derin endişelerini' iletmesini istemişlerdi. Saldırıların ardından Beyaz Saray Sözcüsü Richard Boucher yaptığı açıklamada İran'ı, BM kararları kapsamındaki sorumluluklarını yerine getirmeye, terör eylemlerini destekleyen kişilere güvenli limanlar sağlamamaya ve bilgi alışverişi yoluyla diğer devletlere erken uyarı sağlayarak terör eylemlerini önleyecek adımlar atmaya çağırıldıklarını belirtmişti.⁵²⁹ Her ne kadar İran'ı suçlayan açıklamalar basında yer bulsa da Parsi'ye göre böyle kanıtlar mevcut değildi. Suudi Arabistan'daki el-Kaide militanları ile İran arasında telefon görüşmeleri tespit edilmiş olsa da bu faaliyetlerin İran hükümetinin onayı veya bilgisi dahilinde gerçekleştirildiğine dair hiçbir kanıt bulunmamıştı.⁵³⁰ Slavin de ABD'nin suçlamalara karşın herhangi bir kanıt sunmadığını belirtmişti.⁵³¹

Zarif ve Halilzad aracılığıyla yeniden tesis edilen Cenevre Kanalı çerçevesinde, iki diplomat arasında yapılması planlanan 25 Mayıs'taki görüşmeler, yaşanan gelişmeler üzerine iptal edilmiş ve ABD, İsviçre aracılığıyla İran'a Cenevre Kanalı'nın kapatıldığını bildirmişti.⁵³² ABD'nin 11 Eylül sonrası İran ile ilişki kurma tutumuna yönelik Halilzad daha sonra şunu belirtecekti:

"Bush yönetiminin üst düzey bir yetkilisi olarak bu dönemde, özellikle Afganistan ve Irak'taki savaşlar bağlamında, İran'la ilişkilerin nasıl ele alınacağı konusundaki tartışmalara derinlemesine dahil oldum. Bush yönetiminin 11 Eylül'ün hemen ardından İran'la taktiksel iş birliği yapma kararını destekledim. ABD-İran iş birliğinden elde edilen en önemli kazanımlar, Afganistan'ın geçici hükümetinin kurulması amacıyla düzenlenen BM konferansı olan 2001 Bonn Konferansı'nda elde edildi. Konferansın başlamasından bir gün önce İran heyetiyle görüşmelere katıldım. Kuzey İttifakı ile uzun süredir devam eden bağlarına rağmen İran, Hamid Karzai liderliğindeki Afganistan'daki yeni hükümetin diğer grupları da dahil etmesinin en iyisi olacağını kabul etti. İranlılarla olan ilişkimiz, Bonn Konferansı'nın, Kuzey İttifakı'nın yeni Afgan hükümetinin oluşumu konusunda taviz vermeyi reddetmesi nedeniyle durma

⁵²⁹ Douglas Jehl ve Eric Schmitt, "Aftereffects: Havens; U.S. Suggests a Qaeda Cell in Iran Directed Saudi Bombings", *The New York Times*, May 21, 2003, <https://www.nytimes.com/2003/05/21/world/aftereffects-havens-us-suggests-a-qaeda-cell-in-iran-directed-saudi-bombings.html> , Erişim Tarihi: 28.06.2024.

⁵³⁰ Parsi, "Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran and the United States", s.252.

⁵³¹ Barbara Slavin, "A Broken Engagement", s. 41.

⁵³² Parsi, "Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran and the United States", s.253.

noktasına gelmesiyle gelmişti. İran'ın diplomatik yardımı, Kuzey İttifakı'nın yeni hükümeti kabul etmesi açısından kritik öneme sahipti. Ardından, Irak ile ilgili İran ile çalışma girişimleri daha verimsizdi. Bu durum kısmen ABD'nin İran'ın iş birliği yapma isteğini baltalayan Bush'un şer eksenini konuşmasından ve ABD'nin ilişki kurmakta kararlı bir tavır almakta başarısız olmasından kaynaklanıyordu. 2002'nin sonları ve 2003'ün başlarında İran'ın politikası tümüyle olumsuz değildi. ABD'nin Irak'ta Saddam sonrası özel temsilcisi olarak, Irak'a ilişkin planları İran'daki muhalif gruplarla müzakere ettim. Aralık 2002'de Londra'da düzenlenen Irak muhalefeti konferansında, İran'la dolaylı temaslar yoluyla nihai bir anlaşmaya varmayı başardım. Tahran, en sonunda, en büyük Şii İslamcı grubun lideri Abdülaziz el Hekim'e, ABD destekli diğer muhalefet partileriyle anlaşmaya razı olması için baskı yaptı. İran'ın iş birliği anlaşılabilirirdi çünkü Saddam'a karşı çalışma konusunda ortak çıkarlarımız vardı. 2005'ten 2007'ye kadar Irak'ta büyükelçi olarak görev yaptığım süre boyunca, Bush yönetiminin İran'la ilişki kurulmasına izin vermesi için uğraştım. Yönetimin çelişkili bir politikası vardı. İran aleyhinde yüksek sesle açıklamalar yaptı ve onlarla konuşmayı reddetti. Ancak Irak'taki Koalisyon güçlerine karşı hareket eden milisleri silahlandırmak ve yönlendirmek de dahil olmak üzere İran'ın Irak'taki faaliyetlerine eğilmeye istekli değildi. Bu dönemde İranlılarla Irak konusunda dolaylı temaslarımız oldu. Bir keresinde İran'ın iş birliği, Irak Başbakanı İbrahim Caferi'yi geri çekilmeye ikna etmede yardımcı oldu. **Sonuçta Washington sınırlı bir müdahaleye izin verdi ancak benim görev sürem sonuna doğru Yönetim, Şii milislerle koordinasyon sağlamak için Irak'a giren üst düzey Devrim Muhafızları'nın yakalanması da dahil olmak üzere İran'a karşı sert eylemlere izin verdi**⁵³³.⁵³⁴

Yukarıda Halilzad'ın 11 Eylül sonrasına dair verdiği mülakattan yapılan alıntılar, dönemin ABD dış politikasını göstermesi bakımından önemli görülmektedir. Halilzad Bush yönetimi döneminde üst düzey görevlerde bulunan bir diplomat olarak, Amerikan dış politikasının nasıl belirlendiği noktasında önemli bir tanıktı ve özellikle ABD'nin İran ile açık ya da kapalı olarak kurduğu ilişkilerde kilit bir görevdeydi. Halilzad'ın tarif ettiği politik tabloda, Şii İran'ın tamamen ABD ile uzlaşmaya yönelik politikalar izlediği çıkarımı, şer eksenini

⁵³³ Koyu yazılmış kısımlarda bulunan vurgu yazara aittir.

⁵³⁴ Zalmay Halilzad, "The neoconservative case for negotiating with Iran", *Politico*, March 29, 2016, <https://www.politico.eu/article/neoconservative-case-for-negotiating-with-iran-foreign-policy-middle-east-nuclear-diplomacy/>, Erişim Tarihi: 29.12.2023.

içerisinde tanımlanan ve ABD ile herhangi bir uzlaşma zemini arama niyeti bulunmayan Kuzey Kore ve Irak'ın aksine, İran'ın o dönem ABD için somut ve açık bir ulusal güvenlik tehdidi olmadığını göstermesi bakımından önemliydi. Bu noktada neden İran'ın da şer eksenini çerçevesinde tanımlandığı sorusuna verilecek cevap, beraberinde ABD'nin İran'ı nasıl ideolojik bir çerçevede yeniden düşman olarak inşa ettiği sorusunu da cevaplamaktadır. Şii İran, şer eksenini söylemiyle, bu metaforun barındırdığı Batı değerlerine karşı olan, mücadele edilmesi gereken, kötü bir aktör olarak olumsuz çağrışımlar yoluyla küresel kamuoyunda düşmanlaştırılmıştı. Tanım İran'ın uluslararası sistem içindeki statüsünü daha da kötüleştirmiş ve ABD'nin İran'ı askeri müdahaleyi de içeren sert politikalarla baskılamasının önünü açmıştı.

Maloney'e göre Cenevre Kanalı aracılığıyla elde edilen doğrudan diyalog mekanizması, endişeleri açık ve direkt bir şekilde iletmek için vazgeçilmez bir kanal sağlamıştı ve bu kanalı askıya alma kararı Bush yönetiminin İran politikasıyla ilgili en önemli yanlış adımıydı. Irak'ın beklenilenden daha kolay ve hızlı bir şekilde işgal edilmesi ABD'nin İran'a yönelik karar alma süreci üzerinde etkili olmuştu. Bununla birlikte İran'da 2003 yılında başlayan öğrenci protestoları gibi sokak eylemleri de İran'da bir rejim değişimine dair umutlarını arttırmıştı. Bu sebeple İran ile kurulacak herhangi bir temas İran rejimini meşrulaştırmak anlamına gelecekti.⁵³⁵ Suudi Arabistan'daki saldırılar aracılığıyla ABD'deki yeni muhafazakârlar bir kez daha İran ve ABD arasında kurulması planlanan ilişkileri sabote etmeyi başarmışlardı. Yeni muhafazakâr Cumhuriyetçi Senatör Sam Brownback 8 Nisan'da Kongre'ye 2004 Dış İlişkiler Yasası'nda İranlı muhalif aktivistlere yılda 50 milyon dolar yardımda bulunma yetkisi veren bir değişiklik sundu. İranlı muhalif gruba mali destek sağlayacak bir değişiklik teklifiyle ABD, İran'daki rejim değişikliğini resmi politikası haline getirme yolunda kararlı bir adım atmış olacaktı. Böylece ABD ve İran arasında kurulması muhtemel herhangi bir diyalog ihtimali fiilen ortadan kaldırılacaktı. Brownback planladığı yasa değişikliğini geçiremedi fakat ABD'nin İran ile yakın ilişkiler kurulmasına dair inisiyatif alma ihtimalini ortadan kaldırdı.⁵³⁶

Bush yönetimi Afganistan ve Irak'ta beklediği gibi bir direnişle karşılaşmamıştı, askeri gücü tartışılmazdı ve İran daha da kuşatılmış hissediyordu. Bu sebeple ve özellikle Bush yönetimi içerisinde hakimiyetleri bulunan yeni muhafazakarların da etkisiyle İran'ın teklifini kabul etmek, İran'daki reformist kanada avantaj sağlayacak ve dini lider Hamaney ve reformcu

⁵³⁵ Suzanne Maloney, "U.S. Policy Toward Iran: Missed Opportunities and Paths Forward", s. 32.

⁵³⁶ Parsi, "Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran and the United States", s.253-254.

Cumhurbaşkanı Hatemi arasındaki iş birliğinin devamını teşvik edecekti. Tıpkı 1991-1993 döneminde İran'ın Madrid Konferansından dışlanması ve Birinci Körfez Savaşı'nda yardımına rağmen ABD'nin İran'ı yalnızlaştırma çabalarını yoğunlaştırması sürecinde olduğu gibi, Cenevre Kanalı'nı kapatma kararı ABD'nin ancak kendisi zarar görürse masaya oturacağı fikrini benimseyen İran'daki radikallerin elini güçlendirmişti. İran'daki denge böylece radikallerin lehine bozuldu ve daha önce olduğu gibi, ABD'ye açılım sürecinde yer alan diplomatlar aldıkları riskin bedelini ödediler.⁵³⁷ ABD her iki dönemde de kendisini uluslararası sistemde rakipsiz ve yenilmez olarak görmekteydi ve uzlaşma arayan başta İran gibi ülkeler görece kırılgan ve zayıf olarak algılandığı için, karşılıklı ılımlı ilişkiler sürdürmek politik olarak tercih edilmemişti. Hala reformist bir hükümetin olduğu İran, nükleer programını askıya alarak Batı ile ılımlı ilişkiler geliştirmek istediğine dair tutumunu devam ettirse de İran içerisinde güç mücadelesinde ibre radikallerin lehine dönmüş ve Cumhurbaşkanı Hatemi hem parlamentoda hem de Dini lider Hamaney nezdinde sahip olduğu desteği artık kaybetmişti. Hatta Hatemi'nin izlemek istediği ılımlı ve diyaloga açık dış politika hem İran halkı hem de başta radikaller olmak üzere İranlı politikacılar nezdinde stratejik bir hata olarak değerlendirilmeye başlandı. Bu süreçten sonra İran bölgede ABD'ye karşıt ve tamamen uzlaşmadan uzak bir dış politika izlemeye başladı. Arap-İsrail çatışması sürecinde Hamas ve İslami Cihad'a desteğini arttırdı, Irak sahasında ise Amerikan birliklerine karşı silahlı mücadele veren Şii devlet dışı yapılara destek vererek, ABD'ye Irak'ta ciddi kayıplar verdirdi. Hizbullah ise İran'ın mali ve askeri desteğiyle 2006'da İsrail'e büyük hasar verecekti.

Başkan Bush'un İran'a yönelik izlediği sert dış politika İran'ın bölgede bağlarının bulunduğu Şii devlet dışı yapılarla daha sıkı ilişkiler kurmasının önünü açmıştı. Bush bölgede sadece İran'a karşı değil, ABD'nin bölgesel ve küresel hegemonyasına direnen Suriye gibi ülkelere karşı da sert ve uzlaşmaz bir dış politika izlemişti. Bu durum Suriye ve İran'ın birbirleri ile daha yakın ve uzlaşmacı politikalar izlemesiyle sonuçlandı. Böylece Suriye'nin bölgedeki en yakın müttefiki konumunda bulunan İran, sahada Suriye toprakları üzerinden Lübnan'daki Hizbullah'a silah, asker ve mali destek verebilmişti.⁵³⁸ Hatta Irak'tan Suriye'ye ve oradan Lübnan'a uzanan bir politik hat meydana geldiği iddia edilmişti. İran ve diğer müttefik devlet

⁵³⁷ Age., s.256.

⁵³⁸ Reza Khalili, Mahmoud Yazdanfam ve Morteza Bakhshalizadeh, "US Foreign Policy and Regional Power and Influence of Iran: A Comparison of Bush, Obama and Trump Administrations", *Geopolitics Quarterly*, Volume: 19, No 2, Summer 2023, s. 206.

ve devlet dışı yapıların “Direniş Ekseni”⁵³⁹, bölgedeki ABD müttefiki Arap devletlerinin ve ABD’li Vali Nasr gibi akademisyenlerin “Şii hilali”⁵⁴⁰ olarak adlandırdığı bu hattın, temel olarak ABD’nin önce Afganistan ardından ise Irak’a düzenlediği askeri operasyonlar sebebiyle oluşan güç dengesindeki İran ve İslam Devrimi’nden sonra inşa ettiği kimlik lehine bozulması ile ortaya çıktığı değerlendirilmiştir.

Şii hilali metaforu temelinde Humeyni Şiiliği kimliğine değil, İran’ın bölgede çıkarları ekseninde dönemsel işbirlikleri kurduğu aktörlere vurgu yapmaktadır. Burada Velayet-i Fakih öğretisi merkezli ortak bir kimlik söz konusu değildir, değişebilme potansiyeli taşıyan dönemsel çıkarlar söz konusudur. Şii hilali içerisinde olduğu değerlendirilen aktörlerden Suriye, İran’ın ortak kimlik inşa ettiği Lübnan Hizbullahı’na yönelik askeri, mali ve lojistik destek ulaştırması noktasında önemli bir köprü görevi görmektedir. Burada önemli olan nokta, İran ve Suriye’nin kimliğinin değil, çıkarlarının ve düşmanlarının dönemsel olarak ortaklaşmış olmasıdır. Hafız Esad’ın Cumhurbaşkanlığı döneminde ABD ve Batı ile görece ılımlı politikalar ve ilişkiler izlemek isteyen Suriye, İran’ın Lübnan Hizbullahı’na ulaşmak için kullanacağı önemli bir hat değildi fakat Beşar Esad’ın Cumhurbaşkanlığı ile birlikte, iki ülke arasındaki stratejik ortaklık giderek artan bir görünüm vermektedir. Yine Şii hilali çerçevesinde tanımlanan Hamas, İran’dan önemli ölçüde mali ve askeri destek almaktaydı fakat 2011 yılında Suriye’de başlayan çatışmalı süreçte bürosunu Şam’dan Katar’a taşımış, Suriye’de merkezi

⁵³⁹ Direniş Ekseni İran, Suriye, Lübnan’daki Hizbullah, Irak’taki İran ile bağları bulunan ortak bir kimlik paylaşan Şii devlet dışı yapılar ve 2010 sonlarında başlayan Arap ayaklanmalarının ardından Yemen’de önemli bir politik aktör haline gelen Husi hareketi arasında bulunan hattı tanımlamaktadır. Direniş eksenindeki devlet ve devlet dışı yapılar, İran’ın kimliğini de üzerine inşa ettiği normları benimsemekte ve paylaşmaktadır. Ortak kimliği karşılıklı olarak inşa eden bu normlar ABD karşıtlığı, İsrail karşıtlığı, anti emperyalizm, direniş söylemi ve üçüncü dünya ile dayanışmadır. Direniş eksenindeki aktörler bölgede ABD, NATO, İsrail ve Suudi Arabistan’a karşı askeri ve siyasi karşıtlık temelinde hareket etmektedir.

⁵⁴⁰ ABD’nin 2003’te Irak’ı işgalinin ardından bazı Arap liderler, Amerika’nın Sünni Saddam Hüseyin rejimini devirmesinin ve ülkedeki Şii çoğunluğu siyasi olarak güçlendirmesinin süreç içerisinde ülkedeki Şii iktidara gelme konusunda cesaretlendirebileceğini ve bölgesel statüko için problem yaratabileceğini belirtti. İronik bir şekilde bu konu ile alakalı endişelerini dile getiren iki Arap lider de ülkelerinde önemli bir Şii nüfusu barındırmayan Mısır ve Ürdün liderleriydi. 2004 yılında Ürdün Kralı Abdullah Irak’taki Şii iktidara gelirlere, bir domino etkisi yaratabileceklerini ve İran’ın etki alanını Tahran’dan çeşitli Körfez ülkeleri üzerinden Beyrut’a kadar yayacak bir Şii hilalinin ortaya çıkabileceğini vurguladılar. Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek ise 2006 yılında el-Arabiyye televizyonuna verdiği röportajda çoğu Şii grubun kendi devletlerine değil İran’da bulunan ve rejimin başında olan dini lidere bağlılık duyduğunu belirtti. 1979’daki İran İslam Devrimi bölgede Sünni ağırlıklı ülkelerde Şii ulemanın devrimci coşkusunun diğer ülkelerdeki Şii toplulukları kendi hükümetlerine karşı ayaklanmaya teşvik edeceği ve İran’ın bölgedeki etkisinin artmasına yol açacağına dair endişeler ortaya çıkarmıştı. 2003’ten itibaren Irak’ta Şii iktidara gelmesi bu Sünni ağırlıklı ülkelerin endişesinin yeniden canlanmasına sebep oldu. Daha fazla bilgi için bkz: Rodger Shanahan, "Bad Moon Not Rising: The Myth of the Gulf Shi'a Crescent", Lowy Institute for International Policy, 17, September 2008, https://www.lowyinstitute.org/sites/default/files/pubfiles/Shanahan_Bad_moon_web_1.pdf, Erişim Tarihi: 23.12.2023.

hükümete karşı savaşılan silahlı gruplara destek verdiğini açıklamıştı. Suriye'deki süreç, merkezi hükümet lehine döndükçe Hamas da tekrar İran ve Suriye ile ılımlı ilişkiler geliştirmeye çalıştı.

Şiiilerin yükselişinin genel geçer yorumu ABD'nin Ortadoğu'daki demokratikleştirme çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıktığıydı fakat George Friedman gibi uzmanlar bu yükselişin doğrudan Bush yönetiminin terörizme karşı yürüttüğü küresel kampanyaya yönelik stratejik planlamasının sonucu olduğunu belirtmişti.⁵⁴¹ Barzegar'a göre ise Şii hilali Arap Sünni liderler tarafından İran'ın bölgede kitleleri harekete geçirme girişimi olarak görülmektedir. Barzegar Şii hilalini ayrıca Irak, Suriye, Lübnan ve Basra Körfezi'ndeki Şii hükümetler ve siyasi hiziplerden oluşan bir ideolojik kuşak oluşturmak ve İran'ın bölgesel rolünü ve nüfuzunu bu yolla genişletmek istemesi olarak yorumlamıştı. Bölgede Şii hilaline dikkat çeken iki grup ise ABD müttefiki Sünni Arap liderler ve İran'ın artan bölgesel rolüne ABD'de ve Batı'da karşı çıkanlar olmuştur. Yine Barzegar'a göre Sünni yöneticilerle ilgili tartışmanın üç boyutu vardı: Kendi azalan güçleri, kendi ülkelerindeki Şii nüfusun artan taleplerine dair endişeler ve İran'ın bölgedeki meselelerde genişleyen rolü. Irak gibi bir Arap devletinde ilk defa Şiiilerin iktidara gelmesi Sünni yöneticileri sadece kendi Şii nüfuslarının daha fazla politik ve sosyal hak talepleri ile ilgili endişelendirmekle kalmadı, aynı zamanda Şii hilali kapsamındaki bölgelerde Sünni yöneticilerin iktidardan uzaklaştırılmasına da yol açabilecek bir süreci tetikleyebileceği değerlendirilmişti. Barzegar böyle bir hareketlenmenin Şii kitlelerin katılımına dayandığı için ideolojik olduğuna dikkat çekmekteydi. Suudi Arabistan, Mısır, Ürdün, Kuveyt, Bahreyn ve Lübnan'daki Sünni liderler için önemli bir güç olarak Arap ülkelerinin sokaklarının tepkiselliği ve özellikle Şii kitlelerin artan siyasi, ekonomik ve toplumsal talepleri önemli görülmektedir. Özellikle tarihsel süreçte Şiiilerin kitlesel hareketleri ve hak talepleri Sünni nüfusun da bölgede daha fazla siyasi reform ve insan hakları talebinde bulunmasında itici güç oldu. Bu bakımdan 1990'lardan itibaren Bahreyn ve Kuveyt gibi ülkelerde artan siyasi reform ve başta kadın hakları olmak üzere temel hak ve özgürlük talepleri Basra Körfezi'nde tüm ülkeleri etkiledi. Bu nedenle Şii ya da Sünni olması fark etmeksizin Arap kitleleri siyasi olarak harekete geçirmeye yönelik herhangi bir girişim ve olası sonuçları bölgede özellikle İran'ın nüfuzunu arttırma

⁵⁴¹ Lee Smith, "Bush, the Great Shiite Liberator", *The New York Times*, May 1, 2005, <https://www.nytimes.com/2005/05/01/weekinreview/bush-the-great-shiite-liberator.html> , Erişim Tarihi: 23.12.2023.

potansiyeli taşımaktaydı. Bu sebeple Şii hilali ABD müttefiki Sünni yöneticiler tarafından tehdit olarak değerlendirilmişti.⁵⁴²

ABD'nin bölgedeki güvenliğinden bahsedildiği zaman üç boyut öne çıkmaktaydı; ABD'nin ulusal çıkarları, İsrail'in güvenliği ve bölgedeki ABD müttefiki Arap yönetimlerinin meşruiyeti. ABD'de Şii İran'ın bölgede nüfuz kazanmasının ABD'nin ulusal çıkarlarıyla çeliştiği görüşü hakimdi. 1980'de Carter Doktrini ile Basra Körfezi ABD'nin çıkar alanı olarak işaretlenmiş ve bu bölgenin savunulması için gerekirse ABD'nin askeri güç kullanacağı açıklanmıştı.⁵⁴³ Bu tarihlerden itibaren ABD'nin Ortadoğu ve Basra Körfezi politikası, herhangi bir bölgesel gücün ortaya çıkmasını engellemek üzerine inşa edilmişti. Bu bakımdan, ABD'nin işgalinin ardından özellikle Irak'ta oluşan politik güç boşluğunun İran tarafından doldurulmaya çalışılması Şii hilali kavramının aşırı vurgulanmasına sebep olmuştu. Barzegar İran'ın bölgesel siyasette nüfuz kazanma arzusunun çoğunlukla savunma amaçlı olduğunu ve güvenlik tehditleriyle mücadele etmeyi amaçladığını savunmaktaydı. Barzegar'a göre İran'ın Batılı analistler tarafından bölgesel bir güç olarak öne çıkarılması ve bu durumun bölgedeki Sünni yöneticiler tarafından kabul edilmesi Irak'ta oluşan durumun bir sonucuydu. İran'ın ideolojik ve askeri olarak bölgesel hatta küresel bir tehdit olduğu algısı, eş zamanlı olarak İran'a hem bölgesel hem de uluslararası düzeyde yeni yaptırımlar getirme yolunu da açmıştı.⁵⁴⁴

Başkan Bush 2 Kasım 2004'te yapılan başkanlık seçimlerinden ikinci kez zaferle çıktı. Bush'un ikinci döneminde yalnızca kamu diplomasisini geliştirmek değil, aynı zamanda tek taraflı seçeneklere geçmeden önce çok taraflı seçenekleri tüketme kararlılığı da ön plana çıkarıldı. ABD Kamu Diplomasisi ve Halkla İlişkilerden Sorumlu Yeni Müsteşar Karen Hughes, etkili kamu diplomasisinin 'barışı sürdürmek' olduğunu savunurken, ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice ise 'dönüştürücü işbirlikçi diplomasi' kavramını geliştirmişti. Belirtilen politik tutumun en önemli sonuçlarından biri ABD'nin İran konusunda Büyük Britanya, Fransa ve Almanya'dan oluşan AB-3 ülkelerini desteklemesiydi.⁵⁴⁵ İran'a yönelik

⁵⁴² Kayhan Barzegar, "Iran and The Shiite Crescent: Myths and Realities", *The Brown Journal of World Affairs*, Vol. 15, No. 1, Fall / Winter 2008, s.87-89.

⁵⁴³ Jimmy Carter, "Address by President Carter on the State of the Union Before a Joint Session of Congress", *Foreign Relations of the United States, 1977-1980, Volume I*, Foundations of Foreign Policy, January 23, 1980, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v01/d138>, Erişim Tarihi: 20.06.2024.

⁵⁴⁴ Kayhan Barzegar, "Iran and The Shiite Crescent: Myths and Realities", s.94.

⁵⁴⁵ John Dumbrell, "The Bush administration US public diplomacy and Iran", *SGIA Research Working Papers Series*, 28 June 2007, s. 6-7.

rejim değişikliği perspektifi muhafaza edilmekle birlikte, nükleer görüşmeler üzerinden ilişki kurulması tasarlandı. Bush yönetimi İran'ın nükleer meseleye dair yaklaşımına İran'a yönelik retorik bir savaşıla başlamış ve AB-3 ile İran arasındaki çok taraflı müzakerelere katılmayı reddetmişti. İronik bir şekilde, İran'ın nükleer çalışmalarını kısıtlamaya yönelik ABD'nin gösterdiği isteksizlik, uranyum zenginleştirmeyi gönüllü olarak bir yıl süreyle askıya alan ve Katma Protokol'ü gönüllü olarak uygulayan Hatemi'nin cumhurbaşkanlığı döneminde meydana gelmişti.⁵⁴⁶ Ancak Mart 2005'te Bush yönetimi AB-3 müzakerelerini desteklemeye hazır olduğunu açıkladı. İran ile AB-3 nükleer görüşmelerine yardımcı olma çabasının bir parçası olarak, Bush yönetimi 11 Mart 2005'te İran'ın Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyeliği başvurusuna karşı çıkmayacağını duyurdu. 2005 yılının Mayıs ayında yapılan DTÖ toplantısında, İran'ın başvurusuna karşı hiçbir itiraz kaydedilmedi. Böylece İran resmen katılım görüşmelerine başladı.⁵⁴⁷ ABD'nin AB-3 müzakerelerini desteklemeye hazır olması, İran'da muhafazakâr aday Mahmud Ahmedinejad'ın seçilmesinden birkaç ay önce gerçekleşmişti.

İran'ın dış politikasında ABD ile ılımlı ilişkiler kurulmasına yönelik izlediği dış politikanın karşılıksız bırakılmasının İran iç politikasında reformistler aleyhine ağır sonuçları ortaya çıkmıştı. 2005 yılının Haziran ayında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde radikal kanadın adayı Mahmud Ahmedinejad seçildi. Bu gelişme İran'da Batı ile ılımlı ilişkileri savunan reformistlerin toplumsal tabanda beklentileri karşılayamamasının yarattığı öfkenin bir yansımasıydı. Bush dönemi İran'a karşı inşa edilen düşmanlık zemininin ideolojik bir çerçevede daha radikal yorumlanması dış politika İran nezdinde de benzer bir dış politikanın önünü açmıştı. İran, ABD'nin saldırgan ve uzlaşmaz tutumuna karşılık bölgede daha saldırgan ve uzlaşmaz bir dış politik hat izledi. Belirtilen duruma verilebilecek en net örnek, İran'ın nükleer çalışmalar konusunda attığı adımdı. Ahmedinejad süreci tersine çevirmeye yönelik adımlar atmıştı. Humeyni'nin perspektifini benimsediğini iddia eden Ahmedinejad ilk olarak Paris Anlaşması müzakerelerini yürüten İranlı diplomatları ihanetle suçlamış ve nükleer faaliyetleri yeniden başlatma kararı almıştı.⁵⁴⁸ Büyük Britanya, Fransa, Almanya ve Cenevre'de AB-3 müzakerelerine katılan diplomatlar da dahil olmak üzere 40 kıdemli İranlı büyükelçi

⁵⁴⁶ Hakimeh Saghaye Biriya, "Appraising the Foreign Policy Legacy of George W. Bush on Iran: The Roots of the Current Crisis", *Journal of Contemporary Research on the Islamic Revolution* Vol. 2, No.3, 2020, s. 46.

⁵⁴⁷ Kenneth Katzman, "Iran: U.S. Concerns and Policy Responses", *Congressional Research Service Report for Congress*, June 22, 2009, s. 50.

⁵⁴⁸ Stephen J. Hadley, "The George W. Bush Administration".

denizaşırı görevlerden geri çağırıldı.⁵⁴⁹ İran, nükleer programındaki daha önce konulan sınırlamaların da ötesine geçerek, füze ve uzay programlarını genişletti.⁵⁵⁰ Bu durum İran'ın ABD dış politikasından hareketle ve ABD tarafından çevrilmiş olmanın verdiği tehdit hissiyle daha sert politikalar benimsemiş olmasının sonuçlarından birisiydi.

Başkan Bush, ikinci döneminde 2006 yılının Mart ayında açıkladığı Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde (UGS) gerektiğinde tek başına harekete geçerek, terörle mücadelenin devam ettirileceğini vurgulamıştı. 2006 UGS'de ABD'nin bölgedeki dış politikasının iki önemli sütununu belirliyordu: ilk olarak zorbalığa son vermek, etkili demokrasileri teşvik etmek, serbest ve adil ticareti sağlamak, kalkınma politikaları yoluyla refahı genişletmek için çalışarak özgürlüğü ve adaleti teşvik etmek; diğeri ise pandemik hastalık tehdidi, kitle imha silahlarının yayılması, terörizm, insan kaçakçılığı ve doğal afetler gibi küresel problemlere yanıt verme konusunda büyüyen küresel demokrasi topluluğuna liderlik etmek olarak belirtilmişti. 2006 UGS'de Kuzey Kore, İran, Suriye, Küba, Belarus, Burma (Myanmar) ve Zimbabve tiranlar tarafından yönetilen haydut devletler olarak vurgulanmıştı. 2006 UGS'nin en önemli özelliği teröre karşı savaş ve kitle imha silahlarının yayılması gibi güvenlik sorunlarının üstesinden gelmek için müttefiklerle iş birliği yapılmasının ve uluslararası toplumun çabalarının sürekli olarak vurgulanması oldu. Küresel düzenin yine ABD'nin gücüne dayandığı ve demokrasinin yayılmasının barışçıl bir dünya düzeninin temel şartı olduğunun altı çizilmiş, nihai hedefin dünyadaki tiranlığı ortadan kaldırmak olduğu ifade edilerek, daha da vurgulanmıştı.⁵⁵¹ ABD'nin müttefiklerle işbirliği arayışı yönündeki yeni dış politika yönelimi yine 3 Şubat 2006 yılında Amerikan Savunma Bakanlığı tarafından yayınlanan Dört Yıllık Savunma Raporu'nda (*Quadrennial Defense Review Report – QDR*) belirtilmişti. Rapor ABD ordusunun önümüzdeki 20 yıl için kapsamlı bir vizyonunu sunuyordu. Bu vizyona göre Savunma Bakanlığı'nın veya ABD'nin 21. yüzyılın gittikçe çeşitlenen ve karmaşıklaşan güvenlik sorunlarını tek başına ele

⁵⁴⁹ James Phillips, John Hulsman ve James Carafano, "Countering Iran's Nuclear Challenge, *The Heritage Foundation*, December 14, 2005, <https://www.heritage.org/middle-east/report/countering-irans-nuclear-challenge>, Erişim tarihi: 01.02.2024

⁵⁵⁰ Peter Crail, "Iran Space Launch Raises Missiles Concerns", *Arms Control Association*, 2008, <https://www.armscontrol.org/act/2008-09/iran-nuclear-briefs/iran-space-launch-raises-missile-concerns>, Erişim tarihi: 01.02.2024.

⁵⁵¹ George W. Bush, "The National Security Strategy of the United States of America", *The White House*, March 2006, s. 1-49.

alma konusundaki sınırlamalarını kabul ediyor ve hükümet içinde, müttefikler ve ortaklarla koordinasyon ve iş birliğinin önemini vurguluyordu.⁵⁵²

2006 yılında yayınlanan raporların perspektifinden bakıldığında 2002 yılında ilan edilen Bush doktrininin uygulanmasının beklenildiği kadar kolay gerçekleşmediği görülmektedir. Bush ve ekibi ABD'nin Irak'ta uzun süreli ve maliyetli bir savaşın tuzağına düştüğünü, gittikçe artan bir isyanı bastırmaya çalıştığını, önemli müttefikleri yabancılaştırdığını, ABD ordusunu aşırı zorladığını ve uluslararası meşruiyeti baltaladığını görmüştü.⁵⁵³ Rielly, Bush doktrininin ayakta kalamayacak olmasının nedenlerinden birinin son on yılın tek kutuplu dünyasının sona ermesi olduğunu belirtmekteydi. Rielly, Farid Zakaria'nın 'Amerika sonrası dünya' olarak adlandırdığı bir ortamda⁵⁵⁴ ABD'nin Avrupa, Çin, Hindistan, Japonya ve Brezilya ile iktidarı paylaşmak zorunda olduğu çok kutuplu bir dünyaya atıf yaptığına dikkat çekmişti. 2006 yılında ABD'nin İran politikasında köklü bir değişiklik olmasa da stratejik olarak farklı bir yönelimin izlenmesinin ABD'nin belirtilen küresel görünümünden kaynaklandığını belirtmişti.⁵⁵⁵

ABD uzun yıllar boyunca Avrupa'nın İran ile nükleer çalışmalar konusunda müzakere çabalarına katılmayı reddetmişti fakat ABD'nin esnek ve pragmatik temelde farklı bir dış politikaya yönelmesini sağlayacak başka gelişmeler yaşandı. İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad 2006 yılının Nisan ayında İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerine yeniden başladığını ve 164 santrifüjü bir araya getirerek, uranyum zenginleştirmeyi başardığını duyurmuştu.⁵⁵⁶ Bu gelişmeler karşısında ABD, İran ile nükleer faaliyetlerini durdurmak amacıyla bir uzlaşma zemini oluşturmaya çalıştı. İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya alması ve sivil bir nükleer enerji için çalışmalar yapması karşılığında, uzun vadeli kapsamı geniş ekonomik ve siyasi ilişkiler kurulmasına yönelik 2005 yılında AB'nin teklif ettiği anlaşmayı destekleyeceğini bildirdi.⁵⁵⁷ 2006 yılının Mayıs ayında ABD Dışişleri Bakanı

⁵⁵² "Quadrennial Defense Review Report", *Department of Defense*, February 6, 2006, s. 1-92.

⁵⁵³ John Rielly, "The Bush Administration's Foreign Policy Legacy", s. 76-77.

⁵⁵⁴ Zakaria 2008 yılında yayınlanan kitabında çalışmasının kategorik olarak Amerikan gücünün düşüşüyle değil, diğer güçlerin yükselişiyle ilgili olduğunu belirtmişti. Küreselleşmeyi ABD başlatmıştı ve liberal demokrasiyi dünyaya yayma eylemleri sayesinde diğer ülkelerin artık ekonomik, endüstriyel ve kültürel güç açısından ABD ile rekabet ettiğini savunmaktaydı. ABD siyasi ve askeri güç açısından hakimiyetini sürdürürken, Çin ve Hindistan gibi diğer ülkeler birçok alanda küresel oyuncular haline gelmiştir. Daha fazla bilgi için bkz: Fareed Zakaria, *"The Post American World"*, New York: Penguin Group, 2008.

⁵⁵⁵ John Rielly, "The Bush Administration's Foreign Policy Legacy", s.83-84.

⁵⁵⁶ Ray Takeyh, *"Hidden Iran Paradox and Power in the Islamic Republic"*, s. 139.

⁵⁵⁷ Kenneth Katzman, "Iran: U.S. Concerns and Policy Responses", s. 20.

Condoleezza Rice, eğer İran uranyum zenginleştirmeye ilgili tüm faaliyetleri askıya alırsa, ABD'nin AB-3'ün İran'la müzakerelerine katılacağını duyurmuştu.⁵⁵⁸ Rice'in açıklamasından bir ay sonrası Büyük Britanya, Çin, Fransa, Rusya ve ABD'den oluşan BMGK'nin beş daimî üyesini ve Almanya'yı içeren P5+1 grubunun ek teşvikleri de içeren İran'ı nükleer faaliyetleri askıya almaya çağıran teklifi İran'a iletildi.⁵⁵⁹

2006 Haziran ayında P5+1 grubu ülkeler İran'a uranyumu zenginleştirme operasyonlarını askıya alması karşılığında ekonomik yardım teklif eden ortak bir teşvik paketi sundular. ABD'nin aksine AB, insan haklarından nükleer silahların yayılmamasına kadar endişe duyulan tüm alanlarda İran'a karşı 'koşullu angajman' politikası tasarlamış, İran ile olan ticari ilişkileri nükleer sorunu yatıştırmada önemli bir adım olarak görmüştü.⁵⁶⁰ BMGK'nın attığı en önemli adım ise 31 Temmuz'da geldi. BMGK, barışa yönelik tehditlere karşı eylemleri kapsayan BM Şartı'nın 7. bölümünün 40. maddesi uyarınca, İran'ın araştırma amaçlı olanlar da dahil olmak üzere tüm zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetlerini durdurmasını talep eden bir kararı kabul etti. Kararda ayrıca, uymamanın 41. madde uyarınca ekonomik yaptırımların uygulanmasıyla sonuçlanacağı konusunda İran'a uyarıda bulunulmuştu.⁵⁶¹ İran, BMGK ve Almanya'nın teşvik paketi teklifine 22 Ağustos 2006'da İran'ın barışçıl amaçlarla nükleer kalkınmanın devredilemez bir hak olduğu yönündeki uzun süredir devam eden iddiasını vurgulayarak ancak aynı zamanda sunulan koşullara bağlı olarak zenginleştirmenin askıya alınmasını tartışmaya istekli olduğunu belirten bir yanıt verdi.⁵⁶² İran'ın cevabının ardından ABD, İran ile diyaloga son vermiş ve Ekim ayında İran'a yönelik olası yaptırımları desteklemekten başka seçeneği olmadığını belirten yazılı bir açıklama yapmıştı. ABD de İran'la doğrudan müzakerelere başlamak için uranyumu zenginleştirme faaliyetlerini askıya almasının bir önkoşul olduğunda ısrar etmiş ve yaptırımlar lehine tutumunu sertleştirmişti. 31 Ağustos'ta New York Times, ABD ve AB'nin İran'a ihracat ambargosu ile başlayan yaptırımlar planladığını ve bu planı diğer BM üyelerine sunduğunu yazdı. Plana göre İran'ın denizaşırı

⁵⁵⁸ Condoleezza Rice, "Statement by Secretary of State Condoleezza Rice", *US Department of State*, May 31, 2006, <https://2001-2009.state.gov/secretary/rm/2006/67088.htm> , Erişim tarihi: 01.02.2024.

⁵⁵⁹ Stephen J. Hadley, "The George W. Bush Administration".

⁵⁶⁰ Syeda Fizzah Ali, "International Nuclear Regime and the Iranian Nuclear Challenge", s.99-100.

⁵⁶¹ "United Nations Security Council Resolution 1696", *United Nations Security Council*, July 31, 2006, <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n06/450/22/pdf/n0645022.pdf> , Erişim tarihi: 01.02.2024.

⁵⁶² Paul Kerr, "Iran Rejects Security Council Demand", *Arms Control Associations*, <https://www.armscontrol.org/act/2006-09/iran-nuclear-briefs/iran-rejects-security-council-demand> , Erişim tarihi: 01.02.2024.

varlıkları dondurulacak, İranlı yetkililerin yurtdışına seyahatleri yasaklanacak ve Dünya Bankası'nın İran'a verdiği krediler kısıtlanacaktı.⁵⁶³

Her ne kadar süreç ilerliyor gibi gözükse de Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, sürecin olumlu neticelenmesini İran'ın çıkarlarına aykırı görüyordu ve baskısı sonucu İran adına nükleer müzakereleri yürüten Ali Laricani 2007 yılında istifa etmek zorunda kalmıştı fakat müzakerelere dair süreç devam etti. P5+1 ülkelerin müzakerelerin neticelenmesine yönelik son çabası 2008 yılında Cenevre'de güncellenmiş, yeni bir teşvik paketinin sunulmasıyla sürdü fakat bu girişimlerin hiçbirisi olumlu sonuçlanmadı.⁵⁶⁴ İran nükleer çalışmaların tamamen barışçıl amaçlı olduğunu iddia etmesine rağmen, ABD ve Batılı ülkelerde yükselen endişeler neticesinde, 2006 yılından itibaren İran'a askeri-ekonomik yaptırımlar BMGK'da kabul edildi.⁵⁶⁵

2006 UGS ve Dört Yıllık Savunma Raporu'nda belirtilen değişikliklere göre Bush yönetimi Afganistan ve Irak'ı teröre karşı savaşta ön cepheler olarak tanımlamış, güvenliği sağlamak ve yerel güvenlik güçlerini eğitmek için bu iki ülkeye asker konuşlandırmıştı. Özellikle Irak'ta görülen Sünni ve Şii gruplar arasında yaşanan çatışmalar Irak'ın iç güvenliğini ciddi bir şekilde tehdit eder hale gelmişti. Bush 2006 yılında Teröre Karşı Küresel Savaş stratejisi çerçevesinde el-Kaide ve benzeri radikal Sünni örgütlerden esinlenen radikalizminin bölge için tehdit olduğunu vurgulamaktaydı. Hatta Bush'a göre Şiiler el-Kaide'nin başaramadığını başarmış ve 1979'da İran'da iktidara gelmişti. Bush'un yaptığı bu tanımlama, 1979'da bir devlet kimliği olarak inşa edilen ve ardından bölgesel bir norm niteliği kazanan Humeyni Şiiliği kimliğinin ideolojik bir çerçevede düşmanlaştırma temelinde yeniden inşa edilmesi sürecinin bir diğer ayağıydı. Bush konuşmasında İran'a değil, bir Şii kimliğine vurgu yapmıştı.

2003 yılı Mayıs'ından 2006 yılının Mayıs ayına değin, ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice'ın nükleer çalışmalar konusunda doğrudan müzakerelere katılma teklifine kadar İran ile görüşmeler kategorik olarak reddedildi. Rice 2006 yılında, nükleer çalışmaların

⁵⁶³ Helene Cooper ve David E. Sanger, "U.S. Drafting Sanctions as Iran Ignores Deadline", *The New York Times*, August 31, 2006, <https://www.nytimes.com/2006/08/31/world/middleeast/31diplo.html> , Erişim Tarihi: 20.06.2024.

⁵⁶⁴ Stephen J. Hadley, "The George W. Bush Administration".

⁵⁶⁵ Nazir Hussain, "US-Iran Relations: Issues, Challenges and Prospects", s. 35.

kısıtlanması ile ilgili müzakerelere katılma teklifinde bulunurken dahi, İran ile daha geniş kapsamlı bir ilişki kurulması olasılığını katı bir şekilde reddetmişti.⁵⁶⁶ Bush yönetimi, İran'ın nükleer programını uluslararası güvenlik için birincil bir tehdit olarak belirlemişti. İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetleri, ABD'nin İran'a yönelik politikasını daha da sertleştirdi. Bush döneminde, İran'a yönelik yaptırımlar BM düzeyine taşındı ve uluslararası toplumun İran'ı izole etmesi sağlandı. Özellikle 2006 ve 2007'de kabul edilen BM yaptırımları, İran'ın uluslararası finans sisteminden dışlanmasına yol açmıştı.

Bush'un ikinci dönemi daha esnek ve ılımlı bir zeminde yürütülen dış politika, Irak konusunda da farklı bir yönelim meydana çıkarmıştı. Bush'un ikinci döneminde yönetimde Irak savaşına karşı çıkan ve diplomasiyi askeri müdahalelerin yerine tercih edenler politik olarak ağır bastı. 2006 yılında Kongre tarafından belirlenen Cumhuriyetçi Parti ve Demokrat Partililerin oluşturduğu Irak Çalışma Grubu⁵⁶⁷, genel olarak bölgeyle ilgili özel olarak ise Irak'la ilgili konularda İran ile diyalog kurulmasını öneriyordu. Hatta 2008 yılında yapılacak olan ABD başkanlık seçimlerinden iki ay önce, beş eski dışişleri bakanı (Madeleine Albright, Colin Powell, Warren Christopher, Henry A. Kissinger ve James A. Baker III) ABD'yi İran'la konuşmaya çağırdı.⁵⁶⁸ Belirtilen perspektife paralel bir şekilde Bush yönetimi, Irak'ta rolü belirleyici hale geldikçe İran ile görece uzlaşma zemini oluşturmaya çalışmış ve 2007 yılının ilk yarısında İran ile nükleer çalışmaları kısıtlamaya yönelik yürütülen müzakerelere katılmayı kabul etmişti.⁵⁶⁹

Bununla birlikte, ABD'nin İslam Devrimi'nin ardından İran'a yönelik inşa ettiği düşman kimliğine uygun bir şekilde, İran'ı uluslararası sistemden izole etmek ve istikrar bozan, küresel güvenliği tehdit eden bir aktör olarak vurgulama konusunda ABD dış politikasındaki

⁵⁶⁶ Condoleezza Rice, "Interview With CBS Evening News", *U.S. Department of State*, May 31, 2006, <https://2001-2009.state.gov/secretary/rm/2006/67202.htm>, Erişim Tarihi: 20.06.2024.

⁵⁶⁷ Bush'un başkanlığında Amerikan Hükümeti'ne Irak ile ilgili bir yol haritası sunmak için oluşturulan Irak Çalışma Grubu, raporunu 6 Aralık 2006'da yayınlamıştı. Rapor, çalışma grubunun eş başkanları olan Cumhuriyetçi Eski Dışişleri Bakanı James Baker ve Demokrat Eski Kongre Üyesi Lee H. Hamilton öncülüğünde hazırlandığı için Baker-Hamilton Raporu olarak da bilinmektedir. Raporda Irak'ın komşuları olan İran ve Suriye'den çatışmaları sona erdirmek için yardım istemek, 2007'den başlayarak Amerikan güçlerinin Irak'tan kademeli olarak çekilmesini talep etmek, İran ve Suriye ile direk doğrudan görüşmeler gerçekleştirmek, Bush yönetiminin İsrail'e baskı yaparak Suriye ve İran'ı Irak konusunda bölgesel bir konferansa katılma konusunda ikna etmesi öne çıkan önerilerdi.

⁵⁶⁸ "Five Ex-Secretaries of State Urge Talks with Iran", *Associated Press*, September 15, 2008, <https://www.reuters.com/article/idUSN15319584/>, Erişim Tarihi: 20.06.2024.

⁵⁶⁹ Henner Fürtig, "Conflict and Cooperation in the Persian Gulf: The Interregional Order and US Policy", *Middle East Journal*, Vol. 61, No. 4, Autumn, 2007, s. 635.

süreklilik devam ediyordu. 2007 yılında ABD, İran Devrim Muhafızları Ordusu'nun Kudüs Gücü'nü terör örgütü olarak ilan etmişti.⁵⁷⁰ Bu durum ABD'nin resmi olarak İran'ı devlet destekli terörizmin merkezi olarak tanımladığı bir dönüm noktası oldu.

Başkan Bush 23 Ocak 2007'de yaptığı 'Birliğin Durumu' konuşmasında İran'ı Irak'ta istikrarı bozmak ve Irak'taki Amerikan askerlerine saldırılar düzenleyen Şii devlet dışı yapıları desteklemekle suçladı. ABD'nin hem küresel hem de bölgesel hegemonyasını sürdürmek adına Bush, ABD müttefiki Arap devletleri ve İsrail'den oluşan bir İran karşıtı ittifak ile İran'a karşı daha agresif bir politika izleyeceğinin sinyallerini verdi⁵⁷¹ fakat ilerleyen süreçte yaşanan gelişmeler ABD'nin bölgesel hegemonya kurmasından çok uzaktı. Kasım 2007'den Kasım 2008'e kadar yaşanan gelişmeler, İran'la ilişkilerde farklı bir stratejik ortam ortaya çıkarmıştı. 2007 Ulusal İstihbarat Tahmini-ÜİT (NIE) ve yapılacak ABD başkanlık seçimleri, İran'a karşı önceden müdahale ve rejim değişikliği politikalarının uygulanma şansını önemli ölçüde azaltmıştı. ÜİT'nin 3 Aralık 2007'deki açıklamasında, İran'ın artan uluslararası inceleme ve baskı sonucunda gizli nükleer programını 2003 sonlarında durdurduğu belirtilmişti.⁵⁷² ÜİT'nin bulguları, İran'ın nükleer programına ilişkin tartışmanın gidişatını önemli ölçüde değiştirdi ve İran'ı müzakere masasına getirmeye yönelik devam eden uluslararası çabaları etkiledi.⁵⁷³

Ahmedinejad döneminde ABD ile İran'ın kurduğu temas Bağdat'ta iki ülkenin büyükelçilerinin Irak'ın geleceği konusunda yaptığı görüşmelerde kuruldu. Irak'ta istikrar sağlanmak isteniyorsa, ABD ve İran'ın iş birliği yapması gerektiği fikri iki ülke tarafından da paylaşılmıştı. 10 Mart 2007'de İranlı temsilcilerin, diğer 15 ülkenin delegasyonu ile birlikte Irak'ın güvenliği konulu Bağdat Konferansı'na katılımıyla süreç başka bir aşamaya taşındı. İran adına baş müzakerecisi Ali Laricani'nin katıldığı BM, G8 ülkeleri ve Irak'ın komşularından gelen delegelerin de hazır bulunduğu 3-4 Mayıs 2007'de Şarm el-Şeyh Konferansı'nda İranlı ve Amerikalı diplomatlar görüşmede bulundular. Hemen ardından 28 Mayıs'ta ABD ile İran arasında Bağdat Büyükelçiliği'nde doğrudan ikili müzakereler gerçekleştirildi. İkinci tur ikili

⁵⁷⁰ "Islamic Revolutionary Guard Corps (IRGC)", *Office of the Director of National Intelligence*, National Counterterrorism Center, March 2022, <https://www.dni.gov/nctc/index.html> , Erişim Tarihi: 06.02.2025.

⁵⁷¹ George W. Bush, "President Bush Delivers State of the Union", *The White House*, January 23, 2007, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2007/01/20070123-2.html> , Erişim Tarihi: 21.06.2024.

⁵⁷² "Iran: Nuclear Intentions and Capabilities", *National Intelligence Council*, November 2007, https://www.dni.gov/files/documents/Newsroom/Reports%20and%20Pubs/20071203_release.pdf , Erişim Tarihi: 21.06.2024.

⁵⁷³ Syeda Fizzah Ali, "International Nuclear Regime and the Iranian Nuclear Challenge", s. 106-107.

görüşmeler 24 Temmuz 2007’de Irak Başbakanı Nuri el Maliki’nin ofisinde yapıldı. Tam da bu sırada 9 Ağustos 2007’de Irak Başbakanı el-Maliki Tahran’da yaptığı konuşmada ABD güçlerinin çekilmesinin Irak’ta şiddeti sona erdirmenin tek yolu olduğunu söylemişti.⁵⁷⁴

Bush’un ikinci dönemi İran’a dair İslam Devrimi’nden itibaren inşa edilen düşman kimliği sabit kalmakla birlikte, ABD’nin dış politikası pragmatik bir zeminde esneklik göstermişti. Uluslararası sistemde bir sonraki ABD Başkanı’na da hazırlık maiyetinde, çok taraflılığını önceleyen, çatışmacı değil uzlaşmacı bir dış politikanın belirtileri vardı. İran ile savaş retoriği öylesine tercih edilmiyordu ki, Başkan Bush İsrail’in İran’a yönelik herhangi bir askeri operasyon düzenlemesini engellemiştir. 2009 yılında New York Times’da yapılan bir habere göre, Başkan Bush İsrail’in 2008 yılında Irak üzerinden gizlice uçarak, İran’ın Natanz’daki ana nükleer kompleksine askeri bir saldırı yapılması ve bu baskına yardım etme talebini reddetmişti. Bunun yerine İsrail’in İran’a yönelik tutumunu değiştirmek amacıyla İran’ın şüpheli bulunan nükleer silah programını sabote etmeyi amaçlayan yeni bir gizli ABD operasyonuna izin vermeyi tercih etmişti. Ayrıca İran’ın nükleer programını sabote etmeye yönelik gizli operasyonlar konusunda İsrail ile istihbarat paylaşımını arttıracaklarını söylemişti.⁵⁷⁵ CBS News muhabiri Kimberly Dozier, Bush yönetiminin Natanz tesisini bombalamanın bölgede öfkeyi tetikleyebileceğinden ve İran’ın iddia edilen nükleer silah programına zarar vermeyebileceğinden korktuklarını bildirmişti. New York Times muhabiri David Sanger, Dozier’e, Bush’un İran’a saldırıyı planladığı yönündeki yaygın spekülasyonların ardından, bu haberin kendisini şaşırttığını ve farklı bir sonuca vardığını söyledi: “*Bush aslında İsrail’in İran’a saldırmasını engellemeye çalışıyordu.*”⁵⁷⁶

Şubat 2008’de yayınlanan Ulusal İstihbarat Direktörü’nün Yıllık Tehdit Değerlendirmesi ise teröristler ve onların nükleer silah elde etme çabalarının ABD ve müttefiklerinin güvenliğine yönelik büyük bir tehdit olduğunu tespit etmişti. İran’ın nükleer kapasitesini değerlendirirken ise, ‘gizli askeri uranyum dönüşümü ve zenginleştirmeyle ilgili

⁵⁷⁴ Henner Fürtig, “Conflict and Cooperation in the Persian Gulf: The Interregional Order and US Policy”, s.635-636.

⁵⁷⁵ David E. Sanger, “U.S. Rejected Aid for Israeli Raid on Iranian Nuclear Site”, *The New York Times*, January 10, 2009, <https://www.nytimes.com/2009/01/11/washington/11iran.html> , Erişim Tarihi: 23.12.2023.

⁵⁷⁶ “Bush Rejected Israeli Plea To Raid Iran”, *CBS News*, January 10, 2009, <https://www.cbsnews.com/news/bush-rejected-israeli-plea-to-raid-iran/> , Erişim Tarihi: 23.12.2023

faaliyetlerin yanı sıra savaş başlığı tasarımı ve silahlaştırılmasının durdurulduğu' vurgulandı.⁵⁷⁷ Hazırlanan raporlarda vurgulanan İran ve Şii devlet dışı yapılardan doğan tehdit kaynağı ABD'nin Obama döneminde pragmatik temelde izleyeceği farklı yeni dış politikanın sebebiydi. Bush'un ikinci dönem başkanlığının son yılı ABD'nin bölgede izlediği politikanın iflas ettiğinin idrak edildiği bir dönemdi. 11 Eylül saldırılarından itibaren Bush yönetiminin bölgeye dair çizdiği perspektif, bölgeyi askeri müdahaleler yoluyla rejim değişikliği sağlayarak değiştirmek yönündeydi ve bu tabloda İran ve karşılıklı ortak bir kimlik inşa ettiği Şii devlet dışı yapılar ABD'nin bu politik perspektifinin önündeki en büyük engellerden biriydi. Hem Irak'ta hem Lübnan'da İran ile ortak bir kimlik inşa etmiş olan Şii devlet dışı yapılar, önemli birer politik aktör haline gelmişlerdi. Üstelik bu yapılara bağlı önemli askeri birlikler ve cephane mevcuttu. İran ile paylaştıkları kimlik ise tüm bu aktörler arasında bölgede senkronize hareket etme kabiliyeti kazandırmıştı. ABD ise karşısındaki aktörlerin ortak bir kimlik inşa ettiğini ve senkronize hareket etme kabiliyetine sahip olduklarını özellikle Irak nezdinde anlayamamış ve bir çatı politika ile karşılık verememişti. Fakat ABD'nin bölgede içine düştüğü bu durumun İran ile diyalog kurularak düzeltilebileceğine dair bir projeksiyon ortaya çıkmıştı. Obama döneminde bu fikir üzerine yeni bir dış politika izlenecekti.

2. Terörle Mücadele Zemininde Hizbullah'ın Yeniden İnşası

Soğuk Savaş'ın ardından, uluslararası sistemde birer aktör haline gelen devlet dışı yapılar uluslararası ilişkiler teorileri çerçevesinde daha fazla ilgi görmeye başlamıştı. Bu ilginin büyük kısmı küresel etkileri sebebiyle Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası, UNICEF, G8, NATO gibi uluslararası örgütlerde toplanmıştı. Bu kurumlar Washington Mutabakatı'nın⁵⁷⁸ temsil ettiği normlar üzerine inşa edilmişti ve küresel etkileri de bu normların birer sonucunu oluşturmaktaydı. Bölgesel olarak ise Ortadoğu'da Soğuk Savaş'ın ardından devlet dışı yapıların gittikçe artan bir etkisi gözlemleniyordu. Taliban ve el-Kaide Sünni radikal örgütler olarak ilginin büyük kısmını üzerinde toplarken, 2000'li yıllardan itibaren bölgede İran merkezli

⁵⁷⁷ J. Michael McConnell, "Annual Threat Assessment of the Intelligence Community for the Senate Armed Services Committee", *Office of the Director of National Intelligence*, February 27, 2008, https://www.dni.gov/files/documents/Newsroom/Testimonies/20080227_testimony.pdf , Erişim Tarihi: 23.12.2023

⁵⁷⁸ Washington Mutabakatı terimi ilk olarak 1989 yılında kalkınma iktisatçısı Williamson tarafından kullanılmıştı ve neoliberal politikalar programını ve uygulanmasını tarif etmekteydi. İlk olarak Latin Amerika ülkelerine yönelik politika düzenlemeleri için kullanılan kavram daha sonra diğer yeni gelişen ekonomiler ve piyasa ekonomisine geçmeye çalışan eski sosyalist ülkelerde uygulamaya sokulmuştur. Kavram ile ilgili daha fazla bilgi için bkz: Yelda Tekgül ve Mehmet Fatih Cin, "Neoklasik Paradigma Olarak Washington/Post Washington Uzlaşısının Yükselişi Ve Düşüşü: Post-Keynezyen Alternatif Yaklaşım", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 24, Sayı 2, 2015, ss. 247-262.

Şiiiliğin yükselişine dair akademik çalışmalar ortaya konuluyordu. Yukarıdaki bölümlerde ifade edildiği gibi, bu yükselişin en önemli sebebi olarak ise İran'ın Taliban ve Saddam Hüseyin gibi en önemli bölgesel rakiplerinin ABD tarafından iktidardan uzaklaştırılmış olması gösteriliyordu. Özellikle 2000'lerden itibaren Irak ve Lübnan'da Humeyni Şiiiliğini benimseyen gruplar, içerisinde bulundukları ülkelerin önemli siyasi ve askeri aktörleri haline gelmişti.

DeVore Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından devlet içi ve uluslararası sahada görülen iç savaşların sayısının, konvansiyonel devletlerarası çatışmaların sayısından yirmiyeye bir kat daha fazla olduğunu belirtmişti. Hizbullah ise dünyanın en yenilikçi silahlı devlet dışı aktörlerinden biri olarak kabul ediliyordu.⁵⁷⁹ İran'ın 1980'lerden itibaren bölgedeki Şii devlet dışı yapılarla geliştirdiği ilişkiler, dış politikasında uzun vadeli yaptığı yatırımları temsil etmekteydi. Karşılıklı inşa ettikleri kimlik özellikle 2000'lerden sonra İran'ın ve aynı zamanda Lübnan Hizbullahı ve Irak'taki Şii devlet dışı yapıların bölgesel dengeleri etkileme noktasında önemli bir merkez haline gelmesinin temeli olmuştu. DeVore alanda yapılan çalışmalara dayanarak İran'ın bölgedeki silahlı devlet dışı yapılara üç farklı fakat birbiriyle iç içe geçmiş bir stratejiden kaynaklı olarak destek verdiğini belirtmişti; ilk olarak İslami Cihad, Hamas ve Hizbullah gibi İsrail ile aktif çatışma içerisinde olan gruplara destek vererek İsrail-Filistin çatışmasına bir aktör olarak dahil olmuştu. Bu sayede Arap olmayan bir devlet olmasına rağmen, Arap dünyasında merkezi bir soruna dair güçlü bir pozisyon elde etmişti. İkinci olarak, bölgede Şii devlet dışı silahlı yapıları askeri ve mali açıdan destekleyerek, ABD müttefiki Sünni rejimlerin yönettiği ülkelerde yaşayan Şii nüfusun sözcülüğünü üstlenmiş, böylece bölgesel nüfus mücadelesinde söz sahibi olmak adına bir fırsat yaratabilmişti. Bu bakımdan Afganistan'daki Hazaralara, Suudi Arabistan ve Bahreyn'deki Şii örgütlere destek olmuştu. İran'ın üçüncü ve son motivasyonu ise, başta ABD ve bölgedeki müttefiki olan ülkeler olmak üzere bölgede güç mücadelesi içerisinde olduğu aktörlere karşı desteklediği silahlı devlet dışı yapılar aracılığıyla askeri gücünü ve caydırıcılığını pekiştirmişti.⁵⁸⁰

ABD'nin Hizbullah'a yönelik izlediği politika Hizbullah'ın kimliğinin ABD tarafından nasıl inşa edildiği ve bu kimliğin ABD'nin politikalarını nasıl şekillendirdiği üzerinden anlaşılabilmekteydi. Normlar ve tehdit algısı temelinde ABD'nin Hizbullah'ın kurulduğu ve ilk

⁵⁷⁹ Marc R. DeVore, "Exploring the Iran-Hezbollah Relationship: A Case Study of how State Sponsorship affects Terrorist Group Decision-Making", *Perspectives on Terrorism*, October 2012, Vol. 6, No. 4/5, Special Double Issue on Terrorist Decision-Making, s. 85.

⁵⁸⁰ Age, s. 90.

eylemlere başladığı 1980'lerden itibaren örgüte yönelik perspektifi zaman içerisinde oluştu. ABD, Hizbullah'ın İran tarafından desteklenmesi gerçeğini kullanarak, kendi küresel terörizm karşıtı söylemini inşa etti ve onu terörizmle mücadele zemininde ele aldı. Özellikle örgütün 1983'teki Beyrut kışla saldırıları ABD'nin örgüte yönelik tehdit algısını pekiştirdi ve ABD'nin Hizbullah'ı terör örgütü olarak tanımlanmasına sebep oldu. Böylece ABD örgütün kimliğini uluslararası sistemde meşruiyetten yoksun bir aktör olarak çerçeveledi.

ABD'nin örgüte yönelik politikası kimlik ve normlar çerçevesinde oluşmuştu. Tehdit algısı ise örgütün İran'la olan bağları ve Lübnan'daki siyasi ve askeri varlığı üzerinden şekillendi. ABD, Hizbullah'ı hem bölgesel istikrar hem de kendi güvenliği için bir tehdit olarak görmüştü. Bu sebeple Hizbullah'ın İsrail'e yönelik saldırıları, ABD'nin İsrail'le olan stratejik ittifakı nedeniyle doğrudan bir tehdit olarak algılanmıştı. ABD kendi kimliğini uluslararası terörle savaşıyor bir aktör olarak inşa ederken, İran ve Hizbullah'ı da küresel güvenliği tehdit eden aktörler olarak tanımlamıştı. Terör örgütü olarak tanımlanmak Hizbullah'ın rehin alma, bombalı saldırı gibi eylemlerini uluslararası normlara bir tehdit olarak konumlandırmıştı. Bu eylemleri gerçekleştirerek örgüt uluslararası sistemde meşruiyetten yoksun bir aktör olarak görüldü.

Hizbullah'ın 1990'larda Lübnan siyasetinde önemli bir konum elde etmesi ABD'nin örgüte yönelik bakış açısında esnek ve pragmatik bir tutum benimsemesine yol açmıştı. Hizbullah legal siyasete eklemlendikçe ve aktif bir rol üstlenmeye başladıkça, kendisini sadece silahlı bir örgüt değil aynı zamanda siyasi bir aktör olarak da konumlandırdı. ABD ise her ne kadar örgüte yönelik inşa ettiği düşman kimliğinin sürekliliğini muhafaza etse de Hizbullah'ın Lübnan siyasetine eklemlenme sürecini dikkate almak zorunda kaldı. Hizbullah terör örgütleri listesinden çıkarılmadı fakat örgüt ile ilişkilerinde ABD pragmatik temelde önemli bir esneklik gösterdi. Örgütün bölgede ortak kimlik inşa ettiği İran ve ortak çıkarlar temelinde iş birliği kurduğu Suriye gibi ülkelerle ilişkileri ABD'nin Hizbullah'a yönelik politikalarında etkili oldu. Kuruluşundan itibaren başta Amerikalılar olmak üzere Batılıları rehin alma ve silahlı saldırı politikası izleyen Hizbullah, 1990'lardan itibaren ABD tarafından, kurduğu ilişkiler sebebiyle İran'ın vekil gücü olarak tanımlanmıştı. Böylece hem İran hem de Hizbullah uluslararası sistemde gayrimeşru aktörler haline geldiler.

İran ve Hizbullah'ın iki aktör olarak iş birliği ve paralel politikaları en çok Filistin sahasında görülmekteydi. Hizbullah Filistin'de Hamas, İslami Cihad ve el Fetih'in silahlı

kanadı olan Aksa Şehitleri Tugayları ile işbirliğine dayalı bir ilişki kurmuştu. 2000 yılında Filistin’de İsrail’e karşı İkinci İntifada patlak verdiğinde İran, Hizbullah’ın önde gelen komutanlarından İmad Muğniye’yi Filistin’deki İntifada sürecine destek vermesi için görevlendirdi.⁵⁸¹ Bu sayede Arap coğrafyasında geniş halk kitleleri tarafından bir direniş hareketi olarak görülmeye başlandı. Hizbullah’ın elde ettiği büyüklü küçüklü askeri zaferler Arap dünyasında övgüyle karşılandı ve örgüt Lübnan özelinde Hizbullah’a şüpheyile bakan Lübnanlıların dahi saygısını kazandı. Hizbullah özellikle 2000 yılının Mayıs ayında İsrail’in Lübnan’dan çekilmesini sağlamıştı ve bu durum İsrail’in işgal ettiği toprakları silah zoruyla bırakmasının ilk örneği oldu. Bu olay, Hizbullah için büyük bir zafer olarak görüldü ve örgüt, İsrail’i askeri yenilgiye uğratan güçlü bir direniş hareketi olarak kendini yeniden inşa etti. İsrail’in çekilmesi, Hizbullah’a Lübnan’daki meşruiyetini artırma fırsatı sunmuştu. Hizbullah sadece bir militan örgüt değil, aynı zamanda bir ulusal kurtuluş hareketi olarak kendini inşa etmişti. İsrail’in Lübnan’dan çekilmesinin ardından 2000’den 2005’e kadar geçen süreçte bölgede ve Lübnan’da Hizbullah’ın itibari her geçen gün artıyordu. Buna karşın Lübnan’da halkın bir kısmı Hizbullah’ın hala neden silahı bırakmadığını sorgulamaya başlamıştı. Örgüt ise sınırdaki küçük toprak anlaşmazlıklarını ve bazı Lübnanlıların hâlâ İsrail hapishanelerinde tutuklu olduğunu öne sürerek bu soruya açıklama getirdi. Olası bir İsrail işgali sırasında bu silahların Lübnan’ın savunmasının hayati bir parçası olduğunu iddia ettiler.⁵⁸²

ABD ise İsrail’in çekilmesine rağmen Hizbullah’ın silah bırakmamasını, onun saldırgan bir örgüt olmaya devam ettiğinin kanıtı olarak görmekteydi. Bu dönemde ABD, Hizbullah’ı yalnızca Lübnan’daki bir örgüt olarak değil, İran ve Suriye’nin bölgedeki vekili olarak tanımlayan bir söylem kullandı. ABD’nin 1980’lerden 2000’e kadar Hizbullah’a yönelik politikası, uluslararası sistemde Hizbullah’ı küresel terörizmin bir parçası olarak inşa eden söylemsel ve ekonomik stratejilere dayanmıştı. Bu süreç, Bush ve Obama dönemlerinde daha da derinleşecekti. ABD’nin 2001 yılında Afganistan’a askeri operasyonun hemen sonrasında bölgeye dair geliştirdiği politik perspektifin ipuçları ABD Adalet Bakanlığı’nın aldığı kararlarla belirginleşmişti. Bu karara göre 31 Ekim 2001’de Hizbullah, 23 Eylül 2001’de de Suudi merkezli Wafa İnsani Yardım Örgütü ve birkaç bazı grup terör örgütleri listesine eklenmiş ve

⁵⁸¹ James Phillips, “Hezbollah's Terrorist Threat to the European Union”, *The Heritage Foundation*, August 28, 2007, <https://www.heritage.org/middle-east/report/hezbollahs-terrorist-threat-the-european-union>, Erişim Tarihi: 23.06.2024.

⁵⁸² Nicholas Blanford, "Profile: Lebanon's Hezbollah", *United States Institute of Peace: The Iran Primer*, October 19, 2023, <https://iranprimer.usip.org/blog/2023/oct/19/profile-lebanons-hezbollah>, Erişim Tarihi: 23.06.2024.

katı mali yaptırımlar uygulanmıştı.⁵⁸³ ABD Hizbullah'ın ABD'deki tüm varlıklarına uzun zaman önce el koydu ancak Hizbullah'ı terör örgütleri listesine almak, Arap hükümetlerine Hizbullah ve listedeki diğer grupların bağış toplama faaliyetlerini engellemeleri için baskı yapmak olarak görüldü.⁵⁸⁴ ABD Lübnan'dan da benzer bir karar almasını istedi fakat 8 Kasım'da Lübnan hükümeti, ABD'nin Hizbullah'ı terör örgütü olarak tanıması yönündeki talebini reddetti. Genel Sekreter Nasrallah ABD'nin hamlesine şöyle karşılık vermişti:

"Modern zamanların en büyük tiranlık, baskı ve kibir piramidinin başında bulunan 'Büyük Şeytan' tarafından terörist olarak kara listeye alınması gereken bir düşman olarak görülmekten gurur duyuyoruz".⁵⁸⁵

İran gibi, Hizbullah da 2000'li yılların başında Afganistan ve Irak'a yapılan askeri operasyonlar sürecinde ABD'ye yönelik herhangi bir direk tehdit oluşturmamıştı. Bununla birlikte, henüz 2001 yılında el-Kaide ile bağları olduğu düşünülen birkaç farklı örgütle birlikte terör örgütleri listesine alınmış ve mali yaptırım uygulanmıştı. Böylece Hizbullah hem Amerikan kamuoyu hem de uluslararası aktörler nezdinde Batı karşıtı, kötüyü temsil eden, el-Kaide ile aynı listeye konulan bir düşman olarak ideolojik bir çerçevede yeniden inşa edilmişti. ABD'nin düşman inşasında sıklıkla başvurduğu bir yöntem olan yaptırım uygulama kararı ise bu inşa sürecinin en önemli ayağını oluşturmuştu.

2001'de yaşanan 11 Eylül saldırıları ABD'nin dış politikasında köklü değişimlere yol açtı. Bush yönetimi terörle savaş söylemini küresel bir savaş zemininde tanımlamış ve "Ya bizimlesin ya da teröristlerle" diyerek, uluslararası sistemdeki aktörleri taraf seçmeye zorlamıştı. El-Kaide'nin saldırılarının ardından Bush yönetimi Hizbullah'ı da el-Kaide ile aynı terörist ağına bir parçası olarak tanımlamaya başlamıştı. 11 Eylül'den kısa bir süre sonra aralarında William Kristol ve Richard Pearl'ün de olduğu bir grup yeni muhafazakâr akademisyen Başkan Bush'a açık bir mektup yazarak terörizme karşı herhangi bir savaşta Hizbullah'ın hedef alınması gerektiğini ilan etmişti.⁵⁸⁶ Bu amaçla örgütün destekçisi olan İran

⁵⁸³ "Terrorist Designations and State Sponsors of Terrorism: Executive Order 13224", *US Department of State: Bureau of Counterterrorism*, <https://www.state.gov/executive-order-13224/>, Erişim Tarihi: 23.06.2024.

⁵⁸⁴ John Kifner, "A Nation Challenged: Discord; Lebanon to Resist U.S. Sanctions on Hezbollah", *The New York Times*, Nov. 6, 2001, <https://www.nytimes.com/2001/11/06/world/a-nation-challenged-discord-lebanon-to-resist-us-sanctions-on-hezbollah.html>, Erişim Tarihi: 24.06.2024.

⁵⁸⁵ Angela D. Hardister, "Can We Buy a Peace on Earth: The Price of Freezing Terrorist Assets in a Post-September 11 World", *North Carolina Journal of International Law*, Vol 28., No.3, 2003, s. 641-642.

⁵⁸⁶ Daniel Byman, "Should Hezbollah be Next?", *Foreign Affairs*, Vol. 82, No.6, Nov-Dec 2003, s. 54.

ve Suriye'ye karşı askeri bir harekât yapılmasını istediler. Hatta ABD Dışışleri Bakan Yardımcısı Richard Armitage Hizbullah'ın tehlikeli olduğu konusunda uyarıda bulunarak, örgütün el-Kaide'den daha büyük bir tehdit olduğu konusunun altını çizmişti. Armitage'a göre terörist oluşumların B takımı el-Kaide ise A takımı Hizbullah'tı ve ABD, Hizbullah ile yüzleşip, onu yenecekti.⁵⁸⁷ ABD'den gelen bu açıklamalara karşı Hizbullah ise 6 Eylül'de Lübnan'a karşı herhangi bir saldırı olursa, ABD'ye karşı savaşacağını açıklayarak cevap vermişti.⁵⁸⁸ ABD her ne kadar Hizbullah'a yönelik sert söylemlerde bulunsada örgüte karşı nasıl bir tutum alınacağına yönelik bir yol haritası belirlenmedi. El-Kaide ile mücadele politikası çerçevesinde örgütün liderini öldürmek veya sığınak ve kamplarına yönelik hava saldırıları sığınakları bombalama politikasının Lübnan özelinde büyük ölçüde başarısız olacağı değerlendirilmişti.⁵⁸⁹

Odak noktasını belirleyen Bush yönetimi, Clinton döneminde başlatılan mücadele çabalarını hızlandırarak Hizbullah'ın mali durumuna dair önlemler almaya başladı. Bu önlemlerin başında 2003 yılında Suriye Sorumluluk ve Lübnan Egemenliği Restorasyon Yasası'nın (SALSRA) kabulü geldi. Ardından Fransa ile terörizme verilen desteği kısıtlamak amacıyla 2004 yılında BMGK'nın 1559 no'lu kararının öncüsü oldular. BMGK'da çıkarılan kararın temel hedefi Hizbullah'ın Lübnan'da ve bölgede en önemli destekçilerinden olan Suriye'nin otuz beş yıllık sürecin sonunda Lübnan'dan çıkarılmasını ve Lübnan'daki tüm silahlı milisleri silahsızlandırmaya çalışmıştı. Bununla birlikte, ABD tarafından uluslararası ortamda çok taraflılık çerçevesinde alınan bu önlemler Hizbullah nezdinde önemli girişimler olmadı.⁵⁹⁰

Hizbullah'ın hem İran hem de Irak'ta Velayet-i Fakih öğretisini benimseyen Şii gruplar arasında karşılıklı inşa ettiği politik Şii kimliği, bu aktörlerin kendi aralarındaki ilişkilerin de temelini oluşturunuyordu. Bu noktada Iraklı Humeyni Şiiliğini benimseyen grupların Hizbullah ile aralarındaki ilişkiler ortak kimlik ve bu kimliğin belirlediği ortak çıkardan gelmekteydi. ABD Başkanı Bush'un 2002 yılında Irak'a karşı askeri bir müdahale başlatma isteğini resmi bir şekilde açıklamasının ardından Hizbullah Genel Sekreteri Hasan Nasrallah, Irak'ı işgal

⁵⁸⁷ Rebecca Leung, "60 Minutes Hezbollah: 'A-Team Of Terrorists'", *CBS News*, April 18, 2003, <https://www.cbsnews.com/news/hezbollah-a-team-of-terrorists/>, Erişim Tarihi: 24.06.2024.

⁵⁸⁸ Matthew Levitt, "Hezbollah Finances: Funding the Party of God", *The Washington Institute for Near East Policy*, February 13, 2005, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/hezbollah-finances-funding-party-god>, Erişim Tarihi: 07.06.2024.

⁵⁸⁹ Daniel Byman, "Should Hezbollah be Next?", s.55.

⁵⁹⁰ "The Party of God and Its Greatest Satan The 36-Year Confrontation Between Hezbollah and the United States", s. 3.

etmenin ABD'yi asimetrik bir savaşa sürükleyeceğini öngörmüştü. Nasrallah, Amerikan işgalinden bir hafta önce bölge halklarının işgalci olarak niteledikleri ABD güçlerini güller, yaseminler, pirinçler ve kokularla değil fakat tüfekler, kan, silah, şehitler ve şehitlik operasyonlarıyla selamlayacağına söz vermişti.⁵⁹¹

Irak sahası Hizbullah için örgütlenme açısından verimli bir saha olarak görülmüştü. Amerikan işgalinin ardından Hizbullah Filistinli grupları destekleme ve İsrail'i hedef alma amacıyla kurulan Birim 1800'ün benzeri olan Birim 3800'ü Irak'ta oluşturdu. Bu birimin temel amacı çokuluslu güçleri hedef alması için Iraklı Şii grupları desteklemek ve eğitmektir. Hizbullah lideri Nasrallah tarafından İran'ın isteği üzerine kurulan birim, Iraklı Humeyni Şiiliğini benimsemiş Şii gruplara eğitim vermiş ve danışmanlık sağlamıştı.⁵⁹² ABD Hazine Bakanlığı'nın açıkladığı bilgilere göre 2005 yılında İran, Hizbullah'tan Irak'taki koalisyon güçleriyle savaşmak üzere Iraklıları eğitmek üzere bir grup kurmasını istemişti. Buna cevaben Hasan Nasrallah, Mehdi Ordusu (*Ceyş el-Mehdi*) ve Asa'ib Ehl el-Hak dahil Iraklı Şii militanları eğitmek ve tavsiyelerde bulunmak üzere gizli bir Hizbullah birimi kurmuştu. Mayıs 2006'da Hizbullah, eğitim programını koordine etmek ve Irak'a periyodik ziyaretler yapmak üzere İran'a önemli bir asker olan Ali Musa Dakduk el-Musavi'yi göndermişti. Dakduk, 1983'ten bu yana üst düzey bir askerdirdi ve Nasrallah'ın koruma ekibi olan Hizbullah Özel Harekât Birliği'nin komutanıydı.⁵⁹³ Aktörlerin arasındaki ilişki, Humeyni Şiiliği kimliğini benimseyen aktörlerin sadece İran ile karşılıklı kimlik inşa etmediğini, tüm aktörlerin ortak bir çatı kimliği inşa ettiğini göstermesi bakımından önemli görülmektedir. Humeyni Şiiliği kimliği, tüm bu aktörlere tanımlanan ortak çıkarlar etrafında, ortak ve tek bir politika izleme kapasitesi kazandırmıştı ve ABD'nin bütüncül bir perspektifle algılayıp cevap üretemediği kimlik de tek tek aktörlerin kimlikleri değil, inşa edilen bu çatı kimlikti.

Bush'un 2002 yılında yaptığı şer ekseni konuşması ABD'nin söylemsel düzeyde Hizbullah'ı küresel cihat hareketinin bir parçası olarak inşa etmesini kolaylaştırmıştı. ABD bu söylem ile örgüte yönelik perspektifini Batı dünyasına kabul ettirmek istedi. İran'ın şer ekseni içerisinde tanımlanması Hizbullah'ın İran ile bağlantısını vurgulayan bir çerçeve sunarak,

⁵⁹¹ Age., s. 16.

⁵⁹² Matthew Levitt, "Hezbollah's Regional Activities In Support Of Iran's Proxy Networks", *The Middle East Institute*, July 2021, s.14.

⁵⁹³ "Treasury Designates Hizballah Commander Responsible for American Deaths in Iraq", *US Department of the Treasury*, November 19, 2012, <https://home.treasury.gov/news/press-releases/tg1775> , Erişim Tarihi: 02.03.2024.

örgütü küresel terörün bir parçası olarak yeniden inşa etmişti. 2002 yılında ABD Dışışleri Bakanlığı'nın yayınladığı rapora göre ABD, Hizbullah'tan kaynaklanan tehdit algısının büyüklüğünü ve küresel ağlara erişimini ancak 'Teröre Karşı Savaş' politikasından sonra anlamaya başlamıştı.⁵⁹⁴ Amerikan Hava Kuvvetleri Özel Soruşturmalar Ofisi'nden bir analist 5 Aralık 2003'te "İran, ABD'nin Irak'taki çabalarına yönelik en büyük uzun vadeli tehdidi oluşturuyor" diye yazmıştı.⁵⁹⁵ ABD'nin İran'ı düşman olarak inşa sürecinde İran ile ilgili algılanan tehdidin boyutunun büyüklüğüne dair yorumlar beraberinde İran'a olası bir askeri harekatı da gündeme getirdi. Olası bir askeri harekât sürekli bir kontrgerilla faaliyetine dayanmalıydı ve bu seçenek İsrail'in bölgede yaklaşık yirmi senedir uyguladığı ve sonuç alamadığı bir yöntemdi. Üstelik tam tersi bir şekilde, Hizbullah'ın kararlılığını güçlendirmiş, bölgesel ve yerel desteğini arttırmıştı. Bununla birlikte, ABD bölgede Irak savaşından dolayı halihazırda diplomatik ve askeri olarak zor bir durumdaydı.⁵⁹⁶

ABD nezdinde Hizbullah her ne kadar önemli ve bölgesel çıkarlarına tehdit oluşturan bir tehdit olarak görülse de benzer bir yaklaşım özellikle Avrupa'daki müttefiklerinde mevcut değildi. ABD, Hizbullahı Yabancı Terör Örgütleri listesine almıştı. ABD'nin ardından Avustralya, Kanada, Büyük Britanya ve Hollanda da benzer kararlar aldılar fakat Hizbullah ile ilgili Avrupa Birliği içerisinde ortak bir tutum yoktu. Avrupa Birliği 2002 yılının Mayıs ayında terörizme destek veren gruplara karşı mali yaptırımlar listesine on bir örgüt ve yedi şahıs eklemiş ve ilk defa Avrupalı olmayan terörizme destek veren grupların varlıklarını dondurmıştı fakat Hizbullah ile ilgili sadece İmad Muğniye gibi birkaç önde gelen lider yaptırıma tabi tutuldu. Hizbullah bir örgüt olarak yaptırım listesine dahil edilmedi. Avrupa Birliği 2003 yılında ise Hamas'ı terör örgütü olarak sınıflandırmıştı. Ancak 10 Mart 2005'te Avrupa Birliği Parlamentosu Hizbullah'ın teröre yönelik faaliyetlere katılımını teyit eden bir kararı kabul etmiş ve Avrupa Birliği Konseyi'ne Hizbullah'ı engellemek adına tüm adımları atmasını emreden bir karar almıştı fakat Fransa, İspanya ve Belçika Hizbullah'a yönelik herhangi bir karar alınmasını engellediler. Hatta bu ülkeler içerisinde bulunan Fransa'nın

⁵⁹⁴ "The Party of God and Its Greatest Satan The 36-Year Confrontation Between Hezbollah and the United States", s. 32.

⁵⁹⁵ Edward pound, "Special Report: The Iran Connection," *U.S. News and World Report*, November 14, 2004, <https://iranfocus.com/opinion/iran-in-the-world-press/741-the-iran-connection/> , Erişim Tarihi: 02.03.2024.

⁵⁹⁶ Daniel Byman, "Should Hezbollah be Next?", s.63.

Dışışleri Bakanı Michel Barnier 2005'te Hizbullah'ın politik bir parti olduğuna dair ifadeler dile getirmişti.⁵⁹⁷

2005 yılında Lübnan Başbakanı Refik Hariri'nin Beyrut'un merkezinde bombalı bir suikast sonucu ölmesiyle başlayan süreçte Suriye şüpheli olarak ilk sıraya konuldu. ABD, saldırıdan doğrudan Suriye'yi sorumlu tutmuş ve Hizbullah'ın da suç ortağı olduğunu ima eden açıklamalar yapmıştı. Hemen ardından da Bush yönetimi, Suriye'ye ve Hizbullah'a karşı uluslararası baskı politikasını devreye soktu. Suikasttan bir hafta sonra binlerce Lübnanlı, Suriye güçlerinin Lübnan'dan çekilmesi talebiyle sokaklarda gösteri yaptı. Bu süreç daha sonra Sedir Devrimi olarak anılacak sürecin de başlangıcıydı.⁵⁹⁸ Suriye'nin Lübnan'dan çekilmesi talebinin bölgesel ve küresel olarak yoğun bir şekilde dile getirilmesi sonucu Hizbullah, Lübnan siyasetine daha fazla angaje olma ihtiyacıyla adımlar atmıştı. Haziran 2005 Parlamento seçimlerinde uzun zamandır ağırlıklı olarak Şii rakibi olan Emel ile ittifak kurmuş, seçimlerin ardından ilk kez kabineye bakan vererek Lübnan hükümetine katılmış ve siyasi süreçte daha doğrudan bir rol oynamaya başlamıştı. Bu, Hizbullah'ın siyasi alandaki etkisini artırma stratejisinin bir parçası olarak görülmekteydi. Suriye, İran ve Hizbullah arasında askeri ve mali açıdan çok önemli bir köprüydü. Aynı zamanda Hizbullah ve Suriye arasındaki ilişki İsrail karşıtlığı, İsrail'in işgali altındaki Golan Tepeleri ve Şeba Çiftlikleri'nin geri alınması hedefleriyle ortak bir temele dayanmaktaydı. 2005'te Lübnan'daki Suriye karşıtı gruplar sokaklara çıktığında, Lübnan'daki en büyük Şii örgütün Genel Sekreteri Nasrallah da siyasi müttefikini korumak adına destekçilerini 8 Mart'ta sokağa çağırdı. Mart'ta ise Suriye karşıtı gruplar karşıt bir gösteri düzenlediler. Bu iki gösteri daha sonra Lübnan'da iki ana siyasi kampın kurulmasına yol açtı.⁵⁹⁹

Nisan 2005'in sonlarına doğru Suriye güçleri Lübnan'dan ayrılmış ve Sedir Devrimi'nin ardından Başbakan Ömer Karami'nin istifasıyla, 2005 yılı Nisan ayında Necib Mikati yeni

⁵⁹⁷ James Phillips, "Hezbollah's Terrorist Threat to the European Union", *The Heritage Foundation*, June 20, 2007, <https://www.heritage.org/testimony/hezbollahs-terrorist-threat-the-european-union> , Erişim Tarihi: 23.06.2024.

⁵⁹⁸ 'Sedir Devrimi' kavramı ilk kez 27 Şubat'ta ABD Dışışleri Bakanlığı Demokrasi ve Küresel İşler Müsteşarı Paula Dobriansky'nin Washington'da düzenlediği bir basın toplantısında kullanılmıştı. Gürcistan'daki Gül Devrimi, Ukrayna'daki Turuncu Devrim ve Irak'taki Mor Devrim ile karşılaştırma yapmak amacıyla kavramsallaştırılmıştı. Paula J. Dobriansky, "Remarks on Release of Country Reports on Human Rights Practices for 2004", *US Department of State*, February 28, 2005, <https://2001-2009.state.gov/g/rls/rm/2005/42793.htm> , Erişim Tarihi: 23.06.2024.

⁵⁹⁹ Mohammad R. Kalantari, "The Clergy and the Modern Middle East: Shi'i Political Activism in Iran, Iraq and Lebanon", s.145.

kabineyi kurmakla görevlendirilmişti.⁶⁰⁰ 2006'nın başlarında Hizbullah, Emekli General Mişel Avn liderliğindeki Hristiyan topluluğunun ana temsilcisi olan Özgür Yurtsever Hareket ile bir mutabakat zaptı imzaladı. Mutabakatın 'Lübnan'ın Korunması' başlıklı son maddesi silahlanma üzerineydi ve bu durumu şöyle açıklamıştı; “Toprakları işgal edilen herhangi bir tarafın kutsal ve siyasi direnişte başarıya ulaşmak için silah taşıması onurlu bir araçtır.” Lübnanlı Şiiler ve Mişel Avn üzerinden Maruniler arasındaki yeni karşılıklı anlaşma, her iki topluma da Lübnan'da elverişli siyasi fırsatlar sağlamakla kalmamış aynı zamanda kendi davasını desteklemek için yeni bir ittifak kuran Hizbullah'ın siyasi ağırlığını ve popülaritesini de göstermişti.⁶⁰¹ Bununla birlikte, Hizbullah'ın ülkedeki politik sisteme katılımı temelde askeri bir yapı olduğu gerçeğini ortadan kaldırmadı. Hizbullah hem BM'nin hem de ABD başta olmak üzere Batılı ülkelerin ve Lübnan içerisindeki rakiplerinin silahsızlanma yönündeki taleplerini reddetti.⁶⁰²

2006 yılında Lübnan'da yaşanan bu gelişmeler, Hizbullah'ın kimliği ve bölgesel rolü üzerinde belirleyici olacak sürecin başlangıcıydı. Lübnan'daki duruma ek olarak, Filistin'de de Hamas 2006 yılının Ocak ayında yapılan seçimlerde oyların büyük çoğunluğunu alarak seçimi kazandı. Hamas'ın seçimden zaferle çıkmasına ABD, Rusya, Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletlerden oluşan dördü grup, ‘silahlı grup ve milis faaliyetleri ile demokratik bir devletin inşası arasında temel bir çelişki olduğunu’ belirterek tepki verdiler.⁶⁰³ Seçimin ardından Hamas ise Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas'ın İsrail ile müzakereye karar verebileceğini ancak nihayetinde neyi kabul edeceğine Filistin halkının karar vereceğini savunarak, ABD'nin başını çektiği dördünün açıklamasını eleştirip, reddettiler.⁶⁰⁴ Gazze Şeridi'nde Hamas ve İsrail Ordusu arasındaki çatışmalar sürerken, denklemini değiştiren gelişme Hamas'ın hamlesiyle gerçekleşti. Hamas tünellerden geçerek bir İsrail askeri kontrol noktasına saldırmış, İsrailli Gilad Şalit'i esir

⁶⁰⁰ Brent Sadler, "New Lebanon PM forms government", CNN, April 19, 2005, <https://edition.cnn.com/2005/WORLD/meast/04/19/lebanon/>, Erişim Tarihi: 25.06.2024.

⁶⁰¹ Mohammad R. Kalantari, “*The Clergy and the Modern Middle East: Shi'i Political Activism in Iran, Iraq and Lebanon*”, s.145-146.

⁶⁰² Nicholas Blanford, "Profile: Lebanon's Hezbollah".

⁶⁰³ Sean McCormack, "Quartet Statement on Palestinian Legislative Council Elections", US Department of State, January 26, 2006, <https://2001-2009.state.gov/r/pa/prs/ps/2006/59978.htm>, Erişim Tarihi: 25.06.2024.

⁶⁰⁴ Jeremy M. Sharp, "Lebanon: The Israel-Hamas-Hezbollah Conflict", Congressional Research Service Report for Congress, September 15, 2006, s. 7-8.

almıştı. İsrail ise misilleme olarak Gazze'yi işgal etti.⁶⁰⁵ Bu sürece paralel bir şekilde 12 Temmuz 2006 sabahı, Hizbullah milisleri Şeba Çiftlikleri'nde bir İsrail devriyesini pusuya düşürdü, üç İsrail askerini öldürdü ve iki İsrail askerini esir aldı. Karşılık olarak ise İsrail, Beyrut'taki sivil altyapıyı hedef alan hava saldırıları yaptı ve kara harekâtı başlattı. İki askerin kaçırılmasının ardından Hizbullah, İsrail'den daha önceki rehine alma olaylarında olduğu gibi, Hizbullah hedeflerine yönelik birkaç günlük hava saldırıları ve ardından esir değişimi müzakereleriyle sınırlı bir yanıt beklemişti. Fakat İsrail, yalnızca esir alınan askerleri geri almak için değil, aynı zamanda Hizbullah'ı kuzey sınırından temizlemek için de geniş çaplı bir askeri saldırı başlattı.⁶⁰⁶ İsrail, Hizbullah'ın beklediğinden daha sert ve kapsamlı bir şekilde cevap vermişti fakat Hizbullah hızlıca çatışmalara uyum sağladı ve askeri savunmasıyla eş zamanlı olarak kapsamlı bir psikolojik savaş stratejisi başlattı.⁶⁰⁷

Saldırıların başında İsrail savaş uçakları Hizbullah'a ait 54 füze rampasını imha etmişti ve tüm uzun menzilli roketlerin imha edildiği düşüncesinden hareketle, Hizbullah'a karşı zafer kazanıldığı fikri kutlanıyordu. Bu gelişmelere ek olarak, ABD'deki yeni muhafazakârlar ABD askeri birliklerinin de savaşa İsrail lehine dahil olması gerektiğini dile getirdiler. Bu gelişmeler İran'da ilk olarak endişeyle karşılandı çünkü uzun yıllardır yatırım yapılan ve desteklenen Hizbullah'ın ABD ve İsrail tarafından yok edilmesi riski doğmuştu. İran'ın dikkat çektiği temel nokta, İran'ın ilk savunma hattı olan Hizbullah'ın ortadan kaldırılmasının ardından bir sonraki hedefin İran olma ihtimaliydi. Aslında Hizbullah da ne ABD'den ne de İsrail'den böyle büyük bir reaksiyon gelmeyeceğini düşünmüştü.⁶⁰⁸ Bu durumu Hizbullah Genel Sekreter Yardımcısı Şeyh Naim Kasım gazetecilere verdiği demeçte şu sözlerle ifade etmişti: "İsrail'in iki askerin rehin alınmasına tepkisinin en fazla bir veya iki günlük bombardıman veya belirli yerlere birkaç sınırlı saldırı şeklinde olmasını bekliyorduk".⁶⁰⁹

⁶⁰⁵ Greg Myre, "Pullback Demanded by Hamas", *The New York Times*, July 1, 2006, <https://www.nytimes.com/2006/07/01/world/middleeast/pullback-demanded-by-hamas.html> , Erişim Tarihi: 25.06.2024.

⁶⁰⁶ "Why They Died: Civilian Casualties in Lebanon during the 2006 War", *Human Rights Watch*, Vol.19, No. 5(E), September 2007, s. 38; Mohammad R. Kalantari, "*The Clergy and the Modern Middle East: Shi'i Political Activism in Iran, Iraq and Lebanon*", s.146.

⁶⁰⁷ Mohammad R. Kalantari, "*The Clergy and the Modern Middle East: Shi'i Political Activism in Iran, Iraq and Lebanon*", s.147.

⁶⁰⁸ Trita Parsi, "*Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States*", s. 275

⁶⁰⁹ Roe Nahmias, "Hizbullah: We were surprised by Israel's response to kidnapping", *Ynet News*, August 26, 2006, <https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3295878,00.html> , Erişim Tarihi: 28.06.2024.

Askerlerin kaçırılmasının ardından, İsrail savaş uçakları özellikle köprüleri, yolları ve Hizbullah'ın kullandığı tahmin edilen mevzileri bombalamaya başladı. İsrail savaş uçakları, Beyrut'taki uluslararası havaalanının pist ve yakıt depolarını 'Hizbullah'a silah ve malzeme naklinde merkezi bir merkez olarak kullanıldığı' gerekçesiyle bombaladı. Fakat bu bombalamanın asıl sebebi İsrail ordusunun esir alınan İsrail askerlerinin İran veya Suriye'ye nakledilmesini engellemek istemesiydi.⁶¹⁰ Çatışmalar sırasında Jane's Defence Weekly dergisinin aktardığına göre İran Hizbullah'a sürekli silah tedariki yapacağını iletmış ve uzun menzilli Zelzal füzeleri tedarik etmişti. Hizbullah, İran Devrim Muhafızları Kudüs Gücü komutanları ile yaptığı toplantıda uçaksavar füzeleri ve sofistike silahlar talep etmişti.⁶¹¹ Eski Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad Hizbullah'a yapılan silah tedarikini kısıtlamıştı fakat Beşar Esad'ın 2000'de Cumhurbaşkanı olmasıyla tüm engeller kaldırıldı. İran ve Suriye 2000 yılından itibaren Hizbullah'a uydu iletişimi, modern Rus yapımı tanksavar silahları ve Semtex plastik patlayıcılar da dahil olmak üzere dünyanın en iyi piyade silahlarından bazılarını sağlamış ve milisleri eğitmişti. İran Devrim Muhafızları istihbarat, tanksavar roketler, patlayıcılar, mühendislik bilgisi, iletişim ve roket fırlatma gibi konularda milislere özel eğitim verdi. Suriye ayrıca Hizbullah'a Rusya tarafından Suriye Ordusu'na satılan gelişmiş tanksavar silahları verdi.⁶¹²

İki taraf arasında çatışmaların başlamasından 33 gün sonra BMGK ateşkes yapılması çağrısında bulunmuş, UNIFIL'in görev süresinin Lübnan'ın güneyine kadar genişletilmesi ve iki tarafın esir takası planlarını yeniden başlatmaları çağrısında bulunan 1701 sayılı kararı kabul etmişti.⁶¹³ Kesin bir zafer elde edemeyen İsrail karşısında Hizbullah, ilahi bir zafer ilan etmiş ve bölgede Arap sokaklarında kitlelerin geniş desteğini kazanmıştı.⁶¹⁴ BM'nin aracılık ettiği bir

⁶¹⁰ "Why They Died: Civilian Casualties in Lebanon during the 2006 War", s. 39.

⁶¹¹ Bill Roggio, "IDF Commando Raid in Tyre; Iranian Missile Resupply", *FDD's Long War Journal*, August 5, 2006, https://www.longwarjournal.org/archives/2006/08/idf_commando_raid_in_1.php , Erişim Tarihi: 28.06.2024.

⁶¹² Steven Erlanger ve Richard A. Oppel Jr., "A Disciplined Hezbollah Surprises Israel With Its Training, Tactics and Weapons", *The New York Times*, Aug. 7, 2006, <https://www.nytimes.com/2006/08/07/world/middleeast/07hezbollah.html> , Erişim Tarihi: 29.06.2024.

⁶¹³ "Security Council Resolution 1701", *United Nations Security Council*, August 11, 2006, <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n06/465/03/pdf/n0646503.pdf> , Erişim Tarihi: 29.06.2024.

⁶¹⁴ Andy Mosher, "From Arab Leaders, Sympathy for Civilians but Not Hezbollah", *The Washington Post*, July 18, 2006, <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2006/07/18/from-arab-leaders-sympathy-for-civilians-but-not-hezbollah/2e23072f-d415-4bb7-9fba-49a83384b114/> , Erişim Tarihi: 29.06.2024.

değişimde İsrail Hizbullah'ın bırakılmasını istediği beş mahkûmu serbest bırakırken, Hizbullah ise savaştan iki yıl sonra iki İsraillinin cesetlerini iade etti.⁶¹⁵

Trita Parsi, Hizbullah ile İsrail arasındaki çatışmaların başladığı ilk günlerde İran'daki geleneksel kanadın çatışmanın Hizbullah'ın aleyhine neticeleneceğini düşündüklerini vurgulamaktadır. İsrail'in gözünde ise savaş sadece Hizbullah ile değil, aynı zamanda İran ile de ilgiliydi. Her ne kadar savaşın ilk başlarında İsrail Hizbullah'a ağır hasar vermiş olsa da Hizbullah'ın Kuzey İsrail'e Kaytuşa roketleri ile saldırması sahada denklemin Hizbullah lehine değişmeye başladığının göstergesiydi. İsrail, karşısında amatör bir milis gücü yerine iyi eğitilmiş, silah bakımından donanımlı bir gerilla ordusu bulmuştu. Hatta Hizbullah sadece karada savaşmadı, Lübnan açıklarında konuşlanmış bir İsrail savaş gemisini Çin yapımı bir C-807 füzesi ile vurmuş ve gemiyi kullanım dışı bıraktı.⁶¹⁶ Hizbullah militanları İran Devrim Muhafızları tarafından askeri olarak eğitilmişti ve aldıkları eğitimi sahada doğru kullanmışlardı. Hizbullah milisleri İsrail radyo iletişiminin kodlarını kırmış ve İsrail ordusunun çatışma sahasında verdiği kayıplara dair raporları ele geçirerek, bu kayıpları gizlemesine fırsat vermeden kendi televizyon kanalları el-Manar aracılığıyla kamuoyuna açıklamışlardı. Öyle ki Arap izleyiciler, İsrail ordusunun öldürülen askerlerin ailelerine bilgi vermesinden çok önce, İsrailli kayıpların isimlerini ve nerede öldürüldüklerini bildiriyorlardı. Hizbullah'ın bu hamlesi hem İsrail ordusunda hem de kamuoyunda büyük bir psikolojik yıkım yarattı. Çatışmanın ilk günlerinde savaşı destekleyen İsrail kamuoyu, zaman ilerledikçe ve kayıpları arttıkça savaş coşkusu yerini umutsuzluğa ve tepkiye bırakmıştı.⁶¹⁷

2006 savaşı ABD'nin gözünde Hizbullah'ı yalnızca İran'ın bir vekil gücü olarak değil, İsrail'e doğrudan meydan okuyabilecek daha bağımsız bir tehdit olarak görmesine yol açmıştı. Böylece Hizbullah, ABD'nin söylemlerinde artık sadece bir terör örgütü değil, bölgesel istikrara tehdit oluşturan bir hibrit savaş aktörü olarak konumlandı. Savaşın ABD nezdinde İsrail'in lehine sonuçlanacağı ABD tarafından yüksek bir ihtimal olarak görülmekteydi. Belirtilen politik perspektif Bush yönetimince basına verilen demeçlerde dile getiriliyordu.

⁶¹⁵ Rami Amichai, "Israel moves Hezbollah prisoners ahead of swap", *Reuters*, July 14, 2008, <https://www.reuters.com/article/economy/israel-moves-hezbollah-prisoners-ahead-of-swap-idUSL1419602/>, Erişim Tarihi: 29.06.2024.

⁶¹⁶ Mark Mazzetti ve Thom Shanker, "Arming of Hezbollah Reveals U.S. and Israeli Blind Spots", *The New York Times*, July 19, 2006, <https://www.nytimes.com/2006/07/19/world/middleeast/19missile.html>, Erişim Tarihi: 29.06.2024.

⁶¹⁷ Trita Parsi, "Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States", s. 275-276.

Bush yönetiminin krizin başladığı süreçte çatışmayı hızlı bir şekilde sona erdirmek için müzakere yapma konusundaki isteksizliği ve o dönemde Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice'in İsrail lehine yaptığı yorumlar da süreci sert bir zemine taşımıştı. Rice, savaşın başlamasından iki hafta sonra şöyle demişti:

*“Lübnan ve İsrail'i statükoya geri döndürmek adına bir diplomasiye ilgi duymuyorum. Bunun bir hata olacağını düşünüyorum. Burada gördüğümüz şey bir bakıma yeni bir Ortadoğu'nun doğum sancılarıdır ve ne yaparsak yapalım, yeni Ortadoğu'ya doğru ilerlediğimize emin olmalıyız, eskiye dönemeyiz.”*⁶¹⁸

Jean-Loup Samaan' göre 1990'larda her ne kadar Hizbullah bir politik partiye evrilme yönünde adımlar atsa da ABD ve İsrail, örgütü İran'ın Lübnan'daki kolu olarak görmeye devam ettiler ve bu sebeple İsrail'in Lübnan'a yaptığı saldırılara tepki vermediler. Başkan Bush'a göre 2006 yılındaki Hizbullah-İsrail Savaşı, 2001 yılında ilan edilen teröre karşı savaş stratejisinin bir parçası olarak okunmalıydı. Bush yönetiminde aktif olan yeni muhafazakarlara göre Hizbullah'ın ilk adımı atması bir fırsat olarak görülmeliydi ve böylece İsrail, Hizbullah'ı zayıflatarak Beyrut'taki dengeleri Batı lehine değiştirebilecekti. Bu sebepten ötürü ABD yönetimi, savaş süresince bazı Avrupa ülkelerinden gelen ateşkes çağrılarını dikkate almamış ve Beyaz Saray'dan yapılan açıklamalarda savaşın durdurulmasına dair bir talepten söz edilmemişti fakat Hizbullah'ın gösterdiği askeri performans ABD'nin bölgeye yönelik stratejisini boşa düşürmüştü.⁶¹⁹

2006 yılındaki savaş ABD'nin Irak'ın ardından askeri olarak çevrelediği İran'ı bir sonraki hedef olarak görme ve rejim değişikliği projesinin de sonunu getirmişti. İran'ın kontrol altına alma politikası 2006 savaşında çökmekle kalmamış, aynı zamanda ters bir etki yaratmış ve bölgede İran'ın daha güçlü bir konuma gelmesinin yolunu açmıştı. İran'ın BM Büyükelçisi Cevad Zarif Hizbullah'ın İran açısından küresel sistemde önemini örgütü İran'ın nükleer silah edinme çabası ile kıyaslamıştı. İran'ın nükleer silah edinme çabası hem ABD hem İsrail açısından bölgede varoluşsal bir tehdit olarak nitelendirilmekteydi. Zarif, Hizbullah'ı işaret

⁶¹⁸ Condoleezza Rice, "Special Briefing on Travel to the Middle East and Europe", *US Department of State*, July 21, 2006, <https://2001-2009.state.gov/secretary/rm/2006/69331.htm>, Erişim Tarihi: 28.12.2023.

⁶¹⁹ Jean-Loup Samaan, "La Variable Israélienne de la Politique Américaine vis-à-vis de l'Iran", *Politique Américaine*, No.26, 2015/2, s.73-74.

ederek şöyle demişti: “*Hükümet açısından kitle imha silahları İsrail’e karşı caydırıcılık teşkil etmeyecektir. Daha iyi işleyen başka caydırıcılarımız var*”.⁶²⁰

Bush’un politikaları genel olarak İran’ı bölgede izole etmeye odaklanmıştı. Bu politikalar İran’la nükleer anlaşma müzakerelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından daha da ön plana çıktı ve İran’a yaptırım uygulanması süreci tekrar başladı.⁶²¹ ABD 2006 yılında İsrail’in Lübnan’a saldırısı sırasında, İran’ı bu saldırılara sebep olmakla suçlamıştı. Bush yönetiminin Afganistan’da Taliban’ı, Irak’ta ise Saddam yönetimini devirmesi, ardından ise Hizbullah’ın İsrail’in caydırıcılığına son vererek askeri anlamda geri püskürtmesi bölgede İran’a geniş bir hareket alanı sağladı. İran’ın karşılıklı ortak kimlik ve çıkar inşa ettiği Hizbullah da ABD tarafından Lübnan’da sahip olduğu siyasi ve askeri güç, Irak’ta eğittiği Şii milisler ve İran ile olan bağları gibi sebeplerden ötürü mücadele edilmesi gereken bir aktör olarak konumlandırıldı.

Savaşın sonucundan en karlı çıkan aktörlerden biri olan ve Hizbullah ile karşılıklı kimlik inşa etmiş olan İran ise 2006 savaşına üstü kapalı bir şekilde dahil olmuştu. Devrim Muhafızları’nın özellikle yurtdışı operasyonlarını gerçekleştiren özel birliği Kudüs Gücü’nün komutanı Orgeneral Kasım Süleymani yıllar sonra, stratejik tavsiyelerde bulunmak üzere çatışmanın bir günü dışında tamamında Lübnan’da olduğunu açıklamıştı. İran, Hizbullah’ın çatışmadaki performansını öven birçok açıklama yapmıştı.⁶²² Hizbullah İsrail’in Arap ülkeleri ile bölgede 1967 ve 1973 yılında girdiği savaşlarda aldığı zaferi bu savaşta tersine çevirmişti. Bu durumun bir sonucu olarak İran, Hizbullah aracılığıyla aynı zamanda bölgede önemli bir askeri ve politik güç olduğunu kanıtlamış, İslam dünyasındaki liderlik iddiasını da daha güçlü sürdürmüştü. Hizbullah’ın askeri performansı ve Hamas’ın politik zaferi İran’ın Arap-İsrail çatışmasında önemli bir aktör olarak konumunu sağlamlaştırdı ve gelecekte Körfez bölgesinin güvenliği veya İsrail ile bölgede yapılacak olası barış görüşmelerinde İran’ın eline önemli bir koz verdi. İran Dini Lideri Hamaney, Hizbullah Genel Sekreteri Hasan Nasrallah’a şöyle yazmıştı:

⁶²⁰ Trita Parsi, “*Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States*”, s. 269.

⁶²¹ Hira Mahmood, "Obama's Middle East Initiative A Comparative Analysis", *Policy Perspectives*, Vol. 7, No. 1, Special Issue: Middle East, January- June 2010, s.70.

⁶²² "Untold facts on Israel-Hezbollah war in an interview with Major General Qassem Soleimani", *Khamenei.IR*, Oct 1, 2019, <https://english.khamenei.ir/news/7074/Untold-facts-on-Israel-Hezbollah-war-in-an-interview-with-Major>, Erişim Tarihi: 29.06.2024.

"Askeri üstünlüğünüzü Siyonist rejime gösterdiniz, bölgesel ve uluslararası düzeyde manevi hakimiyetinizi pekiştirdiniz, Siyonist ordusunun sahte yenilmezliği ve ihtişamıyla alay ettiniz ve gaspçı rejimin kırılmasını resmettiniz. Arap milletlerine onur verdiniz ve onlarca yıldır emperyalist propaganda ve politikalarla boğulmuş potansiyellerini ortaya çıkardınız. ... Allah'ın iradesi ve kudreti altında onların oyunlarını boşa çıkarmayı ve Allah'ın izniyle bir sonraki zaferi elde etmeyi başaracaksınız." ⁶²³

İsrail cephesinde ise Hizbullah karşısında zafer kazanamamak ülkenin politik liderliğinin itibarını sarstı. Başbakan Olmert, Savunma Bakanı Peretz ve İsrail Genel Kurmay Başkanı Halutz, Ocak ayı ortasında istifa etti.⁶²⁴ Hizbullah'ın savaşın ardından kendisini İsrail karşısında zafer kazanmış bir direniş hareketi olarak inşa etmesi ve Arap sokağında kazandığı popülerlik ABD'nin örgüte yönelik siyasi perspektifini de değiştirmişti. ABD artık Hizbullah'ın sadece askeri bir tehdit değil, ideolojik bir tehdit olduğunu da vurgulamaya başlamıştı ve örgüte karşı her alanda mücadeleyi genişletti. Bu alanda atılan önemli adımlardan biri Amerikan Kongresi'nden gelmişti. Kongre, Avrupa Birliği Dış Politika Şefi Javier Solana'ya, AB'nin Hizbullah'ı terör örgütleri listesine eklemesi çağrısında bulunan bir mektup gönderdi.⁶²⁵ ABD savaşın sonra Hizbullah'ın Lübnanlılar nezdinde itibarını sarsmak yönünde de politikalar izlemişti. Lübnan'ın yeniden inşası için 770 milyon dolar vermeyi vadetmişti. ABD'nin bu hamlesine karşılık ise İran Hizbullah'ın savaş sonrası yeniden inşa çabalarına dört milyar dolar katkıda bulundu. Hizbullah süreci iyi okumuştur ve yeniden inşa süreciyle birlikte, sokaklara hem Hizbullah hem İran bayrakları asarak, yıkımın ABD ve onun bölgede vekili olarak tanımladıkları İsrail'den kaynaklandığını vurgulayan bir kamu diplomasisi yürüttüler.⁶²⁶ Hizbullah sık sık İran'dan gelen yardımı övmüş, Hizbullah Genel Sekreteri Hasan Nasrallah

⁶²³ "IR Leader sends congrats message to Nasrallah", *The Office of the Supreme Leader*, August 17, 2006, <https://www.leader.ir/en/content/3545/IR-Leader-sends-congrats-message-to-Nasrallah> , Erişim Tarihi: 29.06.2024.

⁶²⁴ Paul Salem, "The After-Effects of the 2006 Israel-Hezbollah War", *Contemporary Arab Affairs*, Vol.1, No.1, 2008, s. 19-20.

⁶²⁵ Nathan Guttman, "US congress to EU: Add Hizbullah to terrorist list", *The Jerusalem Post*, July 30, 2006, <https://www.jpost.com/international/us-congress-to-eu-add-hizbullah-to-terrorist-list> , Erişim Tarihi: 23.02.2025.

⁶²⁶ The Party of God and Its Greatest Satan The 36-Year Confrontation Between Hezbollah and the United States", s. 38.

2016'da şöyle demişti: "*Hizbullah'ın bütçesi, yediği ve içtiği her şey, silahları ve roketleri İran İslam Cumhuriyeti'nden geliyor.*"⁶²⁷

ABD ve İsrail İran ve Hizbullah'a yönelik birçok alanda karşı hamle yaparken, Avrupa ülkeleri de benzer adımlar atmak için harekete geçmeye hazırlanıyordu. Alman ordusu, UNIFIL yetkisi kapsamında Hizbullah'a ikmal yasağını uygulamaya hazırlanırken, Alman haber dergisi Focus'un 9 Ekim 2006'da yayınladığı habere göre Almanya Federal İstihbarat Servisi (Bundesnachrichtendienst, BND), İran'ın halihazırda Hizbullah'a zaten ikmal yaptığı sonucuna varmıştı. Savaş sonrasında Hizbullah'a füzeler gönderilmiş, BND'ye göre ikmal Suriye üzerinden karadan gerçekleşmişti. İran'ın Hizbullah'a yaptığı silah tedariki ve Avrupa Birliği'nin İran Hava Kargo'ya yaptırım uygulamasına yol açmıştı.⁶²⁸

Savaşın ardından zafer kazandığını ilan eden Hizbullah'ın Genel Sekreteri Hasan Nasrallah Lübnanlılara hitaben yaptığı konuşmada şunları söylemişti;

"2000 yılında Bint Cubeyl'de yaptığım açıklamayı bir kez daha tekrarlıyorum; bu zafer bir partiye, belirli bir dini mezhebe ait de değil, Lübnan'ın, gerçek Lübnan halkının ve dünyadaki her özgür insanın zaferidir. Dolayısıyla bu büyük tarihi zaferi başarıyı mezhepçilik, din veya devlet sınırlarıyla sınırlamayın. Bu, zihinlerimizin taşıyabileceğinden veya kavrayabileceğinden çok daha büyük bir zaferdir. İlk olarak elde edilen sonuçlardan şunları söylemek yeterlidir: Direnişiniz ve dayanıklılığınız bu saldırının hedeflerini boşa çıkardı. Direnişiniz ve kararlılığınız, Condoleezza Rice'ın Temmuz savaşının doğum sancıları olduğunu söylediği Yeni Orta Doğu Projesi'ne ağır bir darbe indirdi. Direnişiniz ve kararlılığınız, insan hakları ve temel özgürlükler, demokrasi ve saygı hakkında konuşan sinsi Amerikan politikalarını açığa çıkardı

....

Lübnan direnişi tüm Arap ve İslam ordularına örnek teşkil ediyor. Arap orduları ve halkları eğer yeterince kararlı olurlarsa, sadece Gazze'yi, Batı Şeria'yi ve Doğu

⁶²⁷ "Hassan Nasrallah: Hizbullah's Money and Missiles Reach Us Directly from Iran, No Law Will Prevent This", Memri, June 24, 2016, <https://www.memri.org/tv/hassan-nasrallah-hizbullahs-money-and-missiles-reach-us-directly-iran-no-law-will-prevent> , Erişim Tarihi: 29.06.2024.

⁶²⁸ Michael Rubin, "The Enduring Iran-Syria-Hezbollah Axis ", American Enterprise Institute, No.6, December 17, 2009, s.3.

*Kudüs'ü kurtarmakla kalmayıp, denizden nehre kadar tüm Filistin'i kolaylıkla kurtarabilirler. Ancak burada sorun, bir kişinin iki seçenek arasında kalmasıdır: halkı ile tahtı arasında kalırsa tahtını seçer, Kudüs ile tahtı arasında kalırsa tahtını seçer, ülkesinin onuru ile tahtı arasında kalırsa tahtını seçer.*⁶²⁹

Nasrallah'ın konuşması Hizbullah'ın direnişini dar anlamda Lübnanlı geniş anlamda ise bir Arap direnişi olarak göstermeyi amaçlamıştı. Hizbullah liderlerinin gözünde parti, Ortadoğu'daki kitlelere ilham kaynağı olmak için siyasi fırsatı değerlendirmiş ve saldırganlığa karşı direniş göstermişti. Savaşın bölgede Hizbullah nezdinde Humeyni Şiiliğini benimseyen grupların statüsünü yükselten bu sonucu, savaşı kimin kazandığı ya da kaybettiği meselesinin ötesine geçti. Lübnan'da savaş sırasında Hristiyanlardan Sünni Müslümanlara kadar Lübnanlıların çoğunluğu Hizbullah'ı destekledi. Arap dünyasında ise toplumun geniş kesiminin desteğini aldı ve Nasrallah, Arapların yeni lideri olarak ortaya çıktı. Kalantari'ye göre bir zamanlar bölgedeki en izole ve yoksun topluluklar arasında yer alan Lübnan'daki Şii toplumu, Humeyni Şiiliği kimliğini benimseyen Hizbullah liderliğinde bölgede siyasi olarak denge bulmuştu.⁶³⁰

Bölgede ortaya çıkan bu beklenmedik tablo, ABD müttefiki Arap ülkelerini de endişelendirmişti. Kahire'de acil olarak toplanan Arap Birliği zirvesinde Ürdün, Mısır, birkaç Körfez ülkesi, Filistin Yönetimi ve Suudi Arabistan çatışmaların başlamasından sorumlu olarak Hizbullah'ı görmüş, 'beklenmedik, uygunsuz ve sorumsuz eylemler' nedeniyle kınamıştı. Üstelik daha önce hiçbir Arap hükümeti İsrail ile savaştığı için bölgede herhangi bir Arap oluşumu açıkça kınamamıştı ve bu açıklama bu anlamda bir ilkti.⁶³¹ ABD müttefiki ülkelerin bu açıklamaları Hizbullah'ın İsrail karşısında gösterdiği direnişin sonucunda, kendileri için toplumsal tabanda büyük bir tepkiye dönüştü. İran ve Suriye'nin desteğiyle çatışmalarda beklenmedik başarılar elde eden Hizbullah'ın Arap sokağında yükselen kredisi bölgede İsrail ve ABD'yi zayıflatmış, ABD müttefiki Arap hükümetlerini Hizbullah'a sokaklarda destek gösterileri yapan halkları ile başta ABD gibi müttefiklerinin çıkarları arasında sıkışmış bir konuma sokmuştu. Bölgede Hizbullah'a yönelik halk desteği o kadar güçlüydü ki, Suudi

⁶²⁹ "Sayyed Nasrallah Speech on the Divine Victory Rally in Beirut", *AlAhed News*, September 22, 2006, <https://english.alahednews.com.lb/709/447>, Erişim Tarihi: 29.06.2024.

⁶³⁰ Mohammad R. Kalantari, "The Clergy and the Modern Middle East: Shi'i Political Activism in Iran, Iraq and Lebanon", s.147-148.

⁶³¹ Hassan M. Fattah, "Fearful of Iran, Arab Leaders Criticize Militants", *The New York Times*, July 17, 2006, <https://www.nytimes.com/2006/07/17/world/africa/17iht-arabs.2218808.html>, Erişim Tarihi: 29.06.2024.

Arabistan, Mısır ve Ürdün gibi ülkelerin liderleri hızla Hizbullah karşıtı konumlarını değiştirmek zorunda kaldılar.⁶³² Hizbullah'ın savaşta gösterdiği performans İran nezdinde başka önemli bir işlev daha gördü. Hizbullah'ın zaferiyle Arap dünyasındaki prestijinin artması aynı zamanda küresel sistemdeki aktörlerin dikkatini İran'ın nükleer programı sebebiyle büyüyen krizden uzaklaştırmış ve Hamas ile yoğun çatışma içerisindeki İsrail üzerindeki baskıyı arttırmıştı.⁶³³

Savaşın sonucunda Hizbullah Lübnan'da siyasi gündemi belirleme ve silahlı bir hareket olmaya yönelik zorluklardan kaçmasına olanak tanıyan keskin bir politik perspektif geliştirdi. Humeyni'nin görüşleri çerçevesinde bir İslam devletinin çok dinli ve dilli Lübnan'a uygun olmadığını uzun zaman önce kabul etmiş ve alternatif yönetim sistemlerini değerlendirmişti.⁶³⁴ Bassedas, uluslararası bir aktörün dini kimliğinin kültürel kimliğinin bir parçası olarak kabul edildiğine ve bunun da öznel, kendi kendini anlayan daha geniş kimliğinin bir parçası olduğuna dikkat çekmekteydi. Bassedas, Hizbullah gibi bir İslamcı hareketin kamusal söyleminin de kendi kimliğini yansıttığını düşünmekteydi. Böylece örgüt etkileşimde bulunduğu uluslararası bağlama içkin bir şekilde kimliğinin farklı yönlerine az ya da çok vurgu yapabilmekteydi.⁶³⁵ Hizbullah'ın İsrail ile savaş sonrası Lübnan'da daha kapsayıcı bir politik temel inşa adımları örgütün İran ile karşılıklı inşa ettiği Şii kimliğinin hem kapsadığı hem de alan açtığı bir zemini oluşturmuştu. Örgüt bu sayede İran'ın Şii kimliği üzerinde de dönüştürücü bir etki ortaya çıkarmıştı.

ABD medyasında ise Hizbullah'ın artık yalnızca silahlı bir örgüt değil, aynı zamanda Lübnan'da bir gölge devlet olduğu vurgulanıyordu. Örgütün Lübnan siyasetindeki etkisi tüm ülkeyi etkileyecek denli önemli bir hale gelmişti. Hizbullah, 2006'da İsrail ile girdiği çatışmalı sürecin ardından Batı yanlısı olarak nitelediği Fuad Sinyora hükümetine karşı Lübnan hükümetinden çekilmiş, bir ay sonra ise hükümeti istifaya zorlamak için kitlesel bir protesto gösterisi düzenlemişti. Buna karşılık Lübnan hükümeti geri adım atmadı fakat Lübnan politik

⁶³² Trita Parsi, "Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States", s. 275-276.

⁶³³ James Phillips, "Iran And Its Hezbollah Allies Escalate Their Aggressive Policies in the Middle East", *The Heritage Foundation*, July 13, 2006, <https://www.heritage.org/middle-east/report/iran-and-its-hezbollah-allies-escalate-their-aggressive-policies-the-middle-east>, Erişim Tarihi: 29.06.2024.

⁶³⁴ "Doctrine of Hezbollah", *Wilson Center*, October 20, 2023, <https://www.wilsoncenter.org/article/doctrine-hezbollah>, Erişim Tarihi: 29.06.2024.

⁶³⁵ Pol Morillas Bassedas, "Hezbollah's Identities and their Relevance for Cultural and Religious IR", *International Catalan Institute for Peace*, ICIP Working Papers, 2009/4, s.7

olarak kargaşa içerisine girdi. Bush'un ikinci döneminde ABD, Hizbullah'a yönelik yaptırımları artırmış, örgütü küresel terörizmin ana aktörlerinden biri olarak konumlandırmayı sürdürmüş ve Lübnan iç siyasetinde Hizbullah karşıtı güçleri desteklemeye devam etmişti. Bu doğrultuda 2007 yılında ABD Hizbullah'a finansal destek sağlayan bazı kuruluşlara ağır yaptırımlar getirdi.⁶³⁶ 2008 yılında Başbakan Fuad Sinyora hükümetinin Hizbullah'ın özel telekomünikasyon ağını kapatmak istemesi de ABD'nin desteği ve telkiniyle gerçekleşmişti. Sinyora'nın bu hamlesi 2006 yılından beri Hizbullah ile merkezi hükümet arasında süregelen gerilimi zirveye ulaştırdı. Hizbullah bu hamleye Batı Beyrut'u kısa süreliğine ele geçirerek karşılık verdi. Bu kriz bir hafta boyunca yüzden fazla kişinin ölümüne yol açan ve ülkeyi iç savaşın eşiğine getiren çatışmaları tetiklemişti. Yaşanan problemler yeni bir hükümetin kurulması ve uzun süredir ertelenen cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Mişel Süleyman'ın seçilmesiyle sona erdi.⁶³⁷ 2008 yılında Lübnan hükümetinin Hizbullah'ın ülkedeki etkisini kısıtlamaya yönelik attığı adımlar sonucu ülkede Hizbullah ve Lübnan hükümeti arasında başlayan çatışmalara ABD iç savaşı tetikleyebileceği beklentisiyle müdahale etmemişti. Sürecin sonunda arabuluculuk faaliyetlerinin yürütüldüğü Katar'ın başkenti Doha'da Hizbullah'ın en güçlü aktör olduğu muhalefet kanadının Lübnan hükümetinin kararları üzerinde veto yetkisi talepleri kabul edildi.⁶³⁸

ABD'nin tüm sert politikalarına ve düşman kimliği inşasına rağmen, Hizbullah kendini İsrail ve ABD'ye karşı direnen bir ulusal hareket olarak konumlandırmaya devam etti, Lübnan'daki etkisini korudu ve askeri kapasitesini artırdı. ABD'nin Lübnan içindeki farklı gruplarla daha dengeli bir ilişki kurmak yerine Hizbullah'ı ideolojik bir çerçevede düşman olarak yeniden inşa etmesi ve küresel terörizmin parçası olarak tanımlaması Hizbullah'ın direnişçi ve anti emperyalist kimliğini Arap halkları nezdinde pekiştirmiş ve meşru bir zemine oturtmuştu. Hizbullah'ın kuruluşundan itibaren inşa ettiği Şii kimliği bu sayede İran'ın kimliğini direnişin öncüsü bir konuma yerleştirmiş, Irak'taki İran yanlısı Şii gruplara ise ABD'ye karşıt bir zeminde kimlik inşa etmeleri konusunda rehberlik etmişti. Bir sonraki

⁶³⁶ Ashley Lane, "Sanctions 6: U.S. Sanctions Many Iran Proxies", *The Iran Primer, United States Institute of Peace*, March 5, 2025, <https://iranprimer.usip.org/blog/2021/jan/05/us-sanctions-many-iran-proxies> , Erişim Tarihi: 28.12.2024.

⁶³⁷ Nicholas Blanford, "Lebanon: The Shiite Dimension", *Wilson Center*, July 13, 2022, <https://www.wilsoncenter.org/article/lebanon-the-shiite-dimension> , Erişim Tarihi: 28.12.2023.

⁶³⁸ Jim Quilty "Lebanon's Brush with Civil War," *Middle East Research and Information Project*, May 20, 2008, <https://merip.org/2008/05/lebanons-brush-with-civil-war/> , Erişim Tarihi: 28.12.2023.

bölümde görüleceği üzere, ABD'nin bütüncül bir perspektifle değerlendiremediği Humeyni Şiiliği kimliğine dair en derin yanılgılara düşeceği yer de Irak olacaktı.

3. ABD'nin Iraklı Velayet-i Fakih Şiileri ile Uzlaşma Politikası

ABD 1979'dan itibaren İran'ı, 1980'lerin başından itibaren ise Lübnan Hizbullah'ını düşman ve mücadele edilmesi gereken bir aktör olarak inşa etmesi bu iki aktör arasındaki kimlik ve çıkar bağlantısını algıladığını göstermekteydi fakat Irak'taki gruplar için aynı durum söz konusu değildi. Irak'ta Velayet-i Fakih öğretisini ve İslam Devrimi'nin üzerine inşa edildiği normları benimseyen ve artık aktif bir şekilde Humeyni Şiiliği çatı kimliği altında yer bulan Şii gruplarla ABD daha pragmatik ve ılımlı ilişkiler kurmuştu. Bu ılımlı ve pragmatik ilişkilerin temel sebebi 1990'larda Iraklı Şiilerin Saddam Hüseyin rejimine muhalif olmalarıydı ve ABD bu grupları bazı dönemlerde maddi olarak desteklemek yönünde politikalar izlemişti. ABD'nin İslam Devrimi'nden itibaren ortaya çıkan ve bölgesel bir norm olan Humeyni Şiiliği kimliğine yönelik temel hatası da 1980'lerden itibaren kimlik inşa süreci devam eden ve uluslararası sistemde pasif aktörler olan Iraklı Velayet-i Fakih öğretisinin Şii gruplar arasında ortak bir kimlik ve çıkarlar inşa ettiğini fark edememesi olmuştu.

Sosyal inşacılık perspektifine göre, uluslararası ilişkiler yalnızca çıkar çatışmalarıyla değil, aynı zamanda kimlikler, söylem ve inşa edilen normlarla şekillenmekteydi. Bu noktada ABD'nin Iraklı Velayet-i Fakih öğretisini benimseyen Dava Partisi'nin İran'a yakın kanadı, Bedir Tugayları ve İDYK gibi gruplarla bölgedeki diğer Velayet-i Fakih öğretisini benimseyen Şiiler arasında 1990'lar boyunca temel bir ayrım yapabileceğini düşünmesi, ortaya çıkan Şii kimliğini algılayamadığının en net göstergesiydi. Çünkü tüm bu devlet dışı Şii yapılar Velayet-i Fakih öğretisi ve İslam Devrimi'nin üzerine inşa edildiği normlar çerçevesinde benzer bir dini ve siyasi kimliği paylaşmaktaydı. Bu nedenle, ABD'nin Irak'taki İran yanlısı Şiilerle kurduğu ilişkiler beklediği gibi sonuç vermemişti.

ABD, kimliklerin bölgesel politikada belirleyici olduğunu kavrayamamıştı. Bu sebeple de belirtilen Şii grupların ekonomik teşviklerle veya stratejik işbirlikleriyle İran'dan koparılabilceğini düşündü. Oysa Velayet-i Fakih öğretisi ve etrafında gelişen Şii kimliği, ABD'nin oluşturduğu "iyi Şii-kötü Şii" ayrımını geçersiz kılmıştı. Sonuç olarak ise İslam Devrimi'nin ardından ortaya çıkan Şii kimliği ve Velayet-i Fakih öğretisi, Irak'taki Şii grupları İran'a yakın tutmaya devam edecek ve ABD'nin mali ve siyasi desteği, Şii kimliğinin İran'a olan bağlılığını değiştiremeyecekti. ABD'nin Irak'ta Velayet-i Fakih öğretisini benimseyen Şii

grupları Saddam'a karşı kullanabileceğini düşünmesi noktasındaki hatalı değerlendirme, 2000 yılında ABD Başkanı olan Bush'un başkanlığının ilk yıllarından 2005 yılına kadar devam ettirilecek, daha sonraki süreçte ise bu grupların İran ile olan kimliksel bağlantısı vurgulanarak, etkisi azaltılmaya çalışılacaktı. Bu bakımdan, 2000-2005 arası pragmatizm döneminde ABD'nin Iraklı İran ile ilişkili Şii gruplara yönelik izlediği politika işbirliği, 2005'ten 2008'e kadar olan direniş ve çatışma döneminde ise mücadele zemininde ilerlemişti. ABD dış politikasını değiştiren ise, 2005 yılından sonra Irak sahasında Humeyni Şiiliğini benimseyen devlet ve devlet dışı yapıların artan etkisiydi. Bununla birlikte, İran'ın Irak'ta karşılıklı kimlik inşa ettiği ve ortak politikalar izlediği İYDK'nin kendi içerisinde kimliksel temelde 2007 yılında yaşadığı kırılma da ABD'nin bu gruplara karşı izlediği politikayla ilgili olarak okunabilmektedir. ABD'nin 2005'ten sonra bu gruplarla çatışmacı bir zeminde ilerleyen ilişkileri sebebiyle, İYDK'nin kimliksel olarak İran'dan ve Velayet-i Fakih öğretisinden uzaklaşmak isteği ABD ile Irak ulusal siyaseti çerçevesinde ılımlı ilişkiler arayışı olarak okunabilmektedir. Zira Iraklılık vurgusu ve Ayetullah Sistani'ye yakın açıklamalar, İYDK'nin 2007 itibarıyla kimliksel bir dönüşümden ziyade, pragmatik temelde yeni bir siyaset arayışı olarak değerlendirilebilir.

George W. Bush 2000 yılındaki seçimin ardından başkanlık koltuğuna oturduktan sonra oluşturulan yönetim içerisinde bir kanat, uzun zamandır Irak'a yönelik bir rejim değişikliği politikasını savunmaktaydı. Fakat bu stratejinin zorluğu Bush yönetimini, başkanlığın ilk yıllarında Clinton'un pragmatik esneklikle izlediği ılımlı politikasını sürdürmeye yöneltmişti. ABD'nin dış politikasını temelden değiştirecek gelişme ise 11 Eylül'de ABD'nin el-Kaide tarafından uğradığı saldırılar oldu. Bush Yönetimi'nin Irak politikası, 11 Eylül 2001'deki saldırılardan sonra açıkça bir rejim değişikliği çabası haline geldi. Bu politikanı en net göstergesi ise Başkan Bush'un 29 Ocak 2002'de, Afganistan'daki Taliban ve El Kaide'ye karşı ABD öncülüğündeki savaşın sona erdiği sırada yaptığı Birliğin Durumu konuşmasında ortaya konuldu. Bush konuşmasında Irak'ı İran ve Kuzey Kore ile birlikte şer eksenine dahil etmişti.⁶³⁹ Bush yönetimindeki etkili yeni muhafazakarlardan Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz, ABD'nin 11 Eylül 2001 saldırılarına, terörist grupları destekleyen Irak gibi devletlerdeki rejimleri devirerek yanıt vermesi gerektiğini vurgulamıştı.⁶⁴⁰

⁶³⁹ George W. Bush, "President Delivers State of the Union Address".

⁶⁴⁰ Kenneth Katzman, "Iraq: Post-Saddam Governance and Security", *Congressional Research Service Report for Congress*, October 28, 2009, s. 6.

Bush'un çalışma ekibinde baskın olan yeni muhafazakarların da etkisiyle ABD'nin benimsediği terörle savaş konsepti, Afganistan ve Irak'ta İran'ın mücadele içerisinde olduğu rejimlerin ABD askeri müdahaleleriyle devrilmesinin sonucunda oluşacak İran merkezli bir Şii nüfuzuna yönelik ön alma çabası olarak yorumlanabilmekteydi. Üstelik Suriye'de Beşar Esad'ın 2000 yılında iktidara gelmesi de Lübnan Hizbullahı'na daha fazla silah tedarigi yapılmasını lojistik olarak kolaylaştırmıştı. Vali Nasr bu durumu Bush yönetiminin Irak'ın Şii çoğunluğunu özgürleştirerek ve güçlendirerek, önümüzdeki yıllarda Irak ve Ortadoğu'daki mezhepsel dengeyi bozacak geniş bir Şii canlanmasının başlamasına yardımcı olduğu şeklinde tarif etmekteydi.⁶⁴¹

Nasr, ayrıca İran'ın Irak Şiileri ile kurduğu bağların boyutunu ABD'nin eksik değerlendirdiğine ve öngöremediğine dikkat çekmişti. Bu bağların boyutu Irak'ın işgalinden sonra ortaya çıkan tabloda ABD'yi hazırlıksız yakalayacak ve politikasını revize etmesine sebep olacaktı. ABD İran'ı sıklıkla Irak'taki isyancı grupları desteklemek ve Irak kamuoyunu ABD'ye karşı kışkırtmakla suçlamıştı. Nasr'a göre ABD'nin İran'ın Irak'taki Şiilerle arasındaki ilişkileri yanlış değerlendirmesinin temel sebebi özellikle 1980-1989 arasında süren İran-Irak savaşının mirası üzerinden okumasıydı. Bir milyona yakın insanın hayatını kaybettiği dokuz yıl süren savaşta çoğunluğunu Şiilerin oluşturduğu Irak ordusunun özellikle 1982'de Şiilerin yoğun olarak yaşadığı Basra'nın kuşatılması sırasında İran'ın Irak topraklarına yönelik saldırılarına direndiği gerçeği, ABD için yol gösterici olmuştu. Ancak İran ile Irak arasındaki savaşın mirası 1991'de Irak'ın güneyindeki Şii ayaklanmasının bastırılmasından sonra Şiilere yönelik uygulanan katliamın yanında etkisiz kalmaktaydı. Iraklı Şiilerin ayaklanmanın ardından uğradıkları şiddet, Irak'taki İran etkisinden çok, Sünni hakimiyetini daha öncelikli bir tehdit olarak konumlandırmıştı. Bu duruma zaman içerisinde Saddam'dan kaçarak İran'a sığınan Iraklı Şiilerin inşa ettikleri bağlar da eklenmişti ve ABD'nin göz ardı ettiği bu bağlar ve kimlik, 2003 sonrası süreçte önemli bir tehdit olarak anlaşılmaya başlanacaktı.⁶⁴²

Clinton'un son dönem Iraklı Şii gruplarla kurulan iletişim kanalları Bush'un başkan seçilmesinin ardından, 2003 yılında Irak'a askeri operasyon yapılarak Saddam rejimi devrilene kadar devam ettirildi. Özellikle Saddam'a karşı Irak muhalefetini desteklemek adına maddi yardım yapılacak gruplar belirlenmişti. 1998'de ABD Kongresi, İslam Devrimi Yüksek

⁶⁴¹ Vali Nasr, "When the Shiites Rise", *Foreign Affairs*, Vol. 85, No.4, July 1, 2006, July/August 2006, s. 58.

⁶⁴² Age., s.61-62.

Konseyi'ni (İDYK), Irak Kurtuluş Yasası kapsamında destek almaya uygun bir grup olarak belirledi. İDYK her ne kadar yasa kapsamında herhangi bir Amerikan fonunu reddetse de Irak Ulusal Kongresi'nden ayrılmadı. Bununla birlikte, İDYK, Irak Kurtuluş Yasası'nın ABD ile işbirliğine kapı açtığını fark etmişti.⁶⁴³ 2 Şubat 2001'de ABD Hazine Bakanlığı, Saddam Hüseyin muhalifi Irak Ulusal Kongresi'ne 4 milyon dolarlık bir yardım yaptı.⁶⁴⁴ Bu yardımı takip eden önemli en önemli gelişme ise Irak muhalefetine içinde gerçekleşti. Daha önce ABD fonlarını almayı reddeden İDYK, ABD ile doğrudan görüşmelere hazır olduğu mesajını ilettili.⁶⁴⁵

Afganistan'daki çatışmalar 2002 yılı ortalarında sona ererken, Bush yönetimi büyük bir Amerikan askeri varlığına ev sahipliği yapmayı kabul eden tek ülke olan Kuveyt'e asker konuşlandırmaya başladı.⁶⁴⁶ Bu hazırlıklara paralel bir şekilde Bush yönetimi özellikle eski askerlerden oluşan Irak muhalefetine oluşturmaya ve genişletmeye çalıştı. Bu doğrultuda CIA ve özel operasyon güçlerini Saddam'a karşı gizli faaliyet yürütmeleri konusunda yetkilendirdi.⁶⁴⁷ Bush'un 2002 yılının Ocak ayında yaptığı konuşmada Irak ve İran'ı Şer eksenine dahil etmesinin ardından İDYK, Irak'ta olası bir Amerikan askeri müdahalesine karşı olduklarını ifade etmeye başlamıştı fakat askeri operasyon ihtimali güçlendikçe İran'ın da desteğiyle, Saddam sonrası Irak'ın planlanmasına katılmak yönünde bir tutum benimsediler. Bu amaçla ABD'nin Irak'a askeri müdahalesi kesinleştiği 2002 yılının yaz aylarında ABD ile temaslarını sürdürdüler. Ağustos 2002'de, ABD Dışişleri ve Savunma Bakanlıkları Iraklı altı büyük muhalif grubu Washington'a davet etmiş ve Macaristan'daki Taszar hava üssünde yaklaşık 5 bin muhalifi eğitmeye başlamıştı.⁶⁴⁸

⁶⁴³ "Shiite Politics in Iraq: The Role of the Supreme Council", *International Crisis Group*, Middle East Report No.70, November 15, 2007, s.8.

⁶⁴⁴ "U.S. Approves \$4 Million to Iraq Opposition", *The New York Times*, February 3, 2001, <https://www.nytimes.com/2001/02/03/world/us-approves-4-million-to-iraq-opposition.html> , Erişim Tarihi: 01.07.2024.

⁶⁴⁵ "SCIRI Ready for Dialogue with Washington", *Radio Free Europe Radio Liberty*, Vol. 4, No. 11, 6 April 2001, <https://www.rferl.org/a/1343206.html> , Erişim Tarihi: 01.07.2024.

⁶⁴⁶ Kenneth Katzman, "Iraq: Post-Saddam Governance and Security", s. 7.

⁶⁴⁷ Bob Woodward, "President Broadens Anti-Hussein Order", *The Washington Post*, June 15, 2002, <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2002/06/16/president-broadens-anti-hussein-order/e70f6d11-0779-4d65-b053-18f6bdc52a79/> , Erişim Tarihi: 01.07.2024.

⁶⁴⁸ Daniel Williams, "Iraqi Exiles Mass for Training", *The Washington Post*, January 31, 2003, <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2003/02/01/iraqi-exiles-mass-for-training/4023b231-8b6e-400b-ae66-e2eac0a81ff6/> , Erişim Tarihi: 01.07.2024.

25 Temmuz 2002'de, ABD Yakın Doğu İşlerinden Sorumlu Dışışleri Bakan Yardımcısı Ryan Crocker İDYK lideri Muhammed Bakır el-Hekim'e, KDP lideri Mesud Barzani'ye, KYB lideri Celal Talabani'ye, Irak Ulusal Anlaşması lideri İyad Allavi'ye, Irak Ulusal Konseyi lideri Ahmed Çelebi'ye ve Anayasal Monarşi Hareketi'nden Şerif Ali bin Hüseyin'e hitaben bir mektup yazarak, onları 9 Ağustos 2002'de Dışışleri Bakanlığı'nda düzenlenecek bir toplantıya davet etmişti. Toplantıya, Siyasi İşlerden Sorumlu Dışışleri Bakan Yardımcısı Marc Grossman ve Savunma Politikalarından Sorumlu Bakan Yardımcısı Douglas Feith ev sahipliği yapacaktı. İDYK lideri Muhammed Bakır el-Hekim görüşmelere kardeşi Abdülaziz el-Hekim'i göndermeye ikna olmuştu. 2002 yılının Ağustos ayında Abdülaziz el-Hekim, kıdemli siyasi danışman İbrahim Hamudi ve Hamit el-Bayati başkanlığındaki İDYK heyeti, diğer beş muhalif grubun temsilcileriyle birlikte Washington'u ziyaret etti ve Saddam'ın devrilmesi ve sonraki süreci görüşmek üzere Amerikan Dışışleri Bakanlığı ve Pentagon yetkilileriyle toplantılar düzenlediler. Abdülaziz el-Hekim 2002'de Washington'u ziyaretinde, Powell, Rumsfeld ve Cheney ile de görüştü.⁶⁴⁹ El-Hekim ailesinin İran ile olan derin bağları İslam Devrimi'nin hemen ardından kurulmuştu. Muhammed Bakır el-Hekim, 1980 yılında ağabeyi Abdülaziz el-Hekim ile birlikte Irak'tan İran'a göç etmişti. Abdülaziz el-Hekim aynı zamanda Bedir Tugayları'nın da başında bulunmaktaydı. Aralık 2002'de Irak muhalefeti, aralarında Beyaz Saray'ın Iraklı sürgünlerle bağlantısı olan Zalmay Halilzad'ın da bulunduğu ABD'li yetkililerden oluşan bir ekiple Londra'da topluca bir araya gelmişti. İran hükümeti ve İDYK'nin ortak kararı ve tutumu sayesinde el-Hekim'i destekleyen Iraklılar etkinliğe yoğun bir şekilde katılım gösterdiler. İDYK, 14 Aralık 2002'de Londra Konferansı'nda da önemli bir rol oynamış, toplantıda oluşturulan Geçici Yönetim Konseyi'ndeki 65 sandalyeden 15'ini kazanmıştı.⁶⁵⁰ Irak'ta ise İDYK'nin temsilcileri Abdülaziz el-Hekim ve Adil Abdülmehdi ABD tarafından Şiilerin liderleri olarak tanındılar. Öyle ki, el-Hekim Dava'yı, Sadrcıları, Fadhila'yı ve bağımsız Şiileri içeren bir Şii koalisyonu olan Birleşik Irak İttifakı'nın kontrolünü ele geçirmişti. Hatta el-Hekim ve Abdülmehdi, Beyaz Saray, Dışışleri Bakanlığı ve ABD ordusunun tercih edilen muhatapları haline geldiler.⁶⁵¹

⁶⁴⁹ Hamid el Bayati, *From Dictatorship to Democracy: An Insider's Account of the Iraqi Opposition to Saddam*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2011, s.146-147.

⁶⁵⁰ Mahan Abedin, "The Supreme Council for the Islamic Revolution in Iraq (SCIRI)".

⁶⁵¹ Robert Dreyfuss, "The Shia Fellas".

19 Mart 2003'te hava taarruzu ile başlayan ABD öncülüğünde dünyanın dört bir yanından 40'tan fazla ülkenin oluşturduğu koalisyonun Irak'a askeri müdahalesi, 20 Mart 2003'te kara taarruzu ile devam etti, yaklaşık bir ay içerisinde Saddam Hüseyin Irak'ta iktidardan devrildi. Başkan Bush Irak'a askeri müdahalenin gerekçelerini ulusların güvenliği ve dünya barışını sağlamak, Irak'ı kitle imha silahlarından arındırmak, Saddam Hüseyin'in terörizme verdiği sona erdirmek ve Irak halkını özgürleştirmek olarak açıklanmıştı.⁶⁵² 1 Mayıs 2003'te Bush Amerikan halkına yaptığı ulusa sesleniş konuşmasında savaşın bittiğini ilan etti ve artık Irak'ta başta Şiiler olmak üzere tüm kesimler için farklı bir dönemin kapıları açıldı.

İDYK ile ABD yoğun olarak 1990'lardan itibaren dirsek temasını sürdürmüştü hatta örgüt Clinton döneminde Saddam'a karşı muhalefete ayrılan destekten yararlanacak gruplar arasına eklenmişti. Fakat 2003'te Saddam'ın devrilmesinden sonraki süreçte İDYK'ye yönelik ABD yönetiminin şüpheleri artmaktaydı. Bu şüphelerin temel sebebi de İDYK'nin İran ve Devrim Muhafızları ile olan bağlantısıydı. Buna rağmen ABD Genel Muhasebe Ofisi'nin Nisan 2004 tarihli raporuna göre Irak Ulusal Kongresi (IUK) bünyesindeki Irak Ulusal Kongresi Destek Vakfı, 2000-2003 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı ile yapılan beş anlaşma kapsamında ABD'den 32,65 milyon dolar fon almıştı.⁶⁵³

Irak muhalefeti, Saddam'ın devrilmesinin ardından Irak'ta kurulması planlanan yönetimi ve bu yönetime katılımı görüşmek ve planlamak için Şubat 2003'ün sonlarında Kuzey Irak'ta Selahaddin kentinde bir araya geldi. Muhalefet, ABD'nin ısrarlı karşı çıkışına rağmen, bu toplantıda geçiş hükümetine hazırlanmak üzere altı kişilik bir Konsey belirledi: Irak Ulusal Kongresi direktörü Ahmed Çelebi, Kürdistan Yurtseverler Birliği Başkanı Celal Talabani, Kürdistan Demokrat Partisi Başkanı Mesud Barzani, İDYK lideri Muhammed Bakır el-Hekim ve Irak Ulusal Mutabakat lideri İyad Allavi. Toplantıya katılan Iraklı Sünni gruplar aralarından bir temsilci seçemedi bu sebeple Irak eski Dışişleri Bakanı Adnan Paçacı'nın altıncı üye olarak Konseye davet edilmesine karar verildi. Hem Mesud Barzani hem de Celal Talabani Adnan Paçacı ile iletişime geçmiş ve onu katılmaya davet etmişti ancak Paçacı, Ahmed Çelebi'nin varlığı sebebiyle Konseye katılmayı reddetti. Saddam'ın iktidardan devrilmesinin ardından ise Konseye Dava Partisi'nden İbrahim el-Caferi ve Irak Ulusal Hareketi'nden Nasır el-Çadırcı

⁶⁵² George W. Bush, "President Discusses Beginning of Operation Iraqi Freedom", *The White House*, March 22, 2003, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/03/20030322.html> , Erişim Tarihi: 26.06.2024.

⁶⁵³ Kenneth Katzman, " Iraq: U.S. Regime Change Efforts and Post-Saddam Governance".

eklendi. Belirlenen Konseyin Saddam Hüseyin devrilir devrilmez geçiş hükümetinin çekirdeğini oluşturacağı umulmuştu.⁶⁵⁴

Bush yönetimi, Irak'ta kalan ve sürgündeki muhalefetin parçası olmayan Iraklıların da geçici hükümete katılmasını istemişti. Bu amaçla Irak Ulusal Kongresi lideri Ahmed Çelebi liderliğindeki yaklaşık 700 muhalif savaşıyı hava yoluyla 6 Nisan 2003'te Nasıriye bölgesine taşıdı. Çelebi ve Iraklı muhalifler Saddam yönetimi devrildikten sonra ABD güçlerinin sivil düzeni yeniden sağlamasına yardımcı olmak için Bağdat'a gitti. Bush yönetimi Irak'ta geçici bir yönetim kurmaya yönelik süreci başlatmak için 15 Nisan'da Nasıriye'de bir toplantı düzenledi. Ancak Saddam'ın devrilmesinden itibaren Irak'ın güneyinde birçok bölgede yetkiyi ele alan İDYK bu toplantıyı boykot etti. İDYK'nin temel amacı bir İslam Devleti kurulması ve ABD güçlerinin geri çekilmesi idi.⁶⁵⁵

Bush yönetimi yetkilileri Saddam'ın devrilmesinden bu yana İDYK'ye bağlı İran tarafından eğitilmiş bir milis gücü olan 15 bin kişilik Bedir Tugayı'nın binlerce üyesinin İran'daki üslerden Irak'a döndüğünü söylemişti. Amerikan istihbarat raporları, İDYK'nin amacının çoğunluğunu Şiiilerin oluşturduğu Irak'ın güneyinde İran yanlısı protesto gösterilerini kışkırtmak olduğunu belirtmişti. Bu suçlamalara yanıt olarak, Ayetullah el-Hekim'in yeğeni Muhsin el-Hekim de dahil olmak üzere Tahran'daki Konsey yetkilileri, Bedir Tugayı'nın birçok üyesinin gerçekten de Irak'a döndüğünü belirtti ancak Muhsin el-Hekim dönenlerin silahsız olduğunu ve sivil çalışmalar yaptıklarını vurguluyordu.⁶⁵⁶

ABD'nin İDYK'nin kimliği ve İran ile olan bağlarına dair şüpheleri 2003 sonrası oluşan politik ortamda gittikçe artıyordu. Bu doğrultuda Bush yönetimi Ocak 2003'ten itibaren İDYK ile bağlarını koparmaya başladı. ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Zalmay Halilzad, Başkan Yardımcısı Dick Cheney'nin ofisiyle koordineli olarak, Irak Ulusal Konseyi içindeki İDYK etkisini azaltmak için girişimlerde bulundu. Her ne kadar İDYK, ABD'nin Irak'a askerî harekât öncesi görüştüğü Iraklı Şii grupların başında gelse de ABD-İDYK arasındaki ilişki özellikle

⁶⁵⁴ Hamid el Bayati, "From Dictatorship to Democracy: An Insider's Account of the Iraqi Opposition to Saddam", s.170-171.

⁶⁵⁵ "Iraq War: Background and Issues Overview", *Congressional Research Service Report for Congress*, April 22, 2003, s. 23.

⁶⁵⁶ Douglas Jehl ve Nazila Fathi, "Aftereffects: The Shiites; Gingerly, Pro-Iranian Iraqi Muslim Group Lobbies for Washington's Favor", *The New York Times*, May 7, 2003, <https://www.nytimes.com/2003/05/07/world/aftereffects-shiites-gingerly-pro-iranian-iraqi-muslim-group-lobbies-for.html> , Erişim Tarihi: 01.07.2024.

Bush yönetiminin Ocak ayında Saddam'ın devrilmesinden sonra geçici bir Irak hükümetine iktidarı devretmek yerine Irak'ı doğrudan yöneteceğini açıklamasının ardından kötüleşmeye başladı. el-Hekim ABD'yi sömürgeci bir işgal planlamakla suçlamış ve Irak'taki misafirlik süresi geçtiğinde Bedir Tugayları'nın Amerikan birliklerine saldıracağı tehdidinde bulunmuştu.⁶⁵⁷ Robert Dreyfuss ABD'nin İDYK'ye yönelik şüphelerinin 2003'ten önce başladığına dikkat çekiyordu. Dreyfuss, ABD'nin başta İDYK olmak üzere Irak'ta İran ile bağlantılı Şii gruplarla ilişkisini kesme niyetinin 2002'de Londra'da yapılan toplantıda İDYK ve diğer kilit Şii grupların karar alırken Tahran'ı arayıp talimat almalarından kaynaklandığına dikkat çekmişti. Iraklı Velayet-i Fakih öğretisine bağlı Şii grupların bölgede başta İran olmak üzere Humeyni Şiiliğine bağlı aktörlerle karşılıklı inşa ettikleri kimlik belirginleşmeye başladıkça, ABD Saddam sonrası yönetimi yerel aktörlere devretmeyeceğini açıkladı. Bu belirsizliklerle dolu siyasi zeminde aktörlerin nitelikleri anlaşılmaya çalışılırken Irak'a yönelik askeri operasyon kararı çoktan alınmıştı ve Bush yönetimi Iraklı Şiilerle ilgili geç kalındığı sebebiyle eleştirilmekteydi.⁶⁵⁸

İran ile 1980'lerden itibaren bir kanadının güçlü bağları bulunan ve ortak kimlik paylaşan Şii Dava Partisi de ABD'nin Saddam'ın devrilmesinin ardından Irak'ta kalmasına onay vermemişti. Shanahan'a göre Dava Partisi özellikle Ayetullah Humeyni'nin ölümünün ardından kendisini bağımsız bir Irak milliyetçi hareketi olarak göstermeye dikkat etmişti. Shanahan'ın burada dikkat çektiği Dava Partisi'nin Velayet-i Fakih öğretisini kabul etmeyen ve daha laik bir siyasi perspektif benimseyen kanadıydı. Belirtilen Dava Partisi kanadı ABD'nin Irak Özel Temsilcisi Zalmay Halilzad ile görüşmeler yapmış olsa da ABD destekli herhangi bir muhalif gruba katılmayı reddetmişti. Yine aynı şekilde Irak Ulusal Kongresi'ne katılsa da siyasi otoritenin mümkün olan en kısa zamanda Iraklılara devredilmesi ve ABD güçlerinin geri çekilmesi konusunda ısrar etmişti.⁶⁵⁹

Nasr, ABD'li stratejistlerin Irak'taki savaşın İran ve Irak Şiilerini böleceğini hesap ettiğini belirtmekteydi. Beklentiler Irak özgür olduğunda Şiiler için merkezi olarak kabul edilen Necef, yine bir diğer dini merkez olan Kum'a rakip olacak ve İran'ın Ayetullahlarına meydan

⁶⁵⁷ Juan Cole "Shiite Religious Parties Fill Vacuum in Southern Iraq," *Middle East Research and Information Project*, April 22, 2003, <https://merip.org/2003/04/shiite-religious-parties-fill-vacuum-in-southern-iraq/> , Erişim tarihi: 01.07.2024.

⁶⁵⁸ Robert Dreyfuss, "The Shia Fellas".

⁶⁵⁹ Rodger Shanahan, "Shia Political Development in Iraq: The Case of the Islamic Dawa Party", s.950.

okuyacaktı. Fakat beklenilenin aksine Iraklı Şiilerin geniş çoğunluğu İran'ın Irak'taki etkisinden daha çok, Saddam dönemine referansla Sünnilerin hakimiyeti konusunda endişelenmekteydiler. Endişenin sebebi ise Saddam dönemi maruz kaldıkları baskıydı ve bu baskı sonucu Iraklı Şiilerin gerçekleştirdiği göç dalgalarıydı. 1970'lerin başında, Araplaştırma kampanyasının bir parçası olarak Saddam, İran kökenli on binlerce Iraklı Şii'yi sınır dışı etmişti. Sürgüne gidenler Dubai, Kuveyt, Lübnan, Suriye ve çoğunlukla İran'a yerleşmişti. İran'da kalan Iraklı mültecilerin bir kısmı orada üst düzey din adamları ve Devrim Muhafızları komutanları olarak öne çıkmıştı. Saddam'ın 1991'de Şii isyanını bastırmasının ardından da Iraklı Şiilerin büyük bir kısmı yine İran'a sığınmıştı.⁶⁶⁰

Bush'un askeri müdahalenin ardından oluşturduğu Irak politikası önemli ölçüde mezhep ayırımına dayanıyordu ve bu durum Irak'ı uzun yıllar sürecek bir kaosa sürükleyecekti. Irak'ın askeri olarak işgal edilmesinden sonra Bush yönetimi 1968 yılından 2003 yılına kadar iktidarda olan Saddam yönetimi boyunca Irak'ta politik olarak başat aktör olan Iraklı Sünnileri yönetimden ve kamu kurumlarından tamamen dışlamış ve Şiilerin hâkim olduğu bir yönetim inşa edilmişti. 2003 yılının Mayıs ayında daha önce Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'ın Özel Kalem Müdürü olarak görev yapmıştı Paul L. Bremer, Irak Geçici Koalisyon Yönetimi Başkanı olarak görevlendirildi. Bremer'in Geçici Koalisyon Yönetimi'nin ilk olarak yayınladığı iki karar Irak'ın geleceğini şekillendirecekti. Bu kararlar Irak'ı Baas'tan arındırma emirlerini içeren CPA Emri 1 ve Irak ordusunu dağıtmayı öngören CPA Emri 2'ydi. Taslaklar İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Almanya'da uygulanan ülkeyi 'Nazilerden arındırma' politikasının bir benzeri olarak hazırlandı. Amerikalı yetkililer, Nazilerden arındırma gibi, Baasçılıktan arındırmanın da alt kademedeki Iraklıları muhafaza ederek, aslında Baas Partisi'nin elitlerine odaklanacağına karar vermişlerdi. Her ne kadar önceden Irak ordusunun dağıtılmaması kararı alınmışsa da daha sonra bu karar yenilenerek, ordunun tümünden dağıtılmasına karar verildi. Bu kararın alınmasında Şiileri 1991'deki acı tecrübenin tekrarlanmayacağı ve Saddam yönetiminin tamamen devrildiği konusunda ikna etmek öncelikti.⁶⁶¹

⁶⁶⁰ Vali Nasr, "When the Shiites Rise", s.62.

⁶⁶¹ Garrett M. Graff, "Orders of Disorder", *Foreign Affairs*, May 5, 2023, https://www.foreignaffairs.com/middle-east/iraq-united-states-orders-disorder?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=dsa_middle_east_tfd&gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwz7C2BhDkARIsAA_SZKZcnhPyodi5TDYtEsM67BTZjVvNXtfc3vfcXmX_yXH1Pd0z80w4ukaAvlsEALw_wcB, Erişim Tarihi: 26.12.2023.

Nakash, ABD'nin 1991 yılında Şiileri isyana çağırdıktan sonra kaderlerine terk etme kararının kolektif bir sinire dokunduğuna ve İmam Hüseyin'in 680'de Kerbela'da şehit edilmesiyle ilgili olaylara kadar uzanan, bir tarihsel geçmişe dair anıları uyandırdığına dikkat çekmişti. Nakash'a göre geçmişe dair kolektif hafızada bulunan bu tecrübeler, 2003 yılında ABD işgalinden sonra Irak'ta milli ve dini duyguları birleştirerek, Iraklı Şiilerin işgalci yabancı güçlere karşı temkinli davranmasına neden olmuştu. Öyle ki, 2003'teki ABD işgalinden sonra Şiiler Saddam yönetimine karşı isyan etmeme kararı aldı ve ABD'ye karşı ise kararsız bir tutum takındılar. Nakash bu tutumu büyük ölçüde, Birinci Körfez Savaşı'nın sonundaki ayaklanma sırasında ABD tarafından ihanete uğradıkları hissiyle açıklamaktaydı.⁶⁶²

Bremer, sert bir Baasçılıktan arındırma programını yürürlüğe koymuştu. Bremer yönetimindeki Geçici Koalisyon Yönetimi ve Ahmed Çelebi, Nuri el-Maliki gibi Şii müttefikler tarafından Irak Baas Partisi feshedildi. 100 bine yakın Sünni Arap'ı kamu kurumlarından dışlayan bir 'Baassızlaştırma Komisyonu' kuruldu, Bremer, devlete ait fabrikaların çoğunu feshetti ve Irak ordusu dağıtıldı.⁶⁶³ Bremer liderliğindeki geçici yönetim özellikle Sünni Iraklıların büyük çoğunluğu tarafından işgalci olarak algılanmaktaydı. ABD'nin işgalci olduğuna dair algının en önemli sebeplerinden biri Bremer Yönetimi'nin yeni oluşturulan Irak Devleti'nin kurumlarını mezhepsel ve etnik bir şemaya göre oluşturmaya çalışmasıydı ve bu şemada Iraklı Sünnilerin en büyük problemi işsizlikti.⁶⁶⁴ Irak'ın o dönemki durumunu Juan Cole şöyle tanımlamaktaydı; "İşsizlik, hıyarcıklı vebanın Ortaçağ Avrupa'sını kasıp kavurduğu gibi, Sünni Arap eyaletlerini de kasıp kavurdu." Özellikle isyanların başladığı Sünni Arap bölgelerinde işsizlik yüzde 70'lere ulaşmıştı fakat Şii bölgelerinde durum farklıydı. Parlamento'da Şiiler ağırlıktaydı. Oluşturulan bu yeni düzen Iraklı Sünniler nezdinde kabul görmedi ve bunun bir sonucu olarak yeni anayasa Sünnilerin çoğunlukta olduğu eyaletlerde reddedildi.⁶⁶⁵

⁶⁶² Yitzhak Nakash, "The Shi'ites and the Future of Iraq", *Foreign Affairs*, No. 82, Vol.4, Jul. - Aug., 2003, s.24.

⁶⁶³ Juan Cole, "How the United States Helped Create the Islamic State", *The Washington Post*, November 23, 2015, <https://www.washingtonpost.com/posteverything/wp/2015/11/23/how-the-united-states-helped-create-the-islamic-state/>, Erişim Tarihi: 26.12.2023.

⁶⁶⁴ Henner Fürtig, "Conflict and Cooperation in the Persian Gulf: The Interregional Order and US Policy", 632-633.

⁶⁶⁵ Juan Cole, "How the United States Helped Create the Islamic State".

Bremer'in programı en nihayetinde ordu ve kamu hizmetlerinde çalışan yarım milyon Iraklıyı işsiz bırakmış ve öfkeli bir kitle ortaya çıkarmıştı.⁶⁶⁶ Mevcut siyasi ve ekonomik ortam Sünni Iraklı geniş kitleler nezdinde muhtemel bir isyan dalgası için elverişli bir ortamdı. Askeri deneyime sahip yüzbinlerce genç işsiz, umutsuz ve işgal altındaydı. Bremer'in Iraklı Sünnilerin büyük bölümünü kapsayan Baassızlaştırma programına dair bazı şüpheler mevcuttu. Bu programın uygulanmasına dair kararın Bush'un yakın çevresi tarafından zorla alındığına dair spekülasyonlar olduğu gibi, Irak'ın önde gelen ulemasından Ayetullah Sistani'nin Bremer'e Irak ordusunu dağıtması yönünde baskı uygulandığı ve bu baskı sonucu orduyu dağıtma kararının uygulandığına dair yorumlar da mevcuttu.⁶⁶⁷ Hangi iddia geçerli olursa olsun Iraklı Sünnilerin ABD işgali sonrası ortaya çıkan durumu, ileride Iraklı Şii grupların da politik ve askeri eylemlerini bir ölçüde belirleyecekti.

Irak'ta ABD işgali sonrası önemli bir aktör haline gelen Şiilerin hepsi aynı kimliği taşııyordu. İçlerinde İran ile karşılıklı ortak kimlik inşa edenler olduğu gibi, Dava Partisi'nin laik kanadı ya da Ayetullah Sistani'nin önderliğini kabul eden gruplar da mevcuttu. Hem bölgede hem Irak'ta önemli bir takipçi kitlesi bulunan Ayetullah Sistani ve kendisini destekleyen Iraklı Şii ulema 2003 Temmuz ayında belirlenen Geçici Koalisyon Yönetimini ve 25 üyeli kabineyi zımnen desteklemişti. Böylece bir anlamda Iraklı Şiilerin ABD işgali sonrası oluşturulan kurumlara dahil olmasını da meşru kılmıştı. Ayetullah Sistani, Humeyni'nin aktif siyaseti öngören Velayet-i Fakih öğretisinin aksine, Şiilik içerisinde din adamlarının siyasete dahil olmamaları ve Mehdi gelene kadar topluma dini anlamda önderlik etmekle görevli olduklarını savunan Ahbari ekolden gelmekteydi. Sistani'nin vurgusu aktif siyaset içerisinde dini temelde bir yönetim inşa etmek değil, İmam Mehdi dönene kadar hükümetin hesap verebilirliğini sağlamak ve Şii İslam'ı korumaktı.⁶⁶⁸

İran, Şii gruplarla ilişkileri üzerinden örtük bir şekilde Irak sahasında etkiliydi fakat aynı zamanda Irak'ta resmi olarak yapıcı bir rol oynamıştı. Irak Geçici Koalisyon Yönetimi ile görüşmeler için Bağdat'a resmi bir heyet gönderen bölgedeki ilk ülke oldu ve bu İran'ın ABD'nin iktidara getirdiği otoriteyi fiilen tanınması anlamına gelmekteydi. İran, Irak'a mali

⁶⁶⁶ Warren Vieth, "U.S. to Lay Off 500,000 in Iraq", *Los Angeles Times*, June 3, 2003, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2003-jun-03-fg-econ3-story.html> , Erişim Tarihi: 26.12.2023.

⁶⁶⁷ Ryan Burke ve Jahara Matissek, "The Illogical Logic of American Entanglement in the Middle East", *Journal of Strategic Security*, Vol. 13, No. 1, 2020, s.11.

⁶⁶⁸ Yitzhak Nakash, "The Shiites and The U.S. in Iraq", *Wilson Center*, April 15, 2004, <https://www.wilsoncenter.org/article/the-shiites-and-the-us-iraq> , Erişim Tarihi: 05.01.2024.

destek ve ihracat kredileri sağladı ve enerji, elektrik altyapısının yeniden inşasına yardım teklif etti. 2005 yılı seçimlerinde Irak'ın Başbakanı olan İbrahim el-Caferi'nin geçici hükümeti, Nisan ayında üst düzey bir heyetle birlikte İran'ı ziyaret etmiş, güvenlik konusunda iş birliği yapılması yönünde anlaşmaya varılmıştı. Irak için 1 milyar dolarlık bir yardım paketi ve biri Irak'a elektrik ihracatı diğeri de Irak ham petrolünün rafine edilmiş petrol ürünleriyle değiştirilmesi olmak üzere çeşitli ticaret anlaşmaları müzakere edilmişti.⁶⁶⁹ Bu anlaşmalar İran'ın Irak'taki resmi etkisini göstermekteydi. Bununla birlikte İran, Irak'ta daha fazla nüfuz alanına sahipti. Saddam'ın devrilmesinden itibaren İran Irak'ta istihbarat görevlileri ve silahlı milislerden çeşitli Iraklı Şii partilerdeki politikacılara kadar uzanan geniş bir müttefik ağına sahipti. İran ayrıca Mukteda es-Sadr ve Basra'daki İslami Fazilet Partisi gibi Şii örgütlerle de bağlar geliştirmişti.

Şiiilerin ABD işgali sonrası Irak'ta Amerikan birliklerine karşı benimsedikleri farklı tutum Irak'ın işgalinden bir sene sonra ortaya çıkmıştı. Mukteda es-Sadr'a bağlı Şii milislerin oluşturduğu Mehdi Ordusu, Amerikan birlikleri ile çatışmalara girmişti. Şii milislerle Amerikan askerleri arasında Sadr Şehri ve Güney Irak'taki bir dizi şehirde yoğun çatışmalar yaşanmaktaydı.⁶⁷⁰ İran'ın Sadr ve kendisine bağlı gruplarla ilişkileri o kadar ilerlemişti ki 2004 yılında es-Sadr'ın Necef'te Amerikan askerleriyle girdikleri çatışma sırasında İran Devrim Muhafızları Sadr Hareketi'ne bağlı askeri birlik olan Mehdi Ordusu'nu destekledi. Bu tarihten itibaren Devrim Muhafızları, es-Sadr yanlısı siyasi ve askeri kadroları da eğitmeye başladı.⁶⁷¹ İran'ın Mukteda es-Sadr ve Mehdi Ordusu ile ilişkisi inişli çıkışlı bir seyir izlemişti. Mukteda es-Sadr'ın babası Muhammed Sadık es-Sadr, İslam Devrimi'nin ardından ortaya çıkan Humeyni Şiiliğini benimsememişti ve Iraklılık ekseninde daha bağımsız bir perspektife sahipti. Es-Sadr her ne kadar Humeyni Şiiliği kimliğini benimsememiş olsa da İran, pragmatik temelde ABD'ye karşı belirli dönemlerde es-Sadr'a bağlı Şii Mehdi Ordusu'nu destekledi.

Irak, etnik, mezhepsel ve kabile alt gruplarının bir mozaiğiydi. Bağdat ve diğer büyük şehirlerde Sünni ve Şii Arapların, Kürtlerin, Türkmenlerin, Asurilerin, Keldanilerin ve diğer Hristiyanların iç içe geçtiği bir yapı mevcuttu. Başlayacak bir iç savaş büyük bir insanlık

⁶⁶⁹ "Iraq-Iran security linked, leaders say", *Aljazeera*, July 17, 2005, <https://www.aljazeera.com/news/2005/7/17/iraq-iran-security-linked-leaders-say>, Erişim Tarihi: 23.02.2025.

⁶⁷⁰ Yitzhak Nakash, "The Shiites and The U.S. in Iraq".

⁶⁷¹ Vali Nasr, "When the Shiites Rise", s.61.

krizine ve vahşete dönüşebilme potansiyeli taşıyordu.⁶⁷² 2005 yılı Ocak ayında Irak'ta yapılan Parlamento seçimlerini nüfusun yaklaşık yüzde 20'sini oluşturan Iraklı Sünniler boykot etti. 2005 Irak seçimlerinin sonuçlarına göre Şii koalisyonu olan Birleşik Şii İttifakı yüzde 48 oranında oy aldı ve Parlamento'da 140 sandalye kazandı. Sistani, Dava Partisi'ni, İDYK'yi ve diğer Şii partileri, Birleşik Irak İttifakı çatısı altında tek bir partiye dönüştürmüş, Şiilere bu partiye oy vermelerini tavsiye etmişti ve böylece 30 Ocak 2005'te Şiiler yeni parlamentoda basit bir çoğunluk kazandılar.⁶⁷³ Mukteda es-Sadr ve bazı Iraklı Şii liderler 2005 seçimleri sonrası oluşturulan kabineyi 'yabancı devletlerle ilişkileri sebebiyle lekelenmiş, gayri meşru ve temsil yeteneğinden yoksun kurumlar' olarak tanımlamıştı. Bunun yerine halk hükümetinin seçilmesi çağrısında bulundu.⁶⁷⁴

2005 yılında Irak'ta yapılan genel seçimlerle birlikte, ABD Irak'ta kurulan yeni hükümeti desteklemişti fakat Dava Partisi gibi İran ile çok eski bağları bulunan Şii partilerin iktidara gelmeleri ve İDYK ve Bedir Tugayları gibi Şii örgütlerin artan etkinliği ABD için bir sorun olmaya başlamıştı. ABD'nin Irak'ta özellikle Şii partiler ve milis gruplar ile kurduğu işbirliği, başlangıçta olumlu bir strateji olarak görülse de bu aktörlerin özellikle İran ile olan bağlarının gittikçe daha fazla idrak edilmesi ABD'nin bu grupları tehdit olarak algılamasına neden olmuştu. Bu noktada ABD'nin güvenlik, stratejik çıkarları ve tehdit algısı değişti. Bu nedenle, ABD işgalden sonraki ilk zamanlar demokratik geçişin parçası olarak gördüğü Şii parti ve grupları artık İran'ın nüfuz alanı içerisinde değerlendirmeye başladı.

Herd'e göre ABD'nin Irak'a askeri müdahalesinin stratejik etkisinin üç boyutlu olması beklenmişti; Irak' müdahale, Saddam Hüseyin'in Baas rejimini devirecek, Irak'ı özgür, demokratik hale getirecek ve artık komşuları için bir tehdit olmaktan çıkaracaktı. Şer eksenine dahil edilen devletleri kitle imha silahları edinmeye ve teröristleri desteklemeye çalışmaktan caydırmak için örnek oluşturacaktı. Son olarak da bölgenin demokratikleşmesini hızlandıracaktı. Bu beklentiler doğrultusunda Irak'ta yapılan 2005 seçimleri sonrası Irak hükümetinin kurulmasında tüm gruplar arasında gösterilen uzlaşma kapasitesi, Ortadoğu genelinde demokratik bir etiğin serbest bırakılmasını temsil etmişti. Herd yine bu dönemlerde

⁶⁷² James Phillips, "The Dangerous Consequences of Cutting and Running in Iraq", *The Heritage Foundation*, October 5, 2006, <https://www.heritage.org/middle-east/report/the-dangerous-consequences-cutting-and-running-iraq>, Erişim Tarihi: 29.06.2024.

⁶⁷³ Juan Ricardo Irfan Cole, "The Ayatollahs and Democracy in Iraq", *Isim Paper* 7, 2006, s. 24.

⁶⁷⁴ "Al-Sadr followers to boycott cabinet", *Aljazeera*, August 24, 2005, <https://www.aljazeera.com/news/2005/8/24/al-sadr-followers-to-boycott-cabinet>, Erişim Tarihi: 24.02.2025.

Lübnan'da Sedir devriminin, Mısır'da reformlar yapılmasının, İsrail'in Ağustos-Eylül 2005'te Gazze'den çekilmesinin bu iddiayı desteklediğini belirtmekteydi. Bu bakımdan 2006 yılında İsrail ile Hizbullah savaşının yeni Ortadoğu'nun doğum sancıları olarak değerlendirilmesi de tesadüf değildi. ABD'nin bölgede beklentileri doğrultusunda tasarladığı Ortadoğu, Birinci Körfez Savaşı'nın ardından Mısır, Ürdün ve Suudi Arabistan'dan oluşan yeni bir Arap jeopolitik hattı ile karakterize edilmişti. Bu noktada 2005'te Irak'ta yapılan seçimlerin sonucunda İran ile ortak kimlik inşa eden Şii grupların Irak'ta ağırlıklı olarak iktidar üzerinde nüfuz kazanması ve genel olarak bölgede artan Şii etkisi söylemi, ABD'nin tasarladığı 'yeni Arap Sünni merkezi' için varoluşsal bir tehdit olarak değerlendirilmişti.⁶⁷⁵

Bölgede İran merkezli Şiiliğin artan etkisi sonucunda, ABD'nin müttefiği olan ülkelerin endişeleri artmıştı. Bu endişelerinin temel kaynağı kendi topraklarında yaşayan Şii nüfusun, bölgede yükselen Şii nüfuz alanından etkilenme ihtimalleriydi. Irak'ta Şiilerin iktidara gelmesi ve İran'ın bölgede nüfuzunun artmasıyla birlikte, nüfusunun yaklaşık olarak yüzde 10'unu Şiilerin oluşturduğu Suudi Arabistan'da 2005 yılında yapılan mahalli idareler seçiminde Şii ağırlıklı nüfusun olduğu yerlerde seçime katılımın diğer bölgelerinden iki kat daha yüksek olması, Şii kitlelerin mobilizasyonunu göstermekteydi. Nasr Irak'taki Şii iktidarının Suudi Arabistan'da nüfusun yüzde 10'unu oluşturan Şiileri harekete geçirdiğini belirtmişti. Yine benzer bir şekilde nüfusunun yüzde 45'ini Şiilerin oluşturduğu Lübnan'da ve nüfusunun yüzde 75'ini Şiilerin oluşturduğu Bahreyn'de yapılacak parlamento seçimlerinde oy kullanacaklardı ve daha fazla hak talep ediyorlardı. Nasr bu gelişmelere dayanarak ABD'nin Irak'a yaptığı askeri operasyonun aynı zamanda Ortadoğu'daki Şii topluluklar arasında yeni kültürel, ekonomik ve siyasi bağlar yarattığına dikkat çekmekteydi. Özellikle Irak'ın işgalinden itibaren Lübnan'dan Pakistan'a kadar olan coğrafyada birçok Şii, Necef'i ve Irak'ın diğer kutsal Şii şehirlerini ziyaret etmiş ve böylece Irak'ı başta İran olmak üzere bölgedeki medreseler, camiler ve din adamlarından oluşan ulusötesi ağlara dahil etmişti. Vali Nasr bu durumun sonucunu şöyle yorumlamıştı;

“ABD hükümeti Irak'ta ne ekerse, Bahreyn'de, Lübnan'da, Suudi Arabistan'da ve Basra Körfezi'nin başka yerlerinde onu biçecektir. Ancak Şiilerin yeniden

⁶⁷⁵ Graeme P. Herd, "Victory is Not Possible, Defeat is Not an Option: The U.S., Iraq and the Middle East", *George C. Marshall European Center for Security Studies*, No.005, December 2006, <https://www.marshallcenter.org/en/publications/occasional-papers/victory-not-possible-defeat-not-option-us-iraq-and-middle-east#C33> , Erişim Tarihi: 02.07.2024.

canlanmasının ABD'nin bazı müttefiklerini sarsmasına rağmen ABD için endişe kaynağı olmasına gerek yoktur. Aslında, Washington'a bölgedeki çıkarlarını sürdürmesi için yeni fırsatlar sunmaktadır."⁶⁷⁶

Irak'taki Humeyni Şiiliği kimliğini benimseyenler de dahil olmak üzere Şii parti ve milisler, Saddam sonrası ABD'nin inşa ettiği devletin bir parçası olmuştu. Bu yüzden ABD, bu gruplarla düşmanca bir ilişki yerine, onları sistem içinde dengelemeye çalıştı. Saddam rejiminin devrilmesinin ardından ABD Irak'ta demokrasi ve özgürlük söylemi üzerinden bir yönetim inşa etmeye çalıştı fakat Şii çoğunluk, İran'a yakın grupları iktidara taşımıştı. İktidara taşınan bu grupların kimliklerine dair ideolojik bağlılıkları ve bu bağlılığın ABD tarafından anlaşılamaması daha sonra ABD'nin Irak'taki uzun vadeli stratejik hedeflerine zarar verecekti. ABD bu gruplarla savaşmanın kendi inşa ettiği sistemin çökmesine yol açacağını fark ettiği için, onlarla işbirliğine yönelmişti. ABD'nin Iraklı Şii'lere ve İran ile bu grupların tarihsel kimlik ve ilişkisine dair yanlış algısı özellikle 2005 yılından sonra politikasını değiştirmesini zorunlu kıldı ve koşullu müttefiklik, çatışmalı bir ilişkiye evrildi. İlk başta meşru siyasi aktörler olarak görülen Şii gruplar, ABD'nin güvenlik algısındaki değişimle birlikte terör tehdidi olarak yeniden tanımlandılar.

ABD'nin Irak sahasında içine girdiği kaosu zirve yaptığı yıl 2006 yılıydı. Olayların başlangıcı bir bombalama eylemiydi. Şubat ayında Irak'ta Şii'ler için kutsal olarak sayılan Samarra'da bulunan el-Askeriye Camii bombalandı ve bu durum Irak'ı mezhepsel temelde iç savaşın eşiğine getirdi. Bombalamanın ardından Şii'ler ile Sünniler arasında çıkan çatışmalarda yüz otuzdan fazla Iraklı hayatını kaybetti, birçok kutsal mekân zarar gördü. Mukteda es-Sadr saldırıdan ABD'yi sorumlu tuttu ve Iraklı Sünnilerle uzlaşmak ve orta yol bulmak için aracı rolü oynamaya çalıştı. Sadr'a destek sağlayan İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad da saldırılardan ABD ve İsrail'i sorumlu tuttu. Humeyni'nin Velayet-i Fakih öğretilerini reddeden ve siyaseten dingin ve sessiz bir tutum benimseyen Ayetullah Sistani dahi Iraklı Şii'lere kendi güvenliklerini almaları emrini vermişti.⁶⁷⁷ Şubat ayının sonuna doğru Irak'ta mezhepsel temelde yaşanan iç çatışmalar sebebiyle 100 bine yakın mülteci nüfus ortaya çıktı. BM Irak Yardım Misyonu (UNAMI) tarafından Eylül ayında yayınlanan bir rapora göre, Temmuz ve Ağustos aylarında intihar saldırıları, cinayetler ve diğer şiddet olayları nedeniyle 6599 Iraklı

⁶⁷⁶ Vali Nasr, "When the Shiites Rise", s.60.

⁶⁷⁷ James Phillips, "Pulling Iraq Back from the Edge of Civil War", *The Heritage Foundation*, February 24, 2006, <https://www.heritage.org/middle-east/report/pulling-iraq-back-the-edge-civil-war> , Erişim Tarihi: 26.12.2023.

sivil öldürülmüştü.⁶⁷⁸ Irak'ta çatışmaların başlamasının ardından Bush yönetimi Irak'taki ABD askerlerinin sayısını yıl sonuna kadar 17.000 ila 20.000 arasında artırmayı düşündüğünü belirtmişti.⁶⁷⁹ Artan iç çatışmaları engellemek adına Irak Cumhurbaşkanı Celal Talabani bombalamadan sonraki gün Iraklı siyasi liderleri bir toplantıya çağırmişti fakat Irak Parlamentosu'ndaki en büyük Sünni politik yapı olan Irak Uyum Cephesi, Sünni camilere yapılan saldırılar nedeniyle toplantıya katılmayı reddetti.⁶⁸⁰

2006 yılının Nisan ayında dört aylık siyasi çıkmazın ardından, Irak Parlamentosu mevcut Cumhurbaşkanı Celal Talabani'yi ikinci kez Cumhurbaşkanı olarak seçti. Talabani de Başbakan olarak Şii politikacı Nuri el-Maliki'yi seçmişti ve el-Maliki 20 Mayıs 2006'da göreve başladı. Parlamento hükümet kurmak için anlaşmaya vardıktan sonra Sünni Arap olan Mahmud Meşhedani'yi Parlamento Başkanı, Sünni Arap olan Tarık Haşimi ve Şii olan Adil Abdülmehdi'yi Başkan Yardımcısı olarak atadı.⁶⁸¹ Yeni Irak Kabinesi yapılan atamalar yoluyla Irak'ın toplumsal uyumunun bileşenlerini temsil etmeye çalışsa da Irak artık mezhepsel çatışmalar sarmalına sürüklenmişti.

Bush yönetimi Irak'ın yeni seçilen Başbakanı Nuri el-Maliki'ye özellikle ülkedeki İran ve ilişkide olduğu Şii grupların nüfuzuna karşı koymak konusunda çok fazla güvenmişti. Hatta Eski Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice, el-Maliki ile yaptığı görüşmede, "Çok iyi ve güçlü bir Başbakan olduğunu düşünüyorum." demişti. Rice, el-Maliki'nin Irak hükümetinin isyanı sona erdirmek ve düzeni sağlamak için gerçekten bazı adımlar atmaya başladığını eklemişti.⁶⁸² Bush, Maliki ile yaptığı ilk telefon görüşmelerinde kendisini acemi bulmuştu fakat yine de Irak'ta güvenilir bir lider haline gelmesi için kendisine yardım edilebileceğini düşündü. Fakat el-Maliki'nin kafasında ABD'den farklı bir Irak vardı. El-Maliki Ketaib Hizbullah'ın lideri Mehdi el-Mühendis de dahil olmak üzere, Şii milislerin Hizbullah ile birlikte Irak'taki varlığının ve Şii milislerle geliştirdikleri ilişkilerin tüm ayrıntılarına kadar farkındaydı. Üstelik el-Maliki Şii-

⁶⁷⁸ "Human Rights Report", *UN Assistance Mission for Iraq (UNAMI)*, 1 September - 31 October 2006, s.1.

⁶⁷⁹ David S. Cloud ve Jeff Zeleny, "Bush Considers Up to 20,000 More Troops for Iraq", *The New York Times*, December 29, 2006, <https://www.nytimes.com/2006/12/29/world/middleeast/29prexy.html> , Erişim Tarihi: 26.12.2023.

⁶⁸⁰ James Phillips, "Pulling Iraq Back from the Edge of Civil War".

⁶⁸¹ Muntazra Nazir, "'Democracy, Islam and Insurgency in Iraq", *Pakistan Horizon*, Vol. 59, No. 3, July 2006, s. 62-63.

⁶⁸² Philip Shenon, "Rice Meets With Maliki in Baghdad", *The New York Times*, Oct. 5, 2006, <https://www.nytimes.com/2006/10/05/world/middleeast/06diplocnd.html> , Erişim Tarihi: 26.12.2023.

Sünni gerginliğini azaltmak yerine, çatışmaları şiddetlenmesine sebep olacak birtakım adımlar atmıştı. Alttan alta teşvik edilen çatışmalar ileride IŞİD çatısı altında toplanacak olan çok parçalı Sünni örgütlerin daha da radikalleşmesine sebep oldu.⁶⁸³

Velayet-i Fakih öğretisini benimsemiş gruplar da dahil olmak üzere, Irak Şiiilerinin örgütlenme ve silahlanmasında İran Devrim Muhafızları önemli roller oynamıştı. Devrim Muhafızları'nın Irak sahasında faaliyet gösterdiği tarih İran-Irak Savaşı'na kadar dayanmaktaydı. İranlılar 1980'lerde özellikle Irak'ın kuzeyinde bulunan Kürt bölgelerinde Iraklı Kürtlerle dirsek teması kurmuş ve destek vermişlerdi. İran Devrim Muhafızları Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani'nin 2003'ten sonra bizzat Irak sahasında olduğuna dair Devrim Muhafızları'ndan bir üyenin tanıklığı da mevcuttu. Hatta Süleymani Koalisyon güçlerine yönelik saldırıları bizzat koordine etmişti.⁶⁸⁴ Devrim Muhafızlarının yanı sıra Hizbullah da 2003'teki ABD işgalinden sonra Irak sahasında aktif hale gelmişti. Lübnan'da Iraklı Şii milisleri eğitmiş ve Irak sahasına göndermişti. ABD istihbarat kaynaklarına göre Mehdi Ordusu ve diğer Şii milislerden yaklaşık bin ila 2 bin savaşçı 2006 yılının Kasım ayı itibarıyla Lübnan'da Hizbullah tarafından eğitilmişti.⁶⁸⁵ Hizbullah ve Iraklı Şii gruplar arasındaki ilişkiler o kadar iç içe geçmişti ki Mehdi Ordusu'ndan orta düzey bir komutana göre 2006 yılında İsrail ile Hizbullah arasında yaşanan savaşta, Iraklı 300 Şii milis Hizbullah ile birlikte savaşmıştı.⁶⁸⁶

Irak'ta özellikle 2005 sonrası İran ve Lübnan Hizbullahı'nın doğrudan askeri ve mali desteğiyle kurulan örgütler, ABD'nin Humeyni Şiiliğini benimseyen ya da İran ile bağları bulunan Şii gruplara yönelik politikasını değiştirme noktasında belirleyici olmuştu. Bu örgütlerden Asaib Ehl el-Hak ve Ketaib Hizbullah, Irak'ın işgalinin ardından oluşmaya başlamıştı. Asaib Ehl el-Hak örgütünün kurucusu Kays el-Hazali, Mukteda es-Sadr'ın babası olan Ayetullah Muhammed Sadık es-Sadr'ın öğrencisiydi fakat Mukteda es-Sadr ile yaşadığı

⁶⁸³ “The Party of God and Its Greatest Satan The 36-Year Confrontation Between Hezbollah and the United States”, s. 38-39.

⁶⁸⁴ Mounir Elkhamri, "Iran's Contribution to the Civil War in Iraq," *Jamestown Foundation Occasional Paper*, January 22, 2007, s. 5.

⁶⁸⁵ Michael Gordon and Dexter Filkins, "Hezbollah Said to Help Shiite Army in Iraq," *The New York Times*, November 28, 2006, <https://www.nytimes.com/2006/11/28/world/middleeast/28military.html>, Erişim Tarihi: 15.03.2024.

⁶⁸⁶ “James Phillips, "Iran's Hostile Policies in Iraq", *The Heritage Foundation*, April 30, 2007, <https://www.heritage.org/middle-east/report/irans-hostile-policies-iraq>, Erişim Tarihi: 02.03.2024.

anlaşmazlık sonucu 2006 yılında Asaib Ehl el-Hak'ı kurdu.⁶⁸⁷ Sam Wyer'e göre örgüt hala Muhammed Bakır es-Sadr'a dini açıdan yakın olmakla birlikte, Sadr taraftarlarından farklı olarak asıl aidiyetini İran İslam Devrimi'nin önderi Ayetullah Humeyni ve Velayet-i Fakih öğretisine duymaktaydı.⁶⁸⁸ Ketaib Hizbullah ise 2005-2007 yılları arasında İran Devrim Muhafızları Ordusu Kudüs Gücü tarafından yönetilen özel grupların birleşmesiyle oluşmuştu. Amerikan Dışişleri Bakanlığı tarafından örgüt 2009 yılında Yabancı Terör Örgütü olarak ilan edildi.⁶⁸⁹ Örgütün en önemli lider Ebu Mehdi el-Mühendis, aynı zamanda Devrim Muhafızları'nın Hizbullah, Hamas, İslami Cihad ve Filistin Kurtuluş Halk Cephesi gibi örgütlere mali ve askeri destek sağlama noktasında Kudüs Gücü'nün komutanı Kasım Süleymani'ye danışmanlık yapmaktaydı⁶⁹⁰ ve aynı suikastta hayatını kaybetti.

Bir önceki bölüm olan 'Terörle Mücadele Zemininde Hizbullah'ın Yeniden İnşası' başlığı altında da ifade edildiği üzere, karşılıklı ortak kimlik inşa etmiş iki aktör olan İran ve Hizbullah'ın Irak sahasında Şii gruplara askeri ve ekonomik destek vermesi Amerikan işgalinden hemen sonra başlamıştı. İsrail'e karşı mücadele amacıyla kurulan Birim 1800'ün benzeri olarak Irak sahasında Hizbullah tarafından 2005 yılında kurulan Birim 3800 kapsamında Iraklı Şii gruplara askeri ve ideolojik eğitim verilmişti. Hizbullah tarafından özellikle Mehdi Ordusu, Ketaib Hizbullah ve Asa'ib Ehl el-Hak başta olmak üzere Iraklı Şii gruplara eğitim ve danışmanlık verilmişti. Bu bakımdan Asa'ib Ehl el-Hak ve Ketaib Hizbullah gibi örgütlerin 2005 sonrası Irak sahasında örgütlenmesi ve Amerikan birliklerine saldırılar düzenlemesi tesadüf görülmemektedir. Kuruluşundan itibaren Asaib Ehl el-Hak 2007 yılı Ocak ayında Kerbela'da bir devlet binasında gerçekleştirdiği insan kaçırma girişimi sırasında beş Amerikan askerini öldürmek de dahil olmak üzere ABD ve Koalisyon güçlerine binlerde saldırı düzenlemişti.⁶⁹¹ Ketaib Hizbullah ise Mart 2007 ile Haziran 2008 arasında, Amerikan güçlerine karşı çok sayıda roketatar ve el yapımı roket destekli havan saldırıları düzenlemişti. Tüm bu

⁶⁸⁷ Sam Wyer, "The Resurgence of Asa'ib Ahl Al-Haq", *Institute for the Study of War*, The Middle East Security Report 7, December 2012, s. 6.

⁶⁸⁸ Age., s. 11.

⁶⁸⁹ Michael Knights, Crispin Smith ve Hamdi Malik, "Profile: Kataib Hezbollah", *The Washington Institute for Near East Policy*, April 1, 2021, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/profile-kataib-hezbollah> , Erişim Tarihi: 17.02.2025.

⁶⁹⁰ "Treasury Designations Individual, Entity Posing Threat to Stability in Iraq," *U.S. Department of the Treasury*, Press Release July 2, 2009, <https://www.treasury.gov/press-center/press-releases/Pages/tg195.aspx> , Erişim Tarihi: 17.02.2025.

⁶⁹¹ "Asa'ib Ahl al-Haq (AAH)", *Office of the Director of National Intelligence*, National Counterterrorism Center, September 2022, https://www.dni.gov/nctc/ftos/aah_fto.html , Erişim Tarihi: 06.02.2025.

saldırıları kanıtlar nitelikte Şubat-Eylül 2008 arasında, Lübnan'ın başkenti Beyrut'taki el-Manar televizyonu, Ketaib Hizbullah'ın Irak'taki Koalisyon Güçlerine karşı çok sayıda saldırı düzenlediğini gösteren birkaç video yayınladı.⁶⁹²

Bush'un ikinci dönemi ABD Irak'ta beklediğinden daha ağır bir tablo buldu ve 2007 yılında Irak'taki ABD Kuvvetleri Komutanı General Petraeus ile strateji yeniledi. Strateji yenilenmesinin en önemli sebeplerinden biri yukarıda ifade edildiği üzere Irak'ta artan İran ile ortak kimlik inşa etmiş grupların etkisiydi. ABD bu amaçla ekonomik, siyasi ve askeri olarak gözden geçirilmiş bir Irak stratejisi geliştirmişti. Öncelik General Petraeus tarafından Irak ordusu ile birlikte Iraklı sivilleri silahlı gruplardan korumak olarak belirtilmişti. Bu stratejinin temeli Iraklı sivillerin güvenlik yokluğunda bu ihtiyacı karşılamak adına devlet dışı silahlı yapılara yöneldiği ve bu durum engellenmesi gerektiği tezine dayanmaktaydı. Bu doğrultuda Irak ordusu öncülüğünde şehirler isyancılardan alınacak ve kontrol sağlanacaktı. Belirtilen strateji 'Anbar Uyanışı (*Anbar Awakening*) olarak da adlandırılmaktaydı ve öngörülen, ABD'nin Sünni aşiretleri silahlandırarak ve destekleyerek el-Kaide'nin Irak'taki etkisini zayıflatmaktı. Anbar Uyanışı stratejisi doğrultusunda atılan adımlar süreç içerisinde Anbar'ı bir direniş merkezi olmaktan çıkarmış, ABD güçlerinin daha etkin operasyonlar yürütebileceği bir bölgeye dönüştürmüştü. Strateji amaçlarından birine ulaşmıştı ve yerel halkın Irak güvenlik güçlerine katılımı bu dönem önemli ölçüde artmıştı.⁶⁹³

ABD'nin değişen askeri stratejisiyle birlikte, Irak merkezi hükümetinin de tavrı değişmişti. Başbakan Nuri el-Maliki, başta Mukteda es-Sadr'ın Mehdi Ordusu olmak üzere Şii milislere sert bir karşılık vermişti. Mehdi Ordusu'na mensup 600'den fazla milis yakalanarak, tutuklandı.⁶⁹⁴ 25 Mart 2006'da Irak Başbakanı el-Maliki, Irak ordusu ve polisine Irak'ın petrol ihracatının büyük çoğunluğunun kaynağının bulunduğu stratejik öneme sahip Basra'da silahlı milis gruplara müdahale etme emri verdi. Ordu ve polis bu gruplara silahlarını teslim etme ve dağılmaları için 72 saat süre tanımıştı fakat Irak ordusu şehre girdiğinde Sadr'a bağlı Mehdi Ordusu'nun güçlü bir direniş gösterdi. Özellikle Bağdat'ın Şii mahallelerinde ve güneyindeki bazı şehirlerde Şii milisler karşı saldırılar başlattılar. Irak ordusu ve polisinin yaptığı bu

⁶⁹² "Treasury Designations Individual, Entity Posing Threat to Stability in Iraq."

⁶⁹³ Kimberly Kagan, "Anbar Awakening: Displacing Al-Qaeda From Its Stronghold in Western Iraq", *The Institute for the Study of War*, August 1, 2006-March 30, 2007, s.7-8.

⁶⁹⁴ James Phillips ve Mackenzie Eaglen, "The President's New Military Strategy in Iraq", *The Heritage Foundation*, January 31, 2007, <https://www.heritage.org/middle-east/report/the-presidents-new-military-strategy-iraq>, Erişim tarihi: 02.07.2024.

operasyonlara Amerikan birlikleri de kısıtlı bir destek vermişti. Direnişle karşılaşılması üzerine iktidarda bulunan Şii koalisyonu Birleşik Irak İttifakı'nın iki temsilcisi, Sadr'a baskı yapması amacıyla İran'a gitmiş ve Kudüs Gücü Komutanı Orgeneral Kasım Süleymani'den bu gruplara silah yardımı yapmamalarını istemişlerdi. Bu gelişmenin ardından İran'ın da arabuluculuğu sonucu Sadr, milislerine saldırıları durdurma ve 30 Mart'a kadar hükümet güçlerinin Basra'nın büyük çoğunluğunu kontrol altına almasına izin verilmesini emretti.⁶⁹⁵

ABD'nin yeni Irak stratejisi Irak'a ek Amerikan askeri gönderme, Irak'ın yeniden inşa edilmesine yönelik projelere yardımcı olmak için 10 milyar dolar ayırma gibi adımların yanı sıra bölgede istikrarın sağlanmasına yönelik eylemleri de içermektedir. Bu eylemler esasen İran ve Irak'taki Humeyni Şiiliğini benimsemiş gruplara yönelik önlemleri içermiştir. Bush Irak'ta "aşırılık yanlıları" olarak tanımladığı gruplara İran ve Suriye'den gelen desteği keseceklerini vurgulamış, ayrıca bölgeye ek bir uçak gemisi göndereceğini ve bölgedeki müttefiklerini korumak amacıyla Patriot füze sistemleri konuşlandıracağını açıklamıştır.⁶⁹⁶

Bush'un Irak'ı işgalin sonuçlarına dair öne çıkardığı noktalar Saddam Hüseyin'i devirmek ve Irak'a demokrasi getirmektir fakat süreç içerisinde ABD Irak'ta istikrarı sağlamak bir yana, mezhep çatışmasının ortasında kendini buldukça, hedefleri Irak'ta istikrarı sağlamanın yanı sıra Şii İran'ın bölgesel bir güç olarak ortaya çıkmasını engellemek olarak güncellenmiştir. Bu tehdide yönelik ABD'nin dış politik perspektifi Bush'un Birliğin Durumu konuşmasında da öne çıktı. Bush, Şii ve Sünni radikalleri aynı totaliter tehdidin farklı yüzleri olarak nitelemiş ve "Masumları katlettiklerinde attıkları slogan ne olursa olsun, aynı şeytani amaçlara sahipler. Amerikalıları öldürmek, Ortadoğu'da demokrasiyi öldürmek ve daha fazla insanı katletmek için kitle imha silahlarına sahip olmak istiyorlar." demiştir.⁶⁹⁷ Fakat ABD'nin Irak politikasına dair Georgetown Üniversitesi'nden Daniel Brumberg, "Irak'a müdahalemizin sonuçlarından biri, Sünniler ile Şiiler arasındaki gerilimin Irak'ta başlayıp daha sonra Lübnan ve ötesinde daha da şiddetlenmesi oldu." yorumunu yapmaktaydı. ABD bölgede İran ile ilişkilerini sert bir zeminde

⁶⁹⁵ "James Phillips, "Lessons Learned from the Basra Fighting for the Iraq Hearings", *The Heritage Foundation*, April 7, 2008, <https://www.heritage.org/middle-east/report/lessons-learned-the-basra-fighting-the-iraq-hearings> , Erişim Tarihi: 27.04.2024

⁶⁹⁶ "Announcing a New Iraq Policy", *The New York Times*, January 11, 2007, https://www.nytimes.com/2007/01/11/world/middleeast/20070111_IRAQSPPEECH2_GRAPHIC.html , Erişim tarihi: 02.07.2024.

⁶⁹⁷ George W. Bush, "President Bush Delivers State of the Union", *The White House*, January 23, 2007, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2007/01/20070123-2.html> , Erişim Tarihi: 21.06.2024

inşa ettikçe Irak'taki Şii devlet dışı yapıların ABD'nin ya da Irak hükümetinin değil, İran'ın tarafında olduğunu keşfetmekteydiler. Oysa ABD'nin stratejik öngörüsü Irak'ın İran'ın nüfuzunun artmasına bir köprü değil, bariyer olması gerektiği şeklindeydi.⁶⁹⁸

2007 yılı aynı zamanda İran'ın Irak'ta karşılıklı ortak kimlik inşa ettiği İDYK'nin kendi içerisinde derin kırılmalar yaşadığı ve kimliğine yönelik farklı arayışların gözlemlendiği bir yıl olmuştu. Özellikle örgütün isminin İslam Devrimi vurgusu kaldırılarak İslam Yüksek Konseyi (İYK) olarak değiştirilmesi önemli bir göstergiydi. Bu değişim örgütün Velayet-i Fakih öğretisinden ve İran'la karşılıklı ortak inşa ettiği kimlikten uzaklaşma iradesinin simgesiydi.⁶⁹⁹ Örgütün lideri olan, Velayet-i Fakih öğretisine bağlı ve İran ile geçmişten gelen sıkı ilişkilere sahip Muhammed Bakır el-Hekim suikast sonucu 2003 yılında öldürüldü. Yerine geçen yeğeni Abdülaziz el-Hekim ise sağlığıyla ilgili yaşadığı sorunlar sebebiyle 2009'da hayatını kaybetti ve yerine oğlu Ammar el-Hekim geçti. İDYK'nin 2007 yılında adını değiştirerek Velayet-i Fakih çizgisinden uzaklaşmaya başlaması Abdülaziz el-Hekim döneminde başlamıştı ve Ammar el-Hekim döneminde sürdürüldü. Bununla birlikte, İYK'nin 2007 yılı itibariyle derhal ve tamamen bir kimliksel dönüşüm yaşadığı ve İran ve Hizbullah'la karşılıklı inşa ettiği kimliği tamamen terk ettiği tartışmalı bir noktadır. Çünkü İYK'nin 2007'deki lider değişimi sonrası İran ve Velayet-i Fakih öğretisinden uzaklaşarak Sistani'ye yaklaşması, potansiyel bir kimlik dönüşümüne işaret edebilir, ancak bu dönüşümün kalıcı ve karşılıklı olarak tanınan bir süreç olup olmadığını çalışmanın sınırlandırıldığı 2016 yılına kadar geçen süreçte derinlemesine analiz etmek gerekmektedir. Bir sonraki bölüm olan Obama döneminde, İYK'nin kimliksel dönüşümünün gerçekleşip gerçekleşmediği ve ABD ile ilişkileri daha detaylı incelenecektir.

ABD her ne kadar İran ve karşılıklı kimlik inşa ettiği Şii aktörlerin nüfuz alanını kısıtlamaya yönelik adımlar atsa da İran ile 28 Mayıs 2007'de Irak'ta Büyükelçi düzeyinde ilk doğrudan görüşmeleri gerçekleştirmişti. 24 Temmuz 2007'de, Irak'ın güvenliği konusunda yaşanan zorlukları hafifletmek adına iki ülke için de öneriler geliştirmek üzere bir ABD-İran çalışma grubu kurulması kararıyla başka bir toplantı yapılmıştı. Grup ilk kez 6 Ağustos 2007'de bir araya geldi. İran'dan Irak'a yönelik yapılan silah sevkiyatlarının azaltılmasına yönelik değerlendirmelerin gelmesinin ardından ABD, Bağdat'ta İran ile başka bir toplantı yapmayı

⁶⁹⁸ Mike Shuster, "Shia-Sunni Conflict Forces U.S. Shift in Iraq", *NPR*, February 16, 2007, <https://www.npr.org/2007/02/16/7439998/shia-sunni-conflict-forces-u-s-shift-in-iraq>, Erişim Tarihi: 28.12.2023.

⁶⁹⁹ Joseph Felter ve Brian Fishman, "Iranian Strategy in Iraq: Politics and "Other Means", *Combating Terrorism Center at West Point*, October 13, 2008, s. 47.

kabul etmişti. Fakat 18 Aralık 2007'de planlanan toplantı, başka bir görüşme turuna yönelik gündem ile ilgili yaşanan anlaşmazlıklar ve İran'ın görüşmelerin Büyükelçi Crocker ile İran Büyükelçisi Hasan Kazimi Kumi arasında yapılması konusunda ısrar etmesi nedeniyle ertelendi. 2008 itibariyle Iraklı Şiiler arasında da çatışmalar başladı ve İran, Sadr şehrinde Amerikan askerleri ile yaşanan çatışmanın ardından ABD ile mevcut iletişim kanalını ve görüşmeleri askıya alma kararı aldı.⁷⁰⁰ Bush'un ikinci döneminin sonlarında İran ile ABD arasındaki diyalog zemini arayışı Obama döneminde bölgede Humeyni Şiiliğini benimseyen İran ve Hizbullah'a yönelik bir hazırlık aşamasını da oluşturmuştu. Irak'ta ise ortak kimlik görülemeyecek ve dalgalı bir politika izlenecekti. Bölgede politik olarak çıkmaza giren ABD'nin dış politikasında diyalogu ve müzakereyi önceleyen dış politikası Obama döneminde sürdürülecek ve geliştirilecekti.

B. OBAMA: DİPLOMATİK YAKLAŞIM ZEMİNİNDE İRAN VE HİZBULLAH, ÖNCE DÜŞMAN SONRA MÜTTEFİK IRAK (2008-2016)

1. ABD'nin Pragmatik Esneklik Temelinde İran ile Diyalog Politikası

George W. Bush'un başkanlığı döneminde izlenen dış politika ABD'nin küresel ve bölgesel manevra alanını daraltmakla kalmamış, hegemonyasının aşınması başta olmak üzere bir dizi komplikasyon ortaya çıkarmıştı. Marc Lynch'e göre Irak'ın askeri müdahale yoluyla işgali ve teröre karşı savaşın aşırılıkları ABD'nin özellikle ekonomik kriz dönemlerinde aşırı genişlemesine sebep olmuştu. Bu sebeple ABD'nin bölgedeki ayak izini doğru boyutlandırmak, yalnızca maddi varlığı azaltmakla değil, aynı zamanda diplomatik olarak kısıtlama uygulamak, geri adıma atmak ve müttefiklerini kendi güvenliklerini sağlamaları konusunda daha fazla sorumluluk almaya teşvik etmek anlamına gelmekteydi. Obama da bu stratejiye tam anlamıyla bağlı kalmıştı ve ulusal güvenliğine yönelik çıkarları bağlamında öncelikli olarak belirlediği sorunların başında İsrail-Filistin sorunu, Irak'taki savaş ve İran'ın nükleer silah çalışmaları gelmekteydi. Bu sorunlardan İran'la yapılacak olası bir nükleer anlaşma ABD için önemli olan bir ulusal güvenlik sorununu diplomatik yollarla çözmekle kalmayacak, aynı zamanda ABD'nin bölgede uzun zamandır ikincil hatta üçüncül olarak sıraladığı sorunlara yönelmesini mümkün kılacaktı. Obama için nihai sonuç İran'a yeniden yönelmek değil, istikrarlı bir bölgesel

⁷⁰⁰ Kenneth Katzman, "Iraq: Post-Saddam Governance and Security", s. 28.

güç dengesi oluşturmaktı. Burada önemli olan nokta, oluşturulmak istenen dengenin ABD kaynaklarının kalıcı olarak bölgeye konuşlandırılmasını gerektirmemesiydi.⁷⁰¹

Sosyal inşacılık perspektifinden yorumlanacak olursa, Obama döneminde İran'ın düşman kimliği tamamen değişmemiş, sadece yumuşatılmıştı ve İran, işbirliği yapılabilecek bir aktör olarak görülmeye başlandı. Obama, İran'ı tamamen meşru bir devlet olarak tanımamakla birlikte, onunla pragmatik bir ilişki kurulabileceğini savunmuştu. Bu doğrultuda İran'la diyalog kurma ve nükleer sorunu diplomasi yoluyla çözme yaklaşımını benimsemişti. Böylece, Obama'nın başkanlık dönemi, İran'a yönelik politikada önemli bir kırılma noktası ortaya çıkarmıştı.

Obama henüz başkanlık görevine başlamadan önce ulusal güvenlik ekibini toplamış ve ABD'nin dış politikada önceliklerini belirleyen bir çalışma yapmalarını istemişti. Ulusal güvenlik danışmanı Tom Donilon, Mart 2013'te Asia Society'ye yaptığı konuşmada yapılan çalışmalar sonucu 21. yüzyılın siyasi ve ekonomik olarak ağırlık noktasının Asya-Pasifik olduğu sonucuna vardıklarını belirtmişti.⁷⁰² Varılan sonuç ABD için büyük bir zorluk yarattı çünkü kaynaklarının büyük bir kısmı İsrail-Filistin çatışmalarının devam ettiği, Irak ve Afganistan gibi çatışmaların sürdüğü, nükleer silah geliştirme programını devam ettiren İran'ın bulunduğu Ortadoğu'ya ayrılmıştı. Sonuç olarak ABD'nin Ortadoğu'dan Asya'ya doğru stratejik bir eksen inşa etmeye ihtiyacı vardı.⁷⁰³ ABD'nin stratejik ağırlığını Asya'ya kaydırmak için özellikle bölgede Afganistan ve Irak'taki savaşları sona erdirmesi ve askeri müdahale seçeneğinden diplomasiyi tercih etmesi gerekmekteydi. Obama'nın başkanlığı boyunca daha geniş bir küresel hedef olan Asya eksenini, merkezi bir rol oynamıştı. Bu kapsamda İran'la yaşanan nükleer sorunlara diplomatik çözüm bulmak, Obama'nın Asya yönelimine uymaktaydı. Böylece Ortadoğu'da başka bir uzun süreli askeri girişime sürükleyebilecek en önemli riski ortadan kaldırmış olacaktı.⁷⁰⁴

Obama'nın göreve gelmesinin ardından diplomasi'nin Amerikan ulusal güvenlik politikasının bir aracı olarak yeniden vurgulanması, ABD'nin hedeflerine artık bölgesel

⁷⁰¹ Marc Lynch, "Obama and the Middle East: Rightsizing the U.S. Role", *Foreign Affairs*, Vol. 94, No. 5, September/October 2015, s.18-19.

⁷⁰² Tom Donilon, "The United States and the Asia-Pacific in 2013," *The White House*, March 11, 2013, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/03/11/remarks-tom-donilon-national-security-advisor-president-united-states-an>, Erişim Tarihi: 18.03.2024.

⁷⁰³ Trita Parsi, "Losing an Enemy: Obama, Iran and the Triumph of Diplomacy", s.58-59.

⁷⁰⁴ Age., s.60.

müttefiklerinin yanı sıra Rusya, Çin ve Avrupa'nın desteği olmadan ulaşamayacağını anlaşılmıştı. Soğuk Savaş'ın sonlanmasından itibaren ABD, Ortadoğu'da tek hâkim güçtü fakat Irak'ta bitmeyen çatışmalar, Arap-İsrail sorununun kapsamlı bir çözüme kavuşturulamamış olması ve Arap coğrafyasında görülen kitlesel toplumsal hareketler ABD'nin bölgesel gücünü törpülemişti.⁷⁰⁵ Obama başkan olarak göreve geldikten kısa bir süre sonra Amerikan dış politikasında merkezi öneme sahip olan birçok jeopolitik noktayı yeniden kavramsallaştırdı. Bu yeni kavramsallaştırmanın başında ise ABD'nin İslam dinine bakışı gelmişti. Obama'nın yeni retoriğine göre ABD, İslam'ın düşmanı değildi. Teröre karşı verdiği savaş ise ABD'nin küresel rolünü tanımlamamaktaydı. ABD aynı zamanda İsrail ile Filistin arasında barışın sağlanması için adil bir arabulucu olarak görev yapacaktı. Afganistan'da Taliban sorunu askeri değil siyasi yollarla çözülmeliydi, Latin Amerika'nın kültürel ve tarihi hassasiyetlerine saygı duyulmalı, Küba ile temas kurulmalı ve ilerletilmeliydi. Nükleer silahlardan arındırılmış bir dünya nihai hedef olarak benimsenmeli, küresel sorunlarla baş etmede Çin'e yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda jeopolitik bir ortak olarak da yaklaşılmalı ve Rusya ile ilişkiler iyileştirilmeliydi. İran'ın nükleer çalışmaları ile ilgili belirlediği politika ise İran'la müzakerelerin yürütülmesi gerektiği yönündeydi.⁷⁰⁶

Obama dış politika perspektifini 2009 yılının Eylül ayında BMGK'da yaptığı konuşmada şöyle tarif etmişti:

“...Geçmişte Amerika'yı dünyada tek başına hareket ettiği için cezalandıranlar artık öylece durup Amerika'nın dünya sorunlarını tek başına çözmesini bekleyemezler. Sözde ve eylemde dünyayla yeni bir etkileşim dönemi arıyoruz. Ve şimdi hepimizin küresel zorluklara küresel bir yanıt verme sorumluluğundan payımıza düşeni alma zamanıdır.

...21. yüzyılda sorumluluk ve liderlik daha fazlasını gerektiriyor. Kaderimizin paylaşıldığı bir çağda güç artık sıfır toplam bir oyun değil. Hiçbir ulus başka bir ulusa egemen olmaya çalışmaz ve çalışmamalıdır. Bir milleti veya bir grup insanı diğerine

⁷⁰⁵ Richard N. Haass and Martin Indyk, “Beyond Iraq: A New U.S. Strategy for the Middle East”, *Foreign Affairs*, Vol. 88, No. 1, January/February 2009, s.42-43.

⁷⁰⁶ Zbigniew Brzezinski, “From Hope to Audacity: Appraising Obama's Foreign Policy”, *Foreign Affairs*, Vol. 89, No. 1, January/February 2010, s. 16-17.

üstün kılan hiçbir dünya düzeni başarılı olamaz. Uluslar arasında hiçbir güç dengesi sağlanamayacak.”⁷⁰⁷

Başkan olduktan sonra Obama kendi adına bir doktrin ilan etme konusunda çekimser davranırken, temel stratejisini 2010 Ulusal Güvenlik Stratejisi’nde açıklamıştı. Thomas L. Friedman, Obama’nın İran, Küba ve Burma’ya yönelik süregelen yaptırım ve tecrit politikasını sona erdirmeye ve bu ülkelerle diplomasi zemininde müzakere etme politikasının ABD’nin çıkarlarına daha uygun olduğuna değinmişti. Friedman’a göre Obama’nın diplomasi ve müzakere politikası dış politika yaklaşımında izolasyon yerine etkileşimi tercih ettiğini ortaya koyuyordu ve bu politika ‘Obama Doktrini’ olarak adlandırılmalıydı. Obama doktrininin temel mantığı tüm seçeneklerin masada olduğu, askeri müdahalenin dışlanmadığı fakat bu sorunların diplomatik yollarla çözülmesi halinde ABD’nin ve müttefiklerinin daha güvende olacağı savına dayanıyordu. Bu bakımdan İran dönüştürülebilirdi. Suudi Arabistan gibi Körfez’deki müttefik ülkeler ise İran gibi dış tehditlerden çok, kendi iç dinamiklerinin yarattığı problemler tarafından tehdit edilmekteydi. Obama, İran ile ABD arasındaki derin tarihsel güvensizliğin farkındaydı. ABD’nin Ortadoğu’daki temel çıkarları ise petrol ya da enerji kaynaklarına erişime değil, herkesin barış içinde ve düzen çerçevesinde yaşamasına bağlıydı.⁷⁰⁸

Obama yönetimi yukarıda belirtilen politik zeminde İran’ı şer eksenli gibi sert söylemlerle tanımlamak yerine, onu uluslararası normlara dahil etmenin yollarını arıyordu. Obama’nın izlediği müzakereleri önceleyen ılımlı dış politika Bush’un başkanlığının son dönemlerinde de tartışılmıştı. 2006 yılının Aralık ayında yayınlanan Baker-Hamilton raporu Başkan Bush’a dört önemli adım atmasını tavsiye etmişti; Amerikan birliklerini Irak’tan çekmek, Afganistan’da bulunan Amerikan birliklerini arttırmak, Arap-İsrail barış sürecini yeniden canlandırmak ve Suriye ile diplomatik ilişkiler başlatmak. Raporda yer alan bilgilere göre İran ve Suriye, Irak’ta istikrarın sağlanması ve el-Kaide ile diğer radikal Sünni cihatçı gruplarla mücadele etmek gibi konularda ABD ile ortak çıkarları paylaşıyordu.

⁷⁰⁷ Barack Obama, "Remarks by the President to the United Nations General Assembly", *The White House Office of the Press Secretary*, September 23, 2009, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-united-nations-general-assembly> , Erişim Tarihi: 05.04.2024.

⁷⁰⁸ Thomas L. Friedman, "Iran and the Obama Doctrine", *The New York Times*, April 5, 2015, <https://www.nytimes.com/2015/04/06/opinion/thomas-friedman-the-obama-doctrine-and-iran-interview.html> , Erişim Tarihi: 18.03.2024.

ABD'nin İran'ın bölgedeki en önemli düşmanlarından biri olan Irak'ta Saddam Hüseyin yönetimini ve Afganistan'da Taliban rejimini askeri operasyonlarla devirmesi, İran'a Şii kimliği üzerinden bölgede geniş bir manevra alanı sağlamıştı. Bush yönetimi İran'ın yükselen nüfuz alanını kısıtlamak adına 2006 yılında İran'la nükleer program konusunda doğrudan müzakere yapmayı teklif etti. Bu teklif ABD'nin 25 yıldır İran'a yönelik yaptığı ilk teklifti. ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Stephen Hadley'e göre Bush'un stratejisi, İran'ın nükleer silah yapma kabiliyetine sınırlamalar getirmek ve karşılığında mevcut ekonomik yaptırımların gevşetilmesini ve barışçıl bir sivil nükleer program için aktif uluslararası destek verilmesini sağlamaktı. Her ne kadar ilk dönemi boyunca Bush İran ile herhangi bir iletişim kanalı açılmasını reddetse de Robert Art ve Patrick Cronin, Bush'un ikinci döneminde değişen İran politikasını "Bush yönetimi pozisyonunu tersine çevirdi çünkü başka seçeneği yoktu." şeklinde özetlemişlerdi.⁷⁰⁹

Bush'a dış politika önerisi olarak hazırlanan Baker-Hamilton raporu Obama yönetimi için dış politikasını belirlemede önemli bir taslak olmuştu. Obama, İran'a ulaşma politikasını iki temel varsayıma dayandırdı; İran ve ABD doğal müttefikti ve iki ülke arasındaki düşmanlığın temel sebebi bizzat ABD'nin sert dış politikasıydı.⁷¹⁰ Diplomasiye alan açmak amaçlı yeni ılımlı dış politikaya yönelik ilk girişimler Obama'nın başkan seçildikten sonra yaptığı konuşmayla ortaya konuldu. Konuşmasında Müslüman dünyasına yönelik karşılıklı saygıya dayalı yeni bir yoldan bahsetmişti. Obama, bu tutumunu 2009 yılının Mart ayında İran'da yılın ilk günü olarak kutlanan Nevruz Bayramı'na dönük yayınladığı kutlama mesajında da vurguladı. İranlıları tebrik etti ve yüzyıllar boyunca sanata, müziğe ve edebiyata yaptığı katkıları övüp, İran İslam Cumhuriyeti halkı ve liderleriyle doğrudan konuşmak istediğini dile getirdi.⁷¹¹ Obama'nın olumlu söylemi İran'a yönelik geleneksel 'düşman' çerçevesinden uzaklaşma çabasıydı. ABD'nin İslam dünyasındaki konumunu yeniden kurmak isteyen Obama'nın diyalogdan yana bir dış politikaya yönelik söylemlerine İran'ın dini lideri Hamaney de olumlu karşılık vermişti. Meşhed'de yaptığı konuşmada Obama'nın sözünü tutması ve

⁷⁰⁹ Zack Beauchamp, "The Iran deal began with George W. Bush", Vox, Jul 14, 2015, <https://www.vox.com/2015/7/14/8958245/iran-nuclear-deal-bush>, Erişim Tarihi: 25.12.2023.

⁷¹⁰ Michael Doran, "Obama's Secret Iran Strategy" Hudson Institute, February 2, 2015, <https://www.hudson.org/foreign-policy/obama-s-secret-iran-strategy>, Erişim Tarihi: 20.03.2024.

⁷¹¹ Helene Cooper ve David E. Sanger, "Obama's Message to Iran Is Opening Bid in Diplomatic Drive", The New York Times, March 20, 2009, <https://www.nytimes.com/2009/03/21/world/middleeast/21iran.html>, Erişim Tarihi: 18.03.2024.

ABD'nin İran'a yaklaşımında gerçek bir değişiklik sağlaması halinde İran'ın ABD'ye yönelik politikasını değiştireceğini ilan etti.⁷¹²

Obama'nın tüm başkanlığı döneminde izlediği dış politikayı detaylı bir şekilde yazan Ryan Lizza'ya göre Obama'nın 4 Haziran 2009'da Kahire'de yaptığı ve ABD'nin Müslüman dünyasıyla ilişkilerini iyileştirmeye odaklanmış konuşma⁷¹³, bölgesel öncelikler listesi olarak düzenlenmişti. Başlıca ele alınan konular ise Irak ve Afganistan'daki savaşlar, Arap-İsrail barışı ve İran'ın nükleer silah edinme çabaları olarak belirtilenmişti. Sosyal inşacılığa göre kimlikler mutlak değildi ve zamanla değişebilmekteydi. Devletler arasındaki etkileşim, söylem ve politikalar bu kimlikleri dönüştürebilmekte veya pekiştirmekteydi. Bu doğrultuda Obama, İran'ın İslam Devrimi'nden itibaren inşa edilmiş olan düşman kimliğini dönüştürmeye yönelik nihai bir hedef belirlemişti.

Obama'nın İran'a yönelik olumlu söyleminden bir hafta sonra, İran'ın iç politikasında yaşanacak gelişmeler iki ülke arasındaki çok yeni olan ılımlı havayı ortadan kaldıracaktı. Obama'nın konuşmasından bir hafta sonra İran'da gerçekleşen tartışmalı bir cumhurbaşkanlığı seçimi ve ardından başlayan sokak protestoları kısa sürede büyüyen bir halk hareketine dönüşme potansiyeli taşıyordu.⁷¹⁴ İran'da 2009 yılında yapılacak seçimlere katılacak reformist Yeşil Hareket'in lideri Musavi'nin seçimlere katılımı engellenmişti. Bu kararın ardından İran'da sokak protestoları başladı. ABD ile diplomatik iletişim kurma konusunda daha ılımlı olan Musavi Obama'nın Nevruz Bayramı'nda yayınladığı mesaja karşılık "Eğer Obama gerçek bir değişime yol açarsa Amerika ile mutlaka müzakere edeceğiz. Aksi halde bunu yapmayacağız." diyerek karşılık vermişti.⁷¹⁵ Musavi ve diğer Cumhurbaşkanı adayları Kerubi'nin tutuklanmasının ardından, Ahmedinejad ikinci dönem tekrar cumhurbaşkanı seçildi. Bu gelişmenin ardından, Musavi'yi desteklemek için yeşil giyinen İranlılar, sokaklarda protesto gösterileri düzenlemeye başladılar. Gösterilerin kolluk gücü aracılığıyla zor kullanılarak

⁷¹² "Iran's Supreme Leader Rebuffs Obama Message", *The New York Times*, March 21, 2009, <https://www.nytimes.com/2009/03/22/world/middleeast/22iran.html> , Erişim Tarihi: 18.03.2024.

⁷¹³ Barack Obama, "Remarks By The President On a New Beginning", *The White House*, June 4, 2009, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-cairo-university-6-04-09> , Erişim Tarihi: 18.03.2024.

⁷¹⁴ Ryan Lizza, "'The Consequentialist'", *The New Yorker*, May 2, 2011, <https://www.newyorker.com/magazine/2011/05/02/the-consequentialist> , Erişim Tarihi: 28.05.2024.

⁷¹⁵ "Iranian presidential candidate 'will negotiate' with US", *ABC News*, April 7, 2009, <https://www.abc.net.au/news/2009-04-07/iranian-presidential-candidate-will-negotiate-with/1644222> , Erişim Tarihi: 28.05.2024.

bastırılması sonucu birçok gösterici hayatını kaybetti. İran'da başlayan gösterilere karşı Obama yönetimi göstericilere desteğini açıklamakla birlikte, uygulanan şiddeti kınamaktan kaçındı ve iktidara direk bir eleştiri yöneltmedi. Bu tutumunun temel sebebi İran ile nükleer soruna çözüm bulmak adına geliştirilen gizli diyalog yolunun kesilmesi endişesiydi. Wall Street Journal gazetesinden Jay Solomon, 'İran Savaşları' adlı kitabında Obama'nın İran'da başlayan sokak hareketlerine yönelik yüksek tonda olumlu bir mesaj vermemiş olmasının yanı sıra, bu sokak hareketlerine yardıma yönelik her türlü adımı kestiğini de belirtmekteydi. Solomon'a göre Obama CIA'ya Yeşil Hareket'in destekçileriyle olan her türlü ilişkiyi kesmelerini emretmiş ve İran'daki insan hakları ihlallerini belgelemeye yönelik ABD programlarına son vermişti.⁷¹⁶

Obama'nın politikası, İran'ı düşman olarak görmeye devam etmek yerine, onun uluslararası normlara entegre edilebileceği fikrine dayanıyordu. 2009 yılının Nisan ayında Obama, ABD'nin İran'ın nükleer çalışmalarını kısıtlamaya yönelik AB ülkeleri ve diğer ülkelerle birlikte İran ile yapılan müzakerelere katılacağını açıkladı. Bu karar Obama'nın İran'a karşı izlemek istediği ılımlı dış politikanın doğrudan bir adımıydı. Obama'nın bu açıklamasının ardından Büyük Britanya, Fransa, Almanya, Rusya ve Çin'i de içerecek yeni bir müzakere turuna katılma konusunda İran'a davet yapıldı. Atılan bu adımlar İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın ABD'ye karşı attığı uzlaşma adımlarıyla aynı zamana denk gelmişti. Ahmedinejad yaptığı konuşmada, hükümetinin Obama yönetimiyle müzakereleri memnuniyetle karşılayacağını, ancak Amerikan politikasındaki değişimin "dürüst" olması gerektiğini söylemişti. İran'ın ABD'ye yönelik güvensiz tavrı Bush yönetiminin İran ile yapılan AB liderliğindeki müzakereleri reddetmesinden kaynaklanıyordu. ABD 2008 yılı Temmuz ayında çıkmaza giren müzakere turuna sadece kıdemli bir diplomat göndermişti. O zamandan beri İran, sivil kullanım için üretildiğini söylediği, ABD ve müttefikleri tarafından gizli bir nükleer silah programının parçası olarak görülen uranyumu zenginleştirmeye devam etti.⁷¹⁷

2009 yılında Obama İran'ın dini lideri Hamaney ile mektuplaşma yoluyla gizli bir iletişim kanalı inşa etmişti. İlk mektup Obama'dan Hamaney'e gitti. ABD Başkanı dini lidere iki ülke arasında niteliksel olarak farklı bir ilişki kurmak amacıyla doğrudan diyalog kurma

⁷¹⁶ Eli Lake, "Why Obama Let Iran's Green Revolution Fail", *Bloomberg*, 24 Ağustos 2016, <https://www.bloomberg.com/view/articles/2016-08-24/why-obama-let-iran-s-green-revolution-fail> , Erişim Tarihi: 20.03.2024.

⁷¹⁷ Mark Landler ve Nazila Fathi, "U.S. to Join Iran Talks Over Nuclear Program", *The New York Times*, April 8, 2009, <https://www.nytimes.com/2009/04/09/world/middleeast/09iran.html> , Erişim Tarihi: 12.07.2024.

konusundaki isteğini dile getirmekteydi. Hamaney, iki hafta içerisinde Obama'ya verdiği cevapta, mektuba ılımlı yaklaşmış ve Obama'dan cevap maiyetinde bir mektup daha almıştı fakat iki lider arasındaki bu diyalog 2009 seçimleri sonucunda başlayan protesto gösterilerine yönelik ABD Başkanı'nın yaptığı eleştirel açıklamalar sonucu kesildi. Bununla birlikte, İran'ın cumhurbaşkanlığı seçimlerinden bir hafta önce Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'na (IAEA) yakıt yastıkları satın alınması talebini içeren bir mektup göndermesi, sürecin en önemli noktası oldu ve bir takas konusu ortaya çıktı.⁷¹⁸

İran gönüllü olarak askıya aldığı uranyum zenginleştirme programını 2005 yılında tekrar aktif hale getirmişti. İran'ın bu adımı, AB'nin İran'ın uranyum zenginleştirmeye tamamen son vermesi talebinden sonra geldi çünkü İran için bu istek asla kabul edilemezdi. İran kendi topraklarında uranyum zenginleştirmeyi tamamen sona erdirmek değil, sınırlamak konusunu müzakere etmek istediği için çalışmalarını askıya almıştı.⁷¹⁹ İran'ın devam ettiği uranyum zenginleştirme çalışmalarını durdurmak adına ABD için yararlı, İran için ise kabul edilebilir bir yol bulunmalıydı. Bu yol bir takas fırsatıyla birlikte geldi. İran, 2 Haziran 2009'da Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) Büyükelçisi Ali Asker Sultani aracılığıyla tıbbi alanda kullanılmak üzere Tahran Araştırma Reaktörü (TRR) için yakıt yastıkları satın alınması talebini iletti. ABD, İran'ın talep ettiği yakıtı verme karşılığında, bin 200 kilogram düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumu başka bir tedarikçi ülkeye göndermeyi teklif etti. Düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyum üçüncü ülkelerde yüzde 19,75 zenginleştirilmiş uranyum olarak yeniden işlenecek ve ardından yakıt yastıklarına dönüştürülecekti. ABD'nin planı müzakereler zemininde zenginleştirilmiş uranyumu İran'dan çıkarabilecekti.⁷²⁰

Obama'nın Yeşil Hareket'e yüksek perdeden destek vermemesinin altında yatan sebep iki ülke arasında devam eden bu diplomatik müzakerelerdi. 1 Ekim 2009'da Amerikalı ve İranlı diplomatlar yüz yüze görüşmek için bir araya geldi. P5+1 ülkelerinin temsilcileri⁷²¹ ve İranlı diplomatlar Avrupa Birliği'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Javier Solana ile birlikte Cenevre'de bir gün süren bir toplantı gerçekleştirdiler. Toplantı yakıt takası

⁷¹⁸ Trita Parsi, *"Losing an Enemy: Obama, Iran and the Triumph of Diplomacy"*, s.86-87.

⁷¹⁹ Age., s.89.

⁷²⁰ Trita Parsi, *"Losing an Enemy: Obama, Iran and the Triumph of Diplomacy"*, s.89-90.

⁷²¹ ABD, Başkan Barack Obama yönetiminin 2015 yılında imzaladığı Ortak Kapsamlı Eylem Planı'ndaki (JCPOA) yedi ülkeden biriydi. İran'ın yanı sıra diğer ülkeler arasında Çin, Fransa, Almanya, Rusya ve Büyük Britanya yer alıyordu.

konusunu görüşmenin yanı sıra Obama yönetiminin İran'ın takas teklifine ve diplomasiye olan ilgisini doğrudan test etmesi için ilk fırsat olması nedeniyle de önemlidir.⁷²² Cenevre'deki görüşmelerde Amerikalı ve İranlı diplomatlar 30 yıldır ilk defa doğrudan ve yüz yüze görüşmeler gerçekleştirmişti. Bu görüşmelerde Amerikalı diplomatlar Obama yönetiminin yeni diplomatik yönelimini ve İran ile ılımlı bir temelde ilişki kurma arzusunu göstermişti. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA- IAEA) himayesinde 19 Ekim 2009'da Viyana'da gerçekleştirilen ikinci tur müzakereler Amerikan Kongresi yeni yaptırımlar için baskı yapmaya devam ettiği için olumsuz bir havada başladı ve sonuç olarak herhangi bir uzlaşma sağlanamadı. Obama'nın İran'a yönelik ilk diplomasi girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştı.⁷²³

İran'ın iç politikasında da anlaşmaya yönelik olumsuz bir tutum vardı. Dini lider Hamaney de teklife verdiği desteği geri çekmişti.⁷²⁴ Başarısızlıkla sonuçlanan diplomatik adımların ardından İran dış politikasını uzlaşmadan uzak bir zeminde sürdürdü. Bu sebeple Obama yönetimi de odak noktasını diplomasiden yaptırımlara kaydırды. 15 Aralık 2009'da Temsilciler Meclisi İran'ın benzin ithalatına yaptırım uygulayan yasayı kabul etti.⁷²⁵ Yaptırımların arkasındaki ana güç Amerikan Kongresi ve İsrail'di. Engellemeye çalışan ise BMGK'da veto hakkı bulunan Çin'di. Suudiler, Çin'in yaptırımları desteklemesi koşuluyla Çin'in enerji talebini garanti altına almayı teklif ederek, yaptırımların Çin'in petrole erişimini engelleyeceği yönündeki endişeleri gidermeye çalıştılar. 2010 yılının Mart ayı itibarıyla hem Suudi Arabistan hem de Birleşik Arap Emirlikleri baskıyı arttırmak için Çin'e ihracatlarını artırdılar.⁷²⁶ Bu adımlar karşısında Çin, 30 Mart'ta İran'a karşı yaptırım kararlarına katılmayı kabul etti fakat Türkiye ve Brezilya, BMGK'da İran'a yaptırım uygulanması kararına katılmadı. İki ülke diplomatik müzakereler sonucu İran'ı yakıt yastıkları alma karşılığında düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumu Türkiye'ye transfer etmeyi kabul etme konusunda ikna etti fakat bu anlaşma hayata geçmedi.⁷²⁷

⁷²² "Senior U.S. Official on P5+1 Talks in Geneva", *U.S. Mission to International Organizations in Geneva*, October 2, 2009, <https://geneva.usmission.gov/2009/10/02/p51-backgrounder/>, Erişim Tarihi: 12.07.2024.

⁷²³ Trita Parsi, *"Losing an Enemy: Obama, Iran and the Triumph of Diplomacy"*, s.93.

⁷²⁴ Age., s. 97.

⁷²⁵ "Iran Refined Petroleum Sanctions Act of 2009", *House Foreign Affairs Committee*, November 19, 2009, <https://www.congress.gov/congressional-report/111th-congress/house-report/342/1>, Erişim Tarihi: 12.07.2024.

⁷²⁶ Trita Parsi, *"Losing an Enemy: Obama, Iran and the Triumph of Diplomacy"*, s.102-104.

⁷²⁷ Age., s. 106-109.

9 Haziran 2010'da Obama yönetimi sonunda İran'a yönelik yaptırım kararını BMGK'da kabul ettirdi. Brezilya ve Türkiye 1929 sayılı karara karşı oy kullandı, Lübnan ise çekimser kaldı. 1929 sayılı karar, BM üyesi ülkelerin füze veya nükleer silahlarla ilgili teknoloji transferini engellemeyi ve kendi topraklarında uranyum madenciliği veya nükleer malzeme üretimine ticari erişimi kesmeyi gerektiriyordu. Aynı zamanda nükleer silah geliştirme çalışmalarıyla bağlantılı olan İranlı yetkililerin seyahatlerine de kısıtlamalar getirmişti. Bu konuda özellikle Devrim Muhafızları ile ilişkisi olan nakliye hatlarını hedef alıyor⁷²⁸ ve üye devletlere belirli İran bankalarının kendi ülkelerinde yeni şubeler açmasını engelleme çağrısında bulunuyordu.⁷²⁹

BMGK'nın bu kararı alması, ABD'nin İran'a uygulanmasını istediği tek taraflı yaptırımların müttefiki ülkelerce kabul edilmesinde de etkili oldu. Avrupa Birliği ve Kanada, BM yaptırımlarının da ötesine geçen yeni petrol ve gaz yaptırımları uyguladılar.⁷³⁰ Birleşik Arap Emirlikleri bankaları İran bankalarıyla olan ilişkilerini kısıtlayarak, İran'ın önemli finansal hatlarından birini kesti.⁷³¹ ABD, İran'a yaptırım kararlarının uygulanması konusunda Asya ülkelerine de baskı uygulamıştı. Japonya ve Güney Kore'ye ABD'nin yaptırım kararlarına uymamaları halinde, kendilerinin de benzer yaptırımlara maruz kalacağı tehdidinde bulundu. Obama'nın tehdidinin ardından Japonya ve Güney Kore, AB ve Kanada'nın İran'a karşı uyguladığı yaptırımların aynısını tek taraflı olarak uygulamayı kabul etti.⁷³² Hatta Japonya

⁷²⁸ Parisa Hafezi, "Iran Says Germany, UK, UAE Refuse Fuel to its Planes", *Reuters*, July 5, 2010, <https://www.reuters.com/article/business/energy/iran-says-germany-uk-uae-refuse-fuel-to-its-planes-idUSHAF542948/>, Erişim Tarihi: 21.03.2024.

⁷²⁹ John Limbert, "The Obama Administration", *The Iran Primer, United States Institute of Peace*, October 5, 2010, <https://iranprimer.usip.org/resource/obama-administration>, Erişim Tarihi: 21.03.2024.

⁷³⁰ Stephen Castle, "Europe Imposes New Sanctions on Iran", *The New York Times*, July 26, 2010, <https://www.nytimes.com/2010/07/27/world/middleeast/27iran.html>, Erişim Tarihi: 21.03.2024; "Canada imposes Iran sanctions", *CBC News*, Jun 22, 2010, <https://www.cbc.ca/news/canada/canada-imposes-iran-sanctions-1.908227>, Erişim Tarihi: 21.03.2024.

⁷³¹ Jonathan Saul ve Raissa Kasolowsky, "Iran feels sanctions heat at UAE ports", *Reuters*, August 3, 2010, <https://www.reuters.com/article/business/energy/iran-feels-sanctions-heat-at-uae-ports-sources-idUSLDE6720NU/>, Erişim Tarihi: 21.03.2024.

⁷³² Cardiff Garcia, "US puts Seoul Under Pressure on Sanctions", *Financial Times*, August 4, 2010, <https://www.ft.com/content/65ae1c12-1f4a-3efd-aece-92c455f24f2c>, Erişim Tarihi: 26.03.2024; Yoko Nishikawa, "U.S. urges Japan follow EU with more Iran sanctions", *Reuters*, August 4, 2010, <https://www.reuters.com/article/world/u-s-urges-japan-follow-eu-with-more-iran-sanctions-idUSTRE6730YO/>, Erişim Tarihi: 26.03.2024

İran'ın Azadegan petrol sahasından çekilme kararı alarak, İran ekonomisine yönelik etkileyici derecede olumsuz bir adım attı.⁷³³

İran'a karşı yaptırımların bir diğer ayağı olan kapsamlı İran Yaptırımları, Sorumluluk ve Yaptırımların Geri Çekilmesi Yasası (*The Comprehensive Iran Sanctions, Accountability, and Divestment Act- CISADA*) 24 Haziran 2010'da kabul edildi ve Başkan Obama tarafından 1 Temmuz 2010'da yasalaştırıldı. CISADA, 1996 İran Yaptırımları Yasası kapsamında İran'a uygulanan ABD ekonomik yaptırımlarını uzatmış ve İran'ın petrol sektörüne yardım eden şirketleri ve bireyleri cezalandırmıştı. İçeriği itibariyle bu yasa, İran için daha önceki yaptırımlardan çok daha ağır sonuçlar üretecekti. Daha sonraki yıllarda, Obama ne zaman İran'a karşı yumuşak davranmakla suçlansa, aksinin kanıtı olarak her zaman CISADA'yı gösterecekti.⁷³⁴ 2010 yılının Ekim ayı itibariyle Obama, yaptırımların gölgesinde Statoil, Eni, Royal Dutch Shell ve Total olmak üzere dört büyük şirketin İran'dan çıkmasını sağladı.⁷³⁵

Maloney, ABD'nin İran'a yönelik politikasının temel çerçevesinin, 1979 yılında ABD Büyükelçiliği baskınından sonraki saatlerde belirlendiğine dikkat çekmekteydi. Maloney'e göre Carter yönetimi İran ile müzakereler için hem baskıyı hem teşviki içeren iki yönlü bir stratejiyi uygulamak üzere belirlemişti. Belirtilen tarihten itibaren seçilen her ABD başkanı bazı küçük değişiklikler yapsa da bu ikili strateji sürdürülmüştü. Obama da başkanlık dönemi boyunca her ne kadar İran ile diyalogdan yana bir dış politika izleyeceğini belirtse de İran'ın İslam Devrimi'nden itibaren inşa edilen düşman kimliği sabit kalmış ve İran'a yaptırım programı devam ettirilmişti. Bu bakımdan Obama yönetimi, İran'a karşı güçlü bir ekonomik yaptırım rejimi kurmak amaçlı baskı politikasını Bush yönetiminin attığı temel üzerine kurmuştu. Bush döneminde, İran politikasının temeli İran'ın sürdürdüğü nükleer çalışmalara dair dosyayı BMGK'nın önüne getirmektir. Böylece Bush yönetimi oluşturduğu uluslararası uzlaşısı sayesinde İran'a karşı art arda üç BMGK yaptırımını kabul ettirmişti. Obama ise özellikle ilk döneminde bazı farklılıklara rağmen Bush'un ikinci döneminde oluşturduğu dış politikanın çerçevesini korudu. Uluslararası ortamda Avrupa ve Asya ülkelerinin de desteğini alarak İran'a uygulanan

⁷³³ "Japan's Inpex Quits Iran Azadegan Oilfield Project", *Reuters*, October 15, 2010, <https://www.reuters.com/article/japan-iran-inpex/update-2-japans-inpex-quits-iran-azadegan-oilfield-project-idUSTOE69E04E20101015/>, Erişim Tarihi: 12.03.2024.

⁷³⁴ Michael Doran, "Obama's Secret Iran Strategy".

⁷³⁵ David Cutler, "Factbox: Foreign Companies Stepping Away from Iran", *Reuters*, "October 1, 2010, <https://www.reuters.com/article/world/factbox-foreign-companies-stepping-away-from-iran-idUSTRE6903B5/>, Erişim Tarihi: 22.03.2024.

yaptırım politikasının sonuçları İran’da gözlemlenmekteydi. Yaptırımlar ve ihracat kontrolleri İran’ın nükleer programı için gerekli teknolojiyi edinme kapasitesini yavaşlatmada önemli bir rol oynamıştı.⁷³⁶

ABD’nin İran’ı müzakerelere zorlamak adına uyguladığı yaptırımların ardından, yakıt takası konusundaki görüşmeler olumsuz sonuçlanmıştı. İran karşılık olarak nükleer çalışmalarını hızlandırdı. İran’ın nükleer faaliyetlerini bu kadar agresif bir şekilde genişletme kararı, ABD’nin yaptırımlarına doğrudan bir yanıtı. İran aynı zamanda kendisine yaptırım uygulayan ülkeleri boykot etme tehdidinde bulunarak, yaptırımlar kaldırılmadıkça ABD ile herhangi bir diyalogu reddetmişti. Aslında ABD ve müttefikleri gibi İran da müzakerelere kapıyı kapatmamaya dikkat etti ancak müzakerelerin ve yaptırımların el ele gidebileceğini şiddetle reddetmekteydi. Dini lider Hamaney de yaptırımlar ve askeri tehdit dilinden vazgeçilmedikçe ABD ile her türlü müzakere zeminini reddetmiş ve böylece Obama’nın İranlılarla doğrudan bir iletişim kanalı kurulması girişimlerini de geri çevirmişti.⁷³⁷ 2010 yılının son günlerinde İran ve P5+1 ülkelerinin temsilcileri arasında Cenevre’de görüşmeler tekrar başladı. Bölgede 2010 sonunda başlayan Arap ayaklanmaları ABD-İran gerginliğinin gerçekleştiği bağlamı değiştirdi ve ilişkilerin niteliğini önemli ölçüde etkiledi. Özellikle İran, ABD müttefiki bölge ülkelerinde iktidarların devrilmesini kendi etki alanını arttırmak için bir fırsat olarak yorumladı.⁷³⁸

Obama yönetimi İran’ın nükleer çalışmalarını kısıtlamak adına yaptırım ve müzakerelerden oluşan bir yol izledi fakat Senato, İran’a karşı daha sert yaptırımlar uygulanmasını istiyordu. Obama’nın karşı çıkmasına rağmen Amerikan Senatosu, 2011 yılının Aralık ayında oybirliğiyle İran Merkez Bankası’na yönelik yaptırımları kabul etti. İran ile müzakere zemini arayan Obama, yaptırım tasarısını iki ay sonra istemsiz bir şekilde yasalaştırdı. Yaptırım mevzuatı hükümleri uyarınca, İran Merkez Bankası aracılığıyla petrol veya petrol dışı işlemler yapan herhangi bir kamu veya özel finans kuruluşunun Amerikan finansal sistemine erişimi engellenecekti. Yasa, İran Merkez Bankası’nın küresel piyasalar ile

⁷³⁶ Suzanne Maloney, “Progress of the Obama Administration’s Policy Toward Iran”, *Brookings*, November 15, 2011, <https://www.brookings.edu/articles/progress-of-the-obama-administrations-policy-toward-iran/> , Erişim Tarihi: 18.03.2024.

⁷³⁷ Trita Parsi, “*Losing an Enemy: Obama, Iran and the Triumph of Diplomacy*”, s.121-122.

⁷³⁸ Henner Fürtig, “Iran and the Arab Spring: Between Expectations and Disillusion”, *German Institute of Global and Area Studies Working Papers*, No. 241, s. 4-5.

olan bağlarını etkili bir şekilde kesmişti.⁷³⁹ Amerikan Senatosu'nun ardından 23 Ocak 2012'de Avrupa Birliği Dışişleri Bakanları, 1 Temmuz 2012'den itibaren İran'dan tüm ham petrol alımlarının yasaklanması konusunda anlaştılar.⁷⁴⁰ Bir ay sonra ise, finansal kurumların işlem yapabilmesinin alt yapısını oluşturan bir ağ sağlayıcısı olan Belçika merkezli bir kuruluş olan Dünya Çapında Bankalararası Finansal Telekomünikasyon Derneği (SWIFT), İran'ı ağından çıkardı.⁷⁴¹ Bu gelişmeler İran ekonomisi üzerinde fazlasıyla yıkıcı bir etki meydana getirdi ve İran para birimi, iki gün içerisinde yüzde 30'a yakın bir değer kaybına uğradı.⁷⁴²

Kendisine karşı uygulanan yaptırımlara rağmen İran uranyum zenginleştirmeye devam ediyordu. Böylece ABD ve Batılı müttefiklerine yaptırımların etkisiz olduğunu göstermek istemişti. Bunun yanı sıra, ABD ve İran arasında müzakereler için diplomatik kanalların kurulmasına yönelik çabalar da devam etmişti. P5+1 ülkeleri ve İran 2012 yılının Nisan ayında İstanbul'da tekrar bir araya geldiğinde, İran uranyum zenginleştirme hakkının tartışmaya kapalı olduğu maddesini görüşmelerin başına koydu.⁷⁴³ Sırasıyla 2012 yılının Mayıs ve Haziran aylarında Bağdat ve Moskova'da yapılan müteakip toplantılarda İran ile pazarlıklar devam etti. İran ile ABD arasındaki görüşmelerde aracı olan ülke Umman'dı. Umman'ın Körfez'deki diğer ülkelere göre İran ile geçmişten gelen ılımlı ilişkileri vardı ve İran'a ulaşma noktasında etkili olmuşlardı. İran'a ulaşmak aynı zamanda öncelikle dini lider Hamaney'e ulaşmak anlamına gelmekteydi çünkü Obama'ya göre Hamaney'in onaylamadığı bir diyalog girişimi başarılı olamazdı.⁷⁴⁴ ABD adına müzakerelere John Kerry dahil olmuştu ve Obama, Umman aracılığıyla Hamaney'e ulaşarak iki ülke arasında iletişim kanalı açmak istedi. Kerry, Aralık 2011'de Umman'a ilk ziyaretini gerçekleştirdi ve İran ile bir diyalog yolu inşa edilmesine

⁷³⁹ Arshad Mohammed ve Susan Cornwell, "Senate OK's Sanctions on Iran Central Bank", *Reuters*, December 2, 2011, <https://www.reuters.com/article/world/us-politics/senate-oks-sanctions-on-iran-central-bank-idUSTRE7B102R/>, Erişim Tarihi: 05.04.2024.

⁷⁴⁰ Julian Borger, "EU Agrees Iran Oil Embargo", *The Guardian*, January 4, 2012, <https://www.theguardian.com/world/2012/jan/04/eu-iran-oil-embargo-ban>, Erişim Tarihi: 05.04.2024.

⁷⁴¹ Rick Gladstone ve Stephen Castle, "Global Network Expels as Many as 30 of Iran's Banks in Move to Isolate Its Economy", *The New York Times*, March 15, 2012, <https://www.nytimes.com/2012/03/16/world/middleeast/crucial-communication-network-expelling-iranian-banks.html>, Erişim Tarihi: 05.04.2024.

⁷⁴² Trita Parsi, "Losing an Enemy: Obama, Iran and the Triumph of Diplomacy", s.139.

⁷⁴³ Age., s.144.

⁷⁴⁴ Age., s. 161-163.

yönelik gözlemler yaptı. İran ile ABD arasında Umman'da yapılan gizli görüşmeler, Kerry'nin Umman'a yaptığı bu ziyaretlerle şekillenmişti.⁷⁴⁵

İki ülkenin diplomatları 7 Temmuz 2012'de Muskat'ta bir araya geldi. Yaptırımlara, suikastlara ve savaş tehditlerine rağmen İran, ABD zenginleştirme konusunda taviz vermediği sürece geri adım atmayacağını bildirmiş ve görüşmeler olumsuz bir havada sonlanmıştı.⁷⁴⁶ ABD, İran'ın zenginleştirme hakkını saklı tutmak konusundaki tutumunun ciddiyetini fark etti. Bu durum 2013'ün başlarında ABD'nin zenginleştirme konusunda taviz verme eğiliminin de sebebiydi çünkü yaptırımlar, İran üzerinde beklenen etkiyi yaratmamıştı. Bununla birlikte, Rusya ve Çin zenginleştirmeyi İran'ın egemenlik hakkı olarak tanıyordu. ABD'nin taviz verme eğilimi Hamaney'i Umman'da başka bir toplantı için ikna etti.

6 Kasım 2012 seçimlerinde Obama tekrar Amerikan başkanı olarak seçilmişti. 2013 yılında yaptığı teröre karşı savaşın sembolik olarak sona ereceğine ilişkin duyuru, aynı zamanda Obama'nın Amerikan ordusunu Ortadoğu'dan çekme arzusunun da göstergesiydi.⁷⁴⁷ Ancak 2013'ten sonra ABD'nin tutumunda büyük değişiklikler olmadı. IŞİD'in bölgede kurduğu hakimiyet sonucunda Amerikan ordusu bölgeye geri döndü. ABD, bölge genelinde önemli askeri üslerden oluşan bir ağ ver yabancı askeri ilişkiler ağı oluşturmak için büyük kaynaklara yatırım yaptı. 2013 yılı, aynı zamanda İran'da reformistlerin adayı olan Hasan Ruhani'nin Cumhurbaşkanı seçildiği yıldır. Müzakere konusunda uzman olarak görülen ve ABD ile ılımlı ilişkilerden yana olan Ruhani'nin cumhurbaşkanı olarak seçilmesi ABD ve İran arasındaki ilişkileri niteliğini tamamen değiştirecek süreci başlatacaktı.

Obama 2013 yılında, ikinci döneminin başlarında Ahmedinejad hükümetine yönelik gizli bir iletişim kanalı inşa etmişti. Michael Doran'a göre nükleer anlaşma görüşmelerine yönelik ABD-İran ilişkilerinin dönüm noktası genel kabul görüldüğü şekilde 2013 yılında reformist Ruhani'nin Cumhurbaşkanı seçilmesi değil, 2012 yılında Obama'nın ikinci kez ABD Başkanı olarak seçilmesiydi. Doran, iddiasına kanıt olarak ise İranlı diplomatlar ile bilinen ilk gizli toplantının Ruhani'nin iktidara gelmesinden 11 ay önce, 2012 yılının Temmuz ayında

⁷⁴⁵ Age., s. 164-166.

⁷⁴⁶ Age., s. 169-173.

⁷⁴⁷ "Remarks by the President at the National Defense University", *The White House*, May 23, 2013, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/05/23/remarks-president-national-defense-university> , Erişim Tarihi: 12.07.2024.

gerçekleştiğini gösteriyordu. ABD Dışışleri Bakanı Clinton döneminde politika planlama direktörü olan Jake Sullivan, İranlı diplomatlarla görüşmek üzere gizlice Umman'a gitmişti ve Doran'a göre muhtemelen buradaki görüşmelerde İran tarafına Obama'nın, Suriye'deki çatışmaların dışında kalma konusundaki isteği hakkında bilgi vermişti. Her ne kadar gizli kanallar üzerinden Amerikalı ve İranlı diplomatlar sürekli görüşmeler halinde olsa da Ruhani'nin 2013 yılında Cumhurbaşkanı seçilmesine kadar iki ülke arasında dikkate değer bir gelişme olmadı fakat önemli olan nokta Obama'nın 2013 yılının Kasım ayında Ortak Eylem Planı'nın temelini atmış olmasıydı.⁷⁴⁸

2013 yılının Nisan ayında Amerikalılar ve diğer P5+1 ülkelerinin temsilcileri Kazakistan'ın Almatı kentinde İranlı müzakerecilerle bir araya gelerek, İran'ın hâlihazırda yüzde 20'ye kadar zenginleştirilmiş uranyum stoklarının ortadan kaldırılması karşılığında yaptırım rejimini hafifletmeyi teklif ettiler.⁷⁴⁹ ABD İran'a başka bir imtiyazda daha bulunmuştu: BMGK kararının İran'a tüm zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetlerini durdurmasını emretmiş olmasına rağmen, İran'ın uranyumu yüzde 5'e kadar zenginleştirmeye devam etmesini kabul etmişti. İran, ABD tarafından önerilen bu imtiyazlara ek olarak uranyum zenginleştirme hakkının egemenlik hakkı olduğunu ve tartışmaya dahi açmayacaklarını belirtiyordu. Obama'nın İran'ın son şartını kabul etmesi, Ortak Eylem Planı'nı mümkün kıldı. Doran'a göre tüm bu süreç 2013'te Ruhani'nin Cumhurbaşkanı olarak seçilmesinden önce gerçekleşmişti fakat Ortak Eylem Planı'nı mümkün kılan en önemli faktör olarak Ruhani'nin seçilmesini öne çıkarmak, Amerikan iç kamuoyuna yönelik bir algı çalışmasının parçasıydı. İran'ın reform isteği abartılarak, Ruhani'nin nükleer anlaşmaya yönelik talebinin ve girişiminin Ortak Eylem Planı'nı mümkün kıldığı Amerikan kamuoyuna anlatılmaya çalışılmıştı.⁷⁵⁰ Bu bakımdan Obama'nın İran'a yönelik diyalog temelli dış politikası Amerikan iç politikasını da şekillendirmişti.

Obama'nın ikinci dönemi iki ülke arasındaki ilişkilerin karşılıklı olarak olumlu diyaloglarla başladığı bir süreçti. 2013 yılında Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından Ruhani,

⁷⁴⁸ Michael Doran, "Obama's Secret Iran Strategy".

⁷⁴⁹ David M. Herszenhorn, "Nuclear Talks With Iran End Without Accord or Plans for Another Round", *The New York Times*, April 6, 2013, <https://www.nytimes.com/2013/04/07/world/middleeast/talks-on-irans-nuclear-program-remain-far-apart.html>, Erişim Tarihi: 12.07.2024.

⁷⁵⁰ Michael Doran, "Obama's Secret Iran Strategy".

Batı ile düşmanlıkları azaltmayı amaçlayan bir diyalog girişimi çağrısında bulundu.⁷⁵¹ Ruhani'nin bu çağrısına Beyaz Saray, girişimin uluslararası toplumun İran'ın nükleer programıyla ilgili endişelerini çözmek için hızlı bir hareket fırsatı sunduğunu vurgulayarak yanıt verdi.⁷⁵² Bununla birlikte, bölgede devam eden çatışmalar ve iç karışıklıklar iki ülke arasında hem gerginlik konusu olmuş hem de ilişkilerin sağlaması bakımından örnek teşkil etmişti. ABD'nin İran'a yönelik ılımlı dış politikasının ilk testi Suriye sahasında gerçekleşti. Suriye'de devam eden iç çatışmalar sırasında Şam'ın dışında bir banliyö olan Guta'da bir sarin gazı saldırısı gerçekleşti. Saldırının sorumlusu olarak Beşar Esad hükümeti görülüyordu.⁷⁵³ Bu noktada Obama'nın Suriye'ye bir hava saldırısı düzenleme kararı alıp almayacağı tartışılmaktaydı. Obama, beklenilenin aksine Suriye'ye herhangi bir hava saldırısı yapma emri vermedi. Bununla birlikte, yaşanan kriz Rusya için bir fırsat haline geldi. Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov, Rusya ve ABD'nin Esad'ın elindeki sarin gazını teslim etmesi için bir iş birliği yapmasını önermişti. İran'ın da desteklediği bu teklifi Obama derhal kabul etti.⁷⁵⁴

Jay Solomon ve Carol Lee'nin Wall Street Journal'da yazdığı makaleye göre, 2014 yılının Ağustos ayında Başkan Obama, İran'ın dini lideri Hamaney'e gizli bir mektup yazarak, IŞİD ile mücadele konusunda ortak çıkarlara sahip olduklarını belirtmişti. Makaleye göre, Obama, İran'ı IŞİD'i son altı ayda ele geçirdiği topraklardan uzaklaştırmak için yürüttüğü askeri ve diplomatik faaliyetlerde önemli bir aktör olarak görmekteydi. Obama, mektubunda nükleer sorunun iki ülkenin ilişkilerinde oluşturduğu engele dikkat çekiyordu. Obama'nın mektubu ayrıca İran'ın yakın müttefiki Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın geleceği hakkında İran'ın endişelerini yatıştırmayı amaçlamıştı.⁷⁵⁵

⁷⁵¹ Yeganeh Torbati ve Marcus George, "New Iranian President Rouhani Calls for Dialogue and Respect", *Reuters*, August 4, 2013, <https://www.reuters.com/article/business/energy/new-iranian-president-rouhani-calls-for-dialogue-and-respect-idUSL6N0G50HH/>, Erişim Tarihi: 12.07.2024.

⁷⁵² Jason Rezaian, "'Ruhani Sworn In as Iran's President'", *The Washington Post*, August 4, 2013, https://www.washingtonpost.com/world/middle-east/rouhani-sworn-in-as-irans-president/2013/08/04/eb322736-fd25-11e2-8294-0ee5075b840d_story.html, Erişim Tarihi: 15.07.2024.

⁷⁵³ Julian Borger, "Syrian chemical attack used sarin and was worst in 25 years, says UN", *The Guardian*, September 17, 2013, <https://www.theguardian.com/world/2013/sep/16/syrian-chemical-attack-sarin-says-un>, Erişim Tarihi: 15.07.2024.

⁷⁵⁴ Michael Doran, "Obama's Secret Iran Strategy".

⁷⁵⁵ Jay Solomon ve Carol E. Lee, "'Obama Wrote Secret Letter to Iran's Khamenei About Fighting Islamic State'", *The Wall Street Journal*, November 6, 2014, <https://www.wsj.com/articles/obama-wrote-secret-letter-to-irans-khamenei-about-fighting-islamic-state-1415295291>, Erişim Tarihi: 15.07.2024.

Ruhani'nin cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından süreci bir üst noktaya taşıyan adım, Obama'nın 2013 yılında Umman aracılığıyla Ruhani'ye gönderdiği mektup oldu. Obama mektubunda nükleer sorunun diplomatik olarak çözülebileceğine dair umudunu yineliyordu.⁷⁵⁶ Umman Sultanı, Ruhani'nin göreve başlama törenine katılmak için resmen İran'ı ziyaret etmişti ancak asıl amacı ABD'ye İran'ın dini liderinin Umman aracılığıyla kurulan gizli kanala ve Obama'nın mektupta önerdiği diplomasiye tamamen bağlı olduğunu teyit etmektir.⁷⁵⁷ Ruhani de Umman aracılığıyla Obama'ya gönderdiği mektupta benzer niyetler taşıdığını belirtti.⁷⁵⁸ İran ve ABD'li diplomatlar, Ruhani'nin göreve başlamasından birkaç gün sonra Muskat'ta yeniden bir araya geldiler. Muskat toplantıları İran sistemi içinde iyi saklanmış bir sırdı. Trita Parsi'ye göre ABD, bu toplantılarda yıllarca reddettiği İran'ın uranyum zenginleştirme hakkını kabul etmişti fakat bu durumun ne İran Cumhurbaşkanı Ruhani ne de İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif farkındaydı. ABD'nin İran'ın uranyum zenginleştirme hakkını kabul etmeye açık olduğu İran'ın hazırlıksız yakalandığı bir gelişmeydi. İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif fırsatı fark ettikten sonra iki ülke arasındaki diplomasi hızı önemli ölçüde artmıştı. Bu defa Muskat toplantılarına katılan her iki ülkenin diplomat ekibi yüksek dereceliydi ve yeni yüzler bulunuyordu. Ağustos ve Kasım ayları arasında ABD ve İran, farklı ülkelerde yedi gizli görüşme daha gerçekleştirdiler.⁷⁵⁹

İki ülke arasında görüşmeler sürerken, Hamaney de 17 Eylül'de diplomasiye güçlü bir destek verdi ve müzakerelerde gösterilen esnekliği haklı çıkaracak bir konuşma yaptı.⁷⁶⁰ ABD Başkanı Obama da 27 Eylül 2013'te basına yaptığı bir konuşmada, sürecin en önemli adımlarından birini attı. Kısa zaman önce İran İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ruhani ile konuştuğunu söyledi ve nükleer anlaşmazlığa kapsamlı bir çözüm bulunabileceğine olan

⁷⁵⁶ Devin Dwyer, "Obama Rejects Criticism of Shifting Syria Policy: 'I'm Less Concerned About Style Points'", ABC News, September 15, 2013, <https://abcnews.go.com/blogs/politics/2013/09/obama-defends-shifting-syria-policy-im-less-concerned-about-style-points/>, Erişim Tarihi: 15.07.2024.

⁷⁵⁷ Trita Parsi, "Losing an Enemy: Obama, Iran and the Triumph of Diplomacy", s.217.

⁷⁵⁸ "Obama and Rouhani Exchange Letters", United States Institute of Peace, *The Iran Primer*, September 16, 2013, <https://iranprimer.usip.org/blog/2013/sep/16/obama-and-rouhani-exchange-letters>, Erişim Tarihi: 15.07.2024.

⁷⁵⁹ Trita Parsi, "Losing an Enemy: Obama, Iran and the Triumph of Diplomacy", s.218-219.

⁷⁶⁰ Suzanne Maloney, "As Nuclear Talks Inch Forward, Iran's Supreme Leader Tacks Right With A Blistering Speech", *Brookings*, November 22, 2013, <https://www.brookings.edu/articles/as-nuclear-talks-inch-forward-irans-supreme-leader-tacks-right-with-a-blistering-speech/>, Erişim Tarihi: 15.07.2024.

inancını dile getirdi.⁷⁶¹ Bu durum 1979'dan beri ilk defa yaşanmıştı. Obama'nın ikinci kez ABD Başkanı olarak seçilmesinin ardından John Kerry'nin Dışişleri Bakanı olarak atanması, iki ülke arasındaki müzakere sürecini daha ileri taşıdı. Sürecin olumlu ilerlemesinde Kerry ve İran'ın Dışişleri Bakanı Cevad Zarif'in ikili ilişkileri de önemli bir rol oynamıştı. İranlı ve Amerikalı diplomatlar 15 Ekim 2013'te Cenevre'de tekrar bir araya geldiler.⁷⁶² Parsi, Kasım 2013'ün başlarında ABD ve İran'ın birkaç pürüz dışında birçok noktada gizli görüşmeler aracılığıyla halihazırda bir anlaşmaya varmış olduğuna vurgu yapıyordu. İki ülkenin diplomatlarının planı, üzerinde anlaşmaya varılan taslağın 7 Kasım'da Cenevre'de P5+1 ülkeleriyle yapılacak toplantıda sunulmasıydı.⁷⁶³ 8 Kasım'da P5+1 ülkeleri ve İran, Cenevre'de bir araya geldi. ABD'nin tartışmaya sunduğu taslak, İran tarafından da onaylanmıştı. İki ülkenin gizli görüşmelerle anlaşmaya varmış olmasına Fransa'nın şerh düşmesi dışında hiçbir ülkeden olumsuz bir tepki gelmedi.⁷⁶⁴

Fransa'nın da ikna edilmesinin ardından P5+1 ülkeleri ve İran, 20 Kasım'da yeniden toplandı. Zarif, görüşmelerin yeniden başlamasından üç gün önce İran medyasına; "İran'ın uranyum zenginleştirme hakkını müzakere edilemez olarak görmekle kalmıyoruz, aynı zamanda bunun başkaları tarafından tanınması gerektiğini de düşünüyoruz, çünkü bu İran'ın Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması kapsamındaki haklarının ayrılmaz bir parçasıdır." demişti. Görüşme turlarının sonunda Cevad Zarif sosyal medya hesabından yaptığı açıklamada anlaşmaya varıldığını yazdı.⁷⁶⁵

İki ülke arasında geçici bir anlaşma olan Ortak Eylem Planı (*Joint Plan of Action – JPOA*) iki tarafa da kazanç sağlayan bir uzlaşma zeminini temsil ediyordu. Bu plan kapsamında varılan anlaşmaya göre, İran yeni santrifüjlerin inşasını ve Arak'ta bulunan ağır su reaktöründeki çalışmaları büyük oranda durdurmayı kabul etti. Yüzde 20'nin üzerindeki

⁷⁶¹ Dan Roberts ve Julian Borger, "Obama holds historic phone call with Rouhani and hints at end to sanctions", *The Guardian*, September 28, 2013, <https://www.theguardian.com/world/2013/sep/27/obama-phone-call-iranian-president-rouhani>, Erişim Tarihi: 15.07.2024.

⁷⁶² "U.S. Open to Further Bilateral Meeting with Iran in Geneva", *Reuters*, October 15, 2013, <https://www.reuters.com/article/2013/10/15/us-iran-nuclear-usa-idUSBRE99E0G320131015/>, Erişim Tarihi: 15.07.2024.

⁷⁶³ Trita Parsi, "Losing an Enemy: Obama, Iran and the Triumph of Diplomacy", s.231-232.

⁷⁶⁴ Michael R. Gordon, Mark Landler ve Jodi Rudoren, "Iran Balked at Language of Draft Nuclear Deal, Western Diplomats Say", *The New York Times*, November 10, 2013, <https://www.nytimes.com/2013/11/11/world/middleeast/kerry-no-deal-in-hand-defends-negotiating-strategy-on-iran.html?ref=middleeast>, Erişim Tarihi: 17.07.2024.

⁷⁶⁵ Trita Parsi, "Losing an Enemy: Obama, Iran and the Triumph of Diplomacy", s.239-243.

zenginleştirilmiş uranyum stoklarını imha edecekti. Uranyumu yüzde 5'in üzerinde zenginleştirmek için kullanılacak tüm ekipmanları sökmesi gerekiyordu. Aynı zamanda, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'na nükleer tesislerine erişim, izleme ve denetleme hakkı verecekti. Karşılığında ise İran'a uygulanan yaptırımlar neticesinde yurt dışındaki bankalarda dondurulan 4,2 milyar dolarlık döviz varlığına erişim izni verilecekti. Bununla birlikte, İran'ın petrokimya ürünleri, değerli metaller, uçak ve otomobil parçaları ticaretine yönelik yaptırımlar hafifletilecekti. P5+1 ülkeleri anlaşma süresince İran'a herhangi bir yeni nükleer yaptırım uygulamama taahhüdünde bulunmuşlardı. İran, örtük bir şekilde uranyum zenginleştirme konusundaki egemenlik haklarının kabul edilmesini sağlamıştı.⁷⁶⁶

Üzerinde uzlaşıya varılan geçici anlaşma İran'da büyük bir sevinçle karşılandı. Dini lider Hamaney, sosyal medya hesabından nükleer müzakere ekibinin başarısından dolayı takdir edilmeyi hak ettiğini yazarak, tebriklerini ilettiler. İkinci kez başkan seçilmesinin ardından 2014 yılı Ocak ayında yaptığı Birliğin Durumu konuşmasında Obama, diplomasiye vurgu yapmış ve İran'ın nükleer programını durduran etkenin ABD'nin diplomasiye yaptığı yatırım olduğunu belirtmişti.⁷⁶⁷ Geçici anlaşmanın uygulanması, İran'ın yüzde 19,75'e kadar zenginleştirilmiş uranyum üretimini durdurması ve daha önce zenginleştirdiği uranyum stokunun yarısını seyreltmesiyle 20 Ocak 2014'te başladı. Akabinde, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, İran'ın anlaşmada uzlaşıya varılan tüm gereklilikleri yerine getirdiğini belirtti. Ajans, İran'ın bir ay içerisinde zenginleştirilmiş uranyum stoğunun, geçen dört yıla kıyasla ilk kez küçüldüğünü ve İran'ın artık nükleer silah yapmak için gerekenden çok daha az zenginleştirilmiş uranyuma sahip olduğunu açıkladı.⁷⁶⁸

Geçici anlaşmanın nihai anlaşmaya dönmesi için devam etmesi gereken müzakere kanalı, bölgede yaşanan gelişmeler sebebiyle ciddi bir riske girmişti. Bölgedeki jeopolitik istikrarsızlıkların başında Suriye geliyordu. ABD ve İran, Suriye ile ilgili birbirine zıt politikalar izliyordu ve iki ülkenin farklı tutumu nükleer müzakerelere de yansımıştı. ABD Suriye'deki iç savaşı nihayete erdirmeye yönelik düzenlediği Cenevre görüşmelerine İran'ı dahil etmek

⁷⁶⁶ Max Fisher, "The Good, the Bad and the Ugly of the Iran Nuclear Deal", *The Washington Post*, November 25, 2013, <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2013/11/25/the-good-the-bad-and-the-ugly-of-the-iran-nuclear-deal/>, Erişim Tarihi: 17.07.2024

⁷⁶⁷ Barack Obama, "President Barack Obama's State of the Union Address", *The White House*, January 28, 2014, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/01/28/president-barack-obamas-state-union-address>, Erişim Tarihi: 18.07.2024

⁷⁶⁸ Trita Parsi, "Losing an Enemy: Obama, Iran and the Triumph of Diplomacy", s.255.

istiyordu fakat Fransa ve Suudi Arabistan bu kararı engellemeye çalıştı. Her ne kadar ABD sürece başta İran'ı da dahil etmeyi planlasa da daha sonra ABD Dışişleri Bakanı Kerry, İran'ın sürecin dışında tutulacağını belirtmiş, İran ile görüşmeleri riske atmıştı.⁷⁶⁹ Kerry'nin tutum değiştirmesinin en önemli sebebi Suudi Arabistan ve Suriye muhalefetine İran'ın katılımı halinde, Cenevre görüşmelerini boykot edeceğini açıklamasıydı.⁷⁷⁰

Bölgede İran ve ABD arasındaki ilişkilerin niteliği dönem dönem değişse de IŞİD'in giderek etki alanını ve şiddetini arttırması, iki ülkenin de alarm zillerinin çalmasına sebep oldu. Yapısı itibariyle Şii ve İran karşıtı bir temeli olan IŞİD, Musul'u ele geçirmiş, ardından Bağdat'a ve Şiiler için kutsal sayılan Necef ve Kerbela'ya ilerleyeceğini duyurmuştu. Bağdat'ın işgal edilmesi ABD'nin Irak'taki statükosu için de büyük bir tehlike oluşturmaktaydı. Bir kez daha İran ve ABD bölgede ortak çıkarları olduğunu fark etmiş ve IŞİD'e karşı ortak bir zeminde buluşabilme ihtimallerini değerlendirmişti.⁷⁷¹ İlk olarak İran, koşulsuz şartsız Irak hükümetine başta Rus menşeililer olmak üzere silah ve mühimmat yardımı yaptı. Bölgedeki Arap devletleri Irak'a yardım adına bir tutum almazken, ABD daha yavaş bir yardım stratejisi benimsedi. IŞİD ile mücadelede yol alındıktan sonra Iraklı yetkililer ABD'nin rahatsızlığına rağmen Bağdat'ın IŞİD'in eline geçmesini engellediği için İran'a teşekkür ettiler.⁷⁷²

İran ve ABD arasında varılması planlanan nihai anlaşma yolunda, 2015 yılının Haziran ayında Viyana'da taraflar son tur görüşmeleri için bir araya geldi. Bu toplantıda İran'ın önceliğinde yaptırımların hafifletilmesi, İran'a uygulanan silah ambargosu ve balistik füze programı üzerindeki yaptırımlar gibi çözülmemiş sorunlar vardı. P5+1 ülkeleri, İran'a santrifüjlerin sökülmesi için bağlayıcı bir karar almasını, bu koşullar gerçekleşirse yaptırımların

⁷⁶⁹ Jason Rezaian, "Iran blames U.S. for blocking it from Syria peace talks in Geneva", *The Washington Post*, January 21, 2014, https://www.washingtonpost.com/world/iran-blames-us-for-blocking-it-from-syria-peace-talks-in-geneva/2014/01/21/53814508-8276-11e3-a273-6ffd9cf9f4ba_story.html , Erişim Tarihi: 18.07.2024

⁷⁷⁰ "Saudi Arabia Rejects Iran's Participation in Geneva-II", *Almanar TV*, January 24, 2014, <https://archive.almanar.com.lb/english/article.php?id=131349> , Erişim Tarihi: 18.07.2024; Donna Abu-Nasr ve Sangwon Yoon, "Syrian Invitation to Iran Prompts Rebels to Suspend Talks", *Bloomberg*, January 20, 2014, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2014-01-19/un-s-ban-invites-iran-to-syria-peace-talks-in-switzerland> , Erişim Tarihi: 18.07.2024.

⁷⁷¹ Tim Arango ve Azam Ahmed, "U.S. and Iran Unlikely Allies in Iraq Battle", *The New York Times*, August 31, 2014, <https://www.nytimes.com/2014/09/01/world/middleeast/iraq.html> , Erişim Tarihi: 19.07.2024.

⁷⁷² Michael R. Gordon ve Eric Schmitt, "Iran Secretly Sending Drones and Supplies Into Iraq, U.S. Officials Say", *The New York Times*, June 25, 2014, <https://www.nytimes.com/2014/06/26/world/middleeast/iran-iraq.html> , Erişim Tarihi: 19.07.2024; Loveday Morris, "Iraqi Army Increasingly Bolstered by Shiite Militias as ISIS Advances", *The Washington Post*, June 20, 2014, https://www.washingtonpost.com/world/middle-east/iraqi-army-increasingly-bolstered-by-shiite-militias-as-isis-advances/2014/06/20/0eabaf3a-f8b5-11e3-a606-946fd632f9f1_story.html , Erişim Tarihi: 19.07.2024.

hafifletilmesini önermişti. 27 Haziran'da ABD, İran ve P5+1 ülkelerini uzlaştırmak adına şöyle bir çözüm sunmuştu: P5 + 1 ülkeleri ve İran, yaptırımları kaldırma ve santrifüjleri sökmeye başlama konusunda yasal olarak bağlayıcı bir karar alacaktı ancak yaptırımların hafifletilmesi kararı Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın İran'ın yükümlülüklerini yerine getirdiğini doğrulayana kadar yürürlüğe girmeyecekti. Nihayetinde 28 Haziran 2015'e kadar İran'a uygulanan yaptırımların hafifletilmesi takvimi konusunda bir anlaşmaya varıldı.⁷⁷³

Anlaşmanın nihai olarak imzalanmasının önündeki engellerden biri İran'a uygulanan silah ambargosuydu. Bu konuya atfedilen önem, İran'ın bölgede Şii devlet dışı yapılarla inşa ettiği ortak kimliğin ABD tarafından tam anlamıyla olmasa da yavaş yavaş anlaşılmaya başlandığını göstermekteydi. İran İslam Cumhuriyeti Yayıncılık Kurumu (*Islamic Republic of Iran Broadcasting -IRIB*), İran'ın en üst düzey nükleer müzakerecisi ile IRIB direktörleri arasında 14 Temmuz'da Viyana'da yapılan nükleer anlaşma hakkında düzenlenen özel bir toplantının ayrıntılarını yayınlamıştı. Kayıt dışı bir şekilde düzenlenen toplantıda, İran'ın nükleer müzakerelerde görevlendirdiği Baş Müzakereci Abbas Eракçi ABD heyeti ile yaptığı konuşmalara dair bilgiler vermişti. Eракçi ABD Dışişleri Bakanı John Kerry'e Hizbullahı silahlandırmaya devam edeceklerini, onları nükleer anlaşma uğruna feda etmeyeceklerini belirtmişti. Eракçi'nin bildirdiğine göre Kerry kendisine birkaç kez şöyle demişti:

*"Bölgede kendi başarılarınızın kurbanısınız. Yemen, Suriye, Irak ve Lübnan'da başarılar elde ettiniz ve nüfuz kazandınız. Bu koşullar altında, size karşı silah ambargosunu kaldırırsak, nükleer anlaşmayı öldürürüz ve artık onu ne kendi müttefiklerimiz Araplara ne İsrail'e ne de Kongre'ye karşı savunamayız. Anlaşma olmayacak. Bu yüzden silah ambargosunu sürdürmek zorundayız."*⁷⁷⁴

Yıllar boyunca süren tüm gergin görüşmelere, birkaç kez noktalanan müzakerelere rağmen en sonunda 14 Temmuz 2015'te İran ve P5+1 ülkeleri arasında Viyana'da Ortak Kapsamlı Eylem Planı (JCPOA) imzalandı.⁷⁷⁵ Bir haftadan kısa bir süre sonra BMGK, Ortak Kapsamlı Eylem Planı'na onay veren 2231 sayılı kararı oybirliğiyle kabul etti. Ocak 2016'da

⁷⁷³ Trita Parsi, "Losing an Enemy: Obama, Iran and the Triumph of Diplomacy", s.299-301.

⁷⁷⁴ "Revealed: Iran's 15 Deal Secrets", *Iranwire*, August 3, 2015, <https://iranwire.com/en/features/61251/>, Erişim Tarihi: 19.07.2024.

⁷⁷⁵ Michael R. Gordon ve David E. Sanger, "Deal Reached on Iran Nuclear Program; Limits on Fuel Would Lessen With Time", *The New York Times*, July 14, 2015, <https://www.nytimes.com/2015/07/15/world/middleeast/iran-nuclear-deal-is-reached-after-long-negotiations.html>, Erişim Tarihi: 19.07.2024.

Ortak Kapsamlı Eylem Planı uygulama aşamasına geçti.⁷⁷⁶ ABD, AB ve BM, İran'a yönelik uygulanan bazı yaptırımları kaldırdı veya askıya aldı. İran aynı zamanda uluslararası finans sistemine yeniden erişim sağladı, yurt dışında dondurulan milyarlarca dolarlık varlıkları ülkesine geri gönderdi ve petrol piyasasına geri döndü.⁷⁷⁷

Hamaney anlaşmayı zafer olarak nitelendirip desteklemişti fakat İran'ın ABD ve başta İsrail olmak üzere ABD'nin tüm müttefiklerine karşı düşmanlığının sona ermediğini vurgulamıştı.⁷⁷⁸ ABD Başkanı Obama ise anlaşmanın ertesi günü Beyaz Saray'da düzenlenen toplantıda nükleer müzakerelerde anlaşmaya varılmış olmasını "tarihi" ve "Amerikan liderliğinin ve diplomasisinin güçlü bir göstergesi" olarak nitelendirmişti.⁷⁷⁹ Anlaşmanın sonucu ABD'nin dış politikasında İran'ın konumuna dair yeni bir görüntü çizmekteydi. ABD, İran'ı bölgede önemli bir oyuncu olarak tanıyordu ve İran'ı kontrol altına almak ya da çevrelemek yerine onunla diyalog kurmuştu.

Obama yönetiminin İran'ın kırmızı çizgi olarak belirlediği uranyum zenginleştirmeyi kabul etmesi, İran'ın daha ılımlı ve sonuca ulaşmaya istekli bir dış politika izlemesinin de önünü açmıştı ve nihayetinde uzlaşmaya varıldı. Parsi, bu ihtimalin gerçekleşmemesi ve uzlaşmaya varılamaması halinde, İran ve ABD'nin aktif bir çatışma içerisinde olacağı tespitini yapmaktaydı.⁷⁸⁰ Bush'un son dönemlerinde zirveye çıkan İran ile savaş olasılığı Obama'nın ABD'nin Ortadoğu'daki ağırlığını azaltma ve odağını Asya ve Çin'e doğru kaydırma yönlü jeopolitik hedefleriyle çelişmekteydi. Bu bakımdan nükleer anlaşma sadece nükleer silahların yayılmasının önlenmesiyle ilgili değildi çünkü ABD'nin uluslararası sistemde yaşadığı temel problem, küresel bir güç olma kapasitesini sonlandırma potansiyeli olan bir rakibin ortaya çıkması ihtimaliydi. Ortadoğu'da ABD'ye böyle bir zorluk çıkaracak hiçbir devlet bulunmamaktaydı fakat Doğu'da Çin tam olarak böyle bir aktör görünümü çiziyordu. Obama Asya'da bir jeopolitik ağırlık inşa etmek için İran ile yeni bir ilişki zemini inşa etmeliydi.

⁷⁷⁶ "Resolution 2231 (2015) on Iran Nuclear Issue", *United Nations Security Council*, July 20, 2015, <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n15/225/27/pdf/n1522527.pdf> , Erişim Tarihi: 19.07.2024.

⁷⁷⁷ John Limbert, "The Obama Administration".

⁷⁷⁸ Thomas Erdbrink, "Ayatollah Khamenei, Backing Iran Negotiators, Endorses Nuclear Deal", *The New York Times*, July 18, 2015, <https://www.nytimes.com/2015/07/19/world/middleeast/ayatollah-ali-khamenei-of-iran-backs-negotiators-and-doesnt-criticize-nuclear-deal.html> , Erişim Tarihi: 19.07.2024.

⁷⁷⁹ Barack Obama, "Press Conference by the President", *The White House*, July 15, 2015, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/07/15/press-conference-president> , Erişim Tarihi: 19.07.2024.

⁷⁸⁰ Trita Parsi, "Losing an Enemy: Obama, Iran and the Triumph of Diplomacy", s.10.

ABD'nin müzakere ve diyalogu önceleyen yeni dış politikası İran'ın da ılımlı bir ilişki izlemesini olanaklı kıldı. Bu bakımdan 2013 yılında diplomasi konusunda usta bir isim olan Ruhani'nin cumhurbaşkanı seçilmesi ve müzakere ekibinin Cevad Zarif gibi Batı ile olumlu ilişkileri bulunan bir Dışişleri Bakanı öncülüğünde, diplomasi konusunda istekli bir ekipten oluşması sürecin sona ermesinde önemli bir noktayı oluşturuyordu. Daha önceki süreçlerde İranlı muhafazakârlar ABD'nin sert dış politikasına karşılık ABD ile herhangi bir diyalogu reddederek, ABD ile anlaşmayı bir tabu olarak görmüşlerdi.⁷⁸¹

Obama'nın nükleer anlaşmanın nihayete erdirilmesi karşılığında İran'a verdiği imtiyazların neler olduğuna dair tartışmalar Obama'nın ardından ABD Başkanı olarak seçilen Donald Trump döneminde yoğun bir şekilde tartışılmıştı. Elde edilen bilgilere göre nükleer anlaşma 2016 yılında yürürlüğe girdikten sonra İran'ın denizaşırı ülkelerde daha önceki dönemlerde petrol ticaretinden elde ettiği ve dondurulan gelirlerine erişim için onay verilmişti ve bu onay Amerikan yasalarına uygun değildi. Eleştirilerin yoğunlaştığı nokta, bu süreçlerde Kongre'nin yanıltılmış olduğu iddiasıydı. İddiaya göre, anlaşmanın hem uygulanmasından önce hem de sonra Obama yönetimi, Kongre'ye İran'ın yaptırımlar kapsamında ABD'nin mali sistemine veya kurumlarına hiçbir şekilde erişiminin olmayacağını söylemişti. Fakat Senato Daimî Soruşturma Alt Komitesi'nin çoğunluk raporuna göre, Ocak 2016'da yürürlüğe giren anlaşmayla İran, Umman'da bulunan Bank Muscat üzerinden ABD bankalarındaki 5,7 milyar dolara erişmek istedi. Para, anlaşma öncesi yaptırımların kısmen hafifletilmesi kapsamında İran petrolünü satın alan ülkelere gelen ödemelerden oluşuyordu.

Nükleer anlaşmanın ardından İran, Umman riyali olarak tutulan paranın euro olarak tahsilatını istemişti ve bu noktada Bank Muscat bir ABD bankası aracılığıyla parayı önce dolara ardından bir Avrupa bankası üzerinden euroya çevirecek ve İran'a verecekti. Anlaşmanın 16 Ocak'ta yürürlüğe girmesinden üç gün sonra Bank Muscat, İran'ın parasını avro cinsinden alma isteğinin karşılanması konusunda yardım talebinde bulunmak üzere Amerikan Hazine Müsteşarlığı Dış Varlıklar Kontrol Ofisi (OFAC) ile temasa geçmişti. Fonlar, İran'ın dünya çapındaki emanet hesaplarında sakladığı ve anlaşmanın kendisine sınırsız erişim sağladığı yaklaşık 13,4 milyar dolarlık petrol kazancının bir parçasıydı. İşlemleri kolaylaştırmak adına Obama yetkilileri, İranlı ve Ummanlı yetkililerle uzun görüşmelerde bulunmuş ve transferi üstlenmeleri için iki Amerikan bankasına ile iletişime geçmişti. Halihazırda mevcut ABD

⁷⁸¹ Age., s. 376.

yaptırımları kapsamında bu işlemlere izin verilmesi için özel bir Hazine lisansı çıkarılmış ve yardım için New York Federal Rezerv Bankası'yla iletişime geçilmişti. Normalde özel tutulan bu tür lisanslar, ulusal çıkarlara uygun görülen yaptırımlardan bir defaya mahsus muafiyetler için verilmekteydi. OFAC, uzun uğraşlardan sonra Umman'a özel lisans verdi fakat Alt Komitede konuşan temsilcilere göre, Amerikan bankaları doğrudan Obama yönetiminin ısrarlarına ve başlarına hiçbir sorun gelmeyeceği yönündeki güvencelere rağmen, işleme katılmayı reddettiler. Böylece lisans hiç kullanılmadı. İran'a parasının teslim edilmesi adına bu girişimler başarısız olduktan sonra, Umman Avrupa'dan İran'a aktarılacak üzere küçük miktarlarda euro satın alarak işlemi tamamlamaya çalışmıştı. İddiaların odağındaki Obama yönetimi yetkilileri, işlem için dar kapsamlı özel bir lisans verilmesinin ABD mali sistemine erişim izni vermek olarak tanımlanamayacağını söyleyerek işlemleri savundular fakat zaten Nükleer Anlaşma, İran'ın yurtdışında tutulan parasına erişim izni vermeyi taahhüt etmekteydi.⁷⁸²

Nükleer anlaşma görüşmeleri sırasında İran ve ABD arasında gündemden gizli ilettilen bir rehine maddesi daha vardı. Obama yönetimi, İran'ın beş Amerikalı tutukluyu serbest bıraktığı ve nükleer anlaşmayı resmen yürürlüğe koyduğu gün, gizlice 400 milyon dolarlık nakdin olduğu uçak teslimatı ayarlamıştı.⁷⁸³ Takasın bir parçası olarak Obama'nın adını verdiği beş Amerikalı eski ABD Deniz Piyadesi Amir Hikmeti, Washington Post muhabiri Jason Rezaian, papaz Said Abedini, Massachusetts öğrencisi Matthew Trevithick, iş insanı Nusretullah Hüsrevi İran tarafından serbest bırakılmıştı. Amerikan vatandaşlarının İran tarafından serbest bırakılması karşılığında, ABD ülkesinde tutuklu on dört İran vatandaşının iade taleplerini düşürmüş ve yedisini serbest bırakmıştı. Bırakılan İranlıların neredeyse hepsi İran'a yönelik ABD ticaret ambargosunu ihlal etmekle suçlanıyordu veya mahkûm edilmişti. Ocak 2016'da tutukluların serbest bırakılmasından bir gün sonra ABD, Şah döneminde satın alınan ancak teslim edilmeyen silahların parasını İran'a ödenmesiyle ilgili uzun süredir iki ülke arasında devam eden anlaşmazlığa bağlı olarak İran'a 1,7 milyar dolar vereceğini duyurdu.

⁷⁸² Karen DeYoung, "Republican investigation finds that Obama administration misled Congress on possible Iranian access to U.S. financial system", *The Washington Post*, June 7, 2018, https://www.washingtonpost.com/world/national-security/republican-investigation-finds-that-obama-administration-misled-congress-on-possible-iranian-access-to-us-financial-system/2018/06/05/dcb38c78-68c7-11e8-9e38-24e693b38637_story.html , Erişim Tarihi: 17.03.2024

⁷⁸³ Elise Labott, Nicole Gaouette ve Kevin Liptak, "US Sent Plane with \$400 million in cash to Iran", *CNN*, August 4, 2016, <https://edition.cnn.com/2016/08/03/politics/us-sends-plane-iran-400-million-cash/index.html> , Erişim Tarihi: 18.03.2024.

Verilen 400 milyon dolar ilk taksitti.⁷⁸⁴ ABD Dışışleri, Hazine ve Adalet bakanlıkları tarafından bilgilendirilen Kongre yetkililerine göre, Obama yönetimi Ocak ayında İran'a uçakla gönderilen 400 milyon doların ardından, sonraki 19 günde iki sevkiyat daha yaparak toplamda 1,3 milyar dolar daha transfer etmişti. Ödemeler 22 Ocak ve 5 Şubat'ta İsviçre'nin Cenevre kentinde bir İran kargo uçağına nakledilerek yollanmıştı.⁷⁸⁵

Beyaz Saray tarafından düzenlenen arka plan brifinginde gazetecilere demeç veren bir Obama yönetimi yetkilisi, nükleer anlaşmaya yönelik müzakere sürecinin başında İran'ın ABD'den ülkede tutuklu bulunan bazı İranlıların serbest bırakılmasını talep ettiğini bildirmişti. Verilen bilgiye göre, İran tarafından serbest bırakılması talep edilen İranlı mahkumların içerisinde yedi kişi ABD tarafından belirlenmişti. Bu yedi kişiden altısı İran asıllı Amerikalıydı. Obama, mahkumların serbest bırakılmasının ardından yaptığı konuşmada, serbest bıraktığı yedi kişiyi sivil olarak tanımlamıştı. Terörizm ya da herhangi bir şiddet içeren suça karışmayan mahkumların, İran'a yönelik tek seferlik bir jest kapsamında, nükleer anlaşma müzakerelerinin nihai sona ulaşması için ve İran'da mahkûm olan beş Amerikalının serbest bırakılmasına karşılık bırakıldığını açıklamıştı. Obama yönetiminden üst düzey bir yetkili ise ABD'de bırakılan mahkumları yaptırımlara karşı suç işlemiş ya da ticari ambargo ihlalleri nedeniyle hüküm giymiş, yargılanmayı bekleyen iş adamları olarak tanımlamıştı fakat Politico'daki bilgilere göre bu mahkumlar Adalet Bakanlığı tarafından ulusal güvenliğe tehdit oluşturmakla suçlanıyordu. Yine Politico'da yer alan iddialara göre, Obama yönetimi 2014 yılında gizli kanallar yoluyla İran için ABD'den askeri parçalar satın almak için çabalayan kişilere yönelik önemli soruşturma ve kovuşturmaları yavaşlatmıştı. Nükleer anlaşmanın nihayete ermesi amacıyla İran ile yapılan mahkûm takası kapsamında serbest bırakılan İranlıları ve kurdukları mali ve askeri ağırları çözmek için ABD'li yetkililer 35 yıla yakın bir zaman harcamıştı. Takas müzakerelerinde yer alan üst düzey bir Obama yönetimi yetkilisi ise

⁷⁸⁴ Yeganeh Torbati ve Joel Schectman, "Special Report- America's unending hostage crisis with Iran", *Reuters*, August 1, 2018, <https://www.reuters.com/article/world/special-report-americas-unending-hostage-crisis-with-iran-idUSKBN1KM4Q4/>, Erişim Tarihi: 18.03.2024.

⁷⁸⁵ Jay Solomon ve Carol E. Lee, "U.S. Transferred \$1.3 Billion More in Cash to Iran After Initial Payment", *The Wall Street Journal*, Sept. 6, 2016, <https://www.wsj.com/articles/u-s-sent-two-more-planeloads-of-cash-to-iran-after-initial-payment-1473208256>, Erişim Tarihi: 19.03.2024.

ABD'nin en önemli şartının şiddet veya nükleer silah yapımına dair faaliyetlere katılmamaları olduğunu vurgulayarak iddiaları reddetmişti.⁷⁸⁶

Sosyal inşacılık perspektifinden bakıldığında, devletlerin kimlikleri kolayca değişmese de bu kimliklerin liderlerin tutumları ve diplomasi aracılığıyla yeniden yorumlanabileceği görülmekteydi. Bu anlamda Obama'nın İran'a karşı izlediği dış politika uluslararası sistemde kimliklerin ve aktörlerin birbirleriyle ilişkilerinin dinamik doğasını ortaya koymaktaydı. Geleneksel ABD dış politikasından bir sapma olarak Obama, İran'ı tamamen meşru bir devlet olarak tanımamakla birlikte, onunla pragmatik bir ilişki kurulabileceğini savunmuştu. Bir sonraki bölümde, ABD'nin bölgede İran ile karşılıklı ortak bir Şii kimliği inşa etmiş Hizbullah'a karşı politikası ise paralel bir şekilde 'düşman' olarak inşa edilen geleneksel kimlik algısını kısmen esnetme çabası olarak yorumlanacaktır. Bu dönem Obama'nın Hizbullah'ı doğrudan meşru bir aktör olarak tanımamakla birlikte, onunla dolaylı bir diyalog kurma ve bölgesel çatışmaları yönetme stratejisi izlediği iddia edilecektir.

2. ABD'nin Yönetilmesi Gereken Bir Aktör Olarak Hizbullahı Dengeleme Politikası

Obama döneminde ABD'nin Lübnan Hizbullahı'na karşı izlediği dış politika, selefi Bush yönetiminden belirli yönleriyle farklılaşmış, ancak temel düşmanlık inşası korunarak stratejik öncelikler çerçevesinde esnek bir yaklaşıma evrilmişti. Hizbullah, Bush döneminde açıkça bir terör örgütü olarak tanımlanmıştı. Obama döneminde ise ABD örgütü resmen düşman olarak tanımlamaya devam etse de İran ile 2015 yılında imzalanan Nükleer Anlaşma ve Suriye'de devam eden iç savaş bu algının tamamen statik olmadığını göstermekteydi. İran ile yapılan nükleer anlaşma İran'a karşı inşa edilen düşman söylemini görece esnetmiş olsa da ABD'nin Hizbullah'a yönelik yaklaşımında temel bir değişiklik yaşanmadı. Bununla birlikte, sosyal inşacılık perspektifinden yorumlanacak olursa, bu dönemde Hizbullah'ın kimliği pragmatik bir şekilde daha esnek bir zeminde yorumlandı ve ABD Lübnan içinde Hizbullah etkisini doğrudan hedef almadı. Suriye iç savaşı sırasında ise ABD'nin Suriye sahasındaki Hizbullah varlığı ile değil IŞİD ile ilgili temel kaygıları vardı ve Hizbullah'a karşı sert müdahaleci politikaları geri plana itilmişti.

⁷⁸⁶ Josh Meyer, "Obama's hidden Iran deal giveaway", *Politico*, 24.04.2017, <https://www.politico.com/story/2017/04/24/obama-iran-nuclear-deal-prisoner-release-236966> , Erişim Tarihi: 17.03.2024.

Sosyal inşacılığa göre kimlikler kısa vadede ve kolayca değişmemekteydi ve bir süreç ve aktörler gerekmemekteydi. Dolayısıyla Hizbullah'ın düşman kimliği ABD nezdinde sabit tutulmuş, ancak kimliğe yönelik yaklaşımda bir esneklik gösterilmişti. Bir anlamda Obama, kimliklerin dönüşümünü doğrudan hedeflemek yerine, bu kimliklerle olan ilişkileri normatif etkileşimler ve diplomatik çözümlerle şekillendirmeye çalışmıştı. Örgüt ABD nezdinde koşulsuz şartsız mücadele edilecek bir aktör olarak görülmek yerine, bölgesel istikrarı tehdit eden ancak yönetilmesi gereken bir aktör olarak ele alınmıştı. Belirtilen doğrultuda, örgüte karşı doğrudan bir askeri müdahale yerine, Lübnan'da başta ordu olmak üzere kurumların güçlendirilmesine yönelik adımlar atılarak, Hizbullah'ın ülkedeki siyasi ve askeri etkisi dolaylı yollardan dengelenmeye çalışıldı. İran ile yürütülen nükleer anlaşma müzakereleri, bir sonraki bölümde görüleceği üzere Irak'ta Velayet-i Fakih öğretisini benimseyen Şii gruplarla kurulan farklı nitelikteki ilişkiler ve Hizbullah'a karşı Lübnan devletini desteklemek, Humeyni Şiiliği kimliğini dönüştürmeyi değil mevcut durumla uzlaşmayı amaçlayan bir yaklaşımı temsil etmekteydi.

Hizbullah'ın kuruluşundan itibaren ABD nezdindeki düşman ve mücadele edilmesi gereken bir aktör olarak inşa edilen kimliğine yönelik her ne kadar pragmatik ve esnek politikalar izlenecekse de Obama başkanlığının ilk dönemi örgüte karşı bir dizi politik önlem almıştı. Obama, 2009 yılında Hizbullah'ın ülkedeki askeri ve politik etkisini kısıtlamak amacıyla, Lübnan Cumhurbaşkanı Mişel Süleyman ile yaptığı görüşme sonrası basına verdiği demeçte Lübnan'ın egemenliğini ve toprak bütünlüğünü korumak adına Lübnan ordusunun güçlendirilmesini istediğini vurgulamıştı. Obama ayrıca 2006'da İsrail ile yaşanan savaşına ardından kalıcı bir ateşkes sağlamayı ve bölgede istikrarı tesis etmeyi amaçlayan BMGK tarafından kabul edilen 1701 no'lu kararın uygulanmasını istemişti.⁷⁸⁷ Bu kararın en önemli maddelerinden biri Hizbullah'ın silahsızlandırılmasını ve ateşkesin uygulanmasını denetlemek, Lübnan ordusuna destek sağlamak ve bölgede istikrarı korumakla görevli UNIFIL'in (Birleşmiş Milletler Lübnan Geçici Kuvvetleri) genişletilmesini istemesiydi. 2010 yılında ise Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Howard Berman, komitenin Lübnan ordusuna 100 milyon doların üzerinde yardıma onay verdiğini belirtti. Bu karar, ABD'nin yardım programını

⁷⁸⁷ Barack Obama, "Remarks by President Obama and President Sleiman of Lebanon after Meeting", The White House, December 14, 2009, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-obama-and-president-sleiman-lebanon-after-meeting> , Erişim Tarihi: 02.03.2025.

gözden geçirmesinin ardından geldi. Bununla birlikte, yardım kararının ardından ABD 2006 yılından itibaren Lübnan ordusuna 720 milyon dolardan fazla yardım sağlamıştı.⁷⁸⁸

Hizbullah son 30 yıldır modern Ortadoğu'da devlet dışı aktörler için bir rol model haline gelmişti. El-Fetih ve Hamas kaybettikleri topraklarını yeniden kazanabilmek için savaşıyorlardı oysa Hizbullah, parçası olduğu devlette hâkim bir konuma gelebilmek ve İsrail'e karşı savaşmak gibi misyonlarla hareket etmekteydi. Bununla birlikte Hizbullah'ın temel paradigması 2010 yılının sonlarında başlayan Arap isyanları sürecinden sonra değişmişti. Yerel değil bölgesel politikalar izleme yolunu seçen örgüt, Suriye sahasında aktif bir şekilde stratejik ortak olarak gördüğü Beşar Esad yönetimi adına savaşa dahil oldu. Hizbullah ve Direniş Ekseni olarak adlandırılan ve bölgedeki Şii yükselişini temsil eden ittifakın bölgede artan nüfuzuna paralel bir şekilde, Putin liderliğindeki Rusya'nın da Ortadoğu'ya geri dönüşü gözlemleniyordu. Bu iki yükselişin birbirine paralel olması birbirleri ile kurdukları olumlu ilişkileri temsil etmesi bakımından da önemliydi. Rusya'nın özellikle alternatif bir güç olarak 2000'lerden itibaren ortaya çıkması Suriye, İran ve ortak kimlik ve çıkar inşa ettikleri devlet dışı yapılar için ABD ve Batı ülkeleri karşısında dengeleyici bir güç olmuştu. Belirtilen durumun en net göstergesi Lübnan'da gözlemlenmekteydi. ABD ve Fransa Hizbullah'ın silahsızlandırılmasını öngören 2 Eylül 2004'te kabul edilen 1559 sayılı BM kararının uygulanmasını talep ederken⁷⁸⁹, Rusya'nın Hizbullah'a karşı tutumu ve 2006 yılında İsrail ile yaşanan savaşta gösterdiği direnç, ABD ve Batılı müttefiklerinin Hizbullah ile mücadele etme ve onu sınırlamada yaşadığı zorlukları ortaya çıkarmıştı.⁷⁹⁰ 2006 yılındaki seçimlerde İsrail ile iki devletli çözüm de dahil olmak üzere hiçbir uzlaşma zemininde yer almayacağını açıklayan Hamas'ın Gazze'de yapılan seçimleri kazanması, ABD ve başta Büyük Britanya, Almanya ve Fransa olmak üzere Batılı devletler tarafından olumsuz karşılanmıştı. Fakat Hamas'ın seçim zaferi, Rusya'nın Ortadoğu politikasında geliştirdiği yeni açılımın önemli bir göstergesiydi. Seçimlerin ardından Rusya, Hamas temsilcilerine açık davet gönderdi.⁷⁹¹

⁷⁸⁸ "U.S. Releases \$100 Million in Aid to Lebanese Army", *Haaretz*, Nov 14, 2010, <https://www.haaretz.com/2010-11-14/ty-article/u-s-releases-100-million-in-aid-to-lebanese-army/0000017f-e8a3-df2c-a1ff-fef3cbb40000> , Erişim Tarihi: 10.03.2025.

⁷⁸⁹ United Nations Security Council (UNSC) Resolution 1559 (2 September 2004) UN Doc S/RES/1559.

⁷⁹⁰ Talal Nizameddin, "Squaring the Middle East Triangle in Lebanon: Russia and the Iran-Syria-Hezbollah Nexus", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 86, No. 3, Jul., 2008, s. 476.

⁷⁹¹ "Putin to Invite Hamas Leaders to Visit Moscow", *Los Angeles Times*, February 10, 2006, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2006-feb-10-fg-putin10-story.html> , Erişim Tarihi: 21.07.2024.

Hizbullah'ın İsrail ile girdiği savaştan sonraki süreçte temel politikası Lübnan'da güçlü bir siyasi aktör olarak konumlanmak ve bu konumunu sağlamlaştırmak yönünde olmuştur. 30 Kasım 2009'da Hizbullah Genel Sekreteri Hasan Nasrallah televizyonda yayınlanan bir konuşmasında, Hizbullah'ın yeni siyasi vizyonunu tarif eden uzun bir metin sundu. Bu konuşma 1985 Manifestosu'nun bir güncellemesi olarak okunmaktaydı. Yeni manifesto, önemli bir Hristiyan nüfusa sahip olan Lübnan'da, nihai amacın bir İslam Cumhuriyeti kurmak olmadığını ve Hizbullah'ın Lübnan'ın çeşitliliğine duyduğu saygının altını çizmekteydi. 2009 Manifestosu'nun bir diğer önemli yanı da ABD'nin İsrail'e verdiği koşulsuz desteğe ve asla silahlarını bırakmayacaklarına yaptığı vurguydu. Nasrallah ayrıca örgütün Suriye ve İran ile ilişkilerine de değinmiş ve bu ilişkileri sürdürmek istediklerini açıklamıştı.⁷⁹²

İzlediği politikalara paralel bir şekilde Hizbullah'ın siyasi gücü 2010'lardan itibaren Lübnan üzerinde sağlamlaşmaktaydı. 2011 yılının Ocak ayında Hariri suikastı sebebiyle Lahey'de Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde devam eden davada, Suriye ve Hizbullah'ın suçlanması sebebiyle Lübnan Parlamentosu'nda Hizbullah ve müttefiklerinden oluşan on bir bakanın istifasıyla hükümet fiilen çöktü. Aynı yıl, Hizbullah'ın da desteğini alan Necib Mikati Başbakan seçildi. Hizbullah, hükümetin parçası olarak iki bakanlık almış ve geri kalan bakanlıkların çoğu ise Hizbullah'ın müttefiklerinden seçilmişti. Hizbullah'ın siyasi olarak Lübnan'da kazandığı bu güç örgütün hiyerarşiye sahip, düzensiz milislerden düzenli paramiliter bir güce dönüşen silahlı bir güce dönüşmüş olmasının en net göstergesiydi. Hizbullah'ın bu gücünü kullanarak 2013 yılında Suriye'de devam eden çatışmalara Beşar Esad lehine müdahil olduğunu resmen kabul etmesi de bu dönüşümün en önemli göstergesiydi.⁷⁹³

Arap isyanları Ortadoğu'ya yayılırken, Suriye'de Beşar Esad yönetimine karşı bir ayaklanma başlamıştı. Hizbullah başlangıçta olayın hızla sona ermesini bekledi ancak 2011 yılının sonuna gelindiğinde ayaklanma bir iç savaşa dönüştü. Birkaç ay içinde Hizbullah, yeni ortaya çıkan isyancı gruplara karşı Suriye ordusuna yardım etmek için gizlice savaşçılar göndermeye başlamıştı. Hizbullah Genel Sekreteri Hasan Nasrallah'ın Hizbullah güçlerinin

⁷⁹² Nadim Ladki, "Hezbollah cuts Islamist rhetoric in new manifesto", *Reuters*, November 30, 2009, <https://www.reuters.com/article/2009/11/30/us-lebanon-hezbollah-idUSTRE5AT3VK20091130/> , Erişim Tarihi: 21.07.2024; "Hezbollah blames U.S. for all terrorism" *CNN News*, November 30, 2009, <https://edition.cnn.com/2009/WORLD/meast/11/30/lebanon.hezbollah/index.html> , Erişim Tarihi: 21.07.2024

⁷⁹³ Loveday Morris, "Hezbollah chief defends group's involvement in Syrian war", *The Washington Post*, May 25, 2013, https://www.washingtonpost.com/world/middle-east/hezbollah-chief-admits-and-defends-groups-involvement-in-syrian-war/2013/05/25/3748965a-c55e-11e2-9fe2-6ee52d0eb7c1_story.html , Erişim Tarihi: 12.03.2024.

Suriye sahasında savaştığını 2013 yılında kamuoyuna açıklamasından birkaç hafta sonra Hizbullah, Kusayr şehrini Suriye ordusu ile birlikte geri alarak, iç çatışmaların Esad yönetimi lehine değişmesinde önemli bir kırılma meydana getirdi. Hizbullah'ın bu savaşta önemli kayıplar verdiği, yüzden fazla savaşçısının bu çatışmalarda öldüğü düşünülmektedir.⁷⁹⁴ Kuruluşunu ilan ettiği dönemden itibaren hedefleri Lübnan'da siyasi güç için mücadele etmek ve İsrail ile savaşmakla sınırlı olan Hizbullah, artık tarihsel operasyon alanının çok ötesinde çatışmalara giren, İran ile işbirliği yapan ve bölgesel bir oyuncu olmak yönünde politikalar izleyen bir yapı haline evrilmekteydi. Suriye sahasında 2013 yılında başarılı olabilmek için askeri komutasında önemli yapısal değişiklikler yapmıştı. Güney ve Doğu Lübnan'daki mevcut komutanlıklarına ilki Lübnan-Suriye sınırında ve ikincisi Suriye'de olmak üzere iki yeni askeri komutanlık eklemişti.⁷⁹⁵

Hizbullah'ın Suriye sahasına aktif olarak müdahil olmasının stratejik gerekçeleri vardı: Esad'ın iktidardan devrilmesi Hizbullah'ın Lübnan'daki hakimiyetini önemli ölçüde aşındıracak, İran'ın Şii hilali olarak tanımlanan bir coğrafyadaki etkisini sınırlandıracak ve Hizbullah'a fiziki erişimini kesintiye uğratacaktı. Bu sebepten ötürü, İran ve Humeyni Şiiliği kimliğini paylaştığı diğer aktörler Suriye sahasında Esad iktidarını korumak ve sürdürmek adına fiziki olarak müdahalede bulundular. Hizbullah, İran Devrim Muhafızları Kudüs Gücü, Kudüs Gücü'nün örgütlediği, eğittiği ve Suriye sahasında konuşlandığı Zeynebiyyun⁷⁹⁶ ve

⁷⁹⁴ Chafic Choucair, "Hezbollah in Syria: Gains, Losses and Changes", *AlJazeera Centre for Studies*, June 1, 2016, <https://studies.aljazeera.net/en/reports/2016/06/hezbollah-syria-gains-losses-160601093443171.html#a16> , Erişim Tarihi: 27.04.2024.

⁷⁹⁵ Matthew Levitt, "Waking Up the Neighbors: How Regional Intervention Is Transforming Hezbollah", *Foreign Affairs*, July 23, 2015, <https://www.foreignaffairs.com/articles/israel/2015-07-23/waking-neighbors> , Erişim Tarihi: 15.05.2024.

⁷⁹⁶ Suriye'de İran Devrim Muhafızları tarafından kurulan ve silahlandırıp, eğitilen Zeynebiyyun Tugayları İran'da ya da Pakistan'ın aşiret bölgelerinde yaşayan Pakistanlı Şiilerden oluşan bir milis gücüydü. 2019 yılında ABD Hazine Bakanlığı Zeynebiyyun Tugayı'nı, Devrim Muhafızları ve İran ile arasındaki bağları sebebiyle yaptırım listesine almıştı. Daha fazla bilgi için bkz: Ashley Lane, "Iran's Islamist Proxies in the Middle East", *Wilson Center*, September 12, 2023, <https://www.wilsoncenter.org/article/irans-islamist-proxies> , Erişim Tarihi:05.04.2024.

Fatımiyyun tugayları⁷⁹⁷ gibi gruplar Suriye yönetimi lehine sahada çatışmalara dahil oldular.⁷⁹⁸ Öyle ki, 2016 yılında Suriye'deki çatışmalarda 5 bin ile 8 bin Hizbullah militanının sahada olduğu ve Şam ile Humus'ta bin altı yüzden fazla Hizbullah militanının öldüğü tahmin edilmekteydi.⁷⁹⁹

ABD ise Suriye ve Irak sahasında yükselen bir tehdit olan IŞİD'le mücadeleyi öncelik olarak görmüştü. Obama yönetimi bir yandan İran ile nükleer müzakerelere devam ederken, bir yandan da Hizbullah'ın üzerindeki baskıyı hafifleterek, örgütün Lübnan'daki konumunu kabul eden bir tutum sergilemişti. Bu durumu ABD'nin Lübnan Büyükelçisi David Hale Lübnanlı muhataplarına verdiği şu cevapta dile getirmişti; "Lübnan'da Hizbullah olmadan hiçbir hükümet kurulamaz."⁸⁰⁰ ABD, Hizbullah'ın silahlı kanadını terör örgütü olarak kabul ederken, Lübnan'daki siyasi süreçlere aktif bir müdahalede bulunmamayı tercih etmişti. Hizbullah'ın Lübnan siyasetindeki güçlü varlığı, ABD'nin bu ülkedeki etkisini sınırlamıştı. Önemli bir siyasi etkiye sahip olan ancak Lübnan'a ya da herhangi bir devlete bağlı olmayan ve kendi silahlı kanadı olan Hizbullah'ın bölgede artan etkisine karşılık, devlet dışı bir aktör olduğu için grupla müzakere etmek devletler nezdinde birçok soruna yol açmıştı. Bununla birlikte, Hizbullah'ın temel destek kaynağı olan İran ile işbirliği yapmak ya da müzakere zemininde buluşmak, gruba ulaşmanın en etkili yolu olarak değerlendirilmekteydi. Obama, İran ile yürütülen nükleer müzakerelerin nihayete ermesi amacıyla Suriye'de Guta'da gerçekleştirilen sarin gazı saldırısına karşılık bir hava saldırısı düzenlememiş, Rusya'nın arabuluculuğunda Suriye'nin kimyasal silahları teslim etmesini kabul etmiş ve⁸⁰¹ Suriye sahasında İran'ın çıkarlarına aykırı

⁷⁹⁷ İran'ın Suriye sahasında eğitip, silahlandığı Fatımiyyun Tugayı 1980'lerde kurulan, 1990'larda faal olmayan fakat 2012 yılında Devrim Muhafızları tarafından yeniden canlandırılan Afgan Şiilerinden oluşan bir gruptu. İran'da yaşayan ya da Afganistan'dan gelen Hazara Şiilerinin yoğunlukta olduğu grup, ABD Hazine Bakanlığı tarafından 2019 yılında İran'daki insan hakları ihlallerine karıştığı ve Devrim Muhafızları ile bağları sebebiyle yaptırım listesine alınmıştı. Daha fazla bilgi için bkz: Ashley Lane, "Iran's Islamist Proxies in the Middle East", *Wilson Center*, September 12, 2023, <https://www.wilsoncenter.org/article/irans-islamist-proxies> , Erişim Tarihi:05.04.2024.

⁷⁹⁸ Pierre Boussel, "The Quds Force in Syria: Combatants, Units, and Actions", *Combating Terrorism Center Sentinel*, Vol.16, No.6, June 2023, s.3.

⁷⁹⁹ Jeferson Guarin P., "FARC-Hezbollah: The Success of Venezuela-Iran Proxy Groups and Their Convergence in the America", *Security and Defence Quarterly*, Vol. 31, No. 4, 2020, s.120-121.

⁸⁰⁰ "The Party of God and Its Greatest Satan The 36-Year Confrontation Between Hezbollah and the United States", *Eye on Hezbollah*.

⁸⁰¹ Barack Obama, "Remarks by the President in Address to the Nation on Syria", *The White House*, September 10, 2013, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/09/10/remarks-president-address-nation-syria> , Erişim Tarihi: 21.07.2024.

hareket edilmeyeceği yönünde dini lider Hamaney'e mesajlar göndermişti.⁸⁰² Bu politikaya paralel bir şekilde, Hizbullah'a karşı da hem sahada askeri olarak hem de bölgesel anlamda politik olarak esneklik zemininde pragmatik bir politika izlendi.

Hizbullah'a karşı Obama yönetimi birtakım siyasi adımlar atmıştı. Politico'nun iddiasına göre, Obama yönetimi İran ile nükleer anlaşmanın nihayete ermesi amacıyla Lübnan Hizbullahı'na yönelik daha önce başlatılan uyuşturucu üzerinden para aklama iddiasıyla yürütülen soruşturmaları durdurmuştu. Politico'da yer alan bilgilere göre 'Cassandra Projesi' adlı soruşturma, Uyuşturucuyla Mücadele Birimi'nin (*Drug Enforcement Administration – DEA*) 2008 yılında Hizbullah'ın Ortadoğulu bir askeri ve siyasi örgütten uluslararası suç ağına sahip bir yapıya dönüştüğüne dair kanıtlar elde ettikten sonra başlatılmıştı. Proje'nin kökeni 11 Eylül'den sonraki yıllarda başlatılan ve Hizbullah'ı şüpheli bir küresel suç örgütü olarak gören bir dizi soruşturmaya dayanıyordu. Politico'da yer alan bilgilere göre Irak'ta ABD ordusu, İran'ın Irak'ta mali ve askeri olarak desteklediği Şii devlet dışı örgütlerin Amerikan askerlerine karşı kullandığı patlayıcı şeklinde oluşturulmuş EFP'ler (*Explosively Formed Penetrator*) olarak bilinen yüksek teknolojiye sahip el yapımı patlayıcıları araştırırken Hizbullah ile yolları kesişmişti.

Soruşturma projesinin başlatılmasına ardından, sekiz yıl boyunca DEA, ABD Virginia Chantilly'de bir DEA gizli tesisinde, otuza yakın ABD ve diğer yabancı istihbaratların yardımıyla Hizbullah'ın mali ağlarını deşifre etmek ve haritalamak için muhbirlerin de yardımıyla telefon dinlemeleri ve gizli operasyonlar gerçekleştirdi. Obama döneminde ise, proje kapmasında İran'da halihazırda görevde olan bireylere yönelik soruşturmalar, tutuklama ve mali yaptırımlar için talep edilen onay, Adalet Bakanlığı ve Hazine Bakanlığı tarafından engellenmiş veya reddedilmişti.⁸⁰³ ABD Savunma Bakanlığı Yasadışı Finans Analisti David Asher, Obama dönemi Lübnan Hizbullah'ının yasadışı faaliyet ve finans ağıyla mücadelede karşılaştığı zorluklar hakkında verdiği ifadede durumu şöyle ifade ediyordu;

⁸⁰² Spencer Ackerman ve Dan Roberts, "Obama pens secret letter to Iran's Ayatollah Khamenei as nuclear deadline looms", *The Guardian*, November 6, 2014, <https://www.theguardian.com/us-news/2014/nov/06/obama-letter-ayatollah-khamenei-iran-nuclear-talks> , Erişim Tarihi: 21.07.2024.

⁸⁰³ Josh Meyer, "The Secret Backstory of How Obama Let Hezbollah off the Hook", *Politico*, 2017, <https://www.politico.com/interactives/2017/obama-hezbollah-drug-trafficking-investigation/> , Erişim Tarihi: 21.07.2024

2008 yazında Uyuşturucuyla Mücadele Dairesi ve Hazine Bakanlığı, Özel Harekât Komutanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve Gümrük Sınır Korumasında Hizbullah'ın faaliyet ağını takip etmek için kolluk kuvvetleri ve özel operasyonlar arasında birleşik bir strateji geliştirme ve öncülük etme konusunda danışmanlık yaptım. Bu stratejinin amacı, Hizbullah'ın kokain kaçakçılığı ve kara para aklama noktasında ABD mali sistemine giderek artan erişimini engellemektir.

...

Yeteneğimiz vardı ve İran ile Hizbullah'a karşı iptal edilen operasyonlarımız oldu ancak siyasi nedenlerle harekete geçmemizin engellendiği çok daha fazla operasyon vardı. Yurt dışında iptal edilen operasyonlarımız oldu ve fonlarımız kesildi.⁸⁰⁴

Obama'nın terörle mücadele konusunda danışmanlığını yapan ve ardından CIA Direktörü olarak atanan John Brennan, Obama'nın İran ile diyalog ve müzakereler yoluyla nükleer silah geliştirme çalışmalarını kısıtlama politikasını bir adım ileri götürmüştü. Brennan'a göre bir sonraki başkan ABD-İran ilişkileri konusunda başarılı bir şekilde yeni rota çizmek için dört maddeyi yerine getirmeliydi; söylemi yumuşatmalı, kapsamlı, özel görüşmeler ve özel bir elçinin görevlendirilmesi de dahil olmak üzere Tahran ile doğrudan bir diyalog kurmalı, Hizbullah'ın Lübnan'ın siyasi sistemine daha fazla entegre olması için teşvik etmeli ve bölgesel güvenlik konularında İran'ın meşru endişelerinin dikkate alınması da dahil olmak üzere sopa politikasına ek olarak havuç da sunmalıydı.⁸⁰⁵

Obama, başkan seçilmesinin ardından ulusal güvenlik politikasını oluştururken, diplomasinin güçlendirilmesine vurgu yapıyordu. Obama'nın bu perspektifi özellikle ikinci döneminde daha güçlü bir şekilde vurgulanmaya başlandı. 2014 yılında, New York'ta düzenlenen West Point ABD Askeri Akademisi'nin açılış töreninde Obama, daha fazla özgürlük, hoşgörü ve barış içerisinde bir dünyanın Amerikan çıkarlarına daha uyumlu olduğunu

⁸⁰⁴ "Attacking Hezbollah's Financial Network: Policy Options", *Hearing Before the Committee on Foreign Affairs House of Representatives*, U.S. Government Publishing Office, June 8, 2017, <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CHRG-115hhrg25730/html/CHRG-115hhrg25730.htm> , Erişim Tarihi: 21.07.2024

⁸⁰⁵ John Brennan, "The Conundrum of Iran: Strengthening Moderates without Acquiescing to Belligerence", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 618, No.1, s. 168-169.

söylemişti fakat bu amaca ulaşmada tek yöntemin askeri çözüm olmadığını vurgulamıştı.⁸⁰⁶ Obama'nın ikinci dönem öne çıkardığı dış politikaya paralel bir şekilde 2015 yılında yayınlanan Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde de ABD'nin ulusal güvenliğine daha dengeli bir yaklaşım çağrısında bulunmuştu ve Amerikan çıkarlarının peşinde koşmak için askeri gücün mevcut tek araç olmadığını savunmuş ve diplomasiyi öne çıkarmıştı.⁸⁰⁷

Obama yönetimi içerisinde 2010 yılında Ülke Güvenliği ve Terörle Mücadeleden Sorumlu Başkan Yardımcısı olan Brennan, Hizbullah içerisinde ılımlı unsurlar oluşturma yollarını aradığını ifade etmişti.⁸⁰⁸ Politico'dan Josh Meyer'in hazırladığı yazı dizisine göre Obama yönetimi içerisinde Hizbullah'a yönelik gösterilen bu ılımlı tutum, İran'ın nükleer programına müzakere yoluyla çözüm bulma arzusu ile birleştiğinde, Hizbullah'a karşı yürütülen Cassandra Projesi dahilinde bir hareketsizliğe dönüşmüştü. Kasım 2012'de Obama'nın ikinci defa ABD Başkanı seçilmesinin ardından, Cassandra Projesi'nin eski çalışanlarının ve bazı eski ABD yetkililerinin iddiasına göre, Obama yönetiminin Hizbullah'ın uyuşturucu ticareti yaptığına yönelik yürütülen davalara karşı muhalefeti daha açık hale gelmişti. İddiaya dile getirenler, bu durumun Obama'nın yeni ulusal güvenlik ekibinden kaynaklandığını düşünüyordu. Özellikle John Kerry'nin Dışişleri Bakanı olarak atanması İran ile diyalog geliştirilmesine yönelik niyetin daha güçlü bir şekilde gözler önüne serilmesi olarak yorumlanmıştı. İran ve Hizbullah ile ılımlı ilişkiler geliştirilmesini savunan Brennan'ın CIA Direktörü olarak atanması, Brennan'ın yerine ise Adalet Bakanlığı'nın en üst düzey ulusal güvenlik avukatı olan Lisa Monaco'nun atanması İran'la diplomatik ilişkilerin geliştirilmesini savunan iki güçlü ismin kilit pozisyonlara getirilmesi anlamına geliyordu.⁸⁰⁹ İran ve ABD ilişkilerinin bir diğer önemli belirleyeni de reformist aday Hasan Ruhani'nin 2013 yılında İran Cumhurbaşkanı olarak seçilmesiydi ve bu gelişme nükleer görüşmelere olumlu bir ivme kazandırmıştı. Bu dönem Hizbullah'a karşı yürütülen soruşturmalardaki hareketsizliğin en önemli örneklerinden biri Hizbullah adına Avrupa'da çalışmalar yaptığı iddia edilen Ali

⁸⁰⁶ Barack Obama, "Remarks by the President at the United States Military Academy Commencement Ceremony", *The White House*, May 28, 2014, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/05/28/remarks-president-united-states-military-academy-commencement-ceremony> , Erişim Tarihi: 08.07.2024.

⁸⁰⁷ "National Security Strategy", *The White House*, February 2015, s. 4-10.

⁸⁰⁸ "U.S. wants to build up Hezbollah moderates: adviser", *Reuters*, May 19, 2010, <https://www.reuters.com/article/us-lebanon-usa-hezbollah/u-s-wants-to-build-up-hezbollah-moderates-adviser-idUSTRE64I0UM20100519/?type=politicsNews> , Erişim Tarihi: 08.07.2024.

⁸⁰⁹ Josh Meyer, "The secret backstory of how Obama let Hezbollah off the hook Part II: Everywhere and Nowhere", *Politico*, <https://www.politico.com/interactives/2017/obama-hezbollah-drug-trafficking-investigation/> , Erişim Tarihi: 08.07.2024.

Fayad'ın tutukluluk süreciydi. Lübnanlı bir silah tüccarı olarak nitelendirilen Fayad 2014 yılında Prag'da tutuklandı. Fayad ABD mahkemeleri tarafından ABD hükümeti çalışanlarının öldürülmesini planlamak, bir terör örgütüne maddi destek sağlamaya çalışmak, uçaksavar füzeleri edinmeye, bunları nakletmeye ve kullanmaya teşebbüs etmekle suçlanıyordu fakat belirtilen suçlamalara rağmen Prag'da tutuklu bulunduğu iki yıl boyunca ABD tarafından iadesi konusunda Çekya'ya baskı yapılmamıştı. Sürecin sonunda ise Fayad Beyrut'a geri gönderildi.⁸¹⁰

Politico'ya göre Obama yönetiminde çalışan bazı yetkililer, Obama'yı Hizbullah'a karşı yürütülen davalar üzerinden daha fazla baskı yapılmaması konusunda uyarılmıştı. Bu tür eylemlerin nükleer görüşmelerin erken bir aşamasında İran'ı yabancılaştırabileceği konusunda endişeler vardı. Öte yandan, Obama'nın ikinci döneminde bölgede en önemli problemlerin başında IŞİD gelmekteydi ve ABD ile İran, Suriye ve Irak sahasında IŞİD'e karşı zımnî bir ortaklık kurmuştu. Wall Street Journal'a göre nükleer anlaşma kapsamında müzakerelerin Kasım 2014'te diplomatik olarak nihayete ermesine az bir zaman kala, Obama İran'ın dini lideri Ayetullah Hamaney ile gizli bir görüşme yapmış ve iki ülkenin Irak ve Suriye'deki IŞİD militanlarıyla mücadelede karşılıklı çıkarları olduğunu belirtmişti. Politico'nun vurguladığına göre, gazeteye demeç veren eski bir CIA görevlisi bu dönem boyunca Ortadoğu'daki DEA operasyonlarının Lübnan'daki siyasi hassasiyetler nedeniyle defalarca kapatıldığını söylüyordu. Devamında ise İranlı müzakerecilerin Obama yönetimine yaptığı şikayetlerin bir sonucu olarak, Beyaz Saray'dan yapılan baskının neticesinde CIA'in Lübnan Hizbullah'ına yönelik gizli operasyonları bir süreliğine ertelediğini iddia etti.⁸¹¹ Nükleer anlaşma Temmuz 2015'te imzalanmış ve resmi olarak 17 Ocak 2016'da yürürlüğe girmişti. Bir hafta sonra ve tutuklanmasından neredeyse iki yıl sonra Çek yetkililer Hizbullah'ın pazarlık etmek amacıyla kaçırdığı beş Çek vatandaşına karşılık Ali Fayad'ı Lübnan'a iade ettiler.⁸¹²

⁸¹⁰ Josh Meyer, "The secret backstory of how Obama let Hezbollah off the hook Part I: A Global Threat Emerges", *Politico*, <https://www.politico.com/interactives/2017/obama-hezbollah-drug-trafficking-investigation/> , Erişim Tarihi: 08.07.2024.

⁸¹¹ Josh Meyer, "The secret backstory of how Obama let Hezbollah off the hook Part III: A Battle Against Enemies Far and Near", *Politico*, <https://www.politico.com/interactives/2017/obama-hezbollah-drug-trafficking-investigation/> , Erişim Tarihi: 08.07.2024.

⁸¹² Hana de Goeij, "5 Czechs Who Were Missing in Lebanon Arrive Home", *The New York Times*, February 5, 2016, <https://www.nytimes.com/2016/02/06/world/europe/missing-czechs-lebanon.html> , Erişim Tarihi: 09.07.2024.

Politico'ya konuşan Cassandra Peojesi çalışanları Obama yönetiminin 'Hayalet' lakaplı Hizbullah üyesi de dahil olmak üzere diğer üst düzey Hizbullah üyelerini yakalamaya yönelik çabaları engellediğini veya zayıflattığını, Hizbullah'ı önemli bir uluslararası suç örgütü olarak tanımlamayı reddettiğini iddia etmişlerdi. Belirtilen iddialara karşı Obama yönetiminin eski çalışanları ise bireysel vakalar hakkında yorum yapmayı reddetmekle birlikte, Dışişleri Bakanlığı'nın Fayad'ın Lübnan'a iade edilmesi kararını kınadıklarını vurguladılar. Politico'ya bilgi veren isminin açıklanmasını istemeyen bir Obama yönetimi eski çalışanı İran ile çatışmayı azaltmak, nükleer silah programını durdurmak ve İran tarafından rehin tutulan en az dört Amerikalı mahkûmu serbest bıraktılabilmek de dahil olmak üzere daha geniş politik hedefler belirlediklerini ve bazı hukuki uygulamaların bu hedeflere ulaşmak amacıyla kısıtlandığını belirtti. Yine Obama yönetimi kapsamında Hazine Bakanlığı'nda Terörün Finansmanı Ofisi'nde çalışan Katherine Bauer de Meclis Dışişleri Komitesi'ne verdiği yazılı ifadede, Obama yönetiminin Hizbullah ile ilgili yürütülen soruşturmaların İran ile devam eden nükleer anlaşma sürecini tehlikeye atması korkusuyla bastırıldığını söylemişti.⁸¹³

Politico'ya konuşan Cassandra Projesi çalışanları Obama'nın 17 Ocak 2016'da İran ile nükleer anlaşmanın uygulanmasına ilişkin nihai anlaşmayı duyurmasının ardından birkaç ay içinde projenin yürütülmesinin tamamen rafa kaldırıldığını iddia etmişti. Hatta projenin eski çalışanlarına göre Cassandra Projesi'ni ortaya çıkaran ve yöneten kıdemli DEA denetmeni Jack Kelly de dahil olmak üzere, üst düzey yetkililerden bazıları başka görevlere atandı. Bush yönetimi yetkilileri İran'ın kitle imha silahları için gerekli olan parçaları temin etme amacıyla geliştirdiği küresel ağırları imha etmeyi birinci öncelik olarak belirlemişti. Obama döneminde ise dönemin ABD Başsavcısı Preet Bharara ve diğer savcılar da dahil olmak üzere Adalet Bakanlığı yetkilileri Lübnan'daki bankalar üzerinden Hizbullah'ın para aklaması veya Hizbullah'ı ilgilendiren diğer davaları görüşme taleplerini reddetmişlerdi.⁸¹⁴

İddialara karşılık Obama yönetimi içerisinde hem Beyaz Saray'da hem de Adalet Bakanlığı'nda çalışan sözcülerden Kevin Lewis iddialara "İran ile nükleer anlaşmadan hem önce hem de sonrasında sert yaptırımlar uygulanmıştı. Aynı zamanda kolluk kuvvetlerinin müdahaleleriyle Hizbullah'a karşı tutarlı bir faaliyet izlenmişti." dedi. Obama yönetimi adına konuşan Lewis, kanıt olarak sekiz tutuklama ve kovuşturma listesi sundu. DEA'nın verdiği

⁸¹³ Josh Meyer, " The secret backstory of how Obama let Hezbollah off the hook Part I: A Global Threat Emerges".

⁸¹⁴ ⁸¹⁴ Josh Meyer, " The secret backstory of how Obama let Hezbollah off the hook Part II: Everywhere and Nowhere".

bilgilerle Avrupalı yetkililerin Şubat 2016'da Hizbullah'ın uyuşturucu kaçakçılığı ve diğer suçlardan gelir elde etme girişimlerini yöneten özel bir ekibe yönelik yaptığı operasyonu örnek vermişti.⁸¹⁵ Brennan'ın CIA Başkanı iken yardımcılığını yapan Nick Shapiro da Brennan'ın tüm suçlamaları reddettiğini açıklamıştı. Lisa Monaco'nun sözcüsü de eski İç Güvenlik ve terörle mücadele danışmanı Lisa Monaco'nun Obama yönetiminin Hizbullah'ın terörist faaliyetlerine karşı agresif bir şekilde mücadele etmediği yönündeki her türlü iddiayı reddettiğini belirtiyordu.⁸¹⁶

Obama'nın ikinci başkanlık dönemi aynı zamanda bölgede derin kırılmaların yaşandığı ve İran ile ortak kimlik ve çıkarları paylaşan Şii devlet dışı yapıların bu kırılmaların arasında oluşan boşlukları doldurduğu bir dönemdi. Uluslararası sistemde meydana gelen değişiklikler, Arap isyanlarının ardından bölgede değişen rejimler ve iç çatışmaların devam ettiği ülkeler özellikle Irak'ın işgalinin ardından bölgede her geçen gün daha fazla gözlemlenen Şii nüfuzunun yükselişini doruk noktasına ulaştırmıştı. İran ve politik kimliklerini aynı normlar üzerine karşılıklı olarak inşa ettiği başta Lübnan ve Irak olmak üzere Şiiler, bölgede ABD ve müttefiki rejimler için varoluşsal tehdit olarak daha fazla öne çıkmaya başlıyordu.

Hizbullah'ın çabalarına rağmen Suriye'deki iç savaş Lübnan'a sıçramış, siyasi ve mezhepsel gerginlikler derinleşmişti. 2013 ve 2014 yıllarında Sünni militanlar Lübnan'ın Şii bölgelerinde bir düzineden fazla arabaya bombalı saldırı düzenlediler. Saldırıları sonucunda yüze yakın kişi ölmüş, dokuz yüz kişi yaralanmıştı. IŞİD'in ve diğer radikal Sünni milislerin ortaya çıkışı Hizbullah'a yönelik eleştirileri hafifletmişti. Şiiler ve diğer Lübnanlı azınlıklar partiyi Sünni aşırılık yanlılarına karşı bir koruyucu olarak görmüşlerdi. Ancak Hizbullah'ın kayıpları, İsrail'le son otuz yılda gerçekleşen savaşların hepsinden daha fazlaydı. Suriye'de süren savaşa aktif bir şekilde müdahil olmak konusundaki hoşnutsuzluk ve eleştiriler, Lübnan'daki Şii tabanından gelmişti. Cumhurbaşkanı Süleyman'ın altı yıllık görev süresi Mayıs 2014'te sona erdi. Lübnan'da cumhurbaşkanı parlamento tarafından seçilmekteydi ve Hizbullah, başkanlık için Hristiyan müttefiki Mişel Avn'ı desteklemişti. Hatta Hizbullah Avn'ın kazanacağını garanti edene kadar art arda parlamento oturumlarına katılmayı reddetmişti. Bu

⁸¹⁵ Josh Meyer, "The secret backstory of how Obama let Hezbollah off the hook Part III: A Battle Against Enemies Far and Near".

⁸¹⁶ Erik Wemple, "Former Obama officials criticize Politico story alleging weakness against Hezbollah", *The Washington Post*, December 21, 2017, <https://www.washingtonpost.com/blogs/erik-wemple/wp/2017/12/21/former-obama-officials-criticize-politico-story-alleging-weakness-against-hezbollah/>, Erişim Tarihi: 08.07.2024.

çıkılmaz iki buçuk yıl sürdü ve bu süre zarfında geçici hükümet yasa çıkarma yetkisinden yoksun kaldı, ekonomi sürekli olarak geriledi. Sonunda Ekim 2016'da Hizbullah'ın muhalifleri pes etti. Avn, Saad Hariri'nin Başbakan olarak geri döndüğü bir anlaşmayla cumhurbaşkanı olarak seçildi. Böylece süreç içerisinde askeri konumunun yanı sıra Hizbullah, Lübnan siyasetinin en önemli belirleyicisi haline gelmişti.⁸¹⁷

Obama'nın ilk döneminde olduğu gibi, ikinci döneminde de Hizbullah'la mücadele kapsamında ABD Kongresi'nde önemli kararlar alınmıştı. 2015 yılında Hizbullah'ın Uluslararası Finansmanını Önleme yasası örgütün finansman ve lojistik imkanlarını kısıtlamaya yönelikti. Bu düzenlemeler aracılığıyla Hizbullah ile işlem yapan bankaları, ABD finans sisteminden dışlamak amaçlanmaktaydı.⁸¹⁸ Diğer yandan ABD, 2016 yılında da Lübnan ordusuna 50 zırhlı araç, 40 top ve 50 bomba atar teslim etti. Bu yardım, Lübnan'ı Suriye'de devam eden çatışmalara dahil olan militan grupların tehdidine karşı güçlendirme çabalarının bir parçası olarak tarif edilmişti. ABD'nin Lübnan Büyükelçisi Elizabeth Richard, teslimat sırasında yaptığı açıklamada, 50 milyon dolar değerindeki ekipmanın, 2016 yılında 220 milyon doları aşan bir yardım paketinin parçası olduğunu ve Lübnan'ı Amerikan askeri yardımından en fazla yararlanan beşinci ülke konumuna getirdiğini vurgulamıştı.⁸¹⁹ Lübnan ordusuna yapılan yardımların nihai amacı Hizbullah'ın askeri gücünün kırılmak istenmesiydi.

Hizbullah'ın bölgede artan nüfuzuna karşı Körfez ülkeleri de endişe duymuştu. Körfez İşbirliği Konseyi (KİK), 2016 yılında Hizbullah'ı terörist bir grup olarak niteledi ve kendi sınırları içerisindeki Hizbullah destekçilerine ve finansörlerine karşı önlemler aldı.⁸²⁰ Arap Birliği ve İslam İşbirliği Teşkilatı da 2016 yılında Hizbullah'ı kınayan açıklamalar yapmıştı.⁸²¹ Bu durum Hizbullah ile Körfez ülkeleri arasında sözlü savaşa yol açtı. Körfez ülkelerinin artan endişeleri tesadüf değildi çünkü aynı dönemlerde İran'ın bölgesel politikalarına paralel bir

⁸¹⁷ Nicholas Blanford, "Profile: Lebanon's Hezbollah".

⁸¹⁸ Ashley Lane, "Iran's Islamist Proxies in the Middle East".

⁸¹⁹ "New US aid delivery to Lebanon army to counter militant threat", *Al Arabiya News*, 09 August 2016, <https://english.alarabiya.net/News/middle-east/2016/08/09/New-US-aid-delivery-to-Lebanon-army-to-counter-militant-threat> , Erişim Tarihi: 15.03.2023.

⁸²⁰ "Gulf States Declare Lebanon's Hezbollah Terrorist Group", *BBC News*, March 2, 2016, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-35706761> , Erişim Tarihi: 27.04.2024.

⁸²¹ "Arab League Labels Hezbollah Terrorist Organisation", *Reuters*, March 11, 2016, <https://www.reuters.com/article/world/arab-league-labels-hezbollah-terrorist-organisation-idUSKCN0WD1IA/> , Erişim Tarihi: 27.04.2024; "Islamic summit slams Hezbollah for 'terrorism'", *Al Arabiya News*, 15 April 2016, <https://english.alarabiya.net/News/middle-east/2016/04/15/Islamic-summit-denounces-Hezbollah-for-backing-terrorism> , Erişim Tarihi: 27.04.2024.

şekilde Hizbullah da Lübnan merkezli değil, daha geniş bir bölgeyi etkileyebilecek politikalar geliştirmeye başlamıştı. Hizbullah'ın Lübnan sınırları dahilinde, İsrail'e karşı mücadele etme misyonu, 2010'daki paradigma değişiminin ardından, bölgeselleşmişti ve bu değişimin ilk gözlemlendiği saha Suriye olmuştu. Sonraki süreçlerde de Hizbullah artık İsrail odaklı pozisyonunu Irak, Yemen ve Suriye'yi içeren politikalara doğru genişletiyordu. Hizbullah bölgedeki birçok Şii grubu eğitip, Suriye sahasındaki savaşa yönlendirirken, Devrim Muhafızları'nın dış operasyonlar kolu Kudüs Gücü'yle koordineli bir şekilde hareket ederek, bölgede bir ağırlık merkezi oluşturmuştu. Bununla birlikte, Suriye'deki çatışmalara dahilinden sonraki süreçte öncelikli olarak Lübnan'daki faaliyetlere ve İsrail ile mücadeleye odaklanan Lübnanlı bir milis grubu olmaktan, İran ile ortak Humeyni Şiiliği kimliği inşa ettiği gruplar üzerindeki hakimiyetiyle birlikte bölgesel bir aktöre dönüşmekteydi. ABD hükümetine göre eski bir özel harekât komutanı ve Nasrallah'ın yakın korumalığını da yapan Halil Harb, Hizbullah'ın özellikle Yemen'deki faaliyetlerini denetlemiş, örgüte fon transferlerini yönetmişti.⁸²²

Obama'nın bölgede Humeyni Şiiliğini benimseyen devlet ve devlet dışı yapılarla bölgesel bağlama göre farklı ilişkiler geliştirmeye yönelik politikasının İran ve Hizbullah kısmı doğrudan bir karşı strateji üretmek yerine, dengeleri göz önünde bulundurarak dolaylı müdahaleler gerçekleştirmek üzerine kurulmuştu. Obama'nın tüm başkanlık dönemi boyunca Irak sahasında Velayet-i Fakih öğretisini benimseyen ve bu doğrultuda bir kimlik inşa eden Şii aktörlere yönelik politikası ise tamamen dışlamak yerine, bazı dönemler bu gruplarla çatışmalı ilişkiler bazı dönemler ise denge siyaseti ve pragmatizm zemininde zımni işbirlikleri şeklinde olacaktı.

3. ABD'nin Humeyni Şiiliğine Karşı Politikasında Irak Belirsizliği

ABD, İslam Devrimi'nin ardından bölgesel bir norm haline gelen ve birçok farklı aktörle karşılıklı inşa edilen Humeyni Şiiliği kimliğini ve temsil ettiği değerleri tam anlamıyla algılayamadığı için, belirtilen gruplara yönelik politikasında dalgalanmalar yaşıyordu. Bu dalgalanmaların en net görüldüğü ülke Irak sahası olmuştu. İran ile karşılıklı kimlik inşa etmiş Şii grupların nihai hedefleri Irak'ta İran'a benzer bir siyasi yapı inşa etmek ve bu amaçla ülkedeki İran'ın nüfuz alanını genişletmek iken, ABD Irak'ı istikrara kavuşturmak ve İran'ın

⁸²² Matthew Levitt, "Hezbollah's Pivot Toward the Gulf", *Combating Terrorism Center Sentinel*, Vol.9, No.8, August 2016, s.11-12.

bölgesel nüfuzunu sınırlamak hedeflerini belirlemişti. Obama'nın ilk başkanlık döneminde Irak'taki İran ile bağlantılı Bedir Tugayları, Ketaib Hizbullah, Asaib Ehl el-Hak ve İran'ın dönemsel işbirlikleri kurduğu ve desteklediği Mehdi Ordusu gibi Şii gruplar, Amerikan hedeflerine saldırılar düzenlemeye devam ediyordu. Obama ise seçim çalışmaları sırasında sıklıkla dile getirdiği askerlerini Irak'tan çekme vaadini gerçekleştirmek istiyordu. Irak'ta içerisinde olduğu durumu yönetebilmek adına Obama, ilk döneminde Iraklı İran ile bağlantılı Şii gruplara karşı sert bir politika izlenmişti. Obama'nın takip ettiği politikanın en önemli sonucu olan 2011'de ABD'nin Irak'tan çekilmesi, ülkede hem İran'ın nüfuz alanını arttırmış hem de İran ile bağlantılı Şii grupların güçlenmesine zemin hazırlamıştı. Obama'nın ikinci başkanlık döneminde ise İran ile bağlantılı Şii gruplarla ilişkilerinin niteliğini değiştiren IŞİD'in Irak sahasında 2014'te başlayan yükselişi olmuştu. Hem İran hem de Humeyni Şiiliğini benimseyen Şii gruplar, özellikle IŞİD'in 2014 yılında başlayan yükselişi sonrası ABD'nin sahada önemli müttefikleri haline geldiler. Sahada görülen bu zımnı müttefiklik ve ilişkiler, ABD'nin uluslararası sistemde kimlik ve tehdit algısını esnek ve pragmatik bir şekilde oluşturduğunu göstermesi bakımından önemli görülmektedir.

Yukarıda ABD'nin Irak'taki Şii gruplara yönelik politikasının en dalgalı ve belirsiz olduğu ülke olarak Irak belirtilmişti. Bu durumun en temel gerekçesi ABD'nin güvenlik algısını şiddet eylemleri üzerinden şekillendiriyor oluşuydu. Şii gruplar arasında şiddet eylemi gösterenler 'düşman', siyasi olarak hareket edenler ise 'potansiyel müttefik' olarak değerlendirilmişti. Silahlı saldırılar düzenleyen Şii örgütler düşman olarak inşa edilirken, İDYK ve Bedir Tugayları gibi Irak hükümeti ile askeri ve siyasi olarak ilişkili, İran ve Hizbullah ile tarihsel ve ideolojik bağları bulunan, ortak kimlik inşa eden Şii örgütler, İran ile müttefik olan fakat siyasi gruplar olarak değerlendirilmişti. Sahada farklı bir gerçekliği olan bu ayrım, İDYK'nin 2007'de yaşadığı değişim sonrası da gözlemlenmekteydi. İran ve Velayet-i Fakih öğretisi ile arasına mesafe koyan ve adını İslam Yüksek Konseyi olarak değiştiren örgütün silahlı kanadı olan Bedir Tugayları, İran'a ve Humeyni Şiiliğine olan bağlılığını muhafaza etmiş ve İYK'den ayrılarak 2012 yılında kendi silahlı ve siyasi kollarını oluşturmuştu.

2008-2011 arası dönem, ABD'nin Irak'taki askeri varlığını azaltmayı planladığı, ancak aynı zamanda Şii milislerin saldırılarıyla karşı karşıya kaldığı bir süreç oldu. Bu dönem, ABD'nin Irak'taki askeri varlığının yoğun olduğu ve İran ile bağlantılı Şii gruplarla doğrudan veya dolaylı bir çatışma halinde olduğu bir süreci kapsıyordu. Bush döneminde Irak'ın işgalinin hemen ardından kurulacak yeni sistemde Irak'ta İran ile bağlantılı gruplar potansiyel müttefik

olarak görülmüştü fakat ABD zamanla bu grupları İran'ın vekilleri ve tehdit unsurları olarak tanımlamaya başladı. Bu tanımlamada Amerikan üslerine ve askerlerine düzenlenen saldırılar belirleyici olmuştu. İran ile ortak kimlik inşa etmiş ve Velayet-i Fakih öğretisine bağlı olan Ketaib Hizbullah, Asaib Ehl el-Hak ve İran ile çıkar birlikteliği yapan ve desteğini alan Mehdi Ordusu, ABD askerlerine yönelik pusu ve roket saldırıları düzenlemeye devam etti.

Kuruluşunun ardından Ketaib Hizbullah 2008 yılında Amerikan askeri hedeflerine saldırılarını yoğunlaştırmıştı. 19 Şubat'ta Bağdat'ın güneydoğusundaki bir ABD üssüne IRAM saldırısı gerçekleştirdi. Saldırı sonucu Amerikalı bir sivil ölmüş, koalisyon güçlerine mensup askeri personeller yaralanmıştı. 8 Temmuz'da Bağdat'ın kuzeyinde bir Amerikan askeri ve bir tercüman yaralanmış, Eylül ayında ABD askeri üslerini ve koalisyon güçlerini hedef almaya devam etmiş, 29 Kasım'da iki BM çalışanının ölümüne ve 15 kişinin yaralanmasına neden olan bir roket saldırısı düzenlemişti. 2009 yılında örgüt ABD tarafından yabancı terör örgütü olarak ilan edildi ve bu gruba karşı askeri operasyonlar düzenlendi. Hatta aynı yıl ABD Ketaib Hizbullah'ın lideri Ebu Mehdi el-Mühendis'i doğrudan İran'ın vekili olarak suçladı. 2011 yılının Haziran ayı ABD güçleri için son iki yılın en çok kayıp verilen yılı olmuştu. Amerikan hedeflerine birçok saldırı düzenlendi. 6 Haziran'da Bağdat Uluslararası Havalimanı yakınındaki bir ABD askeri kampına düzenlenen IRAM saldırısında altı ABD askeri hayatını kaybetti. 29 Haziran'da bir üsse düzenlenen ve üç ABD askerinin ölümüne yol açan IRAM saldırısının sorumluluğunu da örgüt üstlenmişti.⁸²³ 2012 yılında Reuters, Ketaib Hizbullah milislerinin Suriye'deki çatışmalara Esad lehine dahil olmak için Suriye sahasına geçtiğini yazıyordu.⁸²⁴

2011'de Amerikan güçlerinin Irak'tan çekilmesine kadar geçen süreçte Kays el-Hazali'nin liderliğini yaptığı Asaib Ehl el-Hak örgütü de Amerikan ve Koalisyon güçlerine birçok saldırı düzenlemişti. Örgütün bilinen en önemli saldırıları 2007 yılında gerçekleşti. 20 Ocak 2007'de, Kerbela'nın merkezinde düzenlenen saldırıda beş Amerikan askeri kaçırılıp, öldürüldü. 29 Mayıs 2007'de Irak Maliye Bakanlığı'na yapılan saldırıda ise beş Britanyalı müteahhit kaçırıldı, dördü esir alındıktan sonra öldürüldü. Buna karşılık ABD, Kays Hazali,

⁸²³"Kata'ib Hezbollah", *Counter Extremism Project*, <https://www.counterextremism.com/threat/kata%E2%80%99ib-hezbollah> , Erişim Tarihi: 15.03.2024.

⁸²⁴ Suadad al-Salhy, "'Iraqi Shi'ite militants fight for Syria's Assad", *Reuters*, October 16, 2012, <https://www.reuters.com/article/business/iraqi-shi-ite-militants-fight-for-syria-s-assad-idUSL6E8L4KX9/> , Erişim Tarihi: 15.03.2024.

kardeşi ve Hizbullah'ın Irak sahasına Şii grupları eğitmesi için gönderdiği Ali Musa Dakduk'u gözüaltına aldı.⁸²⁵ Kardeşi 2009 yılında Kays el-Hazali ise 2010 yılında serbest bırakıldı fakat bu dönemlerde örgütün Amerikan hedeflerine saldırıları devam etmişti.⁸²⁶ 2009 ve 2010 yılında birçok roketli saldırı düzenlendi. 2011 yılının Haziran ayında Asaib Ehl el-Hak ve birlikte hareket ettiği Şii örgütler, Irak'taki ABD askeri üslerine saldırılar düzenleyerek 13 ABD askerini öldürdü. 14 Kasım 2011'de ise ABD Irak'tan askerlerini çekmeden önceki son saldırıyı gerçekleştirdi. Yol kenarına yerleştirilen bir bombanın patlaması sonucu bir Amerikalı asker öldü.⁸²⁷

Dava Partisi ise başbakanlığının son dönemine kadar partinin en güçlü ismi olan Nuri el-Maliki liderliğinde ABD ile karmaşık ilişkiler izliyordu. Harith Hasan, 1980'lerden itibaren başta İran olmak üzere, birçok farklı yerde sürgünde olan Dava Partisi ve İDYK üyelerinin 1991'deki ayaklanmanın başarısızlığı uğramasının ardından, özellikle İslamcı olmayan gruplardan müttefik kazanmaya çalıştığına vurgu yapmaktaydı. Zamanla Kürt milliyetçileri, Sünni İslamcılar ve hatta liberallerle ortak hareket etme kabiliyeti geliştirmişlerdi. 2002 yılında Irak muhalefetinin bir araya geldiği Londra konferansında, tüm gruplar Saddam sonrası Irak'ın demokratik ve çoğulcu bir siyasi sistem kurması gerektiği konusunda anlaşmaya varmıştı. 2003 sonrası ortaya çıkan yeni güç dengesi Dava Partisi için devrimci İslamcılıktan pragmatizme geçişi zorunlu kıldı. Şii İslamcılar, ABD işgali gerçeğiyle başa çıkmak zorunda kaldılar ve Irak'ın yeni siyasi kurallarını tek başlarına şekillendiremeyeceklerini kabul ettiler. Irak'ın yeni aktörleri olarak ABD ve daha önce sürgünde olan muhalefet grupları, Irak'ı dini ve mezhepsel temelde bölünmüş bir şekilde görmeyi kabul ettiler. Bu durum, ortaya çıkan yeni düzeni meşrulaştırmak için toplumsal elitler arasında bir uzlaşma zemini inşa etmeye odaklanmalarına yol açmıştı. Şii İslamcılar için ise bu hem cazip hem de sınırlayıcıydı. Cazipti çünkü Irak nüfusunun yaklaşık yüzde 60'ı Şii'ydi; sınırlayıcıydı çünkü onları diğer siyasi temsilcilerle uzun pazarlık süreçlerine sokuyordu. Bu doğrultuda, İDYK, Dava Partisi ve daha küçük Şii gruplar, mecliste çoğunluğu kazanan Birleşik Irak İttifakı'nı oluşturdu ve yeni bir anayasa yapma hakkı elde etti. Böylece Iraklı Kürt partileriyle birlikte, İslami bir devlet kurmak yerine

⁸²⁵ Sam Wyer, "The Resurgence of Asa'ib Ahl Al-Haq", s. 9-11.

⁸²⁶ Bill Roggio, "Iraqi militant Qayis Khazali warned us about Iran. We ignored him.", *FDD's Long War Journal*, <https://www.longwarjournal.org/archives/2018/09/iraqi-militant-qayis-khazali-warned-us-about-iran-we-ignored-him.php>, Erişim Tarihi: 15.03.2024.

⁸²⁷ "Asaib Ahl al-Haq", *Counter Extremism Project*, <https://www.counterextremism.com/threat/asaib-ahl-al-haq>, Erişim Tarihi: 15.03.2024.

esasen etnik ve dini toplulukları, çoğulcu bir federal düzen içinde temsil etmeye dayalı bir siyasi sistemin temellerini geliştirdiler. Bununla birlikte, Şii İslamcı ideolojiden uzaklaşma, Dava Partisi gibi Iraklı Şii İslamcılar için kolay olmamıştı. İran ile İslam Devrimi'nin ardından kurdukları bağlar, Dava Partisi için giderek bir sorun noktası haline geliyordu. İran'ın liderliğine dini bağlılıkları ile Iraklı ulusal kimlikleri arasında bir gerilim vardı. Giderek daha fazla belirginleşen bu gerilim Dava Partisi'nin sürgündeki kanadında bölünmeyle sonuçlanmıştı. Bu bölünme Irak siyasetindeki Şii aktörlerin durdukları yeri daha da netleştirdi. El-Maliki İran ve müttefiklerine daha yakın kanadı, İbadi ise Batı ile iyi ilişkiler kurmaya çalışan kanadı temsil ediyordu.⁸²⁸ Dava Partisi ve ABD arasındaki ilişki de zamanla karmaşıklaştı ve ABD, Dava Partisi'nin İran'la olan yakın bağlarını yönetmekte giderek daha fazla zorlandı. 2011'de Irak'tan çekilme sürecine kadar İran ile yakın bağları bulunan Nuri el-Maliki, ABD'nin önemli desteğini almıştı fakat sonraki süreçte ilişkilerin niteliği de aktörlerin tutumları gibi değişecekti.

2010 yılı hem bölge hem Irak için önemli bir yıl olmuştu. 2010 Irak genel seçimleri, ABD, İran ve Irak içindeki siyasi güç dengelerini yeniden şekillendiren kritik bir dönüm noktası oldu. Seçimler Nuri el-Maliki liderliğindeki Dava Partisi ile İyad Allavi liderliğindeki el-İrakiye Koalisyonu arasında büyük bir çekişmeye sahne olmuştu. Seçimlerin ardından yaşanan karmaşa ise Irak'ın mezhepsel ve etnik fay hatlarını daha da derinleştirdi. Seçimlerin ardından yeni bir hükümet kurulması konusunda dokuz aylık bir çıkmaz yaşanmıştı. Seçim sonuçlarına göre Allavi birinci çıktı fakat hükümeti Maliki kuracaktı. Seçimlerin ardından, Anayasa Mahkemesi'ne bir dizi dava açıldı. Bunlar arasında, Maliki'nin hangi bloğun hükümeti kuracağına dair yasal durumu netleştirmek için yaptığı başvuru da yer alıyordu. Başvuru Irak'ın işgalinin ardından çıkarılan, eski Baas Partisi üyelerinin siyasi katılımını engelleyen 'Baasızlaştırma' hükümlerinin kullanımına referans veriyordu. El-İrakiye Koalisyonu bu hükümlerin, seçimi kazanan adayları diskalifiye etmek için kullanıldığını belirterek itiraz etti fakat Anayasa Mahkemesi bu itiraz hakkında karar vermeyi reddetti. Ardından ise Baş yargıç Medhat el-Mahmud, 'en büyük blok' tanımının ya en fazla sandalyeyi kazanan koalisyon ya da seçim sonrası müzakerelerle oluşturulmuş en geniş ittifak şeklinde yorumlanabileceğine hükmetti. Bu karara göre, El-İrakiye bir hükümet koalisyonu kurma hakkı elde edemedi, çünkü

⁸²⁸ Harith Hasan", From Radical to Rentier Islamism: The Case of Iraq's Dawa Party", *Malcolm H. Kerr Carnegie Middle East Center*, April 16, 2019, <https://carnegieendowment.org/research/2019/04/from-radical-to-rentier-islamism-the-case-of-iraqs-dawa-party?center=middle-east&lang=en> , Erişim Tarihi: 20.03.2025.

seçimlerden sonra en geniş ittifaka sahip olan el-Maliki'ydi. Sonuç olarak ise Maliki, başbakan olarak kaldı.⁸²⁹

Filkins'e göre Irak hükümetini bir araya getiren İran Devrim Muhafızları Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani'ydi. Süleymani st düzey şii ve Kürt liderleri Tahran ve Kum'da toplantılara davet ermiş, onları Maliki'yi desteklemeye ikna etmişti. Süleymani, Mehdi Ordusu'nun da lideri olan Mukteda es-Sadr'ı anlaşmaya, milislerini Irak'ta bakanlıklara yerleştirme vaadiyle ikna etmişti. Süleymani, ayrıca İran'ın Irak'ta şii olmayan grupların içerisinde en önemli mttetiklerinden Celal Talabani'nin Cumhurbaşkanı olmasını ve Maliki ile koalisyon ortaklarının hükümet kurulduktan sonra Amerikan askerlerini Irak'tan ayrılmaya zorlamasını talep etmişti.⁸³⁰ ABD seçimlerin ilk sonuçları ortaya çıktığında Allavi'yi desteklemişti fakat daha sonra bu tutumunu tersine çevirdi. Maliki üzerinde tüm aktörlerin anlaşma sağlaması, seçimleri kazanan ancak çoğunluk koalisyonunu oluşturamayan, Allavi için ağır bir darbe olmuştu. Öte yandan, Obama yönetiminin 2010 seçimlerinde birinci olmasına rağmen Allavi'yi önce destekleyip ardından ibreyi Maliki'ye doğru döndürmesi, İran'ın Irak'ta artan etkisini göstermesi bakımından önemli görülmekteydi. ABD ekilme takvimini her ne kadar uygulamak istese de Irak topraklarında kısıtlı da olsa askeri varlığını tutmak istiyordu ve bunu ancak İran ile uzlaşarak yapabileceğini fark etmişti.

Allavi'nin yardımcısı Usame el-Nceyfi, ABD'nin Irak'tan çekilmesini, çekilmeden sonra İran etkisinin konsolidasyonunun ve Maliki'nin hem Tahran'ı hem de şam'ı ziyaret etmesiyle şii etkisinin daha da güçlenmesinin bir parçası olarak tasvir etmişti.⁸³¹ Maliki ise Irak'ta iktidarını kurumsallaştırmak adına seçildikten sonra muhaliflerini sindirme yoluna gitmişti. Çekilme ncesi askeri varlığın ABD diplomatlarına sağladığı kaldıraç zayıflamış ve Maliki giderek daha fazla kontrolsüz kalmıştı. Maliki Irak ordusunun özel kuvvetleri üzerindeki kontrolünü güçlendirmiş ve onları muhalifleri sindirmek, istihbarat toplamak gibi işleri için kullanılan özel bir milis gücüne dnştrmşti.⁸³²

⁸²⁹ Victoria Stewart-Jolley, "Iraq's electoral system", Chatham House, Februry 2, 2022, <https://www.chathamhouse.org/2021/10/iraqs-electoral-system/electoral-law-reform-2005-11> , Erişim Tarihi: 20.03.2025.

⁸³⁰ Dexter Filkins, "The Shadow Commander", *The New Yorker*, September 23, 2013, <https://www.newyorker.com/magazine/2013/09/30/the-shadow-commander>, Erişim Tarihi: 20.03.2025.

⁸³¹ David Fitzgerald ve David Ryan, "Obama, US Foreign Policy and the Dilemmas of Intervention", Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014, s. 36.

⁸³² Erik Gustafson, "Obama's Legacy in Iraq".

Peter Beinart, Maliki hükümetinin Sünni Iraklıları ötekileştiren politikalarının, ülkedeki problemlerin sebebi olduğunu vurgulamaktaydı. Obama döneminde Maliki hükümeti el-Kaide'ye karşı savaşan Sünni Iraklıları Irak ordusuna entegre etmek yerine, tutuklama ve baskı politikası izlemişti. Maliki'nin seçim komisyonu, 2010'daki seçimlere hazırlık sürecinde çoğunluğu Sünni olan 500'den fazla adayı Saddam Hüseyin'in Baas Partisi ile bağlantıları olduğu iddiasıyla siyasi yarıştan diskalifiye etmişti. 2010 seçimlerinde laik bir Şii olan ve ülkedeki Sünnilerin de desteklediği Iyad Allavi'nin yönettiği partiler ittifakı Irakîye Listesi'ne kısıtlı bir alan açmışlardı. Dava Partisi aynı zamanda üyesi olan Maliki'nin baskısıyla bir Iraklı yargıç tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilmişti. Irak'taki ABD güçlerine komuta eden General Raymond Odierno'nun baş siyasi danışmanı Emma Sky'a göre, Amerikalı yetkililer bunun Irak Anayasası'nı ihlal ettiğini biliyorlardı. Beinart'a göre Amerikalılar Irak'taki Şiilerin Sünni yanlısı bir hükümeti asla kabul etmeyeceğine inandıkları için, İran tarafından desteklenen Maliki'nin iktidardaki baskın konumunu koruma girişimlerine itiraz etmemişlerdi.⁸³³ Maliki'nin Irak'ta Sünni politikacılara yönelik baskı politikası Obama tarafından herhangi bir tepkiyle karşılanmadı. 2011 yılının Aralık ayında Irak Başbakanı Maliki ile Beyaz Saray'da yaptığı görüşmeden sonra Obama basına, "Egemen, kendi kendine yeten ve demokratik Irak'ın seçilmiş lideri Başbakan Maliki'yi ağırlamaktan gurur duyduğunu ve Başbakan Maliki'nin Irak'ın şu ana kadarki en kapsayıcı hükümetine liderlik ettiğini." belirtmişti.⁸³⁴

Irak'ta yeni bir hükümet sonunda kurulmuştu ve ülkenin gündemi hızla Amerikan askerlerinin Irak'tan çekilmesine odaklanmıştı. Bush yönetimi ve Irak hükümeti 2008 yılında Irak'ta ABD birliklerine yasal dokunulmazlık sağlayan Güçlerin Statüsü Anlaşması'nı (*Status of Force Agreement- SOFA*) müzakere etmeye başlamıştı. Bu anlaşma Amerikan birliklerinin başka ülkelerde konuşlandırılmasının olmazsa olmazıydı ve Irak hükümeti ile 2011 yılı sonuna kadar Amerikan birliklerinin çekilmesi şartıyla imzalanmıştı.⁸³⁵ Başbakan Nuri el-Maliki iki ülke arasında imzalanmasının ardından anlaşmayı şu şekilde tanımlamıştı:

⁸³³ Peter Beinart, "Obama's Disastrous Iraq Policy: An Autopsy", *The Atlantic*, June 23, 2014, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2014/06/obamas-disastrous-iraq-policy-an-autopsy/373225/> , Erişim Tarihi: 23.03.2024

⁸³⁴ Barack Obama, "Remarks by President Obama and Prime Minister al-Maliki of Iraq in a Joint Press Conference", *The White House*, December 12, 2011, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/12/12/remarks-president-obama-and-prime-minister-al-maliki-iraq-joint-press-co> , Erişim Tarihi: 16.07.2024.

⁸³⁵ Raed al-Hamid, "The American withdrawal from Iraq: ways and means for remaining behind", *Contemporary Arab Affairs*, Vol. 5, No. 2, April 2012, s. 241.

*"Egemenliğin eksik tesis edilmesi ve yabancı birliklerin varlığı, diktatörlük döneminden bu yana karşılaştığımız en tehlikeli, en karmaşık ve en külfetli mirastır. Irak, genç demokratik deneyini korumak için onlardan kurtulmalı."*⁸³⁶

ABD'nin çekilmesiyle birlikte, Irak'ta İran'ın desteklediği Şii gruplar boşluğu doldurmuş ve Irak siyasetinde güç kazanmıştı. İYK, hala onun silahlı kanadı olan Bedir Tugayları ve Asaib Ehl el-Hak, Irak hükümetinde daha fazla etkinlik kazandı. Hatta Bedir Tugayları lideri Hadi el-Amiri, 2010-2014 yılları arası Irak Ulaştırma Bakanı olarak görev aldı. 2014 yılında kurulan İbadi'nin kabinesinde ise Bedir Tugayları üyesi Muhammed Ghabban, İçişleri Bakanı olarak atandı. Ghabban aracılığıyla, el-Amiri, Irak'ın güvenlik güçleri üzerinde önemli bir kontrol sağladı.⁸³⁷ ABD'nin Humeyni Şiiliğine dair kimlik inşası, şiddet içeren grupları terörist, siyasi grupları ise meşru olarak sınıflandırma eğilimindeydi. Ancak, İran ile bağları olan ve Velayet-i Fakih öğretisini kabul eden Şii grupların hem siyasi hem de askeri kolları mevcuttu. Öyle ki, İran'dan siyasi ve dini olarak kendisini ayrıştırma yönünde adımlar atan İYK dahi, hala İran ile ilişkilerini sürdürüyordu. Üstelik ABD'nin, Irak'ta 2005'ten sonra Amerikan hedeflerine saldırılarını yoğunlaştıran ve özellikle İran ile organik bağları bulunan Şii silahlı örgütlere karşı 'ılımlı Şii' arayışında olduğu bir dönemde İYK kimlik değiştirme yönünde arzusunu ifade etmişken, Wikileaks sızıntıları arasında çıkan Irak ile ilgili 15 Şubat 2010 tarihli "REFID: 10-BAGHDAD-217" kodlu raporda, İYK'nin silahlı kanadı olan Bedir Tugayları'nın Irak'ın güneyinde İran Devrim Muhafızları Kudüs Gücü ile koordinasyon içinde olduğunu ve bu kapsamda ABD askeri hareketlerine dair istihbarat paylaştıkları iddia edilmişti.⁸³⁸ Bu durum hem ABD'nin Irak'ta Humeyni Şiiliği kimliğine dair stratejik bir hata yaptığını hem de İYK'de gerçekleşen 2007'deki dönüşümün, Obama'nın başkanlık dönemi itibarıyla temelden bir kimlik dönüşümüne işaret etmediğini göstermekteydi. İYK'nin İran'dan uzaklaşma ve Irak milliyetçiliği temelinde Sistani'ye yakınlaşma arzusu hem Irak tabanında hem de ABD nezdinde pozitif görünme isteğinden kaynaklanıyordu.

2010-2012 yılları arasında Amerika'nın Irak Büyükelçisi olan James Franklin Jeffrey'e göre 2011 yılının Ocak ayında Başbakan Nuri el-Maliki, hükümeti kurulduktan sonra Başkan

⁸³⁶ Erik Gustafson, "Obama's Legacy in Iraq", *The Hill*, January 20, 2017, <https://thehill.com/blogs/congress-blog/foreign-policy/315247-obamas-legacy-in-iraq/>, Erişim Tarihi: 23.03.2024.

⁸³⁷ "Badr Organization of Reconstruction and Development", *Mapping Militants Project (MMP)*.

⁸³⁸ Kimberly Kagan, "Iranian Influence in Iraq through Shiite Militias", *Institute for the Study of War*, August 2011, s. 11.

Obama, danışmanlarının onayıyla Amerikan birliklerini tutmaya karar vermişti. ABD'nin önceliği Irak'ta kalması planlanan Askeri birliğin büyüklüğüydü. Haziran ayında Obama Irak'ta 5 bine yakın Amerikan askerinin kalmasına karar vermişti ve Başbakan Maliki'den yeni SOFA görüşmelerine dair onay da aldı. Irak'taki siyasi parti liderleri SOFA şartlarını tekrar gözden geçirmişlerdi ancak Ekim 2011'e gelindiğinde süreç çıkmaza girdi. 325 sandalyeli Irak parlamentosunun yaklaşık 40'ını elinde tutan Mukteda es-Sadr'ın grubu hariç, diğer bütün partiler ülkedeki Amerikan askeri varlığını kabul etmişti. Parlamentoda ortaya çıkan bu tablo anlaşmanın onaylanması sürecini uzatmış, 2011 yılının sonlarına doğru müzakereler sona ermiş ve Amerika birliklerinin ülkeden çekilmesi tamamlanmıştı.⁸³⁹

2010 yılının sonlarında ortaya çıkan ve hem Irak'ın hem de tüm bölgenin dengelerini değiştiren Arap isyanları ise aktörlerin politik tutumlarını temelden etkileyecekti. Irak'ın siyasi tarihinde bir döneme damga vuracak olan IŞİD'in yükselişinin arka planında da 2010 yılının sonlarında başlayan isyanlar süreci vardı. Aralık ayında Tunus'ta başlayan protesto dalgası tüm bölgeyi sarmıştı. Sokaklarda kitleler tarafından şiddetli bir şekilde dile getirilen sorunların kökleri temelde bölgenin yakın tarihine kadar uzanmaktaydı. Yaklaşık altmış yıllık postkolonyal otoriterlik, eski siyasi birlik ve platform biçimlerinin aşındırılmasında etkili olmuştu. Bu altmış yıl boyunca bölge ülkelerinde, siyasi himayeye dayanan otoriter yönetimler mevcuttu ve bu yönetimlerin temel belirleyeni eğitim ve sağlık da dahil olmak üzere halkın temel ihtiyaçlara genişletilmiş erişimi ile karakterize edilmekteydi. Fakat farklı ülkelerde hâkim olan otorite aynı zamanda giderek küreselleşen bir dünyanın ortaya çıkmasına, ahabap-çavuş kapitalizminin inşa edilmesine ve sürdürülmesine de hizmet etmişti.⁸⁴⁰ Sonuç olarak ise etnik, bölgesel, kabilesel, mezhepsel ve nihayetinde ideolojik fay hatları Arap sokağındaki isyanlara giden süreci tetikledi.⁸⁴¹

Obama, Afganistan ve Irak'taki ABD askeri varlığını azaltma planı yaparken, bölgede başlayan Arap isyanları Obama'nın Asya'ya yönelme stratejisinin ilk sınavı olmuştu. Parsi'ye göre Arap ayaklanmaları aynı zamanda bölgede ABD öncülüğünde oluşturulmuş düzenin çöktüğünün de açık bir işaretiydi. ABD artık Ortadoğu'nun güvenliğini sağlama ve garanti

⁸³⁹ James Jeffrey, "Behind the U.S. Withdrawal From Iraq".

⁸⁴⁰ Ibrahim Elnur, "The Implosion of the Political Patronage Regimes in the Middle East", Dan Tschirgi, Walid Kazziha ve Sean McMahon, (ed.), *Egypt's Tahrir Revolution*, Boulder ve Londra: Lynne Rienner, 2013, s.131-132.

⁸⁴¹ Dan Tschirgi, "Obama And The Middle East, Round Two", *UNISCI Discussion Papers*, No. 33, October 2013, s. 177.

altına alma kapasitesine sahip değildi. Bu yeni sınırlamalar, Ortadoğu'daki Pax Americana'nın⁸⁴² hâkim kılınip, sürdürülmesini daha zor bir hale getirmişti ve Asya'ya yönelme stratejisini daha tercih edilir kılmıştı.⁸⁴³ Obama yönetimi bölgede iktidarı sarsılan müttefik rejimlere yönelik bütüncül bir tutum benimsemedi. Gösterilerin başladığı ilk dönemde Obama, Hüsnü Mübarek'i eleştirmekten kaçınmış hatta ülkesini seven bir vatansever olarak tanımlanmıştı.⁸⁴⁴ Ancak gösterilerin daha da güçlü bir şekilde devam edeceğini öngördükten sonra Mübarek'e iktidarı bırakma çağrısında bulundu.⁸⁴⁵

İslam Devrimi'nin üzerine inşa edildiği normları ve Velayet-i Fakih öğretisini benimsemiş Iraklı Şii gruplar, Suriye sahasında da etkindi. Suriye'de devam eden çatışmalara rejim lehine dahil olmak başta İran için stratejik bir gerekliliktir. İran'ın Suriye sahasına aktif müdahalesinin altında yatan sebep, Suriye'nin bir devlet müttefiki olarak kaybının İran'ın stratejik derinliğini büyük ölçüde sınırlayacağı sonucuydu. Belirtilen sebepten ötürü, üstü kapalı bir şekilde Devrim Muhafızları Kudüs Gücü komutanları ve İran'ın ortak kimlik inşa ettiği, askeri ve mali destek sağladığı Iraklı Şii grupların da dahil olduğu birçok farklı grup Suriye sahasında savaş Esad ve İran namına dahil olmuştu.⁸⁴⁶ Özellikle 2012 yılında Suriye sahasında savaşmak için gelen silahlı Iraklı Şii grupların bulunduğu dair basında birçok bilgi yer almaktaydı. Bunlardan biri New York Times gazetesinin Suriye'de Iraklı Şii milislerle yaptığı röportajdı. Iraklılar gazeteye İran'ın Irak'tan Suriye'ye giden Şii savaşçıların bir araya getirilmesi, taşınması, silahlandırılması ve maaş ödenmesine yardım ettiğini söylemişlerdi.⁸⁴⁷ Suriye hükümeti lehine savaşan İran ile bağlantılı Iraklı Şii grupların varlığı, Lübnan Hizbullahı, Asaib Ehl el-Hak ve Ketaib Hizbullah üyelerinin de dahil olduğu, Suriyeli ve yabancı Şii savaşçıların bir araya geldiği bir milis gücü olan Ebu el-Fadl el-Abbas Tugayı'nın

⁸⁴² Pax Americana İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan ve günümüze kadar süregelen ABD'nin askeri, siyasi ve politik hegemonyasını ve bu doğrultuda oluşturulan küresel düzeni tarif etmek için kullanılan terimdir. Roma İmparatorluğu'nun dünyada askeri, kültürel ve siyasi egemenliğini tarif eden Pax Romana kavramına referansla kullanılmaktadır.

⁸⁴³ Trita Parsi, "Losing an Enemy: Obama, Iran and the Triumph of Diplomacy", s. 66.

⁸⁴⁴ "Obama Hails Outcome in Egypt, but Sets out Benchmarks for the Military," *The New York Times*, February 12, 2011, <https://www.nytimes.com/2011/02/12/world/middleeast/12diplomacy.html> , Erişim Tarihi: 18.03.2024.

⁸⁴⁵ Helene Cooper Mark Landler ve David E. Sanger, "In U.S. Signals to Egypt, Obama Straddled a Rift", *The New York Times*, February 12, 2011, <https://www.nytimes.com/2011/02/13/world/middleeast/13diplomacy.html> , Erişim Tarihi: 18.03.2024.

⁸⁴⁶ Will Fulton, Joseph Holliday ve Sam Wyer, "Iranian Strategy in Syria", s. 23.

⁸⁴⁷ Yasir Ghazi ve Tim Arango, "Iraqi Sects Join Battle in Syria on Both Sides", *The New York Times*, October 27, 2012, <https://www.nytimes.com/2012/10/28/world/middleeast/influx-of-iraqi-shiites-to-syria-widens-wars-scope.html> , Erişim Tarihi: 23.03.2024.

2012'de kurulmasıyla ortaya çıkmıştı.⁸⁴⁸ Blanford, 2013 yılında yaptığı haberde, aynı yıl Güney Şam'da Seyyide Zeyneb mahallesinde Şii savaşçıları gösteren bir videodan bahsediyordu. Şam'da Hz. Ali'nin kızı olan Zeyneb'in mezarının bulunduğu bölge Şiiler için kutsal sayılmaktaydı ve bölgedeki Şii grupların Suriye sahasına ilk müdahalesi bu kutsal alanları radikal cihatçılardan korumak maksadıyla gerçekleşmişti. Blanford'un bahsettiği videonun altında yeşil bir logo bulunmaktaydı ve bu logo 2005 ile 2008 yılları arasında Irak'ta ABD ve koalisyon birliklerine karşı keskin nişancı ve yola bomba döşeme gibi saldırıları düzenleyen İran destekli küçük bir fraksiyon olan Ebu Fadl el-Abbas Tugayları'na atıf yapıyordu. Bu grup daha sonra Irak'taki İran ile ortak kimlik ve çıkarlar inşa eden Ketaib Hizbullah'ın bir parçası olmuştu. Hizbullah Genel Sekreteri Hasan Nasrallah da 2007 yılında yaptığı bir konuşmada Irak'ta geniş çaplı, güçlü ve etkili bir direnişin varlığını doğrulamış ve bu gruplardan biri olarak Ebu Fadl el-Abbas Tugayları'ndan bahsetmişti.⁸⁴⁹ Ebu Fadl el-Abbas Tugayları tarafından yayımlanan açıklamada, milislerin liderliğinin ve üyelerinin Suriyeli ve Iraklı Şiilerden oluştuğu doğrulanmış, grubun birincil görevi Güney Şam'daki Seyyide Zeyneb türbesini korumak olarak tanımlanmıştı.⁸⁵⁰

2014'te ortaya çıkan politik tabloya ve ortak güvenlik tehdidi haline gelen IŞİD'e karşı ABD ve İran ile Velayet-i Fakih öğretisini benimseyen ya da benimsememiş Iraklı Şii aktörler arasında Suriye sahasında açık bir şekilde başlayan iş birliği altı çizilmesi gereken bir noktaydı. ABD Şii grupları IŞİD'e karşı mücadelede potansiyel müttefikler olarak görse de İran ile olan bağlarını tamamen göz ardı etmemişti. Iraklı Şii gruplar da ABD'yi hala işgalci bir kuvvet olarak algıliyordu fakat IŞİD tehdidi nedeniyle dolaylı bir işbirliği kurdular. Ancak bu işbirliği süreci zoraki ve geçici bir müttefiklik ilişkisi olarak kalacaktı. Bu, uluslararası ilişkilerde kimliğin statik değil, çıkarlar doğrultusunda yeniden inşa edilebileceğini göstermesi bakımından önemli görülmekteydi. ABD, İran ve Hizbullah ile ortak bir Şii kimliği inşa etmiş grupların varlığını ve etkisini tam olarak kavrayamadığı için, belirtilen grupların İran ve Hizbullah ile olan bağlarını IŞİD tehdidine karşı göz ardı etmek zorunda kalmıştı. Ancak IŞİD yenilgiye uğratıldıktan sonra ABD bu Şii grupların güçlenmesinin ABD'nin bölgesel çıkarlarına ters düştüğünü fark edecek ve yeniden tehdit olarak tanımlayacaktı. Bu yeni ve farklı

⁸⁴⁸ Will Fulton, Joseph Holliday ve Sam Wyer, "Iranian Strategy in Syria", s. 24.

⁸⁴⁹ Nicholas Blanford, "Video appears to show Hezbollah and Iraqi Shiites fighting in Syria", *The Christian Science Monitor*, January 18, 2013, <https://www.csmonitor.com/World/Middle-East/2013/0118/Video-appears-to-show-Hezbollah-and-Iraqi-Shiites-fighting-in-Syria>, Erişim Tarihi: 28.05.2024.

⁸⁵⁰ Will Fulton, Joseph Holliday ve Sam Wyer, "Iranian Strategy in Syria", s. 24.

tanımlama, sosyal inşacılıktan hareketle ABD'nin güvenlik tehditlerine dayalı kimlik inşasının esnek ve çıkar odaklı bir yapıya sahip olduğu iddiasını da mümkün kılmaktaydı.

2014 yılının Ocak ayına kadar, IŞİD militanları büyük ölçüde Irak'ta Sünnilerin yoğun olarak yaşadığı Anbar eyaletinde etkindi ve bölgenin büyük bir bölümünün kontrolünü ele geçirmişti. IŞİD'in hızlı yükselişi sadece askeri ve stratejik bir gerçek değildi; aynı zamanda kimlik ve söylem üzerinden şekillenen bir süreçti. Irak'taki mezhepsel bölünmeler, devlet otoritesinin zayıflaması ve farklı aktörlerin inşa ettiği kimlikler, IŞİD'in toplumsal destek bulmasına ve hızla güç kazanmasına zemin hazırlamıştı. ABD IŞİD'in yükselişini bir terör tehdidi olarak tanımlamıştı ve örgüte yönelik yapacağı askeri müdahaleleri meşrulaştırmak için terörle savaş söylemini yeniden güçlendirdi. IŞİD'in artan etkinliğine karşı ABD'nin Başkan Yardımcısı Joe Biden, Irak Başbakanı el-Maliki ile görüşmelerini sıklaştırmıştı. Ocak ayında Biden, Irak Hükümeti'nin IŞİD ile savaşan yerel güçleri Irak güvenlik güçlerine entegre etme konusundaki kararlılığını övdü. Beyaz Saray'ın açıklamasına göre Biden, Irak Temsilciler Konseyi Sözcüsü Usame el-Nüceyfi ile yaptığı başka bir görüşmede de aynı mesajı tekrarlamıştı.⁸⁵¹ 2010'da başbakan olan el-Maliki yönetimi ise Şii kimliği üzerinden şekillenen bir devlet anlayışı benimsemişti. Bu doğrultuda izlediği politikalar sonucu, Sünni Araplar siyasetten dışlanmış, askeri ve ekonomik olarak marjinalleşmiş, IŞİD'in Sünni halk içinde meşru bir direniş gücü olarak algılanmasına yol açmıştı. Maliki hükümeti ise IŞİD'e karşı uluslararası destek almak için, söylemini küresel terörizm ve radikal İslam tehdidi üzerinden kurdu.

IŞİD, hiçbir zaman tam olarak bastırılmayan Irak'taki Sünni radikalizminin kalıntılarından doğmuş, büyümüş ardından ise Irak Başbakanı Nuri el-Maliki'nin mezhepçi olarak nitelendirilen, eşitlikten uzak politikaları sebebiyle gelişip, yayılmıştı. Lynch'e göre IŞİD, ironik bir şekilde Obama'nın el Kaide'ye karşı kazandığı başarıdan faydalanmıştı. Bu bakımdan IŞİD'in gücü rakiplerinin zayıflığından ve Arap ayaklanmalarının başarısızlıklarından yararlanma yeteneğinden kaynaklanmaktaydı çünkü örgüt, dini ve mezhepsel kutuplaşmanın derinleştiği ve devletin çöktüğü bölgelerde başarılı oluyordu.⁸⁵² James Jeffrey, IŞİD'in Irak sahasında özellikle 2014 yılında gücünün doruğuna ulaşmasının

⁸⁵¹ "Biden Calls Iraqi Leaders Amid Escalating al Qaeda Violence", *CBS News*, January 6, 2014, <https://www.cbsnews.com/news/biden-calls-iraqi-leaders-amid-escalating-al-qaeda-violence/> , Erişim Tarihi: 23.03.2024.

⁸⁵² Marc Lynch, "Obama and the Middle East: Rightsizing the U.S. Role", s. 26.

Amerikan askerlerinin 2011 yılı itibariyle Irak'tan çekilmesiyle ilişkilendirildiğini fakat sorunun daha eskiye dayandığını vurgulamaktaydı. Jeffrey'e göre IŞİD'in artan etkinliği genellikle Obama yönetiminin 2011 sonrasında Irak'ta ABD askeri varlığını sürdürmedeki başarısızlığına bağlanıyordu fakat bu yükselişin kökleri Obama yönetiminin çok ötesine, çok daha derinlere uzanmaktaydı. Asıl mesele 2008 yılında Bush yönetimi ve Başbakan el-Maliki arasındaki Irak'ta bulunan Amerikan askerlerinin statüsüne dair yapılan müzakerelere dayanıyordu.⁸⁵³

ABD'nin tamamen çekilmesi, Irak güvenlik güçlerinin zayıflığını ortaya çıkarmıştı. Obama'nın çekilme kararı riskleri artırmıştı ancak ana neden değildi. Parsi, ise IŞİD'in ortaya çıkmasının ABD nezdinde bölgedeki jeopolitik manzarayı kökten değiştirdiğini ve asıl tehdidin İran değil, Sünni radikal cihatçı örgütlerden geldiğini belirtmekteydi. Buna kanıt olarak da Obama'nın yaptığı bir konuşmayı örnek vermişti. IŞİD'in Musul'u ele geçirmesinden birkaç hafta önce yapılan bir röportajda, Obama'ya Sünni aşırılıkçıların mı yoksa Şii aşırılıkçı örgütlerin mi daha tehlikeli olduğu sorulduğunda, Başkan, İran'daki Şii hükümetin rasyonel, hesapçı ve mantıklı kararlar aldığına işaret ederek Sünni aşırılıkçı grupların olumsuzluklarının altını çizmişti.⁸⁵⁴

2014 yılının Haziran ayında IŞİD'in Musul'u ele geçirmesinin ardından Irak ordusu çökmüştü. Irak'ta IŞİD'in her geçen gün alan kazanması ve etkisini arttırmasına karşılık Irak'ın en önemli ulemasından Ayetullah Ali Sistani Iraklıları IŞİD'e karşı koymak için silahlanmaya ve Irak güvenlik güçlerine katılmaya çağıran bir fetva verdi.⁸⁵⁵ Mansour ve Jabar'a göre Sistani'nin verdiği 'Kolektif Yükümlülük' (*wajib al-kifai*) adlı fetvada kastettiği, Şiiler de dahil olmak üzere Iraklıların ordu ve federal polis dahil olmak üzere, güvenlik güçlerine katılmalarıydı, Maliki ile birlikte hareket eden ve İran ile bağları bulunan Şii silahlı gruplara değil.⁸⁵⁶ Bu çağrının neticesinde İran destekli Şii milislerin de dahil olduğu mevcut silahlı

⁸⁵³ James Jeffrey, "Behind the U.S. Withdrawal From Iraq".

⁸⁵⁴ Trita Parsi, "Losing an Enemy: Obama, Iran and the Triumph of Diplomacy", s.258; Jeffrey Goldberg, "Obama to Israel—Time Is Running Out," *Bloomberg*, March 2, 2014, <https://www.bloomberg.com/view/articles/2014-03-02/obama-to-israel-time-is-running-out>, Erişim Tarihi: 23.03.2024.

⁸⁵⁵ Loveday Morris, "Answering a Cleric's Call, Iraqi Shiites Take Up Arms", *The Washington Post*, June 13, 2014, https://www.washingtonpost.com/world/middle-east/volunteers-flock-to-defend-baghdad-as-insurgents-seize-more-iraqi-territory/2014/06/13/10d46f9c-f2c8-11e3-914c-1fbd0614e2d4_story.html, Erişim Tarihi: 16.07.2024.

⁸⁵⁶ Renad Mansour ve Faleh A. Jabar, "The Popular Mobilization Forces and Iraq's Future", *Carnegie Middle East Center*, April 2017, s.7.

gruplar ve gönüllü savaşçılar birleşerek Halk Seferberlik Güçleri'ni (*Haşd-i Şabi*) kurdu. Halk Seferberlik Güçleri'ne dahil olan Iraklı gruplar beş başlık altında toplanmıştı: en büyük ve en etkin grup, İran ve özellikle 2012 yılında Velayet-i Fakih öğretisine bağlılığını koruyarak İYK'den ayrılan Hadi el-Amiri liderliğindeki Bedir Tugayları, Asaib Ehl el-Hak, Ketaib Hizbullah'tı. İkinci grup, Bu gruplar arasında, İran ile ilişkileri bulunan fakat İran'dan bağımsız bir politika izleyen gruplardı. Mukteda es-Sadr'a bağlı Barış Tugayları, (*Saraya es-Selam*) ve Liwa eş-Şebab er-Resali en bilinenleriydi. Üçüncü grup Sistani'nin fetvasına yanıt olarak ortaya çıkan Saraya el-Atabe el-Hüseyniye ve Ali el-Ekber Tugayı gibi yeni silahlı gruplardı. Dördüncü grup, genellikle kendini savunma amaçlı ortaya çıkan Aşiret Seferberlik Güçleri (*Haşd el-Aşairi*) gibi Sünni gruplardı. Bu gruplar giderek daha fazla organize olmuş ve büyük gruplarla ittifaklara girmeye başlamıştı. Beşinci ve son grup ise Türkmen bölgelerinde faaliyet gösteren Türkmen Haşdi Şabi birliği, Ninova Ovası'nda Hristiyan ve Ezidi Haşdi Şabi birlikleri ve Kürt bölgelerinde aktif olan "Faili Kürtleri" adlı küçük bir Haşdi Şabi birliğiydi.⁸⁵⁷ Daha önce ABD tarafından terör örgütü olarak görülen Bedir Tugayları, Ketaib Hizbullah ve Asaib Ehl el-Hak, Haşd-i Şabi'nin kurulmasıyla artık ABD'nin dolaylı müttefiki haline gelmişti. ABD bu gruplarla sahada doğrudan bir koordinasyon içerisinde olmasa da bu grupların IŞİD ile mücadelesini dolaylı olarak destekledi. 2016'da Haşd-i Şabi, Irak hükümeti tarafından resmen tanındı, böylece Şii milisler Irak devletinin onayladığı yetkiyle ülkenin karşı karşıya olduğu güvenlik ve terör tehditlerini önleme hakkına sahip oldu.⁸⁵⁸ İran ile bağlantılı Şii silahlı grupların yasal bir zemin bulması ABD'yi zor bir pozisyona sokmuştu. İYK da Obama'nın başkanlığının son dönemi olan 2016 yılına kadar izlediği politika ABD ve İran arasında denge bulma yönündeydi.

Irak'ta IŞİD'e karşı başlayan mücadele İran ile Irak arasında 2014 sonrası kurulan ilişkilerin temel dinamiği olmuştu. Irak Başbakanı Maliki, Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani'den IŞİD ile mücadele konusunda tavsiye istemişti. Irak sahasında artan İran etkisine paralel bir şekilde, ABD ve İran arasında da Irak'ta olası işbirliklerine yönelik seçenekler tartışılmaya başlanmıştı.⁸⁵⁹ İran'ın Irak'ta ortak kimlik inşa ettiği Şii aktörler üzerinden elde

⁸⁵⁷ Hassan Abbas, "The Myth and Reality of Iraq's al-Hashd al-Shaabi (Popular Mobilization Forces): A Way Forward", *Friedrich-Ebert-Stiftung Jordan and Iraq*, September 2017, s. 4-5.

⁸⁵⁸ "Iraqi parliament recognises Shia militias as an 'official force'", *The New Arab*, November 2 2016, <https://www.newarab.com/news/iraqi-parliament-recognises-shia-militias-official-force>, Erişim Tarihi: 23.03.2024.

⁸⁵⁹ David Fitzgerald ve David Ryan, "Obama, US Foreign Policy and the Dilemmas of Intervention", s.45

ettiği nüfuzu göstermesi bakımından 2014 yılı ve IŞİD ile mücadele önemli bir örnek oldu. 30 Nisan'da Irak yeni bir parlamento ve başbakan seçmek için sandık başına gidecekti. Dexter Filkins The New Yorker'da 2014 yılında İran'ın Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani'nin, Dava Partisi'nden Irak Başbakanı Maliki'yi görevde tutmak için Irak liderleri arasında bir anlaşma yaptığını bildiriyordu.⁸⁶⁰ İran, Irak'ta desteklediği Şii aktörlerin iktidarda kalması için politik ve askeri olarak tüm desteği vermekteydi fakat Maliki'nin görev süresi uzamayacaktı.

IŞİD'in Haziran 2014'te Musul'a girmesinden sonra, Başkan Obama Maliki'nin başbakanlığı bırakması koşuluyla Irak hükümetine destek vereceğini bildirmişti. Bu durum Haydar el-İbadi'nin Başbakan olarak seçilmesini sağlayan bir söylem oldu. Bu süreçten itibaren ABD, İbadi'nin Irak siyasi sistemindeki yolsuzluk, kayırmacılık gibi sorunları çözme konusundaki adımlarını desteklerken, İbadi de ülkedeki farklı etnik ve mezhebe mensup seçmen kitlesine dengeli bir yaklaşım sergiledi.⁸⁶¹ IŞİD'le mücadele çerçevesinde Başkan Obama 10 Eylül 2014'te ulusa sesleniş konuşmasında, 'kapsamlı ve sürdürülebilir bir terörle mücadele stratejisiyle IŞİD'i zayıflatma ve nihayetinde yok etme' planını duyurmuştu. İki hafta sonra, Suriye'deki birçok IŞİD hedefine hava saldırıları emri verdi, kısa bir süre sonra da BMGK'ya hitabında, kendini 'İslam Devleti' olarak tanımlayan radikal cihatçı gruba karşı daha sert bir silahlı mücadele çağrısı yaptı. Bu söylemlerin ardından, Irak'ta IŞİD ile mücadele misyonu çerçevesinde konuşlandırılan Amerikan birliklerinin sayısı 2016 yılına kadar 5 bini geçti. Obama yönetimi IŞİD'e karşı 10 binden fazla hava saldırısı düzenledi.⁸⁶²

ABD, Irak ve Suriye sahasında İran ile müzakere ve diyalogdan yana bir dış politika izlerken ve IŞİD'e karşı sınırlı askeri müdahale emirleri verirken İran, Irak sahasında Şii grupları yoğun bir şekilde askeri ve mali olarak desteklemeye devam etti. Her ne kadar IŞİD bölgede hem ABD hem de İran'ın çıkarlarını tehdit etse de iki ülke özellikle Irak sahasında doğrudan bir işbirliği politikası geliştirmede. Bunun en büyük sebebi, çatışmaların niteliğini belirleyen mezhepsel boyutun Irak'ta İran'ın nüfuz alanını genişleteceği düşüncesi idi. Iraklı Humeyni Şiiliğini benimsemiş gruplar hali hazırda İran ile tarihsel olarak bağlar geliştirmişti

⁸⁶⁰ James Traub, "The Mess Obama Left Behind in Iraq", *Foreign Policy*, October 7, 2016, <https://foreignpolicy.com/2016/10/07/the-mess-obama-left-behind-in-iraq-surge-debate/>, Erişim Tarihi: 23.03.2024.

⁸⁶¹ Erik Gustafson, "Obama's Legacy in Iraq".

⁸⁶² Michael Nelson, "Barack Obama: Foreign Affairs", *University of Virginia Miller Center*, <https://millercenter.org/president/obama/foreign-affairs>, Erişim Tarihi: 23.03.2024.

ve geçmişte bu grupların ABD askerleri ile çatıştığı birçok örnek bulunuyordu.⁸⁶³ ABD'nin IŞİD'e yavaş tepki vermesi ve özellikle Irak hükümetine verdiği kısıtlı destek, İran'da ABD'nin Irak'ın Maliki hükümetini devirmek ve bölgedeki askeri varlığını arttırmak için IŞİD'in varlığını bahane olarak kullanma niyetinde olduğu görüşünü beslemişti. Aynı şekilde ABD de Irak'ta İran'ın desteklediği hükümete eklemlenmiş ya da silahlı Şii grupların Sünnilere yönelik sert ve baskıcı politikalarının IŞİD'e zemin hazırladığını savunuyordu.⁸⁶⁴

Kimlikler ve normlar perspektifinden bakıldığında, Obama yönetimi, Irak'ta Şii milisleri tamamen düşmanlaştırmak yerine, IŞİD gibi radikal cihatçı hareketlere karşı mücadelenin bir parçası olarak konumlandırmıştı. Bu çerçevede Humeyni Şiiliğini benimseyen grupların Irak içinde yayılmasını doğrudan engellemek için aktif bir politika oluşturmadı, aksine sahadaki askeri gereklilikler nedeniyle bu grupların güç kazanmasına dolaylı katkı sağladı. Bu politika, İran etkisini artırarak ABD'nin bölgedeki söylemi ile gerçek eylemleri arasında bir çelişki yarattı. Ancak IŞİD yenilgiye uğratıldıktan sonra ABD bu grupları yeniden tehdit olarak tanımlayacak ve politikasını bu doğrultuda oluşturacaktı.

⁸⁶³ Trita Parsi, “*Losing an Enemy: Obama, Iran and the Triumph of Diplomacy*”, s.256-257.

⁸⁶⁴ Age, s.283.

SONUÇ

Çalışma, 1979'da gerçekleşen İslam Devrimi'nin ardından Velayet-i Fakih öğretisi ve ABD karşıtlığı, anti emperyalizm, İsrail karşıtlığı, üçüncü dünyayla dayanışma ve direniş söylemi kavramları etrafında bir Humeyni Şiiliği kimliğinin ortaya çıktığını ve bu kimliğin zamanla bölgesel bir norm haline geldiğini ortaya koymuştur. Humeyni Şiiliğinin bölgesel norm olma sürecinde, sosyal inşacı Finnemore ve Sicking'in tarif ettiği norm döngüsü referans alınmıştır. Bu noktada İran'da süreci İslam Devrimi'ne taşıyacak olan, Şah'ın iktidarına karşı toplumsal tabanı örgütleyen, kitleler üzerindeki harekete geçirici etkileri olan ve Humeyni Şiiliğinin toplumsal tabanda geniş kabulünü sağlayan Şii ulema norm girişimcileri olarak kabul edilmiştir. Şii ulemanın toplumsal hareketliliği yöneterek normları bir eşiğe ulaştırdığı dönülmez noktanın gerçekleşmesinin ardından, normların geniş kabulü gerçekleşmiş ve norm döngüsünün son aşaması olan normların içselleştirilmesi ile Humeyni Şiiliği bölgesel bir norm olarak inşa edilmiştir. Hemen ardından ise araştırmanın temel bulgularından biri olan Humeyni Şiiliği ile bölgede Velayet-i Fakih öğretisini benimseyen Şii aktörler arasında bir görülme etkisi/bulaşma etkisi gerçekleşmiştir. Bu bakımdan Velayet-i Fakih öğretisinin yalnızca İran'ın ulus devlet sınırları içerisinde değil, bölgesel düzeyde mezhepsel dayanışmayı aşan yeni bir siyasi kimlik yarattığı ortaya koyulmuştur. İran, İslam Devrimi ile sadece kendi sınırları içerisinde bir rejim değişikliği meydana getirmemiş, aynı zamanda Velayet-i Fakih öğretisini bölgedeki farklı Şii gruplar için siyasi bir referans noktası haline getirmiştir. Velayet-i Fakih öğretisi çerçevesinde ortaya çıkan kimlik, maddi güç unsurlarından öte paylaşılan normlar, anlamlar ve direniş söylemi üzerinden şekillenmiştir. Bu bakımdan, Lübnan Hizbullahı'ndan Irak'taki İDYK, Bedir Tugayları, Dava Partisi, Ketaib Hizbullah, Asaib Ehl ek-Hak ve diğer Şii aktörlere kadar birçok devlet dışı yapı, bu kimlik inşa sürecinin birer parçası olmuş ve İran merkezli direniş eksenini etrafında birleşmiştir.

İran'ın 1979 sonrası Humeyni Şiiliği etrafında inşa edilen yeni Şii kimliği, yalnızca İran'dan bölgeye yayılan tek yönlü bir süreci ifade etmemektedir. Tam tersi bir şekilde Lübnan ve Irak'taki Velayet-i Fakih'i benimseyen Şii aktörlerle karşılıklı bir kimlik inşası dinamiği içinde gelişmiştir. Bu karşılıklı inşa süreci ortak inanç, ortak söylem, anti emperyalizm, ABD ile İsrail karşıtlığı ve tüm bunların sonucunda oluşan stratejik çıkar etrafında şekillenmiştir. İran, Velayet-i Fakih öğretisi ile devrimci bir Şii kimliği oluşturmuştur. Hizbullah ise Lübnan İç Savaşı'nın ve İsrail işgalinin doğrudan bir sonucu olarak ortaya çıkan hem askeri hem de siyasi gücü ve tecrübesi olan bir aktördür. Bu sebeple Hizbullah, Velayet-i Fakih öğretisini ve ABD karşıtlığı, İsrail karşıtlığı, direniş söylemi gibi normları benimsediği ölçüde kendisinde

Humeyni Şiiliğini inşa etmiştir. Bu noktada ABD'nin 1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgaline verdiği destek, belirtilen normlar çerçevesinde her iki aktör için de ortak bir düşman belirlemiştir. Hizbullah'ın, Humeyni Şiiliğini dini, siyasi ve toplumsal bir kimlik olarak içselleştirmesi, örgüte zamanla İran ile senkronize biçimde politika yürütme kabiliyeti kazandırmıştır. Bu senkronizasyon, kuruluşundan itibaren İran ile karşılıklı kimlik inşa eden Hizbullah'ın kendi karar alma süreçlerinde, İran'ın dış politika öncelikleriyle paralel hareket etmesine olanak tanımıştır. Sadece dış politikasında değil, Lübnan içerisinde de Humeyni Şiiliğinin inşası devam etmiştir. Hizbullah, eğitim müfredatı ve sistemini İran'ın ideolojisi ile örtüşecek şekilde inşa etmiş, karşılıklı inşa sonucu Lübnan'daki Şii topluluğu yeni bir Şii kimliği kazanmıştır. İran kökenli kavramlar toplumda yaygınlaşmış, Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesini temsilen Aşura'yı anma ritüelleri gelenekselleşmiş, İmam Mehdi'nin yakında geri döneceği veya yeniden ortaya çıkıp, tüm adaletsizliklere son vereceği beklentisi canlı tutulmuştur.

Öte yandan, Lübnan siyasi yapısı ve toplumsal talepleriyle bütünleşmiş bir hareket haline gelen Hizbullah, karşılıklı bir şekilde İran'ın İslam Devrimi'nin ardından oluşturduğu kimliği etkilemiş ve dönüştürmüştür. Hizbullah hem Lübnan'da yalnızca İran'ın bir vekili olarak değil, aynı zamanda İsrail işgaline karşı bir direniş gücü olarak meşruiyet kazanmış hem de İran'a "direnişin öncüsü" kimliğini kazandırmış, İran'ın ortak kimlik paylaştığı bir devlet dışı aktöre yönelik nasıl bir yol izleyeceğini belirlemiştir. İranlı Şii ulema ve Hizbullah'ın askeri ve siyasi kanadından üst düzey liderler birbirlerini İslami direnişin temsilcileri olarak tanımlamış ve bu söylem hem yerel hem de bölgesel düzeyde her iki aktöre de toplumsal alanda güç ve destek kazandırmıştır. Hizbullah'ın 1980'lerde kurulduğundan itibaren İran ile karşılıklı inşa ettiği kimlik, İran'ın kimliğinin bölgesel ve küresel düzeyde temsil edilmesine de önemli bir katkı sunmuştur. İslam Devrimi'nden hemen sonra inşa edilen Humeyni Şiiliği kimliği daha çok 'ulus devlet' ile sınırlı ve içe dönük iken, Hizbullah'ın askeri ve politik aktifliği ile birlikte bir 'direniş' eksenini üzerinden yeniden tanımlanmış ve geniş anlamda İsrail ve ABD karşıtı siyasi ve toplumsal bir mücadele kimliği olarak konumlanmıştır. İran'ın Şii kimliği ya da dini ideolojisi olarak görülen Humeyni Şiiliği, Hizbullah'ın İsrail ile yaşadığı 2006 Savaşı'ndaki gibi başarıları sayesinde askeri bir direniş hareketinin temeli haline gelmiştir. Bu noktada 1990'ların başından beri Hizbullah Genel Sekreteri olan Hasan Nasrallah, bölgede popüler bir figür olarak Humeyni Şiiliği kimliğinin Arap coğrafyasında kabul görmesini sağlamış ve böylece Humeyni Şiiliği kimliği daha küresel bir kabul kazanmıştır. İran da bu sayede bölgede

ortak kimlik inşa ettiği diğer farklı aktörleri desteklemek için Hizbullah ile inşa ettiği ortak kimlikten faydalanmıştır.

Irak'ta ise Velayet-i Fakih öğretisini benimseyen Şii devlet dışı aktörlerin özellikle 1990'larda ABD ile ilişkileri ve 2003'te Saddam'ın devrilesinin ardından politik sisteme entegrasyonu, İran'ın bölgesel stratejisini temelden etkilemiştir. İslam Devrimi'nden Saddam'ın devrilmesine kadar geçen süreçte söz konusu Iraklı Şii gruplar, uluslararası sistemde etkili siyasal aktörler olarak varlık göstermeseler de İran ve Hizbullah ile karşılıklı kimlik inşasının aktörleridirler. Irak'taki Bedir Tugayları, İDYK, Dava Partisi gibi Iraklı aktörler Humeyni Şiiliği kimliğini yalnızca benimseyen unsurlar olmamış, aksine Lübnan Hizbullah'ı gibi bu kimliği şekillendiren, dönüştüren ve ona yeni anlamlar katan aktörler olagelmışlerdir. İslam Devrimi'ni gerçekleştiren İranlı Şii ulema ile Iraklı Şiiler arasında 1980'lerden itibaren üretilen kolektif anlamlar iki aktörün hareketlerini şekillendiren yapıları meydana getirmiştir. İran-Irak Savaşı sürecinde Saddam yönetiminin Irak'ta Şiilere karşı izlediği baskı politikasına ABD'nin sessiz kalması, Iraklı Şiiler nezdinde önemli bir nokta olmuştur. Saddam rejiminin baskısı altındaki Iraklı Şiiler, İran'ın desteği sayesinde ve İslam Devrimi'nin kurucu normları olan ABD karşıtlığı, anti emperyalizm, direniş gibi normlara bağlılık ölçüsünde askeri ve siyasi bir aktör olarak güçlenmişlerdir. Saddam rejimi baskısı karşısında İran'a sığınan Iraklı Şiilerin Dava Partisi, İDYK ve Bedir Tugayları gibi aktörler aracılığıyla ortak kimlik inşası da bu döneme dayanmaktadır.

İran'a sığınan İDYK ve Dava Partisi, Şii toplumunun Saddam yönetimindeki Irak devletine karşı kitlesel muhalefetini mümkün kılmış ve kitleleri harekete geçirme noktasında önemli bir araç olarak görülmüştür. İran ABD, İsrail ve Batı karşıtı söylemiyle bölgedeki Şii topluluklarını mobilize etmeye ve kimlik inşa etmeye çalışırken, karşılıklı bir şekilde Iraklı Velayet-i Fakih'i benimseyen Şii aktörler de kendilerini Saddam rejimine karşı Şii halkının koruyucusu olarak konumlandırmışlardır. Şii kimliğine ve Şii toplumuna dair şikâyetleri temel olarak Iraklı Şii ulemayı siyasi ve sosyal konuların merkezine yerleştirmişlerdir. Böylece Iraklı Şiilerin kolektif seferberliği Şii kimliğini farklı bir temelde yeniden tanımlamıştır. İran da bu gruplara hem siyasi hem de askeri destek vererek, kendisini Şii dünyasının koruyucusu olarak konumlandırırken, söz konusu Iraklı Şii aktörlerin kendilerini tıpkı Hizbullah gibi, İslami direnişin bir parçası olarak inşa etmelerine katkı sağlamıştır. İran aynı zamanda bu aktörleri bölgesel stratejisinin bir parçası haline getirmiş ve bölgedeki etki alanını artırmaya çalışmıştır. İran-Irak Savaşı sırasında 1982 yılında İran Devrim Muhafızları tarafından, Saddam'ın

ordusuna karşı İran ile birlikte savaşmaları için kurulan Bedir Tugayları da İDYK'nın silahlı kanadı olarak Humeyni Şiiliğinin karşılıklı inşasında rol oynayan bir diğer aktör olmuştur.

Hizbullah'ın kuruluşundan itibaren inşa ettiği Humeyni Şiiliği kimliği İran'ın kimliğini direnişin öncüsü bir konuma yerleştirmiş, Irak'taki İran yanlısı Şii gruplara ise ABD'ye karşı bir zeminde kimlik inşa etmeleri konusunda rehberlik etmiştir. Velayet-i Fakih öğretisi karşılıklı etkileşim, pratik ve söylemler aracılığıyla 2003'ten sonra hem Hizbullah hem de Irak'taki Şii gruplar arasında ortak bir kimlik ortaya çıkarmış ve bu durum bir dayanışma unsuru olarak ortak bir direniş eksenini meydana getirmiştir. Şiiliğin devrimci bir yorumu olarak Humeyni Şiiliği, Hizbullah ve Iraklı Velayet-i Fakih öğretisini benimseyen Şii aktörlerin dahil olmasıyla birlikte İsrail, ABD ve Batı karşıtı söylemler ve direniş üzerinden ortak bir kimlik inşa etmiş, bölgedeki ABD'nin müttefiki olan Sünni rejimlere karşı mücadeleyle tanımlanmıştır. Ortak kimlik inşasında söylemsel olarak “direniş eksenini” kavramı bir inşa aracı olmuştur. İran öncülüğünde şekillenen ‘İslami Direniş ideolojisi’, bu grupların kendilerini uluslararası sistemde inşasının da temeli olmuştur. Özellikle Suriye’de başlayan iç savaşta İran Devrim Muhafızları Kudüs Gücü’nün yanı sıra Hizbullah ve Irak’ta Velayet-i Fakih’i benimseyen grupların ortak operasyonlar gerçekleştirmesi aktörler arasındaki askeri iş birliğini pekiştirmiş hatta yapılar arasında kadro transferleri yaşanmıştır.

Çalışmanın bir diğer temel bulgusu ise İran, Lübnan Hizbullah’ı ve 2003’te Saddam’ın devrilmesinin ardından aktif birer aktör olarak sürece dahil olan Iraklı bazı grupların bulunduğu Humeyni Şiiliği çatı kimliğini ve bu kimlikle ilintili olarak söz konusu aktörlerin senkronize hareket etme kabiliyetlerini ABD’nin anlamakta ve analiz etmekte yetersiz kaldığıdır. ABD, aslında İran ve Hizbullah arasındaki bir kimlik bağı olduğunu ve kimliğin bu iki aktörün çıkar ortaklığına temel oluşturduğunu 1980’lerde yaşanan bir dizi hadisenin neticesinde kavramıştır. Hizbullah’ı Soğuk Savaş çerçevesinde Sovyetlerin desteklediği bir yapı olarak gören ABD, örgütün 1983 yılında Beyrut’ta ABD ve Fransız Karargâhlarına yaptığı saldırılar, 1985 yılında Hizbullah’a bağlı milislerin Amerikan uçağını kaçırmaları ve 1985-1987 yılları arasında gerçekleşen İran’a silah satılması karşılığında Lübnan’da tutulan ABD rehinelerinin salıverilmesini hedefleyen İran-Kontra skandalı gibi hadiselerin neticesinde iki aktör arasındaki kimlik temelli çıkar bağına görmeye başlamıştır. Soğuk Savaş’ın sona ermesi ile birlikte ortaya çıkan yeni küresel konjonktür içinde bu durum Amerikan yönetimi için daha da netlik kazanmıştır. Bu da beraberinde 1979 sonrası İran’ı düşmanlaştırmaya dayalı ABD politikasına Hizbullah’ın dahil edilerek ortak bir politik tutum benimsenmesini getirmiştir. Ancak buradaki ilk sorun ABD tarafından bu ilişkinin vekil ve vekalet üzerinden anlamlandırılmasıdır.

Hizbullah bu kimliğin inşasının bir paydaşı değil pasif bir alıcısı olarak görülmüştür. Örgütün kimliğin bölgesel bir norm haline gelmesindeki rolü doğru şekilde analiz edilememiştir. Neticede, Hizbullah politikası İran politikasının bir parçası olarak şekillenmiştir. Bu bakımdan ABD'nin İran ve Hizbullah nezdinde Humeyni Şiiliği kimliğine yönelik bir Şii politikası vardır.

ABD'nin politik perspektifindeki kimlik temelli asıl önemli sorun Iraklı Şiilerle ilgilidir. Humeyni Şiiliğini benimseyen Iraklı gruplar bu çatı kimliğin bir parçası olarak görülmemişlerdir. 1980'lerde Körfez Savaşı'na kadar İran'ın Irak'taki kolları olarak görülen İDYK, Bedir Tugayları, Dava Partisi gibi Iraklı Şiiler, 1990'larda ise Saddam rejimine karşı potansiyel müttefik olarak değerlendirilmişlerdir. ABD'nin bu kimlik zeminini okuyamamasının birkaç nedeni vardır. Bunlardan birisi söz konusu dönemde İran ile Hizbullah arasında Humeyni Şiiliği kimliğinin karşılıklı etkileşim ile inşasının tamamlanmasına karşın, Irak'ta Humeyni Şiiliğini benimsemiş aktörler açısından bu süreç devam etmiştir. Bir diğeri, bu grupların İran ve Hizbullah ile devam eden karşılıklı kimlik inşa sürecine karşın bu etkileşimin Saddam baskısı altında Irak'ta siyasi ve askeri neticeler üretmekten uzak olmasıdır. Alanda bu etkileşimi doğrudan görünür kılan Hizbullah örneğindeki gibi hadiseler yoktur. Bu ancak 2003 Irak Savaşı sonrasında ortaya çıkan siyasi ortamla mümkün olacaktır. Bu grupları düşmanlaştırdığı İran-Hizbullah bloğundan ayrı gören ABD, 2000'ler boyunca reaksiyoner bir politik tutumla çatışmadan uzlaşmaya kadar uzanan farklı politikalar izlemiştir.

Kimlik inşa süreci 2003'te Saddam rejiminin devrilmesiyle tamamlanmış, Iraklı Şii aktörler Bush dönemi ile birlikte İran ve Hizbullah ile senkronize hareket etme kabiliyeti göstermeye başlamışlardır. Ancak Bush yönetimi buradaki kimlik temelini görememiştir. Bush'un Irak'ta izlediği politika, kaba bir mezhep ayrımı temelinde Şii grupların İran'la kurdukları ilişkiyi çıkar üzerinden değerlendirmeye dayanmaktadır. Iraklı Şiilerin kendi içlerinde bulunan ayrılıkların İran ile kurdukları ilişkinin niteliği ve ölçüsü üzerinden belirleyiciliği görülmemiştir. ABD'nin Iraklı tüm Şii grupların İran ile ilişkisini “çıkar” birlikteliği olarak yorumlaması bu aktörlerin ekonomik teşviklerle ve stratejik iş birlikleri ile İran'dan koparılabileceğini düşünmesine neden olmuştur. Humeyni Şiiliği kimliğine benimseyen Iraklı Şii gruplara karşı izlenen politika da bu yönde olmuştur. Ancak Bush yönetimi, Saddam sonrası süreçte bu gruplara yönelik uzlaşma politikası izlerken dahi, Humeyni Şiiliğin benimseyen Iraklı grupların İran ve Hizbullah ile senkronize olma hali devam etmiştir. ABD'nin bir süre sonra bu aktörlere karşı izlediği politikanın sonuç üretmediğini görmesi 2005'ten sonraki strateji değiştirerek bu grupları tehdit olarak değerlendirmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, 2003 sonrasında Irak'ta aktif bir biçimde yer alan Hizbullah önemli bir

rol oynamıştır. Hizbullah'ın sahadaki varlığı ile kurulan etkileşim kimliğinin inşasını tamamlarken, 2005 sonrası İran ve Lübnan Hizbullahı'nın doğrudan askeri ve mali desteğiyle Asaib Ehl el-Hak 2006'da kurulmuş ve 2005-2007 yılları arasında Ketaib Hizbullah kurumsallaşmıştır. ABD bunu İran'ın Irak'ta artan etkisi olarak görmüş ve bu grupların Irak içindeki etkisini sınırlandırmaya çalışmıştır. Ancak bu dönemde dahi Irak'taki söz konusu grupların düşmanlaştırılması söz konusu değildir. ABD'nin Bush'un ikinci döneminde Iraklı Şii gruplarla çatışmalı bir ilişki sürdürmesine paralel bir şekilde, İDYK'de 2007'de bir dönüşüm geçirerek, adındaki İslam Devrimi vurgusunu kaldırmış, İslam Yüksek Konseyi (İYK) olarak, İran'dan uzaklaşma arzusunu göstermiştir. Iraklılık vurgusu ve Ayetullah Sistani'ye yakın açıklamalar yapılarak, milliyetçi bir tabanda ABD ile ılımlı ilişkiler aranmıştır.

Bush yönetimi döneminde ABD'nin İran ve Hizbullah'a yönelik politikası ise agresif bir zeminde dönüşüm geçirerek açık bir düşmanlaştırma ve izolasyon stratejisine evrilmiştir. Bu dönemde İran yalnızca bölgesel çıkarlar açısından bir tehdit olmaktan çıkmış “şer eksen” söylemi çerçevesinde küresel terörizmin ve kitle imha silahları tehdidinin merkezi bir aktörü olarak yeniden tanımlanmıştır. ABD'nin bu ideolojik çerçeveleme çabası, özellikle 11 Eylül sonrası dönemde terörle mücadele söylemiyle birleşerek, İran'ı uluslararası sistemde marjinalleştirmeyi hedeflemiştir. Hizbullah da bu sürecin bir parçası olmuştur. ABD, Hizbullah'ı küresel terör ve tehditlerle mücadelede öncelikli hedeflerinden biri olarak görmüş, örgütün Lübnan'daki siyasi gücü ve kazandığı meşru zemin göz ardı edilerek askeri ve finansal olarak izole edilmeye çalışılmıştır.

Obama yönetimi döneminde İran ABD tarafından inşa edilen geleneksel “düşman” olma kimliğini korumuş ve Hizbullah da bu kimliğin bir parçası olarak görülmeye devam etmiştir. Ancak bu dönemde ABD'nin bu kimliği diplomatik etkileşim ve normatif söylem değişimi yoluyla dönüştürme çabası içine girdiği görülmektedir. Obama, kimliklerin dönüşümünü doğrudan hedeflemek yerine, bu kimliklerle olan ilişkileri normatif etkileşimler ve diplomatik çözümlerle şekillendirmeye çalışmıştır. Bush döneminde olduğu gibi Obama döneminde de İran'a ve Hizbullah'a yönelik ortak politikalar görülmektedir. Obama yönetimi bir yandan İran ile nükleer müzakerelere devam ederken, bir yandan da Hizbullah'ın üzerindeki baskıyı hafifleterek, örgütün Lübnan'daki konumunu kabul eden bir tutum sergilemiştir. Hizbullah'ı doğrudan askeri hedef almaktan kaçınarak, örgütü Lübnan'ın siyasi dengeleri içinde zayıflatmayı tercih etmiş ve Lübnan devlet yapısının güçlendirilmesi üzerine odaklanılmıştır. ABD, Hizbullah'ın silahlı kanadını terör örgütü olarak kabul etmekle birlikte, Lübnan'daki siyasi süreçlere aktif bir müdahalede bulunmama tercihi Hizbullah'ın siyasi meşruiyetini

güçlendiren bir adım olarak yorumlanabilir. İran ile yürütülen nükleer müzakerelere paralel bir şekilde Hizbullah'a karşı Obama yönetimi birtakım siyasi adımlar da atmıştır. Lübnan Hizbullahı'na yönelik daha önce başlatılan uyuşturucu üzerinden para aklama iddiasıyla yürütülen soruşturmaları durdurduğu iddiası bu dönemde medyada yer almıştır.

İran ve Hizbullah politikasında bu eşgüdüm Bush döneminde olduğu gibi Obama döneminde de Humeyni Şiiliği çatısı altındaki bir diğer aktör olan Iraklı Şiiler için geçerli değildir. Obama yönetimi Bush yönetiminin Sünni-Şii temelli ayrıma dayanan Irak politikasını derinleştirmek istemiş, Bush'un ikinci döneminde İran'la ilişkileri üzerinden "tehdit" tanımlamasına giren Şii gruplara yönelik politika değişimine gitmiştir. İran ile ilişkiler tanımlayıcı olmaktan çıkmış, şiddete başvuran gruplar terörist, siyasi gruplar ise meşru aktörler olarak sınıflandırılmıştır. Ancak, buradaki sorun İran ve Hizbullah ile bağları olan, Velayet-i Fakih öğretisini kabul eden söz konusu Şii grupların hem siyasi hem de askeri kollarının bulunmasıdır. Bu da ABD'nin politikasını zamanla bir açmaza sokmuştur. Ketaib Hizbullah, Asaib Ehl el-Hak, Nuceba Hareketi gibi silahlı gruplar düşman olarak görülmüştür. ABD, İYK, Dava Partisi ve Bedir Tugayları gibi grupları siyasi aktörler olarak görmüş ve diyalog aramıştır. İYK ise, ABD'nin ılımlı Şii grup arayışına paralel bir şekilde, 2007'den itibaren İran'dan ve Velayet-i Fakih doktrininden uzaklaşma arzusuna uygun olarak daha Irak milliyetçiliği temelli politikalar izlemiştir. Bununla birlikte hem İYK'nin hem de örgütün silahlı kanadı olan ve İran'da Devrim Muhafızları'nın askeri ve mali desteğiyle kurulan Bedir Tugayları'nın İran ile ilişkileri devam etmiştir. İnşacılara göre kimlikler, uzun süreli sosyal etkileşimlerle şekillenir, norm dönüşümleriyle gerçekleşir ve değişimi zaman alan bir süreç gerektirir. Bu bakımdan İYK, Velayet-i Fakih öğretisini kurumsal olarak benimseyen ve bu modeli Iraklı Şiiler arasında yaygınlaştırmaya çalışan ilk büyük aktördür. İYK'nin İran ile olan kimliksel bağı, 30 yıllık bir ortaklığa (1982-2007) dayanmaktadır. Dolayısıyla lider değişimi yoluyla köklü bir kimlik dönüşümü yerine, Sistani'ye yakın ve Irak milliyetçiliği tonu ağır basan açıklamalar çalışmanın sınırlandırıldığı 2016 yılına kadar geçen süreçte Irak'ın iç siyasetinde meşruiyet kazanma stratejisi olarak okunabilmektedir. Aynı zamanda İran'dan bağımsız hareket etme arzusunu öne çıkararak İYK, ABD ile diyalog kapısını da açık tutmak istemiştir.

Yine Saddam dönemi baskısına karşı İran'a sığınan ve bir kanadı Velayet-i Fakih'i benimseyen Dava Partisi'nde de 2003 sonrası içerisinde yaşadığı tartışmalardan ötürü iki farklı eğilim ortaya çıkmıştır. Devrimci İslamcı perspektiften pragmatizme doğru şekillenen düşünce temelinde Dava Partisi'nin İran ve müttefiklerine yakın kanadını el-Maliki temsil ederken, ABD ve Batı ile pragmatik temelli ittifakı savunan kanadını da el-İbadi temsil etmiştir. ABD

siyasi olarak sınıflandırdığı ve potansiyel müttefik olarak gördüğü Dava Partisi'nin İran ile kimliksel bağlarını okuyamadığı için bu ilişkileri yönetmekte de zamanla daha fazla zorlanmıştır. Obama, başkanlığının ilk döneminde Amerikan askerlerine yoğun saldırılar düzenleyen, Lübnan Hizbullahı ve İran Devrim Muhafızları tarafından mali ve askeri olarak desteklenen Ketaib Hizbullah, Asaib Ehl el-Hak ve diğer küçük Şii gruplara karşı sert bir politika izlemiştir. Bununla karşın, İran ile yakın bağları bulmasına rağmen Nuri el-Maliki siyasi meşru bir aktör olarak görüldüğü için Amerikan askerlerinin 2011 yılında çekilmesine kadar olan süreçte ABD tarafından kerhen de olsa desteklenmiştir. Hatta 2010 genel seçimlerinde birinci parti olmamasına rağmen İran'ın desteğiyle el-Maliki'nin galip çıkması kabul edilmiştir. ABD'nin 'meşru siyasi aktör-terörist' ayrımı Irak'tan çekilme sonrasında o döneme kadar üzerlerinde baskı kurduğu grupların gücünü azaltmamıştır. Tam tersine Irak'ta Bedir Tugayları ve Asaib Ehl el-Hak gibi İran'ın desteklediği Şii gruplar ortaya çıkan boşlukları hızla doldurmuş ve Irak siyasetinde güç kazanmışlardır.

Obama yönetimi Irak'taki bu grupları kimlik çerçevesinde değerlendirmemesinin en temel göstergelerinden biri konjektürel olarak hızla değişen politikalar. Obama'nın ikinci başkanlık döneminde ABD'nin İran ile bağlantılı Şii gruplarla ilişkilerinin niteliğini IŞİD'in 2014'te başlayan yükselişi ile değiştirmiştir. Irak'ta IŞİD'in Musul'u ele geçirmesinin ardından, Amerikan askerlerine ve Koalisyon güçlerine saldırılar düzenleyen Humeyni Şiiliğini benimsemiş gruplar, ABD için önce ikincil tehdit durumuna düşmüş, ardından da IŞİD ile mücadelede potansiyel müttefik olarak görülmüşlerdir. Oysa bu grupların İran ve Hizbullah safında Suriye'de başlayan iç çatışmalara dahil olduğuna dair bilgiler 2012 yılına kadar dayanmaktadır. Özellikle Suriye'de bulunan ve Şiiler için kutsal kabul edilen mekanların korunması amacıyla Suriye sahasında İran, Hizbullah ve Iraklı Humeyni Şiiliğini benimsemiş grupların ortak askeri ve politik hareket etme kabiliyetleri söz konusudur. Buna karşın 2014 yılında IŞİD'in Musul'a saldırısının ardından yaşanan süreçte, Ayetullah Sistani'nin çağrısıyla kurulan Halk Seferberlik Güçleri (*Haşd-i Şabi*) ABD tarafından IŞİD'e karşı mücadelede müttefik olarak görülmüştür. Fakat Haşd-i Şabi'nin temel bileşenini daha önce ABD tarafından terörist olarak tanımlanan Bedir Tugayları, Ketaib Hizbullah, Asaib Ehl el-Hak gibi gruplar oluşturmaktadır. Bedir Tugayları, 2012 yılından itibaren İYK'den ayrılmış, Velayet-i Fakih öğretisine bağlılığını korumuş ve İran ile sıkı ilişkilerini devam ettirmiştir. ABD bu gruplarla sahada doğrudan bir koordinasyon içerisinde olmasa da IŞİD ile mücadelesini dolaylı olarak desteklemiştir. Bu da bu grupları Irak içinde daha güçlü hale getirmiştir. Hatta 2016 yılında Haşd-i Şabi, Irak hükümeti tarafından resmen tanınmıştır. Obama yönetiminin Irak'ta Humeyni

Şiiliğini benimseyen gruplara yönelik reaksiyoner politika tercihleri bu grupları Irak içinde güçlendirirken İran ile bağlarını zayıflatmak bir yana İran'ın Irak içinde etkinliğinin artmasının önünü açmıştır.

Çalışmada kullanılan sosyal inşacılık yaklaşımı, İran'ın 1979 sonrası Humeyni Şiiliği etrafında inşa ettiği devlet kimliğini ve bu kimliğin bölgesel aktörlerle karşılıklı biçimde nasıl şekillendiğini anlamada bir kuramsal çerçeve sunmuştur. Bununla birlikte, çalışmada sosyal inşacılık yaklaşımının sınırlılıkları da ortaya çıkmıştır. İlk olarak hem İran'ın devlet kimliğini şekillendiren hem de ABD'nin İslam Devrimi sonrası ortaya çıkan Humeyni Şiiliği kimliğine yönelik algısını şekillendiren yapısal faktörler mevcuttur. Sosyal inşacılık ontolojik önceliği kimlik, norm ve söyleme verdiği için, dış politika yapımını şekillendiren bazı yapısal faktörler kuramsal çerçevenin dışında kalmıştır. Sosyal inşacılığın normatif yapılar ve kimlikler üzerine yoğunlaşması, ABD'nin İran ve bölgede Humeyni Şiiliğini benimseyen Şii aktörlere yönelik politikalarında etkili olan maddi çıkarların, askeri stratejilerin ve kurumsal yapıların rolünün geri planda kalmasına sebep olmuştur. Bu noktada Soğuk Savaş sonrası bölgede ortaya çıkan güç boşlukları, İran'ın devrim sonrası ideolojik ve kurumsal yapılanması, ABD'nin dış politikasındaki güvenlik arayışı ve bölgedeki askeri/stratejik yapılanması gibi maddi ve kurumsal unsurlar çalışmada sosyal inşacılığın açıklayıcılık kapasitesinin ötesinde yer almaktadır. Özellikle ABD'nin Irak'taki Velayet-i Fakih öğretisini benimseyen Şii gruplara yönelik algısındaki farklılık, sadece kimliksel inşayla değil, aynı zamanda stratejik gereklilikler, sahadaki bilgi eksiklikleri ve kurumsal yönelimlerle de ilgili olabilmektedir. Bu bağlamda, sosyal inşacılık yaklaşımı kimliklerin anlamlandırılmasına dair güçlü bir açıklama sağlarken, dış politika yapımında etkili olan maddi, kurumsal ve stratejik dinamikleri yeterince kapsamamaktadır ve bu durum çalışmada bir kısıtlılık olarak karşımıza çıkmıştır.

Sonuç olarak, 1979'da gerçekleşen İslam Devrimi'nden itibaren İran'ın inşa ettiği ve Lübnan Hizbullah'ı ve Iraklı Humeyni Şiiliğini benimseyen grupların dahil olması ile karşılıklı inşa edilerek bölgesel bir norm haline gelen Humeyni Şiiliğini kimliğini ABD dar bir çerçeveden okumuştur. Bu dar çerçeve ile İran-Hizbullah ekseninde ABD'nin bir Şii politikası olduğu söylenebilir. Ancak İran'ı merkeze koyan Hizbullah'ı ise “vekil” gören bu yaklaşım sorunlar barındırmaktadır. Lübnan Hizbullah'nın bölgesel etkisini anlamayı sınırlandırmakta ve Velayet-i Fakih'i benimseyen Iraklı Şii grupların ise siyasi motivasyonlarının ve her iki aktörle ilişkilerini dönemsel pragmatik çıkarlara hapsedmektedir. Bu anlayış temelinde geliştirilen politikalar ABD açısından etkin sonuçlar üretmediği gibi, bu aktörlerin güçlenmesi ile sonuçlanmıştır.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR VE MAKALELER

Abbas, Hassan. " The Myth and Reality of Iraq's al-Hashd al-Shaabi (Popular Mobilization Forces): A Way Forward", *Friedrich-Ebert-Stiftung Jordan and Iraq*, September 2017.

Abedin, Mahan. "*Iran Resurgent: The Rise and Rise of the Shia State*", Londra: Hurst, 2019.

Abrahamian, Ervand. "The Causes of the Constitutional Revolution in Iran", *International Journal of Middle East Studies*, vol. 10, no. 3, Aug., 1979.

-----, "The Crowd in the Persian Revolution", *Iranian Studies*, v.2, n. 4, Autumn, 1969.

Adler, Emanuel. "Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics", *European Journal of International Relations*, v. 3, n.3, 1997.

Adler-Nissen, Rebecca. "The Social Self in International Relations", *Review of International Studies*, vol. 3, no. 3, Special Issue, 'Constructing IR: The Third Generation', 2016.

Aharon, Ben, Eldad. "Political audience and non-linear securitisation: Revisiting Israel–Iran relations and the making of the 1979 Islamic Revolution", *European Journal of International Security*, Vol. 9, No. 1, 2024.

Alaaldin, Ranj. "The Islamic Da‘wa Party and the Mobilization of Iraq’s Shi‘i Community, 1958–1965", *Middle East Journal*, vol. 71, no. 1, Winter 2017.

Alagha, Joseph. "*The Shifts in Hizbullah’s Ideology: Religious Ideology, Political Ideology, and Political Program*", Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006.

Algar, Hamid. "Imam Khomeini, 1902—1962: The Pre-Revolutionary Years", *Islam, Politics, and social Movements*, Edmund Burke, III ve Ira M. Lapidus, (ed.), California: University of California Press, 1988.

Al-Hamid, Raed. "The American withdrawal from Iraq: ways and means for remaining behind", *Contemporary Arab Affairs*, Vol. 5, No. 2, April 2012.

Ali, Fizzah, Syeda. "International Nuclear Regime and the Iranian Nuclear Challenge", *Pakistan Horizon*, vol. 61, no. 4, October 2008.

Allawi, A., Ali. "*The Occupation of Iraq: Winning the War, Losing the Peace*", Nev Haven: Yale University Press, 2007.

Arjomand, Said, Amir. "*The Turban fort he Crown: The Islamic Revolution in Iran*", New York: Oxford University Press, 1988.

al-Ruhaimi, Abdul-Halim. "The Da'wa Islamic Party: Origins, Actors and Ideology," Faleh Abdul-Jabar (ed.), *Ayatollah, Sufis and Ideologues: State, Religion and Social Movements in Iraq*, London: Saqi Books, 2002.

Amineh, M. P. ve Eisenstadt, S. N. "The Iranian Revolution: The Multiple Contexts of the Iranian Revolution" *Perspectives on Global Development and Technology*, vol 6, no 1-3, 2007.

Amir-Moezzi, Ali, Mohammad.ve Jambet, Christian. "*What is Shi'i Islam?: An Introduction*", Kenneth Casler and Eric Ormsby, (çev.), London: Routledge, 2018.

Amuzegar, Jahangir. "The Iranian Economy before and after the Revolution", *Middle East Journal*, vol. 46, no. 3, Summer, 1992.

Arjomand, Amir, Said." The Consolation of Theology: Absence of the Imam and Transition from Chiliasm to Law in Shi'ism", *The Journal of Religion* , vol. 76, no. 4, Oct., 1996.

Aruri, H., Naseer. "The United States' Intervention In Lebanon", *Arab Studies Quarterly*, vol. 7, no.4, Fall 1985.

Axworthy, Michael. "*Revolutionary Iran: a History of the Islamic Republic*", New York: Oxford University Press, 2013.

Aydoğdu, Hüseyn. "Modern Kimlikte Öznenin Ölümü", *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2004, s.10.

Aziz, T., M. Aziz. "The Role of Muhammad Baqir al-Sadr in Shi'i Political Activism in Iraq from 1958 to 1980," *International Journal of Middle East Studies*, vol. 25, no. 2, May 1993.

Baghat, Gawdat. "United States-Iranian Relations: The Terrorism Challenge," *Parameters* 38, no. 4, 2008.

-----, "Iran, the United States, and the War on Terrorism", *Studies in Conflict and Terrorism*, vol. 26, no.2,2003.

Bakhash, Shaul. "Les Leçons de l'Irangible", *Esprit*, Vol. 5, No. 126, Mai 1987.

Balty-Guesdon, M.G. "Le Bayt Al-Hikma de Baghdad", *Arabica*, c.39, s. 2, Haziran 1992.

Barzegar, Kayhan. "Iran and The Shiite Crescent: Myths and Realities", *The Brown Journal of World Affairs*, vol. 15, no. 1, Fall / Winter 2008.

Bassedas, Morillas, Pol. "Hezbollah's Identities and their Relevance for Cultural and Religious IR", *International Catalan Institute for Peace, ICIP Working Papers*, 2009/4.

Baxter, Kylie ve Akbarzadeh,Shahram. "Us Foreign Poliy in the Middle East: The Roots of Anti-Americanism", London: Routledge, 2008.

Ben-Menashe, Ari. "Profits of War: Inside the Secret US-Isreali Arms Network", Oregon: Trine Day, 1992.

Berezin, Mabel. "Emotions and Political Identity: Mobilizing Affection for the Polity", Jeff Goodwin, James M. Jasper ve Francesca Polletta, (ed.), *Passionate Politics: Emotions and Social Mouvements*", Chicago: University of Chicago Press, 2001.

Bernstein, Mary. "Identity Politics", *Annual Review of Sociology*, vol. 31, 2005.

Bhaskar, Roy. *"The Possibility of Naturalism"*, Atlantic Highlands NJ: Humanities Press, 1979.

Biriya, Saghayeh, Hakimeh. "Appraising the Foreign Policy Legacy of George W. Bush on Iran: The Roots of the Current Crisis", *Journal of Contemporary Research on the Islamic Revolution* vol. 2, no.3, 2020.

Bodansky, Yossef. "The Bear on the Chessboard: Soviet Military Gains in Afghanistan", *World Affairs*, vol. 145, no. 3, Winter 1982/83.

Boussel, Pierre. "The Quds Force in Syria: Combatants, Units, and Actions", *Combating Terrorism Center Sentinel*, vol.16, no.6, June 2023.

Brennan, John. "The Conundrum of Iran: Strengthening Moderates without Acquiescing to Belligerence", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 618, no.1.

Brzezinski, Zbigniew., Scowcroft, Brent., ve Murphy, Richard. "Differentiated Containment", *Foreign Affairs*, vol. 76, no. 3, May- Jun., 1997.

Burke, Ryan. ve Matisek, Jahara., "The Illogical Logic of American Entanglement in the Middle East", *Journal of Strategic Security*, Vol. 13, No. 1, 2020.

Bush, W., George. "The National Security Strategy of The United States of America", *The White House*, September 17,2002.

-----, "The National Security Strategy of the United States of America", *The White House*, March 2006.

Byman, Daniel. "Should Hezbollah be Next?", *Foreign Affairs*, vol. 82, no.6, Nov-Dec 2003.

Byrne, Malcolm ve Byrne, Kian. *"Worlds Apart: A Documentary History of US-Iranian Relations, 1978-2018"*, Cambridge: Cambridge University Press, 2021.

Campo, E., Juan. "Shiism", *Encyclopedia of Islam*, J. Gordon Melton, (ed.), New York: Infobase Publishing, 2009.

Chandler, David. *“Constructing Global Civil Society: Morality and Power in International Relations”*, New York: Palgrave Macmillan, 2004.

Checkel, T. Jeffrey. ve Katzenstein, J. Peter. *“European Identity”*, New York: Cambridge University Press, 2009, s.3.

-----, “The Constructivist Turn in International Relations Theory”, *World Politics*, vol. 50, no. 2, 1998.

Chehabi, Houchang. *“Distant Relations: Iran and Lebanon in the Last 500 Years”*, New York: I. B. Tauris, 2006.

Cobban, Helena. “The U.S.-Israeli Relationship in the Reagan Era”, *Journal of Conflict Studies*, vol. 9, no.2, 1989.

Cole, Irfan, Ricardo, Juan. “The Ayatollahs and Democracy in Iraq”, *Isim Paper* 7,2006.

Collier, R. David. “To Prevent a Revolution: John F. Kennedy and the Promotion of Democracy in Iran”, *Diplomacy & Statecraft*, vol. 24, no. 3,2013.

Collins, Kate, Mary. “The Effect of the Iranian Hostage Crisis on the 1980 Presidential Election”, *Tenor of Our Times*, vol. 2, no 6, 2013.

Daftary, Farhad. *“The Ismailis: Their History and Doctrines”*, New York: Cambridge University Press, 2007.

Daher, Joseph. *“Hezbollah: The Political Economy of Lebanon’s Party of God”*, London: Pluto Press, 2016.

DeVorea, R., Marc. ve Stählib, B., Armin. "Explaining Hezbollah's Effectiveness: Internal and External Determinants of the Rise of Violent Non-State Actors", *Terrorism and Political Violence*, vol. 27, no.2, 2015.

DeVore, R., Marc. "Exploring the Iran-Hezbollah Relationship: A Case Study of how State Sponsorship affects Terrorist Group Decision-Making", *Perspectives on Terrorism*, vol. 6, no. 4/5, Special Double Issue on Terrorist Decision-Making, October 2012.

Dobbins, James. "Negotiating with Iran: Reflections from Personal Experience", *The Washington Quarterly*, vol. 33, no.1, 2010.

Dumbrell, John. "The Bush administration US public diplomacy and Iran", *SGIA Research Working Papers Series*, 28 June 2007.

El Bayati, Hamid. "*From Dictatorship to Democracy: An Insider's Account of the Iraqi Opposition to Saddam*", Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2011.

Elkhamri, Mounir. "Iran's Contribution to the Civil War in Iraq," *Jamestown Foundation Occasional Paper*, January 22, 2007.

Elnur, Ibrahim. "The Implosion of the Political Patronage Regimes in the Middle East", *Egypt's Tahrir Revolution*, Dan Tschirgi, Walid Kazziha ve Sean McMahon, Boulder (ed.), Londra: Lyenne Rienner, 2013.

Esfandiar, Valiullah ve Siraki, Keshishyan, Garineh. "The Impact of the Thoughts of Sheikh Fazlullah Nouri and Allameh Naini on the Islamic Awakening", *International Journal of Political Science*, Vol. 12, No. 3, May and June 2022.

Faghfoory, H., Mohammad. "The Impact of Modernization on the Ulama in Iran, 1925-1941", *Iranian Studies*, vol. 26, no. 3/4, Summer- Autumn, 1993.

-----, "The Ulama-State Relations in Iran: 1921-1941", *International Journal of Middle East Studies*, vol. 19, no. 4, Nov., 1987.

Fairbanks, C., Stephen. "Iran: No Easy Answers", *Journal of International Affairs*, vol. 54, no.2, Rogue States: Isolation vs. Engagement in the 21st Century, Spring 2001.

Farhan, Mansour. "The Iran-Israeli Connection", *Arab Studies Quarterly*, vol.11, no.1, Winter 1989.

Felter, Joseph ve Fishman, Brian. "Iranian Strategy in Iraq: Politics and "Other Means", *Combating Terrorism Center at West Point*, October 13, 2008.

Feste, A., Karen. "The Iranian Revolution and Political Change in the Arab World", *Abu Dhabi: The Emirates Center for Strategic Studies and Research*, No.4, 1996.

Finnemore, Martha. "National Interests in International Society", Ithaca: Cornell University Press, 1996, s.22-23.

Finnemore, Martha ve Sikkink, Kathryn. "International Norm Dynamics and Political Change", *International Organization*, vol. 52, no. 4, 1998.

-----, "Taking stock: The constructivist research program in international relations and comparative politics" *Annual Review of Political Science*, v. 4, 2001.

Fitzgerald, David. ve Ryan, David. "Obama, US Foreign Policy and the Dilemmas of Intervention", Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014.

Frank, M., Benis. "US Marines in Lebanon 1982-1984", Washington DC: History and Museums Division Headquarters US Marine Corps, 1987.

Freilich, D., Charles. "Israel in Lebanon Getting It Wrong: The 1982 Invasion, 2000 Withdrawal, and 2006 War", *Israel Journal of Foreign Affairs*, vol. 6, no. 3, 2012.

Friedman, Jonathan, "Myth, History, and Political Identity", *Cultural Anthropology*, vol. 7, no. 2, Mayıs 1992.

Fulton, Will., Holliday, Joseph. Ve Wyer, Sam. "Iranian Strategy in Syria", *Institute for the Study of War and AEI's Critical Threats Project*, May 2013.

Fürtig, Henner. "Conflict and Cooperation in the Persian Gulf: The Interregional Order and US Policy", *Middle East Journal*, vol. 61, no. 4, Autumn, 2007.

-----, "Iran and the Arab Spring: Between Expectations and Disillusion", *German Institute of Global and Area Studies, Working Papers*, No. 241.

Garthwaite, Gene, R. "The Persians: The People of Asia", Oxford: Blackwell Publishing, 2005.

Gasiorowski, J., Mark. "The 1953 Coup D'état in Iran" *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 19, No. 3, 1987.

Gentry, Bobbi. *“Why Youth Vote: Identity, Inspirational Leaders and Independence”*, Cham: Springer, 2018.

Giddens, Anthony. *“Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis”*, Berkeley: University of California Press, 1979.

Gökalp, Yusuf. *“Zeydiyye”*, İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 44, 2013.

Gregg, S., Heather. *“Reagan and Terrorism,” A Companion to Ronald Reagan*, Andrew Johns, (ed.), Hoboken: Wiley Blackwell, 2015.

Guarin P., Jeferson. *“FARC-Hezbollah: The Success of Venezuela-Iran Proxy Groups and Their Convergence in the America”*, *Security and Defence Quarterly*, vol. 31, no. 4, 2020.

Guzzini, Stefano. *“A Reconstruction of Constructivism in International Relations”*, *European Journal of International Relations*, v. 6, n. 2, June 2000.

Günay, Ünver. *“Din Sosyolojisi”*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.

Haas, M., Peter. *“Do Regimes Matter? Epistemic Communities and Mediterranean Pollution Control”*, *International Organization* vol. 43, no. 3, Summer, 1989.

Haddad, Simon. *“The Origins of Popular Support for Lebanon's Hezbollah”*, *Studies in Conflict and Terrorism*, vol. 29, no.1, 2006.

Hamzeh, Nizar. *“Lebanon’s Hizbullah: From Islamic Revolution to Parliamentary Accommodation”* *Third World Quarterly*, vol. 14, no. 2, 1993.

Hardister, D., Angela. *“Can We Buy a Peace on Earth: The Price of Freezing Terrorist Assets in a Post-September 11 World”*, *North Carolina Journal of International Law*, vol 28., no.3, 2003.

Harik, Palmer, Judith. *“Hezbollah: The Changing Face of Terrorism”*, London: I. B. Tauris, 2004.

Hartung, D., William. *“Nixon's Children: Bill Clinton and the Permanent Arms Bazaar”*, *World Policy Journal*, vol. 12, no. 2, Summer, 1995.

Hashemi, Nader. ve Postel, Danny. "Sectarianization: Mapping the New Politics of the Middle East", *The Review of Faith & International Affairs*, Vol.15, No. 3, 2017.

Heradstveit, Daniel., ve Bonham, G., Matthew. "What the Axis of Evil Metaphor did to Iran", *Middle East Journal*, vol.61, no.3, Summer 2007.

Heywood, Andrew. "*Siyaset Teorisine Giriş*", Hızır Murat Köse, (çev.), İstanbul: Küre Yayınları, 2004.

Hiro, Dilip. "*Iran Under the Ayatollahs*", London: Routledge and Kegan Paul, 1985.

Honegger, Barbara. "*October Surprise*", New York: Tudor Publishing, 1989.

Hopf, Ted. "The Promise of Constructivism in International Relations Theory", *International Security*, Vol. 23, No. 1, Summer, 1998.

Huddy, Leonie. "From Social to Political Identity: A Critical Examination of Social Identity Theorie", *Political Psychology*, vol 22, no.1, 2001.

"Human Rights Report", *UN Assistance Mission for Iraq (UNAMI)*, 1 September - 31 October 2006.

Hunter, E., Robert. "Building Security in the Persian Gulf", *RAND Corporation*, 2010, s.22-23.

Hunter, Jane. "Israeli Arms Sales to Iran", *Washington Report on Middle East Affairs*, no. 8, November 1986.

Hussain, Nazir. "US-Iran Relations: Issues, Challenges and Prospects", *Policy Perspectives*, vol.12, no.2, 2015.

Indyk, Martin., Fuller, Graham., Cordesman, Anthony. ve Marr, Phebe. "Symposium On Dual Containment: U.S. Policy Toward Iran And Iraq", *Middle East Policy*, vol.2, no.1, March 1994.

"Iraq War: Background and Issues Overview", *Congressional Research Service Report for Congress*, April 22, 2003.

Jabar, A., Faleh. *“The Shī’ite Movement in Iraq”*, London: Saqi Books, 2003.

-----, "The Worldly Roots of Religiosity in Post-Saddam Iraq," *Middle East Review of International Affairs*, no.227, Summer 2003.

Kagan, Donald., Schmitt, Gary., ve Donnelly, Thomas. “Rebuilding America’s Defenses: Strategy, Forces and Resources for a New Century,” *A Report of the Project for the New American Century*, Washington, September 2000.

Kagan, Kimberly. "Anbar Awakening: Displacing Al-Qaeda From Its Stronghold in Western Iraq", *The Institute for the Study of War*, August 1, 2006-March 30, 2007.

Kagan, Kimberly. "Iranian Influence in Iraq through Shiite Militias", *Institute for the Study of War*, August 2011.

Kalantari, R., Mohammad. *“The Clergy and the Modern Middle East: Shi’i Political Activism in Iran,Iraq and Lebanon”*, London: I. B. Tauris, 2022.

Karim, H., Karim. “Ismailis: A Pluralist Search for Universal Truth”, *Handbook of Contemporary Islam and Muslim Lives*, Ronald Lukens- Bull ve Mark Woodward, (ed.), Springer: İsviçre, 2021.

Kartaloğlu, Habib. “Şîî-Usûlî Düşüncenin Ortaya Çıkış Sebepleri Üzerine Mülâhazalar”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XVIII, s. 33, Haziran 2016.

Katzman, Kenneth. “Iran Sanctions”, *Congressional Research Service Report for Congress*, January 11, 2011.

-----, “Iran: U.S. Concerns and Policy Responses”, *Congressional Research Service Report for Congress*, June 22, 2009.

-----, “Iraq: Post-Saddam Governance and Security”, *Congressional Research Service Report for Congress*, October 28, 2009.

Keddie, R., Nikki. *“Iran and the Muslim World: Resistance and Revolution”*, London: Macmillan, 1995.

-----, “Iranian Revolutions in Comparative Perspective”, *Islam, Politics, and social Movements*, Edmund Burke, III ve Ira M. Lapidus, (ed.), California: University of California Press, 1988.

Keddie, R., Nikki. ve Richard, Yann. “*Modern Iran: Roots and Results of Revolution*”, New Haven: Yale University Press, 2006.

Khalili, Reza., Yazdanfam, Mahmoud. ve Bakhshalizadeh, Morteza. "US Foreign Policy and Regional Power and Influence of Iran: A Comparison of Bush, Obama and Trump Administrations", *Geopolitics Quarterly*, vol.19, no 2, Summer 2023.

Kholdi, Shahram. “The Hedging Mullah: A Historical Review of the Clergy’s Struggle for Hegemony and Independence in Modern Iran”, *Constellations*, Vol 17, No. 1, 2010.

Knights, Michael. "Iran’s Expanding Militia Army in Iraq: The New Popular Mobilization Forces", *Combating Terrorism Center Sentinel*, vol.12, no.7, August 2019.

Kornbluh, Peter. "Test Case for the Reagan Doctrine: The Covert Contra War", *Third World Quarterly*, vol. 9, no. 4, Oct., 1987.

Kratochwil, Friedrich and Ruggie, Gerard, John. “International Organization: a state of the art on an art of the state”, *International Organization*, v. 40, n. 4, September 1986.

Küçük, Mustafa. “Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, der. Ramazan Gözen, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Basım 3. Baskı, Aralık 2021.

Laclau, Ernesto. “*Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme*”, İstanbul: Birikim Yayınları, 2000.

Laipson, Ellen., Sick, Gary., ve Cottam, Richard. “Symposium: U.S. Policy Toward Iran: From Containment To Relentless Pursuit?”, *Middle East Policy*, vol. 4, no.1-2, September 1995.

Larson, L., David. " The American Response to the Iranian Hostage Crisis: 444 Days of Decision", *International Social Science Review*, vol. 57, no. 4, Autumn 1982.

Laurance, J., Edward. "Political Implications of Illegal Arms Exports from the United States", *Political Science Quarterly*, vol. 107, no. 3, Autumn, 1992.

Layne, Christopher. "Requiem for the Reagan Doctrine", *SAIS Review*, vol. 8, no. 1, Winter-Spring 1988.

L'Estrange, Michael. "The Reagan Foreign Policy: Motives and Consequences", *The Australian Quarterly*, vol. 60, no. 2, Winter, 1988.

Levitt, Matthew. "Hezbollah's Regional Activities In Support Of Iran's Proxy Networks", *The Middle East Institute*, July 2021.

-----, "Hezbollah's Pivot Toward the Gulf", *Combating Terrorism Center Sentinel*, vol.9, no.8, August 2016.

Lynch, J., Timothy. "*In the Shadow of the Cold War: American Foreign Policy from George Bush Sr. to Donald Trump*", Cambridge: Cambridge University Press, 2020.

Lynch, Marc. "Obama and the Middle East: Rightsizing the U.S. Role", *Foreign Affairs*, vol. 94, no. 5, September/October 2015.

Macleod, Alex. "Les études de sécurité: du constructivisme dominant au constructivisme critique", *Cultures & Conflits*, n.54, Eté 2004.

Mackey, Sandra ve Harrop, Scott. "*The Iranians: Persia, Islam, and the Soul of a Nation*", New York: Penguin Books/Dutton, 1996.

Mahmood, Hira. " Obama's Middle East Initiative A Comparative Analysis", *Policy Perspectives*, vol. 7, no. 1, Special Issue: Middle East, January- June 2010.

Majed, Ziad. "Hezbollah and the Shite Community: From Political Confessionalization to Confessional Specialization", *Aspen Institute*, November 19, 2010.

Maloney, Suzanne. "U.S. Policy Toward Iran: Missed Opportunities and Paths Forward", *The Fletcher Forum of World Affairs*, vol. 32, no. 2, Summer 2008.

Mandelbaum, Michael. *"Mission Failure: America and the World in the Post-Cold War Era"*, New York: Oxford University Press, 2016.

Mansour, Renad. ve Jabar, A. Faleh. "The Popular Mobilization Forces and Iraq's Future", *Carnegie Middle East Center*, April 2017.

Martin, Vanessa. *"Creating an Islamic State: Khomeini and the making of a New Iran"*, London: I. B. Tauris.

Marschall, Christin. *"Iran's Persian Gulf policy: From Khomeini to Khatami"*, New York: Routledge Curzon, 2003.

Masroori, Cyrus. "Russian Imperialism and Jihad: Early 19th -Century Persian Texts on Just War", *Journal of Church and State*, v.46, n. 2, Spring 2004.

McGlinchey, Stephen. "Building a Client State: American Arms Policies Towards Iran, 1950–1963", *The Central European Journal of International and Security Studies*, Vol.6, Sayı 2, 2012.

Mirhosseini, Mohsen, Seyed. "Evolution of Dual Containment Policy (the Policy of Clinton's Administration- Clinton's Doctrine) in the Persian Gulf", *Sociology and Anthropology*, vol. 2, no.3, 2014.

Moaddel, Mansoor. "The Shi'i Ulama and the State in Iran", *Theory and Society*, vol. 15, no. 4, Jul., 1986.

Nakash, Yitzhak. *"The Shi'is of Iraq"*, Princeton: Princeton University Press, 1994.

-----, "The Shi'ites and the Future of Iraq", *Foreign Affairs*, No. 82, Vol.4, Jul. - Aug., 2003.

Nasr, Vali. *"The Shia Revival: How Conflicts within Islam Will Shape the Future"*, New York: W.W. Norton and Company, 2006.

-----, "When the Shiites Rise", *Foreign Affairs*, Vol. 85, No.4, July 1, 2006, July/August 2006.

"National Security Strategy", *The White House*, February 2015.

Nazir, Muntazra. "'Democracy, Islam and Insurgency in Iraq", *Pakistan Horizon*, vol. 59, no. 3, July 2006.

Nizameddin, Talal "Squaring the Middle East Triangle in Lebanon: Russia and the Iran-Syria-Hezbollah Nexus", *The Slavonic and East European Review*, vol. 86, no. 3, Jul., 2008.

Norton, Richard, Augustus. "*Hezbollah: A Short History*", Princeton: Princeton University Press, 2007.

-----, "*Amal and the Shi'a: Struggle for the Soul of Lebanon*", Austin: University of Texas Press, 1987.

O'Ballance, Edgar. "*Islamic Fundamentalist Terrorism, 1979-95: The Iranian Connection*", London: Macmillan, 1997.

Onuf, Greenwood, Nicholas. "*World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*", Columbia: University of South Carolina Press, 1989.

----- "Constructivism, A User's Manual", *International Relations in a Constructed World*, V. Kubalkova, N. Onuf ve P. Kowert, (ed.), New York: M. E. Sharpe, 1998.

-----"The Politics of Constructivism", *Constructing International Relations: The Next Generation*", Fierke, K.M. and Jorgensen, K.E, (ed.), Abingdon: Routledge, 2015.

Ostovar, Afshon. "Sectarian Dilemmas in Iranian Foreign Policy: When Strategy And Identity Politics Collide", *Carnegie Endowment for International Peace*, November 2016, Washington.

Pach, Chester. "The Reagan Doctrine: Principle, Pragmatism, and Policy", *Presidential Studies Quarterly*, vol. 36, no. 1, March 2006.

Palan, Ronen. "A world of their making: an evaluation of the constructivist critique in International Relations", *Review of International Studies*, 26,2000.

-----, “Constructivism and globalisation: from units to encounters in international affairs”, *Cambridge Review of International Affairs*, v.17, n.1, 2004.

Parry, Robert. “*Trick or Treason: The October Surprise Mystery*”, New York: Sheridan Square Press, 1993.

Parry, Robert ve Kornbluh, Peter. "Iran-Contra's Untold Story", *Foreign Policy*, no. 72, Autumn, 1988.

Parsi, Trita. “*Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States*”, New Haven: Yale University Press, 2007.

-----, “*Losing an Enemy: Obama, Iran and the Triumph of Diplomacy*”, New Haven: Yale University Press, 2017.

Perkins, L., Stuart. “*Global Demands: Limited Forces*”, Washington DC: National Defense University Press, 1982.

Pearlman, Wendy and Gallagher, Cunningham, Kathleen. "Nonstate Actors, Fragmentation, and Conflict Processes”, *The Journal of Conflict Resolution* vol. 56, no. 1, February 2012.

Piven, Fox, Frances “Globalizing Capitalism and the Rise of Identity Politics” *Socialist Register*, Leo Panitch, (ed.), *Socialist Register 1995: Why Not Capitalism*, vol.31, 1995.

Pollack, M., Kenneth. “*The Persian Puzzle: The Conflict Between Iran and America*”, New York: Random House, 2004.

Powaski, E., Ronald. “*Ideals, Interests, and U.S. Foreign Policy from George H. W. Bush to Donald Trump*”, Switzerland: Palgrave Macmillan, 2019.

Quandt, B., William. "The Middle East Crises", *Foreign Affairs*, vol. 58, no. 3, *America and the World*, 1979.

“Quadrennial Defense Review Report”, *Department of Defense*, February 6, 2006.

Rabil, G., Robert. "The Iraqi Opposition's Evolution: From Conflict to Unity?", *Middle East Review of International Affairs*, vol. 6, no. 4, December 2002.

Rahman, Khalid. "US Middle East Policies and their Consequences", *Policy Perspectives*, Special Issue: Middle East, vol. 7, no. 1, January- June 2010.

Ramazani, K., Rouhollah. "Iran's Export of the Revolution: Politics, Ends and Means", *The Iranian Revolution: Its Global Impact*, John Esposito, (ed.), Miami: Florida International University Press, 1990.

-----, "The Emerging Arab-Iranian Rapprochement: Towards An Integrated U.S. Policy In The Middle East?", *Middle East Policy*, vol. 6, no. 1, June 1998.

-----, "Ideology and Pragmatism in Iran's Foreign Policy", *Middle East Journal*, vol.58, no.4, 2004.

Rashid, Faaiza. "Iraq: The Challenge of Non-state Actors", *Lehigh Review*, vol.1, n.13, 2005.

Reus-Smit, Christian. "Konstruktivizm", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Scott Burchill, (ed.), İstanbul: Küre Yayınları, 2014.

Rice, Condoleezza. "Promoting the National Interest", *Foreign Affairs*, vol. 79, no. 1, Jan.-Feb. 2000.

Ricotta, Jill. "The Arab Shi'a Nexus: Understanding Iran's Influence in the Arab World", *The Washington Quarterly*, vol. 39, no. 2, 2016.

Riedel, O., Bruce. "The Clinton Administration", *The Iran Primer: Power, Politics, and U.S. Policy*, Robin B. Wright, (ed.), Washington: United States Institute of Peace Press, 2010.

-----, "America and Iran: Flawed Analysis, Missed Opportunities, and Looming Dangers", *The Brown Journal of World Affairs*, vol. 15, no. 1, Fall / Winter 2008.

Rielly, John. "The Bush Administration's Foreign Policy Legacy", *Politique Américaine*, vol. 3, no.12, 2008.

Rubenberg, A., Cheryl. "US Policy toward Nicaragua and Iran and the Iran-Contra Affair: Reflections on the Continuity of American Foreign Policy", *Third World Quarterly*, vol. 10, no. 4, Oct., 1988.

Rubin, Michael. "The Enduring Iran-Syria-Hezbollah Axis ", *American Enterprise Institute*, No.6, December 17, 2009.

Ruggie, Gerard, John. "*Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalization*", New York: Routledge, 1998.

Rumelili, Bahar. "İnşacılık", Evren Balta, (ed.), *Küresel Siyasete Giriş: Kavramlar, Teoriler ve Süreçler*, İstanbul: İletişim Yayınları, Mart 2018.

Sadjadpour, Karim. "Reading Khamanei: The World View of Iran' s Most Powerful Leader", *Carnegie Endowment*, 2009.

Salamey, Imad ve Othman, Zanoobia. "Shia Revival and Welayat Al-Faqih in the Making of Iranian Foreign Policy ", *Politics, Religion and Ideology*, vol. 12, no. 2, 2011.

Salem, Paul. "The After-Effects of the 2006 Israel–Hezbollah War", *Contemporary Arab Affairs*, vol.1, no.1, 2008.

Samaan, Jean-Loup. "La Variable Israélienne de la Politique Américaine vis-à-vis de l'Iran", *Politique Américaine*, No.26, 2015/2.

Satloff, Robert. "The Peace Process at Sea: The Karine-A Affair and the War on Terrorism", *The National Interest*, no. 67, Spring 2002.

Shahid, Leila. "The Sabra and Shatila Massacres: Eye-Witness Reports", *Journal of Palestine Studies*, vol. 32, no. 1, Autumn 2002.

Shanahan, Rodger. "The Islamic Da'wa Party: Past Development and Future Prospects", *Middle East Review of International Affairs*, vol. 8, no. 2, June 2004.

-----, "Shia Political Development in Iraq: The Case of the Islamic Dawa Party", *Third World Quarterly*, vol. 25, no. 5, 2004.

Sharp, M., Jeremy. "Lebanon: The Israel-Hamas-Hezbollah Conflict", *Congressional Research Service Report for Congress*, September 15, 2006.

"Shiite Politics in Iraq: The Role of the Supreme Council", *International Crisis Group*, Middle East Report No.70, November 15, 2007.

Sick, Gary. "October Surprise: America's Hostages in Iran and the Election of Ronald Reagan", New York: Times Books, 1991.

-----, "The United States and the Persian Gulf in the Twentieth Century", Lawrence G. Potter, (ed.), *The Persian Gulf in History*, New York: Palgrave Macmillan, 2009.

Sigler, John. "Pax Americana in the Gulf: Old Reflexes and Assumptions Revisited", *International Journal*, vol. 49, no.2, 1994.

Slavin, Barbara. "A Broken Engagement", *The National Interest*, no. 92, Nov./Dec. 2007.

Smith, Steve. "Policy Preferences and Bureaucratic Position: The Case of the American Hostage Rescue Mission", *Royal Institute of International Affairs*, vol. 61, no. 1, Winter, 1984-1985.

Sørensen, Georg. "IR Theory after the Cold War." *Review of International Studies*, vol. 24, 1998.

Staten, Clark. "Israeli-PLO Peace Agreement—Cause of Further Terrorism?", *Emergency-Net News*, October 12, 1993.

Steinberg, Guido. "The "axis of resistance: Iran's expansion in the Middle East is hitting a wall", *German Institute for International and Security Affairs*, Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP) Research Papers No.6, August 2021.

Stewart, A., Megan. "Governing for Revolution: Social Transformation in Civil War", Cambridge: Cambridge University Press, 2021.

Subotic, Jelena and Zarakol, Ayse. "Cultural intimacy in International Relations", *European Journal of International Relations*, vol. 19, no. 4, 2013.

Summitt, R., April. "For a White Revolution: John F. Kennedy and the Shah of Iran", *Middle East Journal*, vol. 58, no.4, Autumn, 2004.

Takeyh, Ray. "*The Last Shah: America, Iran, and the Fall of the Pahlavi Dynasty*", New Haven: Yale University Press, 2021.

-----, "*Hidden Iran Paradox and Power in the Islamic Republic*", New York: Holt Paperbacks, 2006.

Talwar, Puneet. "Iran in the Balance", *Foreign Affairs*, vol. 80, no. 4, Jul. - Aug., 2001.

Tarock, Adam. "US: Iran Relations: Heading for Confrontation?", *Third World Quarterly*, vol. 17, no.1, March, 1996.

Tekgöl, Yelda ve Cin, Fatih, Mehmet. "Neoklasik Paradigma Olarak Washington/Post Washington Uzlaşısının Yükselişi Ve Düşüşü: Post-Keynezyen Alternatif Yaklaşım", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 24, Sayı 2, 2015.

"The Party of God and Its Greatest Satan: The 36-Year Confrontation Between Hezbollah and the United States", *Eye on Hezbollah*, September 15, 2020.

Tower, John, Muskie, Edmund ve Scowcroft, Brent. "*The Tower Commission Report: A full text of the President's Special Review Board*", New York: Bantam Books, 1987.

Tripp, Charles. "*A History of Iraq*", Second Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Tschirgi, Dan. "Obama And The Middle East, Round Two", *UNISCI Discussion Papers*, no. 33, October 2013.

United Nations Security Council (UNSC) Res 678 (29 November 1990) UN Doc S/22033.

United Nations Security Council (UNSC) Resolution 1559 (2 September 2004) UN Doc S/RES/1559.

Wendt, E., Alexander. "Anarchy is What States Make of it: The Social Construction of Power Politics", *International Organizations*, v. 46, no 2, İlkbahar 1992.

----- "The Agent-Structure Problem in International Relations Theory", *International Organization*, Vol. 41, No. 3, Summer 1987.

-----"Collective Identity Formation and the International State", *The American Political Science Review*, vol. 88, no. 2, Haziran 1994.

-----, "*Social Theory of International Politics*", Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

"Why They Died: Civilian Casualties in Lebanon during the 2006 War" *Human Rights Watch*, Vol.19, No. 5(E), September 2007.

Wiley, N., Joyce. "*The Islamic Movement of Iraqi Shi'as*", Boulder: Lynne Reiner, 1992.

Wyer, Sam. "The Resurgence of Asa'ib Ahl Al-Haq", *Institute for the Study of War*, The Middle East Security Report 7, December 2012.

Vaezi, Ahmad. "*Shia Political Thought*", London: Islamic Centre of England, 2004.

Valensi, Carmit. "Non-State Actors: A Theoretical Limitation in a Changing Middle East", *Military and Strategic Affairs*, v.7, n.1, March 2015.

Vergin, Nur. "*Siyasetin Sosyolojisi: Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*", İstanbul: Doğan Kitap, 2010.

Zakaria, Fareed. "*The Post American World*", New York: Penguin Group, 2008.

İNTERNET KAYNAKLARI

Abedin, Mahan. "The Supreme Council for the Islamic Revolution in Iraq (SCIRI)," *Middle East Intelligence Bulletin*, vol. 5, no.10, October 2003, https://www.meforum.org/meib/articles/0310_iraqd.htm , E.T: (24.05.2024).

Afghan Bonn Agreement, “Agreement on Provisional Arrangements in Afghanistan Pending the Reestablishment of Permanent Government Institutions”, <https://www.afghangovernment.com/AfghanAgreementBonn.htm> , E.T: (20.06.2024).

Agha, Hussein. ve Malley, Robert. “The Middle East’s Great Divide Is Not Sectarianism”, *The New Yorker*, March 11, 2019, <https://www.newyorker.com/news/news-desk/the-middle-east-s-great-divide-is-not-sectarianism>, E.T: (03.12.2023).

Alaaldin, Ranj. “The Origins and Ascendancy of Iraq’s Shiite Militias”, *Hudson Institute*, November 1, 2017, <https://www.hudson.org/national-security-defense/the-origins-and-ascendancy-of-iraq-s-shiite-militias>, E.T: (14.09.2023).

"Asa'ib Ahl al-Haqq (AAH)", *Office of the Director of National Intelligence*, National Counterterrorism Center, September 2022, https://www.dni.gov/nctc/ftos/aah_fto.html , E.T: (06.02.2025).

"Asaib Ahl al-Haq", *Counter Extremism Project*, <https://www.counterextremism.com/threat/asaib-ahl-al-haq> , E.T: (15.03.2024).

Askari, Hossein. "It's Time to Make Peace with Iran", *Harvard Business Review*, January-February 1994, <https://hbr.org/1994/01/its-time-to-make-peace-with-iran> , E.T:(05.05.2024).

"Attacking Hezbollah's Financial Network: Policy Options", *Hearing Before the Committee on Foreign Affairs House of Representatives*, U.S. Government Publishing Office, June 8, 2017, <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CHRG-115hhrg25730/html/CHRG-115hhrg25730.htm> , E.T: (21.07.2024).

"Badr Organization of Reconstruction and Development", *Mapping Militants Project (MMP)*, June 2021, <https://mappingmilitants.org/node/342> , E.T: (23.03.2024).

Beauchamp, Zack. "The Iran deal began with George W. Bush", *Vox*, Jul 14, 2015, <https://www.vox.com/2015/7/14/8958245/iran-nuclear-deal-bush> , E.T: (25.12.2023).

Beaumont, Robin ve Calabrese, Chiara, Erminia. "Chiismes Politiques", *Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée*, 145, 24 October 2019, <http://journals.openedition.org/remmm/13038>, E.T: (20.03.2023).

Beinart, Peter "Obama's Disastrous Iraq Policy: An Autopsy", *The Atlantic*, June 23, 2014, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2014/06/obamas-disastrous-iraq-policy-an-autopsy/373225/> , E.T: (23.03.2024).

Blanford, Nicholas. "Profile: Lebanon's Hezbollah", *United States Institute of Peace: The Iran Primer*, October 19, 2023, <https://iranprimer.usip.org/blog/2023/oct/19/profile-lebanons-hezbollah> , E.T: (23.06.2024).

-----, "Video appears to show Hezbollah and Iraqi Shiites fighting in Syria", *The Christian Science Monitor*, January 18, 2013, <https://www.csmonitor.com/World/Middle-East/2013/0118/Video-appears-to-show-Hezbollah-and-Iraqi-Shiites-fighting-in-Syria> , E.T: (28.05.2024).

-----, "Lebanon: The Shiite Dimension", *Wilson Center*, July 13, 2022, <https://www.wilsoncenter.org/article/lebanon-the-shiite-dimension> , E.T: (28.12.2023).

Bush, W., George. "Exchange in Kennebunkport, Maine, With Reporters on the Hostage Situation in the Middle East", *Public Papers, George H. W. Bush Presidential Library and Museum*, November 13, 1991, <https://bush41library.tamu.edu/archives/public-papers/3297> , E.T: (05.04.2024).

-----, "President Bush Delivers State of the Union", *The White House*, January 23, 2007, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2007/01/20070123-2.html> , E.T: (21.06.2024).

-----, "Statement on Signing the Authorization for Use of Military Force Against Iraq Resolution of 2002" *The American Presidency Project*, October 16, 2002, <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/statement-signing-the-authorization-for-use-military-force-against-iraq-resolution-2002> , E.T: (17.06.2024).

-----, "President Bush Delivers State of the Union", *The White House*, January 23, 2007, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2007/01/20070123-2.html> , E.T: (21.06.2024).

-----, "President Delivers State of the Union Address", *The White House*, January 29, 2002, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/01/20020129-11.html> , E.T: (14.06.2024).

-----, "President Discusses Beginning of Operation Iraqi Freedom", *The White House*, March 22, 2003, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/03/20030322.html> , E.T: (26.06.2024).

Carter, Jimmy. "Address by President Carter on the State of the Union Before a Joint Session of Congress", *Foreign Relations of the United States, 1977–1980, Volume I, Foundations of Foreign Policy*, January 23, 1980, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v01/d138> , E.T: (20.06.2024).

Choucair, Chafic. "Hezbollah in Syria: Gains, Losses and Changes", *AlJazeera Centre for Studies*, June 1, 2016, <https://studies.aljazeera.net/en/reports/2016/06/hezbollah-syria-gains-losses-160601093443171.html#a16> , E.T: (27.04.2024).

Clinton, J., William. "Remarks at the American University Centennial Celebration", *The American Presidency Project*, February 26, 1993, <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-the-american-university-centennial-celebration> , E.T: (03.04.2024).

Clinton, J., William. "Excerpt of Videotaped Remarks on the United States-Iran World Cup Game", *The American Presidency Project*, June 18, 1998, <https://www.presidency.ucsb.edu/node/226464> , E.T: (05.03.2024).

Clinton, J., William. "Memorandum for the Secretary of State Designations Under the Iraq Liberation Act of 1998", *The White House*, Presidential Determination No. 99-13, February 5, 1999, https://1997-2001.state.gov/regions/nea/990205_clinton_designation.html , E.T: (05.02.2025).

Cole, Juan. "The Iraqi Shiites", *Boston Review*, October 1, 2003, <https://www.bostonreview.net/articles/juan-cole-iraqi-shiites/>, E.T: (02.08.2023).

-----, "Shiite Religious Parties Fill Vacuum in Southern Iraq," *Middle East Research and Information Project*, April 22, 2003, <https://merip.org/2003/04/shiite-religious-parties-fill-vacuum-in-southern-iraq/>, E.T: (01.07.2024).

Crail, Peter. "Iran Space Launch Raises Missiles Concerns", *Arms Control Association*, 2008, <https://www.armscontrol.org/act/2008-09/iran-nuclear-briefs/iran-space-launch-raises-missile-concerns>, E.T: (01.02.2024).

Daoud, David. "PMF deputy commander Muhandis details Hezbollah ops in Iraq", *FDD's Long War Journal*, January 9, 2017, https://www.longwarjournal.org/archives/2017/01/pmf-deputy-commander-muhandis-details-hezbollah-ops-in-iraq.php?utm_source=chatgpt.com, E.T: (10.02.2025).

Deepthi, "The role of Non-State Actors in influencing the Defence Policy of GCC", 2 July 2020, <https://thekootneeti.in/2020/07/02/the-role-of-non-state-actors-in-influencing-the-defence-policy-of-gcc/>, E.T: (04.01.2023).

Dobriansky, J., Paula. "Remarks on Release of Country Reports on Human Rights Practices for 2004", *US Department of State*, February 28, 2005, <https://2001-2009.state.gov/g/rls/rm/2005/42793.htm>, E.T: (23.06.2024).

"Doctrine of Hezbollah", *Wilson Center*, October 20, 2023, <https://www.wilsoncenter.org/article/doctrine-hezbollah>, E.T: (29.06.2024).

Dodge, Toby. "Seeking to Explain Sectarian Mobilisation in the Middle East", *LSE Middle East Centre Blog*, September 11, 2018, <https://blogs.lse.ac.uk/mec/2018/09/11/seeking-to-explain-sectarian-mobilisation-in-the-middle-east/>, E.T: (03.12.2023).

Donilon, Tom. "The United States and the Asia-Pacific in 2013," *The White House*, March 11, 2013, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/03/11/remarks-tom-donilon-national-security-advisor-president-united-states-an>, E.T: (18.03.2024).

Doran, Michael. "Obama's Secret Iran Strategy" *Hudson Institute*, February 2, 2015, <https://www.hudson.org/foreign-policy/obama-s-secret-iran-strategy> , E.T: (20.03.2024).

Dreyfuss, Robert. "The Shia Fellas", *The American Prospect*, May 21, 2007, <https://prospect.org/features/shia-fellas/> , E.T: (24.05.2024).

Duignan, Brian. "Identity Politics", *Encyclopedia Britannica*, 23 February 2023, <https://www.britannica.com/topic/identity-politics>, E.T: (20.03.2023).

Filkins, Dexter. "The Shadow Commander", *The New Yorker*, September 23, 2013, <https://www.newyorker.com/magazine/2013/09/30/the-shadow-commander> , Erişim Tarihi: 20.03.2025.

"Foreign Terrorist Organizations", *US Department of State*, <https://www.state.gov/foreign-terrorist-organizations/> , E.T: (28.05.2024).

Graff, M., Garrett. "Orders of Disorder", *Foreign Affairs*, May 5, 2023, https://www.foreignaffairs.com/middle-east/iraq-united-states-orders-disorder?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=dsa_middle_east_tfd&gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwz7C2BhDkARIsAA_SZKZcnhPyodi5TDYtEsM67BTZjVkNX_Tfcs3vfcXmX_yXH1Pd0z80w4ukaAvIsEALw_wcB , E.T: (26.12.2023).

Gustafson, Erik. "Obama's Legacy in Iraq", *The Hill*, January 20, 2017, <https://thehill.com/blogs/congress-blog/foreign-policy/315247-obamas-legacy-in-iraq/> , E.T: (23.03.2024).

Hadley, J., Stephen. "The George W. Bush Administration", *The Iran Primer*, October 5, 2010, <https://iranprimer.usip.org/resource/george-w-bush-administration> , E.T: (01.02.2024).

Halilzad, Zalmay. "The neoconservative case for negotiating with Iran", *Politico*, March 29, 2016, <https://www.politico.eu/article/neoconservative-case-for-negotiating-with-iran-foreign-policy-middle-east-nuclear-diplomacy/> , E.T: (29.12.2023).

Harith Hasan", *From Radical to Rentier Islamism: The Case of Iraq's Dawa Party*, *Malcolm H. Kerr Carnegie Middle East Center*, April 16, 2019,

<https://carnegieendowment.org/research/2019/04/from-radical-to-rentier-islamism-the-case-of-iraqs-dawa-party?center=middle-east&lang=en> , E.T: (20.03.2025).

Herd, P., Graeme. "Victory is Not Possible, Defeat is Not an Option: The U.S., Iraq and the Middle East", *George C. Marshall European Center for Security Studies*, No.005, December 2006, <https://www.marshallcenter.org/en/publications/occasional-papers/victory-not-possible-defeat-not-option-us-iraq-and-middle-east#C33> , E.T: (02.07.2024).

"IR Leader sends congrats message to Nasrallah", *The Office of the Supreme Leader*, August 17, 2006, <https://www.leader.ir/en/content/3545/IR-Leader-sends-congrats-message-to-Nasrallah> , E.T: (29.06.2024).

"Iran and the US Presidential Election" *CIA Released Documents*, Created: December 22,2016, <https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp85t00287r000101900001-2>, E.T: (04.07.2023)

"Iran (Islamic Republic of) 1979 (rev. 1989)", *Constitute Project*, https://www.constituteproject.org/constitution/Iran_1989 , Erişim Tarihi: 12.08.2024.

"Iran: Nuclear Intentions and Capabilities", *National Intelligence Council*, November 2007, https://www.dni.gov/files/documents/Newsroom/Reports%20and%20Pubs/20071203_release.pdf , E.T: (21.06.2024).

"Iran Refined Petroleum Sanctions Act of 2009", *House Foreign Affairs Committee*, November 19, 2009, <https://www.congress.gov/congressional-report/111th-congress/house-report/342/1> , E.T: (12.07.2024).

"Islamic Revolutionary Guard Corps (IRGC)", *Office of the Director of National Intelligence*, National Counterterrorism Center, March 2022, <https://www.dni.gov/nctc/index.html> , E.T:(06.02.2025).

"Israel/Lebanon: "Operation Grapes of Wrath" - The Civilian Victims", *Human Rights Watch*, September 1, 1997, <https://www.refworld.org/reference/countryrep/hrw/1997/en/36690> , E.T: (05.04.2024).

Jabar, A., Faleh. "Assessing the Iraqi Opposition", *Middle East Research and Information Project*, March 23, 2001, <https://merip.org/2001/03/assessing-the-iraqi-opposition/> , E.T: (08.06.2024).

"Kata'ib Hezbollah", *Counter Extremism Project*, <https://www.counterextremism.com/threat/kata%E2%80%99ib-hezbollah> , E.T: (15.03.2024).

Katzman, Kenneth. "Iraq's Opposition Movements", *Congressional Research Service Report for Congress*, Order Code 98-179 F, June 27, 2000, <https://www.everycrsreport.com/reports/98-179.html> , E.T: (12.06.2024).

-----, "Iraq: U.S. Regime Change Efforts and the Iraqi Opposition", *Congressional Research Service Report for Congress*, Order Code RL31339, February 10, 2003, https://www.everycrsreport.com/files/20030210_RL31339_8714e3b55291f450b9620f06725034a31ec7a99c.pdf , E.T: (12.06.2024).

-----, " Iraq: U.S. Regime Change Efforts and Post-Saddam Governance", *Congressional Research Service Report for Congress*, Order Code RL31339, May 16, 2005, https://www.everycrsreport.com/files/20050516_RL31339_8f4d8029261d6fab0828a33a8c0f2f5eea9e5f40.pdf , E.T: (12.06.2024).

Kerr, Paul. "Iran Rejects Security Council Demand", *Arms Control Associations*, <https://www.armscontrol.org/act/2006-09/iran-nuclear-briefs/iran-rejects-security-council-demand> , E.T: (01.02.2024).

Knights, Michael, Smith. Crispin ve Malik, Hamdi. "Profile: Kataib Hezbollah", *The Washington Institute for Near East Policy*, April 1, 2021, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/profile-kataib-hezbollah> , E.T:17.02.2025).

Lane, Ashley. "Iran's Islamist Proxies in the Middle East", *Wilson Center*, September 12, 2023, <https://www.wilsoncenter.org/article/irans-islamist-proxies> , E.T: (05.04.2024).

Lane, Ashley. "Sanctions 6: U.S. Sanctions Many Iran Proxies", *The Iran Primer, United States Institute of Peace*, March 5, 2025,

<https://iranprimer.usip.org/blog/2021/jan/05/us-sanctions-many-iran-proxies> , E.T: (28.12.2024).

Levitt, Matthew. "Hezbollah Finances: Funding the Party of God", *The Washington Institute for Near East Policy*, February 13, 2005, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/hezbollah-finance-funding-party-god> , E.T: (07.06.2024).

-----, "Waking Up the Neighbors: How Regional Intervention Is Transforming Hezbollah", *Foreign Affairs*, July 23, 2015, <https://www.foreignaffairs.com/articles/israel/2015-07-23/waking-neighbors> , E.T: (15.05.2024).

Limbert, John. "The Obama Administration", *The Iran Primer, United States Institute of Peace*, October 5, 2010, <https://iranprimer.usip.org/resource/obama-administration> , E.T: (21.03.2024).

Maloney, Suzanne. "1979: Iran and America", *Brookings*, January 24, 2019, <https://www.brookings.edu/articles/1979-iran-and-america/> , E.T: (21.07.2024).

-----, "Progress of the Obama Administration's Policy Toward Iran", *Brookings*, November 15, 2011, <https://www.brookings.edu/articles/progress-of-the-obama-administrations-policy-toward-iran/> , E.T: (18.03.2024).

-----, "As Nuclear Talks Inch Forward, Iran's Supreme Leader Tacks Right With A Blistering Speech", *Brookings*, November 22, 2013, <https://www.brookings.edu/articles/as-nuclear-talks-inch-forward-irans-supreme-leader-tacks-right-with-a-blistering-speech/> , E.T: (15.07.2024).

Masters, Jonathan. "Mujahadeen-e-Khalq (MEK)", *Council on Foreign Relations*, July 28, 2014, <https://www.cfr.org/backgrounder/mujahadeen-e-khalq-mek> , E.T: (22.06.2024).

Meyer, Josh. "Obama's hidden Iran deal giveaway", *Politico*, 24.04.2017, <https://www.politico.com/story/2017/04/24/obama-iran-nuclear-deal-prisoner-release-236966> , E.T: (17.03.2024).

-----, "The secret backstory of how Obama let Hezbollah off the hook Part II: Everywhere and Nowhere", *Politico*, <https://www.politico.com/interactives/2017/obama-hezbollah-drug-trafficking-investigation/> , E.T: (08.07.2024).

-----, " The secret backstory of how Obama let Hezbollah off the hook Part I: A Global Threat Emerges", *Politico*, <https://www.politico.com/interactives/2017/obama-hezbollah-drug-trafficking-investigation/> , E.T: (08.07.2024).

-----, "The secret backstory of how Obama let Hezbollah off the hook Part III: A Battle Against Enemies Far and Near", *Politico*, <https://www.politico.com/interactives/2017/obama-hezbollah-drug-trafficking-investigation/> , E.T: (08.07.2024).

"Treasury Designations Individual, Entity Posing Threat to Stability in Iraq," *U.S. Department of the Treasury*, Press Release July 2, 2009, <https://www.treasury.gov/press-center/press-releases/Pages/tg195.aspx> , E.T: (17.02.2025).

McConnell, J., Michael. "Annual Threat Assessment of the Intelligence Community for the Senate Armed Services Committee", *Office of the Director of National Intelligence*, February 27, 2008, https://www.dni.gov/files/documents/Newsroom/Testimonies/20080227_testimony.pdf , E.T: (23.12.2023).

McCormack, Sean. "Quartet Statement on Palestinian Legislative Council Elections", *US Department of State*, January 26, 2006, <https://2001-2009.state.gov/r/pa/prs/ps/2006/59978.htm> , E.T: (25.06.2024).

Muñoz, Martín, Gema. "Iran, a Geopolitical Player in the Middle East", *European Institute of the Mediterranean*, IEMed Mediterranean Yearbook 2008, <https://www.iemed.org/publication/iran-a-geopolitical-player-in-the-middle-east/> , E.T: (25.11.2023).

Nakash, Yitzhak. "The Shiites and The U.S. in Iraq", *Wilson Center*, April 15, 2004, <https://www.wilsoncenter.org/article/the-shiites-and-the-us-iraq> , E.T: (05.01.2024).

Nelson, Michael. "Barack Obama: Foreign Affairs", *University of Virginia Miller Center*, <https://millercenter.org/president/obama/foreign-affairs> , E.T: (23.03.2024).

North-Best, Emma. "Declassified CIA memo predicted the 1980 October Surprise" *Muckrock*, 24 July 2017, <https://www.muckrock.com/news/archives/2017/jul/24/declassified-cia-memo-predicted-1980-october-surpr/>, E.T: (03.07.2023).

Obama, Barack. "Remarks By The President On a New Beginning", *The White House*, June 4, 2009, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-cairo-university-6-04-09> , E.T: (18.03.2024).

-----, "Remarks by the President in Address to the Nation on Syria", *The White House*, September 10, 2013, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/09/10/remarks-president-address-nation-syria> , E.T: (21.07.2024).

-----, "Remarks by the President at the United States Military Academy Commencement Ceremony", *The White House*, May 28, 2014, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/05/28/remarks-president-united-states-military-academy-commencement-ceremony> , E.T: (08.07.2024).

-----, "Remarks by the President to the United Nations General Assembly", *The White House Office of the Press Secretary*, September 23, 2009, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-united-nations-general-assembly> , E.T: (05.04.2024).

-----, "President Barack Obama's State of the Union Address", *The White House*, January 28, 2014, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/01/28/president-barack-obamas-state-union-address> , E.T: (18.07.2024).

-----, "Press Conference by the President", *The White House*, July 15, 2015, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/07/15/press-conference-president> , E.T: (19.07.2024).

-----, "Remarks by President Obama and Prime Minister al-Maliki of Iraq in a Joint Press Conference", *The White House*, December 12, 2011,

<https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/12/12/remarks-president-obama-and-prime-minister-al-maliki-iraq-joint-press-co> , E.T: (16.07.2024).

-----, "Remarks by President Obama and President Sleiman of Lebanon after Meeting", *The White House*, December 14, 2009, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-obama-and-president-sleiman-lebanon-after-meeting> , E.T: (02.03.2025).

"Obama and Rouhani Exchange Letters", *United States Institute of Peace, The Iran Primer*, September 16, 2013, <https://iranprimer.usip.org/blog/2013/sep/16/obama-and-rouhani-exchange-letters> , E.T:(15.07.2024).

"Palestine from the viewpoint of Imam Khomeini", *Qods International News Agency*, <https://qodsna.com/en/355167/Palestine-from-the-viewpoint-of-Imam-Khomeini> , Erişim Tarihi: 09.07.2023.

"Patterns of Global Terrorism – 2001", U.S. Department of State, *Office of the Coordinator for Counterterrorism*, 21 May 2002, <http://www.state.gov/j/ct/rls/crt/2001/pdf/index.htm> , E.T:(20.05.2024).

Phillips, James. "America's Security Stake in Israel", *The Heritage Foundation*, July 7, 1986, <https://www.heritage.org/middle-east/report/americas-security-stake-israel>, E.T:(7.07.2023).

-----, "The Continuing Need for a U.S. Opening to Iran", *The Heritage Foundation*, March 5, 1987, <https://www.heritage.org/middle-east/report/the-continuing-need-us-opening-iran>, E.T:(09.07.2023).

-----, "Iran And Its Hezbollah Allies Escalate Their Aggressive Policies in the Middle East", *The Heritage Foundation*, July 13, 2006, <https://www.heritage.org/middle-east/report/iran-and-its-hezbollah-allies-escalate-their-aggressive-policies-the-middle-east> , E.T:(29.06.2024).

-----, "Planning for a Post Khomeini Iran", *The Heritage Foundation*, December 27, 1987, <https://www.heritage.org/middle-east/report/planning-post-khomeini-iran>, E.T:(04.07.2023).

-----, "What George Bush Now Must Do in Iraq", *The Heritage Foundation*, April 4, 1991, <https://www.heritage.org/middle-east/report/what-george-bush-now-must-do-iraq>, E.T:(10.05.2024).

-----, "Maintain International Pressure And Sanctions On Iran", *The Heritage Foundation*, September 5, 1997, <https://www.heritage.org/middle-east/report/maintain-international-pressure-and-sanctions-iran-0>, E.T:(06.03.2024).

-----, "Why The United States Should Help The Iraqi Opposition", *The Heritage Foundation*, December 14, 1998, <https://www.heritage.org/middle-east/report/why-the-united-states-should-help-the-iraqi-opposition> , E.T:(13.06.2024).

-----, "Hezbollah's Terrorist Threat to the European Union", *The Heritage Foundation*, August 28, 2007, <https://www.heritage.org/middle-east/report/hezbollahs-terrorist-threat-the-european-union>, E.T:(23.06.2024).

-----, "The Dangerous Consequences of Cutting and Running in Iraq", *The Heritage Foundation*, October 5, 2006, <https://www.heritage.org/middle-east/report/the-dangerous-consequences-cutting-and-running-iraq> , E.T:(29.06.2024).

-----, "Pulling Iraq Back from the Edge of Civil War", *The Heritage Foundation*, February 24, 2006, <https://www.heritage.org/middle-east/report/pulling-iraq-back-the-edge-civil-war> , E.T:(26.12.2023).

-----, "Lessons Learned from the Basra Fighting for the Iraq Hearings", *The Heritage Foundation*, April 7, 2008, <https://www.heritage.org/middle-east/report/lessons-learned-the-basra-fighting-the-iraq-hearings> , E.T:(27.04.2024).

-----, "Iran's Hostile Policies in Iraq", *The Heritage Foundation*, April 30, 2007, <https://www.heritage.org/middle-east/report/irans-hostile-policies-iraq> , E.T:(02.03.2024).

Phillips, James.ve Eaglen, Mackenzie. "The President's New Military Strategy in Iraq", *The Heritage Foundation*, January 31, 2007, <https://www.heritage.org/middle-east/report/the-presidents-new-military-strategy-iraq> , E.T:(02.07.2024).

Pollack, M. Kenneth. "Containing Iran", *The Iran Primer*, November 1, 2010, <https://iranprimer.usip.org/resource/containing-iran> , E.T:(24.01.2025).

Porter, Gareth. "How Neocons Sabotaged Iran's Help on al-Qaeda," *Inter Press Service* via *Antiwar.com*, February 23, 2006, <http://www.antiwar.com/orig/porter.php?articleid8590> , E.T:(17.06.2024).

-----, "Burnt Offering", *The American Prospect*, May 21, 2006, <https://prospect.org/features/burnt-offering/> , E.T:(26.06.2024).

Pound, Edward. "Special Report: The Iran Connection," *U.S. News and World Report*, November 14, 2004, <https://iranfocus.com/opinion/iran-in-the-world-press/741-the-iran-connection/> , E.T:(02.03.2024).

"President Bush Delivers Graduation Speech at West Point", *The White House*, June 1, 2002, <http://georgewbushwhitehouse.archives.gov/news/releases/2002/06/print/20020601-3.html> , E.T:(06.06.2024).

"Remarks by the National Security Advisor Condoleezza Rice to the Conservative Political Action Conference", *The American Presidency Project*, February 01, 2002, <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-the-national-security-advisor-condoleezza-rice-the-conservative-political-action> , E.T:(14.06.2024).

"Remarks by the President at the National Defense University", *The White House*, May 23, 2013, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/05/23/remarks-president-national-defense-university> , E.T:(12.07.2024).

"Resolution 2231 (2015) on Iran Nuclear Issue", *United Nations Security Council*, July 20, 2015, <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n15/225/27/pdf/n1522527.pdf> , E.T:(19.07.2024).

"Revealed: Iran's 15 Deal Secrets", *Iranwire*, August 3, 2015, <https://iranwire.com/en/features/61251/> , E.T:(19.07.2024).

Rice, Condoleezza. "Statement by Secretary of State Condoleezza Rice", *US Department of State*, May 31, 2006, <https://2001-2009.state.gov/secretary/rm/2006/67088.htm> , E.T:(01.02.2024).

-----, "Interview With CBS Evening News," *U.S. Department of State*, May 31, 2006, <https://2001-2009.state.gov/secretary/rm/2006/67202.htm> , E.T:(20.06.2024).

-----, "Special Briefing on Travel to the Middle East and Europe", *US Department of State*, July 21, 2006, <https://2001-2009.state.gov/secretary/rm/2006/69331.htm> , E.T:(28.12.2023).

Roggio, Bill. "IDF Commando Raid in Tyre; Iranian Missile Resupply", *FDD'S Long War Journal*, August 5, 2006, https://www.longwarjournal.org/archives/2006/08/idf_commando_raid_in_1.php , E.T: (28.06.2024).

-----, "Iraqi militant Qayis Khazali warned us about Iran. We ignored him.", *FDD's Long War Journal*, <https://www.longwarjournal.org/archives/2018/09/iraqi-militant-qayis-khazali-warned-us-about-iran-we-ignored-him.php> , E.T: (15.03.2024).

"Security Council Resolution 1701", *United Nations Security Council*, August 11, 2006, <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n06/465/03/pdf/n0646503.pdf> , E.T: (29.06.2024).

"Senior U.S. Official on P5+1 Talks in Geneva", *U.S. Mission to International Organizations in Geneva*, October 2, 2009, <https://geneva.usmission.gov/2009/10/02/p51-backgrounder/> , E.T:(12.07.2024).

"SCIRI Ready for Dialogue with Washington", *Radio Free Europe Radio Liberty*, vol. 4, no. 11, 6 April 2001, <https://www.rferl.org/a/1343206.html> , E.T:(01.07.2024).

Shanahan, Rodger. "Bad Moon Not Rising: The Myth of the Gulf Shi'a Crescent", *Lowy Institute for International Policy*, 17, September 2008, https://www.lowyinstitute.org/sites/default/files/pubfiles/Shanahan_Bad_moon_web_1.pdf , E.T:(23.12.2023).

Smith, Lee. "Zarif: 'Karine A Was an Israeli False Flag'", *Hudson Institute*, August 4, 2015, <https://www.hudson.org/national-security-defense/zarif-karine-a-was-an-israeli-false-flag> , E.T:(17.06.2024).

Stewart-Jolley, Victoria. "Iraq's electoral system", Chatham House, February 2, 2022, <https://www.chathamhouse.org/2021/10/iraqs-electoral-system/electoral-law-reform-2005-11> , E.T: (20.03.2025).

"Terrorist Designations and State Sponsors of Terrorism: Executive Order 13224", *US Department of State: Bureau of Counterterrorism*, <https://www.state.gov/executive-order-13224/> , E.T:(23.06.2024).

The United Nations Security Council, "Security Council, In Presidential Statement, Condemns Afghanistan's Taliban for July Military Offensive, Sheltering Terrorists", *UN Security Council Press Release*, <https://press.un.org/en/1999/19991022.sc6743.doc.html> , E.T:(20.06.2024).

"The Future Of Iraq, A Heritage Foundation Forum", *The Heritage Foundation*, March 4, 1991, <https://www.heritage.org/middle-east/report/the-future-iraq-heritage-foundation-forum> , E.T:(03.02.2024).

Traub, James. "The Mess Obama Left Behind in Iraq", *Foreign Policy*, October 7, 2016, <https://foreignpolicy.com/2016/10/07/the-mess-obama-left-behind-in-iraq-surge-debate/> , E.T:(23.03.2024).

"Treasury Designates Hizballah Commander Responsible for American Deaths in Iraq", *US Department of the Treasury*, November 19, 2012, <https://home.treasury.gov/news/press-releases/tg1775> , E.T:(02.03.2024).

"United Nations Security Council Resolution 1696", *United Nations Security Council*, July 31, 2006, <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n06/450/22/pdf/n0645022.pdf> , E.T:(01.02.2024).

"Untold facts on Israel-Hezbollah war in an interview with Major General Qassem Soleimani", *Khamenei.IR*, Oct 1, 2019, <https://english.khamenei.ir/news/7074/Untold-facts-on-Israel-Hezbollah-war-in-an-interview-with-Major> , E.T:(29.06.2024).

Quilty, Jim. "Lebanon's Brush with Civil War," *Middle East Research and Information Project*, May 20, 2008, <https://merip.org/2008/05/lebanons-brush-with-civil-war/> , E.T: (28.12.2023).

GAZETE HABERLERİ

"A U.S. Team May Go to Iran", *The New York Times*, Jan. 14, 1998, <https://www.nytimes.com/1998/01/14/sports/a-us-team-may-go-to-iran.html> , E.T: (05.04.2024).

Abu-Nasr, Donna. ve Yoon, Sangwon. "Syrian Invitation to Iran Prompts Rebels to Suspend Talks", *Bloomberg*, January 20, 2014, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2014-01-19/un-s-ban-invites-iran-to-syria-peace-talks-in-switzerland> , E.T: (18.07.2024).

Ackerman, Spencer. ve Roberts, Dan. "Obama pens secret letter to Iran's Ayatollah Khamenei as nuclear deadline looms", *The Guardian*, November 6, 2014, <https://www.theguardian.com/us-news/2014/nov/06/obama-letter-ayatollah-khamenei-iran-nuclear-talks> , E.T: (21.07.2024).

"Al-Sadr followers to boycott cabinet", *Aljazeera*, August 24, 2005, <https://www.aljazeera.com/news/2005/8/24/al-sadr-followers-to-boycott-cabinet> , E.T: (24.02.2025).

Amichai, Rami. "Israel moves Hezbollah prisoners ahead of swap", *Reuters*, July 14, 2008, <https://www.reuters.com/article/economy/israel-moves-hezbollah-prisoners-ahead-of-swap-idUSL1419602/> , E.T: (29.06.2024).

"Announcing a New Iraq Policy", *The New York Times*, January 11, 2007, https://www.nytimes.com/2007/01/11/world/middleeast/20070111_IRAQSPEECH2_GRAPH_IC.html , E.T: (02.07.2024).

"Arab League Labels Hezbollah Terrorist Organisation", *Reuters*, March 11, 2016, <https://www.reuters.com/article/world/arab-league-labels-hezbollah-terrorist-organisation-idUSKCN0WD11A/> , E.T: (27.04.2024).

Arango, Tim. ve Ahmed, Azam. "U.S. and Iran Unlikely Allies in Iraq Battle", *The New York Times*, August 31, 2014, <https://www.nytimes.com/2014/09/01/world/middleeast/iraq.html> , E.T: (19.07.2024).

"Argentina Seeking Hezbollah Official in '92 Embassy Bombing", *Los Angeles Times*, September 4, 1999, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1999-sep-04-mn-6832-story.html> , E.T: (26.12.2023).

Balz, Dan. "U.S. Eases Stand on Cuba, Iran Sanctions", *The Washington Post*, May 19, 1998, <https://www.washingtonpost.com/wp-srv/inatl/longterm/iran/stories/iran051998.htm> , E.T: (05.03.2024).

"Biden Calls Iraqi Leaders Amid Escalating al Qaeda Violence", *CBS News*, January 6, 2014, <https://www.cbsnews.com/news/biden-calls-iraqi-leaders-amid-escalating-al-qaeda-violence/> , E.T: (23.03.2024).

Borger, Julian. "EU Agrees Iran Oil Embargo", *The Guardian*, January 4, 2012, <https://www.theguardian.com/world/2012/jan/04/eu-iran-oil-embargo-ban> , E.T: (05.04.2024).

-----, "Syrian chemical attack used sarin and was worst in 25 years, says UN", *The Guardian*, September 17, 2013, <https://www.theguardian.com/world/2013/sep/16/syrian-chemical-attack-sarin-says-un> , E.T: (15.07.2024).

Broder, M., John ve Wright, Robin. "CIA Authorized to Target Hussein: Iraq: The Administration earmarks \$30 million for covert action to weaken or oust the dictator. Officials call it an escalation of earlier moves--not a new effort", *Los Angeles Times*, Feb. 8, 1992, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1992-02-08-mn-1369-story.html> , E.T: (24.05.2024).

Bulos, Nabih. "It was once the capital of Iran's 'axis of resistance.' Now a Syrian town grapples with its future", *Los Angeles Times*, January 8, 2025, <https://www.latimes.com/world-nation/story/2025-01-08/syria-axis-of-resistance> , E.T: (10.02.2025).

Burns, F., John. "After The Attacks: In Pakistan; U.S. Demands Air and Land Access to Pakistan", *The New York Times*, September 15, 2001,

<https://www.nytimes.com/2001/09/15/us/after-the-attacks-in-pakistan-us-demands-air-and-land-access-to-pakistan.html> , E.T: (18.06.2024).

"Burned by Loss of Conoco Deal, Iran Says U.S. Betrays Free Trade", *The New York Times*, March 20, 1995, <https://www.nytimes.com/1995/03/20/business/burned-by-loss-of-conoco-deal-iran-says-us-betrays-free-trade.html> , E.T: (03.03.2024).

"Bush Rejected Israeli Plea To Raid Iran", *CBS News*, January 10, 2009, <https://www.cbsnews.com/news/bush-rejected-israeli-plea-to-raid-iran/> , E.T: (23.12.2023).

"Canada imposes Iran sanctions", *CBC News*, Jun 22, 2010, <https://www.cbc.ca/news/canada/canada-imposes-iran-sanctions-1.908227> , E.T: (21.03.2024).

Castle, Stephen. "Europe Imposes New Sanctions on Iran", *The New York Times*, July 26, 2010, <https://www.nytimes.com/2010/07/27/world/middleeast/27iran.html> , E.T: (21.03.2024).

"Clinton Sends Conciliatory Message to Iran", *The New York Times*, January 30, 1998, <https://www.nytimes.com/1998/01/30/world/clinton-sends-conciliatory-message-to-iran.html> , Erişim Tarihi: 05.04.2024.

Cloud, S., David. ve Zeleny, Jeff. "Bush Considers Up to 20,000 More Troops for Iraq", *The New York Times*, December 29, 2006, <https://www.nytimes.com/2006/12/29/world/middleeast/29prexy.html> , E.T: (26.12.2023).

Cole, Juan. "How the United States Helped Create the Islamic State", *The Washington Post*, November 23, 2015, <https://www.washingtonpost.com/posteverything/wp/2015/11/23/how-the-united-states-helped-create-the-islamic-state/> , E.T: (26.12.2023).

Cooper, Helene., ve Sanger, E., David. "U.S. Drafting Sanctions as Iran Ignores Deadline", *The New York Times*, August 31, 2006, <https://www.nytimes.com/2006/08/31/world/middleeast/31diplo.html> , E.T: (20.06.2024).

-----, "Obama's Message to Iran Is Opening Bid in Diplomatic Drive", *The New York Times*, March 20, 2009, <https://www.nytimes.com/2009/03/21/world/middleeast/21iran.html> , E.T: (09.07.2024).

-----, "Obama's Message to Iran Is Opening Bid in Diplomatic Drive", *The New York Times*, March 20, 2009, <https://www.nytimes.com/2009/03/21/world/middleeast/21iran.html> , E.T: (18.03.2024).

Cooper, Helene., Landler, Mark. ve Sanger, E., David. "In U.S. Signals to Egypt, Obama Straddled a Rift", *The New York Times*, February 12, 2011, <https://www.nytimes.com/2011/02/13/world/middleeast/13diplomacy.html> , E.T: (18.03.2024).

Corera, Gordon. "Iran's gulf of misunderstanding with US" *BBC News*, September 25, 2006, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/5377914.stm , E.T: (26.06.2024).

Cutler, David. "Factbox: Foreign Companies Stepping Away from Iran", *Reuters*, "October 1, 2010, <https://www.reuters.com/article/world/factbox-foreign-companies-stepping-away-from-iran-idUSTRE6903B5/> , E.T: (22.03.2024).

De Goeij, Hana. "5 Czechs Who Were Missing in Lebanon Arrive Home", *The New York Times*, February 5, 2016, <https://www.nytimes.com/2016/02/06/world/europe/missing-czechs-lebanon.html> , E.T: (09.07.2024).

DeYoung, Karen. "Republican investigation finds that Obama administration misled Congress on possible Iranian access to U.S. financial system", *The Washington Post*, June 7, 2018, https://www.washingtonpost.com/world/national-security/republican-investigation-finds-that-obama-administration-misled-congress-on-possible-iranian-access-to-us-financial-system/2018/06/05/dcb38c78-68c7-11e8-9e38-24e693b38637_story.html , E.T: (17.03.2024).

"Didn't Know Contras Got Aid, Bush Says", *Los Angeles Times*, December 3, 1986, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1986-12-03-mn-548-story.html> , E.T: (21.08.2023).

Dowd, Maureen. "War in the Gulf: The President; Bush, Scorning Offer, Suggests Iraqis Topple Hussein", *The New York Times*, February 16, 1991,

<https://www.nytimes.com/1991/02/16/world/war-in-the-gulf-the-president-bush-scorning-offer-suggests-iraqis-topple-hussein.html> , E.T: (09.05.2024).

Dwyer, Devin. "Obama Rejects Criticism of Shifting Syria Policy: 'I'm Less Concerned About Style Points'", *ABC News*, September 15, 2013, <https://abcnews.go.com/blogs/politics/2013/09/obama-defends-shifting-syria-policy-im-less-concerned-about-style-points/> , E.T: (15.07.2024).

Engelberg, Steven. "Reagan Approved Iranian Contacts, Official Reports", *The New York Times*, November 8, 1986, <https://www.nytimes.com/1986/11/08/world/reagan-approved-iranian-contacts-officials-report.html>, E.T: (23.07.2023).

Erdbrink, Thomas. "Ayatollah Khamenei, Backing Iran Negotiators, Endorses Nuclear Deal", *The New York Times*, July 18, 2015, <https://www.nytimes.com/2015/07/19/world/middleeast/ayatollah-ali-khamenei-of-iran-backs-negotiators-and-doesnt-criticize-nuclear-deal.html> , E.T: (19.07.2024).

Erlanger, Steven., ve Oppel Jr, A., Richard. "A Disciplined Hezbollah Surprises Israel With Its Training, Tactics and Weapons", *The New York Times*, Aug. 7, 2006, <https://www.nytimes.com/2006/08/07/world/middleeast/07hezbollah.html> , E.T: (29.06.2024).

Fathi, Nazila. "A Nation Challenged: The Rouge List; Bush's 'Evil' Label Rejected By Angry Iranian Leaders", *The New York Times*, Feb. 1, 2002, <https://www.nytimes.com/2002/02/01/world/nation-challenged-rogue-list-bush-s-evil-label-rejected-angry-iranian-leaders.html> , E.T: (18.06.2024).

Fattah, M., Hassan. "Fearful of Iran, Arab Leaders Criticize Militants", *The New York Times*, July 17, 2006, <https://www.nytimes.com/2006/07/17/world/africa/17iht-arabs.2218808.html> , E.T: (29.06.2024).

Fisher, Max. "The Good, the Bad and the Ugly of the Iran Nuclear Deal", *The Washington Post*, November 25, 2013, <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2013/11/25/the-good-the-bad-and-the-ugly-of-the-iran-nuclear-deal/> , E.T: (17.07.2024).

Fitchett, Joseph. "Khatami sees Bush influenced by 'warmongers': Iran leader assails U.S. policies", *The New York Times*, April 27, 2002, <https://www.nytimes.com/2002/04/27/IHT-khatami-sees-bush-influenced-by-warmongers-iran-leader-assails-us.html> , E.T: (18.06.2024).

"Five Ex-Secretaries of State Urge Talks with Iran", *Associated Press*, September 15, 2008, <https://www.reuters.com/article/idUSN15319584/> , E.T: (20.06.2024).

Friedman, L., Thomas. "Iran and the Obama Doctrine", *The New York Times*, April 5, 2015, <https://www.nytimes.com/2015/04/06/opinion/thomas-friedman-the-obama-doctrine-and-iran-interview.html> , E.T: (18.03.2024).

Fritz, Sara. "Reagan OK of Iran Trip and Note Told: Approved McFarlane Visit and Policy Declaration, Congress Sources Say", *Los Angeles Times*, January 15, 1987, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1987-01-15-mn-4762-story.html>, E.T: (09.08.2023).

Garcia, Cardiff. "US puts Seoul Under Pressure on Sanctions", *Financial Times*, August 4, 2010, <https://www.ft.com/content/65ae1c12-1f4a-3efd-aece-92c455f24f2c> , E.T: (26.03.2024).

"Gen. Soleimani's martyrdom reenergized Axis of Resistance: American writer", *Tehran Times*, January 7, 2023, <https://www.tehrantimes.com/news/480571/Gen-Soleimani-s-martyrdom-reenergized-Axis-of-Resistance-American> , E.T: (02.02.2025).

Gerth, Jeff. "Reagan Confirms Iran Got Arms Aid; Calls Deals Vital; Secret Dealings Have Made Use Of Complex Net", *The New York Times*, November, 13, 1986, <https://www.nytimes.com/1986/11/13/world/reagan-confirms-iran-got-arms-aid-calls-deals-vital-secret-dealings-have-made.html> , E.T: (03.07.2023).

Ghazi, Yasir. ve Arango, Tim. "Iraqi Sects Join Battle in Syria on Both Sides", *The New York Times*, October 27, 2012, <https://www.nytimes.com/2012/10/28/world/middleeast/influx-of-iraqi-shiites-to-syria-widens-wars-scope.html> , E.T: (23.03.2024).

Gladstone, Rick. ve Castle, Stephen. "Global Network Expels as Many as 30 of Iran's Banks in Move to Isolate Its Economy", *The New York Times*, March 15, 2012,

<https://www.nytimes.com/2012/03/16/world/middleeast/crucial-communication-network-expelling-iranian-banks.html> , E.T: (05.04.2024).

Goldberg, Jeffrey. "Obama to Israel—Time Is Running Out," *Bloomberg*, March 2, 2014, <https://www.bloomberg.com/view/articles/2014-03-02/obama-to-israel-time-is-running-out> , E.T: (23.03.2024).

Gordon, R., Michael. ve Shanker, Thom. "A Nation Challenged: The President; Bush Says Aim Is to Ease Entry Of Land Force", *The New York Times*, Oct. 18, 2001, <https://www.nytimes.com/2001/10/18/world/a-nation-challenged-the-president-bush-says-aim-is-to-ease-entry-of-land-force.html> , E.T: (19.06.2024).

Gordon, Michael. and Filkins, Dexter. "Hezbollah Said to Help Shiite Army in Iraq," *The New York Times*, November 28, 2006, <https://www.nytimes.com/2006/11/28/world/middleeast/28military.html> , E.T: (15.03.2024).

Gordon, R., Michael., Landler, Mark. Ve Rudoren, Jodi. "Iran Balked at Language of Draft Nuclear Deal, Western Diplomats Say", *The New York Times*, November 10, 2013, <https://www.nytimes.com/2013/11/11/world/middleeast/kerry-no-deal-in-hand-defends-negotiating-strategy-on-iran.html?ref=middleeast> , E.T. (17.07.2024).

Gordon, R., Michael., ve Schmitt, Eric. "Iran Secretly Sending Drones and Supplies Into Iraq, U.S. Officials Say", *The New York Times*, June 25, 2014, <https://www.nytimes.com/2014/06/26/world/middleeast/iran-iraq.html> , E.T: (19.07.2024).

Gordon, R., Michael., ve Sanger, E., David. "Deal Reached on Iran Nuclear Program; Limits on Fuel Would Lessen With Time", *The New York Times*, July 14, 2015, <https://www.nytimes.com/2015/07/15/world/middleeast/iran-nuclear-deal-is-reached-after-long-negotiations.html> , E.T: (19.07.2024).

Gross,C., Richard. "The United States has bought Iranian oil for the...", April 26, 1982, *United Press International – UPI*, <https://www.upi.com/Archives/1982/04/26/The-United-States-has-bought-Iranian-oil-for-the/9934388641600/> , E.T: (23.09.2023).

"Gulf States Declare Lebanon's Hezbollah Terrorist Group", *BBC News*, March 2, 2016, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-35706761> , E.T (27.04.2024).

Guttman, Nathan. "US congress to EU: Add Hizbullah to terrorist list", *The Jerusalem Post*, July 30, 2006, <https://www.jpost.com/international/us-congress-to-eu-add-hizbullah-to-terrorist-list> , E.T. (23.02.2025).

Gwertzman, Bernard. "McFarlane Took Cake and Bible to Teheran, Ex- CIA Man Says", *The New York Times*, January 11, 1987, <https://www.nytimes.com/1987/01/11/us/mcfarlane-took-cake-and-bible-to-teheran-ex-cia-man-says.html>, E.T: (04.09.2023).

Hafezi, Parisa. "Iran Says Germany, UK, UAE Refuse Fuel to its Planes", *Reuters*, July 5, 2010, <https://www.reuters.com/article/business/energy/iran-says-germany-uk-uae-refuse-fuel-to-its-planes-idUSHAF542948/> E.T: (21.03.2024).

"Hassan Nasrallah: Hizbullah's Money and Missiles Reach Us Directly from Iran, No Law Will Prevent This", *Memri*, June 24, 2016, <https://www.memri.org/tv/hassan-nasrallah-hizbullahs-money-and-missiles-reach-us-directly-iran-no-law-will-prevent> , E.T: (29.06.2024).

Hersch, Seymour. "The Iran Pipeline: A Hidden Chapter/A special report.; U.S. Said to Have Allowed Israel to Sell Arms to Iran", December,8, 1991, *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/1991/12/08/world/iran-pipeline-hidden-chapter-special-report-us-said-have-allowed-israel-sell.html>, E.T: (15.08.2021).

-----, "U.S. Secretly Gave Aid to Iraq Early in Its War Against Iran", *The New York Times*, January 26, 1992, <https://www.nytimes.com/1992/01/26/world/us-secretly-gave-aid-to-iraq-early-in-its-war-against-iran.html>, E.T: (07.07.2023).

Hershey Jr., D., Robert. "U.S. Is Relaxing Its Ban on Oil Imports From Iran", *The New York Times*, Dec. 23, 1990, <https://www.nytimes.com/1990/12/23/world/us-is-relaxing-its-ban-on-oil-imports-from-iran.html>, E.T:(05.04.2024).

Herszenhorn, M., David. "Nuclear Talks With Iran End Without Accord or Plans for Another Round", *The New York Times*, April 6, 2013, <https://www.nytimes.com/2013/04/07/world/middleeast/talks-on-irans-nuclear-program-remain-far-apart.html> , E.T: (12.07.2024).

Hijazi, A., Ihsan. "Signs of Hope for Lebanon Hostages", *The New York Times*, February 17, 1990, <https://www.nytimes.com/1990/02/27/world/signs-of-hope-for-lebanon-hostages.html> , E.T: (21.08.2023).

Hoffman, David. "Iran Offers, Bush Welcomes Help On Hostages", *The Washington Post*, August 4, 1989, <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1989/08/05/iran-offers-bush-welcomes-help-on-hostages/ee917004-ed50-4f0e-931a-faf64fd62eb3/> , E.T: (22.08.2023).

-----, "Bush Offers 'Goodwill' If Hostages Are Freed", *The Washington Post*, August 9, 1989, <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1989/08/10/bush-offers-goodwill-if-hostages-are-freed/953ab824-67de-4a3f-a69f-4a77874ab9b7/>, E.T: (21.08.2023).

"Iraq-Iran security linked, leaders say", *Aljazeera*, July 17, 2005, <https://www.aljazeera.com/news/2005/7/17/iraq-iran-security-linked-leaders-say> , E.T: (23.02.2025).

"Iraqi parliament recognises Shia militias as an 'official force'", *The New Arab*, November 2 2016, <https://www.newarab.com/news/iraqi-parliament-recognises-shia-militias-official-force> , E.T: (23.03.2024).

"Iranian president condemns September 11 attacks", *CNN*, November 12, 2001, <https://edition.cnn.com/2001/WORLD/meast/11/12/khatami.interview.cnn/>, E.T: (13.06.2024).

"Iran's Supreme Leader Rebuffs Obama Message", *The New York Times*, March 21, 2009, <https://www.nytimes.com/2009/03/22/world/middleeast/22iran.html> , E.T: (18.03.2024).

"Iranian presidential candidate 'will negotiate' with US", *ABC News*, April 7, 2009, <https://www.abc.net.au/news/2009-04-07/iranian-presidential-candidate-will-negotiate-with/1644222> , E.T: (28.05.2024).

"Islamic summit slams Hezbollah for 'terrorism'", *Al Arabiya News*, 15 April ,2016, <https://english.alarabiya.net/News/middle-east/2016/04/15/Islamic-summit-denounces-Hezbollah-for-backing-terrorism> , E.T: (27.04.2024).

Jeffrey, James. "Behind the U.S. Withdrawal From Iraq", *Wall Street Journal*, November 2, 2014, <https://www.wsj.com/articles/james-franklin-jeffrey-behind-the-u-s-withdrawal-from-iraq-1414972705> , E.T: (23.03.2024).

"Japan's Inpex Quits Iran Azadegan Oilfield Project", *Reuters*, October 15, 2010, <https://www.reuters.com/article/japan-iran-inpex/update-2-japans-inpex-quits-iran-azadegan-oilfield-project-idUSTOE69E04E20101015/> , E.T: (12.03.2024).

Jehl, Douglas. "Iranian President Calls for Opening Dialogue with U.S.", *The New York Times*, Dec. 15, 1997, <https://www.nytimes.com/1997/12/15/world/iranian-president-calls-for-opening-dialogue-with-us.html> , E.T: (12.03.2024).

Jehl, Douglas., ve Schmitt, Eric. "Aftereffects: Havens; U.S. Suggests a Qaeda Cell in Iran Directed Saudi Bombings", *The New York Times*, May 21, 2003, <https://www.nytimes.com/2003/05/21/world/aftereffects-havens-us-suggests-a-qaeda-cell-in-iran-directed-saudi-bombings.html> , E.T: (28.06.2024).

Jehl, Douglas., ve Fathi, Nazila. "Aftereffects: The Shiites; Gingerly, Pro-Iranian Iraqi Muslim Group Lobbies for Washington's Favor", *The New York Times*, May 7, 2003, <https://www.nytimes.com/2003/05/07/world/aftereffects-shiites-gingerly-pro-iranian-iraqi-muslim-group-lobbies-for.html> , E.T: (01.07.2024).

Karouny, Mariam. "Iraq's SCIRI party to change platform - officials", *Reuters*, August 10, 2007, <https://www.reuters.com/article/economy/iraqs-sciri-party-to-change-platform-officials-idUSYAT153309/> , E.T: (01.06.2025).

Kempster, Norman. "US and Iran Can Improve Ties Without Arm Sales, Schultz Says", January 7, 1987, *The Los Angeles Times*, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1987-01-07-mn-2492-story.html>, E.T: (21.08.2023).

Kessler, Glenn. "U.S. Halts Overtures To Iran's Khatami; Reformist Faction Viewed as Unable to Achieve Change," *The Washington Post*, July 22, 2002, <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2002/07/23/us-halts-overtures-to-irans-khatami/9c63fb31-567c-4a39-848f-5492efbaafc8/> , E.T: (07.06.2024).

Kifner, John. "A Nation Challenged: Discord; Lebanon to Resist U.S. Sanctions on Hezbollah", *The New York Times*, Nov. 6, 2001, <https://www.nytimes.com/2001/11/06/world/a-nation-challenged-discord-lebanon-to-resist-us-sanctions-on-hezbollah.html> , E.T: (24.06.2024).

Labott, Elise., Gaouette, Nicole. ve Liptak, Kevin. "US Sent Plane with \$400 million in cash to Iran", *CNN*, August 4, 2016, <https://edition.cnn.com/2016/08/03/politics/us-sends-plane-iran-400-million-cash/index.html> , E.T: (18.03.2024).

Ladki, Nadim. "Hezbollah cuts Islamist rhetoric in new manifesto", *Reuters*, November 30, 2009, <https://www.reuters.com/article/2009/11/30/us-lebanon-hezbollah-idUSTRE5AT3VK20091130/> , E.T: (21.07.2024).

Lake, Eli. "Why Obama Let Iran's Green Revolution Fail", *Bloomberg*, 24 Ağustos 2016, <https://www.bloomberg.com/view/articles/2016-08-24/why-obama-let-iran-s-green-revolution-fail> , E.T: (20.03.2024).

Lancaster, John. "U.S. Plans Major Gesture To Iran: Overture Acknowledges Past Meddling in Affairs" *The Washington Post*, March 17, 2000, <https://www.washingtonpost.com/wp-srv/WPcap/2000-03/17/042r-031700-idx.html>, E.T: (12.12.2023).

Landler, Mark. ve Fathi, Nazila. "U.S. to Join Iran Talks Over Nuclear Program", *The New York Times*, April 8, 2009, <https://www.nytimes.com/2009/04/09/world/middleeast/09iran.html> , E.T: (12.07.2024).

Lauter, David. "'Ball Is Still in Iran Court,' U.S. Says of Hostages", *Los Angeles Times*, May 2, 1990, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1990-05-02-mn-137-story.html> , E.T: (05.04.2024).

Leung, Rebecca. "60 Minutes Hezbollah: 'A-Team Of Terrorists'", *CBS News*, April 18, 2003, <https://www.cbsnews.com/news/hezbollah-a-team-of-terrorists/> , E.T: (24.06.2024).

Leverett, Flynt. "Illusion and Reality," *American Prospect*, September 12, 2006, <https://prospect.org/features/illusion-reality/> , E.T: (18.06.2024).

Lizza, Ryan. "'The Consequentialist'", *The New Yorker*, May 2, 2011, <https://www.newyorker.com/magazine/2011/05/02/the-consequentialist> , E.T: (28.05.2024).

Lubasch, H., Arnold. "17 are Charged in a Plot to Sell Weapons to Iran", *The New York Times*, April 23, 1986, <https://www.nytimes.com/1986/04/23/nyregion/17-are-charged-in-a-plot-to-sell-weapons-to-iran.html> , E.T: (04.07.2023).

Lynch, Colum. "Carpe diem is Clinton's last call to leaders" *The Guardian*, 7 September, 2000, <https://www.theguardian.com/world/2000/sep/07/2> , E.T: (12.13.2023).

MacFarquhar, Neil. "A Nation Challenged: The Iranians; Tehran's Foreign Minister Says U.S. Should Offer Assistance, Not Accusations", *The New York Times*, February 6, 2002, <https://www.nytimes.com/2002/02/06/world/nation-challenged-iranians-tehran-s-foreign-minister-says-us-should-offer.html> , E.T: (07.06.2024).

MacLeod, Scott., Moaveni, Azadeh., ve Waller, Douglas. "Clinton and Khatami Find Relations Balmy?", *CNN*, September 11, 2000, <https://edition.cnn.com/ALLPOLITICS/time/2000/09/18/diplomacy.html> , E.T: (12.12.2023).

Marks, John. "Sportsmanship Finds an Opening in a Wall of Mistrust", *Los Angeles Times*, Feb.27, 1998, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1998-feb-27-me-23606-story.html> , E.T: (05.04.2024).

Mazzetti, Mark., ve Shanker, Thom. "Arming of Hezbollah Reveals U.S. and Israeli Blind Spots", *The New York Times*, July 19, 2006, <https://www.nytimes.com/2006/07/19/world/middleeast/19missile.html> , E.T: (29.06.2024).

Mohammed, Arshad. ve Cornwell, Susan. "Senate OK's Sanctions on Iran Central Bank", *Reuters*, December 2, 2011, <https://www.reuters.com/article/world/us-politics/senate-oks-sanctions-on-iran-central-bank-idUSTRE7B102R/> , E.T: (05.04.2024).

Morris, Loveday. "Iraqi Army Increasingly Bolstered by Shiite Militias as ISIS Advances", *The Washington Post*, June 20, 2014, https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/iraqi-army-increasingly-bolstered-by-shiite-militias-as-isis-advances/2014/06/20/0eabaf3a-f8b5-11e3-a606-946fd632f9f1_story.html , E.T: (19.07.2024).

-----, "Answering a Cleric's Call, Iraqi Shiites Take Up Arms", *The Washington Post*, June 13, 2014, https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/volunteers-flock-to-defend-baghdad-as-insurgents-seize-more-iraqi-territory/2014/06/13/10d46f9c-f2c8-11e3-914c-1fbd0614e2d4_story.html , E.T: (16.07.2024).

-----, "Hezbollah chief defends group's involvement in Syrian war", *The Washington Post*, May 25, 2013, https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/hezbollah-chief-admits-and-defends-groups-involvement-in-syrian-war/2013/05/25/3748965a-c55e-11e2-9fe2-6ee52d0eb7c1_story.html , Erişim Tarihi: 12.03.2024.

Mosher, Andy. "From Arab Leaders, Sympathy for Civilians but Not Hezbollah", *The Washington Post*, July 18, 2006, <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2006/07/18/from-arab-leaders-sympathy-for-civilians-but-not-hezbollah/2e23072f-d415-4bb7-9fba-49a83384b114/> , E.T: (29.06.2024).

Myroie, Laurie. "The United States and the Iraqi National Congress", *Middle East Intelligence Bulletin*, Vol.3, No.4, April 2001, https://www.meforum.org/meib/articles/0104_ir1.htm , E.T: (04.05.2024).

Myre, Greg. "Pullback Demanded by Hamas", *The New York Times*, July 1, 2006, <https://www.nytimes.com/2006/07/01/world/middleeast/pullback-demanded-by-hamas.html> , E.T: (25.06.2024).

"Nasrallah Highlights Growing Power of Hezbollah, Islamic Revolution", *Tasnim News Agency*, October 01, 2019, <https://www.tasnimnews.com/en/news/2019/10/01/2109278/nasrallah-highlights-growing-power-of-hezbollah-islamic-revolution> , E.T: (15.01.2025).

"New US aid delivery to Lebanon army to counter militant threat", *Al Arabiya News*, 09 August ,2016, <https://english.alarabiya.net/News/middle-east/2016/08/09/New-US-aid-delivery-to-Lebanon-army-to-counter-militant-threat> , E.T:(15.03.2023).

Nishikawa, Yoko. "U.S. urges Japan follow EU with more Iran sanctions", *Reuters*, August 4, 2010, <https://www.reuters.com/article/world/u-s-urges-japan-follow-eu-with-more-iran-sanctions-idUSTRE6730YO/> , E.T: (26.03.2024).

“Obama Hails Outcome in Egypt, but Sets out Benchmarks for the Military,” *The New York Times*, February 12, 2011, <https://www.nytimes.com/2011/02/12/world/middleeast/12diplomacy.html> ,E.T: (18.03.2024).

Olson, Elizabeth. "World Business Briefing", *The New York Times*, July 19, 2001, <https://www.nytimes.com/2001/07/19/business/world-business-briefing.html>,E.T:(18.06.2024).

Pear, Robert. “Party of God Mentor Offers Help In Promoting a Trade of Captives”, *The New York Times*, August 12, 1989, <https://www.nytimes.com/1989/08/12/world/party-of-god-mentor-offers-help-in-promoting-a-trade-of-captives.html> , E.T: (22.08.2023).

Perez-Pena, Richard. “A Nation Challenged: Fort Drum, N.Y.; U.S. Troops Are Deployed To Former U.S.S.R.”, *The New York Times*, October 6, 2001, <https://www.nytimes.com/2001/10/06/nyregion/a-nation-challenged-fort-drum-ny-us-troops-are-deployed-to-former-ussr.html> , E.T: (19.06.2024).

Perlez, Jane. "After the Attack: The Overview; U.S. Demands Arab Countries 'Choose Sides'", *The New York Times*, September 15, 2001, <https://www.nytimes.com/2001/09/15/us/after-the-attacks-the-overview-us-demands-arab-countries-choose-sides.html> , E.T: (18.06.2024).

Pincus, Walter. “Shultz Protested Iran Deal”, *The Washington Post*, 7 Kasım 1986, <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1986/11/07/shultz-protested-iran-deal/a9d679c7-5f43-4c26-af5d-f21b17dba21c/>, E.T: (21.07.2023).

Porter, Gareth. " Politics-US: “Cabal” Blocked 2003 Nuclear Talks with Iran”, *IPS*, March 28, 2006, <https://www.ipsnews.net/2006/03/politics-us-cabal-blocked-2003-nuclear-talks-with-iran/> , E.T: (26.06.2024).

"Putin to Invite Hamas Leaders to Visit Moscow", *Los Angeles Times*, February 10, 2006, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2006-feb-10-fg-putin10-story.html> , E.T:(21.07.2024).

Rezaian, Jason. "'Ruhani Sworn In as Iran's President'", *The Washington Post*, August 4, 2013, https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/rouhani-sworn-in-as-irans-president/2013/08/04/eb322736-fd25-11e2-8294-0ee5075b840d_story.html, E.T:(15.07.2024).

-----, "Iran blames U.S. for blocking it from Syria peace talks in Geneva", *The Washington Post*, January 21, 2014, https://www.washingtonpost.com/world/iran-blames-us-for-blocking-it-from-syria-peace-talks-in-geneva/2014/01/21/53814508-8276-11e3-a273-6ffd9cf9f4ba_story.html , E.T: (18.07.2024).

"Robert McFarlane, while trying to free American hostages last...", *United Press International (UPI)*, May 3, 1987, <https://www.upi.com/Archives/1987/05/03/Robert-McFarlane-while-trying-to-free-American-hostages-last/6808547012800/>, E.T: (15.07.2023).

Roberts, Dan. ve Borger, Julian. "Obama holds historic phone call with Rouhani and hints at end to sanctions", *The Guardian*, September 28, 2013, <https://www.theguardian.com/world/2013/sep/27/obama-phone-call-iranian-president-rouhani>, E.T: (15.07.2024).

Rotella, Sebastian. "Trail Heats Up in '94 Argentina Bombing", *Los Angeles Times*, December 6, 1999, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1997-dec-06-mn-61103-story.html> , E.T: (26.12.2023).

Sadler, Brent. "New Lebanon PM forms government", *CNN*, April 19, 2005, <https://edition.cnn.com/2005/WORLD/meast/04/19/lebanon/> , E.T: (25.06.2024).

Sancton, A., Thomas. "The Tehran Connection", *Time*, March 21, 1994, <https://time.com/archive/6724940/the-tehran-connection/> , E.T: (25.12.2023).

Sanger, E., David. "U.S. Rejected Aid for Israeli Raid on Iranian Nuclear Site", *The New York Times*, January 10, 2009, <https://www.nytimes.com/2009/01/11/washington/11iran.html> , E.T: (23.12.2023).

"Saudi Arabia Rejects Iran's Participation in Geneva-II", *Almanar TV*, January 24, 2014, <https://archive.almanar.com.lb/english/article.php?id=131349> , E.T: (18.07.2024).

Saul, Jonathan. ve Kasolowsky, Raissa. "Iran feels sanctions heat at UAE ports", *Reuters*, August 3, 2010, <https://www.reuters.com/article/business/energy/iran-feels-sanctions-heat-at-uae-ports-sources-idUSLDE6720NU/> , E.T: (21.03.2024).

"Sayyed Nasrallah Speech on the Divine Victory Rally in Beirut", *AlAhed News*, September 22, 2006, <https://english.alahednews.com.lb/709/447> , E.T: (29.06.2024).

Schmitt, Eric. "A Nation Challenged: Regional Politics; Iran Exerts Sway In Afghan Region, Worrying The U.S.", *The New York Times*, January 10, 2002, <https://www.nytimes.com/2002/01/10/world/nation-challenged-regional-politics-iran-exerts-sway-afghan-region-worrying-us.html> , E.T: (18.06.2024).

Sciolino, Elaine. "Iran Envoy Denies Deal On Hostages", *The New York Times*, November 13, 1986, <https://www.nytimes.com/1986/11/13/world/iran-envoy-denies-deal-on-hostages.html>, E.T: (22.08.2023).

-----, "Iranian Leader Says U.S. Move on Oil Deal Wrecked Chance to Improve Ties", *The New York Times*, May 16, 1995, <https://www.nytimes.com/1995/05/16/world/iranian-leader-says-us-move-on-oil-deal-wrecked-chance-to-improve-ties.html> , E.T: (04.05.2024).

-----, "After the War; Radio Linked to C.I.A. Urges Iraqis to Overthrow Hussein", *The New York Times*, April 16, 1991, <https://www.nytimes.com/1991/04/16/world/after-the-war-radio-linked-to-cia-urges-iraqis-to-overthrow-hussein.html> , E.T: (09.05.2024).

-----, "C.I.A. Asks Congress for Money to Rein In Iraq and Iran", *The New York Times*, April 12, 1995, <https://www.nytimes.com/1995/04/12/world/cia-asks-congress-for-money-to-rein-in-iraq-and-iran.html> , E.T: (04.05.2024).

Schrader, Esther. "Iran Helped Al Qaeda and Taliban Flee, Rumsfeld Says," *Los Angeles Times*, February 4, 2002, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2002-feb-04-mn-26267-story.html> , E.T: (07.06.2024).

"Secretary of State Madeleine Albright, address to the Asia Society", *US Department of State*, New York, June 17, 1998, <https://1997-2001.state.gov/statements/1998/980617a.html>, E.T: (05.03.2024).

Shenon, Philip. "Rice Meets With Maliki in Baghdad", *The New York Times*, Oct. 5, 2006, <https://www.nytimes.com/2006/10/05/world/middleeast/06diplocnd.html> , E.T: (26.12.2023).

Shogren, Elizabeth ve Wright, Robin. "U.S. Waives Sanctions on Iran Gas Deal", *Los Angeles Times*, May 19, 1998, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1998-may-19-mn-51292-story.html> , E.T: (05.03.2024).

Shuster, Mike. "Shia-Sunni Conflict Forces U.S. Shift in Iraq", *NPR*, February 16, 2007, <https://www.npr.org/2007/02/16/7439998/shia-sunni-conflict-forces-u-s-shift-in-iraq> , E.T: (28.12.2023).

Smith, Lee. "Bush, the Great Shiite Liberator", *The New York Times*, May 1, 2005, <https://www.nytimes.com/2005/05/01/weekinreview/bush-the-great-shiite-liberator.html> ,E. T: (23.12.2023).

"Soleimani's legacy: Resilience of Axis of Resistance in the region", *Al Mayadeen*, December 31, 2023, <https://english.almayadeen.net/news/politics/soleimani-s-legacy--resilience-of-axis-of-resistance-in-the> , E.T. (02.02.2025).

Solomon, Jay. ve Lee, E., Carol. "Obama Wrote Secret Letter to Iran's Khamenei About Fighting Islamic State", *The Wall Street Journal*, November 6, 2014, <https://www.wsj.com/articles/obama-wrote-secret-letter-to-irans-khamenei-about-fighting-islamic-state-1415295291> , E.T: (15.07.2024).

-----, "U.S. Transferred \$1.3 Billion More in Cash to Iran After Initial Payment", *The Wall Street Journal*, Sept. 6, 2016, <https://www.wsj.com/articles/u-s-sent-two-more-planetloads-of-cash-to-iran-after-initial-payment-1473208256> , E.T: (19.03.2024).

Suadad al-Salhy, "'Iraqi Shi'ite militants fight for Syria's Assad", *Reuters*, October 16, 2012, <https://www.reuters.com/article/business/iraqi-shi-ite-militants-fight-for-syria-s-assad-idUSL6E8L4KX9/> , E.T: (15.03.2024).

Torbati, Yeganeh. ve George, Marcus. "New Iranian President Rouhani Calls for Dialogue and Respect", *Reuters*, August 4, 2013,

<https://www.reuters.com/article/business/energy/new-iranian-president-rouhani-calls-for-dialogue-and-respect-idUSL6N0G50HH/> , E.T: (07.2024).

Torbati, Yeganeh. ve Schectman, Joel. "Special Report- America's unending hostage crisis with Iran", *Reuters*, August 1, 2018, <https://www.reuters.com/article/world/special-report-americas-unending-hostage-crisis-with-iran-idUSKBN1KM4Q4/> , E.T: (18.03.2024).

"Transcript of interview with Iranian President Mohammad Khatami", *CNN*, January 7, 1998, <http://edition.cnn.com/WORLD/9801/07/iran/interview.html> , Erişim Tarihi: 05.03.2024.

Tyler, E., Patrick. "A Top Iran Aide Predicts Release of All Hostages", *The New York Times*, Sept. 19, 1991, <https://www.nytimes.com/1991/09/19/world/a-top-iran-aide-predicts-release-of-all-hostages.html> , E.T: (06.04.2024).

"US and Iran face to face", *BBC*, September 16, 2000, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/926714.stm , E.T: (12.13.2023).

"U.S. Approves \$4 Million to Iraq Opposition", *The New York Times*, February 3, 2001, <https://www.nytimes.com/2001/02/03/world/us-approves-4-million-to-iraq-opposition.html> , E.T: (01.07.2024).

"U.S. Open to Further Bilateral Meeting with Iran in Geneva", *Reuters*, October 15, 2013, <https://www.reuters.com/article/2013/10/15/us-iran-nuclear-usa-idUSBRE99E0G320131015/> , E.T: (15.07.2024).

"U.S. wants to build up Hezbollah moderates: adviser", *Reuters*, May 19, 2010, <https://www.reuters.com/article/us-lebanon-usa-hezbollah/u-s-wants-to-build-up-hezbollah-moderates-adviser-idUSTRE64I0UM20100519/?type=politicsNews> , E.T: (08.07.2024).

"U.S. Releases \$100 Million in Aid to Lebanese Army", *Haaretz*, Nov 14, 2010, <https://www.haaretz.com/2010-11-14/ty-article/u-s-releases-100-million-in-aid-to-lebanese-army/0000017f-e8a3-df2c-a1ff-fef3cbb40000> , E.T:(10.03.2025).

Vieth, Warren. "U.S. to Lay Off 500,000 in Iraq", *Los Angeles Times*, June 3, 2003, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2003-jun-03-fg-econ3-story.html> , E.T: (26.12.2023).

Weinraub, Bernard. "Iran Says Mcfarlane and 4 Others Went To Tehran On A Secret Trip", *The New York Times*, November 5, 1986, <https://www.nytimes.com/1986/11/05/world/iran-says-mcfarlane-and-4-others-went-to-tehran-on-a-secret-trip.html>, E.T: (16.07.2023).

-----, "Iran's President Offers U.S. Help In Hostage Crisis", *The New York Times*, August 5, 1989, <https://www.nytimes.com/1989/08/05/world/iran-s-president-offers-us-help-in-hostage-crisis.html> , E.T: (21.08.2023).

Wemple, Erik. "Former Obama officials criticize Politico story alleging weakness against Hezbollah", *The Washington Post*, December 21, 2017, <https://www.washingtonpost.com/blogs/erik-wemple/wp/2017/12/21/former-obama-officials-criticize-politico-story-alleging-weakness-against-hezbollah/> , E.T: (08.07.2024).

Williams, Daniel. "Iraqi Exiles Mass for Training", *The Washington Post*, January 31, 2003, <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2003/02/01/iraqi-exiles-mass-for-training/4023b231-8b6e-400b-ae66-e2eac0a81ff6/> , E.T: (01.07.2024).

Wines, Michael and McManus, Doyle. "U.S. Sent Iran Arms for Hostage Releases: Weapons Were Supplied for Aid in Freeing 3 in Lebanon, Government Sources Say", *Los Angeles Times*, November 6, 1986, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1986-11-06-mn-16560-story.html>, E.T: (17.07.2023).

Woodward, Bob. "CIA Aiding Iraq in Gulf War", *The Washington Post*, December 15, 1986, <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1986/12/15/cia-aiding-iraq-in-gulf-war/edc02d8f-0b37-478b-9b4a-16ca5d7034a3/> , E.T: (09.05.2024).

-----, "President Broadens Anti-Hussein Order", *The Washington Post*, June 15, 2002, <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2002/06/16/president-broadens-anti-hussein-order/e70f6d11-0779-4d65-b053-18f6bdc52a79/> , E.T: (01.07.2024).

Wright, Robin ve Murphy, Kim. "U.S. Hostage to Be Released Today, Beirut Captors Say: Mideast: The Shiite Muslim group holds two Americans, Joseph Cicippio and Edward Tracy. A French aid worker seized last week in Beirut is freed", *Los Angeles Times*, August 11, 1991, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1991-08-11-mn-771-story.html> , E.T: (05.04.2024).

Wright, Robin. "Clinton Encourages More Exchanges, Better Ties With Iran", *Los Angeles Times*, January 30, 1998, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1998-jan-30-mn-13757-story.html> , E.T: (05.04.2024).

-----, "Iran Taken Off List of Drug-Pariah States", *Los Angeles Times*, Dec.8, 1998, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1998-dec-08-mn-51864-story.html> , E.T: (06.03.2024).

YAYINLANMAMIŞ TEZLER

Abushaban, Mosab. "The political philosophy of Iran and it's implications on it's foreign affairs", Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı, Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Tezin tarihi: 2017.

Acar, Melike. "Suriye iç savaşında Şii cihadı: Hizbullah'tan Haşdi Şabi'ye Şii milisler", Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Tezin Tarihi: 2022.

Ak, Levent. " ABD'nin Irak savaş stratejisinin incelenmesi (2003-2010)", Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Strateji Bilimi Bölümü, Strateji ve Stratejik, Tezin Tarihi: 2010.

Arslan, Naz, Muhterem. "From "axis of resistance" to "shia crescent?": Examining the ıslamic Republic of iran's transnational foreign policy from 1979 Until 2015", İstanbul Şehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2015.

Asl, Seyedi, Seyedmohammad. "İran'ın dış politikasında Şii mezhep faktörünün etkisi ve kullanımı: Jeopolitik bir değerlendirme", Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Tezin Tarihi: 2021.

Aydın, Alperen. “Dış politikada din faktörü: İran'ın devrim ihracı politikası ve Şii Hilali söylemi”, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2021.

Aykut, Serkan. “İran devrimi sonrasında Şii Jeopolitiği'nin Ortadoğu coğrafyasındaki yansımaları”, Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Coğrafyası ve Jeopolitiği Ana Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2018.

Bezirgan, Muratlı, İnci. “ABD Ve Irak Şiileri Arasındaki İlişkiler: 2003-2010 Dönemi”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Ortadoğu ve Afrika Çalışmaları Bilim Dalı, Tezin Yılı:2012.

Cansever, Nesrin. “Saddam sonrası Irak'ın yeniden yapılanma sürecinde Şiilerin rolü”, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2010.

Çabuk, Makbule. “İrak'ta Sünni- Şii rekabetinin siyasi yapılanmaya yansıması: 2003 sonrası dönem”, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2019.

Çelik, Hüseyin, Muhammed. “İnşacı kuram çerçevesinde İran'ın "Şii Hilali" oluşturma söyleminin incelenmesi”, Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2019.

Çökenoğlu, Taylan. “The evolution of the shiite politics and militancy in Iraq: The case of Hashd al-Shaabi”, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortadoğu Araştırmaları Ana Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2019.

Dmeral, Ashraf, Nabel. “2003 Sonrası Dönemde Irak'taki Şii Sünni Çatışması: İç ve dış aktörlerin rolü” Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2018.

Elias, Ahmed, Mohammed, Firas. “İran'ın jeopolitik doktrini ve İslam dünyasındaki etkisi”, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı / Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Tezin Tarihi: 2021.

Gürler, Tayyip, Recep. “Şii aktörlerin Irak politikasındaki yeri”, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortadoğu Araştırmaları Ana Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2016.

Humar, Sefer. “İran İslam Devrimi sonrası Şii Hilali”, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2013.

Irmak, Halil. “Suriye'deki iç savaş'ın Şii jeopolitiği bağlamında değerlendirilmesi”, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Güvenlik Stratejileri ve Yönetimi Ana Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2016.

Karaoğlu, Orhan. “Şiiliğin İran Dış Politikasındaki Etkileri”, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, Tezin Tarihi: 2021.

Köse, Hüseyin, Hasan. “Şiilerin Irak siyasetinde yükselen etkisi: ABD İşgali dönemi (2003- 2012)”, Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Tezin Yılı:2015.

Omer, A., Muafak. “Saddam sonrası Irak'ta Şiilerin yeni konumları ve Körfez ülkeleri üzerindeki olası siyasal etkileri”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Tezin Tarihi: 2008.

Özmen, Murat. “ABD'nin Irak politikası (1990-2003)", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2010.

Öztürk, Tolga. “ABD'nin Ortadoğu politikası ve İran jeopolitiği”, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Tezin tarihi: 2013.

Pehlivan Türk, Şermin. “The Shia Crescent discourse: A critical geopolitical approach”, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2016.

Poyraz, Cansel. “Irak'ın işgalinin ABD dış politika doktrinleri çerçevesinde oryantalist açıdan değerlendirilmesi”, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu

Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Tezin tarihi: 2013.

Sanyürek, Bora, Mehmet. “Şii jeopolitiği ve İran dış politikası”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Tezin Tarihi: 2018.

Sürücü, Beytullah. “Suriye iç savaşında İran'ın rolü: Şiiliğin etkisi”, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Politik Ekonomi Ana Bilim Dalı, Tezin Tarihi: 2020.

Şen, Abdülkadir. “İran'ın Şiî politikaları bağlamında Ortadoğu'daki vekâlet savaşları: Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen örneği”, Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Sosyoloji ve Antropoloji Ana Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2020.

Taş, Cihan. “1979 İran Devrimi sonrası Şiiliğin Ortadoğu politikasındaki rolü ve etkileri”, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bölgesel Araştırmalar Ana Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2017.

Vatansever, Osman. “İrak'ın yeniden yapılandırılması sürecinde Şiilerin rolü”, Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Uluslararası Güvenlik Ana Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2010

Topçu, Muhammed. “Vekalet savaşının İran dış politikasındaki rolü: Irak ve Yemen örneği”, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Tezin Tarihi: 2021.

Yıldız, Tuba. “İran'ın Şii Hilali hedefi olarak dış politika uygulamaları”, Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2020.

Yolchiyev, Emin. “Iran's foreign policy towards shiite groups in the Middle East: The case of Lebanon and Iraq”, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Tezin Yılı: 2016.